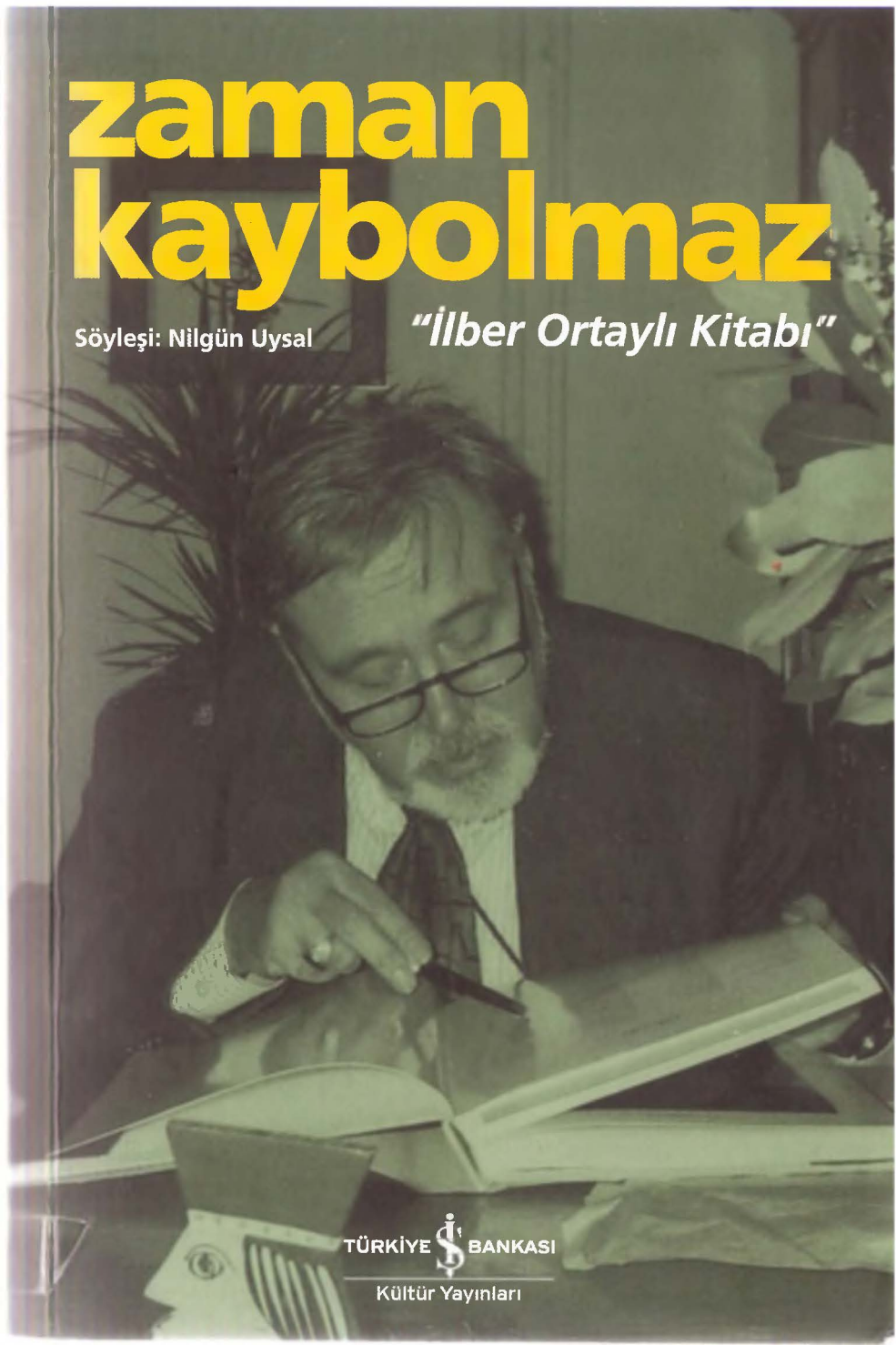
zaman kaybolmaz

Söyleşi: Nilgün Uysal

"İlber Ortaylı Kitabı"

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

Genel Yayın: 922

NİLGÜN UYSAL

1950 yılında Erzurum'da dünyaya geldi. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'ni bitirdi. 1976 yılında *Milliyet*'te gazeteciliğe başladı. Gazetedeki ilk işi, Ali Gevgilili'nin yönettiği ve pazar günleri yayımlanan "Düşünenlerin Forumu"nu yayına hazırlamaktı. 1979-80 döneminde Nilgün Alacakaptan imzasıyla *Milliyet* ekonomi sayfasında köşe yazıları yazdı. Journaliste en Europe çatısı altında, yaklaşık bir yıl boyunca Avrupa ülkelerinde gezi ve inceleme yaptı. Fransa'dan döndükten sonra, *Cumhuriyet* gazetesinde çalıştı. Türkiye'nin ilk ekonomi dergilerinden biri olan *Kapital*'in yayın yönetmeni oldu. *Nokta* dergisi için çalıştığı 90'lı yılların başında bordrolu gazetecilik günlerini geride bıraktı. 90'lı yılların ortasında TRT2'de yayınlanan *Cumhuriyete Kanat Gerenler* belgeseli için yaklaşık iki yıl metin yazarlığı yaptı. Daha sonra grup editörü olduğu Kesişim Yayıncılık'ın çıkardığı birçok derginin yayın yönetmenliğini üstlendi. Bu dergilerden biri de *NPQ Türkiye* dergisiydi. bianet.org sitesinin kuruluşunda editör olarak çalıştıktan sonra, daha uzun soluklu çalışmalar yapmaya dönük olarak ev ortamında çalışmayı seçti.

NEHİR
SÖYLEŞİ
—19—

ZAMAN KAYBOLMAZ
İLBER ORTAYLI KİTABI

© TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI, 2006

SÖYLEŞİ
NİLGÜN UYSAL

EDİTÖR
LEVENT CİNEMRE

GÖRSEL YÖNETMEN
BİROL BAYRAM

GRAFİK TASARIM UYGULAMA
TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI

I.-II. BASKI MART 2006, 20.000 ADET
III. BASKI NİSAN 2007, 2.000 ADET
İSTANBUL

ISBN 975-458-695-4

BASKI
KİTAP MATBAACILIK SAN. VE TİC. LTD. ŞTİ.
(0212) 501 46 36
EMİNTAŞ KAZIM DİNÇOL SANAYİ SİT. NO: 81/21
TOPKAPI 34010 İSTANBUL

TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI
İSTİKLAL CADDESİ, NO: 300/4 BEYOĞLU 34430 İSTANBUL
Tel. (0212) 252 39 91
Fax. (0212) 252 39 95
www.iskultur.com.tr

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

zaman kaybolmaz

İLBER ORTAYLI KİTABI

Söyleşi Nilgün Uysal

Nehir Söyleşi

NEHİR
SÖYLEŞİ
—19—

ZAMAN KAYBOLMAZ
İLBER ORTAYLI KİTABI

© TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI, 2006

SÖYLEŞİ
NİLGÜN UYSAL

EDİTÖR
LEVENT CİNEMRE

GÖRSEL YÖNETMEN
BİROL BAYRAM

GRAFİK TASARIM UYGULAMA
TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI

I.-II. BASKI MART 2006, 20.000 ADET
III. BASKI NİSAN 2007, 2.000 ADET
İSTANBUL

ISBN 975-458-695-4

BASKI
KİTAP MATBAACILIK SAN. VE TİC. LTD. ŞTİ.
(0212) 501 46 36
EMİNTAŞ KAZIM DİNÇOL SANAYİ SİT. NO: 81/21
TOPKAPI 34010 İSTANBUL

TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI
İSTİKLAL CADDESİ, NO: 300/4 BEYOĞLU 34430 İSTANBUL
Tel. (0212) 252 39 91
Fax. (0212) 252 39 95
www.iskultur.com.tr

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

zaman kaybolmaz

İLBER ORTAYLI KİTABI

Söyleşi Nilgün Uysal

Nehir Söyleşi

İçindekiler

Önsöz · ix

BİRİNCİ BÖLÜM
Başka Evlerin Çocuğuydum · 1

İKİNCİ BÖLÜM
Avusturya Lisesi: Çok Sıkıntı, Çok · 55

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
Tarih Ders Kitabı Okumazdım · 65

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
Ölüm ve Çocuk · 83

BEŞİNCİ BÖLÜM
Üniversite: Bir Koltukta Çok Karpuz · 97

ALTINCI BÖLÜM
Tiyatro Merakı, İlk Yazılar ve Hayata Açılış · 133

YEDİNCİ BÖLÜM
Üniversite Sonrası · 155

SEKİZİNCİ BÖLÜM
Amerika'dan Kışla'ya · 181

DOKUZUNCU BÖLÜM
Mithat Paşa, Bulgar Tarihçileri ve Balkanlar · 213

ONUNCU BÖLÜM
Çatışmalı Yıllar ve Doçentlik · 225

ON BİRİNCİ BÖLÜM
Üniversiteden Ayrılık Sonrası: Bol Yazı ve Gazetecilik · 255

ON İKİNCİ BÖLÜM
Seyyah Oldum Gezerim · 269

ON ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
12 Eylül Sonrası "Vuslat" · 315

ON DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
Profesörlükte Üç Kere Jüriden Geçtim · 349

ON BEŞİNCİ BÖLÜM
Sahaflarda Bir Gezinti · 377

ON ALTINCI BÖLÜM
Özel Alanlar: Sinema, İran, Kitap vs · 385

ON YEDİNCİ BÖLÜM
İstanbul Sayfası · 413

ON SEKİZİNCİ BÖLÜM
"Değer" Kim Varsa, Onun Peşine Koştum · 433

ON DOKUZUNCU BÖLÜM
Osmanlı Hanedanı İle Dostluk: Tarih ve Ötesi · 461

YİRMİNCİ BÖLÜM
Biz Devlet İçin Ölür, Bir Yandan da Devleti Soyarız · 475

YİRMİ BİRİNCİ BÖLÜM
İltica Edenler Daha Ulusçudur... Ben de · 497

YİRMİ İKİNCİ BÖLÜM
Galatasaray Üniversitesi Önünde, Beşiktaş Bayrağıyla · 507

YİRMİ ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
Topkapı Sarayı'nda Tarihi Koklamak · 559

Yaşamöyküsü · 577

İlber Ortaylı Bibliyografyası · 581

Albüm · 603

Ad Dizini · 615

ÖNSÖZ

Bütün Zamanlara Yolculuk

Birbirinden "tamamen habersizce" Kırım topraklarında yaşayan Şefika Hanım ve Kemal Bey'in; İkinci Dünya Savaşı yıllarında ve yine tamamen farklı ve uzun serüvenlerle Kırım'dan kopup, Avrupa'ya gelmesi ve (Kırım'da değil de) Avusturya'da tanışarak evlenmesi ile başlıyor İlber Ortaylı'nın özel tarihi... Ve nelerden ve nerelerden geçmiyor ki?..

Henüz bir buçuk yaşındayken, Avusturya'dan İtalya'ya, oradan da gemiyle İstanbul'a geldiğinde bir bebek-adamdır. Türkçe, Almanca ve Rusça'yı aynı anda duyarak büyüdüğü için; önceleri "esir" ile "eser"i karıştırsa da... sonraları hiç aşınmamış saf bir merakın rüzgârında; tozunu havaya savuracaktır mahallelerin, şehirlerin, ülkelerin, okulların, kitapların ve değişik dillerin...

* * *

Çocukken mahalledeki komşu kadınların maltızını devirecek...

Kerenski kimdir? 1905 nedir? Ne, ne zaman olmuş? Yaklaşık beş yaşındayken bütün bu sorulara ilgi duyacak ve tabii ki yanıtını da öğrenecek...

Biraz büyüyünce, (çarşı dönüşü paketlerini taşıdığı) halasına, mahalledeki mezar taşlarını okutacak...

Daha on yedi yaşında bir lise öğrencisiyken... (sıkı durun) bir "gece yarısı Kudüs"ünde papazlarla ahbaplık edecek... Ve yine o sırada Suriye'de yaşanmakta olan bir sosyal gerilimin ilk bilgilerini bir cami avlusunda toplayacak...

Yaşını başını aldığı bir dönemde gittiği Kiev'de ise, sokakta "ayin" yapan bir topluluğa, daha önce Kudüs'ten aldığı haçları dağıtacak...

Böyle bir yaşam rotasının içinden geçen her adımda, ola ki –siz de benim gibi– şunu düşüneceksiniz: Her şey

ama her şey, onu tarih alanına doğru çekip götürmüş, Ortaylı da büyük bir öğrenme iştahıyla gerisini getirmiştir.

Mümkün olsa "aynı anda, her yerde ve bütün zamanlarda birden" yaşamaya istek duyacak kadar had safhada bir merak adamıdır.

Başından beri "tarihçi" olmayı kafasına koymuştur koymasına da... Gün olup "kaymakam" olmaya heveslendiğini, başka bir dönemeçte "arkeolojiyi" de düşündüğünü ve birkaç adım sonra da "Güzel Sanatlar" sınavına da girdiğini saklamaz.

***

Bu tabloda aslında en ufak bir "tutarsızlık" yoktur. Tersine... Nasıl ki, mümkün olsa, aynı anda, bütün zamanlarda birden yaşamak isterdi... Aynı anda birçok uzmanlık alanına birden derin bir ilgi duyduğu da muhakkak... Ve bu uğurda epeyce kendini "helâk" ettiği de...

Tam Siyasal'dan mezun olduğu sırada: Tarih okumaya başlaması ve orayı da bitirmesi... İngilizce öğrenmek uğruna ODTÜ'ye girmesi... Ve bütün bu okumaların çoğunu yan yana, iç içe yürütmesi; her babayiğidin harcı olmadığı gibi, onun "kişiliğinin" de belirgin ve pek öyle "başka kimselere benzemez" bir yanı.

Kaç dil biliyorsunuz?

Sorun da bu soruyu, görün halinizi... En hafifinden "geç bunları" kıvamıyla elini sallayarak, "Boşver" demesi çok mümkündür.

Doktorasını yapıp bitirmişken; bursla gittiği Amerika'da "bir daha master yapması" ise, başkalarını şaşırtsa da, yine onun temel kişilik özelliklerini tamamlayan bir hayat parantezidir...

***

Tiyatro, sinema, hasılı "sanatın bütün dallarına" duyduğu ilginin boyutlarına gelince... O da derin ve bir o kadar da dallı budaklı bir cephesi: Önüne çıktığı kalabalıkları, tatlı ve ironik anlatımıyla bir anda etkisi altına alan Ortaylı'nın sahip olduğu "hitabet gücünün," yeteneğiyle ol-

duğu kadar, "donanımıyla" da nasıl birebir bağlantılı olduğunu ele veriyor.

"Hafıza," ona göre bir tarihçide bulunması gereken en temel vasıflardan biridir:

"Hafızası iyi olmayan ve hafıza eğitimi görmeyen birinin" der, "tarihçi olması mümkün değildir. Tarihçi çocuğun biraz 'olgun' da olması gerek. Tarihçilik, lisans eğitimiyle edinilecek bir şey değil; başka dallarda 'üstatlık edinenlerin' gelip yapacağı bir şey tarih çalışması."

İlber Ortaylı'yı yakın tanıyan hangi arkadaşıyla konuşsam "hafızasının olağanüstü gücünden" dem vuracaktı...

Kitabı hazırladığım süre boyunca, –biraz da hayat bilgimden beslenen– bir soruyu elimde olmadan sorup durdum kendime:

Acaba soyunda "büyük din adamı" olanlarda sık rastlanan –daha doğrusu Kur'anı hatmetme vasfıyla gelişerek, kuşaktan kuşağa transfer olan– bir "genetik miras"la ilgili bir şey olabilir mi; "iyi bir hafıza?"

Sanmayın ki soruyu Ortaylı'ya sordum. Hiç sorar mıyım?

* * *

Söyleşilere başladığımızda 2003 yılının ilk günleriydi... Ve o sırada Ortaylı, Galatasaray Üniversitesi'nde görevliydi. Kitabın ana çatısı bittiği sırada (2004 yılı başı) Galatasaray Üniversitesi'nden Bilkent'e (İstanbul'dan Ankara'ya) gitmesi gerekti. İlk okumalarını Ankara'da yapacağını ve kısa bir süre sonra da kitabı yayına vereceğimizi tasarlıyorduk. Ama o hesap çalışmadı ne yazık ki... Önce, kendini açıkça belli eden sağlık sorunları... Ardından gelen bir ameliyat; kitabın da "uzun bir kuluçka" dönemine girmesiyle sonuçlandı.

Aslında, kitabın talihi, başından itibaren, sık sık ve farklı bazı "kuluçka" dönemlerine girmekten açıldı desem daha doğru olur. Öykünün kahramanı, bir gün İstanbul'da, ertesi günü Ankara'da, daha ertesi gün de Dubai'de olabiliyordu. Konferanslar, toplantılar, yemek davetleri ve hiç bitip tükenmeyen telefonlar da cabası...

... Ve biraz da bu yüzden... "Nehir Söyleşi"den ziyade çoğu kez "dere söyleşiler" gerçekleştirebildiğimi, yer yer çıldırmaya yakın çizgilerden geçerek, o dere söyleşileri, nehirleştirmekle boğuştuğumu da eklemeliyim.

Şikâyet mi bu? Hayır. Kahramanım seyahat etmeyi çok seviyordu ve her dakikası doluydu... Ona "rahat vermeyenler" de az değildi! Ben de bunu göğüslemek zorundaydım...

Soruları nasıl sordum? Böyle de soru olur mu? Olur.

Tarihçi değildim. Cahil kıvamında mı demeli? Yoksa bir çocuğun sadeliğini yakalamaya çalışarak mı demeli? Tam bilmiyorum. Ama bildiğim, soru sorarken "sadeliği" ön planda tutmaya çalıştığımdır.

Aşk ve özel hayat üstüne gıcıklayıcı satırlar aramayın sakın. Kendisi bundan özellikle kaçındı. Ben de saygı gösterdim... Hatta hak verdim.

Yaşamı zaten, daha dünyaya geldiği andan itibaren öylesine farklı ve zaman zaman öylesine serüven ve espri dolu ki, eğlence arayanların canı hiç sıkılmayacak.

Ortaylı'yı "kendisi" yapan bir önemli fark da, tarihi, "coğrafyasında" bizzat gidip koklamayı sevmesi... Öyle olduğu için de insanlar, ülkeler, kıtalar; onun öyküsünde, "tarih" planında değerini bulmakla kalmıyor, ilginç "tanışıklıklar"ı da beraberinde getiriyor.

"Daha lise çağındayken" katıldığı mihmandarlık kursları sırasında, üniversite seviyesinde hocaları tanımış, Türkiye'yi enine boyuna gezmiş olan Ortaylı'nın dünya haritasını hallaç pamuğuna çeviren seyahatlerinden anlattıkları; başka kaynaklarda ve hatta kitaplarında kokay bulamayacağınızı düşündüğüm tarih sohbetlerini de üretti. Biraz bu yüzden, biraz da kasten Osmanlı tarihini konuşmakla yetinmeyip, onun "kıyaslamalı" tarihi ve "tarihin devamlılığı"nı önemseyen yanını da yansıtmayı hedefledim.

"Onun gibi biri olmak..."

Bu tür bir hevesi içinden geçiren gençlere derim ki: Belli "apoletlere ulaşma" perspektifinden bakan biri, pek bir sonuca varamaz.

Profesör olmak, yanı sıra birkaç dil bilmek yetmez onun gibi olmaya... Ders çalışmak ve çok çalışmak da yetmez... Bir denkleme bakar gibi bakmak, hiç yetmez... Fakat bu demek değil ki onun yaşamının her karesi, kendini o ölçüde bir adam olmaya adamak isteyenler için sayısız dersle dolu değil...

* * *

Çalışmalarını besleyen yüksek bir meraka sahip olduğu muhakkak, Ortaylı'nın... Ama "irade" ile birlikte "esnekliği" de birlikte barındırabiliyor.

Başkalarına "gamsız" gibi görünebilecek yanlarının, aslında onu "özgürleştirip" ona başka tip bir kıvraklık kazandırdığını düşünüyorum.

Hem büyük bir çalışma... Hem de sırası geldiğinde olayları akışına bırakış...

"Bilimsel" formasyon ile, "sanatçı" bir ruhta rastlanabilecek özelliklerin birlikteliği...

Zaten "tarihçilik" tanımı yapmaya sıra geldiğinde kendisi de şunu söyler:

"Aslında tarihçilik, sanattır. Bir ilmi tarafı vardır. Ondan sonra 'ilmin üstünde' bir tarafı gelir."

* * *

Öyküsünün kronolojisini pek kırmadan aralara koyduğum "küçük" ve "özel" diyebileceğimiz bölümlere gelince:

Ölüm ve Çocuk... Tiyatro Merakı, İlk Yazılar ve Hayata Açılış... Mithat Paşa, Bulgar Tarihçileri ve Balkanlar... Sahaflarda Bir Gezinti... Özel Alanlar: Sinema, İran, Kitap vs... "İltica Edenler Daha Ulusçudur... Ben de..."

Bu bölümlerin asıl hedefi: Ortaylı'nın farklı olduğunu düşündüğüm özelliklerini yansıtmayı birinci planda tutması...

Özellikle de "İltica Edenler Daha Ulusçudur... Ben de" bölümünün özel bir dikkatle değerlendirilmesi gerektiğini düşünüyorum.

* * *

Bu kadar kapsamlı bir kitabı belli bir "seçicilikle" okumak isteyenler için de birkaç noktaya dikkat çekebilirim:

Tarihe ilişkin her şey; onun tüm yaşamöyküsüne ve özellikle gezilerine yayılmakla birlikte...

"Biz Devlet İçin 'Ölür,' Bir Yandan da Devleti 'Soyarız" başlıklı bölümün "tarihin devamlılığını" yansıtmaya dönük bir yanı da var.

"İstanbul Sayfası" yakın dönem İstanbul dostlarını merak edenler için... "Osmanlı Hanedanı ile Dostluk: Tarih ve Ötesi" bölümü, tanıdığı haneden üyeleri ile ilgili anılarını ve Osmanlı Hanedanı'nı değerlendirmeye yönelik görüşlerini yansıtıyor.

"Değer Kim Varsa, Onun Peşinde Koştum..." başlıklı bölümde, ünlü dostlarını ve yaşamının bohem yanlarını da bulacaksınız.

"Galatasaray" Önünde, 'Beşiktaş' Bayrağıyla" başlığı altında, temel özelliklerini nasıl anlattığını, günümüz kadınına bakışını, tuttuğu takımları, otomobil maketlerini, dil öğrenme serüvenlerini, şımarık olup olmadığını, hasılı özel yaşamından izleri yakalayabilirsiniz.

* * *

Bağlayın kemerlerinizi, "bütün zamanlara yolculuk" yapmaya hazır mısınız?

NİLGÜN UYSAL
İstanbul, Ekim 2005

BİRİNCİ BÖLÜM

Başka Evlerin Çocuğuydum

"Sokrat öyküsü gibi, sanki üstümden kapağım kalkıyordu. O kadar ki, 'esir' ile 'eser'i karıştıran ben, iki ya da üç sene içinde, artık coğrafya ve kronoloji bilir hale gelmiştim. Yani ne, ne zaman olmuş? 1905 nedir? Kerenski kimdir?"

Avusturya, 1948. Ortaylı ailesinin ilk çekirdeği oluşmuş artık... Şefika ve Kemal Ortaylı, küçük İlber'le. Ortaylı ailesinde Avusturya'dan Türkiye'ye gelme hazırlıkları yapılıyor.

Tarihi Sevdirmenin Sırrı

"Einstein nasıl bütün dünyaya dilini çıkardı. Tıpkı öyle. İlber de o kategorinin insanı. Onun çocuksu oluşu, esprili hali, gülebilen karakteri insanlara tarihi sevdirdi. Doğrusu böyle bir hocam olsun isterdim. Onun için biraz da hocam gibi görürüm."

Sezer Duru,
arkadaşını anlatıyor

— *İlk çocukluk anısı olarak ne gelir aklınıza?*
— Hıdrellez'de kıra gidilirdi ve mutlaka kavga çıkardı mesela... Mahallenin oğlanları kavga ederdi, kızlar için.

— *Kaç yaşındasınız?*
— Küçüğüm, kesin beş yaşın altında... Hatta bir keresinde sormuştum, "Hadi kavga ne zaman çıkacak" falan diye... "Aman sus" dediler. Ama kavga yine çıktı... Annem gitmiyor Hıdrellez'de kıra, ben gidiyorum. Bizim böyle bir huyumuz vardı.

— *"Bizim huyumuz" nasıl bir huy?*
— Annem, konuşamıyor komşularla çok fazla... Gel-gite çok fazla vakit bulmadığı için. Ben halbuki bütün gün o komşuların içindeyim... Başka evlerin çocuğuydum ben. Sokakta oynamaktan çok, ev ev geziniyordum. Çocukken çok şımartıyorlardı beni demek ki...

— *Ev ev gezmelerden neler hatırlıyorsunuz?*
— Bütün komşuları gezerdim. Onların peşine takılırdım. Öğlen, akşam yemeklerini onlarda yerdim... Tam bir rezalet. Evde yemiyordum. Yetmezmiş gibi, dil uzatıyordum. Mesela, komşuda iriyarı bir ana kız var, babaları da minyon bir adam. Ana kıza diyordum ki; "Bütün yemekleri yemiş yemiş, babanıza vermemişsiniz. O da küçük kalmış."

— *Bu sataşmalar nasıl karşılanıyordu?*
— Gülüyorlardı canım. Türk halkı çocuğa, deliye alınmaz. Hele yan komşuda bir genç kadıncağız vardı. Onun o muzdarip gözlerini hâlâ hatırlarım. Yeni evliydiler galiba... Kızı

kızdırdım, kızdırdım, kızdırdım... Oturduğu yerden kalktı. Bir iş için kalkmış meğer. Beni kovalayacak zannettim. Kaçarken, kadının avluda kurduğu maltızı devir sen... Ne muzır piç yani!.. Bir de maltıza çarptım, "Canım acıdı" diye bağırıyorum kadına. (Tam bir şirret...) Ne kadar iyiydi Türk kadınları o zaman...

— *Şimdi, iyi değiller mi?*
— Yok canım, mangal yakacak, İlber gibi küçük bir piçin edepsizliklerini tolere edecek... Onlar bitti. Sonra ne kadar kavgacı tipler oldular. Diplomayı alan birçok şey olduğunu zannediyor... Bence ayaklarını yere basmaları ve yetişmeleri gerek. Dünya zor.

— *İlk yaramazlıkları yaptığınız mahalle neredeydi?*
— O mahalle, benim anladığım Ankara'da Ulus'taydı. İs-

Ankara, 1949. Türkiye'de ilk günler. Küçük İlber'in elini babası Kemal Bey sıkı sıkı tutmuş...

tanbul'dan Ankara'ya ilk geldiğimizde, bir yerde oturuyorduk ki o garip bir Türk mahallesiydi.

— *Sizinkiler (anneniz Şefika Hanım ve babanız Kemal Bey), Avusturya'dan İstanbul'a gelmişler, değil mi?*
— Tabii... İstanbul'da memleketimize adım attık. Hatırlamıyorum ama bebekken büyük bir seyahat yapmışım Türkiye'ye gelmek için. İtalya üstünden Akdeniz'i geçmişim.

— *Türkiye'ye gelmek için, bir şeyi kollamış, örneğin sizin biraz büyümenizi beklemiş olabilirler mi?*
— Bilmem. Ben bir buçuk yaşındaydım geldiklerinde Türkiye'ye. Pek onu kolladıklarını zannetmiyorum.

— *Avusturya'dan Türkiye'ye gelme kararını nasıl veriyorlar?*
— Neden olmasın ki? Canları Türkiye istiyor zaten. İnönü Paşa devrinde, bir ara Turancı görüşün tam aksi ve onun kadar saçma bir düşünce vardı: "Türk, sırf Türkiye'de yaşayandır." Böyle bir şey olabilir mi? Bu görüşlerden Turancı olanı "delifişek dar kafalı" bir görüş. Ötekisi de "uyuz dar kafalı" bir görüş...

— *Gemiyle mi geliyorsunuz Türkiye'ye?*
— Gemiyle...

— *Türkiye'deki ilk günlerin hafızanızda hiç izi yok mu?*
— Gece, bir apartman. İstanbul muydu acaba? Beyoğlu muydu? Üç yaşından öncesini hatırlar mı insan? Eh, işte...

— *İstanbul'da nerede nasıl kalıyor aileniz?*
— İstanbul'da annemin kuzini vardı... Hatice Taktaş Kırımtayeva. 1917 İhtilali'nden sonra Rusya'dan Türkiye'ye gelen takımdan... Ve onun eşi Abdullah Bey, o da Çekya'da (Çekoslovakya) okuyan mühendislerdendir; bir ara İstanbul'un havagazı müdürüydü. Yeşilköy'de ahşap, güzel bir

evleri vardı. Sanıyorum hâlâ duruyor. (Yıkılamadı.) Orada kaldık. Hem de çok uzun zaman kaldık.

— Peki, ondan önce İstanbul'da "göçmen kampında" kalınmış olabilir mi?

— Olabilir ama o çok kısa sürmüştür. İnince bir kampta "enterne" edilirsin. Sonra akrabaların gelir, seni alır götürür. Annemin, İhtilalde Rusya'dan Türkiye'ye kaçan akrabaları vardı. Bunlardan biri Leyla Pultar (Kıpçakskaya). Onu da anlatmadan geçmeyelim. Leyla Hanım'la kan bağımız var; büyük dedelerimiz kardeş. Leyla Hanım'ın eşi Yakup Pultar Bey önemli bir mühendisti; Polonya Müslümanlarındandı. Yakup Pultar ile Leyla Pultar'ın çocukları olan Beyhan Hanım kuzinim oluyor; Bilkent'in ptofesörlerinden Mustafa Pultar da kuzenim... Mustafa ağabey, Gönül Pultar'la evlendi. Gönül Pultar; Reşid Mazhar Ayda ile Adile Ayda'nın kızıdır. Gönül Hanım, anne tarafından, (hukuk fakültesi profesörlerinden ve Atatürk devrinin ünlü milletvekillerinden olan) Kazan Cumhurbaşkanı Sadri Maksudi'nin torunudur; baba tarafından da Şeyh-ül Vüzera Namık Paşa'nın torunu... Bizim sülale Gönül Hanım'ın sülalesiyle iki kere akraba oldu. Annemin dayısı Celal Kıpçak da Gönül Hanım'ın halası Azize Hanım'la evliydi. Eski bir İstanbul ailesidir. Mustafa (Pultar) ağabey, yüzücüdür; denizcilikle çok ilgilenir; Akdeniz adalarıyla ilgili bir kitabı çıktı; Princeton Üniversitesi mezunu, iyi bir mühendistir. Biz çocukluğumuzda, onların Çatalçeşme'deki yalısına çok giderdik.

— Babanızın akrabası yok mu?

— Var ama gelip kamptan alacak değil. Burada bir rahmetli Selim Ortay vardı. O da Çekya'da okuyan bir mühendisti. Bu Rusyalılar, hep Çekya'da mühendislik okumuşlar. Dört-beş tane ihtiyar var benim bildiğim. Hep Çekya'da mühendislik okumuş. Çok enteresan ve üstün kültürlü bir ülkeydi Çekoslovakya. Polonya'da okumuş olanı yoktu mesela o mühendislerin...

— İstanbul'a geldiniz, akraba evine yerleştiniz. Siz o sırada bebeksiniz. Sonra ne oluyor?
— Sonra, ben büyüyorum, bir başka eve yerleşiyoruz.

— Yine İstanbul'da mı?
— Evet. Yine İstanbul'da... Sonra iş tutmuyor. Ankara'ya gidiyoruz. 40'ların sonunda Türkiye korkunç bir yer. Biz Ankara'da bir alay semtte oturduktan sonra Etlik'e taşındık. Çok hoş bir yerdi. Hatta evdeki ilk gece çok sevinmiştim... "Evimiz burası" diye. Çünkü ev ararken, bir yerlere bakılır sonra yine dönülür ya... Ben de o ilk gece, bir an yine öyle olacak, döneceğiz, diye düşündüm. Sonra hatırladım ki, hayır dönmeyeceğiz. Artık orası "bizim evimiz." Yağmur da yağmıştı. Ertesi sabah bir kalktım güneş de çıkmış. Mayıs ayı olmalı. Aman Allahım. Dağ, orman, kırlar, çiçekler, kelebekler...

— Kaç yaşında olmalısınız?
— Beş...

— Ankara'da ilk oturduğunuz ev, nasıl bir evdi?
— Eski ahşap bir evdi. O mahallede Arnavut göçmenler otururdu. Ben orayı severdim. Çünkü, o mahalle bana çok şefkat gösterirdi. Adeta evden eve gezerim. Herkes şımartır. Annem zor bulur beni... O "mahrumiyetli" evde çok kısa oturmuş olmalıyız.

— Mahallede oturanlarla "farklı dünyalardan" olmanıza karşın, ilişkileriniz mesafeli değildi yani?
— Çok temelinde mesafeli aslında... Hiçbir zaman o kültüre girmiyorsun. Camdan bakıyorsun... Teyzeler... Evlere girçık... Ama oradan ne bir arkadaşımız oldu ne de sokaktaki çocuklarla oynardık. O çocukları ben kaba bulurdum. Mesela, orada hiç küfür öğrenmedim. Küfür dağarcığımı, sonra "solcu yazar muhitlerde" geliştirdim.

— Mahallenin çocuklarıyla oynamamayı evden de tembih etmiş olabilirler mi?
— Evden de galiba telkin edildi, biz de geliştirdik. Çocuk kaba... Onunla oynanır mı? Oyuncağını paylaşamazsın. Hayatın tatlı yönleri var ama gerçek yönleri de var. Çocuklar, anaları babaları gibi anlayışlı olabilir mi? Olamazlar. Ben "o çocukların ana babalarını" tercih ediyordum.

— Mahallenin yaşama biçimiyle, sizin evin yaşama biçimi ne kadar uyuşuyordu?
— Hiç uymuyordu tabii... Onlar bize "yabancı" ya da "gâvur" diye bakıyor. Biz de onlara "köylü" diye... Rumeli-Anadolu ikiliği, tatlı sert bir biçimde hep vardır.

— Oturduğunuz bir mahallede bir şeyh varmış...
— O daha sonra oturduğumuz bir mahallede... Ve şeyh değil o... Meşhur Kemal Pilavoğlu vardı... Ticani tarikatını canlandırdı... Bir Kuzey Afrika tarikatıdır aslında Şeyh Ahmet Ticani'nin tarikatı... Ortaçağ'da bir hayli sosyal ve muhtevalı bir tarikat... Tabii 20. yüzyılın Türkiye'sinde ne olur? Ankara civarında (galiba daha çok Gerede'de) kereste fabrikaları falan var. Hep müritleri çalışıyor o fabrikalarda... Müritleri takım halinde çıkıyorlar adamın evinden. Kollar sıvanmış, camiye gidiyorlar... "Elhamdülillah" diye konuşarak... Bunlar geçip giderken... Orada mesela bir Makbule vardı anneme yardım eden, o ve öbür kadınlar, bu müritlerin arkasından, "kih kih kih" diye gülüp alay ediyorlar. O aklımda kalmış. Çünkü o adamların "kadın" kısmıyla bir diyaloğu yok. O kadınlara, o dünya o zaman hitap etmiyordu. Halbuki, bugünün tarikatları kadınlara hitap ediyor artık. O zaman onlara, "kih kih kih" diye gülen kadınlar, şimdi onlarla yürüyor bir şekilde. 1950'li yıllarla 2000'li yılların farkı bu... O zaman erkekler dünyasıydı tarikat çevresi...

— Kadınlar, o sırada tarikat dünyasının tamamen dışında mı kalıyordu?

— Tarikat mensubunun karısı örtünür, evde oturur. Nitekim birkaç zaman sonra hatırlıyorum, o, "kih kih kih" gülen kadın, anneme geldi haber verdi: "Pilavoğlu'nu toparlamışlar." Ben o zaman çocuk aklımla şaşırmıştım. Nasıl toparlamışlar diye... Acayip bir kelime bu. Ne yani bohça mı yapmışlar?

— *O mahallede yaşamak, aile hayatına nasıl yansıdı?*
— Babam anneme, "Japone kollu elbise giyme" diyor. Çünkü Ulus Meydanı'nda, japoneli kadınları usturayla yaralamışlar. Oradaki heykelin de kolunu kırmaya kalkmışlar. Celal Bayar çok İttihatçı ve laikti... Zaten herkes öyleydi. Bu konuya yaklaşım itibariyle Demokrat Parti (DP) ile Cumhuriyet Halk Partisi'ni (CHP) çok ayırmak da doğru değildir. Taviz verilmişse eğer, önce CHP vermeye başlamıştır. CHP çok laik, inkılapçı da öbürleri gericiymiş... Ne alakası var? İkisi de bu konuda aynıdır. İkisi de bu konuda belirli tavizler vermiştir. Hele seçim mekanizmasına geçildikten sonra... Taviz vermeyip de ne yapacak? Seçim demek, demokrasi demek, bu da oy demektir. Neyse... Pilavoğlu'nun toparlanmasından sonra, babam anneme bir uyarı daha yapıyor. "Parkta Rusça kitap okumayın. Rusça konuşma faslı bitti" diye...

— *Soğuk Savaş döneminin rüzgârları mı bu?*
— Sonra anlaşılıyor ki Ankara'da aynı zamanda komünist toparlamaya da başladılar... Yani "öbür arkadaşların da hakkı kalmasın" zihniyeti. Çünkü bu tek particiler, hem laiktirler hem de antikomünist... Ama gerçek liberallere de "ifrit" gibi bakarlar... Olaylardan da biliyoruz ki, Milliyetçiler Derneği'ni kapattılar. İsmet Paşa'nın 1944 olayı, DP tarafından tekrarlanmıştır. Klasik milliyetçiler –Turancı falan– Menderes'ten hazzetmezlerdi. Rahmetlinin ipe gitmesi, bir nevi acıma ve konsensüs sağladı. İşte biz böyle bir Türkiye'de yetiştik. Bu Türkiye'de yabancı dil, Avropa(!), tiyatro, sanat, opera "lafta" tabii... Avrupa'nın öbür yakası "yassak..."

— *Zor bir çocuk muydunuz?*
— Eeee tabii herkesi rahatsız ederdim... Yapmadığım halt yok bütün gün. İşin kötüsü ben geç konuşmuşum...

— *Desenize geç konuşmanın acısını iyi çıkardınız...*
— Demek daha konuşmadan başlamışım melanete. Konuştuktan sonra da birdenbire dilli düdük...

— *Ne zaman konuştunuz?*
— İki buçuk-üç yaşında... Daha doğar doğmaz farklı lisanlar duymak, beni şaşırtmış olmalı. Söyleneni anlıyorum çünkü...

— *İlk duyduğunuz dille ana dili karışınca...*
— Evet ilk duyduğum dil, Avusturya'da Almanca... Annem Rusça konuşuyor evde, kolayına geliyor... Ve bir yandan da Türkçe konuşuluyor.

Şefika Hanım'ın İlber Ortaylı'yı henüz dünyaya getirmediği yıllardan bir anı (1945).

— *"Ana diliniz neydi" diye de sormamız gerek belki de...*
— Ana dilimiz Türkçe'dir. Fakat demek ki bir "şaşırma" olmuş... Hatta o kadar ki, "Bu güzel çocuk dilsiz olacak, vah vah vah..." diyenler de çıkmış. Annem doktora götürmeye kalkmış. Fakat bir gün bir süpürge mi ne arıyormuş evin içinde, ben bulup getirmişim badi badi... "Ha tamam" demişler, "anlıyor..." Süpürgeyi öğrenmişiz demek ki... Sonra şöyle durumlar da oldu: "Kravat" Rusça *kerevet*'ten gelir. "Karyola" demektir. Bizim "kerevet" dediğimiz şeyi ise, Ruslar *karavat* diye yazar, "kravat" diye okurlar. Bildiğimiz kravata ise Ruslar *Galstuh* der. Almanca'dan gelir. *Halstuch*'dan... Şimdi ben bir yandan da "boyun bağı" için "kravat" dendiğini duyuyorum. Öte yandan annemin karyolaya "kravat" dediğini biliyorum.

— *Kafanız karıştı...*
— Eh kafam karıştı tabii... Evde ikizler, bir gün babamın kravatını çekiştiriyorlar. Ben de, "Anne, bu ikizler babamın karyolasını çekiştiriyorlar" diyorum. Şikâyet ediyorum... Böyle lisan bozuklukları oluyor.

— *İkizler ne zaman dünyaya geliyor?*
— Onlar 1949 Ocak doğumlu. Emeldar ve Enver. Benden iki yaş küçükler.

— *Peş peşe doğmuşsunuz...*
— Aşağı yukarı canım. İşe bak sen...

— *Peki ikizler dünyaya gelince ne oldu? Kıskanmadınız mı?*
— Ben, kıskanmamışım. Hatırlamıyorum. Demek ki yeterince şımartılmıştım. O "iki sebze" tam manasıyla ne yaptılar? Bak onu da bilmiyorum. Ama "bakımlı" bir şekilde büyüdüler.

— *Kardeşiniz Enver'in adının konması ile ilgili bir öykü var sanki...*

— Onun adını annem koydu. Çünkü annemin kendi yaşında bir dayısı varmış; adı Enver. (Rusya'da 1918 yılında doğan Türk erkek çocukları arasında Enver ismi çok yaygındır. Çünkü padişahın [halifenin] damadı Enver Paşa, Harbiye Nazırı olarak göreve gelmiş, kurtaracak oraları... Onu bekliyor insanlar. Demek ki o dayının ismi ondan Enver konmuş.) Sonra Enver Dayı'nın kendisi ve ailesi sürgüne gönderilmiş ve sürgünde ölmüşler. Annem hem dayısı hem de çocukluktaki oyun arkadaşı olan Enver'i hatırladığı için, bebeği ona benzeterek böyle bir ad koydu. Bir Kâzım (Baycan) Amcamız vardı. O da Balkan, Sarıkamış ve İstiklal Harbi gazisiydi, on sene cephede kalmış. Adı bebeğin kulağına okunacağı zaman, Kâzım Amca, konacak ismi soruyor. "Enver" denince, o da anneme, "Kızım başka bir isim bulamadın mı" diyor. İşte Türk tarihi de bu. Enver Paşa kadar karışık.

— Gelelim "kravat" ile "karyola"yı karıştıran çocuğa... O sonra, belli ki "konuşkan" bir şey oluyor...
— Babam bana Çobanzade Bekir'in uzuun bir şiirini ezberletiyor. Çok uzun, gayet milli bir şiir. Ben de küçücük bir veledim. Yeni konuşuyorum.

— Daha okula gitmediğiniz sıralar...
— Yok daha ufukta okul mokul yok. Ben bunları okudukça millet bayılıyor. Konu komşuya okuyorum. Sonra annem bazen bize "Rusça şakalar" yapıyor böyle... "Nosik, rotik, aborotik" gibi... (Nokta, nokta, virgül, virgül, yuvarlak yüz...) Onları da ezberliyorum.

— Geç konuştunuz ama... Ona karşılık aynı anda birkaç dil yerli yerine oturmaya başlamış desenize...
— Oturmamış işte... Gezinip duruyor. Annem de Türkçe okumaya müthiş meraklı. Hiç Türk okuluna gitmemiş çünkü o. Lisanı tamamen evinden biliyor. Evden bilinen lisan, Rusya'da okuyan bir kadın için yeterli olmuyor. Çünkü o

Anne Şefika Hanım, ikizleri ve İlber'i alıp Etlik'teki evin civarında kır gezisine çıkmış. Herkes kendi âleminde. İlber Ortaylı en sağda.

münevver bir insan. Bütün hayatı boyunca çok güzel düşünen ve yazan biri oldu. Hâlâ Ruslar, onun yazdıklarına hayrandır. Fakat, Türkçesinden hep şikâyeti oldu... Ve de hep okur; Yaşar Kemal'den başlayıp Kerime Nadir'e kadar okur... Cemil Cahit Cem'den Aziz Nesin'e kadar mizah edebiyatı okur.

— Sokakta hiç oynamamış bir çocuk sayılır mısınız?

— Sokakta oynamamış sayılmam. Annem bizi her gün parka götürürdü. Zavallı kadın, ikizleri arabaya oturtuyor. (O zamanlar Türkiye'de her ailede araba da pek yok.) Kalkıyoruz parka gidiyoruz. Ben arabanın kenarında... Çok yorulursam ben de ikizlerin yanına dahil oluyorum. Gençlik Parkı o zaman bomboş. Yahut Meclis'in parkında dolaşıyoruz.

— Ankara'da oturduğunuz bir ev de, Meclis'in karşısına denk düşüyordu galiba...

— Evet. Eve yakın bir parkta oynardık. Kıyafeti güzel annemin... Hoş. Belli işte, okuyan kibar bir hatun. Zaten bili-

yorsunuz Ankara'da standarttır her şey. Fazla sivrisi yoktur. Ne fazla cahil ve fakir görülür, ne de yüksek kültürlü ve zengin bulunur. Ortalama yerdir Ankara. Oradan bir başka yere ve nihayet Etlik'e taşındık. Onu biz istedik. Çünkü orası çok hoş bir yerdi, kırsal, bağlık bahçelik... Etlik'te otururken Çerkez bir komşumuz vardı: Selahattin Demirkan, mühendisti. Babamın iş arkadaşıydı. Ortaokuldayken bana matematikte yardım ederdi. Derste dinlemiyorum ya... İlginç bir adamdı. Duvarı Almanca kitaplarla dolu. Bana Hitler devrini anlatan bir kitap vermişti. Bu zat, bütün Çerkez erkekleri gibi maço. Sofrada beş çeşit yemek olmadan olmaz. Kadıncağız, o beş çeşit yemeği ve evin işlerini yapar, çocuklara da bakar. Ortada küçük bir güzel kız bebecik geziyor. İki yaşında falan, adı Renan Demirkan... *Bir Bardak Demli Çay* romanını yazdı sonra bu kız... Annesi dindar bir Çerkez'di... Selahattin Bey ise "ateist" geçiniyor. Ateist geçindiğine de bakmayın Kur'an'ı filan da biliyor. Çerkez aile adama Kur'an'ı hıfzettirir. Annem de o kadıncağıza bayılırdı ve diyordu ki: "Türk edebiyatını ondan öğreniyorum." Gustave Flaubert'i onun kadar iyi tahlil edeni de az gördüm... Seneler sonra, Renan Demirkan'ı, yurtdışında "işçi ailesi çocuğuymuş" diye tanıttıklarını gördüm. Sanki bütün medeniyeti Almanya'da öğrenmiş de o sayede roman yazıyormuş... Halbuki Almanya'da bulunmasıyla ilgisi yoktu bu kızın başarısının. Ana baba, din konusunda münakaşa edecek... Biri edebiyat bilecek... Öbürü mühendis olacak... "Almanya'da yetişen bir Türk" diye anlatılan kız, işte böyle bir kökene sahip. Köylü aileden çıkmıyor edebiyatçı. Türkiye 60'larda çok sıkıntılı olduğu için Almanya'ya gitmişti Selahattin Bey... Sonra da orada kaldı.

— *Çok sevdiğiniz Etlik'teki ev nasıl bir evdi?*
— Bir bağ eviydi. Bir başka bağ evi daha vardı... Ev sahibimiz oturuyordu orada; doktor İslam Bey... Sovyet Azerbaycanı'ndandı. Yani Rusya tipi tıp eğitimi görmüş, pratis-

yen bir doktor ama her şeyi bilir. İran'a kaçmış, orada İran Azerbaycanlısı bir hanımla, Sakine Hanım'la evlenmiş... Doktor İslam Bey, Rusça da bilirdi, Farsça da.

— *Kaç yaşındaydınız o sırada?*
— Yedi yaşındaydım. Bu doktor, her şeyden anlardı... Çünkü Rusya'da pratisyen doktorlar çok iyi yetişirler. Usul odur Rusya'da. İyi okuyan bir adamdı. Hatta hatırlıyorum bir sürü de çocuğu var... altı-yedi tane. Akşam kendi kitap okuyor masada... Çocuklar da onun etrafında ders çalışıyorlar. Kıpırdayıp gürültü yapana elindeki sopayla "pat" diye vurur ve herkes derse devam eder. Kızların bir tanesi nakış işler. Hanım da "yama" yapar. O zamanki hanımlar yama yapardı. Şimdiki kadınlar ne bilir yama? Tamam ihtiyaç yoksa yapmasın ama bilsin. Yalnız kadın değil, erkek de bilsin.

— *O evin düzeninden başka neler hatırlıyorsunuz?*
— Çay içerler. O çayı da "podstakançık"la içerler, Rus usulüdür bu. Ya da fincanla içilirdi çay.

— *"Podstakançık" nasıl bir şey?*
— Çay bardağı, kulplu bir şeyin içine oturtulur ya ona denir "podstakançık..." Müşterek tarafımızdı bu o aileyle. Onlar ve bizden başka herkes, ince belli bardakla çay içiyordu. Bir bizim evde bir de doktorun evinde fincan kullanılıyordu. Enteresan bir adamdı doktor. Kerpiç keser, tavuk bakar, bir yandan da doktorluğunu yapar. O arada da okur... Bir gün, üniformalı bir zat misafir geldi bu eve. Sakine Hanım'ın kardeşiymiş, İran ordusunda da albay... Sonra da general oldu. (İran'daki Azeriler hâkimdi hükümete, Rusya'dakilerin aksine... Çok farklıdır İran Azerbaycanı; Sovyet Azerbaycanı'na pek küçümseyerek bakardı.) Sırmalı, üniformalı adamın çocuklarını göreceksin. Lüks içindeler... Bunları size niye anlatıyorum?

— *Niye?*
— Mesela bizim eve de ecnebiler geliyordu, Almanya'dan falan. Babam makine mühendisi, çok iyi Almanca biliyor. Türkiye o sırada şarktan, garptan gelen herkese göre fakir bir ülkeydi. Mütevazı bir ülkeydi. Ama insanlar şimdi olduğundan "daha mutsuz" değildi; "daha az verimli" de değildi. Çocukluğumda evde adı geçen önemlice adamlardan biri de komşumuz Zakir Kadiri Ugan ve eşi Saniye İffet Hanım'dır. (Zakir Kadiri Bey o zaman İbn-i Haldun'u çeviriyormuş. Sonraki yıllarda fark ettim bunu.) Saniye İffet Hanım da başına Fransız türbanı gibi bir şey sarardı. Rusça, Fransızca falan biliyor. Şaire... Saniye İffet Hanım, (1917) İhtilal'den hemen sonraki yıllarda galiba Kazan Parlamentosu'nda üyeymiş. Babam onlardan bahsederken, "Efendim, Şairemiz, Kazan Parlamentosu üyesi, çok eserleri vardır" diyor. Ben de küçücük çocuğum, "Eserleri hangi odaya saklıyorlar" diye bakıyorum. "Eser"i, "esir"le karıştırıyorum.

— *Çünkü evde bir dolu "esir" ya da "esaret" öyküsü duymuş olmalısınız...*
— Evet ama "eser"i daha duymamışım. "Esirler nerede" diye bakıyorum. Bunlar çok şefkatli insanlardı. Herkes bayılırdı onlarla konuşmaya... Herkes dediğim, bizimkiler ve başka dışarıdan gelenler... Bir güzel huyum vardı, büyüklerin yanından pek kalkmazdım... Zakir Kadiri Ugan, 19. asır Kazan vilayetinin Rönesans'ının bir ürünüydü. Orada Rus Gimnazyumu, Rusça-Fransızca eğitim vermekle kalmıyordu, aynı zamanda yeni bir İslam modernizasyonu da söz konusuydu. Ta Mısır'a, İstanbul'a kadar gidip medreselerde okuyordu bu insanlar. Arapça, Farsça öğreniyorlardı. Şu çok önemli: Klasik İslam ya da molla tipinin "değişimini" temsil ediyorlar. Batı dillerini ve Batı yöntemlerini de bir parça olsun kavramışlar. Ak saçlı, ak sakallı bir zat idi Zakir Kadiri Ugan. Bahçede çeviri yapar, biz orada oynarız, gürültü yaparız, bize tahammül eder. Hatta bir set vardı, düşmeyelim diye orayı uyduruk bir parmaklıkla kapatmışlar. Ona da aslında dayansan düşer-

sin... Seni korumaz. Ama işte gayret ediyorlar. "Çocuklar burada oynuyor, düşmesin" demişler kendilerince. Hem beceriksizler hem de iyi niyetli.

— Böyle bir ortam... Değişik insanlar...
— Oturuluyor, çaylar içiliyor. Konuşuluyor. Rusya üzerine falan... Babamla annemin ahbaplarından biri de Abdülkadir İnan'dı. Onun yanına büyük ihtiramla yanaşılırdı. Sempatik bir adamdı. Bir şeyler söyler. Yıllar geçtikçe de gördük; adam "diller" alanında bir deryaydı hakikaten...

— O da komşu muydu?
— Hayır... Sonra bir de Etnografya Müzesi müdürü Hamit Zübeyir Koşay vardı. O da Kazanlı. Beş sene doktora yapmış Macaristan'da... Demek İhtilal'den sonra kaçtığında daha gençti. Ve hepinizin bildiği gibi Alacahöyük kazılarını da o yaptı. Biraz arkeoloji de biliyor. Daha çok tarihi filoloji alanında uzman. Ben bunun bir makalesini okudum; mahcup bir şekilde "Bask dilinin Türk diliyle akraba olduğunu" ispatlamaya çalışıyordu. Çok uzun üç seri makale bu.

— Ama mahcup makale...
— Mahcup bir şekilde. Tabii... Macaristan'daki eğitimin verdiği bir şeydir, bu tip akrabalıkları arayıp, üstüne çok düşmek. Çok çalışkan bir adamdı. Başı kitaptan kalkmaz. Türkiye'nin folklor malzemesini kullanır. *Türk Yemekleri* diye kitabı çıkar falan... Hatta bir rivayete göre dalgınlıkla, "kolonya" diye "mürekkep" sürmüş yüzüne kitap okurken. Sonra... Reşit Rahmeti Arat vardı; İstanbul Edebiyat Fakültesi'nde *Kutadgubilig*'i neşretti; Uygurca falan iyi biliyor. Ben lisedeyken dedi ki, "Bu çocuk Almanca ve Rusça biliyor. Bizde okusun, ben bunu asistan alayım." Halil (İnalcık) Bey'i de çocukken bizim evde tanıdım. Babam ona pek bağlıydı, yardım ederdi. Tercümeler yapardı Halil Bey için. Halil Bey sonradan benim de hocam oldu.

— Halil Bey'i ilk tanıdığınızda yaşça iyice küçüksünüz değil mi?
— Tabii, ilkokul üç ya da ikideydim. Eşi Şevkiye Hanım da asistandı o sıra; doktoralı bir asistan. Kızları vardı, Günhan... İleriki zamanlarda anladım ki Halil Bey'le konuştuğun zaman çok şey öğreniyorsun. Osmanlı tarihi ile çok meşgul kafası. Çok çalışkan. Bana dedi ki, "Ben mühendis olmak istiyordum ama muallim mektebinde (öğretmen okulunda) olduğum için Dil Tarih'e sevk edildim." Onu da en iyi şekliyle yapmış. Demek bir matematik kafası var. Kuvvetli. Ahbaplar içinde başka kimler vardı? Mesela Devlet Operası'ndan bir orkestra şefi: Mithat Akaltan... Sonra Süleyman Tamer vardı; eşiyle gelir bize. Bunların biri rejisör, biri aktrist. Ama ben pek görmedim sahnede ikisini de... Süleyman Tamer, ilk operada oynamış. İran Şahı geldiği zaman Atatürk'ün Münir Hayri'ye ısmarladığı Özsoy Operası'nda... Münir Hayri'yi 1960'larda Almanya'dan Türkiye'ye geldiği zaman, Semiha Berksoy'da tanıdım. Şevket Süreyya ve bazı kişiler kendisi için iyi bir şeyler demiyordu ama kabiliyetli ve sohbeti hoş adamdı. Heykel yontar, resim yapar, film çevirir vs.

— Büyüklerin yanından pek kalkmadığınız için, böyle bir ev ortamında kim bilir neler öğrendiniz?
— Evet azizim. Sokrat öyküsü gibi, böyle sanki üstümden kapağım kalkıyordu. O kadar ki, "esir"le "eser"i karıştıran ben; iki ya da üç sene içinde (bu insanlardan ayrıldığım zaman), artık "coğrafya ve kronoloji bilir" hale gelmiştim. Yani, ne, ne zaman olmuş? 1905 nedir? Kerenski kim?

— "Coğrafya ve kronoloji" biliyordum dediğiniz bu aşama, hangi yaşınıza denk geliyor?
— Mesela on bir yaşında falandım. Biz o sıralar, bir yaz İstanbul'a gitmiştik. Yazları İstanbul'a gidiyoruz tabii, bütün Ankara'da oturanlar gibi...

— İstanbul'da akrabalarınız da var...
— Annemin kuzinleri var... İhtilal'de kaçıp İstanbul'a gelmiş olan. Daha yaşlı onlar ve emperyal cemiyetin insanları... Bunlar Kırım'ın kaymak takımı ve İhtilal öncesi refahı yaşamışlar. Annem gibi Sovyet Devri'ne kalmamışlar.

— İstanbul'a geldiğiniz o yaz ne olmuştu?
— Akrabalar, konuşuyor aralarında, ihtilal yıllarını anlatıyorlar... şu oldu bu oldu diye. Ben de, "O zaman o kabinede Kerenski var mıydı" dedim. Hepsi şaştılar ve, "Kerenski vardı ve Bahriye Nazırı'ydı. Sen nereden biliyorsun" dediler. Yalnız, bu benim için ikinci versiyondu. (Ankara) Etlik'teki bağ evinde oturanlar, (komünistlerin ağzıyla) burjuva milliyetçi kesimdendi. Onların bir Türklük ideolojisi var. Mesela babam için "mukaddes" olan şey, Osmanlı İmparatorluğu'dur. Zaten oradaki halk, Rusya'yı Nikolay yönettiği sırada, Nikolay'ın "Rusların padişahı" olduğunu düşünmüştür. Kırımlı aydınların ve halkın "padişahı" ise İstanbul'da oturur.

— Kırım'da yaşıyorlardı ama içlerindeki aidiyet duygusu İstanbul'a yönelikti yani...
— Evet. Ona karşılık, İstanbul'da konuşmalarda methedilen birileri, öte tarafta (Ankara'da) yerilebiliyordu. Bir tarafta, "Çar çok iyi bir adam," onun sözü edilirken "haşmetmeab" deniyor. Öte tarafta, estağfurullah öyle bir şey söz konusu olamaz. Bütün bu çelişkileri daha o zaman düşünmeye başladım.

— Bütün o çelişkilerin çocuk yaştaki değerlendirmesiyle, daha sonraki yaşlardaki değerlendirmesi farklı oldu mu?
— Bütün bunları dinlerken bir sürü şey birikiyor kafanda... O sırada tefekkür yapmak söz konusu değil tabii... Dokuz yaşında iyi piyano çalmak mümkündür ama iyi tarih tefekkürü yapılmaz. Ama aile ortamında konuşulanlar, gayet temel sorunlara yönelikti. Volga-Don kanalı açılmadığı için neler olduğundan... İslamiyet'in geriliğine varıncaya kadar. Ona kar-

şılık "dinsizlik" pek hoş karşılanmazdı. Babam oruç tutardı. Annem de Kur'an okur. Ama annem namaz bilmez (Stalin döneminde yetiştiği ve o sırada dinle ilgilenmek tehlikeli bulunduğu için). Babam iyi Rusça bilirdi ama Osmanlıca'ya da hâkimdi. Zaten notlarını Arap harfleriyle tutardı. Çok da tebarüz ettirerek konuşurdu. "Tam manasiyle" diye... "Andan sonra..." "Filvaki..." Annem çok okuduğu ve dikkat ettiği halde, hiçbir zaman Türkçesi o kadar iyi olamadı.

— *Niye?*
— Çünkü onun yetişmesi Stalin dönemine denk geliyor. Daha küçük babamdan. Aralarında on yaş filan fark var.

— *İstanbul'un çocukluk hafızasında bıraktığı ilk özel izleri anlatın biraz da...*
— Aaaa... Mesela Üsküdar'a iniyorsun. Tramvay geçiyor. Kalabalık. Ahşap evler, deniz, yeşillik, martılar, dondurmalar, camiler... Baktığın zaman İstanbul'un bir köşesinden kocaman bir dünya görünürdü. Ahşap bir dünya... Neresine baksan "ahşap" dünya. Açık söyleyelim. O bile iptidailik diye görülebildi. Ben o çocuk halimle, o kocaman dünyanın içinde bir "samimiyet ve sıcaklık" görüyordum. Sanki, buradan taaa oraya kadar benim evim gibi... Ahşap o havayı veriyor. Mesela Laleli'den bak Aksaray'ın ucunu görüyorsun. Üsküdar'dan bak, taa Kuzguncuk'a kadar görüyorsun tepeleri. Beşiktaş Yıldız'da tepeden bak, aşağı kadar görüyorsun. Böyle önünü kapatan pis apartmanlar yok o zaman. Ona karşılık, bir derbederlik ve pislik vardı. Sokaklar berbat. Ona karşılık, ahşap bir sıcaklık duygusu veriyor. Arada büyük kubbeler, uzun minareler var. Mescit sana komik görünüyor.

— *İlkokula başlanılan ilk günler biraz sancılı olur? Sizinkiler nasıldı?*
— Eylül sonuydu. 1953 yılı... İlkokula başladım. Bu Ankara'da Etlik İlkokulu'dur. Tek katlı hoş bir binaydı... İlk gün bir kızla birlikte iki kişi oturuyoruz ön sırada... Derken bir

İlkokula başlangıç (1954), Ankara Etlik İlkokulu. İlber Ortaylı, Şefika Gülöksüz'ün öğrencisi. Hangisi mi? Onu "bulmak zor," çünkü en arka sırada. Onu "bulmak" çok da "kolay," tam orta bir yerde ve "gülümsüyor..."

kız çocuğu daha geldi sınıfa... Onu da aramıza aldık. "Gel" dedim, "bizimle otur." Derken iki kız aynı yere sıkışınca, bana yol göründü. Demek ki eskiden de varmış "kadın dayanışması..." Ben arka sıraya geçmek zorunda kaldım. Pek hazzetmem oysa arka sıradan...

— *Boyunuz da uzundu herhalde ötekilere göre...*

— Boyum uzun olabilir ama ben arka sıradan çok sıkılırım. Her şeyin "arka sırasından" sıkılırım... Ve dikkatim dağılır. Sırada birlikte ilk oturduğum kızın adı Tülin'di. Sonra evlendi Şark'a gitti. Aramıza aldığımız ikinci kızın adı ise Fatoş'tu. Fatoş, şimdi Gazi Üniversitesi Mimarlık'ta öğretim üyesi. Çok düzenli bir kızdı. Babası ölmüş, annesi onunla çok uğraşıyordu. Tertemiz, düzgündü, kendi de düzgün defterleri falan da...

— *Çok da kızamadınız yani... "Onun yüzünden arkaya atıldım" diye...*

— Yer verdik işte... "Ladies first" oldu. Bir sırada üç kişi çok zordu. Fakat arka sıra da çok iyi değildir çocuklar için... Dikkat dağılır. Sonradan "sıra sistemi" değişti. Sınıflarda "yuvarlak masa" düzeni ya da çocukların öbek öbek oturduğu, kimin önde kimin arkada olduğunun belli olmadığı sistemler kuruldu ama bizim zamanımızda öyle değildi.

— *Ya öğretmeniniz?*
— Sınıf öğretmenimiz, Yiğit Gülöksüz'ün annesi Şefika Hanım'dı. Galiba hâlâ sağdır. Allah ömür versin.

— *Şefika öğretmen, hayatınızda belirleyici olmuş biri mi?*
— Eğer bir ilkokul öğretmeni, insanın hayatında belirgin bir unsur değilse, oradaki sistem "çürük" demektir. Oturup düşünmeniz lazım. İlkokul öğretmeni çok önemlidir. Şuurunuzda yer eder. İlk doktorunuz da objektif olarak önemlidir (sen onun bilincinde değilsindir). Ama ilkokul öğretmeni, eğer senin hayatında, bilgi, alışkanlık ve yönlendirme olarak önemli değilse, bir yer etmemişse, "sistem sakat" demektir. Demek ki, ben iyi bir sistemde yetiştim. Çocuklarımız için aynı şeyi söylemem çok zor. Şefika Hanım (Atatürk'ün maarif vekili) Mustafa Necati Ordusu'ndandı... Mustafa Necati, her öğretmenle ayrıca yazışırdı. Yani hepsiyle dosttu. Böyle bir Maarif Vekili Sovyet Rusya'da bile yok. Sovyet Rusya'da Maarif İşleri Halk Komiseri'nin, bürokrasinin tepesinde soyut bir adam olduğu açık. Ama Türkiye Cumhuriyeti'nde böyle değildi. Mustafa Necati, köye her giden öğretmenle tanışır ve yazışırdı. (Okulu bitirip, öğretim ordusuna katılan her genç muallime ile tanışmıştır mutlaka.) Erken öldü. Cumhuriyet'in "en sevimli maarif vekili" odur. Bir sistem kurmuştur. Onun öğretmenleri tıpkı bir cemiyetin azaları gibidir. En önemli görevleri "ziyaret"tir. Misyonerler, nasıl cemaat üzerinde "ziyaret"le nüfuz kurar, bilgi edinirse, Mustafa Necati Ordusu'nun öğretmenleri de böyle insanlardı.

— *Yani?*
— Her öğrenciyi tanırlar. Bunların görevi budur. Mesela, bizim Şefika Hanım da otuz kişilik sınıfta her çocuğu tanırdı. Kim nedir, ne değildir? Anası babası kimdir? Ne bilir, ne bilmezler? Ziyaret ederdi çocukların evlerini.

— *Sizin de evinize geldi mi?*
— Geldi tabii. Amaç, cemaatini tanıma... Mustafa Necati Ordusu öğretmenlerinin temel görevi de buydu. İkincisi, bu öğretmenler, bugünkülerle mukayese edilemeyecek kadar "az maaşlı ve mütevazı şartlarda" yaşayan insanlardı. Yiğit Gülöksüz'ün babası, yani Şefika Hanım'ın eşi de önemli bir görevdeydi; Maarif Vekâleti'nde Talim Terbiye Azası'ydı. Hiç zannetmiyorum ki, Şefika Hanım, "Ben Talim Terbiye Azası'nın eşiyim" diye gezsin o sırada... Zaten Talim Terbiye Azası da lüks içinde değildi. Otobüsle giderdi gideceği yere... Şefika Hanım, bahçe içinde bir "bağ evinde" otururdu. Ama bir memur eviydi bu. Mesela bir başöğretmenimiz vardı. Hatice Gökçe Hanım. Sert bir hocaydı. O zamanlar "başöğretmen" denirdi. Müdür falan değil... İlkokulda erkek öğretmen çok azdı.

— *Başöğretmeniniz nasıl biriydi?*
— Öğrenci kaydına gelmişler. Başöğretmen, "sen dur, sen gel" diyor. Mahalle bekçisi de "sen," keresteci müteahhit de "sen..." Onu kimsenin zenginliği ilgilendirmiyor. Kıstas, zenginlik değil, belki tahsildi. Başlangıçta bilmiyordu, sonradan annemin Dil Tarih'te öğretmen olduğunu duydu, onu kapıdan karşılıyordu artık. Bunlar çok adil insanlardı. Duygusal olarak da çok adil. Yaşayışları da öyleydi. Parayla falan uğraşmayan tipler... Her insan zeki çocuğu sever. Bunların da mutlaka zeki çocuğa bir meyilleri vardı ama öyle kabiliyetsiz çocuğu da küt diye bir yere itmiyorlardı. Onunla da uğraşıyorlardı... Ve o zeki, yetenekli çocuk, benim gibi yaramazsa tokatı da yiyordu.

— Çok dayak yediniz mi?
— Valla benim çok kulağım çekildi şahsen. Çünkü ben olmayacak şeyler yapardım.

— Ne gibi olmayacak şeyler?
— Daha ne, kapı dururken sınıfa pencereden girmek gibi edepsizlikler. Çocuklar da hemen yetiştirirdi: "Örtmenim örtmenim bu İlber pencereden girdi." Yahut sıranın üstünden koşup gitmek. Bunlar olmayacak şeylerdi.

— Çok mu "can sıkıntısı" çektiniz?
— Eee sıkılır canım. Ben oturamam öyle beş saat. Biz o zaman tek tedrisat yapıyorduk. Sabahtan akşama kadar. Öğleden sonra da ders yapıyorduk. Hatırlıyorum okulda kimlerin olduğunu... Bir profesör Tevfik Bey vardı... Biz "böcek profesörü" diyorduk. Ziraat Fakültesi'ndeydi aslında. Koleksiyon camları vardı. Onun çocuklarını hatırlıyorum.

— Ziraat Fakültesi'ndeki bu bocanın çocukları sizin okulda mı okuyordu?
— Evet bizim okuldaydı. Mesela bir komşumuz vardı: Emin Sazak. Etlik bağlarında otururdu. Sonra, biraz aşağıda Hamit Dereli Bey vardı. İngiliz Edebiyatı profesörü... O âlim bir zattı. Çok sonraları onunla görüştüm de... "Elizabeth Devri Türk-Osmanlı İlişkileri" diye unutulmayan bir monografisi var. Fazla yazmış değil fakat çok bilgiliydi, çok iyi Latincesi vardı.

— İlk öğretmeniniz Şefika Hanım'ın öğretiş tarzında bir fark var mıydı?
— Şefika Hanım, yazdırarak öğretiyordu. Dikkatli yazı yazmaya önem veriyordu. Biz "Sâtı Bey Metodu" ile okuma yazma öğreniyorduk. Fasulye ve mercimekleri ya da yıldız biçimindeki şehriyeleri dizerek. Hazır harfler vardı ama kullandırtmazlardı. İlla yıldız şehriyeleri dizeceksin. Bakalitten hazır harfler pahalı... Birinci neden bu. İkincisi, galiba bir şeyi "milim milim inşa" etmeden öğrenemiyorsun.

— *Yıldız şehriyelerle harfleri oluşturuyordunuz...*
— Evet. Hazır "R" harfini çıkarıp masa üstüne koymaktansa, yıldız şehriyelerle ya da fasulyeyle "R" harfini dizayn etmek... Eee tabii bu "R" harfini daha iyi öğretiyor adama... O arada R'nin yanına A mı gelecek E mi gelecek? Dizerken daha iyi öğreniyorsun. Sâtı Bey'in metodu o...

— *Sâtı Bey?*
— Sâtı El-Husri... Pedagog Neriman Hızır'ın ağabeyiydi. Sâtı El-Husri, İkinci Meşrutiyet'te ilk yuvayı açmış. İlk yuvaya gelen ilk öğrenci de kız kardeşi Neriman Hanım'dır. Yaklaşık kırk yaş fark var aralarında. Mütareke'den sonra Arabistan'a gitti. Arap milliyetçisi oldu. Halepliydi... Arabistan Yarımadası'nda, her başkentte ya bir caddede ya bir meydanda ismi vardır... Bizde İkinci Meşrutiyet sırasında eğitim reformu yapan bir düşünürdür.

— *Yöntemleri Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e transfer olmuş bir eğitimci diyebilir miyiz ona?*
— Evet, kendisi değil ama, yöntemleri...

— *Şefika Hanım'a dönecek olursak...*
— Öğretmenimiz konuşmayı biliyordu. Mesela, İstiklal Harbi'ni anlatması müthişti... Düşmanlar gelmiş... derken Atatürk atına atlamış düşmanları kovalamış... Böyle anlatıyor önce... İlkokul üçün sonunda, artık İstiklal Savaşı tarihini tamamen ana hatlarıyla biliyorduk. Kongreleri filan. Her yeni anlatışında, konunun yeni çeşitlemeleri geliyordu... Biraz daha ciddileşiyordu. Çok ilginç, çok sabırlı bir eğitim biçimiydi bu... Sonra öğrenciyi "sabır"a alıştırıyordu. Oturup yazıyorsun... Metin kopya ediyorsun... Onun derste dikte ettiği, senin de kurşunkalemle abuk sabuk yazdığın metni, evde "mürekkeple" temize çekiyorsun. Annemin bir güzel örtüsü vardı. Onun üzerinde yazardım. Üstü mürekkep lekesiyle doldu o örtünün...

— *Anneniz kızmıyor muydu mürekkep lekelerine?*
— Kızıyordu ama artık ona ses çıkaramıyordu. Çünkü çalışma masasına örtü lazım... Kendisi de öyle çalışmış orada... O eski bir örtüydü... Bunlar öyle öğretmenlerdi ki, coğrafya da öğrenirsin, tarih de öğrenirsin onlardan, güzel yazı da... Türkçen de gelişir, din dersi de öğrenirsin. Yani din dersini de anlattıkları zaman dini de öğretirlerdi.

— *Namaz kılmayı da mı?*
— Namaz kıldırdıklarını hatırlamıyorum bu kuşağın. Ama sureleri ezberlettiler. Ben o sureleri ezberleyerek, sonra –bir oryantalist gibi– kendim camiye gidip öğrendim namaz kılmayı... Mesela bir Ramazan gidip böyle yata kalka, yata kalka, okuya okuya namaz kılmayı öğrenmiştim. Tabii camilerde çocuklara pek sert davranılmaz biliyorsunuz, yaramazlıkları hoş görülür. Bu Hazreti Peygamber hadisidir. Zaten bütün dinlerde vardır aynı yaklaşım. Çocukları dine ısındırmak için, onların yaramazlıklarına, oyunlarına pek ses çıkartılmaz. Hatta Mehmet Akif'in bir şiiri bunu anlatır. Rahmetli babam, açıkçası Müslüman dinine karşı bir adam değildi, ben çok küçükken babam teravih namazlarına filan giderdi. Sonra onu da kesti. Cuma namazına filan gitmişse de ben görmedim. Beni götürmediğine göre mesele değil. Ama şunu da ekleyeyim. Beni ilk kez camiye götüren babamdır.

— *Öğretmeniniz bütün çocukların evine gidiyormuş. Peki siz de onun evine gider miydiniz?*
— Gittik evine bir gün annemle...

— *Nasıl bir evdi?*
— Hoş, mütevazı, temiz, derli toplu bir ev... İki katlıydı. Etlik bağlarında... Hepsi de sobalı evlerdi... Bizim ev de. Etlik bağlarındaki bu evlerin hepsi Ermenilerden kalma evlerdi. Etlik'in üst kısımlarında Ermeniler otururmuş, aşağı kısımlarında da Türkler... Ermeni evleri daha iddialıydı tabii.

— *Daha iddialı derken...*
— Binalar daha iddialıydı... Taş binalardı bunlar... Bahçede kameriye ve oturulacak sıralar olur... Her evin bir kuyusu olur, kileri olur. Bu evlerin yıkılan ya da terk edilenini de gördüm. Çok farklıydı ötekilerden... Ankara bağlarındaki Rum ve Ermenilere ait evlerin önemlice bir kısmı, Mübadele'de Rumeli'den gelenlere kaldı. Eminim ki, Rumeli'den gelenler, buna rağmen Makedonya'daki konaklarını özlemiştir. Etlik'teki o evlerin çoğu çok hoş evlerdi. Maalesef çok azı kaldı. Kalanlar da bakılmazsa gider.

— *Küçük bir geri dönüş yapalım. O dönemin öğretmenlerini bugün nasıl yorumluyorsunuz?*
— Bu insanlar, laikti ama "din cahili" falan değildi. Bu çok önemli bir şey. Dinimiz şöyledir, peygamberimiz budur diye öğretiyor ama... Yobazlık yok... Demek ki bu geçiş dönemiydi... Kadrolar bunlar gibi olabilseydi hep, hiç mesele yoktu. İmparatorluğun kültürü Cumhuriyet'e akseder ve devam ederdi. Kısacası, bunlar iyi yetişmiş insanlardı. Öyle hediye mediye... Katiyen yer yoktu öyle şeylere dünyalarında. Şimdi bu kalitede, bu standartta öğretmen Avrupa'da da yok. Bizde zaten yok elhamdülillah... Proleterleştirdik öğretmenleri...

— *İlkokulu hep aynı öğretmende mi okudunuz?*
— Bu temel bilgileri ve Türk dilini öğrendikten sonra, bu şahane hoca, üçten sonra bırakıyor.

— *Huyu mu böyle bu hocanın?*
— Öyle galiba, üçten sonra bırakıyor. Ne olduğunu da bilmiyorum. Belki de emekli oldu. Belki de olmadı. Bir başka öğretmen geldi. O da dikkatli ve sert bir öğretmendi.

— *Yine bir kadın öğretmen mi?*
— Evet yine bir bayan öğretmen... Bu arada bir tatsızlık oldu. Büyüyen şehir, mektebi çift tedrisata dönüştürdü. Ben o sırada dördüncü sınıftaydım.

— *Tadı kaçtı yani okulun...*
— Çift tedrisat başladığında, önce "ne eğlenceli, yarım gün" falan diyorsun. Sonra, ne berbat bir şey olduğunu anlıyorsun.

— *Okul bahçesinde "kafi miktarda oyun oynama" hakkı da bitiyor...*
— Bir kere sefil bir şey çift tedrisat. Sonra ben beşinci sınıfta ilkokul değiştirdim. Galiba taşındık. Orada da öğretmenler hep kaliteli ve aynı tipteydi... Tarih filan seven öğretmenler.

— *Genç Cumhuriyet'in ilk mekteplerinin bazı özellikleri var. Neydi onlar?*
— Mutlaka müsamere yapılır; şiir, tiyatro ve müzik dersinin ayrı bir ağırlığı vardı...

— *Okulunuzun tiyatro salonu ya da piyanosu var mıydı?*
— Piyanoyu hatırlamıyorum... Tiyatro salonu ise yoktu ama mutlaka okulda bir yer tiyatro salonu haline dönüştürülürdü. Ben okul piyeslerinde oynadım... Ve çok "aktör" olarak görüldüm. Hatta anneler gününde kendi yazdığım bir şiiri okuduğumu hatırlıyorum. Resim yaptığım için "resim ödülü" aldım.

— *Kim verdi bu resim ödülünü?*
— Okulda yarışma yapılmıştı, öyle aldım resim ödülünü. İkinci sınıfta da, hızlı okuduğum için Şefika Hanım beni örnek göstermişti. "Dakikada 120 kelime okuyor" dedi. Onu hatırlıyorum. Telaffuz ederek okuyorum. Yanlış okunan kelime de sayılmıyor. Demek ben yanlış okumamışım. Mahallenin hatunları sormuş anneme: "Sizin çocuklar ne zaman ders çalışıyor? Bütün gün sokakta her türlü haydutluğu bunlar yapıyor..."

— *Ne zaman çalışıyordunuz?*
— Çalışıyorduk bir ara işte... Herhalde babam eve gelince çalışıyorduk. Aman canım, oyuna da vakit var. Genç in-

sanların ve küçüklerin hem vakti bol oluyor hem de enerjisi. Konsantre çalışıyorlar. Gençken hem okuyabilirsin, hem ezberleyebilirsin, hem spor yapabilirsin, hem flört edebilirsin, hem de gezebilirsin. Garip bir şey. Yirmi dört saati genç bünye kadar verimli kullanan bir bünye yok. Hızlı okuyorsun, hızlı geziyorsun... Serserilik de yapabiliyorsun. Ama ileri yaşta hepsi azalıyor... Eskisi gibi hızlı okuyamıyorsun. Bir tek şey, daha sonraları galiba daha güzel düşünebiliyorsun. Hepsi bu kadar. Küçük bir çocuğun okuma ve öğrenme hızı ise muhteşem bir şey... Ne görse sünger gibi alır. Çocuk, neyi öğretirsen sünger gibi emer, hemen ezberine alır. Ve o ezber, arkadan öğrenmeyi ve "muhakeme"yi getirir. Amerikalılar güya diyormuş ki, "Siz ezberliyorsunuz, düşünmüyorsunuz." Amerika gibi orta tahsili doğru düzgün yapamamış, dünyanın "cahil vatandaş kitlesini" yetiştiren bir ülkenin sistemini örnek aldı bizimkiler azizim. Olacak şey değil.

— *Ezber, muhakeme yapmanın altyapısını oluşturan bir "maharet" mi diyorsunuz?*
— Evet, muhakemenin malzemesini ezber oluşturur. Mesela çocuk, Kur'anı Kerim ezberler, öyle Arapça'yı öğrenir. Tıpkı Latince metinleri ezberleyip, o dili çözmek ve sonra konuşmak gibi... Bir dili en iyi öğrenmenin yollarından biri de şiir ezberlemektir. La Fontaine ya da Racine ezberlersin, güzel Fransızca öğrenirsin...

— *Her çocuğun unutamadığı bir kitabı vardır. Sizinkiler hangileriydi?*
— Okumayı ilk sevdiğim (yazarını unuttum bile) kitap, *Kırmızı Pabuçlar*'dı. Üç tane İsveçli çocuk vardır o öyküde... Snip, Snap, Snur... (Hatta bir hanım o isimleri Şip, Şap, Şur diye okudu ki Almanca'sı öyledir.) Biri un değirmeninde, öteki bacacıda, daha ötekisi boyacıda çalışarak, üç renge giren çocuk oluyorlar: Beyaz, kırmızı ve siyah. Ve kazandıkları parayla da analarına doğum gününde kırmızı

pabuç alıyorlar. Efendime söyleyeyim, ben *Kırmızı Pabuçlar*'ı okuyarak okuma işini hallettim.

— *O size alınan ilk kitap mıydı?*
— O kitabı ebedi komşularımız ve dostlarımız Baycan ailesinden "ödünç" almıştım. Yedi kardeşti onlar... Kâzım Amca'nın çocukları. Bir tanesi de Gülsen ablamızdı. *Kırmızı Pabuçlar*'ı, Gülsen Abla bana hediye etmişti. Annemin ahbabı ve komşumuz Ukraynalı Anyuta Hanım vardı... Kocası Aslan Bey de Çerkez'di... Sonra Amerika'ya göçtü onlar... Bunların çocukları okumuyor. Benim *Kırmızı Pabuçlar*'la okumayı söktüğüm duyulunca, gelmiş istiyor annemden... Ver de kitabı o da okusun diye... Biz o kitabı okuduk diye, sanki onlar da mı sökecek? "Hayır vermiyorum" dedim anneme, "sen niye böyle, her şeyi veriyorsun ona buna..." Ben o kitabı seviyorum. Verir miyim? Orada bir kazık yemedim. Giden kitap gelmez Türkiye'de... *Kırmızı Pabuçlar* da gelmeyecekti. Şimdi de hâlâ "kitap vermeme" huyum vardır.

— *Duruyor mu* Kırmızı Pabuçlar?
— Kitap kayboldu canım. Benim çok kitabım kayboldu. Bizim valide hanım alır, unutur, sonra vermez ya da kaybeder, birine verir. Başkaları alır, vermez.

— *Kendisi okumak için alıyor herhalde, o kadarına da mı izin yok?*
— Her şeyi okur... Ben artık vermiyorum. Alma benden kitap, diyorum.

— *Kitapları kardeşlerinizle nasıl paylaştınız?*
— Hiç öyle bir sorun olmamıştır. İkizlerden biri ne bulsa okurdu. Halen de öyledir. Bir keresinde benim katlı bir broşürümü hemen parmağıyla kesip okumuş. Hoş bir broşürdü oysa, Akbank'tan vermişlerdi. Ben onu böyle katlayarak okuyorum, kesmiyorum falan... Bizimki, parmağıyla kesmiş, tepem atmıştı.

Ankara: Büyük ağabey ve ikizlerden oluşan "üç erkek kardeş" tablosu. Ortada İlber, sağda Enver, solda Emeldar Ortaylı.

— *Kaç yaşındaydınız o zaman?*
— Ben ilkokuldayım. O da ilkokula yeni başlamış... Küçük daha Enver... Çok okurdu o...

— *Çok okuyan kardeş, ne oldu sonra?*
— Kimya mühendisi...

— *Sizden sonra dünyaya gelen kardeşlerin ikiz olması, oyunlarınıza nasıl yansıdı? "Yalnız" mı kaldınız acaba?*
— Ben onların oyunlarına pek katılmazdım. Onlar tabii daha çok oynarlardı kendi aralarında... Mesela ikizler, mahallenin çocuklarıyla daha ahbap olurlardı. Ben ise, çocukken de pek grup sevmezdim. Hâlâ da grup sevmem. Paket programa girmem.

— *Bir yandan ailenizin Türkiye'ye göç etmiş olmasının getirdiği zorluklar, öte yandan "tasarruflu" yaşanan yıllara denk gelen çocukluk ortamında, aklınıza kazınmış "özel anılar" olmalı...*

— Göç etmekten çok, "iltica" söz konusu bizim aile için... Canlarını zor kurtarmışlar. Onun ötesinde Türkiye o sırada müthiş tasarruflu bir yerdi... Bugünkü harcamalar yoktu. Türk kadınları örer ve diker-biçerdi... Tarhana açar, erişte keser, reçel kaynatır. Herkes nakış yapar. Mesela benim annem, hem kitap okur hem de üç tane veledin bahçıvan pantolonlarının önüne "yelkenli gemi" ya da "mantar" nakışlardı. Ne kadar da güzel!.. Bir tanesini olsun saklamak isterdim. Mesela, bir bahçıvan pantolonumun üzerine "kırmızı mantar" yapmış, beyaz lekeleriyle... Şimdi kim bilir yapmayı öyle nakışları? Bizi kumda oynamaya götürüyor annem. Biz kovalarla falan oynarken o da kitap okuyor. O zaman bütün insanlar böyleydi. Herkes kazak örüyordu. Böyle çarşılara pazarlara dökülmek yok. Ben bugün düğme dikemeyenleri biliyorum. Bırakın bir kadını, erkek için de çok ayıp bir şey düğme dikmeyi bilmemek... Kaldı ki bu tür ilgiler, insanın zevkini geliştirir. Kumaşı tanırsın. Dikişi tanırsın. Oysa, bu tür işler, şimdi çok ayıp işler olarak sayılabiliyor, feminizmin yüksek ilkelerine aykırı şeyler olarak düşünülüyor. Ve ortaya feci bir tüketici insan tipi çıkıyor. Hiçbir şekilde üretemeyen, elindeki malı muhafaza edemeyen ya da yeniden üretemeyen, saçma bir tüketici tipi çıkıyor. Bu Amerikan adam tipidir, her şeyi atar.

— Evdeki büyüklerden birinin eski paltolarından çocuklara palto dikilmesi türünden örnekler hatırlıyor musunuz?
— Tam öyle değilse bile... Babamın paltosunu giydim. Bu da o tarz bir örnektir. O sırada bütün Türkiye hemen hemen öyleydi. Bir çocuğun eşyası öbürüne kalır ya da büyüklerin giysileri küçültülür, çocuklara yapılır. Bizim ailede çocukların en büyük lüksü şuydu: Biz pahalı ayakkabı giyerdik. Annem ve babamla herkes alay ederdi. Derlerdi ki; "Kendiniz zor zar geçiniyorsunuz ve çocuklara Apa'dan ayakkabı alıyorsunuz... Bu ne iş?"

— Ne yanıt veriyordu sizinkiler?

— "Yoksa ayakları eğrilir, deforme olur" dıyordu annem. Çok da doğru bir şey söylüyordu. Nitekim, bu yaşıma geldim, dökülmeyen yerim yok. Fazla kilo aldım. Ama, ayaklarımdan şikâyetçi değilim. Hâlâ da öyledir. Ortopedik ayakkabı alırım. En pahalı giysim ayakkabılarımdır, öyle alışmışımdır.

— Bu "tasarruflu ev" dünyasının, geceleri nasıl geçiyordu? Çocuklar ders çalışıyor, anneniz babanız da bir şeyler mi yapıyor?
— Eski Türkiye'de, birbirini ziyarete giderdi insanlar. Ya da hatırlıyorum bazan yemekler verilirdi. Bir tanesi çıkar akordeon ya da garmon* çalar, söyler, oynarlar. Hatta keman çalan bir Abdurrahman Bey vardı... Ona "Paganini" diyorlardı. Çok güzel çalıyordu ama...

— Babanız biliyor muydu akordeon çalmasını?
— Babam hiçbir şey çalmayı bilmezdi. Büyük eksikti onun için bu... Belki de o yüzden, bize öğretmek için elinden geleni yapmıştır adam... Müzik, lisan... Bunlar önemli. Lisan mesela... Servet harcamışlardır onun için...

— Babanız çeviriler yapmış... Hangi dillerden çeviri yapıyordu?
— İyi Almanca bilirdi. Rusça bilirdi.

— Ne çeviriyordu daha çok? Edebi metinler mi?
— Her şey... Fukara, biliyorum birtakım mesleki tercümeler de yaptı. Daha çok para için... Fakat mesela Martin Bronevski çevirdi... İnsanlar ara sıra toplanıp, çalıp söyleyip içip yemeyi biliyorlardı o zaman. İki farklı kültürü ben yan yana gördüm. Ona karşılık Ramazan'da da oruç tutulurdu. Mutlaka. Hem de benim çocukluğumun Ramazanları (40'ların sonu, 50'lerin başı), yaz sıcaklarına denk gelmişti. Teravih

---

* Akordeona benzer, genellikle elle yapılan körüklü bir müzik aleti.

namazına da gidilirdi. Mükellef sofralarda "holodiyets" yapıldığını da hatırlıyorum, bir tür et jöle bu... Rusça bir kelime. Et jöle ya da balık jöle gibi bir şey. Şarkılar, oyunlar... Ama ben böyle uzun akşam yemeklerini sevmem...

— *Müzikli yemekleri de mi sevmezsiniz?*
— Müziği falan seviyorum da, bu akşam oturmalarını hiç sevmiyordum.

— *Neden?*
— Çocuklar sevmez.

— *Düzeniniz bozuluyordu belki...*
— Çocuklar kendi evlerinin düzenini isterler... Ben şimdi de uzun akşam yemeklerini pek sevmem.

— *Ama ehl-i keyf biri izlenimi veriyorsunuz...*
— Öyle mi görünüyor?

— *Kahkahanız yerinde... Bu kadar güzel kahkaha atan birinin, iyi sofralar sevmeyeceğini düşünmek kolay değil...*
— Yok, ben uzun süren sofraları sevmiyorum.

— *Yeme içmelerin dışında, ailenin sosyal yaşamına yansıyan başka hangi "renkler" vardı?*
— Bir alay Ukraynalı, Polonyalı vardı Ankara'da, sonra onlar yok oldular, çoğu Almanya'ya ve Amerika'ya göç etti. Türkiye, komünist dünyanın melce-i ilticası olmuş o yıllarda... Önce Türkiye'ye gelip, sonra başka yerlere gittiler bazıları, bir tür basamak noktası oldu burası. 50'lerde bu çok yaygındı. Diyelim ki, bizimkiler troleybüse biniyorlar... Annem önde bir kadının yanına oturuyor. Babam da yer olmadığı için ya ayakta kalıyor ya da başka bir yere oturuyor. Benim dikkatimi çeken, o acayip şapkalı kadınlardı, ya yünden bir şey örmüş ya da tüylü bir şapka falan... Şunu hatırlıyorum: (Bir şey soruyor babam herhalde.) Annem diyor ki;

"Karıştırıyor." Bu şu demekti: Annemin konuştuğu kadın Polonyalı ve bu kadın Almanca başlıyor konuşmaya, sonra Almanca'ya "Polonezce" karıştırıyor. Demek ki iyi bilmiyor Almanca'yı... Troleybüs, Ulus'tan Kızılay'a gidene kadar bunlar cırcır ediyorlar... Aynı şey İstanbul'da da oldu; 55 ve 56 yıllarında... Sonra gitti bu insanlar Türkiye'den... İkinci Cihan Harbi muhacirleriydi... Türkiye "sığınma yeri"dir, kimse bilmez bunu azizim... Bunu biz de bilmeyiz, millet de bilmek istemez. Halbuki Ruslar, önce canlarını kurtardılar. Sonra bir yerleri canlanıp kanlanınca Fransa'ya gittiler. Bu sefer orası "sığınma yeri" oldu. Onlar buraya geldiğinde, bu memleket, hiçbir şey yoksa "ekmek" veriyor onlara. Birinci Harp'ten sonra da böyle oldu.

— Rakamlar da gösteriyor zaten. Türkiye, bugün de (Birleşmiş Milletler'in rakamlarına göre) dünyada en çok mülteci alan ikinci ülke...
— Evimize gelenler arasında, troleybüslerde rastladığımız kötü Almanca ile bir başka dili karıştırarak konuşan Macar ya da Polonyalılardan daha farklı olanlar, yani "gerçek münevver" kişiler vardı. Çocuklardan şiir dinlemeyi severlerdi... Ben bunların bir kısmını sonra yurtdışında profesör olarak gördüm.

— Tesadüfi rastlaşmalar mıydı bunlar?
— Gittiğim ülkelerde, benim deyişimle, "ormanda dolaşırken" ya da "dükkân"da rastlardım onlara. Yani enstitülerde veya kültür cemiyetlerinde. Tilkiler ya ormanda dolaşır ya da kürkçü dükkânında. Plajda tilki gördün mü hiç? (Gülüyor.)

— Her haliyle öteki evlerin konuklarından farklı olduğu anlaşılan bu konuklar, başka izler de bırakmış olmalı...
— Bizim eve geliyor ve konuşuyorlardı. Ben o sırada küçücük bir çocuktum.... Ne bileyim ben onların ne konuştuğunu... Asya Rusyası'ndan gelenler için bana şiir falan okuturuluyordu... Bu bir "kültür"dür biliyor musun o dünya-

da? "Çocuklardan şiir dinlemek..." Tiyatroda aktörden dinlersin ama... Çocuktan şiir dinlemek de ayrı bir zevktir... İnsanları bir başka türlü mutlu eder.

— *Zaten o sırada ezbere bildiğiniz şiir sayısı da epeyce değil mi?*
— Yaaa... Çok, canım... Beni o günlerden hatırlayanların bazıları, "Aaa ben seni tanıyorum, sen o zaman yaramaz bir küçüktün" diyorlar. Eee, başka bir şey olacak değildim yani...

— *Okuduğunuz şiirlerden hatırlamıyorlar mı?*
— Hatırlıyorlar canım işte beni... Ortaylı... Babamın oğluyum...

— *Ortaylı soyadını nasıl almış aileniz?*
— Babam, Kırım'ın bir sahil şehri olan Kefe'nin civarındaki bir büyük yerleşmeden... Buranın adı Ortay. Biraz ötesi Ortalan. Yani meşhur şarapçıların çıktığı yer. Çok enteresan. Şarap yapan bir Cemil Ortalan Bey vardı, müthiş bir şarap uzmanıydı (connaisseur) ama ağzına şarap değdirmezdi. Hem ziraat tahsil etmiş, hem de böyle bir kökeni vardı. Ortay, Ortalan, bunlar biribirine yakın yerler. Peki niye adı Ortay? Demek ki, Altınordu devrinde buraya geldiklerinde, orayı "memleketin ortası" zannediyorlar. Ne alakası var oysa... Kıyıya yakın yerler bunlar. Bir seyahatimde Kefe'deki müzeyi gezerken, orada bir anfora fark ettik... Daha doğrusu, o sırada eşim fark etti. Anforanın üstüne gayet kötü bir tükenmez kalemle "Derevna Ortay" yani "Ortay köyü" yazılmış... Bu tabii Karadeniz sahiline yakın bir yer... Orada arkeolojik kazılar yapıldığını babamdan duyardım hep... Kazılardan çıkıyor bunlar hep... Orası bir Greko-Romen, bir Bizans kolonisi... Kefe sonra Ceneviz kolonisi oluyor ve nihayet "Osmanlı" oluyor. Daha sonra Ruslar adını "Theodosia" koydu. Bu antik bir isim değil. Katerina'nın koyduğu uyduruk bir isim. Theodosia'yı telaffuz edemedikleri için "Feodosya" diyorlar.

T'ler F'dir Rusça'da hep... Örneğin, Theodor değil Fedor... Kefe'nın İtalyan, Türk, Ermeni "karmakarışık" bir halkı olmuştur...

— *Bir zamanlar Bodrum kalesinin sahip olduğu çoklu yapı gibi mi?*
— Evet ya da İzmir gibi. Kozmopolit bir yapı. Tabii ki orada da Ceneviz kalesi var. Çok hoş bir yer. O köye gittim baktım. Bir tek bir mihrap kalmış. Ve bomboş yeşil güzel bir arazi. Müzede, "Nerede bu Ortay köyü" diye sorduğumuzda, "Bilmiyorum bilmiyorum" dediler. Yanımda, Ukrayna Bilimler Akademisi Şarkiyat Şubesi'nden dostumuz Viktor Ostapçuk vardı. Ostapçuk, bütün o küstah yaramazlığı ile, "Ha öyle mi, yani uçmuş köy" dedi. "Uçmuş... Sibirya'ya mı uçmuş?" Alay etti müze müdürüyle. Bu seyahatimden iki yıl sonra gidip tekrar oralara baktığımızda, hakikaten boş, yeşil bir arazi bulduk. Romalıların Kartaca'yı sürmesi gibi, sürülmüş o köy.

— *Bir tek bina bile kalmamış mı?*
— Hayır kalmamış. Hiçbir şey görmedik. O da şöyle oldu. 1990'h yılların sonunda, Kırım'da konferans verdim ve o konferansta, Kırım Türklerine sordum: "İçinizde Kefeli, Kerçli ve Sudaklılar var mı?" Parmak kaldırdılar. "Sizin Kırım Hanlığı ile alakanız yok. Siz teba-i Osmanîye'densiniz" dedim. "Çünkü Kefe, Kırım Hanlığı'na ait değildir; Osmanlı Sancağı'dır. O kadar ki, Yavuz Selim, orada sancak şehzadeliği yaptı." Ben bunu söyleyince hiç kızmadılar. Tersine oralı olanların çok hoşuna gitti. Demek ki o kadar fazla bir Kırım milliyetçiliği falan yok. "Aaa" falan dediler. Alkışladılar. İşte o konferans sırasında bana bir ihtiyar, köyümüzün yerini tarif etti. "Sen" dedi, "Kefelisin, Ortaylısın galiba. Birkaç köyle birlikte bu da silindi haritadan." Bütün Kırım'da Stalin'in 1944'te yerle yeksan ettiği birkaç köyden biriymiş Ortay...

— *Neden öyle?*

— Anti-Sovyet bir yerleşme olarak görüldüğü için. Anlaşılan, İkinci Cihan Harbi'nden sonra cezalandırılmış ve haritadan kazınmış Ortay köyü. Oradan Kızıl Ordu'ya katılan partizan çıkmamış. Aksine onlarla çarpışanlar çıkmış. Ve bu köyleri kazımışlar. Ben gittim baktım o köye, bomboş yeşil bir arazi. Çok bereketli. Cami mihrabı gibi bir kalıntı duruyor. Gerisi tamamen sürülmüş bir yeşil saha.

— *Ve babanız, soyadı olarak köyünün adını almış...*
— Babamın oradayken de soyadı Ortaylı. Hiçbir zaman Ortayski olmamış... Bazı tipler vardır Rusya'da, soyadına "of" ya da "ski" gibi ekler almışlardır sonradan... Babam Sovyetler Birliği'nde uçak mühendisi olmuş. 1909 doğumlu. 1922 yılına kadar köyde kullandıkları buhar makineleri ya da traktör gibi makineleri çok sevmiş olmalı. Civarda kazılar yapılırken anforaları filan gördüğüne göre tarihe de meraklı.

— *Babanız, doğduğu yerleri sonradan görebildi mi?*
— Maalesef... Onun için doğduğu yerden bir parça toprak alarak Ankara'daki mezarının üstüne serptim.

— *Sovyet İhtilali'nin ilk günleri, babanızın ilk gençlik dönemine denk geliyor...*
— Evet... Muhtemelen o sırada o da solculuğa herkes gibi ümitvar bakıyordu ve bağlıydı. Ataol Behramoğlu talebeyken babamla Rusça pratik yaparlardı. (Ataol yeteneklı bir çocuktur. Mektepte dil öğrenen nadir kişilerdendir) Ataol da söylerdi, "Baban müthiş şeyler biliyor" diye...

— *Solun tarihini iyi mi biliyordu babanız?*
— Evet. İyi biliyor ve yaşanmış o devri. Fakat, muhakkak ki, sûkut-u hayale uğramıştı. Kendi meşrebine göre bir idare ve rejim değildi o...

— *Gençken babanızın bu konudaki fikirlerini tam paylaşabilmiş miydiniz?*

— Gençken onun gibi düşünmüyordum. Mesela, babam Rusları ve Rus hâkimiyetini sevmezdi. Babam Kefe'deki Gimnazyum'da (Gimnasium) okumuş. Onun çocukluğunda, bütün oralarda Osmanlı mektepleri vardı. Lenin ölene kadar Türk mektepleri oldu. Osmanlıcası çok iyiydi. Türkçe'yi çok iyi konuşurdu. Arap harfleriyle not tutardı. Rusça, onun için yardımcı ve yabancı bir dildi. Nasıl, Saint Joseph'te matematik, fizik derslerini Fransızca okursun, öteki bazı dersleri de Türkçe... Tıpkı öyleydi onun gittiği mektepler. Hocaların yarısı Rusya'dan, yarısı Türkiye'den gelme falan...

— Babanız uçak mühendisliği öğrenimini, orada bitirmiş değil mi?
— Evet.

— Türkiye'de mühendislik yapabildi mi?
— Mühendisliği bir ara yapamadı. Çünkü diploması kayıptı. Sonradan diplomasını buldu ya da yeniden imtihana girdi, öyle bir şey... Türkiye'de askeri fabrikalarda çalıştı. Bilgisinden dolayı. Daha sonra da Etibank'a girdi. Emin olun onun iş hayatı ve kariyeri üzerinde derin bilgi sahibi değilim.

— Çok mu iş değiştirdi?
— Çok iş değiştirdi. Yani kendine göre uygununu buldu mu atlardı. Bir ara kısa bir devre "özel bir iş" yaptı. Otomobil tamir istasyonu falan... Maalesef "münasebetsiz ortak" seçtiği ve kendisi işin başına tam geçmediği ve mevcut işini de tam bırakmadığı için; kazık yedi ve iflas etti.

— Özel işi bittikten sonra ne oldu?
— Yine memuriyete devam etti. Benim bildiğim en son, Ruslarla Seydişehir Alüminyum Fabrikası kurulurken Etibank adına çalıştı. Nedense o son yaptığı işe çok düşkündü. Oysa ben, "bana ait olmayan" hiçbir işe o kadar düşkün olmam hayatta... Vazifemi yaparım.

— Babanız ise kendi işi olmadığı halde, kendi işiymiş gibi mi dört elle sarılıyordu?
— O sarılır... Ben öyle değilimdir. Kendime ait olmayan bir işe hiç öyle fazla bağlanmam. Ruhumu hiç bağlamam. Ben kendime ait bir işi yapmak istedim bütün hayatım boyunca... Beni hiç kimse "hiyerarşinin içine" bir memur olarak yerleştiremedi. Ben kaymakam olmam, hariciyeci olmam falan... Yaptığım iş, "imzamla" ortaya çıkar. Ve "benim" olur. Bütün bu seçimleri yapmamın, babamın konumundan ileri geldiğini düşünüyorum. O konum bana etki yapmıştır.

— "Babam gibi olmayayım" diye mi düşündünüz?
— Evet, böyle olmamalı, diye düşündüm. Çok enerjini sarf ettiğin bir iş, senin olmalı, senin adını taşımalı. Bürokrasinin içinde kaybolup giden bir iş olmamalı.

— Babanızın size yaptığı bir yönlendirme de olmadı mı?
— Çalış oku, öğren, kafanda olsun diye öğütlemiştir. Mesela derdi ki, "Malları komünistler alır, ama bilgiyi alamaz." Bir de şu anlatılırdı evde: Esir kamplarına düşen insanlar, lisan bilirse ve bir zanaat sahibi olursa, kurtuluyordu mutlaka...

— Bilginin kurtarıcılığını gördünüz küçücükken...
— Evet, işe yarar bir bilgi olmak kaydıyla... Mesela annem için, mühendislik ve hekimlik dışında meslek olamazdı. Bunu takmıştır kafasına... Tabii ben böyle bir şeye sadece gülerim ama...

— Hangi alana yöneleceğinizi tam olarak ne zaman bilmeye başladınız?
— Başından beri tarihçi olacağımı biliyordum.

— Örneğin, kaç yaşında biliyordunuz?
— Çok erken... İlkokulda...

— *Nasıl oldu bu?*
— Ben çok severim tarihi film, tarihi roman, tarih dinlemek... Bunu böyle söyleyen çocuk (yani ben), tarih ders kitabı hiç okumazdım. Tarihçi olacağım der, tarih ders kitaplarının yüzünü açmaz; derste de sıkıntıdan tarih kitaplarının üstüne resimler çizerdim.

— *Tarih dersinde içinize sıkıntılar çöktüğü halde, nasıl oldu da "tarihçi olacağım" isteği içinize yerleşti?*
— Neden olmasın? Evde tarih konuşuluyor, filme bakılıyor, roman okunuyor. Herhalde okuldaki berbat kitapla olacak değildi...

— *Tarihçi olarak ilk tanıdığınız ya da "özdeşleşmek" istediğiniz kim oldu?*
— Bizim çevrede herkes tarih meraklısıydı ve tarih konuşurdu.

— *Bir de Reşat Ekrem Koçu meselesi var...*
— Reşat Ekrem'i *Hafta* dergisinde tanıdım ve çok severek okurdum. 1950'lerde onun "İstanbul Masallar"ı diye, masal olmayan ama İstanbul hayatından hikâyeleri vardı. Onların bir kısmı, *İstanbul Ansiklopedisi*'nin maddeleri oldu. Bütün onları keyifle okurdum.

— *Tarih okumaları ve merakı, evdeki oyunlara da yansıyormuş. Kız kardeşiniz Nuriye Hanım anlattı.*
— Tabii. Evde oynarken, sarık marık sarardık. Padişah olurdum.

— *Nasıl yapıyordunuz sarıkları?*
— Evde havlu, çarşaf ne bulursan sarık yaparsın işte. Valla şimdi ince tarif veremeyeceğim.

— *Çocukken oynanan tatlı oyunları hatırlamaktan hoşlanır mısınız?*
— Battaniyeden cüppe yaparsın. Sarık sararsın. Tüy takarsın.

— Neticede, o sırada kendiliğinden bir piyes de yazmış oluyordunuz...
— Piyesi ortaokulda yazdım.

— Evde kardeşlerle birlikte geliştirdiğiniz oyunların da öyküleri vardı herhalde...
— Tabii bir oyun tutturuyorduk. Devlet Tiyatrosu'nun o zamanlar padişahlı, cinli perili çocuk oyunları... Muhsin Ertuğrul zamanı. Gidersin Küçük Tiyatro'ya cumartesi ya da pazar sabahları... Annem babam götürüyordu. Sonradan Dil Tarih'te Farabi Salonu olan giriş salonunda konser olur. Bir beyaz saçlı adam, izahat veriyordu... Sonra o görünmez oldu.

— İlk konsere gittiğinizde kaç yaşında olmalısınız?
— Çok küçüktüm canım. İlkokuldan önceydi. Annemle babam götürürdü. Benim hatırladığım bir şey daha var. Sonradan yazılan bazı metinleri senfonik süitle okurlardı. Halkı

Yıl 1952. İkizler Emeldar ve Enver, Şefika Hanım'ın yamacında. İlber Ortaylı da babasının yanında. Dizindeki yara bandına ve yüzündeki ifadeye bakılacak olursa, o gün biraz "mızıldı" geçmiş olmalı...

müziğe alıştırmak için. Dil Tarih'in güzel salonunda Riyaset-i Cumhur Filarmoni konser verirdi. Bunlar Ankara'nın özellikleriydi, İstanbul'da olmazdı. İşin garibi, babam sonra konsere monsere de gitmedi. Nefret ederdi. Ama belli ki bazı şeylerle tanışmamızı istediği için götürmüş bizi...

— *Yani kendisi "hoşlanmadığı" halde...*
— Haklıydı aslında... Avrupa'yı biraz bilen adam, öyle bir orkestrayı nasıl dinleyebilir ki?

— *"O kadar da parlak bir durum yoktu" anlamında mı söylüyorsunuz?*
— Herhalde yoktu... Ne olacak? Ben gençken sonra iş değişti. Orkestra gelişti. Ve inanılmayacak şeyler oldu. Catherin Fournier geliyor, Leonid Kogan geliyordu. Hatta Arthur Rubinstein geldi. Sonra konser salonları daha rahat oldu.

— *Ya alaturka müzik?*
— Ben alaturka sevmezdim. Pop ya da caz da sevmem. Caz sevmek çok entelektüellik sayılıyor ya, beni hiç ilgilendirmez. İngilizce'nin müzikal bir dil olmadığına da eminim.

— *O niye?*
— Sevmem. Bana ne İngilizce'den! Rusça ya da İtalyanca gibi olabilir mi? Neyse... Ben kendimi bildim bileli sadece klasik müzik severdim. Mozart'ı örneğin... (Vakı'a Mozart'ı, Nadir Nadi Bey gibi "arkadaş" edinemedim.) Benim alaturkaya olan bir nevi bağım ve bu konuda bilgilenmeye başlamam, Azerbaycan sayesinde olmuştur... Onların müziğiyle. Bizim alaturka üstatlar Azeri müziğini sevmez, küçümserler. Ama ben öyle düşünmüyorum. O kadar ki, Mülkiye'deyken Türk müziği kulübünü kurmamız o sayededir. Herkes de çok şaştı o zaman, "Sen ne arıyorsun bunda" diye...

— *Ne arıyordunuz?*

— Ben kendim de şaştım. Ama ben bunu sevdim ve ilgilenmek gerektiğine inandım. Bunun bir başka üniversal müzik olduğuna da inandım... Bir zevk meselesi olabilir, belki klasik müzik kadar bir polifonik temeli yok. Ama, önemli.

— Anladığım, Türk müziğiyle tanışmanız çok daha sonrasına denk geliyor.
— Tabii, on sekiz yaş sonrasına... Ama ben müzik diye öbür dünyayı hâlâ severim. Batı müziğini... Yani İtalyanların Napolitenlerini, Rus müziğini severim. Ama ondan önce (on beş yaş öncesi) kesinlikle alaturka yoktu hayatımda... Hele o piyasa müziği filan katiyen... Bir kere çocukken birinin sünnet düğününe gittik, alaturka korodan hafakanlar basıyordu...

— Küçücükken Ankara civarında bir köye gidiyorsunuz. Hatta o köyün izlenimleri, daha sonra yazacağınız bir piyeste yansımasını bulacak. İlk gördüğünüz köy nasıldı?
— Bir köye gittik. Bir düğün için... 1950'li yılların başı olmalı. Orada köylülerle birlikte "aynı çanaktan hoşaf" içtiğimi ve pilav yediğimi hatırlıyorum. Peder beni uyarmıştı, "Aynı kaptan içme" falan diye... Bana ne! Ben içiyorum. Çocuklar anlamaz. Sonra orada çalgı çengi hatırlıyorum. (Demek benim okula gitmezden evvelki çağım bu.) Bir başka gidişten hatırladığım bir başka olay daha var: Köyde toplanmış bir kalabalık. Bu kalabalık, "Başbakan Menderes'i karşılamak için" gelmiş oraya... Ben böyle sefalet, böyle fakirlik görmedim. Yok artık Türkiye'de öylesi sefalet... Menderes geçti "ağlayarak," onu fark ettim. Babam, "Bu adam memleketi seviyor" gibi bir şey dedi. Adam demek ki fakirlerin o halini görünce ağladı, üzüldü. Halbuki fakirler belki de hallerinden memnundu; jandarma gelmiyor köye, tahsildar gelmiyor. Buğdayları para etmeye başlamış ki oraya karşılama için yığılmışlar. Menderes sonra İstanbul'u yıkarken de biz ağladık. 1958-59'da, o canım konaklar ve bahçelerin yıkılışı... O konakların içindeki mütevazı iyi İstanbullular bir yerlere kayboldu. Topkapı'da

Kara Ahmet Paşa Çeşmesi'nin yıkılışını unutmam... Getirmiş Caterpillar'ları adam, gümbür gümbür götürüyor.

— *Menderes İstanbul'da o yıkımları yaparken ortaokul öğrencisi misiniz?*
— Evet ortaokul. Menderes için şunu söyleyebilirim: Türkiye'yi seven, çalışkan ama cahil bir adamdı rahmetli... Kendisi siyasi tarihin bir muammasıdır, İstanbul için de bir kâbus...

— *Sizin sünnetiniz nasıl oldu?*
— Alaturkasız oldu. Bir akşam geldi babam. "Cumartesi günü sünnet düğünü yapıyoruz" gibi bir laf söyledi. O acayipliğiyle... Derhal paldır küldür bir sünnet cemiyeti tertiplendi.

— *Kaç yaşındaydınız?*
— Sekiz buçuk... Kardeşlerim (ikizler) beş buçuk ya da altı yaşındaydı.

— *Hep beraber mi sünnet oldunuz?*
— Eee tabi... Üçümüz. İşte böyle, açık mavi ipek gecelikler yapıldı. Çok açık maviydi. Ne beyazdı ne de koyu mavi... Yaz sonu muydu yaz başı mıydı, hatırlayamayacağım, sıcak olacak diye tıraş olduk acele... Ve sünnetten sonra hemen bir "kukla" geldi. Karagöz değil, kukla... Kukla da "dil oyunu" yaparak alay ediyordu. "İdi suda, idi suda... Kim batırdı kediyi suda" diye... O zamanlar, sünnetçinin cüz-i mütemmim'i kuklacıydı... O kuklacı bazen sünnetçi olabiliyordu. Sonra, bir dua okundu.

— *Sünnet aniden gündeme girmiş anlaşılan?*
— Evet birden girdi, birden bitti. Hediyeler geldi. Tabii "saat" önemliydi. Kavuniçi kadranlı bir saatimi Şeker Şirketi müdürlerinden Celal Kıpçak (annemin dayısı) getirmişti. Celal Bey, aristokrat bir aileden "Kıpçakskiler"den

1955 yazı. Üç erkek kardeş sünnet oluyor. İlber Ortaylı yine ikizlerin ortasında...

geliyordu. Şeyh ül vüzera Namık Paşa'nın torunu Azize Hamm'la evliydi. Bu Kıpçaklar, Kırım'ın çok eskiden, beş büyük ulus beylerinden biri oluyor.

— Böylece annenizin ailesine doğru açılmaya başlayabiliriz belki?

— O Karaşaylı... Onun soyu Karaşay... 16. yüzyılda Kafkasya'dan Kırım'a gelen bir aile bu... Kırım hanları Kafkasya'da eğitilirdi. Demek ki o sırada Kırım Hanı'nı (ya Devletgirayı ya da Saadetgirayı) eğiten bir aile bu. Karaşay Mirza, Kırım'a geliyor ve ondan sonra o da mirzaların arasında yer alıyor.

— Mirza ne demek?

— Hanın etrafındaki ulus beylerine "Mirza" deniyor. Osmanlı İmparatorluğu'nda olmayan bir feodalite var orada... Sonra Ruslar orayı ilhak edince şu oldu: Katerina (Alman prensesi olduğu için çok akıllı bir monarktı) bu gibi yerel aristokratları, ruhanileri, ulemayı falan, (Rusya cemiyeti statüsünü vererek) kendi imparatorluğuyla bütünleştirdi.

Onun için annemin soyu, zamanla Kırım'da çok önemli oldu. Onlardan "müftüler" çıkar... Ayan'ın reisi oldu Karaşaylar. Karaşaylardan iki-üç tane müftü vardır. Son müftülerden biri olan Selamet Mirza da annemin amcasıdır.

— *Anneniz babanıza göre daha mı koyu Müslüman?*
— Babam, her Müslüman kadar Müslüman bir eğitim almış biriydi. Annemin ise, daha fazla Müslüman eğitimi aldığını iddia etmem çok zor. Çünkü, annem 1918 doğumludur. Dolayısıyla Sovyet Devrimi'nden sonra (hem de Rusya içine) göç ettikleri için yapabildiği tek şey Kur'an okumayı öğrenmek olmuş. Dolayısıyla eski Türkçe biliyor. Babamın eski Türkçe pusulalarını okuyabiliyor. Ama eski Türkçe yazdığını hiç görmedim. Kimin daha dindar olduğu gibi bir şeyi faniler değerlendiremez.

— *Anneniz için "İhtilal Çocuğu" diyebilir miyiz?*
— Evet. 1918 doğumlu ama, İhtilal, Kırım'a daha geç geldi. İhtilal'den sonra annemin ailesinin Rusya içine göçmesi de şundan: Bu aile önemli bir aileydi ve mahalli komünistler bunları rahat bırakmadı. Kanun bunlara, "Herkes gibi otur çalış, yaşa vatandaş olarak" diyor ama yerli komünistler rahat vermiyorlar...

— *İhtilal öncesinde ise varlıklı bir aile mi?*
— Varlıklı laf mı? Memleketin ayanı, çok önemli insanlar bunlar, çok önemli "hakları" var. Bunlar soylu. Varlıklı olan babam. Annemin ailesini yaşatmadılar. Annemin birtakım akrabaları sürgünlerde falan gitmiştir. Hatta bir akrabasına demişler ki, "Sen Sovyet rejimini sevmiyorsun." O da şöyle yanıt vermiş, "Niye seveyim? Biz eskiden hususi trenle geziyorduk. Sevmem için bir sebep yok. Şurada geçinip gidiyoruz."

— *Muhtemeldir ki onların bir bölümü Sovyet İhtilali sırasında Türkiye'ye kaçtı...*

— Bir bölümü Türkiye'ye kaçmıştı. Onlar iyi, kurtarmış paçayı. Bizim sülalenin bir kısmı Birinci Harp'ten sonra, bir kısmı da İkinci Harp'ten sonra Türkiye gelmiştir. Benim annem babam, İkinci Harp'ten sonra gelenlerden...

— *Annenizin ailesi 1917 Devrimi'nden sonra, bir yerden bir yerlere gitmek zorunda kalıyor. Onların nerelerden nerelere gittiğini kısaca izleyelim mi?*
— Mesela Birinci Harp'ten önce kaçanlar, Türkiye'de işi biraz kotarıyor. İhtilal'den sonra kaçanlar Mütareke İstanbulu'na vapurlarla geliyorlar. Karantina var. Kimseyi indirmiyorlar. Oradan birisi gidiyor, kaptana rüşvet verip bunları çaktırmadan gemiden çıkartıyor. Mütarekede müthiş rüşvet yeniyordu. İngilizler şehirde öyle bir idare kurmuşlar ki rüşvetle her haltı yaparsın. Burada sevilmez İngilizler... Çünkü buraya rüşvetçi ve rezil bir idare getirdiler.

— *Ya Sovyetler Birliği'nin içinde bir yerlerden bir yere gitmek durumunda kalan akrabalarınızın serüveni?*
— Sonra, onlar, zavallılar çok şaşırdı. "Kızıllar geri gidecek, tutunamayacak" diye, buradakilerin bir kısmı, arazi satanlardan "ucuza" diye arazi satın almış, "Kızıllar ne olacak ki? Rusya'da tutunamayacak" diye arazi satıyor birisi... Buradakiler de o beklentiyle arazi satın alıyorlar. Kızıllar hakikaten gitse? Ama gitmiyor... Kurtardığı son parasıyla burada (İstanbul'da) iyi iş yaptığını sanıyor. Aslında pek de parası yok ama rokfor peyniri yiyor. O zaman rokfor yemek, şimdikine benzemez. Çok pahalı... İkinci Harp sırasında Rusya'da kalan annemin ailesi, Rusya içine sığındı, yerli komünist partinin şerrinden kaçtı.

— *Nereye doğru kaçtılar?*
— Stalingrad'a yerleşmişler. Orada fakir ama rahat bir hayat sürmek ümidiyle... Vakıa ara sıra polis onların da evini aktarırmış. Mesela parti sekreteri Kirov, Leningrad'da öldürüldüğünde, Stalingrad'da bir sürü insan tevkif ediliyor.

Bizimkilerin de evine giriyorlar. Annemin not tuttuğu defterleri bile götürmüşler. Çok yanar ona. Anlıyorum. Çünkü ben de Gırıt'teki gezi notlarımı kaybetmiştim, hâlâ yanarım. Beş bin dolar kaybetsen o kadar üzülmezsin.

— *Anneniz ne okuyordu orada?*
— Edebiyat okudu. Ona karşılık çok iyi kimya bilirdi. Kimya okumak istemiş ama, "Sen edebiyata git" demişler.

— *Annenizin ailesi Devrim'den sonra ne yapıyor? Daha doğrusu geçimlerini nasıl sağlıyorlar?*
— Çok zor geçiniyorlar.

— *İkinci Savaş patladığında ne oluyor sizinkiler? Esir mi oluyorlar, ne oluyorlar?*
— Hayır. Savaş patladığında babam zaten çoktan Avrupa'da. Validem ve ailesi ise, Rusya'dan Kırım'a dönüyorlar. Çok zor bir uzun yürüyüşle... Çünkü Stalingrad bombalar altında; bir taraftan Ruslar, bir taraftan Almanlar... Kırım'a döndükten sonra da Kırım'dan çıkıyorlar. Bu çıkış çok karanlık. Çünkü "Doğulu işçiler" olarak sevk ediliyorlar Almanya'ya... "Mecburi işçi" oluyorlar. O sırada Almanya "işçi" isterdi her yerden.

— *Almanlar alıp götürüyor, öyle mi?*
— Evet. Ama bir yerde kaçıp kurtuluyorlar. Fakat artık Avrupa'ya çıkıyorlar. Demek ki annem için 1943 yılında; yirmi beş yaşında Rusya sayfası kapanıyor. Sonra Avusturya'da, Fransız işgal bölgesinde karşılaşıyor annem babamla ve evleniyorlar. O kısmını doğrusu ne ben sordum ne de onlar anlattı. Eski ailelerde terbiye vardı.

— *Avusturya'da evlendikten sonrası nasıl bir yaşam biçimi?..*
— Ben Avusturya'da kaldıkları yere sonra gittim. Hâlâ işliyordu: Gasthaus Bräuerei. Bir otel ve lokantadan

Zor yıllar... Avusturya. Yeni dünyaya gelen Ilber, Kemal ve Şefika Ortaylı için o sırada "dünyanın merkezi" olmalı (1948)...

oluşan bina bu. Bir odasında oturuyorlar. Ben üç gün o odada kaldım. Hatta ev sahibi çok memnun oldu geldiğime, para almadı benden (çok büyük ikram) ve dedi ki: "Sen yeni kısımda kal." "Niye kalayım dedim, ben burada annemle babamın odasında kalacağım." Bu defa da, "Ama burası eski" dedi. "Bir tek Amerikalılarla sen burayı istiyorsun."

— *Anne ve babanızın odası nasıl bir odaydı?*
— Yalnız onların değil, "benim" de odamdı o. Bebekliğimdeki oda... Kocaman, ahşap tabanlı, ahşap tavanlı bir oda. Pencerelerinden de rüzgâr giriyor. Bir tür havalandırma... Oda bir zaman "soğuyor," bir zaman "ısınıyor." Kalın kalın şeylerle uyuyorsun. Sıhhatli bir yer yani. Kışın yıkanılmazmış orada. Üşütmemek için silinirlermiş. Bizimkiler yıkanıyordu tabii mutlaka. Beni de bebekken yıkıyorlardı. Onun için de bronşit kapmışım.

— *Oraya tekrar gittiğinizde, sizi hatırladılar mı?*

— Tabii hepsi tanıyor ve hatırlıyordu beni. Kim olduğumu biliyordu. Çok büyük olay. Bizim kaldığımız yerin yakınında bir de "mülteci kampı" vardı. Demek ki babam biraz para kazanmış, kurtarmış paçayı. Nereden para kazanmış? Herhalde İsviçre'ye bir şeyler götürüp oradan bir şeyler getirip satıyordu 1945'te...

— *Biraz geç evlenmişler değil mi?*
— Evet. Babam, ben doğduğumda herhalde otuz sekiz yaşında, annem de otuz. Ben ilk çocuğum.

— *Nasıl tanıştıkları tamamen meçhul olmasa gerek.*
— Orada, herkes birbirini biliyor, tanıyor. Avrupa'nın ortasında bir sürü Anadolulu karşılaşsa ne olur? Millet birbiriyle evlenir. Öyle bir ortamda insanların başka da bir şey bildiği yoktur. Kimse yalnız kalmaz ve bir felaketler silsilesinden sonra yeniden hayat kurarlar ve herkes çocuk yapar.

— *Oraya tekrar gittiğinizde, herhalde annenizle babanızın öyküsünü size anlatanlar çıkmıştır.*
— Evet. İrma anlattı, "Annen sana hamileyken baban ona şekerli yumurtalı bir şey dövüp yedirirdi. Annen bir yemekler yapar, herkesi davet ederdi. Çok mu zengin diye düşünürdük" diyordu. Görüyor musun? Alicenaplık anlaşılmayan bir şey... Yapılan yemeği herkese ikram edip yemek, Avrupa'da bir tek Türklere has. Anlamıyor adamlar bunu. Ben Arapların da o kadar mükrim olduğunu zannetmiyorum. Her kapıdan bakana, "Buyur ye" demek, biraz "Türk göçebelerine" has bir kültür. Türkler böyleydi... Ama kaybettiler bu özelliği artık. Çok fazla sıkıntı çektiler demek.

— *Anneniz sonra o günleri nasıl anlattı?*
— Annem anlatıyor: "Orada bir Frau Joller vardı. On bir çocuğu vardı." Ben yıllar sonra gittim buldum komşu Frau Joller'i... On bir çocuğun on biri de hayatta... Büyümüşler. Katolik bunlar, muhafazakâr. Yanlarında Türk işçileri çalı-

şıyordu bazılarının. "Memnun musun" diye sordum, "Türk işçilerinden?" Ne dese beğenirsiniz? "Çok iyi ama, oruç tutuyorlar, iş verimi düşüyor" dedi. Ben de lafola, "Oruç tutmadan olmaz. Dinsiz işçiden kork sen" dedim. "Aaaa" dedi ve sesini çıkaramadı. Bu Katolik takımının da çıkmazı çoktur.

— *Çocukken anne babanıza çok sormuşsunuzdur herhalde... "Sonra ne oldu, sonra ne oldu" diye...*
— Evet ben hep sorarım. Meraklıyımdır.

— *Az buz bir öykü değil ailenizin öyküsü... Nerelerden nerelere göç edilmiş... Türklerin Orta Asya'dan göç etmesine göre, sizinkiler çok daha fazla yol kat etmiş görünüyor...*
— Hem de daha kısa zamanda...

— *Bütün bunların tarih merakınıza "kışkırtıcı" bir etkisi olmuştur, değil mi?*
— Biz çocukken evin içi Rusya'nın her ırkından, her etnik grubundan münevverler ile dolup boşalıyordu. Bugün hâlâ Ukraynalılara, "Ukranyalı" diyenler çok... İsmini doğru telaffuz edemiyorsunuz... Oysa ben onları "görerek" büyüdüm. Haklarında konuşulanları, söylenenleri bilirim. Çocukken, annemin eline bir kitap geçmiş, *Portreler Galerisi*, çevirip bakıyor. Bakarken de arada, "Aaa" diyor bir ressam için, "bu natürmort yüzünden Akademi'ye seçilmiş." Ben de bir keresinde sordum anneme: "Bu kim" diye... "Ukrayna Çarı" dedi bana annem. Oysa Ukrayna Çarı diye bir şey yok.

— *Eee... Ne oldu sonra?*
— Ama o da zaten küçücük çocuğa (yani bana) "Kazak Hetmanı" filan diye uzun uzun anlatacak değil ya... "Çar" deyip geçiyor işte... İlkokuldayım o sıra... Yine o kitapta, bir başkasının portresi vardı. Bir Ukraynalı ressam yapmış. Baktım, kılık kıyafet hakikaten Ruslarınkine benziyor. O

sırada ilkokuldaydım. "Bunların dini ne" diye sordum. Annem, "Ortodoks" dedi. Bak bunları biliyormuşum o zaman: Ortodoks, Katolik... "Ukrayna Çarı" meselesi ise, sonradan aklıma takıldı. Ama annem meğerse, onu anlatması "pratik olsun" diye söylemiş bana... Ukrayna'da hiçbir zaman Çar yok...

İKİNCİ BÖLÜM

Avusturya Lisesi: Çok Sıkıntı, Çok...

"Söke üstünden Priene antik kentine gittik. İndik bir sabah vakti. Çok hoş. Ama Nuriş gezmek istemiyor, ilgilenmiyor... 'Kızım otur burada, ben gezeyim' diyorsun, 'Ay' diyor, 'cinler gelir'. Sonra birdenbire, bir taşın üzerinde çizilmiş 'çöpten bacaklı' bir şey gördü... Bir sevindi buluşuna... Antik dünyada, o şekilleri, ustalar yol taşının üstüne keskiyle yapıyordu."

Bebek Saklama Operasyonu

Şişli'de bir apartman dairesi. Galatasaray Üniversitesi'nin tahsis ettiği bir lojman. Önce "mavi cam" objeleri seçiyor gözüm.... Çoğu kalemlik olarak kullanılmış... Mavilikleri gözalıcı... Bir başka vitrinde de değişik ülkelerden toplandığı her halinden belli, küçüklü büyüklü otantik bebekler görüyorum. Onlar da başka bir koleksiyon mu yoksa? İşte bu soru, yanlış soru...

Küçük bir sessizlik ânının ardından biraz "azar" biraz "öfke"ye bandırılmış bir şikâyet silsilesi başlayacak: "Ahhh şu Nuriş yok mu? Yoksa şu bebeklerin burada ne işi olabilir!!!"

Sanki ben azar işitmiş gibiyim. Lafı nasıl çevirsem acaba diye düşünmeye kalmadı... Bir de ne göreyim: Beyaz bir dosya kâğıdı alındı, bebeklerın bulunduğu bölmenin camına arkadan yapıştırıcı ile tutturuldu... Ve bebekler gözden kayboldu. Bebekler yoktu artık...

— İlkokulu bitirince... Ankara'yı bırakıp, İstanbul'a geliyorsunuz, Avusturya Lisesi'ne. Kolay mıydı Ankara'yı bırakmak?

— Ankara sıkıcı bir şehirdir. Fakat yine de Ankara, 50'li ve 60'lı yıllarda tatlıydı. "İstanbul'dan taşıma" bir nüfusu vardı. Güzel Türkçe kullanılırdı. Nazik bir şehirdi. Belirli entelektüel noktaları da vardı. Hatta bazı bakımlardan İstanbul'dan daha iyiydi. Devletin tiyatrosu, operası, senfoni orkestrası, İstanbul'da olan şeyler değildi. Türkiye ölçüleri içinde, bir gencin daha iyi yetişebileceği bir yerdi. Sonra Alman, İngiliz, Fransız, İtalyan kültür dernekleri daha bir aktifti o zaman. (Şimdi güya Avrupa'ya giriyoruz. Bu gibi Avrupa kültür temsilcilikleri faaliyeti azaltmış vaziyette.)

— Avusturya Lisesi'ne sınavla giriyorsunuz...

— Evet sınavla alıyor. Çünkü o kadar makbul ki bu yabancı okullar...

— Bir tek Avusturya Lisesi sınavına mı girdiniz?

— Tek ona girdim ve kazandım.

— Üstelik yatılı?

— Hayır başlangıçta nihariydim. Sonra leylî talebe oldum. Leylî olmak da çok hoş bir şey değil. Çünkü orası sevimsiz bir binadır, çok dar bir okuldur. Oynayacak yeri yok. Bahçesi yok. Havuzu yok. Robert Kolej gibi falan değil. Bir özelliği var bu okulun. Avusturya'dan öğretmen geliyor. Bunlar Almanca öğretiyorlar. Babam Almanca'ya çok düşkün. Babam için Almanca, "medeniyet dili." Biraz demode bir görüş bu. Eski zaman için doğru. Şimdiki zamanlar için geçerli değil.

— Acaba yaramaz bir çocuktunuz da evdekiler, sizi yatılı okula yollayarak biraz da soluk mu almak istedi?
— Bilemem. Yaramaz çocuktan kurtulmak için o kadar para verilmez. Çok da pahalı bir okul çünkü... Ve tatsız bir yer. Ben bir de oradaki talebe kompozisyonunu beğenmedim. O sıra artık Türkiye'nin daha bir elit tabakası Amerikan ya da İngiliz okullarına çocuk yolluyordu.

— Kaç yıllarında Avusturya Lisesi'nde başlamış oluyorsunuz?
— 1958 yılı. Fransız okulları daha bir uygundu. İmtihanı da gevşekti. Çok eski Fransız modasını takip edenler oraya çocuk yollardı. Almanca konuşan okullara da daha çok Çukurovalı çiftçiler, Sultanhamam'ın yeni zenginleşen esnafı falan çocuk gönderirdi. Onlar için "ecnebi" demek, "Alman" demek... Ya da babam gibi "mühendis yapılı" adamlar için Almanca eğitimi daha uygun.

— Babanızı haklı mı buluyorsunuz, haksız mı?
— Babamın doğru bir teşhisi olmuştur. Benim tarihe meraklı olduğumu bilirdi ve, "Tarihle ilgilenen biri için, Almanca iyi bir dildir" dedi. Gerçekten de Alman dilinin o sahada kazandıracağı literatür ve birikim başka dillerde yok. Zor öğrenilir Almanca, eğer mektebe gitmezsen... Avusturya Lisesi de daha ilk andan itibaren çok iyi bir gramer nosyonu ve lisan verir. Onun için iyi bir seçimdi. Fakat okul benim için iyi bir seçim değildi. Lisenin hocaları, daha çok para biriktirme derdindeydiler. Papazlar var bir de okulda. Onlar papazdır, konularını iyi bilirler fakat son derece serttirler. Oradaki Türk hocalar için de şu kadarını söyleyeyim: Ben çocuklara Türk tarihini, medeniyet ve edebiyatını sevdirip öğretecek kudrette olanına rastlamadım...

— Avusturya Lisesi'ne girmenize babanız mı karar verdi daha çok?

— Evet. Ama annem de istemiştir.

— *Anneniz o zaman sınav sonuçlarına bakarken, adınızı önce yedek listede aramış. O niye? Pek ummuyor muydu kazanmanızı?*
— Bilmem. Yedekten başlamıştır. Alttan bakmaya... Sonra üstte bulmuş demek ki.

— *Yoksa siz mi ummuyordunuz sınavı kazanmayı?*
— Ben mi? Ne bileyim ben? Ne olacak canım? Kazanamazsam, herhalde başka bir okula gidecektim. Fransız okuluna mesela... O daha da iyi olurdu. Bana kalsa Galatasaray iyi bir okul olabilirdi. Ben o zaman da bunu düşünmüşümdür.

— *Hiç mi gündeme gelmedi evde Galatasaray'a gitmeniz?*
— Hiç gelmedi. Çünkü, babam için Fransızca iltifat edilecek bir dil değil. Vakit kaybı. Türkiye'de Cumhuriyet eğitimi, Tanzimatçılar gibi olamadı; dünyaya açılma işini beceremedi. Hem bir yandan okullar açılıyor, hem lisan öğrenmekten bahsediyor, hem de kendi sistemi ile lisan öğretemiyor. Başkalarının kurduğu okullarla idare edecek. Yetmiyor, bir de o okullara karışılıyor. Çünkü şöyle düşünenler vardı: O okula giden mutlaka gâvur olur, din değiştirir. Cahil halkın düşüncesi değil bu. Bürokraside böyle düşünen var. O okulları kontrol edeceğine, sen kendin kur öyle okulları... Tanzimatçılar demiş ki, "Batılılaşmak lazım ama bunu biz yapalım." Ve Galatasaray Lisesi'ni kurmuşlar. Cumhuriyet dönemi bürokrasisi, Tanzimat'ın yaptığını, bu anlamda başaramadı.

— *O dönemin İstanbul'u, okulun bulunduğu yer olan Galata semtiyle ilgili anılarınız nasıl?*
— O zaman Galata yöresi falan çok sempatik görünmedi. Ben, tarihi İstanbul yarımadasını, oradaki aşı boyalı ahşap evleri, taş medreseleri, samimi komşuluk ilişkilerini severken

Galata yöresini ne yapayım? Pis pis binalar. Dar dar sokaklar. Garip insanlar... O zaman, Galata'da Doğulular oturmuyordu, birtakım fakir azınlık mensupları falan oturuyordu, Anadolu usul usul oraya gelmeye başlamıştı. Ben Beyoğlu'nu ne zaman sevdim? İtalya'yı gördükten sonra. Onun havası var diye. Yoksa kendi başına kişilikli bir yer değildir Beyoğlu.

— *Avusturya Lisesi'nde okurken, kız kardeşiniz doğmuş...*
— Evet. Nuriş, 1959 doğumludur. Sevimli bir bebekti. Ondan aylarca ayrı kaldım. Az görerek ve özleyerek... Fakat ayrı kalmaktan dolayı da müthiş bir muhabbet...

— *Oyuncaklar alıyormuşsunuz ona...*
— Ben Nuriş'le çok uğraşmışımdır şahsen. Yalnız bebekken değil, (yetişene kadar) bütün hayatı boyunca da... Sevimli ve zeki bir çocuktu.

— *Doğmasını istemiş miydiniz?*
— Vallahi ben memnun oldum. Çünkü evin içinde üç tane oğlan sıkıcı oluyor.

— *Kız çocuğu olmasını mı istediniz daha çok?*
— Kız çocuğu. Küçük bir bebek. Bizden çok küçük. Çok şımartırdık biz onu.

— *Sonraları da Nuriş'le birlikte çok gezmişsiniz...*
— Kızımla o kadar uğraşamadım. Annem bırakırdı Nuriş'i bana. Ben onu her yere götürürdüm. Tatile de...

— *İkinize ait güzel tatil öyküleri olduğunu anlattı kız kardeşiniz...*
— Yaa... Çok... Bir keresinde Söke üstünden Priene antik kentine (bugünkü adı Güllübahçe) gittik. İndik bir sabah vakti. Çok hoş. Ama gezmek istemiyor, ilgilenmiyor Nuriş... "Kızım otur burada, ben gezeyim" diyorsun, "Ay" diyor, "cinler gelir."

— *Kaç yaşında o sıra?*
— Çok küçük. Sekiz-dokuz yaşında falan. Gel gez benimle... Yok gezmiyor. Sonra birdenbire, yerde "çöpten bacaklı" çizilmiş bir şey gördü bir taşın üzerinde... Antik dünyada, o şekilleri ustalar yol taşının üstüne keskiyle yapıyor. Nuriş bunu bulunca bir sevindi. "Bak ne buldum" diye... İlginçtir ki, oranın kazı raporunda da yoktur o çöpten bacaklı çizimler... Halbuki ben o tür çizimlerden başka antik şehirlerde de gördüm sonra... (Antikite'de yol taşının üstüne muhtemelen ustanın çırağı keskiyle böyle bir çöpten bacak yapıyor.) "Çöpten bacak" buluşunu gerçekleştirince bizim Nuriş, pek sevindi ve antik dünyayla bağ kurdu. Ondan sonra değişti, gezdiği antik şehire başka türlü bakmaya başladı. Zeki ve neşeli bir çocuktu. Benim arkadaşlarımla falan da çok oynardı. Nuriş'in kendi yapamadığı şeyde "huysuzluk çıkarma" huyu vardı. Mesela suya dalınacak. Atlayamaz, mızmızlanır. Kendin atla dersin. Atlar. Ondan sonra da orayı bırakamaz.

— *Nuriş'le birlikte kocaman bir gezi yapmışsınız Güney sahillerine... Hatta gezide paraları o yönetmiş.*
— Bodrum gezisiydi o. Para bunda, vermiyor bana.

— *Niye?*
— Bende zaman zaman para olur. Ben onu harcarım. Huyumdur. Bende para durmaz.

— *Son kuruşuna kadar harcarsınız...*
— Evet, bana para gelir ve gider. O gezide de Nuriş korktu, biz parasız kalırız, diye... Parayı o taşıyor yanında... Ama hiçbir şeye para vermiyor. "Dondurma alacağız" deyince, çıkıyor para ortaya... Başka şeye çıkmıyor.

— *O gezinin bir de İtalyanca boyutu var.*
— Evet İtalyanca kursuna gidiyordum o sıralar. O gezide ilk defa İtalyanlarla konuşmuş olmalıyım. Nuriş de bunu aklında tutmuş.

— Anneniz, başlangıçta bu İtalyanca kursunu biraz kuşkuyla karşılamış galiba...
— Aman, annem böyle şeylere çok karışır. Ona ne lüzum var? Buna ne lüzum var? Bütün ev kadınları ve bütün anneler gibi... Bizim Türk anneleri, kendi kafalarıyla dünyayı yönetirler.

— Dersler aksar kaygısından çok, tasarrufa yönelik bir müdahale miydi bu?
— Para olsa da biriktirir annem, olmasa da... Ben de hiç sevmem para biriktirmeyi.

— Hâlâ mı sevmezsiniz?
— Evet. Hâlâ sevmem. Hiç öyle bir sıkıntım yoktur. Harcarım, harcarım, harcamadığım kalır.

— Kız kardeşinizle yaptığınız o Bodrum gezisini de "dönüşte taksi parasını evden alarak" noktalamışsınız galiba?
— Eee herhalde. Gelmiş ve taksi parasını evden alınışızdır. O kadar tehlikeli. Bir kere de Şam'dan öyle dönmüştüm. O kadar parasız kalmışız ki... Adana üzerinden bizi Ankara'ya getiren minibüsçüye yalvararak evimize bıraktırdık kendimizi, beş kuruşsuz... Çünkü son parayla da bir yerde çorba içmiş ve soğan yemiştik. (Üşütmeyelim diye, mart ayıydı.)

— Gezilerden hâlâ beş parasız döndüğünüz oluyor mu?
— Beş parasız dönüş yaptığım son bir geziyi de çok yakınlarda yaptım. Bahreyn'den dönerken uçaktan "bilâ döviz" indim. Çantamda Türk paraları kalmış ama o da çok büyük bir para değil. Bütün dolarlar falan bitmiş. O kadar ki otelde doğru dürüst bahşiş veremedim.

— Böyle parayı "ucu ucuna" getirmelerde biraz da gizli bir "maceracılık" mı var?
— Bu yaşta olmuyor ama... Artık tatsızlık demek.

— *Gençken parayı ucu ucuna denk getirmek "heyecan" veriyordu ama...*
— Gençken... elbette canım. Gençken arsızlık da olabilir kuşkusuz...

— *Ve bir süre sonra Avusturya Lisesi'ni bırakıp tekrar Ankara'ya dönüyorsunuz.*
— Evet bir müddet sonra bu okula katlanmak zor oldu. Ankara'ya döndüm.

— *Siz mi karar verdiniz buna?*
— Ben sıkıldım okuldan. Hazırlık okudum, orta bir okudum, orta ikiye geçtim. Çok da sıkıntı çektim derslerde. Özellikle de orta birde... Sinirlerime dokundu. Neyse Ankara'ya döndüm, Ankara Atatürk Lisesi'nde başladım.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Tarih Ders Kitabı Okumazdım

İlk "rehberlik" günlerinden birinde... (ortada)

"Safranbolu'nun Cinci Hamamı'nda, hamamcı 'dedikodu' yapıyor. Orman şefini falan çekiştiriyor. 'Efendim' diyor, 'oradan keresteyi kamyonlara yamlederler, rüşvet desen bâdehu...' Kim demiş, 'halk Osmanlıca'yı anlamaz' diye..."

"Babamın da kurucuları arasında bulunduğu (Ankara'daki) Sanatseverler Kulübü'nde tanıdık İlber Ortaylı'yı. Vanya Dayı *piyesinin değerlendirilmesi yapılıyordu. Baktık on yedi-on sekiz yaşlarında bir delikanlı bir şeyler anlatıyor. Önce annemin (Semiha Berksoy) dikkatini çekti. Bilmediği yok. Koca bir kafa... Annem, 'Biz bu çocukla ahbap olalım' dedi. Olduk da... O zaman da tıpkı şimdiki gibi direkt biriydi. Sözünü asla sakınmazdı."*

Zeliha Berksoy (Tiyatro Sanatçısı)

— *Atatürk Lisesi'ndeki ilk izlenimleriniz nasıl oldu?*
— Atatürk Lisesi iyi bir yerdi. Ne zaman ki Atatürk Lisesi'ne geldim, hoca gördüm. İyi hocalar vardı orada. Orta sonda hem Köy Enstitülü hem Gazi Eğitimli hocalarım oldu. Köy Enstitülü öğretmenlerin sayısı azdı; bilgili ama sert adamlardı onlar... Öbürleri daha müşfik ve pedagogdu.

— *O dönem Ankara Atatürk Lisesi de genç Cumhuriyet'in eğitime yaklaşımını simgeleyen bir yapıda olmalı...*
— Evet kuvvetli bir lise... Ankara Kız Lisesi öyle, Gazi öyle... İstanbul'da onlardan altı-yedi tane okul vardı... Bunların hocaları da başkaydı. Mesela rahmetli Reşide Sancar (meşhur Necdet Sancar'ın eşi), Nihal Atsız'ın gelini ya da yengesi oluyordu... Bu hoca bize fizik öğretiyordu. Ama siz ona gidip cebir, geometri sorun, onu da anlatır. Kimya sorun, onu da... Reşide Sancar; fizikçi, matematikçi, kimyacı ve ciddi ciddi her şeyciydi. Kimyadan lise birde redoks denklemlerini "dalga geçmiş," dinlememişim. Benim arada sırada dersi ekip, koridorda dolaşarak "muavine yardım etme" gibi kolaylıklarım vardı... Reşide Hanım'a sordum "redoks"u... Ayağını dayadı o alçak kalorifere. (Bruno Taut'un yapısıdır Atatürk Lisesi... Müthiş bir plan, müthiş bir fonksiyon, müthiş bir mimari... Dil Tarih binası da Bruno'nundur. Mülkiye binası Ernst Egli'nindir. O Bruno'nun eline su dökemez.) Neyse, Reşide Hanım, benim kafama vura vura anlattı. Yarım saat mi kırk dakika mı ne dikilip... Gidip, ona bir demet çiçek götürün almazdı, öyle biriydi... Bunlar muhteşem insanlardı. Herhalde bugünkülerden de çok daha az geliri vardı herkesin o sırada... Bu öğretmenlerin sağcısı da böyledir, solcusu da... İdealleri birdir: "Vatan

millet, bu halk." Solu sağı fark etmez... Kendilerine göre varyasyonları olsa bile... Vakur insanlardır. İyi yetiştirilmişlerdir. O lise hocalarının bir başka özelliği de muallim mekteplerinden geçseler bile "üniversite mezunu" olmalarıdır. Fen Lisesi kurulurken, bunların hepsi oraya tayin edilmek üzere "imtihan kazandı." (Fen Lisesi'ne hocalar da imtihanla alınmıştı.) Kazandılar ve gitmediler. Bir de o tarafları var. Devlet ricalıne gidip dalkavukluk etmek mi? Asla... Bir tanesi "Menderes'in oğlunu çaktırmış..." Hoş Menderes de o işle uğraşmaz ama... Yok, "hususi ders" verilecek bazı çocuklara... Zinhar! Mevzubahis değil...

— O dönemde "hususi ders" almalar o kadar azgınlaşmamış mıydı?
— İşte birkaç dershane vardı. Ben mektepte ders dinlemediğim için daha ikinci haftadan başlardım derse gitmeye... Kuvvetliydi onlar da... Bayağı ders yapardık. Test mest değil.

— Sıkılıyor muydunuz derslerde?
— Evet, çünkü ben, liseye başladığım zaman, Atatürk Lisesi'nde bir değişiklik oldu ve binanın yarısını Yüksek Ögretmen Okulu'na verdiler. Çok lazımmış gibi... Biz "çift tedrisata" başladık... Ve sınıflar kalabalıklaştı. Ben sevmem fazla kalabalık. Onun için sıkılıyordum.

— Neden sevmiyorsunuz kalabalığı?
— Hiç sevmem. Kalabalık, kilisede ya da camide falan olursa hoş olur. Kalabalık sınıfta ise, ders mers dinlenmez. Sohbetin de kalabalık olanını sevmem.

— Edebiyat öğretmeniniz Türkân Bengisu'yu anlatmak istersiniz diye düşünüyorum...
— İsterim. Bunu anlattım da, bir kitapta çıktı. (Şimdi o kitabı Kültür Bakanlığı yeniden basmış.) Türkân Hanım enteresan bir pedagogtu. Milli Eğitim Bakanı Mustafa Necati'nin öğretmenleri müthişti; tamam. Ama, derim ki... ben

böyle birini görmedim. Zeki, bilgili ve çok saygılı biri... Küçücük ortaokul bebelerini büyük adam gibi karşısına alıyordu. Problemleriyle ve meziyetleriyle... Çok önemli bir şey. Bunu Amerika'ya mı gidip öğrenmiş? Yoksa zaten kendi mi biliyormuş? Yoksa okuduğu Gazi Eğitim'de mi öğrenmiş?.. ki muhtemelen öyleydi. Kuvvetli bir okuldu Gazi Eğitim Enstitüsü... 1973'ten sonra Milli Eğitim Bakanlığı, Gazi Eğitim'e talebe doldurdu ve terörü önlemek için herkesi üç ayda mezun etti. Orta Eğitim'in kalite kaybı burada başlamıştır.

— *Türkân Hanım kaç yıl hocanız oldu?*
— Bana galiba iki sene hocalık yaptı. İki senesi de benim için ciddi bir kazançtır. Türk edebiyatının temelini vermiştir. Sağcılık, solculuk, laiklik, yobazlık... Kadının böyle şeylerle uğraştığı yok. Hüseyin Rahmi anlatıyor, Ahmet Rasim anlatıyor... onların romanlarını çocuklara ciddi ciddi tahlil ediyor. Ve de daha önemlisi sevdiriyor. Ben, Milli Kütüphane'nin civarındaki Halk Kütüphanesi'nden o kitapları ödünç alıp okumuştum. Öğrencilerini konuşturmaya, şiir okumaya teşvik eder, edebiyat ve gramer öğretirdi. Annem filolog olduğu için her dilin önce gramerini öğrenirim. Bana Türkçe grameri (dilbilgisi denen şeyi) annem öğretmişti. (Dil-bilgisi değildir aslında gramer. Yanlış bir tercüme bu.)

— *Türkân Bengisu, öğrencilerini "heveslendiren" bir edebiyat öğretmeni olmalı...*
— Bu öyle bir öğretmendi ki öğrencilerden biri şiir yazdıysa, hemen okutur... Bir başkası tiyatro yazar, onu sahneye koydurtur. Enteresan bir kadındı Moliere falan da oynardık. O da ayrı... *Şair Evlenmesi*'nde ben Ebul Laklakat-ül cı fi'yi oynamıştım.

— *Daha okula gitmeden önce (küçücük bir bebeyken) köy hayatıyla ilgili olarak edindiğiniz izlenimleri, bir piyese dönüştürmeniz de o günlere mi denk geliyor?*

— Evet. Ben "Kazbulatağa" diye bir tiyatro oyunu yazmıştım. İsme bak! Bu feodal bir köylü ağası, yiyor, içiyor, misafir davet ediyor, karısına car cur ediyor, karısı da buna bir "oyun" oynuyor. Sonra bu piyesi sınıfta oynadık.

— İlk piyesi ortaokulda yazdınız. Sonra?
— Başka bir ikincisini de yazmadım. İlk şiirleri de ilkokulda yazdım. Onu da orada bıraktım. İlk tiyatro eleştirilerimi 1965-66'da yazdım; ondan sonra o hep devam etti. Yani, birkaç yıl... Daha sonra "tarih yazmaya" başladım. El'an bugün de tarih yazıyorum. Roman moman yazacak değilim.

— Lise döneminin sizde iz bırakmış öteki öğretmenleri nasıldı?
— Bir Hicran Aktürk vardı; kültürlü kadındı, son derece renkli bir hocaydı. "*Divina Commedia*'yı (İlahi Komedya) bilen var mı" dedi bir gün. Ben de parmak kaldırdım. "İtalyan edebiyatının ve Avrupa milli edebiyatlarının ilk önemli eseri" falan dedim. Sonra kendi devam etti anlatmaya... Bir-iki soru sorar ve tanır öğrenciyi. Edebiyat Fakültesi mezunuydu. Fakir Baykurt'a dikkat çekiyor ama aruzu ve eski edebiyatı da biliyordu, daha önemlisi bunlara saygısı vardı. Bir başka hoca Rukiye Kömürcüoğlu'ydu. İlk Tarih Kurultayı'nda bulunmuş; imtihan yapardı, birinci imtihanda iyi puan alırsan, bir daha sokmazdı imtihana... Muaf oluyorsun. Fevziye Abdullah Tansel ise sert ve bilgili bir öğretmen, Türk Edebiyat Tarihi faslında tanınan biri... Ve değişik değişik eğilim ve dünya görüşü olan bu öğretmenlerin hepsinin gençliğe yek avazdan öğrettiği bir şey şuydu: "Hırsız olmayın. Devlet malı ziyan etmek kötüdür."

— Başından beri tarihçi olmaya karar vermiş bir öğrenci olarak tarih öğretmenleriyle aranız nasıldı?
— Açıkçası... o tarih öğretmenlerinin içinde beni empresyone edeni (etkileyeni) çok olmadı. Öylelerine rastlamadım. Hiçbir zaman tanınmış birinin talebesi olmadım. Zaten tanınmışlar da lisede ne kadar iyi hocaydı onu da bilmiyorum.

— Ya lise tarih kitaplarıyla aranız?
— Lisede ben tarih kitabı okumazdım. Onu söyleyeyim. Hatta nefret ederdim. Gayet pis bir baskı, palavra laflar, "zamanın ileri gelenleri" gibi geri zekâlı terimler... Oysa biz o sırada "zamanın ileri gelenleri" diye "çok flört eden kız ve oğlanlara" derdik. Mesela, biri, "Ha o mu" der, "zamanın ileri gelenlerinden ve gidenlerindendi."

— O zaman ya da sonradan ve hatta şimdi "tarih kitapları nasıl olmalı" diye düşünmüşsünüzdür.
— Onu çok düşünmüşümdür. Ama fazla da düşünmem. Büyük "tarihi sentezlerin" yazılmadığı yerde, popüler tarih ve okul tarih kitapları daha iyi olmaz. Mümkün değil. Hele o kitabı yazan "yabancı dil bilmiyorsa," hiç mümkün olmaz. Kimse beni kolunu kesse inandıramaz o dönemin tarih kitabı yazarlarının tümen tümen Fransızca, İngilizce tarihleri okuyup devirdiğine. Oradan buradan, Fransızca tarih kitaplarından yapılan tercümeleri "dünya tarihi" diye okutuyorlardı. Mesela, Ahmet Refik (Altınay); zamanında, okumuş ve bir umumi tarih yazmış. Muhtemelen ondan apartmadır o tarih kitapları; çoğu o kadar eski bilgilerle doludur ki... Tarihi çok okumuş yazarlar falan değildir bunlar. Üslup edinememiş ki, çoluk çocuğa tarih sevdirecek... Mümkün değil. Onun için tarih, her zaman bela bir derstir. Ben o kitapları hiç okumazdım. Ahmet Rasim dışında hoş üslupla yazanı pek yoktur. Bir ölçüde de Ahmet Refik ve Reşat Ekrem'in üslubu vardı.

— Tarih kitaplarını okumuyordunuz da, peki tarih derslerinde neler oluyordu?
— Hiç unutmam. Hoca, Viyana Kongresi'ni sordu. Kitaptan okumamışım. *Kongre Eğleniyor* diye bir film vardı. Görmüştüm. Başladım filmi anlatmaya... Oradan Talleyrand'ı, Metternich'i, Rosumovski'yi biliyorum. Rosumovski'yi başka yerden biliyorum. Beethoven ile çok ahbap, viyolonsel çalıyor. Böyle şeyleri anlatmaya başlayarak geçiş-

tirdim. Üç tane de "Kongre neticesi"ni anlatıyorsun, zaten kitap Kongre sonuçlarının hepsine yer veremez: Venedik Avusturya'ya verildi; Fransa aynı kaldı falan; Almanya Konfederasyon olarak tertiplenecek; Hollanda kuruldu. Onları söylemiştim.

— *Tarihe meraklı bir çocuk ya da genç olarak, içinizden gelmedi mi "şu tarih kitaplarını ben yazsam" diye...*
— Geldi. Hâlâ da yazacağım. Çok zor bir şey. Suna Kıraç istedi bunu benden. "Yazın lütfen" dedi. Bütün derdim, Suna Kıraç'a, benim ömrüm ve onun ömrü dahilinde bunu yetiştirmeye çalışmak. Bak işte bu memleketin "sanayi imparatoriçesi" değil mi Suna Hanım? Bunu düşünüyor ve istiyor. Bu ihtiyacı hissediyor. Çok zor bir şey ama bunu yapmak lazım. Nasıl yapacağım bilmiyorum. Dua ediyorum Allah'a...

— *Avusturya Lisesi'nde öğrendiğiniz Almanca'yı unutmamak için neler yaptınız?*
— Unutmadım. Çünkü, İstanbul'dan döndükten sonra, Ankara'da Alman Kütüphanesi'ne giderdim. Müthiş güzel kitaplar vardı, özellikle de arkeolojiyle ilgili... *Ur*, *Asur*, *Babylon* diye bir kitapla başladım. Resim altı okuyarak... Metinleri çevirerek. O kitabı hayli tuttum yanımda, eve aldım, okudum. Çok beğenmiştim.

— *Kendiniz mi seçtiniz o kitapları?*
— Tabii. Hoş bir yerdi. Kitaplar, açık rafta, karıştırıyorsun. *Kostüm Tarihi* diye bir kitap hatırlıyorum yine o dönemden... Masal kitabı var, her şey var.

— *Almanca ders almadınız mı Ankara'da hiç?*
— Sonra yine orada Almanca derslerine başladım. Benim hocam Dr. Heinz Kristinus'tu. Bu adam 1930'larda Türkiye'ye gelmiş bir Avusturyalı. Karısı da Berlinliydi. Hitler kaçkını değildi. Ekmek parası için gelmişler. Adam Goethe uzmanı...

Tez yazmış. İyi adamdı. Saygılı, sempatik. Robert Anhegger'e sordum onu yıllar sonra, dedi ki: "İyi adamlar da bu kötü işlerin içine düştüler ve Adolf Hitler'i desteklediler." Hiç unutmam, bu hocayı troleybüsün içinden görüp selamladım diye, içeriden şapka çıkarmıştı. (Oysa Atatürk Lisesi'nde bazı hocalar selam vermezdi. Sen ona selam verirsin. O geçer gider.) Alman Kültür Derneği'ndeki bu hoca, sonra Türk çocukları okumaya alışsın, okumayı sevsin diye, bir kitabı sadeleştirerek Almanca'ya çevirmişti. Sadeleştirdiği kitap, (A. Dumas'nın ünlü romanı) *Le Comte de Monte Cristo* idi. Çok ilginç bir adamdı. Almanca fiiller beladır. Fiillerin kullanılışı üstüne de bir kitap hazırlamıştı. (Sahi benim o lügatım şimdi nerede? Valla bilmiyorum. Kaybettim galiba.) Yıllar sonra Mülkiye'ye geldim. O, yine orada hocaydı. Mülkiye'de ilk sene kursuna devam ettim. Bana on verdi.

— *Ya katıldığınız mihmandarlık kursları?*
— O da lise yıllarındaydı, bir mihmandarlık kursu açıldı Turizm Bakanlığı'nda... Mukadder Sezgin bir daire reisiydi orada, iyi bir bürokrattı. Onun genç talebelere yönelik açtığı amatör mihmandar kursu, güya turizme hizmet verecek falan...

— *O sırada lisede kaçıncı sınıftaydınız?*
— Lise birdeydim. Güzel kurstu bu... Arkeoloji, sanat tarihi falan öğrenirsin. Bir sene iki aylık bir kurs yapıldı. İkinci sene (iki ay daha) kursun daha tekamül etmişi yapıldı. Üçüncü sene de oldu kurs. Ben o sırada kimleri tanıdım? Mesela sanat tarihine Katerina Ottodorn geliyordu. Gönül Öney geliyordu; o zamanlar daha asistandı, yine güzel gözlüydü. Daha kimler kimler? Hayat Erkanal, Kutlu Hanım, Tahsin Özgüç... Asıl önemlisi Ekrem Akurgal; o sırada Ankara Üniversitesi'ndeydi. Tanıyınca adamın kafasının ne kadar berrak olduğunu görürsün hemen. Klasik Dünya'yı tasnifleri, yaptığı mukayeseler falan... Ve mihmandarlık kursları sırasında Türkiye'yi geziyorsun. Bunlar önemli şeyler.

— Kurslara tatil sırasında mı katıldınız? Yoksa?
— Hayır, kurslar akşam yapılıyor, pazar günü de gezi oluyor. Ben üniversitede de devam ettim o kurslara... Dört-beş sene falan sürdü...

— O yılların Ankara'sındaki ortam, meraklarınıza yanıt verdiği kadar, kültürel açıdan da besleyici olmuş...
— Alman Kültür'de devamlı bir konferans ya da konser olurdu. Lise çağlarındayken, Alman Kültür'de "Çin Gölge Oyunları" üstüne bir konferansı bir hafta takip ettiğimi hatırlarım.

— Çin Gölge Oyunları... Tiyatroya meraklı bir genç olarak, bu vesileyle kim bilir kimlerle tanıştınız?
— Birkaç akşam gidiyorsun; Türk gölge oyunu, Çin gölge oyunu ya da George Jakob izliyorsun. Bugün o konuda ne biliyorsam, oradan kalma... Bir yandan da epik tiyatro konusunda etkinlikler oluyor. Adamlar Berthold Brecht'e komünist falan demiyordu. Bir keresinde, okuma tiyatrosu ile Brecht'in oyunları gündeme girdi. Sonra... Bir bakıyorsun gayet hoş bir oda orkestrası geliyor. Ben girgin adamdım, mesela gelen sanatçıları tebrik ediyor, onlarla tanışıyordum. "Ankara'ya ilk defa mı geliyorsunuz" diye soruyor, sonra da önerebiliyordum; "size ben yarın müzeyi gezdireyim." Memnuniyetle kabul ediyorlar. Çıkıyoruz müzeye, onları gezdirirken ahbaplık da ediyoruz.

— Lise yıllarında Bartın'daki yerel gazetede yazılarınız da çıkmış galiba. O nasıl oldu?
— Lisedeyken gitmiştim Bartın'a... O da şöyle oldu. Turizm Bakanlığı'nda bir Mukadder Sezgin vardı. İyi bir bürokrat. Türkiye'nin turizm envanterini yapacak, o sırada kendi memurları yetmiyor. Bu iş için amatör turizm rehberlerini kullandı. Pratik bir adamdı. Benim gibi amatör turizm rehberlerini yevmiyeyle, memur gibi yolladı Anadolu'nun değişik yörelerine... Elimize anketleri verdi. Kaza

kaza gezip turizm için gerekli envanterleri yaptık. Ben işte o zaman, ilk kez Karadeniz toprağına adım attım.

– Hangi yıldı?

— Yıl 1964. Zonguldak vilayetinde Kurucaşile'den başladım. Kurucaşile'ye Amasra'dan gidiyorsun. Sabahın köründe "inşaat cipiyle" inşaat işçilerinin arasında... O cipte ihtiyarın biri, dokuz çocuğum oldu, hiçbiri yaşamadı diyor. Belli ki, o zamanın Türkiye'si, kan uyuşmazlıkları hastalıklarından filan bihaber. Düşünün yalnız bir ihtiyar. Karısı da ölmüş. Dokuz çocuk, hiçbiri kalmıyor. Böyle manzaralarla karşılaşıyorsun... Tekkeönü'ne kadar jiple gittik. Güzel bir ülke. Orada Cenevizhisarı'nı gördük. Kumsalda çok güzel taşlar vardı. Topladım onları, boyadım sonradan Ankara'da... Oradan bir taka ile Kurucaşile Kaymakamlığı'na vasıl olduk. Eskaza "kaza" olmuş köylerdi bunlar. Çünkü, köylüler mahkemeye falan gidemezlerdi. Menderes ahali rahatlasın diye, böyle ücra yerleri kaza yaptı. İyi de yaptı. Sonra o kazalardan birine daha gittim. Ulus kazasına... Orman içi fakir bir yer. Eflani'ye gittim. Buralara gitmek için her gün araba da bulunmuyor. "Haftanın pazarı" olduğu gün, mesela birine Amasra'dan, öbürüne Bartın'dan, berikine Safranbolu'dan bir esnaf otobüsü kalkıyor. Otuz kilometreyi üç saatte falan alıyor otobüs... Üstünde tavuklar mavuklarla gidiyorsun. Akşam da yine o pazarcıların arabalarıyla dönüyorsun. Pazarcılar giderken kumaş götürüyorlarsa, dönüşte tavuk getiriyorlar mesela... Ulus'un kaymakamı Mülkiyeli bir çocuktu, Erol. Kurucaşile'nin kaymakamı da Mülkiyeliydi. Bunlar akıllı, kibar gençler; ömürlerini oralarda geçireceklerdi. On haneli kaza merkezlerinde... O zaman bu mektebin (Mülkiye'nin) ne olduğunu anlıyorsun.

— Zaten Mülkiye'nin temel işlevlerinden biri de bu değil mi? Kaymakam yetiştirmek örneğin?

— Bugün artık o mektep bu fonksiyonu görmüyor. Yahut, eskisi gibi değil. O sene lise sona geçiyordum. Bunları gö-

rünce karar verdim. "Ben" dedim, "bu Mülkiye'ye gideyim. İyi bir mektebe benziyor."

— *"İyi bir mektebe benziyor" derken tam neyi ölçü almıştınız?*
— Oradan mezun olan iyi gençler, memlekete hizmet ediyorlar, diye düşünmüştüm.

— *O Karadeniz gezisinde başka neler oldu?*
— Safranbolu'da turizm envanteri yaptım. Üç sayfa rapor yazdım: "Cinci Hanı vardır, şudur" ya da "orada tekke vardır, yıkıntı halindedir, tamiri gerekir" falan... "Cinci Hoca'nın camii vardır. Hamamı vardır..." Bartın'da sabahın köründe Yirmibeşoğlu Halil Bey beni arabasına aldı, İstanbul'a gidiyormuş, Safranbolu'da bıraktı. Ben yorgun argın gelmişim, ne yapayım? Hamama gireyim dedim. Safranbolu'nun Cinci Hamamı'na... Hamamcı dedikodu yapıyor. (Bak dikkat et lisana...) Orman şefini falan çekiştiriyor. "Efendim" diyor, "oradan keresteyi kamyonlara hamlederler, rüşvet desen, bâdehu..." (Kahkahalar.) Kim demiş, "Halk Osmanlıca'yı anlamaz" diye... Senden benden iyi kullanıyor. Ertesi sene sınıfta, "Hamamcı Safranbolu'da böyle konuşuyordu" diye anlatınca, edebiyat hocası bozuldu bu kez. Hocanın kafasına, halk Osmanlıca'yı anlamaz, bilmez, diye oturmuş bir kere...

— *Bartın gazetesinde yazınızın çıkması nasıl oldu? Hâlâ anlatmadınız....*
— Tam öyle değil. Bartın'da ben demeç verdim. Cemal Aliş, parti gazetesine yazdı. "Bu turizm envanteri nedir" diye... Ben ondan sonra onunla ilgili bir yazıyı başka bir yere de yazdım. Oraların adı Partenyos'tur. Sonra giderek Bartın'a dönüşmüş. Evliya buraya uğramamış. Amasra, o zaman pek güzeldi. Daha imar görmemişti. Fıstık gibi bir yerdi. Orada bir baktım; bir deniz üssü var, bütün kazanın en uyanık takımı, oradakiler... Başka hiçbir medeniyet be-

lirtisi yok. Bir müze vardı, hoşçaydı. Şimdi daha iyi durumda galiba. Sonra duyduk, Semavi Eyice oralarda çalıştı. Zeynep Korkmaz o civarda "şive tetkiki" yapmış, yayımlamadı galiba. Bir Kemal Samancıoğlu vardı, amatör tarihçi ve ziraatçi... Bartın'ın uzun süre belediye reisliğini yapmış biriydi. Kim der ki, sonradan (on sene sonra) onun kitaplarını kullanıp "tez" yazacağım. 1964'te gitmiştim oraya, 74'te kitap çıktı. Yolladım Samancıoğlu'na...

— O zaman, bu tanışıklıkların böyle sonuçlar üretebileceğini siz de tahmin edemezdiniz herhalde?

— Hayır, tahmin edemezdim. Doktoradan sonra, kitap basılınca yolladım ama adam, (Samancıoğlu) ilk rastlaşmamızı unutmuş. Karadeniz'deki turizm envanteri çalışmaları sırasında, çok genç biri olarak, ona gittiğimi hatırlamıyordu. Devrek'te askere gittiğim yıl, ara sıra kırıp Devrek'ten Bartın'a geçiyordum. Oturup konuşuyoruz. O sırada Amasra ortaokul müdürü de tarihçi Necdet Sakaoğlu; civarı tetkik ediyor. Arşivlere gidiyor falan... Samancıoğlu, Sakaoğlu ve ben oturup yarenlik yapıyoruz. Millet diyor ki, "Siz nereden tanıyorsunuz birbirinizi?" Nereden olacak? "Literatür"den... Samancıoğlu, enteresan bir adamdı. Ziraatçi kendisi. Bütün partilere düşman... (CHP'ye de DP'ye de düşman.) O eski devirde bile "bağımsız aday" olarak seçilirdi. 1940'lardan beri "bağımsız" seçilen bir belediye reisi düşünün. Bartınlılar çok tutuyordu onu. İlginç şeyler öğrendim ben orada. Mesela Yirmibeşoğlu ailesi nasıl zenginleşmiş ve Varlık Vergisi ile nasıl bu ailenin belini kırmışlar? Yani Varlık Vergisi sırf Hıristiyanlara uygulanmış bir şey değil. O gün bu gün, her gittiğim yerde, "Buranın eski zengini var mı, Varlık Vergisi alınmış mı" diye çetele tutarım. Bunların evrakı yok daha, olsa da açılmaz.

— O sırada gözlerine kestirdikleri bazı eski zenginleri korkuttular mı, diyorsunuz...

— Tabii canım. Varlık Vergisi, azınlık ya da çoğunluk meselesi değil. Rezalet.

— O turizm envanter çalışması için gencecik bir yaşta, bayağı bir yer dolaşmış olmalısınız?

— Evet, ağustos ayındaki Karadeniz envanterinden sonra, eylül ayında haydi Mardin ve Diyarbakır'a gittik. Ooo... Aman o Mardin, ne Mardin'di... Ahalı Süryani, Arapça konuşurlar. Orada Metropolit Hanna Dulabani vardı; sevimli bir din adamı. Şehir ise kesmeşeker gibi bir şehir. Nefaset... Sonra gittiğimde briket kullanarak inşaat yapmaya başladıklarını gördüm, yazık. Mardin'de Dicle kıyısında basit küçük bir Türk aşireti yaşar. Çok az da Kürt vardı. Şehir tamamıyla Müslüman ve Hıristiyan. Yani Hıristiyanlıktan Müslümanlığa dönmüş eski Aramiler. Müslüman olanları biraz Araplaşmış, güya Arapça konuşuyor ama temelinde eski dilleri duruyor. Bir amalgam halinde... Harp sırasında bu durumu Hellmut Ritter tetkik etti ve ölümünden çok sonra notlar halinde yayımlandı (*Turabidin Aramcası*). Türkiye halkı ve Süryanların kendileri Aramca'ya, "Süryanice" diyor. Bunlar senyör adamlar. Eve bir giriyorsun, kubbeler, taş işlemeler... Maalesef bu nüfus azalıyor. Güneydoğu çok güzeldi. Urfa Ovası'ndan geçiyorsun, Mardin... Bir bakıyorsun kardeşim (sonbaharda) sapsarı bir deniz. Şehrin ise her sokağı bir nefaset. Müthiş etkilenmiştim o zaman...

— Ya Diyarbakır izlenimleri?

— Diyarbakır çok güzeldi. Siyah taş evler vardı. Hoştu. Güneydoğu'nun Orta Anadolu'da olmayan bir açıklığı vardı. Orta Anadolu o tarihlerde çok fakirdi henüz. Yahut birikimini yaşama geçirmemişti. Mesela bizim turizm için gittiğimiz Ürgüp, Nevşehir'de bile bir nevi tradisyonalizm (gelenekselcilik) hâkimdi. Fakirlikten çok, tasarrufçuluk. "Müktesit" bir köylümüz vardı. Bugün tabii, o noktayı geçtiler.

— Lise çağında katıldığınız envanter çalışmasına dönecek olursak... O büyük gezinin temel izlenimi ne olmuştu?

— Güneydoğu'da bir şey gördüm. Orada birbirinden ayrı birçok kültürün var olduğunu...

— Gezi bitti, okula döndünüz...
— Bu tecrübelerle (yaz gezileriyle), lise tahsiline devam etmek çok zor geliyordu. Bendeniz zaten lisede sınıfa girmeyi pek sevmezdim. Böyle "askerlik vazifesi" gibi geçirdik lise dönemini...

— Delikanlılık yıllarında bir de Bursa'ya tek başına gidişiniz var.
— Lise birden ikiye geçtiğim yıl. Annemle babamla çekiştim. Cüz'i bir parayı babamdan aldım. Sinirlenip sabah evden çıktım. Doğru otobüse... Ceketimi annem arkamdan yetiştirdi.

— Niye kavga ettiniz?
— Gezmeye gideceğim diye kavga ettim. "Ben Bursa'ya giderim" dedim. İyi ki de gitmişim. O Bursa'yı bir daha hayatta göremezsin. Bitti o Bursa.

— Nasıldı o Bursa?
— Sabah kalkan otobüs, Bursa'ya öğle vakti vardı. Eylül ayıydı. Eski garajlardan bir dolmuşa bindim. Tepeye tırmanıyoruz. "Yahu küçücük Bursa'da ne bu kalabalık" dedim. "Ah Bursamız küçük değil, büyüyecek" dedi arkadan bir kadın. Ben de, "İyi halt edecek" diye yanıt verdim. Ve yemyeşil, tertemiz bir Bursa buldum. Yeni Kaplıca'nın duvarında mavi çiniler duruyordu daha... (Yeni Kaplıca Mimar Sinan'ın eseridir). Nasıl temiz bir yerdi... Bursa rüyaydı ve ilk devir Osmanlılığı kokuyordu. Eylülde Uludağ'ın sisli, sonra güneşli hali, eski Bursa konakları beni çok etkiledi.

— Ne kadar kaldınız Bursa'da?
— Bir ya da iki gece kaldım. Döner kebabını kalaylı kapta yiyordum. Sokaklar tamamen eski usuldü. Uludağ'a kısmen çıkar gibiydin. Teleferik yoktu daha. Kısacası muhteşem bir Bursa... Tam Osmanlı romantizmini veriyordu. (Bundan iki sene sonra Suriye'ye gittiğimde de benzeri bir mutluluğu duymuştum.) Tarihi bu kadar kolay "kokladığım"

başka anları hatırlamıyorum. Bu duygunun bir benzerini de, vize mecburiyeti kalktıktan sonra 1990 yılında gittiğim Volga boyundaki şehirlerde yaşadım; büyük değil, küçük şehirlerinde... Kozma-Damyansk, Ugliç, Kostroma, Yaroslav gibi yerlerde. Buralarda Rusya'nın mistisizmini ve eskiliğini koklayabildim. El değmemişti, fakirdi, yıkıntı haldeydi. Ama bunlardan hiçbiri, 1963 Eylülü Bursa'sı ve 1965 yılı Halep'i gibi olamaz. Oralarda tarihi kokladım. Vesikayla falan öğrenilmez tarih... Koklanır. (Artık yok onlar.) Aynı gezide Bursa'dan İzmir'e indim. 1960'lardaki Anadolu ve Mezopotamya şehirlerinin geleneksel liğini gözlemek ve hissetmek, tarih araştırmalarında kitabiyat ve arşivin ötesinde bir duyarlılık getirdi bana.

— *İzmir nasıldı o zaman?*
— Körfez daha maviydi. Kadifekale'nin etrafı daha yeşildi ve gecekondular vardı ve o gecekondularda henüz "İzmirliler" oturuyordu... Ama çok ilginç şeyler gördüm. Mesela, Pilavoğlu tarikatına mensup Ticanilere rastladım. Biri dürbünle etrafı seyrettiriyor. Öbürü ticaret yapıyor, işportacı. Bileyci bir Bektaşi dervişi de geldi; ehl-i tarik. Ama, onunki bambaşka bir tarikat. Bunlarla konuştum. Enteresan adamlar. O arada bir öğretmen çıktı. "Bırak ya bunları" falan dedi. Onlarla münakaşa etti, "Benim peygamberim Atatürk" diye tutturdu. Kadifekale'nin üstünde, adamlar birbirlerinin başını gözünü yarmadan böyle şeyler konuşabiliyorlardı.

— *İzmir'de nerede kaldınız?*
— Annemin kuzeni vardı, Mahmut Dayı, İzmir'de onlarda kaldım. Sonra trenle Efes'e, Selçuk'a gittim. Selçuk'ta (bostanda) bir zata rastladım. Bana eskiden İzmir Belediye Meclis Üyesi olduğunu söyledi. Sonra o zat, Selçuk Belediye Başkanı oldu. DP'liymiş; CHP'den (Ecevit'in partisinden) seçildi. Bu bir oportünizm manzarası değildi. İzmir böyle, DP'li ve Ecevitçi olan bir şehir. Efes çok güzeldi. Selçuk ve

etrafını çok gezdim, Bergama'ya gidip geldim. Ve bir sabah Şirinyer İstasyonu'ndan atladığım posta treniyle, tahta sıralarda, Burdur'a doğru yol aldım. Yolda top sakal aziler... O mevsimde gidip geliyorlar demek. Yıl 1963... Bana Balkan Savaşı'nı, Birinci Cihan Harbi'ni, İstiklal Harbi'ni anlattılar. Biz de öğrendik. Muhteşem bir şey. Ne kadar zıt fikirler ve tahliller görüyorsun. Ama o harpler yapılmış neticede. Bir sürü acayip Balkan ülkesinden ve hele hele Ortadoğu ülkesinden Türkiye'nin farkı budur. Tarihinde büyük acılar, büyük hareketler yaşamış bir kavim bu.

— *Peki. Liseyi bitirirken nerede okumayı hayal ediyordunuz?*
— Dil Tarih'i hayal ederdim. Ama sonra baktım oraları ev bakacak bir erkek çocuğuna göre değil.

— *Daha o zaman ileride "ev bakmayı" planlıyordunuz?*
— Her erkek çocuğu ev bakmayı, her kız çocuğu gelin olup çocuk yapmayı planlar. İşin künhü (özü) bu...

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Ölüm ve Çocuk

"Yatak odamda bir mezarlık resmi hep vardır.
O da Osmanlı mezarlığıdır hep...
Genellikle cenaze törenlerimiz bir felaket.
Desen ki, 'Bu millet cenazeden anlamaz, bir şey bilmez.'
Onu söylemek de kolay değil. Mesela Ali Emiri Efendi'nin
cenazesi on sekiz bin kadar yazma eser ve kıymetli kitap
bağışladığı Millet Kütüphanesi'nin önünden geçerken,
halk tabutunu havaya kaldırdı."

O gün, Ortaylı, soru sormaya fırsat bırakmadan, "pat" diye söze girecekti. Sonra konuşma aktı, aktı... Nerelere gitmedi ki... Örneğin küçük İlber'in "mezar taşlarına" olan merakı ve o merakın köklerine kadar...

— Bizim milleti anlamak çok güç. Genellikle cenaze törenlerimiz bir felakettir. Bir hay huy içinde geçer. Hele cenaze mezarlığa götürüldüğünde... İnsan mı gömüyoruz yoksa bir mahlûk mu? Paldur küldür gider. Desen ki, "Bu millet cenazeden anlamaz, bir şey bilmez." Onu söylemek de kolay değil. Çok enteresan istisnalar var. Mesela Ali Emiri Efendi, bizde müthiş kitap toplayıcılarının başında gelir ve *Divan-ı Lugat-üt Türk*'ü de (şahsi geliriyle) bir yerden satın almıştır; sonra da Talât Paşa bastırdı bu kitabı... Ali Emiri Efendi, ölmeden önce, on sekiz bin kadar yazma eseri ve kıymetli kitabı (taş baskısı falan) Millet Kütüphanesi'ne bağışlamıştır. Cenazesi oradan geçerken, o halk kimsenin düşünmeyeceği bir incelikle Millet Kütüphanesi'nin önünde tabutunu havaya kaldırdı. Adeta, "Kitapları onu selamlasın o da kitaplarına baksın" diye... Öyle götürüp defnettiler Ali Emiri Efendi'yi... 1950 yılında öldüğünde Mareşal Fevzi Çakmak'ın tabutunu da mesela top arabasından indirdiler ve Beyazıt Camii'nden Edirnekapı'ya kadar elden ele geçirerek götürdüler.

— *O sırada, "birden" ve "kendiliğinden" mi gelişiyor böyle olaylar?*

— Evet. O anda içten gelme (spontane) bir organizasyonla oluyor. Bunlar dünya tarihine geçecek cenaze alayları... Çünkü bir âdeti yansıtmıyor, o anda insanların yarattığı durumlar. Planlasan böyle yürüyemezsin. Prova ister bu.

— *Ona karşılık Müslümanların cenaze törenlerini kaba saba mı buluyorsunuz?*

— Evet, bir yandan da gayet kaba saba... Bir "son saygı"nın olmadığı cenazelerimiz var. Eskiden belki daha güzeldi. Bitti

yani. Bir de Muammer Aksoy Hoca'nın cenazesinde görmüştüm farklı bir "duyarlılık..." Ankara'da Adliye'nin önünden kalkıyor cenazesi, orada cenaze var diye bir tren, birden durdu, köprünün üstünde, başka zamanlar hiç durmadığı halde... İstasyon, köprünün ötesinde çünkü... Durdu tren ve makinist başladı düdük çalmaya... Çok ilginç.

— *Cenazenin kime ait olduğunu da bilmediği halde mi?*
— Hayır galiba biliyordu. Ya da hissetti adam. Başladı düdük çalmaya. Ondan sonra da millet başladı tabutu alkışlamaya.

— *Tabut alkışlamayı nasıl karşılıyorsunuz?*
— Ben sevmiyorum cenaze alkışlamayı... Daha sessiz ve hüzünlü bir şey lazım. Örneğin, çiçek atarsın. Mesela, tekbir getirmek, hoş ve alçak sesle olursa, hiç de kötü bir şey değil. Ama, Muammer Hoca'nın cenazesinde olanlar, o anda (spontane) gelişmişti.

— *Cenaze törenleri bir topluma ait ipuçları vermez mi?*
— Cenaze ve mezarlık, bir toplumun düzeyini gösterir. Mazide, Türk mezarlıkları ve Türk cenazeleri, aslında o toplumun, "kendine özgü renkleri" olan hoş bir toplum olduğunu gösteriyor. Bugün bunun anlamı kalmamış. Kültürel şaşkınlığımızı, adeta cenazelerimizde ve mezarlıklarda sergiliyoruz. Adam, gidiyor, geçen asırlara ait güzelim kazasker taşlarını, o sanat eserlerini attırıyor oradan; üzerine kendi ailesinin mezarlığını ihdas ediyor. Gayet soğuk, tatsız mermer taşları konduruyor. Niye yapıyorlar bunu? Ölmüşsün artık. Niye hâlâ güzellik kaldırıyorsun ortadan? Cenaze ilanları deseniz... Bazı halde bu ilanlar bir "komedi..." Mesela, herkesin soyunu sopunu yazıyorlar. Tövbe estağfurullah... İyi ki büyük annen öldü! Vesile ile bütün sülalenin unvanları ile işleri sıralanıyor bu ilanlarda. Hatta varsa içlerinde mastır, doktora talebesi falan o bile... Ölen merhum ve merhumelerin unvanını da...

— *İtirazınız unvanların yazılmasına mı?*
— Birinin öldüğünü haber vereceksin. Bu kadar bu... Bir örnek: Doğramacı ailesinin "ananesi" olan bir aile olduğunu, anneleri öldüğü zaman verdikleri ilanda gördüm. O ilanda, "profesör" gibi unvanlar geçmiyordu, ön isimleriyle İhsan, Emel falan denmişti... Ölenin annesi ve babası, eşi yazılmış; falanın kızı, filanın eşi diye... Onlar unvanlı. Çocuklar sırf isimleriyle... Doğrusu odur. Ama o sırada rektörlerin verdiği ilanları gör bir de...

— *Mezarlıklar ve mezar taşları konusundaki merakınız taa çocukluk yıllarına dayanıyor sanıyorum ki...*
— Mezarlıklara çok ilgi duymuşumdur. "Ölüm" ile "hayat" beni çocukluğumdan beri çeker. Mesela Keçiören'de bir köy mezarlığı gördüm. Keçiören'in köy olduğu zamandan kalma bir köy mezarlığıydı bu. Taşlar var... Yazılı taşlar falan değil. Basit sade taşlar... Ona bile çok dikkatle bakmıştım. Şimdi git, o taşları orada muhtemelen görmezsin. Kaldırmıştır belediye. İstimlak edilmiştir eminim. Halbuki 50'lerde kullanılmayan eski bir mezarlıktı orası ama çok enteresandı. Belediye onu tutmak zorundaydı, tıpkı bir park alanı gibi...

— *Peki neden mezarlıklara bu kadar ilgi duymuş olabilirsiniz?*
— İşte onun tahlili çok güç. "Hayat" ile "ölüm" arasındaki o çizgi ya da çarpıcı duvar, seni uyandırıyor.

— *Mezarlık ile ilgili ilk anınız nasıl?*
— Birisinin mezarlıkta gömülmesine tanık olmuş olabilirim. Çocukların cenaze töreninde mezarlığa götürülmesi doğru değil aslında. Bir uzak akrabanın mezarına, ne hikmetse ben de çocukken gitmiştim. Geride kalan dul ağladıydı, onu hatırlıyorum. Niye biz oraya gittik? Bunu bilmiyorum. Akraba-i taallukatın her nesnesini takip etmek; benim ailemde adeta "taşradan göç edenler" kadar ağırlıklı. Bilhassa annemde... Besbelli o cenazeye giderken, bizi bırakacak yerleri

yoktu. Ben orada yarım yamalak da olsa, cenazenin defnedilmesini gördüm. Çok küçüktüm. O beni etkiledi.

— Sizi uzak tutmadılar mı defin işleminden?
— Uzakta tutulsan da görüyorsun bir şeyler. En azından mezarın başında o dulun ağladığını...

— Kaç yaşındaydımız?
— Çok küçük çok... Herhalde üç-dört yaşında... Fazla olamaz. O günün akşamı dedim ki; "Falanın babasını götürüp gömdüler." Babam dedi ki; "Ölmüş. Herkes ölecek. Ben de öleceğim." Çok bozuldum o lafa... Babam niye ölecek diye... Babam da bıkmış ve lafı geçiştirmek için öyle konuşmuş olmalı... Çocukla öyle konuşulmaz ama, başkalarıyla konuşmaktan, benimle uğraşacak hali kalmıyordu muhtemelen. Bizim evde "başkaları" hep önemli oldu.

— O sırada peki "ben de öleceğim" diye düşünmüş olabilir misiniz?
— Hayır. Ama ölüm, hayatımda önemli bir tema olmuştur. İnsanın hayvandan bir farkı da bu... Ölümü öğreniyorsun. İnsan, öleceğini bilen tek mahlûk. Başka hiçbir mahluk öleceğini bilmiyor. Bunu sık sık unutuyoruz. Ama ben pek unutmam. Ölüm benim için çok canlı bir tema. Odamda bir mezarlık resmi hep vardır. Hem de yatak odamda. O da Osmanlı mezarlığıdır hep...

— Neden ille de Osmanlı mezarlığı?
— Çünkü bence Osmanlı mezarlıkları kadar zarif, güzel, insanlarla iç içe olan, insanların da gidip, rahat edip, "ürpermeden oturabildiği" bir mezarlık yok. Biz o medeniyeti devam ettiremediğimiz gibi, bir de mevcutları da yok ediyoruz. Son derece terbiyesiz ve hakikaten sopalık bir toplumuz. Herhalde bir nesil sonra, torunumuz olan Türkler, bugünün Türk toplumunu çok aşağılayacak. Ondan eminim.

— *Yalnız bugünün Türk toplumunu mu?*
— 20. yüzyılın ikinci yarısındaki Türkler çok aşağılanacak. Hem de kendi çocukları tarafından... Ben Batı mezarlıklarını hakikaten sevmiyorum. Çok soğuk, çok köşeli, çok manasız, çok iddialı geliyor. Orada ölüm, soğuk bir ölüm. Halbuki ölüm, nihayet hayatımızın bir safhası... Sonuncu safhası tabii ama...

— *Mezarlıklarda çok dolaşmış gibisiniz...*
— Ben mesela babama Bursa'ya giderdim yazın tatildeyken... Daha doğrusu babam, Armutlu'da Etibank tesislerinde dinlenip, tatil yapıyordu. Ben ona gitmeden önce otobüsten sabahın beşinde Bursa'da iner, Emirsultan'a çıkardım. Sabah Bursa'da Emirsultan'ın etrafındaki mezarlıklar, o yeşillik... Çok hoştu... Almanya'da, Fransa'da, "saat sabahın beşinde" ışıyan günle birlikte, mezarlık ziyaret edilir mi? En ince, en çılgın adam bile bunu yapamaz. Başka türlü biri, nekrofil (ölü sever) falan olman lazım.

— *Sabahın beşindeki mezarlık ziyaretlerini yaptığınızda kaç yaşındaydınız?*
— O sırada üniversitedeydim. Ama ondan önce de severdim mezarlıklara gitmeyi. O, insana başka türlü bir duygu verir. Mesela, haftada belirli bir gün mezar taşlarını okurum.

— *"Okurum," derken "geniş zaman" kullanıyorsunuz...*
— Evet. Halen de okurum. Eyüp Sultan'a çok gidemiyordum. Çünkü maalesef sinirime dokunuyordu oradaki ortam. Orada asayiş ve güzelliğin korunmamasından dolayı da bu memleketin belediyelerine ve polisine çok kızgındım. Birkaç yıldır Eyüp düzeldi; şükranla belirtmeli. Karacaahmet'i çok severim. Fakat, ne yazık ki, orada da eski taşları kaldırıp, yenilerini koyuyorlar. Bilhassa yol kenarındaki mezarlar, sanki kendini göstermek istiyor. "Falanca aile" diye... Bu duruma kesinlikle "dur" demek lazım. Eski bir mezarlığa artık kimse gömülmemeli...

— Batı mezarlıkları ile karşılaştırma yapacak olursanız?
— Batılılar, mezarlıklarına dikkat eder. Ama oradaki temizlik, tertip bir yana; yine de sevmem ben Batı mezarlıklarını. İnsanlar ölümde de kendilerini göstermek ister. Türklerin şimdiki mezarlık merakı da o hale geldi. "Basit bir taşın" arkasına sığınan sadrazamla, bir şeyhülislamla; bugünkü Türk'ü "aynı" göremezsin. Feci taşlar yapıyorlar. Neredeyse "ölüler evi," türbe gibi şeyler yapıyorlar kendilerine... Osmanlı kültüründe herkes "türbe" yaptırmaz. Bazılarının türbesi vardır, bazılarının yoktur. Birçok sadrazamın türbesi yoktur.

— Bu durum bir eğilimden kaynaklanmıyor herhalde...
— Yoo... II. Murat'ın türbesi açık tavanlıdır. Gök kubbe altında yatar II. Murat... Yavuz Sultan Selim'in yanında yatan eşi Hafsa Sultan'ın (Kanuni'nin annesi) türbesi yıkılmış fakat galiba o da açık kubbeliydi. Ülkeler fetheden Yavuz'un türbesine bir bakın... Bir de bazı "devletlilerin" yeni mezarlarına bakın. İlki mukayese kabul etmeyecek kadar sade ve çok daha mütevazı.

— Batı'daki mezarlıklarla, Osmanlı mezarlıklarını daha tam karşılaştırmadık...
— Osmanlı mezarlıkları çok daha hayata dönük. "Bizimle yaşıyor..." iç içe. Renkleriyle, şekliyle... Batı mezarlığı "hayattan kopuşu" gösteriyor. Ölümün ürpertisini hissediyorsun. Osmanlı mezarlığı, oradan gelip geçen insanın bir "fatihasını bekleyişi" yansıyor. Ölümü kabullenmiş. Oysa Avrupalı ölümü kabullenmemiş, hâlâ yaşamak istiyor bu dünyada... Tüm iddiacılığıyla... ve çok eşitsiz. Aynı yerde, abide dikilen ölünün yanında, Mozart gibi umumi çukura gömülenler de var.

— Çocukken Ankara'dan İstanbul'a gelişleriniz sırasında, akrabadan birine mezar taşı okutuyormuşsunuz?
— Çocukken ben İstanbul'da da yaşadım. Oturduğumuz Şehzadebaşı'ndaki ev, bir mescidin yanındaydı. O mescidin

bir haziresi vardı. Şimdi oradaki taşları da berbat etmişler. Tamir edeceğiz diye, etrafına pis boyalı bir şey çevirmişler. İstanbul'da Osmanlı eserleri restorasyonuna tamamen arabesk bir göçer zevki girdi. Hiç hoş değil. Adam alıyor yağlıboyayı mermerin üstüne çırpıveriyor. Feci bir şey...

— *Son zamanlarda yapılan bazı cami restorasyonlarında da aynı sorun yok mu? Üstelik bazıları Sinan'ın eserleri... Örneğin Selimiye... Siz ne düşünüyorsunuz bu konuda?*

— İyi değil tabii. Vakıflar bu memleketin büyük bir problemidir. Türkiye'nin sanatı ve tarihi, şayet günün birinde yaşayacaksa, Vakıflar sayesinde değil, ona "rağmen" olacaktır. Vakıflar İdaresi, "vakıf" denen müessesenin ruhuna aykırı bir kuruluştur ve maalesef bu konuda bir uzlaşma ve iyi niyet de hâkim değildir. Bir kere Vakıflar, birtakım vakıf mallarının, birtakım insanlar tarafından kullanılmasına ve heder edilmesine, istismar edilmesine göz yuman bir yapıdadır. Hatta teşvik eder. Kaldı ki, bu eserleri koruyamamasında, objektif nedenler de vardır. Son zamanlarda bir düzelme olduğunu söylemeliyim. Yusuf Bey genel müdür oldu. Bizde her şey adama bağlıdır.

— *Nasıl mesela?*

— Canım, falanca camiine ait vakfın bir kısmı burada, bir kısmı Bulgaristan'da kalmış. Selimiye'ninki mesela... Yapacak bir şey yok orada. Ama iyi niyetle bunu telafi edersin. Sonra, adı üstünde vakıf dediğin, elinde para olan kuruluştur ve "sanatkâr" yetiştirir. Bizim vakıflar ise sanatçı falan yetiştirmez. Bu memlekette seksen senedir ne "hattat" yetiştirdiler ne "tezhipçi" ne de "sedefkâr" usta... "Usta yetiştirme" işini Vakıflar yapabilirdi. Çünkü elinde camiler var, eserler var. Onların restorasyonu söz konusu. Bunu düşünen adam çıkmamıştır. Böyle işle uğraşan insan çıkmamıştır. Bu alanda bir şeyler yapan sanatçılar, Hüda-i nabit, kendiliğinden bitiyor. Onları geliştirecek köklü kurumlar yok. Bunda insanların da kabahati vardır.

— *İnsanlar derken?*

— Yöneticilerin tabii... Orayı yöneten insanlarda da iyi niyet yoktur. Mesela vakıf avukatı, Vakıf Mevzuatı'nı en iyi bilen adam değildir. Çok komik örnekler gördüm ben. Bunun parayla pulla alakası yok. İnsan böyle bir görevi yaparken, hiç olmazsa "merak" eder değil mi? Öğrenir bir şekilde... Bunları imtihana çeksen, en basit şeyleri bilmediklerini görürsün... Hukuktan mezun olmuş ama Vakıf mevzuatına merakı yok.

— Belki "karşı dengelerin" olmayışı da bu yozlaşmayı getiriyor. Vakıflar'ın etkin biçimde denetlenmesini sağlayacak bazı kurumların olmayışı gibi...

— En önemli karşı denge, toplumun oluşturduğu karşı dengedir. O mezarlıkları devletin bekçisiyle, Kültür Bakanlığı'nın memuruyla falan koruyamazsınız. Orada yaşayan "mahallenin duyarlılığı" yoksa, ne yapacaksın? Sulukule ahalisi Edirnekapı Mezarlığı'nı korumaz tabii... Mümkün değil. Ya da "bir yerden" gelen "göçebelerin" oturduğu Süleymaniye, Zeyrek falan gibi semtlerde bekleyemezsin, eski cami hazirelerinin korunmasını... Adam zaten "nereye geldiğinin" farkında değil. Araştırmalar gösteriyor, İstanbul halkının çok önemli bir kısmı kendini "İstanbullu" hissetmiyor, hatta nefret ediyor bu şehirden... Niye nefret ediyor? Çünkü, şu veya bu sebeple istemeden yurdundan kopmuş gelmiş. Sanki, onu zorla sürgüne getirmişiz gibi düşman buraya. İşin acayip tarafı, bu şehrin en önemli kesimini, yani eski İstanbul'u, "Osmanlı medeniyetinin merkezini," kalbini teşkil eden semtlere, bu gibi göçmenler geliyor. Üstelik bunların çoğu "aile" değil. Mesela Süleymaniye, Vefa, tamamen Doğu'dan gelen fakirlerin, bekârların, mevsimlik işçilerin oturduğu bir yer oldu. Şimdi Bengaldeşliler de geldi. Diyelim Moskova'da Kremlin civarı... Ya da Paris'te Saint Germain mıntıkasına "sefalet" takımının yerleştiği görülmüş şey mi? Yerleşseler bile, buna o devletin ya da cemiyetin müsaade edeceğine ihtimal verilebilir mi? Olmaz. Mümkün değildir. Mesela, Paris'in Marais (Mare) bölgesinde se-

falet başladığı an, derhal müdahale edildi. Böyle bir şeye müsaade etmenin hiçbir gerekçesi olamaz. Yok efendim, bu durumu düzeltmek için kullanılacak fonlar, mükellefin vergisiymiş... Niye buraya para harcansınmış... Olacak iş değil! Hiçbir cemiyet; tarihinin ve medeniyetinin merkezini ziyan edecek kadar lükse sahip değil. Süleymaniye, Beyazıt ve Fatih Camii'nin arasındaki üçgenın arasındaki mıntıka ziyan edilecek, rasgele iskâna açılacak, isteyen orada istediğini yapacak... Kim acaba buna müsaade edebilir? Böyle bir şey olabilir mi? Şehzadebaşı'yla Vezneciler arasında Kovacılar Caddesi denen İstanbul'un o eski mükellef semtinde, o eski aşılı boyalı evlerin, eski köşk ya da konak yavrularının yıkıma terk edildiği yetmiyormuş gibi... İğrenç beton binaların yapılmasına göz yumulmuş, burada trikotaj atölyeleri kurulmuş, baskıcılar, dökümcüler falan çalışıyor. Böyle bir kepazelik olabilir mi? Vefa Lisesi'nin karşısı rezilliğe terk edilmiş, orada Şehzadebaşı Camii var. Şehzadebaşı Camii ile Laleli Camii arasında bir sürü ne idüğü belirsiz binalar, oteller yükselmiş, ne olduğu belirsiz bir nüfus yaşıyor orada... Kaç kilometrekarelik alan bu? Sen burayı mı uygun gördün, serbest iskâna, çok katlılaşmaya? Böyle mi İstanbul'un, yeni yerleşme yeri ihtiyacını karşılayacaksın? Bu mu kalkındıracak bizi? Ne tarafından baksan, tutar bir yanı yok. Buraları boşaltmak ve istimlak için, restorasyon için para harcanınca fakirleşecek miyiz? Koca Türkiye bu... Bu hangi kafanın ürünü? Bütün bunların tek bir nedeni var maalesef: Türkiye'de "zarif" diyebileceğin insan ve sınıflar, yeterince kültürlü, bilgili, dirençli, imanlı değildir.

— *Üstelik tarihi yarımada, iki bin yıllık bir süreyi aşan tarihsel birikime sahip. Dünyanın kaç kenti, böylesine derin bir geçmişe sahip?*

— Evet işte bu. Bu benim için bir ızdırap. Benim küçük yaşlarım buralarda geçti ve buralarda zaman zaman oturdum, zaman zaman gittim geldim. Ama hiçbir zaman ayağımı oradan çekmedim. Galatasaray Üniversitesi'nde (Boğaz'da)

ders verirken; Şişli'de üniversitenin bir lojmanında oturuyordum. Semte dayanamadım Üsküdar'a taşındım. Normalde benim ev-iş-Beyoğlu derken oraya hiç uğramamam gerekirdi, değil mi? Fakat ben eski İstanbul'a geçmediğim gün, bir eksiklik hissediyordum. Kiliseye gitmemiş bir Hıristiyan, camiye uğramamış bir mümin ne duyarsa, öyle bir hal oluyordu. Ben onun için oranın böyle yıkılıp gitmesine tahammül edemiyorum. Nasıl oluyor da oradaki üç-dört kilometrekarelik alanda, bu kadar yoğun yapılaşma ve çok katlılaşmaya müsaade ediyorsun? Bu nasıl bir devlet? Nasıl bir millet? Okumuşu nasıl bir okumuş? Hayatım boyunca ben bunlara tahammül edemedim. Çok ağır hakaret ederim rastladığım vakit. Sevmem bu tipleri, kinlenirim.

— *Çocukken mezar taşlarına duyduğunuz meraka ilişkin parantezi kapatacak olursak...*
— Küçükken Şehzadebaşı'ndaki evin yanındaki küçük mescitteki taşlar benim çok ilgimi çekti. O taşları sonra yıktılar, bir sürüsünü de çalmışlar. Bir de güya etrafına duvar ve parmaklık çevirmişler. Halbuki o mescidin etrafında öyle duvar ve parmaklık yok. O mezar taşları, bir yükseklikğin üstünde... güzelliği de o zaten. Mahalle arasında mezar taşlarına kimse dokunmazdı ki eski Türkiye'de... O taşlarla sokaktan geçenler arasında duvar, parmaklık olmaz. Yüksek bir setin üstünde birtakım hoş taşlar durur. Her geçen orada bir "el Fatiha" okur falan, geçer gider. Unutmuyorum, bir de orada türbemsi bir şey vardı. Kendine göre o mahallenin bir evliyasıdır. Orada o zaman halam Emine Çorgunlu oturuyordu. Bir gece onun evine gelmiştik. Karanlıkta o beyaz mermerler içinden, maziden bu toplumun "hamuşan (susan) takımı" karşıma çıktı. Beni çok etkiledi.

— *Kaç yaşlarındasınız?*
— On buçuk... Ve ertesi gün halama o taşların üstündeki yazıları okutturmaya başladım. Halam babamla aynı Gim-

nazyum'da okumuş. Hem Rusça bilirdi hem de Osmanlıca... Notunu eski Türkçe tutar, sabırlı bir insandır. Okurdu bana o taşları. Ben de ona bir şeyi taşırken yardım ederdim. İriyarı uzun boylu bir çocuktum. (O zamanın Türkiye ölçülerine göre tabii... Şimdi neredeyse orta boylu sayılacağım.) Ama o zaman bana göre elbise, ayakkabı kolay bulunmazdı. Türkler o zamandan bu yana hem iyi beslendiler hem de ırk karıştı. 1950'deki muhaceret dalgalarından ve şehirleşmeden beri Türkiye'de çok garip ırklar birbiriyle karıştı. Ve ortaya uzun boylu güzel bir ırk çıktı. Üstelik gelişen tekstil sektörüyle birlikte, bunların giyimleri de düzeldi. Bizim gençleri dışarıdan gören hayran olur. Yeter ki, ağızlarını açmasınlar.

— *O taşları okuturken, "Ben de bir gün okusam şunları" diye düşünmüş olabilir misiniz?*

— Okuta okuta alışırsın. Ama okuyabilmek için önce kelimen birikecek. Türk münevverlerinin Osmanlıca öğrenememesindeki problem, harfleri öğrenememesi değil. Arapça, Farsça lügatlarının (kelime hazinelerinin) kıt olmasıdır. Netice itibariyle "hâkim olunması" gereken binlerce kelime değildir, beş yüz kelimedir. Hatta o kadar bile değildir. Bunu öğrenemezler. Halbuki, mezar taşı okursan, biraz Abdurrahman Şeref veya Cevdet Paşa okursan o üsluba ısınırsın. Benim zamanımda, Hüseyin Rahmi'yi öz Türkçe'ye çevirmek gibi budalalıklar yoktu, Latin harfleriyle basılmıştı Hüseyin Rahmi, ama "özgün" diliyleydi. Şimdi gidip o kitapları arıyoruz. Yakında yine onları basacaklardır, eminim. Ben arıyorum doğrusu. Kızım onları okusun istiyorum. Hüseyin Rahmi ve Ahmet Rasim, Ahmet Cevdet Paşa gibi adamlar zaten Türkçe'de sadeleşmenin temsilcileridir. *Nutuk*'u da sadeleştirdiler de ne oldu? Yavan bir şey oldu: "Söylev..." Söylev ne demek?

BEŞİNCİ BÖLÜM

Üniversite: Bir Koltukta Çok Karpuz

Bodrum Kadıkalesi'nde tatil, 1969.

"Öğrenciyken yurtta Troçki, Stalin falan üstüne kitapları açar okurum. Sonra çay içmek için odadan çıkar giderim. Masada bıraktın mı kitapları, gitti kitap. Üstelik tam da en meraklı yerinde kaybedersin kitabı... Sonra, dediler, 'Bunları Cengiz Çandar alıp yırtıyor.' Beykardeşim o zaman ortodoks... Demek ki, Troçkistlere çok kızıyormuş."

Sırpça Çalışıyordu...

"Şubat tatiliydi. Siyasal'da öğrenci olduğumuz yıllar... Bir gün öğrenci yurdunda; bir baktım İlber, Sırpça öğrenmeye çalışıyor. Sinirim bozuldu. Tatilde herkes dalga geçerken, o Sırpça'yla ilgileniyordu. Bu ne biçim adamdı böyle..."

Bumin Güneri
(SBF'den arkadaşı)

— *Üniversiteye girerken karar vermek kolay oldu mu?*
— 1965 yılıydı. Üniversite sınavına girdim. Ben de, benim çocuğum da aynı sistemle üniversiteye girdik. Muhtemelen torunlarım da aynı sistemle üniversiteye girecek: ÖSYM. Üniversiteye gireceğim vakit, ODTÜ ve Ankara Üniversitesi için iki ayrı imtihana giriliyordu. İkisi de iyi geçti. ODTÜ Mimarlık Fakültesi Şehircilik Bölümü'nü yazmıştım. Kazandım. İlginç bir imtihandı. Mimari testi de yapılıyordu, çizgi falan çizdiriyorlardı. İmtihanı kazandım. Tabii gitmedim.

— *Niye "tabii?"*
— Bilmiyorum. Üniversitede Hukuk Fakültesi'ni, tarih ve arkeolojiyi yazmıştım. Tercihlerimin arasında Mülkiye yoktu. Kazandım Hukuk'u. Ne var ki, fakültenin devasa hali, kalabalık talebe sayısı ve düzensizliği beni ürküttü. Bu bir yanılgıydı. Çünkü o kalabalığın ve "düzensizliğin" arkasında bir "düzen" yatıyordu. Ben onu o zaman fark edemezdim.

— *"Daha çocukken biliyordum tarihçi olacağımı" diyordunuz... Nasıl oldu da rota bir üniversitenin tarih bölümüne doğru değil de başka türlü çizildi?*
— Tarihe girecektim, Halil İnalcık Dil Tarih'te diye... Sonra, "Orada okumak karın doyurmaz" diye düşündüm. Bir de arkeolog olmaya ilgi duyabilirdim. Ama arkeolog olunca da nereden para bulup kazacaksın? "Gel Hukuk Fakültesine gir" dedim kendime... Girdim ve gördüm ki, bir acayip yer, kalabalık. Sınıflar desen, dolu hangar gibi... Üç yüz kişilik anfide de ders dinlemeyi sevmem ben. Daha ilk günlerde baktım olacak gibi değil. Sonra yaptığıma pişman oldum ama... Yandaki Siyasal'ın havası cezbetti beni. (Arkadaki yurdu da daha kibardı, çok az sayıda talebe vardı.)

— Neden sonra pişman oldunuz?
— Çünkü, Hukuk Fakültesi'nin hocaları fevkaladeydi, çok güzel konuşuyorlardı. Ben orada çok iyi "hukukşinas" olurdum. Onun için hata ettim.

— Hata ettiğinizi ilk ne zaman fark ettiniz?
— Siyasal'a başladıktan bir buçuk sene sonra. Ama artık ikinci sınıftaydım.

— Hukuk'tan Siyasal'a nasıl geçtiniz?
— Yeni hükümetin Milli Eğitim Bakanı Cihat Bilgehan, imtihana girerken doldurulan tercih fişlerinin fazla bir şey ifade etmeyeceğini, sistemi değiştirdiğini, puanı tutanın her yere girebileceğini söyledi. Benim puanım (tabii) tutuyordu Mülkiye'yi... Müracaat ettim. Tezgâhın arkasında öğrenci işleri şefi Hüseyin Dikici abimiz vardı. Muhterem bir adamdı, şiir yazardı. Sonraki yıllarda kendisini çok sevdim. Kendisini erken kaybettik. Herkes onu severdi. Mülkiye'ye çok faydası dokunmuştur. Bir ara Fakülte Sekreterliği'ne vekâlet de ediyordu. Maalesef o zamanki dekanın dar görüşü yüzünden o görevden alındı, onun yerine işe yaramaz hırı kondu benim okula asistan girdiğim yılda. Bu işlemi yapan dekanın hiçbir işe yaramayacağına karar verdim.

— Mülkiye'ye geçiş müracaatınız nasıl yanıtlandı?
— Dikici'ye müracaat ettiğimde, "Müracaat süresi dün bitmiş" dedi ve ekledi, "ama ziyanı yok, sen dilekçeyi dünkü tarihle yaz. Yukarıda Kurul daha toplanmadı." Götürdü dilekçemi Kurul'a soktu Hüseyin Dikici. Böylece ben kabul edildim Mülkiye'ye... Ediliş o ediliş... Kader!

— Değişik değişik meraklarını hep değerlendirmiş biri olarak, arada bir Hukuk Fakültesi'nin derslerine -meraktan da olsa- girmediniz mi?
— Devamlı girdim. Birinci sınıfta vaktin yarısı Siyasal'da,

yarısı Hukuk'ta geçti. Coşkun Üçok ile Kudret Ayiter'i dinlemeye bayılırdım. Zaten Kudret Ayiter'e sadece ben değil, bir sürü insan bayılırdı.

— *"Bugünkü aklım olsaydı Hukuk Fakültesi'ne girerdim" diyorsunuz galiba. Öyle mi?*
— Evet. Bugünkü aklım olsa Hukuk Fakültesi'ne girerdim. O kalabalıktan ürkmezdim. Orada okurdum. Nitekim Siyasal'a girdikten sonra da Gürgan Çelebican (iktisatçı), Coşkun Üçok Bey ve Kudret Ayiter'in derslerini takip etmekten vazgeçemedim. Ölümünün üstünden bu kadar yıl geçti, Kudret Bey'i Roma Üniversitesi halen unutmadı. Bizde ise pek kimsenin tanıdığını zannetmiyorum. Hocayla bir tayyare yolculuğu, deryadan su içmek gibi bir şeydi. Felsefe bilir, kültür tarihi bilir, Osmanlı tarihi bilir. Olmadık yerleri gezer. Yüzey arkeolojisi dediğimiz yüzey araştırması bilgileriyle nefis konferanslar verir. Almanca ve İtalyancası Türkçesi kadar hoş ve hitabeti son derece duru ve akıcı... Türkiye'nin arkeolojik yerlerini gezer anlatırdı. Bazen de yaptığı yüzey araştırmalarında "yeni buluşları" olurdu. Almanya'da Kufstein Şatosu'nda padişah resimleri buldu ve literatüre bir katkı yapmış oldu.

— *Kudret Ayiter, Roma Hukukçusu oysa...*
— Evet Roma Hukukçusu. Fakat her şeyi biliyor. Felsefe bilir, kültürlü... Sakin ve mütevazı. Kudret Hoca'da Avrupa kültürü vardı. Batılı insanların bazılarında, "bilgileri kendi için öğrenmek" ve etrafına "tevazu ile anlatmak" gibi daha "dervişane" bir tavır oluyor. Kudret Bey, ciddiyetinden ve soğukluğundan dolayı mağrur gibi bilinir. Konuştuğun zaman büyük tevazu ile her şeyi anlatır, her yardımı yapar, hangi sempozyuma çağırsan gelir. Efendi bir adamdı. Babası, Cumhuriyet'in Avrupa'da ilk tahsil gören hukukçularındandı. Annesi Alman'dı. O zamanlar Almanya'da çok okumuş iyi ailelerin kızlarında, "Türklerle rahat evlenmek" gibi bir eğilim vardı. Çok gördüm. Almanya'da

en iyi ailelerin kızları, bizdeki iyi ailelerin çocuklarıyla gayet isabetli bir şekilde evleniyorlar ve o evlilik de devam ediyor. Böyle örnekler çoktur. Ankara gibi kıraç yere de gelin oluyor hatunlar... Herkesten de daha çok severler burayı. Çocuklarını da iyi yetiştirirler.

— Kudret Bey'i farklı kılan biraz da ailesinin farklılığı mı?
— Kudret Bey'de garip bir burjuva Alman kültürü vardı. Müthiş güzel konuşur İtalyanca'yı, konuyu güzel özetler. Adam Roma Hukukçusu, sanat tarihçilerinin kongresine girmiş, Sicilya Baroku'nu anlatıyor yarım saat. Ben böyle bir tebliğ dinlemedim. Hatta malum huyumla, sanat tarihçisi meslektaşlara, "Hiçbiriniz onun gibi yapamadınız" dedim. Adam, "hukukçu olmayanlara" Roma tarihinin ne olduğunu anlatıyor yarım saatte... Bu zor iştir. Ve aklımdadır anlattıkları. Cümle cümle. Dersleri de öyle, gayet Prusyalı bir yüzle ve kırıksız, virgülü noktası aksamayan fevkalade bir Türkçe'yle anlatıyordu. Kendisiyle maalesef dostluğu artırdığımız vakit, ömrü yetmedi. Biz de kendisinden az şey öğrenebildik.

— Dostluğu yoğunlaştırmanız hangi döneme denk geliyor?
— Benim artık üniversitede öğretim üyesi olduğum devir. Kudret Ayiter'in eşi Nuşin Hanım da cana yakın bir meslektaş hocadır. Bu insanlar hiçbir şekilde "solcu" değillerdi ama, mesela Nuşim Hanım, Mümtaz Soysal'ın o meşhur davasında kitabının "suç teşkil etmediğine" dair kendiliğinden rapor yazıp, mahkemeye yollamıştır. Bizim memlekette Batı kültürü falan palavradır. Çünkü insanlar, Batı kültürünün derinine (künhüne) inmemiştir. Kudret Bey bu anlamda nadir istisnalardandı. Tabii hiç şüphe yok ki, öbür büyük istisna Nusret Hızır'dı. Klasik Batı Kültürü dediğin şeye lisanlarıyla (Yunancası, Latincesi, Fransızcası ve Almancasıyla), felsefesi, bilhassa müziğiyle hâkimdi. Matematiği ve fiziğiyle de hâkimdi. Korkunç bir Avrupa tarihi bilgisi vardı.

— Kudret Bey'i anlatıyordunuz...

— Kudret Ayiter, sessiz sedasız çalıştı. Sessiz sedasız da gitti bu dünyadan.

— *"Sessiz ve derinden" bir adam...*
— Derinliğinin de kimse farkında değildi. Övünmek gibi olmasın ben farkına varanlardanım. Bunun bir ikinci örneği, Kudret Bey'e göre daha coşkulu bir adam olmakla birlikte Coşkun Üçok'tu. Hukuk Fakültesi'nin muallimler odasında *Kamus-u Okyanus* durur, bir tek o bilir bakmayı. Çünkü, o lügattan yararlanabilmek için "Arapça kökleri" bilmen lazım. Bana ciddiyeti öğreten insanların başında gelir. Formel olarak talebesi de olmadım. Dersini dinledim ve daha ileriki yıllarda ahbaplığımız oldu.

— *Dersini dinlemeniz gerektiğini nasıl hissettiniz?*
— Hoşuma gidiyordu dersleri. Gidiyorsun dersine giriyorsun ve görüyorsun ki güzel anlatıyor siyasi tarihi adam. Bu kadar basit.

— *Birisi tavsiye etmedi...*
— Hayır. Kim tavsiye edecek? Hukuk'un talebesi birinci sınıfta dökülür. Bir şey daha oldu. *Osmanlı Tarih Yazıcıları* adlı Franz Babinger'in kitabını çevirdi, mesela onun fihristini ben hazırladım. Coşkun Üçok, benden bunu istedi; şeker bir adam. Sonraları ölümcül bir ameliyat için yattığı hastanede, ziyarete gittiğimde anladım ki benim kitabımı okumuş; *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı* kitabımı methetti. Dünyalar benim oldu. Bütün bunları niye anlatıyorum? Demek ki, benim Hukuk'ta daha derin dostlarım olmuş. Sonra (Kudret Bey'in yetiştirmesidir) Özcan Karadeniz Çelebican, meraklı bir hocaydı (iktisatçı Gürgan Çelebican'la evlidir; Gürgan gayet sakin efendi bir adam, görsen sanki hiçbir iş yapmıyor dünyada, oysa beş ton şey yazmıştır). Bizde Roma Hukuku ölüyor. Çünkü, kimse Latince öğrenmiyor. Özcan Hanım (babadan parası var, rahatı var, biliyor ve bildiğini aktarıyor) Latince filan öğretirdi, metinler okuturdu.

— *Emek verirdi diyorsunuz...*
— Evet, bize de emek verirdi. Çok payı vardır. Onları ben pek severim. Kız kardeşi Şadan Karadeniz'le de ahbaplığım vardır. Hatta Şadan, benim tavsiyemle *Ortaçağ Kentleri*'ni çevirdi (Henri Pirenne). Hâlâ da benim verdiğim *Ortaçağ Kentleri* kitabının orijinali ondadır. Mütercimler, kitabın orijinal metnini çok severler. Çevirip de geri veren iki istisna gördüm. Biri babamdır. Biri de Sargut Şölçün'dür.

— *O kim?*
— Sargut Şölçün, şimdi Almanya'da yaşıyor, Alman Edebiyatı Tarihi ile uğraşan bir çocuk. Ben ona bir metin vermiştim çevirsin diye... Çevirdi ve metni de iade etti bana... Bir tiyatro oyununu çevirmişti.

— *Siyasal'a ilk başladığınız günlere dönelim. O cephede nasıldı durum?*
— Sayıca azdık zaten. Bütün Mülkiye talebesi bin kişiyi bulmaz. O zaman çok azdı talebe. Zekiydi Mülkiye talebesi ve memleketin seçkin kurumlarından gelirdi. Çünkü Maliye Nezareti ve Hariciye Nezareti el'an makbul kurumlardı.

— *Bugünkü gibi değil miydi?..*
— Evet. Yani İstanbul'da Sainth Joseph'i, Galatasaray'ı, Sankt Georg'u, High School'u bitiren adam gelirdi bu okulda okumak için Ankara'ya... Mülkiye, çok seçkin bir kurum muydu? Elbette ki "ağzı laf yapan" hocalar vardı, etkileyen, bir şey öğreten... "Âlim" anlamında katkı yapan kıymetli hocalar vardı. "Boş" hocalar da vardı her yerde olduğu gibi... Ama, sistematik okul olduğunu hiç zannetmiyorum. Mali Şubesi dışında...

— *Eski bir okul Mülkiye. Sistematiği olması gerekmez mi?*
— Hayır. "Memur" yetiştiren bir yer. Fakülte o demek değil halbuki... Diplomasi bölümü, Dışişleri'ne adam yetiştirir; programı öyleydi. Hemen yanındaki Hukuk Fakültesi,

daha düşük puanla öğrenci alan bir yerdi. Ama şunu söyleyeyim, Ankara Hukuk Fakültesi üniversal değerlere sahipti o zaman. Şimdi talebe, oraya da yüksek puanla giriyor.

— *Mülkiye'nin "üniversite" vasfını daha mı eksik buluyorsunuz?*
— Evet. Fakat Mülkiye'de okuyan çocuklar zeki ve okumaya meraklı olduğu için burası temayüz etmiştir. Orası bir "meslek yüksekokulu"ydu. Avrupa'da da böyle seçkin kurumlar vardır.

— *Mülkiye'nin asıl kuruluş tarihini de sonradan siz bulmuşsunuz...*
— Hayır ben bulmadım. Ama şu: Mülkiye'nin kuruluş günü yanlış. Ben buldum bu yanlışı. Çankaya'da da var birkaç şey; bu yanlışlığa işaret eden... Dikkat etmiyor adamlar. Mülkiyelilerin tarihle ilgisi o kadar; herkes gibi...

— *Mülkiye kuruluş tarihinin gerçekte ne olması gerekiyor?*
— Günü veremeyiz ama, aralık ayında kurulmadığı muhakkak. Daha evvel derse başladığı açık. Öğretmen tayin ediliyor falan..

— *Daha önce kurulmuş yani...*
— Evet.

— *Ne kadar önce?*
— En azından bir sene önce... Farkında değiller. Belki 1859 değil, 1858 falan... İyi bakmak lazım. O iş bundan sonra düzelmez de... Öyle gidiyor.

— *Üniversitede "devamlı" bir öğrenci miydiniz, yoksa biraz da "firari" mi?*
— Valla iyi hocaya benden devamlısı olmaz. Kötüsüne de cancağızımı sıkamam. Burası çöplük mü?

— *Hangi hocaların devamlısıydınız?*

— Mesela Kudret'i (Ayiter) kaçırmam. Coşkun'u (Üçok) kaçırmam. Mümtaz'ı (Soysal) kaçırmam. Muammer'i (Aksoy) kaçırmam; iyi "Medeni Hukuku" dersi verirdi. Mülkiye birinci sınıfa girdim, Muammer Aksoy o sırada Ankara'da çok meşhur bir profesördü. Aslında, ben Muammer Aksoy'u daha lisedeyken Alman Kültür'de tanıdım. İlginç derecede müzik biliyor (zaten ilk eşi galiba bir soprano), iyi Almanca biliyor ve Fransızca biliyordu Muammer Hoca... Almanca'yı özellikle iyi biliyordu. Şimdi bu zat, bu dili -çok da ilginç bir şey- yirmi iki yaşından sonra falan öğrenmiş. Yani, İstanbul Hukuk'tan fevkalade bir notla mezun olduktan sonra, İsviçre'ye gidiyor, orada öğreniyor. İleri yaşta böyle bir Almanca öğrenmek, kabiliyettir... Ve Fransızca öğrenmek de kabiliyettir. Çünkü bunlar biraz komplike dillerdir; biraz "erken öğrenmiş" olmak gerekir. Muammer Aksoy, benim öğrenci olduğum yıllarda petrol davasının peşine düştü.

— Petrol davası?

— İşte... "Türkiye'nin milli petrol kaynakları yabancılara peşkeş çekiliyor" deniyor. O kavga sırasında ODTÜ'lüler bunun etrafında... Ben Mülkiye'ye girdim, Muammer Hoca, işte bildiğimiz adam, kendisi solcu değil. Marksizm falan, yok öyle şeylerden bahsetmek... Hatta entim (özel) konuşmalarında, "Sosyalist blokun, komünistlerin hukuk dışı olduğunu" falan söylüyor. Ama, aynı zamanda Türkiye'deki anti-komünist cepheyle sürekli didişiyor. Şimdi birtakım insanlar, Muammer Aksoy'un düşüncesinin "çok yaygın olabileceğini" zannediyorlar. Halbuki, bu durum "ona mahsus" bir şey. Onun gibi "ortanın çok solu"nda durup da komünistlerle de bağdaşamamak; Üçüncü Dünya tipi bir anlayış ve birkaç münevver bunun mensubu olabilir. Böyle bir anlayışın yayılması çok mümkün değil kitlede... Enteresan bir hukukçuydu Muammer Aksoy.

— Mümtaz Soysal'ın dersleri nasıl geçiyordu?

— Çok güzel ders verirdi. Okumaya teşvik eder öğrenciyi. Bir ton kitap okumadan Mümtaz Soysal'dan sınıf falan geçemezdin. Notları da, çıkardığı kitap da çok etkilidir ama... Anayasa ile ilgili ne varsa hepsini okutur sana. İlhan Arsel'in kitabını okutur. Maurice Duverger okutur. (Şerif Mardin de öyleydi çok kitap okuturdu öğrenciye.) Hukuk kadar "tarih" nosyonu da kuvvetli olan Seha Meray'ı da unutamam. Ondan sonra efendim, Nermin Abadan renkli biriydi. Bütün dünyayı gezer. Yeni şeylerden hep haberi vardır. Ve bunları anında heyecanla öğrenciye nakleder. Çok enerjik ve heyecanlı bir hocaydı. Dersleri de kavgalı geçerdi.

— *Ne tip kavgalar oluyordu?*
— Münakaşa...

— *Siz mi çıkarıyordunuz münakaşayı?*
— Tabii, niye çıkarmayalım? Bir itirazcı da (eski Giresun Valisi, Kültür Bakanı) Atilla Koç'tu. Çok okuyan sempatik bir çocuktu. Mehmet Ali Kılıçbay da çok soru sorardı.

— *Neyin tartışması oluyordu daha çok?*
— Her şeyin... Ne söylese itiraz ediyoruz. Hoşumuza gidiyordu Nermin Hoca'yı sinirlendirmek...

— *Öfkesi mi hoşunuza gidiyordu?*
— Yok öyle değil. Provoke edip (kışkırtıp) konuşturuyorsun. Böylece daha çok anlatıyor. Sen de öğreniyorsun. Çok şey bilir o... Tam bir sevimli hoca.

— *Yaman da bir kadın...*
— Nermin Hanım hep söyler, "Ben burada doğmadım. Burayı seçtim" diye... Annesi Avusturyalı. Dışarıda doğup büyümüş. Babası buradan giden bir işadamı. İş yapıyor oralarda. Nermin Hanım, kaç yaşından sonra İzmir Kız Lisesi'ne geliyor. Düşün... Onun yaptığı, tamamen Türkiye'yi "seçmek..."

— Nermin Hanım'ın sizi "koruyup kollamışlığı" da var benim bildiğim.
— Nermin Hanım insanı hem kollar, hem hırpalar. Hayat böyledir. Onunla komşuluk da yaptık.

— Yani Nermin Hanım, sizin "okul dışındaki yaramazlıklarınıza" da bir miktar hâkimdi.
— O tabii ne "hâkim" olur ya... Nermin Abadan, sonra İlhan Hocayla evlenip Unat oldu. İkisi de dul kalmıştı. (İlhan Hoca'nın doktor bir eşi vardı, çok muhterem bir hanımdı, maalesef hastalanıp öldü.) Sonra, orta yaşlarında diyelim, dul kalan iki hocamız hayatlarını birleştirdiler ve İlhan Bey üst kata taşındı. Her iki tarafın da çocukları vardır. İyi yetiştirilmiş terbiyeli çocuklardır. Onlar da artık büyüdüler, çocuk olmaktan çıktılar. İlhan Bey'i okulda herkes çok severdi. Çok şeker bir adamdı. Dekanlık yaparken neredeyse, bir "başım ağrıyor" diye gitmediğimiz kalıyordu kendisine. Askerlik sorunumuz oluyor; telefon ediyor gerekli yerlere, işlemleri düzene koyuyor.

— İlhan Unat "dert çözen" bir hoca desenize...
— "Bana ne"ci biri hiç değil. Tam Mülkiyeli. Çok enteresan bir "okuma sistemi" vardır. Bir de çok ilginç bir şey; futbol hastasıdır. İkinci, üçüncü lig takımlarını bile seyreder fırsat buldukça. Kendi de futbolcuymuş gençken... Meşhur coğrafyacı Faik Reşit Unat'ın çocuğudur. İlhan Hoca da bir ara kansere yakalandı. Allaha şükür çabuk teşhis edildi ve iyileşti. Ondan sonra manzarası değişti. İlhan Hoca'yı daha önce ağzında sigarasız düşünmek mümkün değildi.

— Sizi en çok etkileyen hocalar içinde başka kimler var?
— En büyük kazanç Halil İnalcık ve Şerif Mardin tabii... Onların dersleri zaten üniversal değerdeydi ve hiç kaçırılmazdı. Yine böyle bir hocamız da Orta Doğu Üniversitesi'ne geçtiğimde, Mübeccel Kıray'dı. Mübeccel Hoca'nın

kapısı açıktır. Saçma sapan konuşmayan ve çalışmada belirli sisteme giren, onun evine talebe olarak da girer, asistan olarak da girer; meslektaş olarak zaten girer. Bu eve giren adamın bence en büyük kazancı, doktor İbrahim Kıray'la tanışmaktır. İbrahim Kıray, benim hayatta gördüğüm "en dengeli" kişiliklerden biridir. (Nitekim "1951 Tevkifatı," hayattaki sıkıntıları ve perde arkasındaki problemleri hapishanede derhal açığa çıkardığı halde ve o sırada gerilimler yaşanmış olmasına rağmen; orada herkesle iyi geçinen, ortalığı yatıştıran nadir adamlardan olmuştur.) İbrahim Kıray, tıp doktoru olarak da gayet iyidir. Ben hayatımda, bir sağlık sorunumun halledilmesini ona borçluyum. Hastanelik olduğumda, öyle bir "tüyo" verdi ki; doktorlar daha sonra başka türlü harekete geçti. Müthiş bilgilidir. Mesela herkesin "grip" dediği şeyin "sarılık" olduğunu anlar. Bütün bunların yanı sıra, çok da meraklı bir adamdır, oturur okur... Ve bu bir sır değildir: Mübeccel Hoca'nın ve etrafındakilerin "istatistik tablolarını" falan hazırlar. O derecede bilgilidir. Sosyal bilimlerde de bayağı bir bilgisi vardır. Dingin bir kişiliktir. Çocuklarla çok eğlenir. Önder Şenyapılı ile Tansu Şenyapılı'nın kızı Burcu ile benim kızımla ve birçok çocukla ayrı bir diyalogu olmuştur İbo'nun... Ölümü de bu kadar soğukkanlı karşılayan insan görmedim. Fenafillaha ermiş derviş gibi bir adamdır. Hoş, hastalıklar karşısında Mübeccel Hanım da öyledir. Ve işin ilginç yanı, doktor İbrahim Kıray müthiş bir aşçıdır.

— *İlhan Tekeli de Mübeccel Hanım'la aynı dönemde hayatınızı etkilemiş bir hoca...*

— İlhan Tekeli ise, hoca değil, adeta "Ortaçağ profesörü gibi" her okuduğunu kontrol ederdi. Tezimi ben onunla yaptım. Siyasaldaki doktora hocam formel olarak yaptı bu işi; asıl doktora hocam bence, İlhan'dır.

— *İlhan Tekeli ile aranızda çok büyük "yaş farkı" olmasa gerek...*

— On yaş... O, böyle, "Onu bunu oku" der. Bir şeyi az okusam, "Ulan ne dümencisin" der. Bir şeye fazla sararsam da, örneğin tulumbacılar konusuna, "Sen itfaiyeci mi olacaksın oğlum" der... O kadar ki, sahaflarda Turhan'a, "Buna tulumbacı kitabı vermeyin, çünkü dağıtıyor konuyu" demiş.

— Hocaların hocası Halil İnalcık sayfasını açalım mı?
— Aaaaa, Halil Bey'in dersleri... Nasıl hoca olduğunu söyleyeyim. Sakin ve özetli anlatır. Beynelmilel şöhret. Ne laf etse şöhret...

— Şöhret olduğu muhakkak ama siz usulca İnalcık ile ilgili anılarınızı aralasanız.
— Çok iyi hatip mi bilmiyorum? Ama biz kendimizi "Osmanlı tarihini biliyor" zannediyorduk. Onu tanıdıktan sonra anladık ki, hiçbir şey bilmiyormuşuz. Müthiş bir yönteme sahip bir hoca... Fevkalade biri. Onun öğrencisi olduktan seneler sonra, Kudüs'te bir sempozyumda İnalcık'ı metheden bir oturumda Bernard Lewis dedi ki; "Osmanlı araştırmalarında Köprülü ve Ömer Lütfü Barkan, devirlerinin büyük adamlarıydı. İnalcık ise, bütün devirlerin büyük hocasıdır."

— Halil İnalcık'ı daha çocukken tanımış ve sonra öğrencisi olmuş, şanslı bir adam olarak kim bilir neler anlatacaksınız?
— Ben onun Mülkiye'de, Dil Tarih'te ve bir de Chicago'da, tamam yedi sene öğrencisi oldum. O kadar uzun süre hocam olan ikinci adam Nusret Hızır'dır ve bir de Mübeccel Hanım'dır. Halil Bey, babamın arkadaşıydı. Eşi Şevkiye İnalcık gayet hoş yemek yapan çok efendi bir hocaydı. Dil Tarih'te Arapça'cıydı. Bilahare doçent oldu. Ve galiba profesör olmadan ayrıldı oradan. Çünkü Hoca, Chicago'ya gidince, o da yalnız bırakmadı eşini... Göstermezdi ama çok renkli bir insan olmalı Şevkiye Hanım... Mesela Batı müzi-

ğini çok severdi. (Allah rahmet eylesin.) Halil Bey gelip gidiyor, bizim peder de kendisine tarihçi olarak çok hürmet ettiğinden, ona lazım olan Rusça kitapları çeviriyordu. Halil Bey çok çalışan bir adam. Analizi yüksek seviyededir. Sonra ben onun talebesi oldum Mülkiye üçüncü sınıfta... İdare Tarihi'ne geliyordu. Arkadaşlarla baktık ki biz deryaya düşmüşüz. Onun üzerine, Dil Tarih'e de gittim derslerini dinlemek için. Bana hemen, "Osmanlıca öğreneceksin" dedi. O sırada, Osmanlıca'ya başlayıp sonra bırakmıştım. Halil Hoca'nın uyarısı üzerine, paleografya uzmanı Süheyl Beken'den bu işi öğrendim.

— Farklı bir yöntemle mi öğrendiniz Osmanlıca'yı?

— Benim Osmanlıca öğrenme yöntemimi söyleyeyim. Kelimeleri ezbere okuyarak... Yani yazılışını ezberleyerek... Mesela yüz tane kelime... Sarmısak, soğan, sansar, salak, şemsiye, sahte vs. gibi...

— Lügattaki kelimeleri ezberler gibi...

— Kelime, kelime... Bunları gözle okuya okuya ezberlerdim. Ve ben bunu her gün yaptım. Her gün kocaman uzun kelimelerle dolu iki sayfa ezberlerdim. Okurum, Latince'ye translitere ederim, ondan sonra da Arapça'sını okurum. Bir daha okurum... Bir daha okurum. Bir daha okurum... Ve ezberlerim. Böyle yapa yapa "bir ayda" öğrendim ben eski Türkçe'yi... Günde ancak "birkaç saat" ayırdım bu işe, onu da söyleyeyim. Fakat Dil Tarih Coğrafya Fakültesi'nde Müjgan Cunbur Hocanın Osmanlıca dersleri en çok ilgi çekerdi. Bu ünlü edebiyat tarihçimizin İbnülemin Mahmut Kemal'ın saygı duyduğu tek "alîme" olduğu malûmdur. Dersine bir girdim ki Füsun Altıok (Akatlı) orada. Hatta Türkkaya Ataöv de orada. Türkkaya sınıfta Osmanlıca'yı ilk söken oldu, yani kurdele takılacaktı. Müjgan Hoca onun kabiliyetini halen hatırlar. Füsun da hem mantık, hem edebiyat, her dalda bir allâme. Bir de eski kültüre hakkıyla el attı...

— *Halil Bey, "Eski Türkçe öğren" dedi, öğrendiniz. Öğrenci-hoca ilişkileriniz sonra hangi aşamalardan geçti?*
— Halil Bey bunu dedikten sonra, onun "diplomatika" dersine girdim ve 16. asıra ait vesikaları, "adaletnameleri" okudum. Onları da aynı şekilde (16. yüzyıl diliyle birlikte) yazıp ezberledim.

— *Şerif Mardin nasıl bir hocaydı?..*
— Şerif Mardin'den de etkilendik. Şerif kendine has bir adamdı. Ben tanıdığımda kırk yaşlarındaydı. Yakışıklı bir adam. Ankara'da, İstanbul'da, bütün dünyada muhiti var. İyi bir hocaydı. Bize siyasi fikirler öğretti. Hiçbir yerde o kadar "iyi" yapılmaz o iş. Hiçbir yerde... Ne Avrupa'da ne Amerika'da... O sırada herkes Marksist geçiniyor... başka bir şey okunmuyor. Şerif Mardin ise bize doğru düzgün öğretti siyasi fikirleri... Machiavelli'den falan başlayarak... Şark Nasihatnamelerinden birini de okuttu: *Kaabusname*... O pek iyi değildi. Ama onun dışında müthişti öğrettikleri: Rousseau, Aydınlanma falan... Çok esaslı anlatır. Çok da iyi metin okutur. Ciddiydi.

— *Aranız nasıldı?*
— Beni de severdi o zaman. Hatta okulda "asistan kal" diye önerdi. Halil Bey de Şerif Mardin de Siyasal'da "kıyıda" duran adamlardı. Pek karışmazlardı etrafa...

— *Size asistanlık öneriyorlar ama bu öneriyi "uygulama olanağı" mı yoktu?*
— Olamaz. Ben de zaten Siyasal'a girip ne yapacağım? Sonradan niye girdim? Onu da bilmem. Girdik işte. Bir girdik, pir girdik.

— *Üniversiteye girdikten sonra, evden yurda mı taşınmıştınız?*
— Ne sonrası? Derhal... Bir kere taa bizim pederle validenin oturduğu yerden Cebeci'ye her gün gelmek zor. Olacak gibi değil... Yurt... Yurt... Çok önemli.

— *Siz istediniz...*
— Çıkıyorum evden, ne yapayım ben evde? Mesela bir "Batı Müziğini Sevenler Kulübü" vardı. Oraya gidiyorsun. Millet AST'tan (Ankara Sanat Tiyatrosu) çıkıyor gece 11'de oraya geliyor. Sonra vur patlasın çal oynasın. Güzel müzik... vals, tango filan... Sabah 6'da eve gelince kıyamet kopuyor. Bunları mı çekeceğim? Koca adam olmuşum. Ben yurda gidiyorum diye tutturdum. Gidiş o gidiş. Hayatımı yaşadım.

— *Hafta sonları gitmiyor muydunuz eve?*
— Gidiyordum...

— *Güzel ev yemekleri yeniyor, sonra yine yurda dönüş...*
— Yine yurt tabii... Ne yapayım? Küçük kız kardeşim Nuriş vardı. Onu özlüyordum ama... Özlediğim için de Nuriş'i kapıyorum ben... O tiyatro senin, bu konser bizim geziyoruz.

— *Şimdiye kadar hiç "aşk" konusunu açamadık. İlk aşklar Üniversite'de çoktan başlamıştı herhalde...*
— Olmaz. O konular çok özeldir.

— *Başlamamış mıydı?*
— Niye başlamasın? O zamanlar "terbiye" vardı. Şimdi, okul içinde oturuyorsun bir köşede sevgilinle... Bir "tatava İbo" takımı vardı. Seni rezil ediyorlar. İşleri güçleri şamata. Ben bunun üzerine, çok akıllı bir şey düşündüm. Kütüphane var karşıda, ışıkları yanıyor cam gibi... İkinci sınıfın önünde de bir heykel kaidesi kalmış. Heykel yok. Oraya oturacağımız kimsenin aklına gelmez. Karşısı ışıklı. Halbuki o ışıklardan, oturduğumuz yer karanlık görünüyor. Heykelin kaidesinin arkasında oturuyorsun. O zamanlar inceydim de... Arka taraftan göremiyorlar. Biz, çıktığım kızcağızla orada oturup... O da yurtta kalıyordu. Başka okuldaydı ama... Osmanlıca biliyordu. Ben ona Osmanlıca mesaj yazıyordum.

— Sırlar, Osmanlıca sayesinde mi "saklı" kalabiliyordu?..
— Evet. "Sevgilim sen aşağı in, bu mesajı getiren geri zekâlı okumasın" diye mesaj yazıyordum.

— Bu "ilk aşk" mı şimdi?
— Falan... Ama okul içinde arkadaşlarımı hep "arkadaş" olarak gördüm.

— İlk aşk ne kadar sürdü?
— Ne demek? Ebediyen sürüyor. El'an sürer. Öyle şey olur mu?

— Okulun "ileri gelenler"inden miydiniz, "ileri gidenleri"nden mi?
— Ona tarih karar verir.

— Ankara'nın 60'lı yılları çok mu verimliydi?
— Efendim akşam saat 6'da konferansa gidersin, oradan da çıkıp 8'de konsere.... Konserden çıkar, oturur konuşursun. Mesafeler birbirine yakın. Sonra gider dans edersin. Dönersin, ders bile çalışırsın sabaha kadar. Sabah 5'te uyur, sonra kalkar, 9'da da dersine yetişirsin. Verimli bir memleketti Ankara. Milli Kütüphane'de benim bir "köşem" vardı. Orada "numaralı" ya yerler... Ben gidip çıktım Genel Müdür Müjgan Hoca'ya. "Ben orada oturmak istiyorum" dedim. O da kapıya tembih etti. "Buna, şu numarayı ayırın hep" dedi.

— Demek Milli Kütüphane'de "özel numaranız" vardı.
— Ben gider orada ansiklopedilere yakın otururum. Onları karıştırırım. Lügatlara kolay ulaşırım.

— Mevzileniyordunuz...
— Evet. Köşe bir yerdi. Kütüphane'de birtakım arkadaşlarımız vardı Mülkiye'den... Bizim Duray bana İktisat anlatırdı. Diyagramları filan... Aziz Köklü'nün çok enteresan bir iktisat kitabı vardı. Arz talep eğrisi yok içinde... Kalkınma

teorilerinden, modellerinden bahsediyor. Bu arada diyagram kullanmadan "para" konusu anlatılıyor mesela... Çok ilginç... Onları Duray'a sorardım, o da açıklardı bize... İkinci sene Besim Üstünel'in kitabını okuduk... Besim Hoca, Şükrü Baban'ın kitabını da okuturdu. Bak onlar iyiydi.

— *Ya tiyatro merakı?*
— AST'a çok giderdik dalga geçmeye...

— *Üniversitede öğrencilik yaptığınız yıllar, Türkiye'de ilk "gençlik olaylarının" patlayıp alevlendiği farklı bir döneme denk geliyor.*
— Valla bizim zamanımızda bir "not boykotu" oldu. Yönetmeliği değiştirdiler. Mülkiye'de şubat imtihanları şöyleydi. Mesela, birinci sınıfta diyelim üç yüz kişi var. On tane de ders mi var? Otuzarlık gruplara ayrılıyorsunuz. Biz "en yüksek puanla girenler," ilk grubuz. İki senelikler, en son grup oluyor. Şimdi biri çıkıyor kurayla (zarftan) bir ders çekiyor. Sekreterin ve dekanın önünde... Hangi gruptan çekmişse, o grubun "sınav dersi" o oluyor. Yukarı çıkıyoruz. Ara imtihanı öyle "kura" usulü... Yanda Hukuk'ta da bütün herkese iki ya da üç ders için "eleme" oluyor. O derslerini yapan ve geçen, öbürlerine giriyor. Yoksa giremiyor. Çünkü kalabalık bir fakülte Hukuk... Şubat'ta bizim gruptan Zafer Toprak çıktı "çekiliş" için... Çok tehlikeli iş haa... "Aynasız ders" çekersen "dayağı" yersin.

— *O ne demek?*
— Bu Zafer Toprak (ünlü tarihçimiz), anasından Kadir gecesi doğmuş bir adamdır. Sen git Bülent Daver'in dersini çek. Ben hiç çalışmamışım. Birden şok geçirdim bu çekiliş sonrası... Ama şu var ki Bülent Daver'in dersini iyi dinlerdim ve bilirdim. Gittik yukarı. Zaten elimde de "notlar" vardı. Öbür grupların çekilişleri tamamlanana kadar, yarım saat kırk beş dakika o notları okudum. Ve sınavdan 8,5 aldım. Bir de Almanca'dan 10 aldım. Üç not da oradan

fazla var. O zaman not ortalaması olarak 7'yi tutturmak gerekiyordu. Böylece, birinci aşamayı rahat geçtim. Haziran'da sınavlara hiç girmedim. Turla geziye gittim, mihmandarlık yaptım. Eylül sınavlarında geçtim. İkinci sene Haziran'da yine sınavlara girmedim. Eylül'de geçtim. Bir tek ikinci sene sistemi değiştirdiler diye "boykot" yaptık. Onu hatırlıyorum.

— *Sonra neler oldu?*
— Ben okurken "sağ sol kavgası" yoktu. Sağcılık solculuk vardı ama... Kavga etmezdi kimse... Mesela Hasan Celal Güzel ile Uluç Gürkan ahbaptı. Abdülkadir Aksu ile öbürü ahbap... Bu sonradan siyasi hayata da yansıdı. (1968 Mülkiyelileri Parlamento'da farklı partilerden olmakla birlikte uzlaşmacı bir grup meydana getirdiler.) Asıl 70'ten sonra kıyamet koptu.

— *Kıyamet derken...*
— Okula sağcı ya da solcu talebeyi sokmama gibi şeyler... Bizim zamanımızda yoktu o. Ben bu tür olayları asistan ve öğretim üyesiyken yaşadım. Talebelikte öyle bir sıkıntım olmadı açıkçası.

— *Neresinden baksanız hareketli bir dönem bu... O kıpırtıların derslere yansıyan tartışmaları olmuştur muhakkak ki...*
— Derslerde çocuklar soru sorar boyuna... Birçoğu Marksizm sorar, slogan türü sorular. Bir kısmı daha "âlımane" sorar. Mesela bu Mehmet Ali Kılıçbay'ın bir huyu vardı. Diyelim ki, sibernetikle ilgili bir kitap okumuş; o konuda dayar soruları, bir hocaya... Adam afallar, "Bunlar, çok zor çocuklar" der. Şerif Mardin'e de aynı numarayı yapmaya kalktılar, hiç işlemedi. Nermin Abadan'a da yapıyorlar. O da yemiyor aslında. Mümtaz Soysal'a zaten yapamazsın... Seha Meray'ı anlasalar yeter. Halil İnalcık'ı ise öğrenseler yeter. Zaten akıllı çocuklar, bu son grup hocayı, ilk dersten sonra "hayranlıkla" dinlemeye başlarlar.

— Öğrencilik yıllarında hangi dünya görüşüne daha çok eğilim duyuyordunuz?
— Hepsine... Marksizm okudum ben o devirde... Sonra Kant okumaya çalıştım... Sonra da İbn-i Haldun...

— O dönem herhangi bir örgüte üye oldunuz mu?
— Hayır.

— Üniversite öğrenciliğinin o sırada vazgeçilmez parçalarından biri de Fikir Kulübü etkinlikleri...
— Mülkiye'de Fikir Kulübü kurulmuş... Herhalde bu fikir kulübü, sosyalist fikir olarak kurulmadı ama sonunda Marksist bir fikir kulübüne doğru dönüştü. Fikir Kulübü, konferanslar, seminerler falan tertipliyordu. Mesela Behice Boran gelir, sosyoloji anlatır. Bunlardan birkaç tanesinde, Behice Boran'ı dinledim. Behice Hanım, yöneticilerinden olduğu İşçi Partisi'nin (TİP) somut politikalarından çok az bahsediyordu o konferansta. Sosyolojik yaklaşımlarını ise, elbette Marksist bir görüş açısından dile getiriyordu. İyi de konuşuyordu. Sosyologtu Behice Hanım; Amerika'ya sosyoloji eğitimi için ilk gönderilenlerden... Robert Kolej'den, Nermin Menemencioğlu (Streater) ile birlikte gitmiş Amerika'ya... (Nermin Streater, solcularla ahbaptı ama katiyen sol dünya görüşünde falan değildi ve bunu bazen beyan da ederdi o insanların arasında. Fakat herkes çok severdi onu, efendi bir insandı, bir Osmanlı hanımefendisiydi.) Behice Hanım, Amerika'da bulunduğu sırada, o zamanki Amerika'nın Marksist hareketlerine katılmış. İkinci Cihan Harbi evvelidir bu... Amerikan akademik muhitlerinde böyle bir akım vardı. Dünya da değişikti. Amerika, o sırada Avrupa'da Nazizmden kaçanlara, Anti-Nazizme ve Marksist hareketlere de cevaz vermiş... Hiç şüphesiz İkinci Harp'ten sonra böyle bir hava olamazdı. Fakat Behice Boran, benim anladığım Amerikan akademik muhitlerini de sevmemiş, orada sosyal bilim yapılacağına inanmıyormuş. Ve gelmiş Türkiye'ye... 47 olaylarında üniversiteyi bırakmak zorunda

kalınca, hayatının durgun bir ekmek parası kazanma dönemine girmiş ve sonra (TİP'te) particilik işlerine başlamış.

— Başka kimleri hatırlıyorsunuz –FikirKulübü'ndeki– o konferanslardan?
— Fikir Kulübü'ndeki konferanslara konuşmacı olarak katılanlardan biri de Sadun Aren'di. Bir-iki kere de Mehmet Ali Aybar'ı dinledim; bana, çok berrak fikirleri ve iyi hitabeti olan biri gibi görünmedi. Mutlaka iyi ailede yetişmiş ama katiyen zengin falan değil. Bunlar, paşa dedelerinin damı akan konaklarında oturan ve çok zor hayatı olan insanlardır. Konak yahut yalı, paşa dededen kalmadır ama mesela damı akar. Türkiye "orta sınıf" insanının bütün çilelerini çekerler. Hatta daha fazlasıyla çekerler... O nedenle "paşazade sosyalizmi" falan gibi laflar da çok manasız. Efendi bir adamdı Mehmet Ali Aybar. Taraftarları kusura bakmasın ama... ben kendisini, berrak fikirleri, geniş bilgisi ve geniş yorumları olan biri olarak tanımadım. FKF'nin düzenlediği o konferanslardan birinde de "diyalektik materyalizmi" Taner Timur anlattı.

— Siz de izlediniz mi?
— Tabii... Ben izlerim. Hiç kaçırmam böyle şeyleri. Taner Timur bence, berrak kafalı, bilgili bir adam. Çok okur. Kendi başına okur. Kendi başına yolunu bulur. Haydarpaşa Lisesi mezunu, Mülkiyeli bir adam. Ve iyi anlatır. Okuduklarına nispeten daha az yazar ama iyi yazar. Memnun oldum ben kendisini dinlemekten... Sonra zaten hocamız da oldu.

— Marksizm konusuyla ilgilenmiş olmalısınız...
— Ve ben tabii biraz, "Marksizm nedir"i merak ediyor ve okuyordum... Yavaş yavaş bu okuma Karl Marx'a, Plehanov'a doğru yöneldi. Sonra ben üniversitedeki ilk yıllarımda, sadece ve sadece Almanca metinleri okuyordum. Rahatlıkla okuduğum tek yabancı dil Almanca'ydı.

— İlgilendiğiniz konu (Marksizm) açısından da Almanca sahiden iyi bir alet değil mi?

— Almanca, sosyal bilimler için inanılmaz bir alet. Şu anda yaşayan Alman edebiyatını, yaşayan Alman felsefesini okumasan da olur. Bilmesen de fazla bir kaybın olmaz. Ama 1920'ler söz konusu olduğunda, iş değişiyor. Bizim Mülkiye'nin kitaplığı, ne inanılmaz bir kütüphanedir. Aradığını bulamazsın ama birtakım başka şeyler çıkar karşına. Böyle tuhaf bir yer. Mesela Sombart çıkar, Weber falan. Sombart'ın bütün eserleri... Şimdi bu gibi şeyleri alıp okumaya başladığın zaman (ki Alman sosyolojisinin, Alman hukukçuluğunun, Alman tarihçiliğinin altın yıllarıdır) başka bir pencere açılır. Tabii bunların hepsinin de içine düşecek değilim ama okuyorsun işte. Mesela Marx'ın Türkçesine bakıyoruz, kötü bir tercüme. Değil mi? Oysa, aslını gidip orada bulduğun (Mülkiye'nin kütüphanesinde) oluyor.

— Var mıydı Marx'ın eserlerinin aslı üniversite kütüphanesinde?

— Var. Kim bilecek? *Kapital* değil ama başka şeyler var. Sonra o sırada, hakkı yenen biri vardı. Mesela *Kapital*'i hakikaten okuyan ve doğru çeviren Mehmet Selik... Mülkiye'de doçentti. İktisat doçenti... Ben bu çeviriyi okudum. Marx'ın yazılarını da okurdum. Öyle ikinci elden şeyleri değil... Tabii *Kapital*'i okumadım. Onu bilmek ayrı bir hikâye ama, bütün tarihi felsefesini ve bir sürü şeyi okudum. 1960'larda bilhassa Türkiye'de sağ cenah denen akımları nakledecek filozof yoktu.

— "Doğu Sorunu" üstüne de yazıları var Marx'ın...

— Müthiş, okudum onları, hiç elden bırakmadım hayatta zaten...

— Tavsiye eder misiniz?

— Aaa tabii, Marx'ın "Doğu Sorunu" üstüne yazdıklarını mutlaka okumalı... Marx, çok namuslu bir Avrupa ente-

lektüeli... Bunu her zaman söylerim. Dünya görüşünü beğenin beğenmeyin... O sizin meseleniz. Ama şunu bilin ki, samimi bir Avrupa münevveridir. Hıristiyan gözlükleriyle bakmaz. Zaten Hıristiyan da değildir... Sözün kısası, Mülkiye, bir "Avrupa üniversitesi" gibi değildi ama, orada bir şeylere meraklı insanlar (bunlar solcu) vardı ve bir şeyler de okumaya, çevirmeye çalışıyorlardı... Onun için ben hayli bir şey öğrendim. Felsefe de Ankara'da iyiydi.

— *Felsefe meraklıları için ortam elverişli miydi?*
— İyi bir ortamdı. Çünkü mesela bir Dil Tarih vardı... Bir Nusret Hızır vardı. Nusret Bey çok yazmış değil fakat "çok konuşan" bir adamdı, verimliydi. Git sor, iki saat anlatır her şeyi. Bana çok ufuk açtı, yöntem kazandırdı. Haa adamın anlattıklarının belki yüzde yetmişini artık unuttum. Çünkü, ondan sonra oturup ben felsefe diye bir şeyle de çok uğraşmadım. Ama gerektiğinde nerede, nasıl bakacağımı ve hatırlayacağımı biliyorum. Onun notlarını saklarım. Tabii mühim olan, "kafanı açmak" yani abuk sabuk şeyler konuşmamak, yanlış şeyler konuşmamak, yanlışa sapmamak...

— *İnsanın kafasının içini "düzene" sokması ve "yöntem" kazanması demek değil mi bu?..*
— Yöntem kazanıyorsun tabii... Çok önemli bir şey bu. O bakımdan, benim tahsil yıllarım için verimli bir memleket oldu Ankara... Maalesef Mülkiye'de (benim son senem) 68'den sonra hava değişti. Okulun içinde "tuhaf bir devrimci takım" türedi. Nasıl konuştuğu belli olmayan "burcuvaaazi" falan diye başlayan adamlar... Parka-marka bulmuşlar bit pazarından, onu giyip geziniyorlar. Herkesin kendi içinde dramı vardır. Ülke ise o sırada trajik çözümsüzlüğe gitti.

— *Siz parka giymediniz mi?*
— Kimse parka giymedi canım. Ne münasebet! Öyle parkalı bir devrimbazlık yoktu orada. Sonra, "sağcı" denen arkadaşlar vardı. Solculardan kimse onlarla kavga etmi-

Gençlik yılları (Artun Ünsal'ın kaleminden).

yordu. Konuşuluyordu ve verimli insanlardı da... Herkes herkesle arkadaştı. Ben de herkesle... Okulda Hasan Celal'le arkadaştım. Esat Güçhan vardı, onunla da arkadaştım. Hasan daha çok okurdu.

— *Hasan Celal Güzel mi?*

— Evet, evet o çok okur. Ondan sonra, çok verimli çalışmalar yapan bir Emine Yüksel vardı, "Bağlı" oldu sonra soyadı; Türk müziği derneği kurar, Türk dilini anlatması için Nurettin Sevin'i çağırır... Yılmaz Öztuna'yı çağırdılar mı, orada mı dinlediydim hatırlamıyorum. Bir faaliyettir gidiyor. Türk müziğine birden bire alaka duymaya başlamam da buna benzer bir vesileyle oldu. Azerbaycan müziği hoşuma gittiği için... Tabii çok bağnaz adamları da vardır Türk musiki dünyasının. Türk musikisiyle Batı musikisini karşılaştırırlar çok lazımmış gibi... "Bizimki daha üstündür" der biri. Niye üstün olsun? Yahut niye alçak olsun? Ne alakası var? Neyle neyi niye mukayese edeceksin?

— Siz bu karşılaştırmaları anlamsız bulanlardan mısınız?
— Her zaman anlamsız bulurum. Türk müziğini sevmek dinlemek bilmek, hele hele "sevmesen de bilmek" önemlidir. Çünkü, bu ülkenin kültürünün, tarihi yapılanmasının bir parçasıdır. Burası çok acayip yerdir. Padişahlarının bile iki farklı kompartımanda "eser bestelediği" bir yerdir. Sultan Abdülaziz bunun örneğidir.

— "İki kompartımanda" derken?
— Yani Batı müziğinde de Doğu müziğinde de eser bestelemişlerdir. Mülkiye'de Türk Müziği Derneği olarak, İsmail Baha Sürelsan'ı çağırdık. Herkes çok ilgilendi. Itrî'yi, Rahmi Bey'i ve daha birçok besteciyi ben o zaman sevdim. Saadettin Kaynak'tan hâlâ pek hazzetmem. Bana yabancı gelir. Emine Yüksel, o zaman da hiçbir kulübe üye değildi; Hür Düşünce'ye de ve (tabii) Fikir Kulübü'ne de hiç üye olmadı, solcu arkadaşlarıyla da didişirdi. Ben üniversiteye girdiğimde, Fakülte'nin öğrenci yönetimi için "grup" halinde seçime girilmezdi. Tek tek "şahıslar" seçilirdi. Onun için yönetim kurulunda sağcılar ve solcular olurdu. Münakaşa edilirdi ama tabanca çekilmezdi. Bu çok önemli. Birtakım faaliyetler yapılırdı ve herkes birbiriyle bir şekilde arkadaştı. Bu sonra değişti. 70'lerde değişti.

— Bir ara sol ya da sosyal demokrat gruptan öğrenci temsilcisi olmak için aday mı oldunuz?
— Hayır öyle değil.

— Nasıl oldu peki?
— Genel Kurul Başkanlığı diye bir şey vardır. Yani talebe derneğinin genel kurulunu yöneten kişidir o... Genel kurulu yöneten adamın zaten herkesle iyi olması lazımdır. Genel kurula bütün talebeler katılır. Beni de Uluç Gürkan o zaman kendi grubu adına başkan adayı gösterdi. Yani "Genel Kurul Başkan Adayı..." Orada gülünç bir şey de oldu, benim aldığım oy o grubun aldığı oydan fazla çıktı.

— *Eeee?*
— O kadar. Ben seçilmedim yine... Çünkü o grup (ortanın solu) zaten kaybediyordu. Benim de organik olarak onlarla bir ilintim yok ama beni aday göstermişlerdi. Sonuçta galiba sosyalist grup kazanmıştı.

— *Yurtta, arkadaşlarınız, bugünün meşhurları olan solculardı galiba, değil mi?*
— Eee tabii sol kesim... Ama sağ kesim de arkadaşım. Ben Mülkiyeliyim. Orada mesela Halil İbrahim Ergün diye sevimli bir adam vardı.

— *Bugün tiyatro ve sinema oyuncusu olan Halil Ergün mü?*
— İmtihan zamanı tiyatrolarla turneye çıkar. Sonuçta bitiremedi tabii okulu. İmtihan zamanı turneye çıkarsan öyle olur... Bilmem ne sahnesinin adamları kıskanırlar bir kere... Yüksek tahsil yapamamış adam, buna mı yaptırtacak? "Şunu rahat bıraksanız da turneye gitmese" diyorum birine... Cevap şöyle: "Şimdi mühim iş. İmtihanın sırası değil." Alıyor götürüyor bunu turneye. Çocuğun başını yakıtlar. Şimdi halbuki ne şahane "kaymakam" olacaktı! (Gevrek kahkahalar.)

— *Gazeteci Cengiz Çandar da o dönem arkadaşlarınızdan biri olmalı...*
— Evet. Öğrenciyken yurtta Troçki, Stalin falan üstüne kitapları açar okurum... Sonra çay içmek için odadan çıkar giderim. Masada bıraktın mı kitapları, gitti kitap. Üstelik tam da en meraklı yerinde kaybedersin kitabı... Sonra, dediler, "Bunları Cengiz alıp yırtıyor." Beykardeş o zaman ortodoks... Günahı söyleyenin boynuna, demek ki Troçkistlere çok kızıyormuş. Benim okuduğum kitaba sansür koyuyor. Cengiz de diğer bir sevimli adamdır.

— *Ya yurt baskınları?*
— Yurt baskınları oldu.

— Neler yaşandı o zaman?
— Ev tutmuştuk, bizim Raşit Gökçeli'yle... Bir türlü taşınamayız. Yok badanacı gelecek, yok bilmem ne olacak... falan. Eşyalar benim yurttaki odada durur. Biz taşmana kadar kardeşim, bir polis baskınına uğradı okul. O iyi bir olay değildir. Bütün eşyaları aramışlar, didik didik etmişler, yırtmışlar falan... Yani bir nevi bir "altüst etme" var. Sinirle... Bayağı bir gerilime girdi o zaman Türkiye'nin insanları... (Çok azınlık tabii bu...) 12 Eylül'den evvel de "sağ" ile "sol," daha geniş bir kitleydi ama gene de azınlıktı. Onu da bastırdılar. Türk halkı ve Türkiye, iç harbe girmeye kabiliyetli. İyi bir kabiliyet değil bu. Yumuşak başlı, düşük tansiyonlu, laf ebeliğiyle falan işi geçiştirecek bir toplum değil burası. Zaten hiç kimse övünmesin, bizim millet dili çok iyi kullanmaz. Yani kullandığı dilde müthiş bir ironi de yoktur, müthiş bir hakaret de... O özellikler belirli insanlara mahsustur. Bu millet kavgaya girer hemen. Sokakta bir kavgayı seyret, iki ağız dalaşından sonra, hemen tornavida falan çıkar. Ve bu tip kızgınlık ve kavga, üst sınıflarda eğitim görenlerde de vardır. Onun için Türkiye iç harbe müsaittir.

— Osmanlı'nın da bir "talebe hareketleri meselesi" var. İkisi arasında bir bağ kurulabilir mi?
— Bugünkü gibi değil tabii... Ama o dönemde de var talebe hareketleri. 1968 öğrenci hareketleri için, "Avrupa'dan taklit" deniyor. Tamam öyle ama bu toplumun kendinde de var bu kabiliyet.

— Ben de onu kastederek sormuştum.
— "Menhus kabiliyet" var maalesef... Kulüp kurma, konuşma, tartışma, gazete çıkarma... Bu "sabır" ister. Bu yok. Yani "hemen ilk etapta kavgaya girersek, hallederiz işi" sanıyor insanlar... Kavgaya girersin de... elli kişi birbirinize giriyorsunuz. Kime ne? Millet, "Bunlar azdı" diyor.

— Özünde "mahalle kavgası" mı?

— Tabii mahalle kavgası oluyor. Başka bir şey değil neticede.

— O öğrenci olayları sırasında, öğrenci hakları için birtakım mücadeleler verildi. Bu mücadeleler öğretimin kalitesini nasıl etkiledi sizce?
— Öyle şeyler bizim okulda çok olmadı. Öğrenci hakları hikâyesi Dil Tarih Fakültesi'nde gündeme gelmiş... Filolojilerden Latince dersini kaldırmışlar. Bunlar ne kadar Latince öğreniyorlardı? O da ayrı... Düşün. Adam İngiliz, Alman, Fransız Filolojisi okuyor ama Latince'siz. Bu da böyle bir rezalet. (Çelebi böyle olur bizde...) Mesela Tarih Bölümü'nde Osmanlıca mecburi ders olmaktan kaldırılmış... İyi mi?

— Böyle şeyler de oldu demek?
— Evet... Tarih Bölümü'nü bitiriyor ama, Süheyl Beken'den Osmanlıca okumamış. Utanmazlık alenen...

— Bu tarz öğretimde "kalite düşüklüğüne" yol açan şeyler, Siyasal Bilgiler'e pek yansımadı mı diyorsunuz?..
— Daha kaliteliymiş demek ki Siyasal... Hukuk'ta da yapmaya kalktılar. Elemeleri kaldırmışlar.

— SBF'yi bitirirken neler vardı gündeminizde?
— Siyasal'da okurken Dil Tarih'i de bitirmeliyim dedim. Bir de Mülkiye'yi bitirdiğimde İngilizcemde iş yoktu. ODTÜ'nün hazırlık sınıfına girmek için sınava katıldım, kazandım. Bir sene ODTÜ hazırlığa gittim. Sabahleyin müezzin minareye çıkar, ben ODTÜ'ye hazırlık sınıfına giderim. 1969'da Mülkiye'yi bitirdikten sonraki iki yılım (1969-71 dönemi) çok yoğun, çok renkli ve yorucu geçmiştir.

— Hem Dil Tarih'e, hem ODTÜ'ye aynı anda mı gittiniz?
— Evet. Sabahın köründe kalkıyorum. Orta Doğu'da lisan kurslarına gidiyorum. Öğlen orası bitiyor, sonra Dil Tarih'te sürtünüyorum. Akşam Siyasal'a geçiyorum... Ve otu-

rup ders çalışıyorum. Ve böyle günlük beş saatlik uykuyla falan biz idame-i hayat ediyoruz.

— Herkesin, "Okul bitirdim rahata geçtim" dediği sırada...
— Tam aksine ben yoğunlaşmanın içindeyim ve yurtta kalıyorum daha... Hazırlık sonrasında da ODTÜ'de Bölge Planlama'nın mastır derslerine başladım. Orada İlhan Tekeli ile çok mesai yaptım. Hatta Bölge Planlama'ya özel öğrenci olarak gitmek istedim. İlhan Tekeli "hop hup" filan dedi, lafı ağzıma tıkadı imtihanda. Bir sürü para verirmişim meğerse öyle bir formülü seçsem. Yani, bölüm bana kolaylık yaptı. İyidir İlhan. Onun bir evi vardı kitap dolu. Herkes girer kullanır; halk kütüphanesi gibi... Epey bir şey öğreniyorsun ondan... Şehircilik konseptleri, bölgenin analizi... Bunlar çok yardım ediyor tarih düşüncesine. Mübeccel Hanım da nefis dersler verirdi, antropoloji, sosyoloji, şehir-köy sosyolojisi falan... Çok kişinin denediği gibi ucuz slogancılıkla atlatamazsın Mübeccel Hanım'ı. Ciddi sosyoloji yapan biri o...

— Mübeccel Hanım Amerika'da mı okumuştu?
— Hayır, önce burada Behice (Boran) Hanım'ın öğrencisi olmuş. Behice Hanım, ciddi bir hocadır. Amerika'da onun yazdığı makaleleri bugün bile almazlar bir sürü Türk'ten ve Üçüncü Dünyalıdan... Bayağı epistemolojik şeylerdir.

— O ağırlık ve önemde makaleler artık üretilmiyor anlamında mı söylüyorsunuz?
— Ve onu yazan adamı da sokmazlar sistemin içine.

— Behice Hanım'ı nasıl soktular sistemin içine?
— Demek, çok ciddi, çok etkiliymiş. O konuları yazan adamı almazlar. Kendine göre yazacaksın ve bu dünyaya satacaksın ki alacaklar. Batı'da, sosyolojiyi Üçüncü Dünyalıya kolay kolay tartıştırmazlar. Behice Hanım Amerika'da, bu

işleri yaptığı zaman çok genç... Sevmemiş Amerika'yı. Söylenen, orada sıkıldığı ve (Ankara gibi yere) döndüğü. Bazıları sevmez Amerika'yı... Bu bir kültürel yaklaşım meselesi.

— Meraklarınızın rüzgârında tanıdığınız ve sizde iz bırakmış biri de Nusret Hızır olmuş...

— Mülkiye'yi bitirdiğim yıllardı, Orta Doğu'daydım. Nusret Hızır emekli olmuştu o sıra, İlhan Tekeli onu Orta Doğu'ya celbetti. Nusret Hoca da bize felsefe mantık dersi açtı. Ne var ki, 12 Mart olunca, Hoca'nın konferansiyeliğini kestiler. Nereden ne akıllarına gelmişse... Biz de Hoca'nın evinde devam ettik. Ayşe Abla okulunun en üst katında otururdu. Kızılırmak Caddesi'nde. Kimler geliyordu o derslere? İlhan Tekeli geliyordu, ben, Füsun (Altıok) Akatlı, Oktar Türel... Hatta annem bile gelip gitti bir ara. Ayşe Abla okuluna giden bir arkadaşımızın (galiba Yiğit Gülöksüz'ün) kızı o sıralar şöyle diyormuş: "Babamlar da burada ders yapıyorlar. Ama onlar büyük olduğu için, Ayşe Abla'nın kocası onların örtmeni." Birkaç sene sürdü o dersler. Herhalde Dil Tarih'ten falan daha yoğun bir eğitimdi o...

— "Gönüllülük," derse katılanlar için daha öğrenmeye açık bir durum yaratıyor olsa gerek.

— Tabii, Nusret Bey orada ders anlatırken, dersle ilgili tartışma yaratır, "dedikodu" da yapardı. Dedikodu da şöyle bir şey mesela; sorarsan eski Dil Tarih Fakültesi'ni falan anlatıyor. 40'lardan beri orada bulunmuş bir adam o... Onun için de ben, "Dil Tarih'in tarihini" iyi bilirim. 55'te annem oraya girmiş. Onun vasıtasıyla oraya gidip gelmişim, etrafa bakmışım. Sonra Dil Tarih'te talebe olmuşum... Arada böyle farklı öğrenme fırsatlarım olmuş. "Çıkışı" ve "çöküşü"yle o kurumun serencamı, Türk toplumu için iyimser ümitler beslememizi zorlaştırır. Eğer zecri tedbirler alıp önemli reformlara gitmez isek...

— Hâlâ ümit var mı?

— Ben diyorum ki bunu yapabiliriz. Ama Atatürk'ün kurduğu ve belli bir dönemin olayları nedeniyle "cihan şümul" olmuş bir yer Dil Tarih Fakültesi... Hitler'den kaçan birtakım adamlar gelmiş Türkiye'ye... Büyük büyük âlimler bunlar. Ve Hitler'den kaçan büyük mimar, Bruno Taut da gelmiş ve o zamanın başbakanlığından daha hoş bir bina yapmış Dil Tarih için... Bruno Taut denince, Dil Tarih binası "Sanat Tarihi"ne geçer. Düşünün. Böyle bir binanın içinde beş yüzü aşmayan bir öğrenci ve öğretmen miktarı var. Müthiş bir lüks bu... Salonlarında eski eser teşhir edilirdi, müze gibi. Dil Tarih'e yönelik ilk tahrip edici hareket, önce 1947'de "CHP'nin üç mebusu" ile birlikte bir "kalabalığın" yaptığı baskınla gerçekleştiriliyor. Baskın sırasında rektör orada. Belli ki, "Biz buraya layık değiliz. Birisi fantezi diye böyle bir yer kurmuş ama bize bu kadarı yaramaz. Biz hele şöyle bir Üçüncü Dünya'ya çekilelim" türünden bir anlayışla yapılmış bir saldırı bu... Düşünün ki, baskın yapan o kalabalığın içinde "üç mebus" var, böyle bir rezillik olabilir mi? Birisi Fahri Kurtuluş, birisi Behçet Kemal Çağlar (kendi söyledi zaten)... Üçüncüsünü hatırlamıyorum. Yazılmadı da bu çok. Tarık Zafer Hoca yazdı sadece... O baskının ertesinde oranın "ayıklanması" başlıyor. Almanya'dan gelen hocalar bir bir gidiyor... Landsberger, Wolfram Eberhard, Güterbock, Ruben gidiyor. Fakülte boşalıyor. Belli ki yerli güçler bunları atıyorlar.

— *En azından, uluslararası değeri olan bu hocaların kalması için çaba gösterilmediği muhakkak...*
— "Millileşme adına" bir seviye düşüklüğü var. Bu da İsmet Paşa devrinde oluyor. Annem oraya girdiğinde, az talebeli temiz bir binaydı. Eskinin şekli kalmış, içerik bir ölçüde gitmiş. Yine de Osmanlı Tarihi ve Arkeoloji Bölümleri ünlü... Herkes, o temizleme sırasında solcu hocalar atıldı Dil Tarih'ten zanneder... Yok Boratav, yok Behice Boran, yok Muzaffer Şerif... Hayır efendim. Bu iş üç-dört kişinin sistem dışına çıkarılmasından ibaret değil, oradan "büyük bir biri-

kim" boşalıyor... Oysa bir ekolün, bir üniversitede kendini kabul ettirebilmesi ve iz bırakabilmesi için, o üniversitede on-on beş sene geçirebilmesi gerekir. Dil Tarih'te böyle bir şey yok. On senenin içinde işi temizleyip bitiriyorlar.

— Daha sonra Dil Tarih'e öğrenci yığılması da cabası...
— Bir edebiyat fakültesine gerekmeyecek ölçüde alman talebenin nasıl yetişeceği, nasıl okuyacağı ise tamamen meçhul. O kargaşada Enstitü kitaplıklarından kitaplar eksildi. Sonra o kitapları Merkez Kitaplığa topluyorlar, sonra o Merkez Kitaplık'tan da gidiyor kitaplar. Talan edilmeden önceki tarihlerde, Dil Tarih'in kitaplığı çok zengin oysa... Bir sürü yabancı yayın getirildiği gibi –Alman hocalar ısmarlamış, paraya acınmamış– müthiş bir elyazması kitap koleksiyonu var. (İsmail Saib Efendi Koleksiyonu falan...) Bugün bunların hepsi erimiş olarak orada şimdi. O zamanlar, muhteşem bir felsefe fakültesi kitaplığı bu oysa... 60'larda "kalabalık sayıda" alınıp da "iyi yetiştirilemeyen" talebeden de bugünkü öğretim kadroları oluşmuş... İyisi de var kötüsü de... Ama eskisi gibi değil. Ben orada çok yakın yıllarda ders dinlemeye de gittim. İbranca'ya...

— İzlenimleriniz nasıl oldu?
— Sınıflar oturulacak gibi değildi... İnsan buna çok acıyor. Tahılla geçinen bu memlekette Atatürk, bozkırın ortasında "elit" bir Sosyal Bilim Üniversitesi kurmuş ve sonraki nesiller maalesef o anlayışı, o dehayı anlayacak kapasitede değil. "Basit düşünen insan"dan bir şey çıkmaz. Bir toplumu, "kalite arayan insan" bir yere götürür. Aynı durum Devlet Opera ve Tiyatrosu için de söz konusu...

— Bu "kendi kendini yok ediş" neden sizce?
— Bir adam çıkıyor, "Bozkırın ortasında Batı Medeniyeti'ni yaratırım ve bunun içine de Doğu'yu katarım" diyor. Tam yapmaya başlıyor, arkasından gelenler onu anlamıyor. Ruhunu kavramıyor ve o iş yozlaşıyor. Türkiye'de yapılan

bazı şeylerin gerilemesinin nedeni, zannedildiği ve iddia edildiği gibi "Müslüman yobazlığı" değildir. "Basitlik"tir. Derine inememe ve ciddi çalışmamadır. Hemen işi "mevki sahibi olmaya ve kendine" yontmaktır... Mesela adam, "Bizans tarihçisi olayım, yazayım, yazdıklarım okunsun" demiyor da... "Profesör olayım" diyor. Bütün sorun bu. O zaman da "üniversite" olmuyor.

— Siyasal'ı bitirdikten sonra, "bir koltuğa birçok karpuz sığdırdığınız" o aşırı yoğun dönemde; "para" sorununu nasıl çözdünüz?
— Mezun olduktan sonraki ikinci sene, para lazım oldu artık. Ben de Hacettepe'de Nüfus Etüdleri'ne girdim. Çünkü iyi burs veriyordu. Asistan maaşı kadar burstu, maşallah. Fakat, orayla çok fazla ilgilendiğimi söyleyemeyeceğim. Pek de umrumda değildi. Yüzeyden iş yapıyorduk. Nusret Fişek'i orada tanıdım. Çok efendi, iyi bir insandı, "eski Türkiye'nin" yetiştirdiği çok terbiyeli bir adamdı. Bizim eski insanların öyle bir vasfı vardır: Sabır ve terbiye... Hacettepe'de Nüfus Etüdleri'ne devam ederken, biraz arkadaşların yardımı oluyordu, ders notunu getirmekte falan... Aynı anda Dil Tarih'e ve Siyasal'da doktora'ya devam ediyorum. Böyle üç-dört işi birden...

— Hacettepe'de Nüfus Etüdleri'ne nasıl girdiniz. Sınavla mı?
— Bir imtihanla mastıra alıyorlar. O imtihanı da ben anlamadım. Çünkü bir zekâ testi yaptılar. Sınavdan çıkınca, "Aptal Amerikalıların zekâ testi" dedim. Sonra da ertesi günü bizim Yakın Ertürk, "Aptal Amerikalıların testinde sen ikinci gelmişsin, demek ki aptalsın" dedi. Ben de, "Evet" dedim. Sonra bir sözlüye aldılar. Kazandım.

— Nüfus Etüdleri'nden burs alırken, o sırada Siyasal'da doktora için mi hazırlanıyorsunuz?
— Dil Tarih'in ikinci sınıfı bitmiş, geçmişim. (Dil Tarih'in ilk iki senesinde bütün dünya tarihi ve bütün çağlar okunurdu

ve ihtisas bölümüne geçilirdi.) O sırada ODTÜ'yü bırakmışım artık, bitmiş işim orada. Zaten o sırada 12 Mart rüzgârları geldi, onu bunu attılar ODTÜ'den... Tabii bir süre sonra, Nüfus Etüdleri ile hiç alakam kalmadı. Nusret Fişek Hoca çok kızmış ama ne yapayım yani! Ben işime bakarım.

— *Neden kızdı Nusret Hoca?*
— "Bunlar burs alıyor ama iki yılı tamamlayıp mastır yapmıyor" diye... Arkamızdan şart koşmuş. "Bitirecek, yoksa tazminat" diye... Ben iki yıl Nüfus Etüdü yok bilmem neyle falan uğraşamam. (Gülümsün arkadaşımız da bıraktı...) Viyana'ya gidecektim. Gittim. İyi oldu.

— *Nusret Hoca kızgınlığını unuttu mu sonra?*
— O çok iyi adamdı. Sonra unuttu yaptığımızı. Bırakıp gitmemizi... Bize iyi davrandı.

— *ODTÜ'deki ikinci yıl, İlhan Tekeli ve Mübeccel Hanım'ın etrafında geçerken, Nüfus Etüdleri'ne pek önem vermiyordunuz ve...*
— ... Ve Dil Tarih üstünde yoğunlaşıyordum. Halil Hoca henüz orada çünkü... Siyasal'da doktora kursuna gitmiyorum artık çünkü onu bitirmişim, doktora yeterliliğe hazırlanıyorum.

— *Doktora yeterlilik nasıl bir sınavdı?*
— Hocaların önünde sözlü bir imtihan. Her şeyi sorarlar. Ve işte o arada ben bir "Viyana bursu" elde ediyorum. Milli Eğitim Bakanlığı, Siyasallılara o sıra bursları verdirmek istemiyor. (Yabancı burslar, onların süzgecinden geçiyor ya...) Bakanlık'ta Dış İlişkiler Bölümü'nde birkaç tip var, ambargo koymuşlar Siyasallılara... Allahtan Avusturya bursu için Nermin Abadan, Avusturya'nın kültür ataşesi (bir aristokrattı ve benim ahbabımdı) Kont Benini'ye yönlendirdi beni. Kont Benini'nin sekreteri de Sezer Duru'ydu.

— *Sezer Duru da arkadaşınız değil mi?*
— Sezer Duru kolay sıkılan bir tiptir. Bir sürü işe girer, çıkar. Bir ara da Kont Benini ile çalışıyordu. Adam çok memnun, entelektüel, delifişek bir kız bulmuş. Gayet rahat çalışıyorlar. Seninki sıkıldı kaçtı. Adam, ağlamaklı neredeyse... Zaten o yıl da emekli oldu. Sonra ben ona Viyana'da arşivde rastladım. Çay içerdik. Çok şeker adamdı.

— *Burs nasıl yoluna girdi?*
— Sezer, benim burs meselesini "bir nefes" aktardı. Zaten adamla da hemen ahbap olduk. Bir de Dışişleri Bakanlığı'ndan Ömer Ersun o zaman genç bir başkatip, şube müdürü. Onlar da Maarif Vekâleti'ndekilere, "haa" deyince, Yavuz Sabuncu ve ben Avusturya bursunu aldık. Bana Viyana yolu böylece açıldı.

ALTINCI BÖLÜM

Tiyatro Merakı, İlk Yazılar ve Hayata Açılış

"Şah zamanından kalma en şık tiyatroya, çarşaflı hatunlar gelmiş, gecekondulardan çocuklarıyla... Çocuklara koşuşmak serbest. Kadın da o sayede tiyatroya geliyor. Baktım, sahnede el ele dokunma yok. Venedikli rolündeki kadınlar 'tesettürlü'. Venedik'in 15. ve 16. asrında öyle giyiniliyor. Tam orijinal bir dekor, ortaçağ İran'ına falan çevirmeye kalkmamışlar."

Ankara, 1979. İlber Ortaylı kendi evinde.

Tiyatro'da Soru Soran Genç

"Ankara'da Tennessee Williams'ın bir oyunu sahnelenmiş. O vesileyle yapılan bir toplantıydı. Hepimiz üniversite öğrencisiyiz.
İlber bir ara kalkıp oyunun sahneye konuluşuyla ilgili bir şeyler söyledi. Gelin görün ki, cevap verenler, biraz sert çıktı, diklendiler adeta... Sen bu işlerden ne anlarsın kabilinden... Sonra İlber bir daha söz istedi ve dedi ki: 'Peki o zaman, oyun metninin bir bölümünü neden çıkarıp attınız?'
İşte bu soru yıktı ortalığı. Kimdi bu çocuk, neler söylüyordu. Nereden biliyordu bütün bunları? Ben de merak ettim. O toplantıdan çıkışta sordum. Oyunla ilgisinin nereden kaynaklandığını? Çok sakin ve biraz da durumu pek önemsemez bir sesle yanıtladı: 'Hiiiiç... Öyle işte... Bir ara merak edip oyunun İngiltere ve Amerika'da sahnelenen değişik versiyonlarını incelemiştim...'"

Aydın Gürpınar
ODTÜ'lü arkadaşı

— İlk basılan yazınız sanırım 1966 tarihini taşıyor. Esasen "konuşmayı sevdiğini" söyleyen biri olarak, nasıl başladınız yazmaya?
— Yazdım tabii... İlk yazılarımdan biri olan *Vanya Dayı* üstüne yazdığım yazının temeli, aslında şifahidir.

— Nasıl yazı haline geldi?
— Şifahi olarak anlattığımı, beğenip istediler diye, oturup yazdım. 1965 ya da 1966 yılı olmalı. Ben öyle kendiliğimden yazıp göndermedim. Salim Şengil *Dost* dergisini çıkarıyordu... "Salim Amca" deriz ona... O "yazar yaratma" ustasıdır, çok muhterem bir insandır; isteyince ben de yazdım.

— Salim Şengil'e, "Salim Amca" diyorsunuz, bunun özel bir anlamı var mı?
— Salim Şengil'e öyle denir. Nezihe Meriç'e de "Nezim." Bu Nezim'in bir özelliği vardı: İlla öztürkçe olacak. Bir türlü kabul ettiremezsin ona "anlam" ile "mana" farklı şeylerdir diye... Ama, çıkardıkları *Dost* dergisiyle bu memlekete çok hizmet etmişlerdir. Çünkü orası, bütün edebiyat muhitini etrafında toplardı ve yeni başlayan edip takımını da... Salim Amca, o dergiyi "açlık pahasına" çıkarırdı. Hep borçlu, hep sıkıntılı... Şeker adamdı. Herkese iyi kötü "telif" de verirdi. Sonra, bir arsaları varmış da onu satıp kendilerine geldiler. Salim Amca, çok "dürüst yayıncılık" yapmış biri. (Şimdikilere bakarsan.) Bu memleket kendisine şükran borçludur. Arada başka işler de yapar; oradan kazandıklarıyla, bu işlerden zararını telafi ederdi. Çok zordu dergi çıkarmak... "Nezim" deseniz... Hem hamarat ev kadınıdır, hem yazardır, hem az parayla ev çevirme sanat ve zanaatine sahiptir.

— *Öteki yazılarınızın da macerası hep böyle mi başladı? İstedikleri için mi yazdınız?*
— Ondan sonra artık hep istediler. O zaman da anlaşılan "tiyatro kritikçisi" yoktu piyasada pek öyle, bir-iki kişi vardı olsun olsun... Hep ısmarlama üzerine yazdım. Ben hiçbir zaman gidip de kendim heveskâr olmadım.

— *Yine 1966 yılında,* Hisar *dergisinde* Musahipzade Celâl *ve* İstanbul Efendisi *oyunları üstüne bir yazınız çıkıyor. Derginin yazı işleri müdürü Munis Faik Ozansoy... Sonra* Çaba *dergisinde (muhafazakâr bir dergi bu) bir başka yazınız çıkıyor. Orada sadece "İlber" imzası kullanıyorsunuz. O niye?*
— Onlar öyle yazmıştır. Ya da belki de ben.

— Çaba *dergisinde* Ecinniler *piyesi üstüne bir yazı yazmışsınız. Orada kullandığınız imza da "Emeldar" olmuş.*
— Kardeşimin adı Emeldar...

— *Bu niye?*
— Aman bilmiyorum ben o dergiyi sevmemişimdir herhalde.

— *İlk yazıların "tiyatro" sınırları içinde kalmasının bir özel nedeni var mı?*
— Ben tiyatroyu çok seviyordum da... sahne önüne çıkıp oynamayı falan pek sevmezdim. Ama tiyatroyu severdim. Komedyayı çok severdim, tragedyayı çok severdim çok da takip ederdim. Yani her oyunu seyrederdim neredeyse. Ankara'da başka bir şey pek yapılınaz. Rahmetli Muammer Karaca'yla da çok sohbet etmiştik. Oyundan evvel konuşurduk, zeki bir adamdı ve öbürkülerden daha bilgiliydi. Eğitimi vardı onun. Kendince ilginç bir yol tutmuş. Yaptığı, tuluatın başka bir çeşidiydi. Ve iyiydi. Bir sürü insan tuluatı küçümseme modasına kapılmıştır. Halbuki Muammer Karaca, o işi iyi yapardı.

— *Nasıl tanıştınız Muammer Karaca'yla?*
— Beni Muammer Karaca'yla, Semiha Berksoy tanıştırdı.

— *İlginç, nasıl oldu?*
— Semiha Berksoy ile 1965'ten itibaren çok yakın görüşmüşümdür.

— *Semiha Hanım'la tanışmanız nasıl oldu?*
— İlk kez yaptığım (*Vanya Dayı* ile ilgili) tiyatro eleştirileri vesilesiyle tanıştım. Ondan önce de ben onu tanırdım; tiyatroda ve hatta Ankara'da operetlerdeki rollerinden... Kendisi *Vanya Dayı* ile ilgili açık oturumdan sonra yanıma gelip konuşunca, "Aahhh" dedim, "efendim bayılırım size." Kızı Zeliha Berksoy da oradaydı... Ondan sonra ömür boyu arkadaş olduk Zeliha'yla... O sene başlamıştı tiyatroya; "yılın oyuncusu" seçildi, çok başarılı oldu... Sonra Almanya'ya gitti çok çabuk ve iyi Almanca öğrendi. Kabiliyetlidir. Fakat bu Brecht işine çok sardı. Bence artık Zeliha'nın "avangard" denen tiyatroları bırakıp, bir klasik tiyatroda rejisör olması lazım. Kültürlü biri çünkü...

Semiha Berksoy'la ilk tanışıklık, ileriki yıllarda mektuplaşarak da devam etti.

— *Semiha Berksoy cephesine geçersek...*
— Semiha Berksoy Almanca bilirdi. Onunla Wagner ile ilgili bazı metinler çevirmeye kalktık. Çok ahbap olduk biz onlarla... Semiha Hanım'ın eşi ve Zeliha'nm da babası merhum Ercüment Siyavuşgil ile de çok görüşürdük. O eve çok gidip gelirdim. Ben Ercüment Bey'den ciddi Fransızca öğrendim.

— *Ders mi verdi size?*
— Evet. İyi bilirdi Fransızca'yı. (Mülkiye'de ilk talebe olduğum yıllar: 1965-66.) O evde ben hayli "gıda" bulurdum. Çünkü Ercüment Bey'le hem edebiyat konuşurduk hem de eski İstanbul'u anlatırdı bana. Ben biraz da o sayede herkesin cemaziyül evvelini bilirim. Bol bol "sözlü tarih" yapardık. Fransız dili edebiyatı falan üstüne de konuşurduk. Fransızcama hayli yardımcı oldu Ercüment Bey... Semiha Berksoy ile de müzik, opera üstüne konuşurduk. Tabii bilhassa "Nâzım Hikmet." Sonra bizim Zeliha, Yıldırım Aktuna ile evlendi. Çocuğu oldu, "Oğul." Sonra ayrıldı. Benim hâlâ Zeliha'yla devam eder arkadaşlığım.

— *Fransızca dersini siz mi almak istediniz? Ercüment Bey mi size öğretmek istedi?*
— Hayır. O dedi ki, "Bu Fransızca böyle olmaz." Ben de, "Eeee olmaz" dedim ve başladık. Başlayınca gider. Ben günü gününe iyi çalışırım. Severim de...

— *Ders ücreti alıyor muydu sizden?*
— Ne münasebet canım.

— *Nasıl bir hoca-öğrenci ilişkisi vardı aranızda?*
— Çok sertti. "Eşşeklerin eşeği" diye başlardı tashihe... Ya da bazı şeyleri anlatırım ben ona, hayran olur, "Yahu nereden biliyorsun bunu" der. Ben ona nutuk çekerim, o bana nutuk çeker.

— Karısına (Semiha Berksoy'a) çok destek olmuş biri mi Ercüment Bey?
— Tamamen öyle. Saygılıdır. Zaten kendisi çok iyi piyano çalarmış. Fakat yarı yarıya kendinden, yarı yarıya da zamanın şartlarından dolayı o yolda da yürümemiş.

— Semiha Berksoy, ele avuca sığmaz bir kadın, eminim ilginç tanıklıklarınız olmuştur.
— O bir şeye takar ve yapar. Mesela, resim. Bir gün Berlin'e gidecek... Yaptığı resimleri toplatıyor bize, topluyoruz bağlıyoruz. "Ben Berlin'de sergi açacağım" diyor, Ercüment Bey de diyor ki, "Hanımefendi angajmanınız var mı?" Semiha Hanım aldırır mı? Yanıtı aynen şöyle: "Karışma, böyle resim nerede var? Adamlar bunu görünce bayılırlar." Neyse sonuçta, bu resimler Anadolu Ekspresi'ne yükleniyor; İstanbul'a gidiyor, oradan Akademi'ye taşınıyor, mühür vuruyorlar "eski eser değil" diye... (Böyle bir acayip mevzuat yani...) Sonra tekrar Sirkeci'ye taşınıyor ve Berlin'e gidiyor Semiha Hanım'ın tabloları... Berlin'de bunları yığıyor muhterem. Hakikaten hiçbir angajmanı yok. Resim malzemeleri alacağı bir dükkânda bir "eskiz" gösteriyor; "Bu çılgın resimlere ilgi duyan galeri var mı" diye... Adam bakıyor, "Galeri Hammer var oraya gidin" diyor. Satıcıya bak! Galeri Hammer'e gidiyor Semiha Hanım, bir resim, iki resim ya da eskizleri gösteriyor. "Birkaç tane daha getirin" diyorlar. Birkaç tane götürüyor. "Hepsini getirin" diyorlar ve sergi açıyorlar. Basına lafı taştı, inanılmaz şey... Ve Semiha Hanım resim satmadı. "Satmıyorum" dedi çünkü.

— Talep vardı ve satmadı...
— Talep vardı resimlerine. Hatta, "annesini" resmettiği tabloya yüz bin mark verdiler o zaman. Görülmemiş bir şey... Ama Semiha Hanım, "Satmam" diyor.

— Niye satmıyor?
— Resim onun...

— *"Ben yaptım satmam" diyor. Ama tablosunu "göstermek" istiyor.*
— Satmıyor.

— *Semiha Hanım'ın bu "taşan-coşan" haline karşılık, kocasının coşku durumu nasıldı?*
— Yoktu. Ben ikisine baktım ve çok şey öğrendim.

— *Mesela ne öğrendiniz?*
— Hayatta "tutku" lazım. Sonuna kadar gitmez ama...

— *1966 Aralığı'nda* Halkevleri Dergisi'*nde bir denemeniz yayımlanıyor: "Masal Üzerine." Yine aynı dergide üç yıl sonra (1969'da) yayımlanan yazınız ise "Toprak Sorunumuzun Tarihsel Kökeni Üzerine."*
— İkinci yazı, benim tarihçiliğim... İlk yazı da edebiyat alanında, masal üzerine bir denemeydi o... *Halkevleri Dergisi*'ne de o yakışır.

— *"Masal" üstüne yazmak, içinizde nasıl gelişti?*
— Masalları tetkik ettiğim bir çağdı o... "Bin Bir Gece" okuyorum, Grimm Kardeşler'e bakıyorum... Rus masalları falan... Sonra böyle bir denemeye giriştim. Charlotte Buhler'in *das Maercheu und die Phantasie des Kindes* (Masal ve Çocuk Fantezisi) kitabını okumuştum... Orada çok ilginç bir şekilde, "Jung'un psikoloji üstüne yazdıklarından" alıntılarla, kadın "masalda fantezi" üzerinde duruyor. Bu psikolojik bir yaklaşımdı ve beni çok çektiğini söyleyemem. Fakat o arada bende "sınıflamalar" merakı başladı. Germen masalları falan... Jirminski vardır, Rusların büyük Germanistidir, akademi azasıdır. (İkinci Dünya Harbi sırasında, Sovyet Rusya, Kazakistan'a birtakım sanayi tesislerini taşıdığı gibi, bilim adamlarını ve akademisyenlerini falan da taşıdı.) Jirminski de Kazakistan'a gönderilince, (demek Alman halk masalları üzerine çalışmalarını tatil etmiş orada) Kazakistan'da *epope*'lerle uğraşmaya başladı. Ve bir hoş kitap yaptı; onu da babam çeviriyordu o sıra.

— Ben de, nasıl bu konu gündeminize geldi diye merak etmiştim.
— Demek ki oradan bende bir "masal tasnifi" merakı başladı. Jirminski'nin kitabı bu merakıma çok yardım etti. Bir dönem böyle oyalandım. Bu benim aşağı yukarı lise son ile Mülkiye birinci sınıf arasında uğraştığım bir konu. On sekiz yaş civarında olmalıyım... İtiraf edeyim. Orada da kaldı o. Masal tetkikleri merakım bir "maymun iştah" olarak kesildi. Allah'a şükür!..

— Allah'a şükür! Gayet net hatırlıyorsunuz. Belli ki, ilgi duymuşsunuz o sıra...
— Duyduk evet. Bunu merak etmiştik.

— Tiyatro 71 *dergisinde "Siyasal hikâye türü ve Musahipzade" konulu bir yazınız yayınlanmış... Yine tiyatro...*
— Evet. Musahipzade'nin mevcut bütün oyunlarını gördüm, İstanbul ve Ankara'da... Fakat şunu söyleyeyim, o zaman yazarken biraz haşin davranmışım. Mahir Canova'nın *İstanbul Efendisi* güzel uyarlamaydı, şimdi öyle hatırlıyorum. Belki çok fevkalade değil ama düzgün ve doğru bir uyarlamaydı. Zaten Musahipzade'yi yorumlamanız mümkün değil. Çok garip bir natüralizmi var. Dekoruna, kostümüne dikkat edeceksiniz. Onun için yazılmış... Ve o tip bir tarihçilik bana çok hoş geldi çünkü o zaman öyle tarihçilik daha pek yapılmıyordu. Çok deskriptif (tasvirci) bir içtimai tarihi Musahipzade sahneye getiriyor. İlginç. Bundan bazı pasajları okuduğum zaman, bazı hocalarımın ilgilenmediğini ve bilmediklerini gördüm.

— Bazı hocaların derken...
— İsmi lazım değil.

— Lisede mi?
— Hayır üniversitede. Ama dinleyince beğendiler... Musahipzade doksan küsur yıl yaşamıştı... 1920'lerde, 30'larda,

40'larda yazdığı oyunları görmeyen insanlar var tabii... (İstanbul'un mahdut Dâr-ül Bedayi çevresi dışında.) Bir şekilde ihmal edilmiş Musahipzade... Devlet Tiyatrosu'nda ya da İstanbul Şehir Tiyatroları'nda ara sıra bir oyunu sahneye konuyor. Sonra unutuluyor gidiyor. Millet de ilgilenmiyor tarihle falan... 60'larda nasılsa oldu bu... Ankara'da sahneye konan *Macun Hokkası*'ndan sonra sahnelenen *İstanbul Efendisi* oyunu güzel ve başarılıydı. İyi de oyuncu kadrosu vardı... Ve ben çok seviyorum Musahipzade'yi... Daha ilginci de şu... Hiç umulmaz Gazanfer Özcan'la Gönül Ülkü *Mum Söndü*'yü kendi tiyatrolarında sahneye koymuşlardı. Sınırlı imkânları olan özel bir tiyatro Musahipzade'nin *Mum Söndü* oyununu pekâlâ sahneye koyuyor. Daha sonra da Şehir Tiyatroları'nın yayınlarından 1940'larda çıkan "iki seri kitap" buldum. Onun seyredemediğim oyunlarının tamamını böylece okudum. Ondan sonra bu, bende bir "deneme" yazma merakı getirdi.

— *Musahipzade uzmanı olmuşsunuz...*
— Bilmem... Bunu yazdıktan sonra, Sevda Şener'in doktora tezini gördüm. O da enteresan bir incelemeydi. Okumaya dayanıyordu. Tabii her şeyi göremiyorsun... Ben ondan "daha başka" bir yorum yapmıştım. Bugün de o yorumları yapar mıyım bilmem? Ama bizi çekti Musahipzade... O çalışmam "ödül" aldı.

— *Aaaaa... Ne güzel...*
— TRT'nin o zaman bir yarışması vardı... O yarışmada "deneme ödülü" aldı. O güne kadar TRT'nin neredeyse bütün deneme ödüllerini Mehmet Salihoğlu almış, bir de arada ödül alan Salah Birsel var.

— *Üstelik o sırada çok gençsiniz. O ödül için bir "başvuru" yapmış mıydınız?*
— Önce yolladık yarışmaya. Sonra *Oyun* dergisi istedi o çalışmayı. *Oyun* dergisinden Tanju ve Seçkin Cılızoğlu ya-

ni... "Alın" dedim, "buyrun sizin olsun" bastılar eksik olmasınlar... Ne yapar onlar şimdi bilmiyorum.

— *1968-69'da* Vatan *gazetesinde de yazmışsınız.*
— Aman yok... O yazıları Naim Tirali istedi. Tiyatrolar falan yazdım. Bence hiçbiri çok işe yarar şeyler değil. Gazete eleştirisi bu, ne olacak?

— *Beğenmiyor musunuz o çalışmaları?*
— Hayır beğenecek bir şey yok. Ayrıca kim okur *Vatan*'ı da sonra tiyatroya gider? Laf ola beri gele. Bunlar antrenman.

— *Yine* Dost *dergisinde 1969'da bir yazınızı görüyoruz...*
— *Dost* önemli bir dergidir Türkiye'nin edebiyat hayatında. Bir sürü insanı Salim (Şengil) Bey o dergi vasıtasıyla edebiyata çekmiştir. Nezihe Meriç, o zaman Türkçemi "eski" bulurdu. Şimdi görse ne yapar bilmem?

— *Düşüp bayılır mı?*
— Yazdıklarımı anlamıyorsunuzdur değil mi?

— *Ben anlıyorum da... Oldukça eski bir dil kullanıyorsunuz. Yeni kuşağın ne anladığını bilemem.*
— Anlamıyorlar mı? Yok yahu.

— *Şimdi sizin sevdiğinizi umut ettiğim bir sayfayı açalım. 1969'da yazmışsınız... Azeri tiyatro adamı "Ahundzade" üstüne...*
— Bu çooook enteresan!.. O sene bana geldi Azerbaycan'dan bir sürü kitap... O da şöyle oldu. Azerbaycan'dan önce bir turist grubu geldi ki yoktur o zaman öyle bir grup... Gürcü ve Azerbaycanlı karışık. Çağırdılar beni Turizm Bakanlığı'na bağlı bir turizm seyahat ofisinden... "Sen bunları gezdir" dediler. Ve ben onlardan bir sürü kitap aldım... *Hophopname*'yi verdiler. Ahundzade'yi verdiler... 1968 yılıydı.

— *Yanlarında kitap mı getirmişlerdi Türkiye'ye?*
— Evet. Getirmişler. Hediye ederiz diye, kitap, şeker meker falan... Kitapları ben aldım, yığdım ve başladım okumaya.

— *Merak ettiniz...*
— Bu 68 yılıdır. Fuzuli'yle karşıladım onları...

— *Nasıl karşıladınız?*
— Havaalanında Fuzuli'den bir şeyler okudum ben onlara. Sen başlıyorsun, onlar devam ediyor. Bütün otobüs Fuzuli söylüyor. Azerbaycanlılar bizim gibi değil. Sen bir gazeli okumaya başlıyorsun, bütün otobüs koro halinde katılıyor.

— *İlginç...*
— Ezbere biliyorlar Fuzuli'yi... Öyle onlar. *Hophopname*'den okumaya başlıyorsun, onlar gerisini getiriyor. Çok matrak bir geziydi... Gezinin ardından da Ahundzade'yi tetkik edip Salim Şengil'in dergisine bir yazı yazdım. Sonra o yazıyı, o sırada buraya gezmeye gelen (Resul Rıza'nın oğlu) meşhur yazar Anar görüyor, beğeniyor ve Azerice'ye çeviriyor. Orada bir dergiye (*Gobustan*'a) koyuyor. Ben çok sevdim bunları ve epey ilgilendim.

— *Ahundzade için, "Doğu'yla Batı'yı kaynaştıran devrimci bir yazar" demişsiniz...*
— "İlk drama" eserleri onun. Şinasi'ye atfediyorlar bu özelliği ama... Boş laf! Osmanlı dünyasından çıkan ilk drama Ahundzade'ye ait. Ve bunların hepsi Tiflis'te oluyor. Tiflis, Kafkasya'nın da Şark'ın da Batılaşmış merkezi. Gürcüler yüksek seviyeli bir millet. Tiflis; Ermeni, Gürcü, Azerbaycan ve İran kültürünün kaynaştığı bir yer. Gazeteler, dergiler, tiyatro... Bu havayı, o devrin Kafkasya'sını. Azerbaycanlı romancı Hüseyinof, aşağı yukarı yirmi sene evvel *Fethalifeti* diye yarı fantastik bir romanında çok iyi tarif etti.... Romana, "fantezi" diye, Pertev Naili Boratav ile Tietze'yi de (kahraman olarak) koymuş; ikisi dolaşıyorlarmış 19. asır Tiflis sokaklarında.

— Ahundzade için ilk yazınız 69'da çıkmış. Sonra 1974'te Köken'de yine aynı konuda yazmışsınız. Devam eden bir ilgi mi bu?
— Ondan sonra kestim. Benim edebiyat tarihi tetkiklerim hep kesilir. Arkası gelmez.

— Ama bunun devamı gelmiş.
— O kadardır o.

— Musahipzade konusu, –tıpkı bu Azeri tiyatrosu gibi– belli bir zaman ilginizi ayakta tutmuş gibi...
— Çok bakardım Milli Tiyatro'ya. Nasıl olur falan diye. O zaman tartışılırdı bu konu. Türkiye'de Milli Tiyatro konusunu solcular tartıştı en çok... Özdemir Nutku tartışırdı mesela.

— Hatta Yeni Şehir Tiyatro Dergisi*'nde, "İdealinizdeki tiyatro nedir" gibi bir tiyatro soruşturması açılmış... O zaman demişsiniz ki, "Tiyatronun eylemi, öz kaynaklara yönelik yeni bir teknik ve yöntemle işe girişmek, feodal ve emperyalist kültür kalıntılarını temizlemektir."*
— Cart curt.

— Ama, toplumun "kendi değerlerin"i içeren bir tiyatro konusunda da düşünmüşsünüz.
— Evet. Emperyalist bir kültürden rahatsız olduğumuz gerçekti. Ama bunu başka türlü yenersin. Maalesef tiyatroda feodal kültür mirasımız yok. Onu bilemiyordum. Problem oydu.

— Öyle bir –kendine ait– kültür yoktu mu diyorsunuz?
— Yoktu. Getirilememişti sahneye. Ya da belki de hiç yoktu. Batı kültürünü de çok iyi alamadık biz... Türkiye alamadı. Kitabiydi. Eğer yakın çevrende lisan bilen falan yoksa çok zor... Fransız edebiyatı hakkında, şöyle böyle bilgileri bize lisedeki edebiyat hocası, kendi merakı dolayısıyla

verdi. Yoktu programda. Okutulmaz ve uğraşılmaz. Roman diye *Gülnihal*'i okutuyorlar. Batı'dan da bir-iki örnek ver. Yok. Vermezler.

— *Çok genç yaşlarda gittiğiniz Suriye'de tiyatro oyunları da izleyip bu konuda yazı yazmışsınız. Sınırda "trenden atlayarak" mı gitmişsiniz Suriye'ye?*
— O trenden atlama değil canım... O yıllarda, tren sınırdan geçer, millet de ara istasyonda inerdi. "Kevgir" gibi bir yerdi yani... Gidersin gelirsin falan... Adamını bulursun, onunla gider gelirsin. Pek öyle tek başına da gidecek kadar cesur değildim ben... Etrafı iyi tanımam.

— *Trenden atlamak değil miydi yaptığınız?*
— Tren Suriye'ye girip çıkar... Sen de Suriye'ye girdiği noktada inersin. İnilmez ama inersin. Yol iz bilen biri de sana yardım eder, "Ona bin, buna in, şuraya gel" filan...

— *Peki pasaport?*
— Yok. Suriye o zaman özgürdü(!). Daha sonra (ikinci kez) 1967'de toplu pasaportla gittik Suriye'ye Arap-Türk Derneği'yle...

— *İlk kez trenden atlayarak Suriye'ye gidişiniz hangi yılda?*
— Pasaportla gidişimizden bir-iki yıl evvel. Pasaport ile gittiğimiz zaman, Şam'da ve Halep'te doğru dürüst tiyatrolar seyrettik, "kibar adamlar" olarak...

— *Sizi götürdüler mi? Yoksa merak mı ettiniz?*
— Götürdüler. Baktılar ben merak ediyorum, sonra daha da götürdüler. Ankara'da sefarette bir Muaviye Hanım vardı, o epey bir şeyler anlattı bana. Onu tetkik ettim.

— *Yani önce burada bilgilendiniz, sonra orada incelediniz.*
— Ortadoğu tiyatrosunu iyice tetkik ettim. Zayıf buldum.

— *Halbuki ilk önce beğenmişsiniz.*
— Beğenirsin beğenmeye de... Tiyatro zayıf. Batı tiyatrosunun düzeyine gelememiş. Yok.

— *O yıllarda "beğenen" birinin cümlelerini kurmuşsunuz ama...*
— Zayıf. Zayıf...

— *O seyrettikleriniz, bir tür "sosyalist tiyatro" diye tanımlanabilir mi?*
— Solculuk yapıyorlardı evet. Yalnız bir şey kulağımda hep, Arapça'yı iyi biliyorlardı. Belki el'an da öyle...

— *Arapça'yı iyi bilmeleri doğal değil mi?*
— Yok, sen Türk tiyatrosunu seyredersen, doğal gelmez. Bizde, bazı adamların Türkçe'yi nasıl kullandığını görürsen; Arapları takdir edersin... Ben İran'da da baktım tiyatroya sonra, onlar da Farsça'yı iyi biliyorlar.

— *Aklınıza gelmişken, İran tiyatrosuyla ilgili izlenimlerinizi de anlatır mısınız?*
— Ben İran'da çok oyun seyrettim. Shakespeare oyunları mesela... *Venedik Taciri*...

— *Tiyatro kalitesi nasıldı? Sahneye koyuş ve oyunculuk olarak?*
— İyi. Çok ilginç... Şah zamanından kalma en şık tiyatroya çarşaflı hatunlar gelmiş gecekondulardan çocuklarıyla... Çocuklar, koşuşuyor ortada... Çocuklara koşuşmak da serbest... Kadın da o sayede tiyatroya geliyor. Baktım, sahnede el ele dokunma yok. Venedikli rolündeki kadınlar "tesettürlü" Venedik'te oyunun geçtiği yer ve zamanda da sıkma baş var, kadınlar kapalı giyiniyor...Venedik'in 15. ve 16. asrında öyle giyiniliyor. Tam orijinal bir dekor, ortaçağ İran'ına falan çevirmeye kalkmamışlar.

— Sonra, bir aşamada Üsküp tiyatrosuyla ilgilenmişsiniz...
— Üsküp'ten bizim tiyatrocular geldiler. Üsküp Türkleri, Makedonya Türkleri. Necati Cumalı falan gibi bir şeyler oynadılar. İyiydi. O zamanki Tito Yugoslavyası geniş bir memleketti. Böyle şeylere cevaz ve imkân veriyordu. Hoştu yani.. Hemen yanı başındaki Bulgaristan'a göre çok farklıydı. Yunanistan'a göre de çok farklıydı. Yunanistan'da Türk tiyatrosu yasak, Bulgaristan'da o zaman zaten neredeyse Türkçe yasaklanmış.

— Üsküp'ten gelenlerin Türkçe'lerini nasıl buldunuz?
— Oldukça iyiydi. Ahbap oldum ben onlarla. Gelen rejisör Necati Zekeriya'ydı. Kardeşi, Afrika'da bir yerde, Yugoslavya'nın büyükelçisiydi.

— Üniversite öğrenciliğiniz sırasında yazdığımız yazılara baktığımız zaman da görüyoruz: Hem "sol" camianın içinde hem "sağ" camianın içinde yer almışsınız. Öyle mi?
— Ben o zamandan beri, herkesin içinde "iyisini" seçerim. Bir sürü boş solcu olduğu gibi, beş para etmez sağcı da vardır. Ağzı laf yapan, okuyan düşünen, bir de "iyi insan" olan sağcı ve solcu da vardır. Niye harcayayım? Ben herkesle ahbabım.

— Merak da ediyorsunuz...
— Merak da ederim. Onun için beni ilgilendirmez sağcıymış solcuymuş.

— Hiçbir politik grup, tam sizin için "bizdendir" diyemiyor, sanki?
— Diyemiyorlar... Ben de onlara diyemiyorum ama... Hepsini severim, bu memleketin adamlarıdır. Herkes kendi eğrisi ve kendi doğrusuyla burası için çarpıştı... 68 nesli bir yerlere geldi, yanlış iş yapanları oldu, dürüst iş yapanları da çok oldu. Sonra başka türlü bir şey ortaya çıktı, böyle hiçbir şey bilmeden, liberalizm, kapitalizm arasın-

da; övünen, boş konuşan birtakım yürütücüler... Cep doldurucular.... Hiçbir şey anlamazlar... Eğer onları "özel teşebbüs" falan diye selamlıyorsan, özel teşebbüsü bilmiyorsun demektir. Yani kapitalizm, ne kadar "ağır bir görevdir," ne kadar ciddi bir şeydir; sermayedarlık ne kadar sorumluluk isteyen bir iştir, bütün bunları bilmiyorsun demektir. Ama o dönemi de geçecek Türkler... Çünkü burası dinamik bir toplum ve çok şeyler başaracaklar, ben buna inanıyorum.

— *"Cahillik biter" diyorsunuz...*
— Biter. Eee yavaş yavaş tasfiye de oluyor cahillik... Bizim zamanımızdaki cehaletle, şimdikini mukayese edersen... Çok şeyin değiştiği ortada... Yani yavaş yavaş da olsa...

— *Ama ikisi "birlikte" gelmiyor mu? Bir yanda daha fazla "cahilleşme..." Ve bir yanda da "daha fazla gelişme."*
— Öyle bir durum var tabii...

— *Hiçbir politik zümrenin "bizim" diyemeyeceği bir adam olma rotasını nasıl çizdiniz? Kendiliğinden mi oldu?*
— Politikayla uğraşmıyorum ki... Politikayla uğraşmak başka... İlgilenmek daha başka bir şey... Politikayla ilgilenirsin. İlgilenmezsen zaten, politika seninle ilgilenir. Çok açık. Ben bunu söyledim Berlin'de. "Politikaya karışmadım, politika bana karıştı" dedim. Hemen başlık yaptılar sol gazeteler... Onlara çok daha yarıyor... Yani bu anlamda politikayla ilgilenirsin. Ama "politikacı olmak" ve "politika yapmak" ayrı bir zanaat ve ayrı bir iş.

— *Buna ilgi duymadınız...*
— Hayır ben buna ilgi duymadım. Mesela tiyatroyla da ilgilendim ama hiçbir zaman sahnede toz yutmadım. Bir kere denedim, zor iş o, vakit kaybı. Bana göre değil. Politika da öyle. İstemem! Politika, sırf nutuk atmak ya da iktidara gelmek değil ki... Politikada, çok yorucu bir hamallık var.

— Olayların akışında ve kendi "iç sesinizi" dinleyerek bulduınız o zaman bu rotayı. Yine tiyatroya biraz dönsek mi? Şeyh Bedrettin konusuna mesela...
— Bizim Orhan Asena yazmış... Aman Allahım..

— Neydi temel itirazınız?
— Nahif bir tarih görüşü... Dedik böyle olmaz bu iş...

— İmzasız bir yazı mıydı acaba yazdığınız?
— Yoo. Belki birinci yazı imzasızdır. Ama ikinci yazım imzalıdır. Tahsin Saraç rahmetli de, o sırada Orhan'ın temsilcisi oldu. "Yürümez o tarihi görüş, boş verin" dedim onlara. Atçalı Kel Memet, sosyalizm mi getirecekmiş öyle bir şey. Bırak canım. Boş ver.

— Öte yandan Pir Sultan Abdal *oyununu beğenmişsiniz...*
— Ama o güzeldi. Pir Sultan'da folklor çok vardı. Güzeldi. Mâni, deyiş, nefes, saz, falan vardı... Ne demişim bu konuda?

— Şeyh Bedrettin Destanı *oyununa itiraz ederken, Pir Sultan ile ilgili oyunu beğenmişsiniz. "Türkmen'in öz geleneği ve Osmanlı'nın Doğulu olana yabancılaşan düzeni arasında kültür çatışması..." gibi saptamalar yapmış ve "Yavuz" ile "Şah İsmail" farkına da dikkat çekmişsiniz.*
— Osmanlı daha Akdenizli tabii çok daha Akdenizli...

— Mesela, "Yavuz, Kızılbaşları tepelemeye giderken onları da kovaladı. Yazdığı şiirler Farsça'ydı, tepelemeye gittiği Şah İsmail Safevi ise, hece vezniyle ve aruzla öz be öz Türkçe şiirler yazıyordu" demişsiniz o yazıda...
— Tabii, çok hoş bir Türk şairi Safevi.

— Peki Şeyh Bedrettin de bir "olgu" neresinden baksanız... Böyle bir isyan olmuş...
— Şeyh Bedrettin oyununda çok "fiktif" bir tarih anlatımı

vardı. Folklor da yok, bir şey de yok... Çok geride... Orhan Asena'nın başka eserleri vardır, saray içinde geçer. *Hürrem Sultan*... Tohum ve Toprak... Ya Devlet Başa, Ya Kuzgun Leşe... Yazmadan önce o piyesleri, biraz okumuş o çevreyi koklayabilmiş. Öbür oyunu pek öyle değil...

— *Yine o yazınızda "ilerici ve itici" gücün; "Bedrettin değil, Çelebi Sultan Mehmetler, Evrenos Gaziler, Çandarlılar" olduğunu söylüyorsunuz.*
— İlla öyle "ileri-geri" ayrımı yapacaksan onlar tabii ileri olan...

— *Bugün de öyle düşünüyor musunuz?*
— Tabii. Bugün de öyle düşünüyorum... Otuz senedir aynı düşünüyorum.

— Devrim *gazetesinde de tiyatro eleştirileri yazmışsınız.* Devrim, *o dönemin enteresan bir odaklaşma noktası. Doğan Avcıoğlu etrafındakilerin bir bölümü, Mülkiye'den de arkadaşlarınız. Aktarabileceğiniz ilginç anılar olmalı...*
— Uluç'la (Gürkan) Hasan Cemal ile iyi arkadaştım; el'an da arkadaşım. Artık çok vakit bulamıyoruz görüşecek zaman... Uluç, bilhassa enteresan çocuktur, kendine göre vefası vardır. Hasan Cemal de öyledir ve terbiyeli bir çocuk... Zannediyorum Doğan Avcıoğlu'na beni takdim eden bu iki arkadaşım olmuştu. Avcıoğlu değişik bir insandı. Bu memlekette pek olmayan bir şey vardı adamda: Müthiş okurdu... Müthiş okur ve müthiş yazardı, inanılmayacak derecede... *Türkiye'nin Düzeni* kitabı çarpıcı bir kitaptır. Adam, her bir şeyi okumuş, araştırmış, buluşturmuş, onları da bir şeylere bağlıyor. Sağdan ya da soldan bu memlekette kim bir şey yazdıysa, kendini o kitapta buldu. Kendisinin özetlendiğini, takdim edildiğini gördü. Bu da ister istemez Avcıoğlu'na karşı saygıyı artırdı. Doğan Avcıoğlu sonraki dönemlerde bana birkaç kitabını hediye etmiş ve çok güzel ithaflar yazmıştır.

— *Ne gibi ithaflar?*
— Çok saygılı ve teşvikkâr. Avcıoğlu'nun o zamanki eşi Sevil Yurdakul'la da tanışıyordum. Nereden tanışıyordum? Sevil, benim Fransız Kültür'de Fransızca hocamdı. Ercüment (Siyavuşgil) Bey'den ders aldıktan sonra Fransız Kültür'e gitmiştim.

— *Canlı ve kabına sığmayan bir kadın değil mi Sevil Hanım?*
— Tabii... Çok canlı, çok zeki... Ve tavırlarıyla falan da hanım hanımcık geçinen kızların üstünde... Kişilikli...

— *Dalga geçmesini bilen biri üstelik...*
— Dalga geçen biri... İroni dolu bir kere... Ve ironisinin en tatlı tarafı da "saf pozuna" girip bir şeyler söylemesidir ki... aman aman... Kaç kişiyi satıp helva yapar o zekâyla. Ne varki... O devir Mülkiye'de, maalesef Hariciye ona da hakkını vermemiştir.

— *Tesadüfen mi Fransızca öğretmeniniz oldu Sevil Hanım? Yoksa?*
— Avcıoğlu'yla evlendi diye, bizim ilerici Hariciyeciler bunu gagalamışlar. O da göze almış her şeyi, ayrılmış bakanlıktan... Efendime söyleyeyim, gitmiş Fransız Kültür'de hocalık yapıyor. Kafası çalışan bir tip. Maalesef bu memleket, Sevil Hanım'ı bir yere getirmeden, olur olmaz nedenlerle onun emekliliği geldi. O arada da kendisinin bir hatası oldu. Bence bilhassa Avcıoğlu'ndan ayrıldıktan sonra, beynelmilel teşkilatlara girmeliydi. Bunu da kendisine Turan Güneş önermişti.

— *"Beynelmilel teşkilatlar" derken, tam neyi kastediyorsunuz?*
— "Bakanlığa dönmeyi bırak da, UNESCO'ya falan seni bir şekilde tavsiye edelim" dediler. Böyle bir şey olsa, Sevil Yurdakul mesela UNESCO'nun genel direktör yardımcısı olurdu.

— Sevil Hanım sonra Dışişleri'ne geri döndü ama değil mi?

— Sevil Hanım Doğan Avcıoğlu'ndan ayrıldıktan sonra, Dışişleri Bakanlığı'na döndü. Bir ara Paris'te maiyette baş konsolostu. O sırada başkonsolos ise; dostum Ali Engin Oba'ydı. Ali Engin ilginç bir çocuktur. Çeşitli branşlarda eğitimine devam etmiştir. Suret-i katiyede solcu değildir. Fakat onun zamanında Paris Başkonsolosluğu bütün vatandaşların devam ettiği bir "Fuaye Türk" ya da başka bir anlatımla "Türk Ocağı" haline dönüştü. Bana o dönemde Paris'te "Türk" konusunda bir "konferans" verdirmişti. İçeri bir girdim ki, hanedan üyesi prensesler ya da prenslerden tutun, eski solculara kadar herkes oradaydı. Bir zamanlar Türk münevverlerinin ürkerek baktığı "kale içi"nde artık Güzin Dino Hanım'a da Taner Timur Hoca'ya da rastlamak mümkündü. Doğrusu orada gördüğüm kalabalık, yani Türk aydın sınıfını temsil eden rengârenk grup, beni çok heyecanlandırmıştı. Mülkiye'nin bir zamanlarki kardeşlik havasının, sonradan kamu hayatına böyle yansıdığını da gördük.

YEDİNCİ BÖLÜM

Üniversite Sonrası

1972 yılında incecik bir delikanlı.

"Zannediliyor ki çok daha evvelden her şey çok iyiydi, oturmuştu, kültür tamamdı; bu Cumhuriyetçiler geldi ve batırdı. Kültürel tahribat, kültürel kadirbilmezlik Cumhuriyet'le falan sınırlı değil... Osmanlı devrinde Topkapı Sarayı da berbat vaziyetteydi... Cumhuriyet devrinde bazı şeyler niye yapıldı? Ecnebilere karşı ayıp oluyor diye..."

Medeni Bir Kaplan

"'Çok dilli' bir İlber'iniz var! Yunan felsefesini, Roma tarihini ve kültürün temelini iyi bilen biri... Hiperkritik olmasına rağmen, bilmiyorum neden bana hiç karşı çıkmadı. (Belki de arkadan hançerleyebilir. Bir risktir.) O kadar bilgilidir ki... Her muhitte kendisini biraz 'yersiz' hissedebilir. O medeni bir kaplana benzetilebilir. Kaplan ama medeni... Ve (kaplanla aynı aileden gelen) kedinin hafifliğini saklamaya çalışan bir kaplan... Herhalde hiç kolay olmayan bir insan..."

İtalyan Türkolog, Giampiero Bellingeri'nin bir İstanbul ziyareti sırasında anlattıklarından...

— *"Doktora öğrencisi" İlber Ortaylı hangi badirelerden geçti?*

— Doktora biterken çok "dağınık" bir programın içindeydim. Cumhuriyet Tarihi'nden Taner Timur'un öğrencisi oldum. Doktora derslerine gelen hocalarımdan biri Turan Güneş'ti, bir başkası da Tahsin Bekir Balta. İlk bakışta "monoton" gözüken bir anlatımı ve ağır bir şivesi vardı Tahsin Bekir Balta'nın... Ne var ki onu biraz yakın tanıyınca "sade ama derin" biri olduğunu anlardınız. Derslerinden, çok yararlandığımı söylemeliyim. "Karadeniz şivesi"ne zamanla alışmıştım. Tabii esprisine de... Bir keresinde, bir kanunun tarihi ile ilgili olarak tartışma çıkmıştı. Eski müsteşarlardan Ziya Eralp tutturmuştu, "46 yılıydı" diye... Balta, "Efendim 47'dir" diyordu. Laf uzayınca, baktı ki olmuyor. "O kanunun çıkışını hazırlayan ve imzalayan vekil bendim" demek zorunda kaldı. Böyle... Ben tanıdığımda yetmiş yaşına yaklaşmıştı. Laz-Gürcü karışımı bir kökten geliyordu. Beşikten evlendirilmiş. Evlendiği hanım, memleketinde oturmaya devam ediyordu. Balta, ben tanıdığımda Ankara'da, ses hocası Vahdet Nuri Hanım'la beraberdi. Onları konserlerde görürdüm el ele... Hoş bir hanımdı Vahdet Hanım. Tahsin Bekir Hoca, her şeyi bilen, solcu olmayan ama solculardaolması gereken bir "sade yaşam"ın adamıydı. Yavuz Abadan'ı hatırlatan bir yanı vardı. (Yavuz Bey, şişman hantal bir adamdı ama derya gibi bilgiliydi. Onu yakın tanıdığınız zaman, son derece sevimli bir insanla karşı karşıya kalırdınız. Belli ki gençliği ağır zorluklar içinde geçmişti ve gençliğinde iyi beslenememişti. Gençliğinde sağlıklı beslenme imkânı bulamayanlar, bir yaştan sonra, fiziksel olarak bazı zorlanmalardan geçi-

yor. Onun için gençlere tavsiye ederim. Sağlıklı beslenmeye özen göstersinler.) Balta, öldüğünde okulda küçük bir tören yapıldı... Ve akrabaları cenazesini hemen alıp götürdüler köyüne... "Size bu kadar yeter" dercesine... Balta'nın dersleri nefis geçerdi. Çok şey öğrendim ondan. İktisadi Devlet Teşekkülleri'ni mesela... Müzikten anlayan biriydi. Onun gibi bir hocayı tanımak, benim için çok faydalı olmuştur. Tahsin Bekir Balta da, "1924 Anayasası'nın ıslah edilmesini" önermişti. Bu Atatürk Anayasası'na daha fazla "dokunulmazlık" kazandıracak bir formüldü aslında... Sıddık Sami Onar da aynı görüşü paylaşıyordu... Onun için "faşist" derler. Halt etmişler. Teoriyi çok iyi bilirdi Sıddık Sami; bir rivayete göre de gizli, içine kapanık bir monarşistti. Tahsin Bekir Balta ve Sıddık Sami Hoca, "hukukta tarihin rolü"nü anlayan ve anlatan iki hocadır.

— Doktora "yeterlilik sınavı" nasıldı?
— 70'te, "Hemen gireyim" dedim; "Erken" dediler. Keşke dinlemeseymişim. 12 Mart Muhtırası gelince her şey allak bullak oldu. Jürideki hocaların bir bölümü hapse girdi...

— 12 Mart 1971 Muhtırası geldiğinde, siz ne yapıyordunuz ve neredeydiniz?
— O sırada Hacettepe'de Nüfus Tetkikleri Enstitüsü, Orta Doğu, Dil Tarih arasında mekik dokuyordum. O sene Siyasal ile ilişkimi kesmiş gibiydim, kurs falan yoktu. (Yeterliliğe hazırlanıyordum.) Çok yoğun bir yılımdı. Çok yorgundum... 12 Mart Rejimi tartışılır. Niye yapıldı? Nasıl yapıldı? İtiraf etmek gerekir ki, çok ustaca yapılmadı bu darbe. Onun üzerinde durmalıyız. Darbe, çok fazla sokağa aksetti. Bir yerde oturuyorsun mesela, "güm" kapılar çalınıyor ve geliyorlar! Komşuya mı geliyorlar, sana mı geliyorlar? Senin oturduğun evden birileri mi gidiyor? Bir gün evine geliyorsun ve bir bakıyorsun komşunu alıp gitmişler. Böyle şeyler çok oldu Ankara'da... Ve o sırada Ankara'dan çok insan kaçtı, çok bunaldılar. Teröre karıştıklarından ya da örgüt

üyesi olduklarından falan değil... Hoşlanmıyor insanlar böyle bir manzarayı çok görmekten. Ustalıklı değildi operasyonlar, en azından beceremiyorlardı. Sinir bozuyorlardı.

— *Okul arkadaşlarınızın ve çevrenizin önemli bir bölümü 12 Mart'ta, az "darbe" almadı doğrusu. Öyle değil mi?*
— Evet. Hepsine değil ama... Benim bütün okul arkadaşlarımın çoğuna geldi. İşte öyle bir ortamda, Siyasal'da "yeterlilik imtihanım" gelip dayandığı halde, imtihana giremiyordum. Jürideki hocalardan ya biri gidiyor ya öbürü... Asistanlar gidiyor. Niye gidiyor? Gidiyor... Bir iş için okula geliyorsun. Güpegündüz, kuşatıyorlar okulu. Bir keresinde, üç dakika geciksem yanmıştım.

— *Neden yanmıştınız?*
— Bütün gece orada beklerdim çünkü... Kuşatılınca, saatlerce içeride kalıyordu herkes. Ne o? Terörist arıyorlar. O gün, bir yere yetişeceğim. İşim de var. İyi ki üç dakika evvel çıkmışım. Okulda bir çeneye dalsam yanmıştım. Orayı basacaklar, arayacaklar. Seni toplayıp bir yerlere götürecekler. Gece yarılarında döneceksin. Böyle bir anormal havaydı. Oturduğun apartmanda da aynı şey... Deniz Gezmiş'i ev ev arıyorlar. Ben yokken evi basmışlar.

— *Yaşar Kemal'in oğlu Raşit Gökçeli ile oturduğunuz evi mi?*
— Evet. O arada bizim bir komşu teyze vardı, Allah rahmet eylesin, Şükriye Hanım Teyze, o beni sokakta gördü, "Eve gitme, oraya polis geldi" dedi. Ben de gitmedim.

— *Kendinizi mahallede sevdirmişsiniz...*
— Etrafta tanıyorlar tabii. Deniz Gezmiş'le benim ne alakam var... Çok ilginç bir şey. Polis apartmandan içeri girdiğinde, kadının biri yukarıdan bağırıyormuş: "Aşağıda talebeler var, oraya da bakın" diye... Polis çıktı evden, ben girdim. Bunu söyleyenler, tepede durmuş bakıyorlar etrafa. "Siz" dedim, "aşağıdaki talebeyi ihbar edeceğinize, ilk ön-

ce tuvalete neleri atıp atmayacağınızı öğrenin." Çünkü o kadınlar, tuvalete bir şeyler attıkları için borular tıkanır ve benim evimdeki borular kesilirdi. Tuvaleti kullanmayı bilmeyen insanlar, polise talebe "ihbar etmeyi" biliyor. Böyle de tatsız insanlarımız vardır. Ama aynı insan, kapısının önünde "trafik suçu işleyeni" ya da "ağaç keseni" ihbar etmez. Neyi ihbar edeceğini şaşıran bir kavimdir bu... Bunlar çok zor günlerdir. İnsanı ülkesinden soğutur bazen. Bu olayların hemen akabinde Avusturya'ya gittiğim için pek soğumadım Türkiye'den. Demek ki biraz da inatçı bir insanmışım. Bu memleketin bazı hasletlerini ve güzelliklerini biliyorum. Ve onların üzerinde ısrarlıyım. İpini alıp gitmeye meraklı tip doludur bizim Türkiye'de. Can tehlikesi ve açlık tehlikesi olmadıkça, alıp başını gitmenin âlemi yoktur bence. "Çifte vatandaşlık" gibi abukluklardan da hiç hazzetmem. Başkası ne der bilmem ama ben kapitalist olsam, "çifte vatandaşlığı" seçmiş birini çalıştırmam dükkânımda. Çünkü güvenmem. Sınırlar dünyadan kalkmadıkça –ki kalkacağa da hiç benzemiyor– insanların aidiyetlerini tespit etmeleri lazım. Tabiyet "gömlek" değildir. Onu çıkar, ötekini giy! Yürümüyor.

— 12 Mart'ın "huzursuz" ortamına karşı nasıl bir iç savunma mekanizması kurmuştunuz?

— Çok huzursuz bir ortam vardı gerçekten. Sokağa çıkılmazdı. Kalabalık yerlere gidilmezdi. Diyelim, bir arkadaşının evini ziyarete gidiyorsun. Aaaa, bir bakıyorsun, radyodan aranan biri orada... O anda oraya polis gelse, bassa, sen de gittin gürültüye. İşin yoksa ispat et, ona yataklık yapmadığını... Herkes herkesten kaçıyor. Tam bir cadı kazanı. Bunlar hoş zamanlar değil tabii... Ve ben sonuçta "eve kapandım." Eve kapanmamın da büyük bir faydası olmuştur. Bir türlü fırsat bulamadığım "Roma-Bizans tarihini" cilt cilt devirdim kardeşim. Ben o vakte kadar böyle Bizans tarihi okumamıştım. Açık söyleyeyim. 1971'e kadar okuduğum bir tek Bizans tarihi vardı, Charles Dichl. Bir de Vasili-

yev'in ilk cildi. Türkçe'ydi bunlar... Ben işte ondan sonra (12 Mart ortamında) başladım İngilizce, Almanca, Fransızca kaynaklardan kitapları devirmeye. Üst üste... (Türkçe'de Bizans üstüne çok bir şey yok.) Bilmiyorum kaç cilt okudum. Sonunda pasaportumu aldım gittim. Avusturya'ya gittiğim dönem benim için bir dinlence oldu. Memleketteki o havadan uzaklaşmış oldum. Şu ya da bu tarafı tutma meselesi değil bu. O tür bir karışık havadan hiç hoşlanmam.

— Size ait olduğunu düşündüğüm bir temel özellik de "Bizans" kavramına yaptığınız itiraz...

— Bu bilinen bir şey. Ama az dikkat ediliyor. "Bizans" lafı hep kullanıyor ama yanlış bir kullanım. Bunun "Roma" olduğunu vurgulamak lazım. İdeoloji bakımından, hayat tarzı bakımından bu çok önemli. Böyle yanlış isimlendirmelere çok karşıyım. Çünkü isimlerin bireyleri ve özellikle de toplumları ifade ettiğini unutmayalım. Bizans ismini o imparatorluğun insanları hiçbir zaman kullanmadılar. Bizans adı 16. yüzyılda Alman âlimlerden Hieronimus Wolf'ün uydurduğu bir isimdir. İmparatorluğa Bizans, bu şehre Bizans ve bu ülkenin insanlarına Bizanslılar demek, 16. asır Batı Avrupa'sının uydurmasıdır. Arkasında siyasi bir misyon yatmaktadır.

— 12 Mart döneminde Roma-Bizans üstüne yaptığınız okumaların Viyana'da uzantıları oldu mu?

— Ben Viyana'da Bizantinistik okumadım. Çünkü onun için lisede Yunanca dersi almış olmak gerekiyor. Bunun da teknik altyapısını Türkiye hazırlamıyor. Ankara'da Yunanca öğrenemezsin. Orta zaman Yunanca'sını öğretecek bir âdem yoktur Ankara'da.. Güya klasik Yunanca öğrenme imkânları var. O da Allah vere! Modern Yunanca hiç yoktu. (Şimdi var ama, o zaman yoktu.) İkisini de öğrenmeden gidemezsin Avrupa'ya Bizantinistik yapmak için..

— Doktora "yeterlilik sınavı"na dönecek olursak. Çeşitli "kesintilere rağmen" nasıl yapılmıştı?

— Allahın sıcağında beş hoca bir araya gelecek. Ama jüri bir türlü toplanamıyor. Çünkü, ya Mümtaz'ı (Soysal) ya Muammer'i (Aksoy) tevkif edip götürüyorlar. Sonunda bunları bir araya getirdiler ve temmuz sıcağında toplandı Jüri. Yeterlilik jürisine Muammer Aksoy, Taner Timur, Necdet Serin, Deniz Baykal girdi. Hiç unutmam Muammer Aksoy, yeni çıkmış hapisten, sayfiyedeki evinden döndü geldi imtihan için. O yaz sıcağında kravatını takmış... Kravat sevmez oysa... Jüri başkanıydı... (Şimdi doçentlik jürilerine bile gelmiyor adamlar ya da geç geliyorlar falan...)

— *Yeterlik imtihanı nasıl geçti?*
— Necdet Serin vardı; iktisat soruları sordu. Sonunda jüri başkanı Muammer Hoca, "Sen çok okuma, fena olursun" dedi.

— *"Çok okuma" derken Muammer Aksoy "çok şeyi birden" merak eden öğrencisi İlber Ortaylı'ya bir şey mi demek istiyordu?*
— Evet. Zaten bir takılmaydı bu. "Okuma" demesi de "oku" demek. Hoş bir adamdı. Allah rahmet eylesin. Bilgili adamdı, hukuk kafası iyiydi. Hoş sorular soruldu. Taner Abi de (Taner Timur) vardı. Tartışmalar iyi gidiyordu. Yeterlilik imtihanım hoşça bir imtihan olarak geçti. 1971'in temmuz sıcağında dışarı çıktım, sonra tekrar içeri girdim. Bekliyorum. Karar tebliğ edilecek. "Sizi burada bir daha göreceğiz" diyor Muammer Hoca, "Ama doktora tezi savunması için" (gülüyor). "Pekiyi ile geçtin" dedi. Hoş adamdı. Her şeyin ekstremiydi Muammer Bey. Savunma yapar en ekstreminden... Politikaya dalar, heyecanla konuşur. Edebiyata dalar heyecanla konuşur. Tartıştığı konularda, talebe, profesör, genç, yaşlı fark etmez. Samimiyeti olan bir adamdı. Onu kim sever, kim sevmez beni ilgilendirmez. Ama ben "derinlemesine giden insanı" severim. Öylesi bu cemiyette çok bulunmaz.

— *Doktora "yeterlilik sınavını" verdikten sonra neler oldu?*

Bütün ailesi Nazilere kurban gitmiş, Dachau Toplama Kampı'ndan kurtulmuş Yahudi bir mühendis olan Karlburger, İlber Ortaylı'yı ve ailesini ziyarete geldiği Ankara'da (1972).

— Artık benim için temel gündem maddesi tezimi yazmaktı. Yeterlilik'ten sonra Avusturya'ya gittim. 1971 yılında. Benimle birlikte Yavuz Sabuncu da burs almıştı. Fakat, Yavuz (Avusturya'nın orta kuzeyindeki) Linz'e gitti. Oraya gitti de, sanki Linz'de mi oturdu? Yooo... Londra'da geçirdi hayatını. İyi etti. Ben ise Viyana'dan çıkamadım dışarı.

— *Neden Viyana'dan çıkmadınız dışarı?*

— Çünkü orada birtakım "ihtiyarlarla ahbap" oldum. Viyana'da benim çok ihtiyar iki dostum vardı. Birisi Rudolf Karlburger'dir. İkinci dostum da onun arkadaşı Frau Friedl Mertinz'di; Katolik burjuva bir ailenin kızıydı (2003 yılında doksan altı yaşında öldü). Üçümüz çok gezerdik, görürdük, daha doğrusu gösterirlerdi. Rudolf Karlburger, bütün ailesi Nazilere kurban gitmiş bir Yahudi'ydi, kendisi de Dachau Kampı'ndan kurtulmuştu, mühendisti ve çok iyi tarih bilirdi. Çok konuşkandı... *Non-stop* (hiç durmadan) konuşuyordu

bazen. Bir ara kendini kaybediyor ve Viyana şivesine gidiyordu. Üçümüz beraberken ister istemez böyleydi... Ama baş başayken diyordum ki: Sen İngilizce konuş, benim Viyana şivesine tahammülüm yok çünkü. Teknoloji Tarihi Müzesi'ne götürür ve anlatırdı. Bana teknoloji tarihini öğretmiştir. Dertli, sinirli bir adamdı. Her Avusturyalı gibi komünizmi sevmezdi ama Nazilerden daha çok nefret ederdi. Çok enteresandır Türkleri severdi. Bunu nereden anlıyorum? Teknik Tarih Müzesi'nde su tribünlerini bulur anlatırdı, "nasıl Türk değirmenleri ile işin başladığını." Şehir Müzesi'nde de Türk haritalarını gösterir. İlk bakan anlamaz o haritaları, komik şeyler zanneder. Hayır, zamanına göre o haritaların teknik mükemmeliyetini anlatırdı: "Belki Fransız çizim metotlarına uymaz fakat pratik açıdan çok geçerlidir" derdi. Bana bir gün dedi ki; "1938'in 10 Kasım'ından beri Avusturyalı değilim." Çünkü, o gün tevkif edilmiş. GESTAPO'da öğretmişler demek ki Avusturyalı olmadığını, Yahudi olduğunu... Dikkat ettim, bütün Avrupa Yahudileri gibi Rudolf Karlburger'de de (Katolik Avusturya muhitinde yetişmiş olmasına rağmen) Türkler hakkında önyargı yoktu, olanı da ayıklamış. Daha Türkiye'ye de gelmemişti. Okuyor falan... Oradan dikkatimi çekti ki Avrupa dünyasında Türk dostu olanlar Yahudiler. Hıristiyan dünyanın ve Hıristiyan kafasının iki düşmanı varsa; birisi Türkler; eli kılıçlı, toplu tüfekli Türkler tabii... Avusturya'daki "Türk imajı," sarıklı ve toplu tüfekli adamlardır; "konvansiyonel silahlarla" çarpışan bir Rönesans ordusudur çünkü Osmanlı ordusu...

— Yahudilerin Türk dostu olmasının bir temel nedeni de, Yahudiler ile Türklerin Hıristiyan dünya tarafından düşman ilan edilmesi mi?

— Tabii bir de engizisyon nedeniyle İspanya'dan göç eden Yahudilere Osmanlı dünyasının kapılarını açmış olması bir faktör...

— Viyana'da ilginç başka dostluklar da kurmuş olmalısınız...

— Orada bir Katolik yurdunda (kendime ait bir odada) kalıyordum. Çok ucuz ve hoştu... O yurdun civarında bir kafe var. İsmini bile hatırlamıyorum. Herkes buraya, "dullar kahvesi" der. Bir sürü ihtiyar kadın ve ihtiyar adamlar gelir, bir de ben giderim. Orada ahbap olurum, masadan masaya laf atarım. Bir kahve ısmarlar ya da çikolata ikram ederim, ahbaplık koyulaşır. Konuşurlar. *Oral history* (sözlü tarih) yaparım. Ben 70'li yıllarda orada böyle çok şey öğrendim. yetmiş-seksen yaşında bir sürü insan vardı. Bunlar imparatorluğu ya görmüşler ya da duymuşlar. Mesela, hiç literatürde okumadığım şeyler anlatırlardı: Arşidük Rudolf kafayı çekmiş çekmiş Hotel Sacher'de, çırılçıplak kılıcını kuşanıp dışarı çıkmış. Böyle bir skandal yaşanmış. Bunlar o yıllarda neşredilmiyordu, daha sonra başlandı neşredilmeye... Biz bu bilgileri "dedikodu metoduyla" toplamaya başladık.

— *İşinize yaradı yani "dedikodu" metodu...*
— Tabii canım. Merak uyandırıyor insanda. Şimdi yazılıyor öyle şeyler artık. Daha o zaman tazeydi. Avusturya tahammül edemezdi öyle şeyleri basmaya... Naziler ne yapmış bazı Avusturyalılara ve Yahudilere? Bunlar yazılmıyordu, "konuşuluyordu;" çok tuhaf...

— *Neden yazılmıyordu?*
— Bilmiyorum.

— *Bir tür oto sansür mü?*
— Evet, bir tuhaf oto sansür vardı. Yazana bir şey yapmazlar ama kimse basmaz. Avusturya, "doğruları yazmaktan ürken" bir memleketti. Çünkü Avusturya Nazilerin "cellatlığını" ve "gardiyanlığını" yapmış bir memleket. Halbuki resmi söylem; Avusturyalıların zarif, eski kültürün müzisyen adamları oldukları ve Avusturya'nın da Nazi zulmüne ilk düşen zavallı ülke olduğu yolundaydı... Sosyalist partiler de bunu çok tevarüs ettiriyordu. Hıristiyan Demokrat diyeceğimiz kesimin de bu işine geliyordu. Küçük

bir Nazi partisi de vardı. Onlar üçüncü gruptu o zaman. Haider'in partisi (o zaman) üçüncü partiydi...

— *O zaman da Nazi yanlıları vardı diyorsunuz...*
— Vardı. Ama konuşurken insanlar ya nefret ederler Almanlardan yahut tam aksine, "*Wir Deutchen*" (Biz Almanlar) diye bahsederler. Ve birtakım şeyler anlatırlardı. Bizim bölümün bir sekreteri vardı, şen şakrak hoş bir kadındı, "Hadi canım nasıl karşıladılar Almanları" falan diye anlatırdı. Doğrular da böyle anlatılırdı. Ben bunları nereden öğreneceğim? İhtiyarlardan ve kahveden... Başka şansımız var mı?

— *Ya Viyana Üniversitesi?*
— Artık eski Viyana Üniversitesi'nin kaldığını hiç zannetmiyorum. Ama benim okuduğum sırada, el'an iyiydi. Üniversiteye kayıt için tam bir hafta kuyruk bekledim. Formülerler dolduruyorsun falan... (Daha sonraki yıllarda gittiğim Chicago'da, mastır için "bir saatte" kayıt oldum. Aradaki farkı anlayın.) Bir sürü ders yazıyorsun. O derslere girip çıkmak bile serbest, o derslerin imtihanına girmek bile serbest Viyana'da... Kayıt olmak için niye kuyruklara giriliyor o da belli değil. Oryantalistik ve Slavistik'e giderdim. Oryantalistik'te talebe azdı. Ben orada Schaendlinger'le metin okudum. Faydasız bir şey değil. Ama çok açmadı beni. Tietze ile çalışmak ise zevkliydi. Hem onun dersini almak hem de o sırada yayımladığı "Haalat-ı Kahire" ve Mustafa Ali'nin "Nushat-ı Selatin"i (Sultanlara Nasihat) yazmaları için yaptığımız karşılaştırmalı metin okumaları benim hayatımın en önemli kazançlarından biridir.

— *"Karşılaştırmalı metin okumak" ne demek?*
— Onu öyle yaz. Filolojide metinler karşılıklı kontrol edilir. Metni inşa edip doğrusunu yazmak için.

— *"Tarihçi olmayan" meraklı okurları da düşünerek sormuştum...*

— Aynı metnin iki, üç, dört kopyasını okuyacaksın. En doğru ifadeyi, üslubu, lügatı bulacaksın. Çünkü eksik kopye edilmiş ya da yanlış yazılmış olabilir. Eskiden matbaa yok ya... Onun için bu ayıklamayı yapmak çok önemli. Bir metindeki eksik cümle ya da yanlış ifade, "başka bir metinden daha doğru ifade" çıkartılarak tamir edilir.

— *Tietze ile çalışmak neler getirdi hayatınıza?*
— Beraber kütüphaneye giderdik. Hatta hafta sonu gezileri yapardık. Eşi Süheylâ Tietze ve dört çocukla birlikte. (Dört çocuğu vardır.) Yanında çok gezdirirdi. Çok şey öğrendim ondan. Türkçe'yi mükemmel yazardı. Mektuplaşırdık. Çıkardığı bibliyografyaya da yardım ettim.

— *Tietze'den öğrendiğiniz "çok şey"in içine ne giriyor mesela?*
— Çok şey canım. Metin okuma, terminoloji... Çok daha fazla şey öğrenebilirdik ama... Öyle bir adamdı ki, Byzantinika yapanlar da gelip ona danışıyordu. Bir metin çevirdim (Shweigger'i), gayet ağır bir yeni zaman Almanca'sıydı, birtakım kelimeleri ve terimleri ona soruyordum. Oryantalistik kadar, Slavistik, Germanistik, İtalya tetkiklerinde de bilgiliydi.

Strasbourg'ta, Tietze ve Budokova ile birlikte (1984).

— *"Slavistik" Bölümü'nde kimleri tanıdınız?*
— Slavistik Bölümü'nde Çekya'dan Maresh vardı. Çekya'dan ithal edilmiş bir profesördü bu. Eski Slovinceci... Krivenko gibi bir Rus muallim vardı. Bir Doğu Avrupa (Rusya) tarihçisi olan Leitsch (Laytz) vardı, hâlâ ahbabız. Çok önemli bir entelektüeldir ve enteresan bir adamdır. Bir de Plaschka (Plaşka); o da Güney Doğu Avrupa tarihçisiydi ve doktora derslerine gelirdi, onun doktora kurslarından çok istifadem olmuştur. Viyana'da eski Alman vesikalarını okumak için National Bibliotheque'te (Milli Kütüphane'de) Herr Sagel diye biri vardı, derviş gibi... Ona gittim. O bana bir sürü "anahtar metin" verdi. Eski Kurenth yazılı vesikaları okumam için... Ben basılı Gotik yazı okuyordum ama çok acayip elyazmaları vardı. Onları o sırada okumayı öğrendim. Bu bana daha ileride tezimde yardımcı oldu. Doçentlikte Almanca vesikaları okumada kolaylık çektim. (Daha sonraları Moskova'ya gittiğim vakit de arşivde Zuaviç diye bir arşivci vardı. Çok naif, hastalıklı bir genç adam. Dürüst ve entelektüel bir Rus memuru. Hediye bile kabul etmez. O memlekette hırsızların yanında böyle "asil" insanlar da vardır. Babası da zaten İngiliz tarihi profesörüydü. Stalin'in kurbanlarından... Stalin, babasını Orta Asya'ya sürmüş, sıcaktan ölmüş zavallı profesör Zuaviç... İşte onun oğlu da bana 17. asır Rus vesikalarını –Romanof'ların ilk devriyle ilgili Türk vesikalarının Rusça tercümeleri var, onları falan okumayı–, özgün epigrafik işaretleri öğretti.)

— *Avusturya'da "az zamanda çok insan" tanımış olmalısınız...*
— Orada çok iyi arkadaşlar edindim. O zaman asistan olanların şimdi hepsi ordinaryüs oldu artık. Horst Haselsteiner, Suppan, Peifuss (hatta emekli oluyorlar belki artık). Haselsteiner'ın Macarca ve Sırpçası fevkaladedir. Annesi Macar'dı zaten... Suppan da öyle Çekçe ve Sırpça falan bilir. Bilhassa Haselstein'dan çok şey öğrendim. Hoşsohbet zeki adamlardı.

— Peki "Slavistik" deyince ne anlamalıyız?
— Slav dillerini kapsıyor. Rusça ve bir Güney Slav dili seçmiştim. Çünkü, Polonezce hocası biraz sertti.

— Bütün bunları size "öğretenleri" tanımanız tamamen "tesadüf" değil herhalde? Biraz da siz onları aramış bulmuş, olmalısınız...
— Aranırsan bulursun.

— Bu tanışmalardan hangisi şans?
— Bilmem... Tietze'ye rastlamak şans değil mi? Allaha şükür. Çok şey bilirdi. Germanistik bilir, Slavistik bilir. Bizanstinistik bilir. Her bir şeyi bilir bir adamdı o... Andreas Tietze, aslında İstanbul'da çok uzun yıllar boyunca bulundu. Bütün o İkinci Dünya Savaşı dönemini Türkiye'de geçirdi. Türkiye'yi bırakıp gitmesi de nankörlükten veya Amerika'da daha iyisini bulduğundan falan değil. Burada hiçbir şey bulamamasından... Adam, Orman Fakültesi'nde Almanca lektörlük (okutmanlık) yapıyor, Edebiyat Fakültesi gibi bir yer, kapı açmıyor Tietze'ye...

— Ama Türkiye'de değil, Avusturya'da tanıdınız Andreas Tietze'yi, değil mi?
— Evet. Ben üniversitede okuduğum zaman, bu adamlar Türkiye'de olsa, biz Bizantinistik de yapardık, âlâsından... Arami dillerini de, yani Süryanice de yapardık, Ermenice de yapardık, hepsi olurdu. Bunların hiçbiri olmadı. Slavistik de yapabilirdik. Andreas Tietze, Slavist'tir aslında, bir tarafıyla da... Bu adamlardan daha çok "yararlanmak" dururken, –kıskançlık bile değil– onların "yerini kapma" davranışı ağır basmış belli ki. Bizim böyle haddini bilmeyen bir havamız vardı. Önce bir yetiştir kendini de ondan sonra makamı ve mevkii al değil mi? Yeterince yetişmemişsen ne olacak? İstediğin kadar makamın olsun. Boş!..

— Tanıdığınız Andreas Tietze, nasıl biriydi?

— Vallahi bir kere ince, mütevazı bir adam. Terbiyeli, gülümseyen. Çok gülünç bir şey söylersen –ki ben çok yapardım– sesli olarak –alçak sesli ama– gülerdi hocamız. Günde on altı saat falan çalışırdı. Ehh yirmi dil falan bilirdi... Taaa Amerika'dan Bizantinistik yapan talebe gelirdi ona, akıl fikir sormaya... Ve maalesef bizim memlekette "filolojik zihniyet" olmadığı için istifade edemediler ondan. Biz Türkler "filoloji" bilmeyiz ve "müzik" de bilmeyiz. Bu çok açık iki unsurdur. Bir yığın adam, filoloji ve müzik bilmedikleri için "mantık" falan gibi şeylere de çok meraklı değildir. Onun için "felsefe olmaz bizde" derler. Ciddi felsefe yapacaksan, önce teknik donanımın olacak, bu olmadan olmaz. "Umumi filolojik donanımın olmayışı" Türkiye'de ciddi bir eksiklik yaratmıştır. Yeni yeni başlıyor galiba gençler, o makus talihi değiştiriyorlar.

— *Andreas Tietze sonra Türkiye'ye gelmek istemedi mi?*
— Yok artık istemedi. Ekmek parası bu. Bir ara Amerika'da Los Angeles'ta çalıştı, sonra Viyana'ya döndürdüler onu Avusturyalılar. Orada olduğum yıl, Avusturya'ya dönmüştü, ondan sonra da "ordinaryüs" oldu.

— *Sizin evinize de gidip gelmişliği var, kızınızdan dinlediğim kadarıyla...*
— Ankara'da da görüştük. Hocamızın, üstümüzde emeği çok vardır. Böyle insanlara rastlayınca, insanın bütün hayatı ve yöntemi değişiyor.

— *Ne değişti mesela hayatınızda?*
— Filoloji; kaynaklara, "metinlere saygı duymaktır" bunu edindim. Halil Bey'den (İnalcık) öğrenmeye başladığım şeyi o tamamladı. Sonra, sosyoloji yapacağım diye uydurma yok. Ciddi insanlar, belirli sahalara el attıklarında hakikaten merak ederler. Mesela Halil Bey müthiş sosyoloji okurdu. O kadar ki sosyologlardan çok sosyoloji okurdu.

— Avusturya'da kaldığınız bir sene boyunca, belli ki çok koşuşturup, çok şey öğrenmişsiniz...
— Evet. Viyana'ya gittiğimin daha ikinci günü Burg Theater'da *Adrian* diye bir oyunu; Akademi Theater'da İbsen'in *Nora*'sını seyrettim... Talebe kartına (son yarım saatte bilet alırsan) yüzde elli tenzilat yapılırdı. Onun için locada en iyi yerde birçok eseri izleyip dinleyebildim. Akşamları konser ve tiyatroyla geçerdi günler. Musik Verein'a da öyle giderdim. Ben orada Wilhelm Kempff'i bile dinledim. Avusturya'da bir şans daha vardı: Ankara'dan Çekya'ya gitmek istesen zor vize alırsın, başın da derde girer. Ama, oradayken, "vize" kolay alınır. Hafta sonu otobüsle Prag'da bu kardeşiniz... Prag, fakir dökülüyor falan ama ne hoş ne orijinal yerdi. O sırada en azından sokaklarda Japon turist yoktu... Budapeşte de çok güzeldi. Janos Kadar, Macaristan'ı artık düzeltmeye başlamıştı. Hatta Hırvatistan ve Avusturya'nın askeri sınırlarına bir gezi yaptı fakülte, ona da gittim. Venedik'e tabii çok gittim geldim. Ve asıl önemlisi bir tatilde, trenle İspanya'ya kadar gittim.

— Bir yıla ne kadar çok şey sığmış... İspanya'ya gitmişken bir de İspanyolca öğrenmeyi gündeme eklemediniz mi?
— İspanyolca'yı hiç sevmem. Hiç gereği yok. Zaten Latin dili olduğu için bazı şeyleri karine ile anlıyorsun.

— Avusturya'dan Türkiye'ye döndüğünüz zaman ne oldu?
— Bir sene daha işsiz kaldım, Dil Tarih'e verdim kendimi.

— Tutamaksız mı kaldınız?
— Yooo... Dil Tarih'i bitirmek için çalıştım. Döner dönmez hem Dil Tarih'e abandım hem de Babıâli arşivlerine daldım...

— Geçiminizi nasıl sağlıyordunuz?
— İşim olmadığı için "mihmandarlık" yapıyordum. Bir tur yapıyorsun, üç gün, beş gün, on gün geziyorsun, bir sürü para. Ondan sonra oturup çalışıyorsun.

— *"Avusturya'dan döndükten sonra Arşiv'e daldım" dediniz. Dışarıdan biri bunun anlamını pek bilmez... Nasıl bir dünyadır arşiv?*

— Başbakanlık arşivinde Rauf (Beygu) Bey'le Turgut (Işıksal) Bey vardı. İki değerli uzman. Tasnif işinde, insanlara Cengiz Orhonlu çok yol gösterirdi, çok iyi bir adamdı. Sohbet ederdik falan. Çok bilgili arşivcilerdi onlar... Ve kolaylık sağlarlardı. Arşiv küçücüktü. Mehmet Genç oradaydı. Mübahat Hanım oradaydı. Mübahat Hanım, acımasız bir tarih teknisyenidir. Bizim nesil, ondan bilimsel titizlik ve dürüstlük öğrendi. Allah ömür versin, elli yıldır okuryazar. Halil Sahillioğlu da oradaydı. Tevfik Güran gelir çalışırdı. Bunlar müdavimler... İşte (şimdi profesör olan) asistan arkadaşlar da vardı. İstanbul'un bu muhiti hep bereketlidir. O zamanki arşiv, Vilayet'in arkasında Fossati Kardeşler'in yaptığı Hazine-i Evrak binasıdır. Orada tamamen evrak saklanır. Maalesef Türk arşivlerinin yetersiz bir-iki deposu oradadır, çoğu da Süleymaniye'deki medrese artığı depolardaydı. El'an durum düzelmiştir. Tasnif heyeti falan pek yoktu. Atatürk devrinde bir ara yapılan eski tasniflerle idare edildi. Arşivde çalışan Rauf Beygu ve Turgut Işıksal, okuyucuya hizmet verir, ama tasnif yapamazlardı. Sadece iki kişiydiler çünkü... Her gelene de gayet isabetli tavsiyede bulunurlardı. Hatırlıyorum, Allah rahmet eylesin Rauf Bey'e gidip, "Bendeniz Siyasal'da doktora yapıyorum" dedim. "Tanzimat'tan sonra Mahalli İdarelerle (belediyelerle) uğraşacağım, biraz okuma yaptım. Vilayet İdare Meclisleri ve Belediyeler üstüne neye bakayım?" Hiç unutmam. "Önce İdare tasniflerinden başlayın" dedi. O zaman da fazla tasnif edilmiş belge yoktu. Şimdi 19. yüzyıl tasniflerinin (Allah vermesin) altında kalırsın. Ondan sonra, "Şehremanet odası falan var" dedi. O tarihte belediyeler konusunu Osman Nuri hazırlamış olduğu için, ben Vilayet İdaresi'ni merak ediyorum. Oradaki kurulları falan... Zira hissettim ki, Meclis-i Mebusan'a (ilk Meclis'e) gelen mebusların çoğu, vilayetlerin idare meclislerinden geliyor. Ben o demok-

ratik geleneği arıyorum. Başladım çalışmaya. Orayı tarıyorum, vesikayı istiyorum. Tietze Viyana'da, Halil Bey de burada belge okutmuş ama... Belgeleri okumak mümkün değil. Bir evrak geliyor, bir kelime soruyorsun, olmuyor. Mesela, Hadiye Tuncer'e sordum bir kelimeyi... "Mevled-i van" dedi. Halbuki "Moldovan."

— Ki, Hadiye Hanım da ufak tefek biri değil...
— Hadiye Hanım, tarihçi değil rahmetli ama okurdu. Hadiye Hanım ziraatçidir, merak sarmıştır bu işe, kızı da arkadaşımızdır. Rahmetli iyi bir kadındı, bize çok yardım etmiştir. Meslekten tarihçi değil. Ama merak etmiş. Genel müdür ona bir vazife vermiş, o da bu vazifeyle birlikte dalmış işe...

— Tezinize "kaynak" aramak için başka nerelerde çalışmanız gerekti?
— Sonra Belediye'nin kütüphanesi Beyazıt'taydı. Medrese'nin içindeydi. Salnameleri orada okudum. Şeriye Sicilleri'ne çok sonra gittim. O, Müftülük'tedir. (Yani eski Şeyhül İslamlığın sicilleri.) İstanbul ve civarının şeriye mahkemesi sicilleri, Sultan Abdülhamid'in kendisinin yaptığı dolapların içinde durur. O zaman Abdülaziz Bayındır beyefendi, sicillerin muhafaza edildiği bu yerin başkanıydı ve orada "fetva verme" görevi de yapardı. Gelir ona danışırlardı birtakım Müslümanlar, o da cevap verirdi.

— Arşiv çalışması yapmak, "sabır" ister herhalde... Dolayısıyla, biraz da "inatlaşmayı" mı gerektiriyordu?
— Yooo. Çok eğlence vardır orada... Arşiv çok tatlı bir iştir. Arşivi keyifli okursun da, yazarken sıkılırsın. Ben hayatımda yazma işine çok erken başladım.

— "Bu da işime yaradı" mı diyorsunuz?
— Tabii, yazmaya erken yaşta başlamam, işimi kolaylaştırdı. Birtakım insanlar cümleyi kuramıyor. Ben bir başladım mı oturup yazarım. Çenem bir açılır, yazarım.

— Ama neresinden baksanız, belgenin "doğru okunması" gibi ciddi bir sorun var. O da sabır ve dikkat istemez mi?
— Tabii doğru. Ancak, sabır kadar "dikkat ve merak" da olacak.

— Aşağı yukarı kaç yıldır arşivlere girip çıkıyorsunuz?
— Otuz yıl oldu.

— O günün arşivleri ile bugünün arşivleri arasında bir kıyaslama yapsanız. Otuz yılda ne fark etti?
— Bizim arşivlerden evvel, yabancı arşivlere girdim ben... Onların tasnifi, katalogu yüz sene evvel bitmiş. Bizde öyle bir şey yok. Bizde daha yeni başlıyor bu süreç.

— "Yeni kuruluyor" dediğinize göre, bu alandaki yetersizlik için sadece "Cumhuriyet dönemini" eleştiremeyiz demek ki...
— Yok canım... Osmanlı da bir şey yapmamış. Zannediliyor ki çok daha evvelden her şey çok iyiydi, oturmuştu. Kültür tamamdı. Bu Cumhuriyetçiler geldi ve batırdı. Ama... Kültürel tahribat, kültürel kadirbilmezlik Cumhuriyet'le falan sınırlı değil. Zaten var olan lakaydi ve hoyratlığı, bazıları, cumhuriyetçilikle temellendiriyor. Tabii ki, harf inkılabının kültürel kırılmada bir payı var. Yok değil. Ama bu kadar olmayabilirdi. Tembellik ve mazinin mirasını devralmama konusundaki lakayıtlık, hep var Türkiye'de... Osmanlı devrinde Topkapı Sarayı da berbat vaziyetteydi... Cumhuriyet devrinde bazı şeyler niye yapıldı? Ecnebilere karşı ayıp oluyor diye... Turizm kurtardı bu memleketi. Turizm sayesinde eserleri restore ediyoruz, eserleri koruyor ve sergiliyoruz. Ermenilerin suikastlerinden sonra da arşivlerimize eğilmeye başladık. Ermeni şamatasına cevap vermek uğruna, arşivler bir bakıma önem kazandı... Türkiye arşivlerindeki atılım, Hasan Celal Güzel'in müsteşarlığı dönemine rastlar. O, bu işleri düzenleyen, cevval ve arşivi anlayan bir devletliydi.

— Doktora tezinizin konusunu nasıl seçmiştiniz?

— Doktora tezimin konusu 1972 sonunda aklıma geldi. Suret-i katiyede Tanzimat devri üzerinde çalışmayı düşünmezdim. Klasik devir için hazırlanmıştım. Fakat o tarihlerde seçimler ve belediyelerin yapılanması çok ilgimi çekti. Ve bu konuya eğilmeye karar verdim. Benden evvel bu konuyla çok etraflıca uğraşan Osman Nuri Bey'dir. Bizde belediye tarihi konusunda, Osman Nuri Bey'in *Mecelle-i Umur-u Belediyye*'si vardır. Arşive gittiğim zaman gördüm ki taşra belediyeleri için çok daha ilginç şeyler var. Üstelik o zaman arşiv, tasnif edilmemiş, 19. asırla ilgili vesikalar ancak bugünkünün onda biri kadar... Belki o kadar bile yok. "Mahalli İdare" kavramının içine aslında sırf "belediye" girmez. Daha doğrusu ben, "belediye" konusuna "yerel yönetim" olarak yaklaştım. Ve başka el atılmamış konulara, "vilayet idare meclisleri, köy idareleri, sancak idarelerinde; mahalli meclisler ya da mahalli kurullar"a ağırlık verdim. O arada "belediye"yi de ele aldım. Mecburen alırsın... Vilayetlerde, sancaklardaki birtakım mahalli kuruluşlara, yerel eşrafın ve halkın idareye katılmasına ve bunun üzerine birtakım görüşlere de bakmak gerekiyordu. Ben de o sırada İlhan Tekeli, Mübeccel Kıray Hoca gibi Orta Doğu Teknik Üniversitesi'ndeki sosyal bilimciler ve plancılarla çok beraberim... Ve "şehir tarihini" iyi inceleyeyim diye, –daha önce de anlattığım gibi– Orta Doğu'ya gittim ve mastır programına girdim. Hatta, mülakatta dedim ki, "İsterseniz beni özel öğrenci gibi alın. Çünkü benim maksadım, şehir plancısı veya mimar olmak değil. Tarihçiyim ben." İlhan (Tekeli) Hoca çok ilgilendi, beni kayıtlı öğrenci olarak aldı. Tam zamanlı olarak devam ettim mastır programına ve çok da şey öğrendim o muhitten... Bunu yapmış olmak, bana çok yardım etti. Amacım, Tanzimat devrini incelemekti ki o zaman Tanzimat devri çok sevilmiyordu tarihçilerce... Bilhassa yerel yönetim meselesine, yerli ve yabancı kaynaklardan bakacaktım. Şurası bir gerçek: 18. yüzyıldan itibaren, idare, "merkez'den çıkmış." Bir şe-

kilde desantralizasyon var... 19. yüzyıl, "tekrar merkezileşme" dönemi ama "yerel"siz olmuyor. Bu çok önemli bir katkı... Ve İmparatorluğa dış müdahaleler var tabii... Onlar da idare yapımıza, hukuk yapımıza etki ediyor. Ona karşı devletin kendisini "yenilemesi" ve "direnmesi" söz konusu. "Biz bu işi yapıyoruz, yaparız" havası var. Süreci bugünküne çok benzetiyorlar. Ama, tabii hiçbir şey, bir şeye tam o kadar benzemez. O geçen asrın bir imparatorluğuydu... Ve Osmanlı İmparatorluğu da büyük devletlerdendi. O yapıyı da hesaba katman, düşünmen lazım. İngiltere'nin çok gerisinde bir sanayileşme var. Ama, Sanayi Medeniyeti'ne bir yerinden adım atmaya çalışan, yer yer de adım atan bir memleket bu; sosyal yapısı değişiyor o sırada. İşte (ODTÜ'de) şehir olgusunu incelemeye böyle bir çerçevede girdim... Ve kendime göre kanunları inceledim. II. Abdülhamid devrinde de bitirdim, daha öteye kalemimle pek uzanmadım. Ondan sonra da bu konuyla uğraşmaya devam ettim: Özellikle belediyecilik konusunun analize tabi edildiği bir dönem vardı, o zaman. Bu konuda beni bir hayli de toplantı ve ortak kitap yazımına çağırmışlardır. Ama artık bu konuyu bıraktım. Şimdi benim üzüldüğüm şey: Üstünden neredeyse kırk sene geçmiş, hâlâ bu işle uğraşmıyorlar ciddi ve etraflı olarak. Çok hazin.

— Sizin o dönem incelemeye aldığınız tarihsel yapının günümüze izleri vardır muhakkak.

— Var işte... O da "belediyelerin zayıflığı"dır. Belediye reformunu burada Turgut Özal yaptı. Başkası da yapabilirdi. Sallandılar. Hakikaten 1983 Anavatan iktidarı bu işlere bir tür çözüm getirmiştir. Ama ortaya çıkan belediye; bu sefer maliyesi güçlü, belki biraz daha otonom, fakat hiçbir şekilde bunu hak etmeyen bir teşekkül. Çünkü, bu halk, bunu yaratmaya alışmamış. Görüyorsun belediyeler, ortada bambaşka problemlerle duruyor. Halen demokratik kuruluşlar değil. Herkesin seçilemediği yerler ve kısa zamanda yolsuzluk batağına giriyorlar.

— Osmanlı Meclis-i Mebusanı'na giren ilk mebusların çoğunun vilayetlerin idare meclislerinden geldiğini tespit etmişsiniz çalışmanız sırasında...

— Evet. O konuyu ben merak edip, kaynakları karıştırdım, bir biyografik taramaya giriştim. Daha doğrusu öyle bir hamallık yaptım. İlk defa ben söyledim bunun öyle olduğunu... Benim dikkat çektiğim bir konudur o. Bu da benim niye "mahalli idare ve mahalli meclis konusuna eğildiğim"i gösteriyor. İlk parlamento bile öyle oluşuyor. Ve o ilk Meclis'te, Seçim Kanunu çıkarken, taşralılar diyor ki; "Biz taşralılar bidayet-i Tanzimat'tan beri seçim işindeyiz. İstanbulluların bunu daha gördüğü yok." Bu çok önemli.

— Görünmeyen bir "katılımcılık" var diyorsunuz bu toplumun geçmişinde...

— Evet... Arkada, görünmeyen bir anane, alışkanlık ve tecrübe var...

— Tanzimat'la ortaya çıkan "yapısal değişiklikler"in "yönetim biçimleri"ne de etkisi oluyor. Bu belli... Ama, "yerel yönetime katılım" gündeme geldiği sırada, "toprak" meselesi "çözülmediği" için, birtakım başka karışıklıklar da ortaya çıkmıyor mu?

— Toprak meselesinin Tanzimat'ta ne kadar büyük bir sorun teşkil ettiğini, Rumeli ve Bulgaristan'da, Bosna'da görünürdeki "milliyetçi" ayaklanmaların, "toprak" sorununa dayandığını genç Halil İnalcık tespit etmiş. Ne zaman etmiş? 1941'de... Tanzimat ve Bulgar meselesi onun doktora tezidir. Kısa bir araştırmadır. Çok mevziidir. O zamanki Rumeli ve Bulgaristan meselesi üstüne tetkik edilmiştir. Ama isabetli bir görüştür. Bence daha sonra, Belleten 112'deki "Tanzimat'ın Sosyal Sonuçları," onu vesikalarla tamamlayan bir büyük araştırmadır. Tabii hocamızın tesiri oluyor. Ama ben, toprak meselesine girmedim. Şehir konusu beni çok celbetti... Ve sosyal çatışmanın nedenlerinden çok, "idari sosyal transformasyonu" ve "değişimi" takip

etmeyi tercih ettim... Ve o bana zannımca çok şey kazandırdı. Çünkü ondan sonra, biraz da talih yardım etti. Bunda Şerafettin Hoca'nın kültür müsteşarlığı rol oynamıştır. Kendisi beni Polonyalılara takdim etmişti. *Varna* filmi çevrilirken, Bulgaristan'a gittim. Ve o noktadan itibaren ben Balkan meselesiyle yoğun olarak ilgilenmeye başladım. Romence ve modern Yunanca bilmiyorum ama Slav dillerini takip edebiliyorum, Sırpça'yı ve Bulgarca'yı falan... Bu sayede orada topladığım literatürü okuyabildim. O memleketin insanlarıyla da ahbap olabiliyordum. Daha o zaman Varşova Paktı dönemiydi. Balkanlar'ı incelemek için bence yerel dillerin dışında, "iki dil" önemli. Bir tanesi oraların o zaman doğal idare dili olan Türkçe'dir. İkincisi de ilmi araştırma dili olan Almanca'dır. Bilhassa o zaman Balkanlar'da Almanca çok kapıyı açardı bir araştırmacı için... Çünkü, Balkanlar'da insanlar İngilizce bilmiyorlardı. Ya Fransızca ya da Almanca konuşuyorlardı... Ve hassaten Almanca konuşup yazıyorlardı. Bu bana çok yardım etti. Özellikle de o muhite girmeme, literatürü okumama... Benim kuşağım içinde "modernleşen Balkan"la ilgilenen bir tek ben vardım diyebilirim. Bunu yapmama, Avusturya-Viyana'da okumam, oradaki muhiti ve kuvvetli Balkanistik merkezleri tanımam da yardım etti.

— Doktora tezinizi "savunma" aşamasına nasıl ve ne zaman girdiniz?

— Doktora tezi savunmasına 1974'te (Haziran) girdim. Tezimi, Mübeccel Kıray ve İlhan Tekeli ile yazıyordum daha çok. Onlar okutur, onlar yönlendirirdi, onlarla tartışırdım, onlar bana yön verirdi... Halil Hoca o sırada Amerika'ya gitmiş. Konumuz, "Tanzimat'tan Sonra Mahalli İdareler." Şeref Gözübüyük ile okulda istişarede bulunuyorum. Şeref Hoca, iyi hukukçudur, nazik bir insandır, teşvikkârdır ve iyi yönlendirmeleri vardır. Onu nedense doktora babası yapmadık. Zira, tezin savunmasına iki ay kala "kürsü başkanı" Taner Timur diye, nezaketen ona rica et-

İlber Ortaylı, Prof. Nermin Abadan Unat (soldan üçüncü) ve Mübeccel Belik Kıray (soldan dördüncü) ile birlikte...

tim, "Siz doktora danışmanım olun" diye... İşte böyle bir koşturmaca içinde doktora tezim 1973'te bitmişti. Siyasal'a asistan girmesem ne olurdu? Başka yere girerdim. Belki de daha değişik bir çizgim olurdu. Siyasal'da ilk yıllarım iyi geçti. Fakat 80'den sonra, buranın bana pek yararlı olduğunu zannetmiyorum... Bazı branşlar, bazı fakültelere uzak... (Kendi tarih fakültelerimizi beğenmiyoruz ama...) Maalesef tarihçilik, şu veya bu fakültede de olmuyor. Siyasal ise, garip bir fakülte. Türkiye'yi "tarihçi" olarak temsil eden bir düzine adam da oradandır.

— Mesela?

— Mehmet Genç, Mete Tunçay, Zafer Toprak, bendeniz, Maliye Vekili Abdullatif Şener (o da Mali Tarih doktoralıdır). Akşin Somel (Sabancı'da), Tevfik Güran (İktisat Fakültesi), yeni nesilden Şükrü Ilıcak, Uygur Kocabaşoğlu vs.

— Tez savunmasını yaptınız. Artık İlber Ortaylı doktoralı bir asistan. Sonra ders verdiniz mi hemen?

— Yok. İki sene sonra ders verdim. Tez savunmasından çıktıktan bir yıl sonra, Amerika Birleşik Devletleri'ne gittim. (O ara Dil Tarih'i de bitirdim.) 1976'nın bahar sömestrinde ders verdim.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

Amerika'dan Kışla'ya...

"Amerikan entelektüelleri son derece rahat ve terbiyesizlikten uzaktır. Mesela Almanya'da adam sana önce 'nerelisin' diye bakar. Adamın eşref saatini kollayacaksın. Amerikan entelektüelleri öyle değildir. Onlarla ahbaplık edilir. Fakat Avrupa'daki entelektüel tipini de Amerika'da bulur musun? Çok zor."

Dr. İlber Ortaylı'nın Chicago Üniversitesi'nde (tekrar) mastır yaptığı günlerin yeni bir diploma ile noktalanışı (13 Haziran 1975)...

"İlber Ortaylı bir bakıma, Evliya Çelebi'ye benziyor. Hem seyyah oluşuyla, hem de ironisiyle... Duyduklarını ve gördüklerini –üstüne biraz da katkı yaparak– ne güzel anlatır... Bizde tarih kitapları neden sıkıcı, diye sorduklarında şöyle yanıtlamıştı: 'Roman okumuyorlar da ondan... Roman okumayanlar iyi yazamıyor.'"

Prof. Dr. Ahmet Nezihi Turan
Türk Tarihçiliğinde İlber Ortaylı konferansından
(Cemal Reşit Rey Salonu, 27 Mayıs 2005)

— *Doktora tezinin savunmasından çıktıktan bir yıl sonra, Amerika Birleşik Devletleri'ne gidiyorsunuz.*
— 1974-75'te de Amerika'ya gittim. Chicago Üniversitesi'ne... Orada mastır yaptım. Aslında oraya gidişim bir "gezi programı" gibiydi. Ama gitmişken tarihten mastır yaptım.

— *Doktorayı bitirdikten sonra bir mastır tezi daha yapmak niye?*
— Bir programla gitmişim Amerika'ya hazır... Boş durmayayım diye...

— *Amerika'ya gitmeden önce İngilizce yönünden yeterli miydiniz?*
— Taa 1958 yılının yazında ben bir hocayla İngilizce derse başlamıştım. Fakat maalesef yaz bitince o ders kesildi. Halbuki ben, çok iyi öğreniyordum ve seviyordum. Avusturya Lisesi de o sene İngilizce eğitimi kaldırmış. Veliler diyormuş ki, "İkinci dil olarak İngilizce çocuklar için zor oluyor." O veliler çok iyi biliyor sanki; ikinci dilin kolay mı, zor mu olduğunu... Okul da o sene kaldırmış İngilizce'yi, sonraki sınıflarda koymak üzere... Dolayısıyla, benim öğrendiğim o İngilizce, orada kesilmiş oldu. Mülkiye yıllarımda İngilizce ile çok uğraşmadım doğrusu... Hep başka dillere verdim kendimi... Fakat Mülkiye'yi bitirirken baktım ki ben bu dili bilmiyoruuuuum! Ne yapayım? ODTÜ imtihanına girip kazandım... Ve böylece ODTÜ'de hazırlık sınıfına kaydolduğumu (daha önce) anlatmıştım zaten. Başkentte İngilizce öğrenmenin en iyi yolu buydu... Hasılı uğraştık falan ama... benim İngilizce, iyi bir Amerikan üniversitesinde okumaya yetecek

gibi değildi o sıra. Nitekim o zamanlar TOEFL imtihanı daha kolay olmasına rağmen, ben o imtihanın en sonuncu devresine (temmuz sonunda) girdim. Eylülde de Amerika'ya gittim. Bunlar benden "netice" soruyorlar. Netice geldi arkadan, ses çıkarmadılar ama "notumun düşük" olduğu anlaşıldı. Düşük netice aldığım yetmezmiş gibi, bir de "gürültüye" vurdum. Chicago Üniversitesi'nin talebe dekanı olan Mrs. Mary Martin'e diyorum ki, "Benim İngilizcem yetersiz, bana hoca bul." Kadın da, "İyi valla" demiyor. İşte orada Amerikan idari zihniyetinin şahane tarafı ortaya çıkıyor.

— *Bu, tam da "Amerikalılara uygun" bir yaklaşım değil mi?*
— Fransa'da ya da Almanya'da, "Bize ne" derlerdi. Halbuki Amerikalı, akıllı. Burs alıp gelen biri, "İngilizcem yetersiz" diyorsa... Amerikan zihniyeti, şöyle bir sorunun yanıtını arar: "Amerika'ya gelmiş bir adam, okuyor, bunu harcayacak mıyız? Yoksa adam mı edeceğiz?" İlahiyat seminerinden –adını unuttuğum– bir teoloji öğrencisini, yani papaz adayını yolladı Mary Martin bana... Adam, her gün bir *essay* (deneme) yazdırıyor ve ciddiyetle okuyor düzeltiyordu yazdıklarımı. Bir buçuk ay sonra Mary Martin çağırdı dedi ki; "Sen çok tarihi *essay* yazıyormışsun, biraz *ice-cream*'den bahsetsen nasıl olur?" "Oluuuur" dedim.

— *Papaz adayı öğretmene sonra nasıl ödevler hazırladınız?*
— Sonra *ice-cream*'li şeyler de yazmaya başladım. Ama zannederim ki ben o yıl "ice-cream"li İngilizce'yi pek iyi halledemedim. Bir yandan üç sömestr yapacağım, mastır programına da girmişim boş gezinmeyeyim diye... İlk sömestr seçtiğim hocaların hiçbirinin İngilizcesi de benden iyi değildi neredeyse...

— *Neyse ki...*
— Ama Chicago, çok Avrupalı doludur... Eski Avrupalı... Zaten okuduğum kitapların hemen hemen hiçbiri İngilizce değildi. Okuyorum tabii ama... İkinci sömestr mastır derece-

si almak için, yabancı dilden *high pass* notlu bir imtihanı geçeceksin. Beni bir telaş aldı. Metni anlarım da İngilizce yazamam. Gidip sordum. Dediler, "Başka dilde yaz." Bak bak, pragmatizme bak. Ve ben başka dilde yazdım o sınavda... Almanca bir metni okuyarak, bir başka dilde (zannediyorum Rusça) yazdım, şimdi ismini unuttuğum Polonyalı bir eski Slovince profesörü vardı, o okumuş kâğıdımı. Sonra dedi ki bana, "İyiymiş senin Almancan..." Anlaşılan, yazdığım Rusça'nın iyi olduğunu söylemeyi unuttu... (Gülüyor.)

— *"Başka dilde kâğıt yazabileceğinizi" sınava girmeden önce mi söylediler? Yoksa sınavda mı anladınız durumu?*
— Ben dedim, "İngilizce yazmayacağım sınavda, bana müsaade edin... Bir şeyden İngilizce'ye çevirin diyorsanız yapamam." Bunlar da, "Hakikaten biz İngilizce imtihanı yapmıyoruz ki, yabancı dil imtihanı yapıyoruz" diye düşündüler. İşte kıvrak Amerikan yaklaşımı... Adam "iş yapmayı" hedefliyor. Mastır alacak bir adamın önüne manasız hendekler koymuyor. Sonra duydum ki, Barbara Fleming, Amerika'da Von Grünebaum'un yanında doktora tezini Almanca yazmış. Ben öyle bir şeye tevessül etmedim. Halil Hoca'nın yanında yaptığım mastır tezim İngilizce'dir. Türkçe yazmadım, Von Grünebaum ile Fleming'in yaptığı işi, talebe ve hoca olarak biz yapmadık... Biz o memleketin diline ve kurallarına uyduk. İngilizce yazdık: "Kadı Mahkemeleri..." Halil (İnalcık) Bey başında çok yükler: "Onu oku, bunu tetkik et..." Ama sonunda da, "Hadi bakalım yazmaya başla" der. Hatta varsa noksanların, bazı kaynakları da okur sana, mesela Fransızca'dan bir şeyler okur. Kendisi de o sıra ciddi İtalyanca öğrenmişti.

— *Kadı, "dinler arası ihtilafları" çözmede de önemli bir kurum değil mi?*
— Kadı önemli bir kurum. Sadece dini açıdan değil. Kadı; yargıç, belediye reisi, maliye memuru, merkezi devlet temsilcisi... Ama tabii şeriat adamı özelliği de var.

— *"Kadı Mahkemeleri" konusuna yönelmeniz nasıl oldu?*
— Bu konuda Halil İnalcık'ın itmesiyle tez hazırlamıştım. Allah razı olsun. Kontrolünü de o yapmıştır. Talebelerini dikkatle ve büyük bir titizlikle takip eden bir hocadır. Tatlı anlamda değil, "serttir" de, onu da söyleyeyim. Hoca talebe ayrıdır zaten. Dostların yeri başka, talebenin yeri başka. Chicago'da bu çalışmayı yapabildim. Çünkü kütüphane çok iyiydi... Vesikaları da bulabildik. Orada bizim arşivlerden alınmış bir hayli fotokopi vardır... Burada Sicilleri okuduğum için sonra Türkiye'de ben o konuyu daha da geliştirdim. Nihayet günün birinde dedim ki; bir "manuel" lazım. Maalesef kaç yıl geçti aradan, kadı üstüne bundan başka araştırma da çıkmadı. O nedenle o çalışmayı yeniden biraz gözden geçirip bastırmak zorundayım.

— *O sırada Halil İnalcık kaç yaşındaydı?*
— O sırada benim şimdiki yaşımdaydı. Yani elli altı-elli yedi yaşlarındaydı ve İtalyanca öğrenmişti. Ağır metin okumaları yapabiliyordu. Almanca'da da ağır metinleri hemen okur tercüme ederdi. Öyledir.

— *Halil Bey kaç yılından beri Amerika'daydı?*
— 72 yılından beri Chicago'da profesördür.

— *Halil İnalcık Hoca, yolun başında sizi "hukuka" yönlendirmek istemiş. Öyle mi?*
— Aaa tabii... Halil Bey'in son derece sıhhatli bir görüşü vardır. Hukuk okumalısın dedi. Liseyi bitir, tarih eğitimi yap; yok öyle şey... Nitekim o görüşünü Bilkent'te uyguladı. Bilkent'teki Tarih Bölümü, lisansüstü eğitimdir... Ve hukukçu, ekonomist gibi adamları da seve seve alır oradaki mastır programına.

— *Yani Halil Hoca sizi "hukuk tarihçiliğine" yöneltmek istediyse de aslında, Siyasal'da okuyarak o rotanın çok da dışına çıkmadığınızı mı düşünüyorsunuz?*
— Evet.

— Amerika bursunu almanız nasıl gündeme gelmişti.
— Halil Bey, "Yaz oraya" dedi. Ben de yazdım, hemen *acceptance form* (kabul belgesi) geldi. Mektuplar yazdırdım. Mübeccel (Belik Kıray) Hanım'ı tanır Chicago Üniversitesi... Tietze'yi zaten herkes tanır. Halil Bey de oradaydı. Bu üçü benim için mektup yazdı ve çıktı burs...

— Aldığınız bursun "tırnak içinde" adı neydi?
— Hiç ne olduğunu bilmiyorum, bana o üniversitenin verdiği bir burstu. Türkiye'den hiç burs almadım hayatımda... Bizim memleketten dört-beş sene burs alarak, Avrupa'ya gidip, orada dört-beş sene kalmasına rağmen, doktora yapıp "dil bile öğrenmeyenler" var. Veya tarih eğitimi görüyor, Roma tarihi öğrenmiyor. Böyle adamlara çok kızıyorum. Osmanlı tarihi yapıyor beş sene, orada Yunanca öğrenmiyor. Avrupa bursunun, Amerika bursunun vereceği fayda budur insanlara... Ben on ay kaldım... Ve Halil Bey'in derslerinden başka mebzul miktarda "İtalya tarihi kurları" aldım. Özellikle de Rönesans üstüne... Sosyoloji Bölümü'nde dersler dinlerdim. Mesela ihtiyar Bert Hoselitz'in ve Marshall Sahlens'in derslerine girdim.

— Amerika'ya ilk geldiğinizde neler oldu? Nerede kalıyordunuz?
— 1 Eylül 1975 tarihinde –New York'taki iki günlük konaklamadan sonra– geldim Chicago Üniversitesi'ne. Demek 30 Ağustos'ta New York'a indim, iki gün annemin kuzeni –bizim dayı dediğimiz– Mahmut Karaşay'da kaldım. İkinci derecede kuzenim olan Tahsin'le New York'u biraz gezdim. Hoş ve enteresan bir şehir. Şimdi eğlence yeri olan bir sürü yerler –mesele 10. Cadde falan– o zaman sokak serserileriyle, alkolik dilencilerle doluydu ve New York'un sefaleti her yerden taşıyordu. Vietnam Savaşı, Amerikan ekonomisini sarsmıştı. Greenwich Village, ekonominin sükût ettiğini gösteriyordu. İki gün sonra New York'tan Chicago'ya doğru devam ettim. Bu arada çok acı

Amerika yılları... Baba dostlarını ziyaret... Ocak 1975.

bir deneyimimi anlatayım. Amerika biletimi, basılan doktora tezimin parasıyla almıştım. Ve talebeyken (üç-beş senedir) kendilerine rehberlik yaptığım Van Der Zee şirketi, daha ucuz yollardan bilet temin edebilecekken bana "en kazığını" sattı. Bu yeni Türk ahlakı için bir numunedir. Size üç-beş sene mihmandarlık yapan bir çocuk, parası da yok biliyorsunuz, Amerika'ya gidiyor. Kırk tane "ucuz yolu" var bunun... Bana kazık-kazık Swissair bileti sattılar. Başka imkân yokmuş gibi...

— *Kazık yediğinizi sonra anladınız...*

— Tabii... Sonra öğrendim ki Siyasal Bilgiler Fakültesi'nden de bu parayı –hiç olmazsa bir kısmını– isteyebilirmişim. Öyle bir şeyi de kimse söylemedi. Kardeşim, böylece birikimimin önemli bir kısmını "çatır" yola veriverdim. İyi mi? Chicago'ya (okula) geldiğim 1 Eylül 1975'te International House'a yerleştim. Hakikaten yetmiş iki milletin toplandığı

bir yer. Chicago Üniversitesi, özel üniversitelerdendir. Bizim Vakıf üniversiteleri gibi... Amerika'nın ilk beşine girer. Yani Harvard, Yale, Princeton, Berkeley ve Chicago; fizik bilimlerinde çok kuvvetlidir, özellikle kimyada... İktisat alanında birkaç Nobel sahibidir. İşletme okulu meşhurdur. Tarih Bölümü de öyledir. Hassaten eski çağ tarihi... Ben oraya gittiğim zaman Mircea Eliada gibi bir dâhi vardı, dinler tarihçisi... Onu tanımak ve dinlemek bir kazançtır. Universal değeri olan bir âlimdi. Memleketi (Romanya) zaten garip memleketti; ilk baktığın zaman, bir pespayelik, karışıklık, bir dolandırıcılıktır gider... Ondan sonra bir bakarsın, Avrupa'nın batısında bile göremeyeceğin seçkin tarihçi, sanatçı ve bilginler orada ortaya çıkar. Öyle bir toplum o da...

— *Romanya'yı kastediyorsunuz ama hangi dönemde böyle bu?*
— Evet. Bilhassa İkinci Harp'ten evvel öyleymiş. Sonra ülkeden göç var. (Bundan sonra ne olur Romanya onu da bilemiyorum açıkçası.) Mircea Eliada o memleketin adamı, göç ederek Amerika'ya gelmiş. Çok entresan bir bilgindi. "Şamanizm" üzerine onun bildiklerini biz Türkologlardan duymadık. Sonra, yine orada Fazlurrahman gibi derin bir İslam tarihçisi vardı. Sosyoloji alanında bir alay ünlü adam vardı. Tarihçilikte öyle... Bunlardan McNeill'in hiç dersini almadım. Konferanslarını dinledim. Onun derslerini almadığım için hâlâ da pişman değilim, iyi etmişim.

— *Bilinçli bir seçimdi bu yani...*
— Evet. Tabii ki Halil Bey mastır hocamdı. Doktora için orada kalsam, doktora hocam olacaktı. Ama, ben Türkiye'de doktora yapmıştım. Oraya gitmeden önce doktoralı olduğumu gizledim. Ahlaksızlık değil bu...

— *Kimden gizlediniz? Üniversite yönetiminden mi?*
— Evet. Bana on aylık burs lazımdı. On ayda mastır yapılabilir ancak... O da asgari süresiydi. Bir çocuk daha vardı

Hukuk Fakültesi'nde, bir hukuk asistanıydı, Alman'dı. O da doktoralıydı, o da on aylık bursla gelmiş, o da mastır yaptı. İkimizin o bakımından çok istisnai durumu vardı. Demek ki, vakit boş geçmesin diye mastır yapıyoruz... İyidir. Yani böyle plan programa girmek lazım. İş yapacaksın.

— *"İstim üstünde" mi oluyor o zaman insan?*
— Evet evet...

— *Doktorasını yapmış olmanın ferahlığıyla çalışmış ve bunun tadını çıkarmış olmalısınız.*
— Tabii. Tam yılın sonunda, "Teaching of Islamic History" diye bir *collogue* (konferans) vardı. Orada Howard Reed, Ortaylı'nın doktorasından bahsetti. Herkes şaşırarak baktı. Çıkınca, "Senin doktoran mı var" diye sordular. Ben de, "Evet var, ne olmuş" dedim. O enteresan bir ***collogue***'du... Amerikan oryantalizminin kuvvetli ve zayıf tarafları orada da görülüyor. Mesela, adamların gözünden hiçbir şey kaçmıyor. "Literatür" müthiş takip ediliyor. "Entelektüalizm" ise sıfır. Yani Chicago'da Avrupa kökenli hocaların –mesela Ukraynalı Stetkiyeviç, Halil Bey oradaydı, Benningsen oradaydı– arkasındaki entelektüel birikim ile Amerikalıların yavanlığı derhal ortaya çıkıyordu. Fakat, Amerikalılar kesinlikle literatüre çok hâkim. Ona karşılık, Avrupalı adamlar ne kadar "akıllıysa," öbürleri de o kadar "***naive***" (saf) olabiliyor. Mesela bir saat boyu, "Hazreti Peygambere vahiy nasıl gelmiş" onu tartışıyorlar. Bu kadarı artık groteskti... Hıristiyan bir üniversitede, Müslüman olmayan oryantalistler, böyle şey konuşuyorlar... Bu Amerikalıların naivitesine bir örnektir. Avrupa'da böyle şey tartışılmaz. Burada da tartışılmaz. Bunun dışında, ciddi ders vardı. "Rönesans tarihi" için ben bazı genç Amerikalı profesörlerden ders almaktan çok memnunum. Hayatımda, o bir yıl kadar "iyi okuma" yaptığımı hiç hatırlamıyorum. Neyle başladım biliyor musun, Amerika'daki eğitim macerama? Oraya adım attığım 1 Eylül akşamı, Hyde Park'taki meşhur kitapçılara

gittim. Elli cente bir paperback aldım. Luigi Barzini'den Italians'ı okumamıştım; alıp okumaya başladım. Tabii nefis bir kitap ve ertesi gün seçtiğim kurs, zaten İtalyan Rönesansı ile ilgiliydi. Böylece Pisa ve Floransa tarihi ile ilgili okumalar başladı. Henri Pirenne'i de okudum. Bunlar benim çok sıkı okuduğum güzel metinli İngilizce kitaplar. Edith Ennen okudum ve bir sürü Almanca tabii... Şehirlerle ilgili Hans Dollinger, Friedrich Lane okudum falan... İkinci sömestr Rusya şehirleri, Almanya şehirleri, İtalya şehirleri... Sonunda dönerken, içi kitap dolu yirmiyi aşkın "kocaman kutu" yolladım gemiyle Türkiye'ye...

— *Bayağı bir "ganimet..."*
— Haliyle bir kısmı "okunmamıştı" ama bir kısmı da okunmuştu. O kadar ki kütüphaneden çıkamıyordum. "Açık raf" kütüphanede gezmenin çok büyük mutluluk olduğunu söyleyebilirim. Bugünkü yapısıyla Amerika Avrupa'yı çok geçer. Avrupa yetişemez onlara... Böyle bir enformatif kütüphane ben Viyana'da görmedim, Almanya'da görmedim, Fransa'da görmedim. Chicago Üniversitesi Kütüphanesi'nin o zaman iki milyon kitabı vardı. Ayrıca hukuk kitapları da hukuk mektebindedir... "Açık raf" usulü geçerli. Gidip rafları inceleyip seçiyorsun. Raf gezerken de insan bir sürü şey görür. Birden olmadık bir kitabı raftan çekip okursun... Amerikalıları bilmem ama Kıta Avrupası'nda iyi yetişip gelen bir entelektüel –buna Türk de dahildir– Amerikan üniversitelerinde çok büyük ilerleme yapar. Çünkü her tip profesör vardır orada. Rus, İsveçli, Macar, Alman... Ve her tip kitap bulunur ve önündedir. Fotokopi imkânları vardır.

— *Ortam okuma iştahı yaratıyordu... Ya tanışma ortamları nasıldı?*
— Evet, oradaki ortam okuma iştahı yaratır. Partilerde ise gayet sıkıcı insanlarla karşılaşırsın. Enteresan insanlarla karşılaşıp ahbap olman, benim gibi biri için bile birkaç ay alır

en aşağısından... Ama Amerika'da "kütüphane" diye bir şey vardır. Amerika'nın ve İsrail'in –İsrail de öyledir– bugünkü enformasyon sistemine Avrupalıların yetişmesi mümkün değildir. Avrupa Birliği'nin eğitim sistemini körü körüne methedenlerin dikkatine sunulur... Bizdeki bazı kütüphaneler Amerika'daki sistemi taklit ediyor, iyi ediyorlar...

— *Mesela?*
— Galiba Bilkent Kütüphanesi öyle... IRCICA (İslam Kültür Tarih ve Sanat Araştırma Vakfı) ve İstanbul Üsküdar'da ISAM (İslam Araştırmaları Merkezi) öyle...

— *Chicago'yu sevdiniz mi?*
— Burada da bütün azınlıklar falan var ama temelinde, kendi içlerinde kapalıdırlar. O bakımdan ilginçtir de... Ama hiçbir zaman New York gibi bir dünya şehri falan olamaz Chicago, mümkün değil! Amerika'nın tarım bölgesinin ortasında... Tabii ki, kapital var. Çok da sefaletin olduğu bir yer. Bizim üniversitenin bulunduğu (doğu bölgesindeki) "40. sokakla, 58-70 arası" çok berbattı. Bayağı büyük bir bölgedir o ve bizim üniversite de tam ortasındadır. Güvenlik sağlamak için üniversitenin etrafı çevrilidir. Gidemezsin o sokaklara. Gittin mi ya soyulursun ya dövülürsün. Polonyalının biri, civarda parka gitmiş, bir daha geri gelmemiş. Çocuğun biri direnmeye kalkmış, şişlemişler. Bizim hocalardan bile soyulan vardı.

— *Hocalardan?.. Nasıl soyulmuşlar?*
— Orada sokakta yürürken... Hatta bizim sevimli Fahir İz Hoca, pazarlık yapmış heriflerle... Ona bir şey yapmamışlar. Neler dediyse? Çok sevimlidir, çok şekerdir. Onu da soymaya kalkmışlar demek ki...

— *Belki bir şeyler vermiştir.*
— Hayır vermemiş galiba, konuşmuş, ahbaplık etmiş bırakmışlar. Sempatik adamdır.

Yine Amerika günleri... Bir akraba ziyareti (1975).

— *Chicago korkutucuymuş...*
— Kötü bir şehirdir. Benim için Amerika'nın sevimli şehirleri New York, Boston, Cambridge ve Massachusetts gibi yerlerdir. Galerileri ve Kongre Kütüphanesi'yle Washington'u bile daha eğlenceli bulurum... Chicago'da bir tek National Galery vardır bir de Field Museum... Filarmoni, Senfoni falan iyidir, konser ve opera... Ama şehri hiç sevemedim ve kampuse kapandım. Yani Chicago benim için cazip bir Amerika olmadı. Ona karşılık iyi bir üniversitedir. Orada Fazlurrahman gibi bir adamı tanımaktan, hem insan olarak hem de öğrenci olarak çok memnunum.

— *Ahbaplığınız da oldu anlaşılan...*
— Tabii... Biz Türkiye olarak sağlığında onun kıymetini bilemedik. Yaşıyor olsa şimdi daha çok severdik.

— *Neden daha çok severdik Fazlurrahman'ı?*
— Çünkü, o yıllarda Türkiye'nin kafası –laiki ve dincisiyle– onu kavramaya yetmedi. Şimdi yaşıyor olsa, bin tane adam peşinden koşardı. Çok enteresan biriydi. Kısacası

Chicago'da bulunmak benim için iyi bir deneydi. 13 Haziran'da cübbeyi giyip, ertesi gün (14 Haziran'da) New York'a gittim. Orada bir hafta kadar kalıp, Amerika'dan ayrıldım.

— "Fazlurrahman'ı tanıdıktan sonra, Ahmet Cevdet Paşa'yı anlamayı tekrar öğrendim" demişsiniz. Nasıl oldu bu?

— Fazlurrahman çok bilgin, İngiliz eğitim sisteminden en iyi şekilde yararlanmış ve çok iyi İslami eğitim görmüş bir adamdı. Dirayet tefsiri yapardı. Eyüp Han'ın müşaviriydi. Sonra, buna "düşmanlık" ilan ettiler ve az kalsın idam edeceklerdi. Kaçtı kurtuldu. İşte Şark bu!.. Son derece mütevazı, son derece "fakir derviş" kılıklıydı. Zaten zengin de değildi. Öyle bir adam ki bu, her şeyi okumuş, her şeyi biliyor, hiç övünmüyor. Amerikalı hocalar, bilmediğini de "biliyorum gibi" gösterir. Oradaki pazarlama anlayışına girer bu. Fazlurrahman'da öyle şey yok. "Türkçe bilmiyorum" der. Ne bilmiyor? Her şeyi okumuş. Cevdet Paşa'yı okumuştum güya. Hiç... Ne okuması? Cevdet Paşa'yı biliyorum zannediyordum. Hiçbir şey bilmiyormuşum, anlamamışım, yüzünden okumuşum. Fazlurrahman anlattı bana her şeyin ne olduğunu, o ilgimi uyandırdı. Cevdet Paşa nasıl değerlendirilir? Yöntemi ondan aldık. Çok ilginç bir adamdı. Allah rahmet eylesin.

— Cevdet Paşa ile ilgili düşünceleriniz mi değişti?

— Hayır, adam işin derinliğini vermeye başladı. 19. asır Osmanlı dünyasının bir değeriydi; medreseden çıkan son güneşti Cevdet Paşa... Değişik bir kafa yapısı var adamın. Sadece Cevdet Paşa değil o, başka türlü bir Cevdet Paşa... Adamın aklını kavramaya başladık. O anahtarı Fazlurrahman verdi. Ve o, Müslüman ülkelerden gelen öğrencilerine, kendi medeniyetlerini öğretiyordu. Çünkü, bugün İslam dünyası kendi dünyasına ait temel bilgileri ya yüzeyden almıştır ya da hiç almamıştır. Bizdekiler gibi... O dönem

gençlerinin arasında böyle bir Fazlurrahman modası ve tutkusu vardı. Kimi ondan duyduğu ile kalıyor, kimi belki onu da unutuyor, kimi belki daha öteye de gidiyor. Ama bir Fazlurrahman vardı orada. Chicago ve bütün büyük Amerikan üniversitelerinin özelliği şu: Bu üniversiteler, "Amerika'nın kendisi"nden başka yerlerdir. Buralarda her zaman için Avrupa'nın ve tüm dünyanın seçkinleri bulunur ve onlar orada ister istemez başka ve değişik bir hava yaratırlar. Amerika'nın kendi liberal geleneği de oralarda yaşar... Kampuslerde birtakım şeylere, imkân verilir. Sokakta öyle bir şey yok.

— *Sokakta liberal geleneğin "izi yok" mu?*
— Evet. Ben oradayken Bernard Lewis de konferans vermeye gelmişti. Koca bir salonda, hiç görmediğim bir "kalabalıkla" dinlendi. Çok hoş bir üslubu vardı, şurası belli ki, Anglosakson üniversite geleneği değişik. Elindeki makaleyi okuyarak konuşan insanlardan değildi Bernard Lewis... Hiçbir şeye bakmadan konuşuyordu... Yani o dili kullanıyor, dile hâkim... Her türlü esprisini yapıyor.

— *"Kitabi değil" mi demek istiyorsunuz?*
— Evet.

— *Amerika'dayken konferansını izlediğiniz Bernard Lewis'i daha sonra daha yakın tanımış olmalısınız.*
— Bernard Lewis'i tanımaktan belki birtakım insanlar çok onur duyuyor, ben de duyarım; bir kısmı da belki menfaat için peşinde koşuyor. Hiçbir zaman öyle bir şey düşünmedim. Bana "mültefit" davranmıştır. Princeton'a davet etmiştir. Hatta dünya üstündeki çok seçkin mehafile de... Mesela Viyana'da "Demokrasi Forumu" diye meşhur bir Forum vardır. Oraya kendisiyle birlikte çağırttı beni. (Orada baktım hakikaten neredeyse Viyana'daki bütün büyükelçiler hazırdı. Bizim Filiz Dinçmen hariç...) Ertesi günü basına falan akseden ilginç bir forumdur o...

— Hangi yıl oldu bu?

— Şimdi net hatırlamıyorum ama 80'li yılların sonu olmalı... O Forum'da Bernard Lewis dedi ki: "Demokrasi, İngilizce konuşan milletlerin rejimidir." Bu benim de düşündüğüm bir şeydir. Orada bulunanlar, böyle bir rahatsız oldu ama, herhalde Avusturya "demokrasinin beşiği" olduğunu iddia edebilecek bir ülke değil. O tarihten beri de hep Bernard Lewis'i kaynak göstererek söylüyorum. Bilhassa Kara Avrupası için görüşüm budur. "Demokrasiyi öğretebilecek" bir kıta değil Kara Avrupası. Bu, hakikaten Anglosakson rejimi... Bernard Lewis, geniş bilgili bir adamdır; onun gibi adamlar çok kalmadı artık. Princeton'da akşamları onunla otururdum, yemeğe çağırırdı eksik olmasın ya da Ankara'da bize gelirdi. Karşılıklı ahbaplık ederken, oturup da Osmanistik dünyası ya da oryantalistik dünyasındaki tiplerden hiç söz etmezdi. Bütün oryantalist dünyası içinde "meslek dedikodusunu" en az yapan adamdır. Birçok Amerikalı zanneder ki, o boyuna entrika çeviriyor. Çeviriyorsa bile, akşam yemeklerinde çevirmediği muhakkaktı. Şunu da söyleyeyim, Amerikalı arkadaşlarla akşam yemeği, dedikodunun dışında pek zevkli geçmez. Bir akşam, bir on kişi falan çağırdık; ah bir dinleseydiniz... Bernard Lewis onlardan değildi. Başka şeylerden, başka tarihlerden, başka dünyalardan bahseder. Ve çok dil bildiği için çok filolojik konuşmalar ve espriler yapar. Mesela, bir akşam, Shmuelewitz ile ikisi Japonca konuştular. İki Doğu Avrupalı Yahudi tipi birden kayboldu ve "iki Japon" çıktı sanki önüme. Japon sarayında, Shogun devrinin çekik gözlü iki yüksek memuru... Japonca konuşup birbirlerine emir veriyorlar falan. Tabii Japonca bildikleri yok aslında!.. Mukallıt, zeki ve renkli insanlar... Dikkat etmişimdir kendisiyle görüştüğüm zaman (o da başkasını aramaz), üçüncü dördüncü bir oryantalisti de pek çağırmayız. Çünkü hakikaten onların gürültüsünden ve konuşmasından akşamın tadı olmazdı.

— Sizin tadınızı çıkarıyormuş belli ki...

— Çünkü, ben ne Osmanlı tetkiklerinden bahsederim ne de Arapça...

— *Ne konuşurdunuz?*
— Başka şey konuşuyoruz kardeşim. İtalya'yı konuşuyoruz, Vatikan'ı çok konuşuyoruz... Olmadık siyasi şeyler konuşuyoruz. Ortadoğu'nun dışında, dünyada konuşulacak çok şey var herhalde.

— *Amerika'daki döneminize dönecek olursak... Orada Halil (İnalcık) Bey'in kitaplarını düzenlemek gibi işler yaptınız mı?*
— Ben Halil Hoca'ya orada yardım ettim.

— *Hangi konuda yardım ettiniz?*
— Mesela ayrı basımları fişlere geçirdim. Çok şey öğrendim.

— *Ne öğrenir insan böyle bir şeyi yaparken?*
— Bütün "literatürü" tanırsın, adamları tanırsın, bakarsın okursun. Hafızan genç, yutarsın. Şimdiki genç asistanlar bunu yapmıyor. Ve kendileri kaybediyorlar. Eski Alman geleneğinde de böyledir, asistanlığın ilk döneminde, "kütüphanecilik" vardır. Ben Halil Hoca'nın kitaplarını düzenlemeye yardım ettim.

— *O sırada kim bilir hesapta olmayan hangi okumalar gündeminize girmiştir?*
— Kitabı tanıyorsun, bakıyorsun, hafif okuyorsun. Sonra çok beğenirsen gidip, hepsini okuyorsun. O kadar çok "ayrı basım" gözden geçiriyorsun ki, çok önemli. Uzun da sürdü o iş ama...

— *Halil Bey'in derslerine de girmişsinizdir...*
— Halil Bey'den Osmanlı tarihi dersi dinledim yine... O az çok bildiğim şeyleri değil. Çünkü "yeni" şeylerden bahse-

diyordu. Ve bir diplomatika (eski metin okuma) dersi yaptı. O derste, çok değişik dönemlere, değişik devirlere aynı anda el atıyordu. O çok yorucu oluyordu ama yapmaya çalıştık.

— Amerika'ya gittiğinizde, orada yaşayan Ukraynalıları da bulup tanımaya çalışmışsınız...

— Chicago bana göre fevkalade sıkıcı bir tahıl şehridir; New York'la da yarışma halinde... Gökdelenler, bilmem ne falan... Ama netice itibariyle, hayvan ve buğday borsasından oluşmuş bir yer. Ne kadar zenginleşse de, Amerika'nın ikinci büyük kenti de olsa, Ankara nüfusundan biraz fazladır nüfusu... Beni açmaz. Burada bütün Avrupa'dan göç eden insanların –New York'ta olduğu gibi– yerleştiği mahalleler var ve New York'un aksine, bu mahalleler daha az bütünleşiyor birbiriyle... Oradayken bazı kitapları satın almak için Ukrayna mahallesine gittim hakikaten... Taksi tutup gittim, dönüşte de otobüsle döndüm. Korkunç yerlerden –çok fakir zenci mahallelerinden– geçiyordu otobüs. Bizim okulun etrafı da öyleydi. Solcu kitaplar almak için gittiğim yerde (unuttum o adresi şimdi), "Chicago komünistlerini" gördüm. Amerika'nın itilmiş paryalarını... Bizde çok insan bunu bilmez. Amerika'da özgürdür komünist olmak ve eylemde bulunmak da... Ona karşılık, başka insanların da onlara iş ve ekmek vermeme özgürlüğü vardır.

— Amerikan komünistleri, "özgür ve işsiz" miydi?

— Bunlar marjinal bir konumda, herkes tarafından (şüpheyle) itilmiştir. Kimse onlarla konuşmazdı ve doğru dürüst iş bulamazlardı. Kendi aralarında yaşarlar. Çok önde gelenleri, kendi yayınevlerinde işçi gibi çalışır ve geçinir. Kolay hayat değildir. Oradan birkaç kitap almıştım Hindistan'la ilgili... Başka öyle şeyleri de onlar satıyorlar. Özellikle de Üçüncü Dünya'dan gelme birtakım yayınları pazarlıyorlar. Sonra Ukrayna mahallesine gitmiştim. Orada Ukrayna tatlıları da buldum, pirohlar falan...

— Ukrayna mahallesini "tesadüfen" bulmadınız herhalde...
— Hayır hayır... Sordum. Orada, Katolikler ayrı oturuyor, Ortodokslar ayrı... O mahallelerin bir özelliği var. Zencilerin girmesine müsaade edilmiyor. Bunların bazılarının "izci taburları" falan var...

— O niye?
— Önlemek için. Bir nevi milliyetçi gençlik ve aynı zamanda da "güvenlik taburu" o. Ve az sayıda birkaç Amerikan faşisti var. Bunlardan, "*Very good people from Eastern Europe*" diye bahsederler. Ayıplamak için anlatmıyorum bunları. Herif oraya gelmiş, bahçe içinde bir evcik almış. Bir kilisesi var, lokantası var, kulübü var. Çocuklarını o ortamda Ukraynca konuşarak yetiştiriyor.

— Bunlar 1917 kaçkınları mı?
— 1917, 1941... Farklı farklı... Şimdi ne diye oraya zenci veya Hispanik'ler girsin de onu oradan kaçırsın ya da huzursuz etsin? Derdi bunu önlemek... O ucuz mekânda, o imkânla evini kurmuş, korumak zorunda... Kalkıp beyazların pahalı mahallesinde cemaat halinde oturamazlar. Belli bir şey. Orada çok dar gelirlisi, daha az dar gelirlisi, biraz bolluk içinde olanı, "hepsi birlikte" aynen bizim gecekondularda olduğu gibi yaşıyorlar...

— Ya da Osmanlı mahallesinde olduğu gibi mi?
— Hemşerilik esası üzerinde oturuyorlar. Çok zengini oturmaz orada tabii... Bana Stetkiyeviç, Amerika'da bir Ukraynalı milyoner tanıttı. Herif ne yapıyor dersin? (Tel elbise askısı da yapmıyor.) Amerikalılar tel elbise askısını kâğıtla kaplarlar. İşte "o kâğıdı" üretiyor. Öyle bir memleket ki, bir halt edip satsan, milyoner olursun. Yeter ki pazarı doğrult. Anlatırken de alay ediyordu. "Bak" diyor tel askıyı göstererek, "bunu da yapmıyor, üstünü saran kâğıdı yapıyor." "Eeee" dedim, "pazarı bulmuş... Daha ne olsun?" Üstelik nasıl zengindi adam. Bağışta bulunuyordu Ukraynalılara...

— *"Memlekete" para mı yolluyordu?*
— Hayır. Amerika'da Ukrayna Enstitüleri var. Harvard'da ve Kanada'da... Çok etkilidir. Hatta Harvard'daki Ukrayna Enstitüsü'nün başında Pritzak bulunuyordu. Bazı âlimlerin belirli bir maaşını da onların fonu karşılıyordu. Birkaç milyon dolar yatırman lazım fona... Öyle kuru kuruya gitmez. O fonla maaş ödenecek, kitap basılacak... Neyse... Ukrayna mahallesine gittim baktım. Ukraynalılar, "ucuz mahalleyi" bulmuşlar, çevirmişler etrafını, orada yaşıyorlar.

— *Kendilerine bir dünya kurmuşlar...*
— Kavga da ediyorlardı birbirleriyle... Geçimsizlikler, gerilimler var. Ama onlar oradalar. Başka yere gitmiyorlar. O nedenle, bizim sanatçı muhitleri için, "Bizim Ukraynalılar" diye yazı yazmıştım. Yani mahkûmlar o dünyaya... Oradan çıkamazlar, orada olmak ve birbirlerine olan "nefreti" de yaşamak zorundalar...

— *Kendi aralarında da "bölünmeler" var...*
— Bir alay hem de; huyuna suyuna göre, dinine göre, politikasına göre, hatta memleketine göre... Birisi Doğu Ukrayna'dandır. Öbürü Galiçya'dan... Onların birbiriyle kaynaşması mümkün değil. Tıpkı bizdeki sanatçı muhitleri gibi... Çıkamazlar başka bir yere...

— *"Birbirleriyle uğraşarak" geçer gider hayat...*
— Oturur aynı yerde, nereye çıkacak? Ya da meyhanede kavga ederler... Robert Anhegger bir keresinde bana laf atmıştı. "Yahu sen burada gelip meyhanede kavga çıkarıyorsun, beni aramıyorsun" diye... O genel bir laftır biliyor musun? Robert, çokça konuşulan "kalıpları" yakalayan zeki bir adamdı. Ben, "Ne meyhanesi" deyince, güldü. Sonra, anladım, tekrarlanan bir olay ve sözle gırgırını geçiyor.

— *Ne anlama geliyordu bu?*
— Birisi bir yerden kente gelmiş ve seni aramamıştır. Ama

o gelişinde "meyhanede kavga" çıkarmıştır. Böylece duyarsın onun İstanbul'a geldiğini... Yani Robert Anhegger de Ankara'dan geliyorum ve onu aramıyorum diye böyle laf ediyor bana... Bende bir gülme tuttu. Meyhanede çatışma yok, olmamış aslında... Bizim aydınlar –meyhanede kavga çıkarmak da dahil– birbirlerini izlerler. "Doksandokuzbuçuk"turlar, ne "yüz" olurlar ne de "doksandokuz."

— *Sevdiniz mi Amerika'yı?*
— Hayır pek hazzetmedim. Amerikan ehliyeti, cevvaliyeti, kendine göre adaleti (şunu bunu ayırt etmez, Türk ya da Japon diye) etkileyicidir. Ama benim kültürüme hitap eden bir memleket değil bu... Amerikan İngilizcesi'ni sevmem, müziğini sevmem. Yeknesak gelir bana... Avrupa medeniyetinin, Ortadoğu'nun kişilerini tercih ederim. Ben Akdenizliyim.

— *Amerika'daki entelektüellerin son derece farklı niteliklere sahip olduğu söylenir, o açıdan bu ülkenin size "hitap eden" bir yanı olmalıydı diye düşünüyorum.*
— Amerikan entelektüelleri son derece rahat ve terbiyesizlikten uzaktır. Mesela Almanya'da adam sana önce "nerelisin" diye bakar. Adamın eşref saatini kollayacaksın. Amerikan entelektüelleri öyle değildir. Onlarla ahbaplık edilir. Fakat Avrupa'daki entelektüel tipini de Amerika'da bulur musun? Çok zor. Hele şu zamanda... Bizim bir Nusret Hızır Hoca böyle biriydi mesela; müziğiyle, fiziğiyle, matematiğiyle, tarihiyle edebiyatıyla; total Avrupalıydı. Ben Amerika'da kampuslerde o tür bir adam görmedim. Hiç mi yok? Var... Yüz yaşındaki Alman göçmenleri... İşin garibi onların çoğu da uymuştu o dünyaya... Mesela Chicago'da meşhur sosyolog Hoselitz o havaya uymuştu. Bizim Dil Tarih'ten kaçmak zorunda kalan Hititolog Güterborg da öyle... Tatlı insanlardı. Orada "marjinal hocalar" vardı. Amerikan toplumunun kusup kenara ittiği adamları Amerika hapishaneye yollamıyor, onlardan istifade ediyordu. Çocukların iyi yetiştirilmesi için... Amerikan entelektüeli kampus entelektüelidir. O meş-

hur bir Mezopotamya uzmanı olabilir. Kimse ona bir şey sormaz. Mezopotamya'ya çıkan Amerikan ordusu da "Bağdat'taki müzeyi" yağmalattırır. Bu, maalesef çağdaş bilgi ve kültürün, "bütün insanları kapsaması" gereken bir zenginlik değil de bir "ihtisas" haline dönüşmesinin kötü örneğidir; Amerika'ya has bir hastalık da değildir. Yavaş yavaş bu kıtayı da sarmaktadır. 19. yüzyılın total entelektüeli artık Avrupa'da da yok... Palavra... Mumla arasan bulamazsın.

— *Amerika'dan nasıl geri döndünüz?*
— İlk işim New York'a gitmek oldu. Orada, annemin kuzeninde kaldım, Mahmut Dayı'da... Biraz şehri gezdim, Metropolitan sergilerine baktım. Ben o sefer Chagall sergisi üzerinde çok durdum. Yeni kitaplar aldım ve uçağa atlayıp döndüm.

— *Dosdoğru Ankara'ya mı döndünüz?*
— Hayır. İzlanda Havayolları ile Köln'e geldim. Orada Alman dostlarım vardı. Dönüşüm İzlanda Havayolları'yla oldu. Uçak, (İzlanda'nın başkenti) Rejkjavik üstünden Lüksemburg'a bırakıyordu. Lüksemburg'tan otobüsle Köln'e geçtim. Pasaportumuz gri... "Görevli pasaportu" yani. Sınırda Alman memur, "Niçin geliyorsun" diye soruyor. "Geçiyorum sadece" dedim. Memur, Amerika'dan gelip Almanya'da iş arayacağımı düşünüyor. "Geri zekâlıya bak" diyorsun içinden. Mühürü vurdu girdim. Pasaport tanımıyorlar, anlamıyorlar... Çok zor bir dünya. Bir itirafta bulunayım. Almanya'ya ilk defa geliyordum.

— *İnanmıyorum...*
— Avusturya'ya gitmiş ama Avusturya'dan Almanya'ya adım atmamıştım. Benim öyle inatçılıklarım vardır.

— *Damarınız tuttuğu için mi gitmiyordunuz yani Almanya'ya?*
— Evet. "Bana ne Almanya'dan" diyordum.

— *Antipati mi duyuyorsunuz Almanya'ya?*
— Hayır, pek bayılmazdım; aslında, Avusturyalılar da onlardan farklı değildi ama; daha oryantaldiler.

— *Almanya'ya gitme kararınızı nasıl verdiniz?*
— Köln'dekiler dostlarımdı. Onları tanıyordum Türkiye'den... Mihmandarlık yaparken tanıdığım entelektüel dostlardı onlar... Köln'de, Solingen'de bir ahbabım vardı; Franz Joseph. Onunla biraz etrafı gezdik iki-üç gün... Oradaki öğretmen seminerine gittim. Dostları gördüm.

— *Öğretmen semineri?*
— Bu, yüksek tahsillilerin öğretmen olarak yetiştirildiği, tez yazdıkları bir yerdir. Oraya bir-bir buçuk sene gider, pedagoji öğrenirler doğru dürüst. Sonra öğretmen olurlar.

— *Oradaki öğretmen seminerine "misafir" mi gittiniz? Nasıl oldu?*
— Hayır, bu arkadaşım orada öğretmen olduğu için onunla gittim. Seminerin diğer hocalarını tanıdım. Onlar da genellikle eski hocalardır, profesör değillerdir. Evlerini ziyaret ettim. Çoğunu Türkiye'den tanıyordum. Fikir teatisinde bulunduk. Meseleyi biraz inceledik. Problemlerini anlatıyorlar, dinliyorsun, not ediyorsun falan... Bilgi oluyor, iyi oluyor. Ben Alman kültürünü ve edebiyatını, tarihini ve içtimaiyatını tetkik ederken; "sokaktaki insana" da bakarın, profesöre de bakarın, bulursam politikacı da tanırım...

— *"Her tarafına bakmalı" mı diyorsunuz?*
— Muhtelif zamanlarda, muhtelif partilerden Alman milletvekilleriyle de tanıştım konuştum. Ama yetmez. Profesörü tanımak da yetmez. O milletin "öğretmenlerini" tanıyacaksın, kafa orada oluşur. Bugünkü Türkiye'nin halini de öğretmenlerinden anlarsın. O iyi değilse, memleketin hali de iyi değildir. Öğretmeninin içinde "ışık" varsa, o ülkede de belirgin tipler vardır.

— Meraklı birisiniz. Aynı anda "birkaç yerde birden" bulunmak istediğiniz oldu mu?
— Çoook! Benim bütün hayatım böyle geçti. Oradan oraya parçalanırım.

— İnanın ki, sizi izledikçe biraz Puşkin'i hatırlıyorum... Aynı anda "birkaç yerde birden" olmayı arzulayan ve sürekli oradan oraya koşturan biri...
— Yaa; ama Puşkin'in zamanında otomobil ve tayyare yoktu. Atla gezen daha çok öğrenir.

— Bir yerde, "Kaybedilen toprakların insanları, daha çok tarihçi oluyorlar" demişsiniz. Ve hatta Bohemyalılar ve Sudet Almanları'nı da örnek göstermişsiniz. "Kendiniz" için de aynı şeyi düşünüyor musunuz?
— Evet evet... Öyle bir şey olabiliyor. Doğrudur.

— Almanya'da bıraktığımız öykünüze devam edecek olursak... Aslında Almanya'ya değil, "dostlarınızı" mı görmeye gitmiştiniz?
— Dostlar ayrı. Bir gırgır yapıyorduk beraberce. "Barbarlar" ve "Doğu Romalı" diye... Herifler (Almanlar) Barbar çünkü... "Barbaryaya'ya hoş geldin" dedi arkadaşım. Hatta biri bana Amerika'ya kart atmıştı. "Biz barbarları beğenmiyordun, duyduk ki, Süper Barbarya'ya düşmüşsün" diye... Orada, o muhitte, o arkadaşlarla çok hoş oyalandık, bir hafta... Gezdim civarı... Tabii artık Alman şehirlerini tetkik ettim, Ruhr havzasını değil, Solingen-Wuppertal'i, 19. asır manifaktürünü tetkik ettim.

— Nasılsa orada da kalmamışsınızdır. Sonra ne oldu?
— Sonra güneye Viyana'ya gittim. Benim Viyana'daki dostlarını malûm...

— Onlar ki "ezelden ebede..."
— Eski ihtiyar Yahudi dostum Rudolf Karlburger'i ve üni-

Ortaylı'nın Avusturya'daki değerli dostlarından Rudolf Karlburger, Ankara'ya ziyarete geldiğinde (sol başta) kız kardeşi Nuriye Ortaylı (ortada) ve annesi Şefika Hanım'la (1972).

versitedeki arkadaşlarımı gördüm. Birkaç gün de Viyana'da kaldıktan sonra hatta Opera'ya bile gittikten sonra nasıl döndüm biliyor musun? Viyana'ya trenle gelmiştim. Paralar suyunu çektiği için Viyana'dan, otobüse atladığım gibi döndüm. Gerçi pek atladığın gibi gelmiyorsun. Mesela Bulgaristan sınırında sahte pasaportlu bir Türk yakalandı. Her yeri geçmiş, Bulgaristan'a girerken yakaladılar.

— *O da sizin yolculuğunuza denk geldı.*
— Böyle şeyler hep olur zaten. Ve o seyahatte her şeyi görüyorsun. Pasaport üç kâğıtçılığı yapan işçileri... Birbirine destek olan kadınları... Otobüsün içinde Türklerin mikro kozmografyasını görüyorsun. Bir işçi otobüsüydü bindiğim ama bir yerlerde kalmadan geçiyor; ekspres yani. Viyana'dan kalkıyor İstanbul'da soluğu alıyor. Hızlı ve hoş.

— *Otobüs bir yerlerde kala kala gitse, belki daha fazla hoşunuza giderdi.*
— Yooo, bir yerlerde durdu otobüs, mesela (çok ilginç) Niş'ten geçti, böyle şeyler oldu. Sofya'nın içinden de geçti. Bu 1975 yılı. Ve geldik İstanbul'a... İstanbul'da yine garajdan başka bir otobüse bindim. Ankara'ya geliyorum. Bana 1972

yılındaki otobüsle dönüşümü hatırlattı. Bir tarafımda bir "emekli albayın hanımı," öbür tarafta "Aksaraylı bir hanım" çocuklarıyla... İki tarafı da dinliyorum. İkisinin de "siyasi olmadığı" açık. Bir tanesi Erzincanlı; kızıyla bir delikanlı uğurladı o hanımı. Bana onları tanıtırken, "Biri kızım" dedi, "öbürü de damadım. Bizim akraba. Şimdi zaman kötü. En iyisi akrabadan almak." Düşündüm ki, "arazi bölünmesin diye değil..." Aslında millet bilemiyor kızına oğluna kimi alacağını; onun için, akraba içi evlilik çok yaygın Türkiye'de.

— *Yabancıları gözümüz tutmadığı için mi?*
— Ve bilhassa "şehirleşme" dönemında daha da çok artacak akraba evliliği. Çünkü, insanlar akrabasından başka hiç kimseyi bilmiyor, yakından tanımıyor. O yolculuk boyunca, o iki hanım başka bir şeyler de anlattı ve oradan anladım ki, 12 Mart rejimi pek tutunmamış. Rejimin uyguladığı metotlar çok kaba görünmüş.

— *Bu iki hanımla konuşmadan çıkardığınız "sonuçlar" mı bunlar?*
— Evet. İki hanımla konuşmam... Ne solcu ne de siyasi bu hatunlar. Sade birer vatandaş olarak söyledikleri de 12 Mart rejiminin tutunamadığını ele veriyordu. Ben bir süredir dışarıda olduğum için uzaktım birçok şeyden... Ben yokken mesela Mahir Çayan falan yakalandı ve bir sürü olay oldu. Mahir Çayan, okulda bizim sınıflardan tanıdığım biri... Hiç ummazdım, sonra sol dünyada teorisyen oldu. Şimdi ben burada o dönemdeki solu –günahı sevabı ile– anlatacak değilim. Ama maalesef çatışma çok kaba gitti. Viyana'dan gelen otobüsten inince, ilk yaptığım işlerden biri de *Hürriyet* gazetesi almak olmuştu. Aaaa, ilk haber: "Benli Belkıs öldü." Enteresan bir kadındı Benli Belkıs. Ben onu bir kere de gördüğümü söyledim. Zeliha Berksoy'un babasının (Ercüment Bey'in) arkadaşıydı. Ercüment Bey'in ifadesiyle, "kendine göre prensipleri" varmış. Belki o yüzden de Belkıs'ı, yüksek zümre kadınları tutuyor, dışlamıyordu. Bir de birçok dil biliyor. Bildiği

dillerle falan da etkiliyor insanları... Bunlar, o zamanki Türk cemiyetinde önemli. Öyle bir aileden geliyor. (Hasılı, o zamanki o yüksek zümrenin tarihini birisi oturup yazsa keşke. Benli Belkıs'ın hayatının etrafında çok örgü var.)

— *Amerika'dan Ankara'ya beş parasız döndünüz, sonra ne oldu?*
— Türkiye'ye döndükten sonra Hukuk Fakültesi'ne girmek istiyordum. Bitirmek için değil ama... Bir-iki yıl devam ettim...

— *Hukuk Fakültesi'nde okumak için bir daha üniversite sınavına mı girdiniz?*
— Tabii... Yeniden girdim, yeniden kazandım, yeniden talebe oldum.

— *Hukuk'ta hangi derslere devam ettiniz?*
— Medeni Hukuk, Roma Hukuku falan... Eskiden bir hevesim vardı ya...

— *Bir kez daha ihtiyaç duymuş olmalısınız bu dersleri izlemeye...*
— Tabii ihtiyaç duydum, hukuk nosyonum tamam olsun diye... Ciddi de çalıştım, talebe gibi... Bitirecek değildim. Ben ne avukat olurum ne yargıç ne de hukuktan doktora yaparım...

— *Tarihçiliğinize bir "perspektif" getirsin diye miydi, bazı hukuk derslerini bir daha elden geçiriş?*
— Tabii tabii... Çok önemli o. Bu minval üzere... Amerika'dan döndükten sonra yaptığım şeylerden biri de doğru Devrek'e "askere" gitmek oldu... Jandarma Eğitim Alayı'na... Kaç senedir doktoraydı, mastırdı falan kafam "odun gibi" olmuş; "üç aylık askerde" Devrek'te tahta gibi yattım, talim yaptım, ağaçların altında toprakta uyudum. Devrek'te dinlendim, iyi oldu... 1975 yılıydı...

— *Oralarda "lise talebesiyken" dolaşmıştınız...*
— Ben orayı "Zonguldak'ın envanterini" yaparken görmüşüm; Devrek küçük bir kasabaydı, ormanlık mıntıka, hava sıcak değildir. Asker olmak için teslim olmadan önce; Zonguldak'a gittik, bir gece orada kaldım. Ereğli misafirhanesinde bir arkadaşımız çalışıyordu, onu ziyaret ettim. İşte bildiğim Zonguldak, püfür püfür kekik kokuları, orman. Oradan Devrek'e... İlk günden gittik, teslim olduk. O kadar da dikkat ediyoruz. Halbuki gecikerek gelenler de vardı. Tabii o anda hakikaten "bir şeyin içine giriyor gibi" oluyorsun. İki saatin içinde kıyafetin değişiyor. Kendi kıyafetlerini torbalıyor, bir depoya veriyorsun. Üstüne jandarma er üniformaları giyiyorsun.

— *Askerliğinizi "jandarma" olarak mı yaptınız?*
— Evet. Orası Jandarma alayı ama biz yedeksubay "piyade eğitimi" yaptık. İki bölük oluyorsun ve herkesi tanıyorsun. Askerliğimizin özelliği "üç aylık" olmasıydı. Subay çıkamayacak, belki de çavuşa çıkarılacak tipte adamlar da gelmiş. "Sağ" da orada, "sol" da orada. Bizim sivil takım, hatur hutur konuşuyor asker dünyası için... Şimdi ben sana "sürrealite"yi söyleyeyim: Sokakta "birbiriyle kanlı bıçaklı" olan adamları, orada hiçbir "hadise çıkartmadan" mezun etmeyi becerdiler. Yani o 125. Alay'da –alay komutanı dahil– bir tane bile kurmay subay yoktu. Ki, sonra Alay komutanımız Saim Keleştimur, tümgeneralliğe kadar çıktı. Bölük komutanları içinde ilginç insanlar vardı. Cafer Can Aydın mesela; Harbiye'de "dönem birincisi" bir adamdı bu... Sonradan anladık ki, hukuk da bitirmiş. Okumaya meraklı bir adam, halen de ahbabımdır.

— *Görüşüyor musunuz eski komutanınızla?*
— Tabii... Sonra bizim komutan ayrıldı zaten askerlikten... Avukatlığa başladı, hiç fena değil, geçiniyor. İyi bir çocuktur. Askerlikte kalsa birinci sınıf general olurdu. Böyleleri var. Benim erkek kardeşim Emeldar da inşaat mühendisi ama sonra hukuk okudu...

İlber Ortaylı, Amerika dönüşü (1975) yaptığı kısa dönem askerlikte (yarım oturuşuyla en sağda)...

— *Askere ilk gittiğinizde önce ne hissettiniz?*
— İlk anda, "Ulan nereye geldim" diyorsun. Bence bir aydının vasfı, "her şeye uyum sağlamak" olmalıdır. İkinci saatte biz uyumu sağladık tabii..

— *Daha çok "zekâ" tanımı yapıyorsunuz ama...*
— Hemen herkes gırgırını geçmeye başladı. Hiç görmediğim tipleri gördüm orada. Mesela biri doktora yapıp, Paris'ten gelmiş; "Ulan sen Almanya'da geziniyordun on sene evvel, orada tutturamadın, Paris'ten ucuz doktora aldın değil mi" diye başladım. Koca bir herif mesela. Böyle şeyler... Başladı askerlik ve ben piyade eğitiminde "100" üzerinden "20" aldım.

— *Yürümediniz mi? Ne oldu?*
— Hayır komut veriyorsun ya, "Tüfek omuza" demeden, "ileri marş" komutu vermişim. Bölük komutanı Cafer'le hep itişirdik. "Senden asker olur mu yahu" diyor... "Ne yapayım asker olup? Ben ulemadanım" diyorum.

— Herhalde askerde "kendi sınıf arkadaşlarınız" da vardı...
— Vardı canım, sınıf arkadaşı mebzul... Azıcık Dil Tarih'li var, mebzul Mülkiyeli... Daha mebzul de ODTÜ'lü var... Artık sen düşün halimizi, bütün bıçkınlarla ahbabım... Bir yolunu da buldum, kaçıyordum ara sıra.

— Nasıl kaçıyordunuz?
— Mısır tarlasından çıkıp Amasra'ya gidiyorum. Necdet Sakaoğlu'nu buluyorum.

— Yürüyerek mi gidiyorsunuz?
— Yürüyerek yola çıkıyorsun. Sonra, kamyonla otostop falan yapıp gidiyorum...

— Her kaçışın bir dönüşü olmalı. O nasıl?
— Gece olunca da dönüyordum.

— Yine mısır tarlasından mı?
— Evet. Hatta arkadaşlar da azıttı, "Bu gece burada kalın, alaya telefon edelim" diyor biri. "Yok ya" dedim... Çok "tarih sohbeti" yaptık o sırada... Hani Kastamonu ile ilgili bir küçük makalem var ya, onu orada yazdım tasarladım.

— Askerdeyken?
— Evet. Eski salnameler buldum. (Çok iyi oluyor.) Sonra, bizim millet askerliğe laf eder ama bir baktım hepsi de duruma uyuveriyor... Talime, tabanca tüfek atma işlerine falan. "Sıkı talim yaptırıyor" diye Cafer Can Aydın "bozulanlar" da, sonunda "hayran" oldular ona. Cafer de zaten Prusya albayı gibi bir adamdı, yani çok iyi asker.

— Desenize, erkek çocukları "silah" seviyor neticede...
— Çok seviyorlar. Ben bunlardan bir tanesine bir kızdım, şaka yollu bir iteledim. Çünkü Kırıkkale tüfekleri G3'lerle değiştirdiler. Daha "ağır" daha "belalı" bir tüfek G3; pimli mimli vidalı bir şey.

— Kim değiştirdi tüfekleri? Askerler mi?
— Yok canım. Soruyorlar bizimkilere, bunlar da istiyorlar. Daha iyi oyuncak istiyorlar yani. Sen bakma, bizim milletin hepsi askerdir.

— Sizin silahlarla aranız nasıl?
— Benimle çok çatışıyordu Cafer; "Ben seni buradan çavuş çıkarırım" dedi. Ben de, "Haahaa, bize ne..." dedim. "Sen" dedi, "temenna eder gibi selam veriyorsun." "Elbet, ben ilmiye sınıfındanım, elimin ağırlığını mı bozacağım şimdi" diye cevap verdim. Fakat sonunda bana gece eğitiminde "harp tarihi dersi" verdirtti. Çok hoşuna gitti milletin, en başta da onun... "Eeee" dedi, "sen de farksızsın milletten" dedi. Ben de hemen cevabı yetiştirdim: "Tabii. Biz militarist bir milletiz bilmiyor musun?" Biz hepimiz asker!.. Matrak bir şeydi yani. Matrak türküler falan da söyleniyordu askerde...

— Kaçarken hiç yakalanmadınız mı?
— Bir kere kaçarken yakalandık. Üç gün içeride oturuyorsun. Zonguldak'ta bir "alay" vardı ve o alayda "yedek subay eğitimi" konusunda hiçbir alışkanlığı olmayan komutanlar; kısa devre bu eğitimi de yaptılar. Çok enteresan bir teşkilatlanma ve uyum kabiliyetleri vardı.

— O alay, yedek subay eğitimi konusunda uzmanlaşmış değil miydi aslında?
— Hayır subaylar, daha önce yedek subay eğitmemiş. Hepsi jandarma. Yani adam aslında başka iş yapıyor.

— Ama neresinden baksanız, "jandarma" oldukları için "zor durumların" üstesinden gelmek üzere eğitilmişler.
— Evet, halkla ve etrafla evet... O zaman yaptıkları o seçim de iyi demek!.. Yedek subaya bir sürü adam getiriyorsun. Adamların birçoğunun siyasi geçmişi de var; ya "hır" çıkarma ya da "konuşma" gibi... (En tanınmış siyasi tipler

olmasalar bile...) Sonra, terhis olduğumuz gün, yine herkes birbirine "soğuk" durup gitti. Boy sırasıyla manga teşekkül ediyor. En hızlı "ülkücü" ile en hızlı "solcu" yan yana ya da üst üste düşebiliyordu ranzada... Düşünün, bu adamlara "birlikte" eğitim yaptırıp, terhis ettiler.

DOKUZUNCU BÖLÜM

Mithat Paşa, Bulgar Tarihçileri ve Balkanlar...

"Mithat Paşa Bulgaristan'da Osmanlı idaresi adına 'sivil polis' kurmuştur. Todorova onun üzerine çalışmış, Mithat Paşa'ya olumlu bakıyordu. Aslında bütün Bulgarlar öyle bakıyor. Bazıları, 'Mithat Paşa vali kalsa, Bulgaristan İmparatorluktan kopmazdı' dahi derler."

Tarihi Yarımadadaki Şöhret

Tatlı ılık bir ilkbahar öğle sonrası...
O tatlı ilkbahar gününün (benim için) bir sürpriz konuğu vardı: Yunanlı tarihçi, Elizabeth Zachariadou... Ufak tefek, esmer, sade bir hanım bu... Üçümüz birlikte, küçük bir Sultanahmet turu yapıyoruz. Gezinti sırasında, İlber Ortaylı neredeyse Sultanahmet Meydanı'nda herkesle selamlaşacak ve onların bir bölümü ile de ayaküstü ahbaplık edecekti. Elizabeth Zachariadou buna şaşırmış mıydı? Hayır. Ama bir küçük 'takılma' yapmaktan da geri durmadı:
"İlber'i Tarihi Yarımada'da herkes tanıyor anlaşılan... Dün onunla Galatasaray'da dolaştık. Orada da birilerine merhaba dedi ama bu kadar sık değil... Galiba İlber, Pera'da, Tarihi Yarımada'da olduğu kadar 'meşhur' değil..."

Konuya giriş; sorusuz sualsiz!.. Sözü başlatan da konuyu açan da İlber Ortaylı. "Sürpriz!.."

— Öğrenciliğimin ilk yıllarından itibaren "Balkanlar" konusuna ilgi duymuşumdur. Meraklıydım. Kulaktan dolma bilgilerim de vardı. Sonra okuma yaptım... 1972'de Avusturya'da bulunduğum zaman, sistematik bir şekilde bu konuda derslere, kurslara falan katıldım.

— İlk ne zaman ilgi duydunuz Balkan meselesine?
— Bilmiyorum, unuttum. 72'de Avusturya'dan dönerken Venedik'ten Dubrovnik'e, Dubrovnik'ten Saraybosna'ya, oradan Belgrad'a, Yugoslav Arnavutluku'na "trenlerle" falan geze toza elimde bavullarla tur attım ve hoşuma gitti. Etrafı görüyorsun. Halkla Rusça konuşuyorum. Onlar ise Sırpça konuşuyor ama yine anlaşıyoruz. Siyasi bakımdan dedikodu falan da yapabiliyorsun. Kosova'da Türkçe anlaşmak, o yıllarda mümkündü. Geziyorsun, not tutuyorsun... Böylece daha önce konuyla ilgili yaptığın okumalar elle tutulur hale geliyor. İlk olarak 1976'daki "Birinci Balkan Kongresi"nde bir tebliğ sundum. Dil Tarih Coğrafya Fakültesi'nde yapılıyordu. Kötüydü program; yanlış yapılmış. Mesela, Makedonya için bir tebliğ sunuyor biri... Bir saat kavga çıkıyor Yugoslavlarla Bulgarlar arasında. Program aksıyor. Hoş bir beynelmilel kongre değildi. Balkan Enternasyonal Kongresi her yerde öyle olur... Bizde de aynı şey oldu.

— Neydi tebliğinizin konusu?
— "Mithat Paşa'nın Bulgaristan Valiliği"ydi. Sonra, 1978'de (Amerika'dan döndüğüm yıl) o sıra Kültür Bakan-

lığı'nda danışman olduğum için beni acele Varna'ya yolladılar. Polonyalı bir rejisör (Romuald Dobzinski) *Varna Savaşı* filmi çeviriyordu. Filmin özelliği "dokümanter gibi" olması. Arada, literatürden takip ettiğim Bistra Svetkova, Genç Macar tarihçisi Ferenç Szokay (çok kabiliyetli, cin gibi biriydi), Karpinski ve ben konuları tartışacağız. Karpinski Polonyalı. Svetkova'yı talebeyken okumuştum; Marksist milliyetçi, tam Bulgar tipi bir Osmanlı tarih yorumu yapıyor... Garibime gitmişti. Pek hazzetmemiştim. Ama kadın biliyor bir şeyler. Sonra baktım ki Marksist falan değil. Parti üyesi bile değil. Sofya Üniversitesi'nin Parti'de olmayan birkaç hocasından biri... (Hatta "monarko faşist" diye dışlanıyor.) Hiçbir zaman onu Akademi'ye seçmiyorlar... O kadar ki, bir ara "Dimitrov Ödülü" almasına rağmen seçmediler. Böyle bir gariplik var. Orada ahbap olduk, Sofya'ya geldiğimizde evine davet etti... Dördümüzün resmi var (bugün ikisi yok hayatta). Hayat böyle; resimlerde kalıyor. Karpinski yaşıyor mu bilmiyorum, izini kaybettim; yaşıyorsa ne yapıyor Polonya'da? Ferenç Szokay, daha o zaman ünlü bir tarihçiydi Macaristan'da; öldü maalesef genç yaşta. Svetkova da bir kaza geçirdi kocasıyla birlikte, kocası ölmüş; o da kendine gelip durumu öğrendiği zaman, intihar etti, camdan attı kendini hastanede...

— *Yakıcı bir öykü!*

— Çok hazin. İyi dosttu fakat çok da zor ve alıngan biri... O film için (Polonya'da) Krakov'a gidildi. Papa II. Jean Paul (Karol Wojtila), o sırada Krakov başpiskoposuydu. Çok zeki adamdı, son derece bilgili, yaşına göre çok dinç, sporcu... Sonra duyduk ki adam Papa seçilmiş. Ne sürpriz! Hem de Varna'da duyduk bu haberi. Tabii, Polonyalılar uçtular keyifften. Onun Papa seçilmesi için Avusturya kardinali ve Viyana başpiskoposu Dr. König (şimdi o doksan küsur yaşında, bir nevi emekli bir kardinal) çok uğraşmış. König'i de tanırım.

— *Nasıl tanışmıştınız Avusturya kardinali ile?*

— Viyana'da bir ayinde onun elinden "komünyon ekmeği" almıştım. Laf olsun diye. Gençler (böyle) çok terbiyesiz olurlar. İnanmadığın bir şey... Neden turistik davranışlar gösterirsin, değil mi? Komünyon ekmeğini König'ten aldık ama...

— *Belli ki tanışmanız "komünyon" almaktan ibaret kalmamış.*
— Yooo... Yıllar sonra bir seminerde o beni dinledi, sonra da bu vesileyle (tekrar) tanıştık ve konuştuk. Yazılarını okurum; televizyonda da dinledim.

— Varna Savaşı *filmi için gittiğiniz Bulgaristan'la ilgili izlenimlerinize dönecek olursak...*
— Bulgaristan, rekabetin çok kötü olduğu bir yerdi... Herkes herkese düşman. Bulgaristan'ı ilk defa 1978'de gördüm. Varna'da kaldık. Sofya'yı gezdim. Tırnova'dan falan geçtik. Şumnu'da "Tumbul Camii" dedikleri camii gördüm. O Bulgaristan gezisinin beni çok da açtığını söyleye-

Varna, 1978 sonbaharı. "Varna Savaşı" belgeseli ekibinden "yarısı kaybolmuş" anılar... Soldan sağa Ferenç Szokay, Bulgar tarihçi Bistra Svetkova, İlber Ortaylı ve Varşova Üniversitesi'nden Karpinski... Ferenc ve Bistra bu dünyayı terk etti.

mem. Komünizminden değil... Balkanlılığından dolayı bunaldım. Ülke nüfusu azalıyordu. Camide Türklerle konuşmamayı tercih ettim. Ne olur ne olmaz...

— *Niye?*
— Şumnu'da avluya giriyorsun. Türkler oturuyor orada. Konuşmuyorsun çünkü bilmezsin, ne yaparlar arkandan onlara? Hoş zamanlar değildi 78 yılı... O arada "Bulgar tarihçilerle" ahbap oldum; Nikolai Todorov Türkiye'ye hep gelirdi. Sonra birdenbire (1980 yılında); Viyana'da ders verirken, ilk Bulgaristik Kongresi'ne çağrıldım. Orada "Bulgar Katolik Kilisesi" üzerine bir tebliğ verdim. (Bulgarların Katolik olan küçük bir cemaati var ya...) Hatta Patriyark'a dediler ki; "Bu Müslüman, bizim Katoliklerle uğraşıyor." O da, "Ha öyle mi" falan dedi. Orada Vera Mutafçiyeva ile de tanıştım. Straşimir Dimitrov'u Ankara'dan tanıyordum. Sonra yine Ankara'da Maria Todorova'yı (Nikolai'in kızını) tanıdım; mondanitesi son derece yüksek bir kız. Dilleri çok iyi bilir; Almanca, İngilizce, Rusça. Sonradan Fransızca'yı da öğrendi. İyi de tebliğleri vardır. Az ama güzel şeyler yapmıştır. En son kitabı (*Imagining Balkans*) Türkçe'ye çevrildi. Onunla derin arkadaşlık kurduk. Nadya Danova'yı Cengiz Hakov'la tanıdım. Ve Todor Jivkov'un kızı Ludmilla Jivkova birdenbire Kültür Bakanı oldu; milliyetçi bir kadın, Milliyetçi Parti'yi tuttu, Nikolai Todorov'u eledi. Akademi'deki direktörlükleri elinden alıp, Nikolai Todorov'u Atina'ya sefir yaptılar. Çünkü o eski bir komünisttir ve gerçekten de kozmopolit bir adamdır. Pek Bulgar milliyetçisi de değildir. O arada (babası, Almanlar zamanında onlarla işbirliği yapmış) itilen Svetkova'ya da o yıl "Dimitrov Ödülü" verildi. Jivkova onu tutuyordu. Çok ilginç şeyler... (Jivkova, gençken bizim Cengiz Hakov'la flört edermiş.) O ara Todorov –normal Bulgarlardan farklı olarak– Türklerden bir-iki âlimi tutuyordu; pek "ayrımcı" değildi. Hayat böyle gidiyor. Baktım Bulgar milliyetçiliğinin uyanış zamanı; okuma yazma bayramları büyük törenlerle kutlanıyor. (İşte o arada Bulga-

ristik Kongresi toplanıyor. Böyle bir enteresan hava...) En ünlü komünistlerin bile çocukları anti-komünist. Mesela Antonina Jelazkova, meşhur bir parti üyesi akademisyenin kızıdır; Mutafçiyeva'nın ve Straşimir Dimitrov'un da asistanı. Akıllı bir kızdır. Hayran ettiydi herkesi kendine.

— *Bulgaristan nasıl bir ülkeydi o yıllarda?*

— Bulgaristan, yeme-içme-yaşama bakımından daha "bolluktu" öbür sosyalist ülkelere göre... Kendine özgü hoşça bir memleketti. Umumi Kongre'den sonra, onların milli tarih kongrelerine çağrıldım; Primorsko denen yerde, Burgaz'ın civarında yapıldı. Orada görüyorsun; ilk açılışta eski akademisyenler tebliğ veriyor, aşağıda platformdan "oooooooo" protestoları yükseliyor... "Devletin resmi tarihçisi" gibi laf atmalar... Ve seksiyonlarda mesela Heretik tarihçiler var... Nikolay Gencev gibi. Onu hararetle dinliyorlar. Vera Mutafçiyeva'nın da dinleyenleri kalabalık. Alkışlıyorlar, etrafında koşuyorlar. Akşam toplanıyoruz (orası sayfiye yeri ya), "Oçi çorniya" diye şarkı çığıracak olanı Gencev, "Tatar şarkıları istemiyoruz" diye susturuyor. Müthiş bir anti-Rus hava... Maria (Todorova) da orada. O itidal sahibi bir kız. Hiçbir zaman resmi görüşü canla başla savunacak kadar budala değil. Bu tip çıkışları da değerlendirirken fazla sesini çıkarmadan "aman işte ucuzluk" demeye getiriyor. Svetkova yoktu orada. Sadece "sosyalist ülkelerden" gelenlerin katıldığı bir kongreydi bu... O dünyadan olmayan bir ben, bir de bir Yanya Üniversitesi'nden Yunanlı bir hoca vardı. Enteresandı. Primorsko'da Bulgar tarihçilerini (historiyografisini) gördüm. Küçümsemem. Adamlar birtakım sahaları biliyorlar, birtakım düşünceleri var. Öyle kalıplaşmış değiller. Beynelmilel konferans sırasında, işin bu yönü çok fazla açığa çıkamaz. Ama oralarda çıkıyordu. Gencev'in okuduğu tebliğ bayağı heterodoks bir şeydi. Mutavçiyeva'nınki de öyle; 18. asır "Bulgar Aydınlanması" üzerine... Ben de Primorsko'da galiba yine Mithat Paşa üzerine bir tebliğ verdim. (Sofya'da Kilise'yi seçmiştim konu olarak.) Mithat Paşa ile ilgili bazı yeni

vesikalar bulmuştuk. Mithat Paşa Bulgaristan'da Osmanlı idaresi adına "sivil polis" (siyasi polis) kurmuştur. Çok ilginç. Todorova onun üzerine çalıştı, Mithat Paşa'ya olumlu bakıyordu. Aslında bütün Bulgarlar öyle bakıyor.

— Nasıl açıklıyorsunuz bu durumu?
— Eee, iyi vali, kalkındırmış orayı. Mithat Paşa 19. asrın büyük valisi. Sırf Türkiye için değil bütün Avrupa çapında öyle. Öbür ünlü vali de onun Rus rakibi Ignatiyev; Doğu Sibirya'da müthiş başarılı valilik yaptı.

— Bir de sizin Mithat Paşa'nızı dinlesek...
— İki farklı Mithat Paşa var. Bir tanesi çok büyük bir adam. Anayasa'nın babası, büyük sadrazam, büyük vali... İkincisi ise "farfara" bir adam, sarhoş bir adam ve padişah haini bir adam. Bu çok farklı iki uçtaki değerlendirme; yakın tarihin kendine göre yorumlamalarıdır. Ama ben şunu söyleyeyim... Mithat Paşa çok büyük valiydi. Hem de sadece bizim tarihimizde değil, o dönem bütün Avrupa'nın bir numaralısıydı. Bir olimpiyat olsa burada, bizim Mithat Paşa altın madalya alır. Rusya'nın Doğu Sibirya Valisi Ignatiyev gümüş madalya alır. O dönemde bunlar iki büyük validir; bütün Avrupa onları yaptıklarıyla tanır. İkisi de çok çalışmış. Yaptıklarında çok orijinal iktisadi atılımlar var.

— Ne gibi atılımlar bunlar?
— Canım bunu herkes bilir. Mithat Paşa "sandık" kuruyor. Milleti iktisadi hayata sokuyor. Polisi kuruyor; kimse bunu pek bilmez. Sonra etnik politika güdüyor ki bu çok önemli...

— Etnik politikası nasıl?
— Bulgaristan'ı Müslümanlaştırmış. Biraz daha orada kalsaymış, neredeyse götürecek yarıdan çoğunu...

— Tepki almamış mı o sırada?

— Yooo... Devletin orada fevkalade "yetkili" valisi... Kafkasya'dan Kırım'dan ne kadar adam geliyorsa –ki, o sırada sürülüyorlar– onları getirip getirip Bulgaristan'a yığıyor. Merkezde tam tersine beceriksiz. Onun hazırladığı Anayasa taslaklarını Tarık Zafer Hoca inceledi. Tarık Zafer Hoca, Mithat Paşa düşmanı falan olamaz. Ama söylediği şudur: "Bu anayasa romantizmidir, bir şey anladığı da yoktur." Bir de... Mithat Paşa'nın Cevdet Paşa ile çatışmaları var. Dolayısıyla bir başka takım vardır ki onlar da Mithat Paşa'ya Cevdet Paşa'nın gözüyle bakar ki o çok yanlıştır. O tip kavgada, durumu ve gerçekliği takip edemezsin. Ama çizilen Mithat Paşa tipleri iki tarafta da doğru değildir. İmparatorluğun çok büyük bir valisi olduğu muhakkak. Valilik yaptığı yerlere Osmanlı damgası vuran, idarede çok önemli, yeni politikalar getiren bir adam. Maalesef bu dönem kısa sürmüş. Ona karşılık, imparatorluk merkezinde o derecede beceriksiz bir devlet adamı. Bunu da söylemek lazım.

— Asıl parlak olan valiliği mi, diyorsunuz?
— Evet. Bu, modern tarihi anlamak açısından çok önemli.

— Mithat Paşa, valiliğiyle iyi iz bırakmış, anlaşılan...
— Evet. Hatta bazıları, "Mithat Paşa vali kalsa, Bulgaristan imparatorluktan kopmazdı" dahi derler. Ve Primorsko'ya gitmemin ardından "Jivkov hadiseleri" başladı. Bir kongreye bizi Ludmilla Jivkova ısrarla çağırttırmıştı. Hatta işlemler hızlı yürümüyor diye sefareti açıp haşlamış; Ankara'da kapıma kadar gelip vize verdiler. O zaman Bulgar milliyetçi kanadının Türkiye'ye karşı bir sempatisi vardı. Çok garip. Türkiye'ye karşı iyi ama "kendi içindeki Türklere" tahammülü olmayan bir yaklaşım. Nitekim, bir müddet sonra "Bulgarlaştırma" olayları başladı.

— Bunu nasıl yorumluyorsunuz?
— Küçük devlet bakışıyla açıklıyorum. Birdenbire "Jivkov hadiseleri" patlak verince, çağırsalar bile kongrelere gitme-

dik. Dışarıdaki uluslararası kongrelerde rastladığımız Bulgar arkadaşlar, "Utanıyoruz, utanılacak şeyler" derdi. Bu bakımdan Bulgarlar, Yunanlılardan farklıdır. Kendi kendilerini eleştirebilen bir yanları (otokritikleri) vardır. Bir daha da ben Bulgaristan'a kongreye falan gidemedim. Halen de vakit bulup gideceğim.

— *Ya Yunanistan'daki kongreler?*
— Yunanistan'a da gittik kongre için. Yunanlı arkadaşlarımızla çok iyi anlaşırız. Çok iyi dostuz. Ama, bütün "gerçekleri" söylemeye başladığımız zaman, bir "uzlaşma" olacağını sanmıyorum. Yeme, içme, dans etme, dostluk falan güzeldir ama her şeyi kapsamaz.

— *Yunanistan'daki meslektaşlarınız için "uzlaşma sağlaması kolay olmaz" diyorsunuz... "Uzlaşmazlık noktaları" birden çok mu?*
— Çoktur uzlaşmazlık noktaları. Yunanistan'ın milli tarihi çok anti-Türk'tür. Fakat Yunanlıların çok ciddi âlimleri de vardır. Bunlardan biri mesela madam Elizabeth Zachariadou'dur ve kocası Ekonomides de geç devir Bizans tarihi üzerine büyük âlimlerdendir. Dünyada unvanları vardır. Çok ciddi çalışırlar. Bir başka takım var; onlar gençtir, yeni yetişiyorlar. Bir takım daha vardır, milliyetçidir ama ciddidir. Mesela Prof. Drulia gibi; 18. asır Yunan tarihi üstüne çalışır o... Bir de (bizim Katerina gibi) bir takım vardır; çok gençtir ve iyi çalışır, Girit üzerinde falan... Her şeyi bilen (bildiğini sanan) tipler de vardır; laf ola yani... O tip bizde de çoktur. "Olsa olsacı"lar... Avrupa entegrasyonundan beri Yunanistan'ın tarih alanında ilmi yapısı çok değişmeye başladı. Gençler dışarıda iyi eğitim imkânı buluyorlar.

— *Daha "olumluya" mı gidişat?*
— Öyle denilebilir. Fakat taşradaki üniversiteleri maalesef bir türlü teşkilatlanamıyor. O da niye bilmiyorum. Yunanistan'ın taşrası cazip değil. İnsanlar Atina'ya gidip geliyor.

Yunanlı tarihçi Elizabeth Zachariadou (ortada) ve eşi Nikos Ekonomides ile birlikte (Atina, 25 Ekim 1990).

Kimse kalmıyor orada. Tuhaf bir şey. Gelelim Sırbistan'la ilişkilerime... Maalesef kopuk oldu. Orada birkaç kişiyi tanıdım. Duşanka Boyaniç Lukaç gibi... Sırbistan daha ciddidir. Romanya ile hemen hemen hiç ilişkim olmadı. Yani Dan Berindei ile Maria Aleksandrescu Dersca, bizim kuşaktan Mihai Maksim gibi Romen arkadaşlarla ilişkilerim hep yurtdışında oldu. Hiçbir zaman Romanya'ya gidip ders falan vermedim. Romanya'ya tek gidişim; Yahudi Tarihi Kongresi için olmuştur. Gezdim ama Romanya'yı...

ONUNCU BÖLÜM

Çatışmalı Yıllar ve Doçentlik

"İdari şubede okuyanlar, nedense hiç tarih sevmez. İçişleri Bakanlığı mensuplarına tarih sevdiremezsin. Çocukluktan öyledir bazı insanlar. Yok kardeşim, ne yapsan fayda etmez."

Siyasal Bilgiler Fakültesi 3. Siyaset ve İdare Sınıfı'ndaki öğrencilerle birlikte (12 Mayıs 1979).

Harita Üstündeki Rusça, Arapça Notlar

"SBF öğrencisi olduğum 80'li yılların başı... Bir gün bir şey sormak için odasına girmiştim İlber Hoca'nın... Masasının arkasında koca bir 'dünya haritası' vardı. Ve o haritanın değişik noktalarına İlber Hoca, değişik notlar iğnelemişti. Bir de baktım; Rusya üstündeki notlar Rusça... Ortadoğu üstündeki notlar her haliyle belli, Arapça... Ve daha başka bir sürü not... Ve neredeyse her biri başka bir dilden... Bir anda kendimi tuhaf hissetmiştim. Bu nasıl bir hocaydı, hiçbirine benzemez? Pek bir şaşırmıştım..."

Levent Cinemre
Öğrencisi

— Terhis sonrasının rotası daha önce çizilmişti zaten. Sizi bekleyen bir işiniz vardı. Sonra neler oldu?

— Terhis olduktan sonra eski hayata avdet edildi. (Amerika'ya gitmek için bir sene izin almıştım.) Asistanlığa geri döndüm; İdare Tarihi dersini vermeye başladım. Birinci sınıfa da İnkılap Tarihi dersini vermeye... Zannediyorum İnkılap Tarihi'ni ilk defa ben Tanzimat'tan başlattım. İki Dünya Harbi arası Avrupa tarihini çok okuttum. Ve 1950-60'a kadar getirdim. Ders sıkıydı, bırakırdım yani. Hiç değilse Haziran'da kalırlardı. Eylül'de bile kalan oldu.

— İnkılap Tarihi'ni anlatırken, Tanzimat'ı başlangıç noktası almanız nasıl karşılandı?

— Derhal düşman olurlar ya da beğenen olur, o beni ilgilendirmez. Bizim millet tarih marih bilmez. Zaten orada okuttuğum üç senenin dışında da ben bir daha İnkılap Tarihi okutmadım. Bitti o iş. Sonra aynı dersi dördüncü sınıftaki "siyasi" bölüm ve "idare" bölümü öğrencilerine okuttum.

— "Aynı dersi" derken?

— Okuttuğum dersin adı, "Türk Siyasal Hayatı 2"ydı. İdare Tarihi'ni ayrıca okuturdum, "İdari" şubedekilere. O pek verimli olmuyordu, çünkü idari şubesinde okuyanlar, nedense hiç tarih sevmezler. İçişleri Bakanlığı mensuplarına tarih sevdiremezsin.

— Sizin gibi bir hoca tarih sevdiremeyecek? Pek inandırıcı değil.

— Çocukluktan öyledir bazı insanlar. Yok kardeşim, ne yapsan fayda etmez. "*Teach me if you can*" (Öğret bana

öğretebilirsen) diye bir laf vardır ya... İşte tam odur bu tür öğrencinin yaptığı...

— *Direniyorlar yani.*
— Adam gelmiş liseden, önünde oturuyor, Mülkiye puanını da tutturmuş, aptal olmadığı da belli. Oturuyor adam ve tarih öğrenmeye niyeti yok. Yok ve öyle de gidiyor. Sonra... Koskoca vali muavini, "Bize bilmem ne anlatmıştınız" diye geliyor... Olmuyor. Kim öğreniyor içlerinde tarihi biliyor musunuz? İmam Hatip'ten mezun olup gelenler.

— *Daha mı çok "merak" ediyorlar?*
— Münakaşa ediyor, soruyorlar bilmem ne... Ve iyi bir kâğıt yazıyorlar. Öteki adamlara ise tarih öğretemezsin ve ben bunu aydın sınıfımız açısından çok tehlikeli olarak görüyorum, hiçbir şey bilmiyorlar.

— *Siz, çarpıcı –hatta teatral– anlatımı olan birisiniz, buna rağmen ilgilenmiyorlarsa...*
— Mezhepleri falan anlatırsınız, ilgilenmez, öğrenmez. Sonra, memur olunca, abuk sabuk laflar ederler Patrikhane üzerine falan... Sorumlu mevkilere geldiklerinde de gayet tehlikeli, "memleketi zor duruma sokacak" bilgisizce çıkışlar yaparlar. Mesela, bir takım var, Patrikhane'yi Vatikan yapacak neredeyse... Olmayacak bir şey. Zaten Ortodoksluğun yapısı müsait değil. "Patrikhane, bizim Fatih kaymakamına bağlı" diye realiteyle alakası olmayan öneriler de getirebiliyorlar. Son derece tehlikeli tabii... Devletimizin ananesi açısından da, politikası açısından da... Bakmaz adam mesela, devr-i Osmani'de bu nasıl olmuş diye? Bu adamların önüne koyacağın yetmiş sayfalık bir "manuel" (elkitabı) yok. Tamam o kabul. Ama her şeye rağmen, bir şeyler var, okuyup öğreneceğin!.. İkincisi de şu: Mülkiye'de talebe, bir yerden öğrenip gelmişse gelmiştir, ama Mülkiye'de öğrenen yok artık. Eskiden olurmuş öyle şeyler. Mesela Gündüz Ökçün mükemmel bir İngilizce'yi Mülkiye'de öğrenmiş.

— Bir dönem dışişleri bakanlığı yapmış olan Gündüz Ökçün, İngilizce'yi Siyasal'da öğrenmiş demek?
— Evet. Hem de mükemmel bir İngilizce ve hatta Fransızca da öğrenmiş. Ama İngilizcesi mükemmeldi. Yine galiba aynı şekilde Cem Eroğul İngilizce'yi orada iyi öğrenmiş. Ama bunlar çok istisnai öğrenciler.

— Yine de bir ölçüde "kendi çabaları" işe yaramış olsa gerek.
— Bir tanesi zaten liseyi Saint Joseph'te okumuş. Öbürü (Gündüz Ökçün) Eskişehir Lisesinden, fakat öğrenmişler. Ben de Mülkiye'de İngilizce öğrenmeye kalktım, hocayı beğenmedim. Halbuki adam yine bir şey öğretiyordu. Ona karşılık, Remime (Köymen) Hanım'ın Mülkiye'de verdiği Fransızca derslerinden çok yararlanmıştım. Remime Köymen, müthiş bir kadındı, kültürlü bir insan. Eşi Süleyman Köymen; bir avukattır. (Meğerse, Mihri Belli'nin kız kardeşiymiş Remime Hanım; bilmiyordum ben, sonradan öğrendim.) Bir tekamül kursu vardı okulda "asistanlar için," ben orada onun Fransızca öğrettiği kursta, öğrendim bir şeyler. Bir sürü "şiir tahlilleri" yapıyor. Neyse... Böyle hocalar da var. Ama bunları bulamıyorsun her yerde. Öğrenmeye niyeti olan insan için Mülkiye'nin lisan kursları fena değildi.

— Ama yine de bu olanaklar değerlendirilmiyor öyle mi?
— Hayır öğrenmezler kardeşim. Bizim millet lisan öğrenmez.

— Doçentlik öncesi gittiğiniz Almanya sayfasını açalım mı?
— 1977'de "Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu" tezim için malzeme toplamam gerekiyordu, Almanya'ya gideceğim. İki hedefim var. Birisi, Bonn'da olduğu söylenen Alman Dışişleri Bakanlığı'nın arşivlerini incelemekti. (Bizim Dışişleri Bakanlığı'nın hâlâ onun gibi açık ve düzenlenmiş bir arşivi yok. Osmanlı Hariciye Arşivi de yeni tanzim ediliyor daha.) O arşivler Berlin'deydi, nasılsa Bonn'a nakledebilmişler. Pottsdam'da bir arşiv varmış, eski Alman

devletinin hariciye arşivi; o Doğu Almanya'da kalmış. Türkiye'nin şartlarında, benim o zaman, o arşive girmem mümkün değildi. Galiba henüz Doğu Almanya (Demokratik Almanya) ile diplomatik ilişkimiz yoktu. Diplomatik ilişki kurulduktan sonra da gittim. Kitabın ikinci baskısına belge bakmak için...

— *İkinci baskı için kaç yılında gittiniz Berlin'e...*
— Unuttum şimdi. 80'li yıllardı... Asıl önemli arşiv Weimar'daydı, onu sonra Berlin'e naklettiler... Berlin'de bir de "Prusya Gizli Arşivi" vardı; sonra gördüm tabii. Ama o arşiv daha çok 18. asır ağırlıklıydı...

— *Sözün başına dönersek...*
— 19. asır belgelerini incelemek için önce Bonn'a gittim. Bunun için de DAAD'den (Deutche Akademishe Austausch Dienst) burs aldım. Unutmuyorum, bursum 5.500 Alman markıydı. Otobüsle gittim Almanya'ya... Otobüsü sabah kaçırdım. Emine Uşaklıgil ve Asaf Savaş'ta (Akat) kalmıştım. (Onlar yoktu evde.) Ben uykuyu biraz fazla kaçırmışım, otobüs ucu ucuna kaçtı. Dediler yetişirsin. Bir taksi tuttuk. O zaman taksimetre yok. Bana çok da astronomik görünmeyen bir fiyatta anlaştık. Yetiştim. Bazı adamlar hâlâ unutmaz: "Taksiyle otobüse yetişmişti" diye...

— *Nerede yakaladınız otobüsü?*
— Silivri'de mi ne bir yerdeydi. Şaşıp kaldılar. Hatta otobüste bizim SBF'de okutman olan bir İngiliz bayan vardı. En başta o şaştı.

— *Ama siz şaşmadınız.*
— Hayır mecbursun. Çünkü biletini yakar herif. Bosfor Turizm'dendi bilet... Neticede böyle bir hovardalıkla başladık geziye... Geldik Almanya'ya... Münih'e indik. Bir arkadaşımızı aradık. Frau Mertinz'in kızını... O zaman Münih'teki tiyatroda çalışıyor, kendisi o gün uygun değilmiş,

görüşemedik. Ben, "Sizi bekleyemem, başka vaktim yok, görüşecektik ama..." dedim. Çok lazım gibi, atladık trene gece. Geçtik Bonn'a... Bonn'a geldik ki, sanki ne yaptığım çok umurlarında... Harp sonrası Avrupa'nın en sakat tarafları bunlar... Mesela bir fona para koymuşlar. Burslar veriyor ve takip etmiyorlar. "Yaptığım yayını ister misiniz" dedim, "Burada yerimiz yok" dedi kadın açıkça... Üniversitenin misafirhanesine yerleştirdiler. Makul bir fiyat. *Ippendorf* denen şık semtte, odam ve mutfağım var. Şehir küçük zaten. İniyoruz, gidiyoruz. Misafirhane şehrin şık banliyösünde ama mühim değil. Geç kalınca bazen taksi tutuyorum. Bir şey yok Bonn'da... Bir-iki Köln'e gittim, açmadı. Bir arkadaşım vardı Renata Heck, ona gidip geliyordum. Eczacıydı o kızcağız; güneyde Heidelberg'te oturuyordu. Onunla geziniyoruz etraftaki yerleri... Güney Almanya'yı öğrendik. "Romantik Yol" denen kesimi... Hoş oldu... Her hafta sonu cuma gününden gidiyorum, pazartesi dönüyorum. Bir ay böyle geçti. Baktım, Bonn'daki Dışişleri Arşivi'ndeki işim tamam... Fakat tezim için asıl önemli bir yer de Londra... "Şimdi ben Londra cephesini ne yapacağım" dedim ve gittim Londra'ya.

— Mevsimlerden hangisiydi?

— Yaz... Beş buçuk pounda Batı Londra'da bir otel buldum. Bir de baktık ki otel, Batı Londra ile Doğu Londra arasında. Otelin bir kapısı Doğu, bir kapısı Batı Londra'ya açılıyor. Viktorya Garı'nda taksiler, "Otel Doğu Londra'da" diye almak istemiyor... Halbuki, otel iyi bir yerde ve British Museum'a da yakın. Public Record Office, o zaman daha Flatcher Street'teki Chancery Lane'de. Müthiş bir arşiv tabii... Bir imparatorluk o... Alman Dışişleri'ne falan benzer mi? (Belgeleri inceleyince görürsünüz; Mezopotamya'daki Alman konsolosları Allahlık adamlar mesela, dünyadan haberleri yok.) İngilizler ise (India Office'in adamları) müthiş lisan falan bilen adamlar; raporları "bilgi" taşıyor. Onları okumak bir keyif. Gelin görün ki,

Londra'da Almanya'da olduğu kadar rahat kalamıyordum. (Kuzey Almanya'yı gezeceğim diye çıkmıştım Bonn'dan yola. Zaten, nereye gidiyorum ilgilenmiyorlardı.) İngiltere malûm daha pahalıdır Almanya'ya göre...

— *Ne kadar kaldınız Londra'da?*
— Orada yirmi gün kaldım ve o yirmi gün içinde getirtiyordum vesikaları, bakıyordum, fotokopiye yolluyordum. Fotokopi çok pahalı (iki sayfa bir pounda falan geliyordu) ama sonuçta fotokopi parası daha ehven oluyor. Öyle elle kopya falan yok. Fotokopiler bana sonra posta ile geldiği için o da dünya kadar para etti ama hesabı yaptım, oralarda daha uzun kalmaktan daha iyi. (Bir de ben müsrif bir herifim ne de olsa.) İlk kez o zaman gittim Oxford'a bir hafta sonu. Baktım İngiltere'nin sağına soluna... İngiltere çok hoş bir ülke. (Bu Londra'ya ikinci gidişimdi.) Zaten Almanya'dan oraya geldiğin zaman insanı çok çarpıyor. "Görülmemiş kendine özgü bir tabiat" diye bağırıyorum. İngiltere'de o sırada henüz daha imparatorluk kalıntıları yaşıyordu. Şimdiki İngiltere gibi değil... Ortak Pazar'a girmemiş falan... Kraliçe'nin yirmi beşinci jübilesiydi; gümüş yılıydı. Kılık kıyafet eskiydi. Bir gün London Bridge'de (Londra Köprüsü) kaldım saat beşte... Üstümde bej takım, kravatım... *City* (bankalar) boşalmaya başladı. Aaaa lacivert ve siyah ordusunun ortasında ben "kelebek" gibi... Geçiyorlar sağımdan solumdan, *pub*'lara doluşuyorlar. İngiltere, buram buram kendisi gibi kokuyordu. Şimdiki Londra gibi pis pis binalar çok çıkmamıştı... Ve ben orada tiyatrolara gittim. Kim Novak'tan İbsen'in *Hedda Gabler*'ini seyrettim.

— Hedda Gabler*'de, demek Kim Novak oynuyordu...*
— Evet Kim Novak... Londra öyledir. Sheakespeare oyunları seyrettim. Bol bol müze gezdim. En gülüncü de yağmur yağarken, bir saat bekledikten sonra Faberge sergisini gezmemdir. Çarın kuyumcusunun gördüğüm en zengin koleksiyonuydu. Güney İngiltere'de İngiliz tabiatını seyretmek

de çok hoşuma gitti. Pahalı bir ülkeydi ve ben müsriftim; "Burbery's pardesü" aldım. Çok uzun zaman giydiğim bir kadife takım aldım ve döndüm. Alman bursunun bir kısmını İngiltere'de yedik ama bitmiyor. Almanya'da bazı şeyleri tamamladım, sonra Güney Almanya'ya indim. Gezdik falan... Bonn'da bir gece yarısı seansında Fellini'nin *Roma* filmini görmüştüm. Ve o gece dedim ki; "Tamam ben buradan sıkılmışım, artık çalışmayı da bitirdim, Viyana üstünden İtalya'ya gidip kalan parayı bitireyim." Viyana'dan geçerken; son olarak Yahudi dostum Rudolf Karlburger'i gördüm. Beni Floransa'ya trenle uğurlayışını hiç unutmam. Şapkasını çıkarmıştı. Ne de olsa bir Viyanalı. Doğru Viyana üstünden Floransa'ya gidiş... Nefis bir şehirdi Floransa. İlk defa Güney İtalya'ya gitmemdir bu..

— *Aslında bu ilk İtalya geziniz değil...*

— İtalya'ya hep gittim ama hep kuzeylerde kalmıştım. Neyse ikinci defa gittiğim Floransa'da biraz dolandım, hoş, içim açıldı. Roma'ya indim. Roma'da Türkiye'nin turizm tanıtma bürosuna gittim. Büro şefi Muhittin Bey; ilginç bir zattır. İspanyolca, İtalyanca ve Fransızca'yı çok iyi bilir. Yanında (arkadaşım) Yücel Yıldırım vardı. Yücel Fransızca bilir, orada İtalyanca öğrenmiş; hem de birkaç ay içinde... Zerrin Ediboğlu da vardı; o da İngilizce bilir ama birkaç ay içinde İtalyanca öğrenmiş. Onları görünce hayran oldum. Bizde dış göreve tayin edilen adamlar, pek öyle zahmet edip de oranın dilini falan öğrenmezler. Sonra baktım, bu arkadaşlar o şehri de seviyor, o uygarlığı da; etrafı da tanımışlar. Bana etrafı göstermekte, tanıtmakta çok yararları olmuştur. Çünkü ben Roma'yı o kadar iyi bilmiyordum. O güne kadar İtalya'da tanıdığım yerlerin sınırı Floransa'da bitiyordu. Bence İtalyan ve Avrupa medeniyetini, dışlanan ve küçümsenen Güney kısmını tanımadan anlamak mümkün değil.

— *1977'de ilk kez gittiğiniz Roma'da ne kadar kaldınız.*

— Roma'da on üç gün kaldım. Elimde bir harita, taban teperek ya da otobüsle dolaştım. Orada bir arkadaş daha tanıdım Stuttgart'lı... Bir Alman'dı. O kızcağız Alman ama kültürü İtalyan'dır. Onunla Roma'da hayli bir gezindik. Birtakım kıyı köşe yerlere girdik. Bence Almanlar dünyayı çok iyi etüt etmeyi biliyor. Kendimi Roma uzmanı zannediyordum (ukalalığa bak) neredeyse...

— *Beraber gezdiğiniz Alman hanımla orada nı tanıştınız?*
— Evet. Doris Stoeber adındaki bu arkadaş, Roma'da her yeri biliyordu. Hem de şakır şakır biliyor o muhiti... Onunla bir hafta kadar adamakıllı girdiyi çıktıyı dolaştık. Roma keşfedilecek bir yer. Dolaşırken birdenbire bir "sokak" çıkıyor karşımıza bir akşam: "Skanderbeg!!!" (İskender Bey) Belli ki Arnavutlar oturmuş orada. Adı da öyle konmuş. Gezerken bulacaksın. Kimse o küçücük sokağı Roma rehberlerine koymaz. Bir alay sokak var öyle. (İskender Meydanı var. Onu haritaya koyar, o küçük sokağı değil.) Sonra çok enteresan sergilere rastlıyorsun tabii... Gezimde dosya tuttum. Şu kadarını da söyleyeyim: O zaman, tabii haliyle gördüğüm bir sürü eseri daha sonra "öyle" görme imkânı olmadı.

— *Mesela hangi eserleri?*
— Tiber kıyısında Ara Pacis vardır. Augustus'un İspanya seferinden sonra yaptırdığı "Sulh Sunağı." O zaman "açıkta" duruyordu. Şimdi –korunmak için– camlar altında... Mesela San Pietro di Vincoli'ye (Zincirdeki Pietro Kilisesi'ne) gidiyorsun. Burada neyi göreceksin? Michelangelo'nun *Musa* heykelini... Artık bu kilise devamlı kapalı. Çünkü eski eser diye "korumaya" aldılar, gidip görmesi bela... Halbuki o zaman, açıktı. Hatta kiliseler sabah akşam açıktı. Daha hırsızlıktan dolayı kilise kapatma huyu pek gelişmemişti. Santa Scala'yı görüyorsun falan... Bu arazi Vatikan'a ait bir yerdi. Orada gece haç yürüyüşlerini, merdivenleri çıkışlarını hatırlıyorum. O zaman, bugünden

farklı olarak bir sürü kilise açıktı. Cosmo Damiano falan... Altıncı asır, beşinci asır mozaikleri... İlginç bir şekilde Fransa Sefareti bile bazen ziyarete açıktı.

— *Fransa Sefareti mi turistlere açıktı? O nasıl?*
— Fransa Sefareti, Kardinal Farnesi'nin sarayıdır. Ve Roma'nın en büyük Rönesans yapıtlarından biridir. Belki o sıra bana öyle geldi. Sık sık açıktı. Ondan sonra zor girildi Farnesi'ye... Fransa Sefareti'nden ahbap bulursan girersin. Bunun gibi daha inanılmayacak bir şey; Piazza Navone'de Bernini'nin yaptığı bir heykel grubu vardır, karşısında Borromini'nin kilisesi... Arjantin Sefareti de açıktı. Bunlar görüldü. Geçen zamanla "turist tahribatı" artıyor ve bu nedenle de bazı yerler kapatılıyor. Dahası benim gördüğüm ilk İtalya, (Venedik'te olsun, Floransa'da, Roma'da olsun) genç İtalya'ydı; nüfus henüz gençti. Doğum oranı dramatik bir düşüşe uğramamıştı ve İtalya, sokaklarda yaşıyordu. Fakirlik de vardı tabii... Bugün öyle bir şey yok. Bugünkü fakirlik değil, lümpenlik... Piazza Navone'de o zaman, Güney'in kantolarını söyleyenleri, danslarını yapanları, Commedia del Arte sanatçılarını falan görürdün. Tarihi İtalya'ya daha yakın bir havaydı. Şimdi lümpen görüyorsun. Artık ne yapılan resmin ne de gösterinin anlamı var. İtalya artık fakir değil. "Sefiller" ve "zenginler" var orada. Tadı kaçmış, rengi kaçmış... O zamanki fakir mahalleler, şimdi ya çok tehlikeli kriminal noktalar haline gelmiş ya da tam aksine zenginleşmiş, Amerikalıların falan oturduğu, restore edilen yerler olmuş. Genç nüfus yok artık. Sokaklar ölü. Ben o tarihte, Napoli'ye gittim. Goethe'nin, "Napoli'yi gör, öl" dediği kadar var. Bu, sırf güzelliğinden söylenmiş bir laf değil. Hakikaten "ölümü hissettiren" bir havası var oranın. Tuhaf bir şey. Güneyinde uçsuz bucaksız Akdeniz açılıyor. Positano falan... Capri'nin kendisi öyledir. Hele o Amalfi'ye falan inersen, nefis oralar.

— *Napoli'yi sonuçta sevdiniz mi?*

— Ve ben Napoli'ye tek kelimeyle bayıldım. Eski mahallerini de gezdim. O zaman Napoli fakirdi, kriminaldi ama bugünkü gibi değildi. Bugün, gece vakti oralarda gezmeye çekinirim. Yaşlandığım için mi? Hayır. Napoli hakiki anlamda kriminal bir yer oldu. Fakirliğin ötesinde bir şey. "Günümüzün sefilleri" sırf Türkiye'de tiner çekmiyor; dünyanın her yerinde tehlikeli ve ne yapacağı belli değil. O zamanki Napoli'nin sarayları ki artık hepsi çöken binalardı ve o barok kiliseleri –güzelliğin yanında– gerçekten "ölümü" de hatırlatıyordu. Bir şey dikkatinizi çekiyor. Napoli'nin güneyine inmeye başladığınız zaman, binaların kalitesi, tıpkı bizim bazı Karadeniz yapılarında olduğu gibi... O "zevkli" ülkede; fakirliğin getirdiği bir "zevksizlik." Aradaki hoş barok konakların da etrafını o pislikler sarmış ama tabiat her daim güzel. Ve tabii Güney İtalya, nüfus kaybediyor. Şu anda artık Güney'de genç nüfus yok. Hepsi işsizlik nedeniyle Kuzey'e göç ediyorlar... Belli ki uyduruk sanayi tesisleri, kurumlar; ulusal destek kredileri alıp yemişler. Fakirliğin hikâyesi yine aynı.

— Yıl 1978. İkinci kez Amerika'ya gidiyorsunuz, ilk Amerika seyahatinden birkaç yıl sonra...
— Amerika'da, Saint John's College çok ilginç eğitimi olan bir okuldur; propaganda için (herhalde) dış ülkelerden hocalara –yaz programına– burs veriyor. Gelip görsünler diye... Bizim Ümit Hassan'ın da gitmek aklına gelmiş. Ümit, Robert Kolejli, İngilizcesi mükemmel ama hiç gitmemiş Amerika'ya... Müracaat etti. İki aday istiyorlar seçmek için, birini seçecek Amerikan Haberler Merkezi... Alakasız birisi kalkar gider orada kulis yapar kendini seçtirir ihtimaline karşı, dekan beni yazdı arkasına... Yani istekli olmayan birini...

— Kulis yapmayacak birini...
— Hakikaten yapmadım. Ümit'e verdiler bursu... Ama... Karısı Süheylâ bir hastalansın... Ağır hastalandı kızcağız. Bu gidemedi tabii.... Ben de İstanbul'dayım. Telefonla haber veriyorlar hadi Amerika'ya diye. Nasıl gideceğim? Do-

çentlik tezi yazıyorum. Amerika'nın sırası mı? Neyse apar topar gittim. İyi ki gitmişim kardeşim... Bu Ümit, hayırlı adam. Ben Saint John's College'ın Santa Fe'deki okuluna gidilecek zannediyordum. Hayır. Maryland'daki okuluymuş. Baktık ki, Anapolis, Washington Kongre Kitaplığı'nın yanı başında. Hemen otobüse abone oldum. Mevsim yaz olduğu için kurslar gece yapılıyor daha çok... Her gün gidiyorum ben Washington'a. Sıcak!.. Nasıl berbat bir sıcak! Fakat Kongre Kitaplığı da Kongre Kitaplığı... Ondan bir yıl önce Avrupa'daydım. Almanya'da bulamadığım şeyleri orada buldum. O bakımdan "Alman Nüfuzu" tezimin "bibliyografisi" çok zengindir ve çok taranmıştır, işte o Amerika'daki iki aylık yaz programı yardım etti.

— *"Tesadüf" işinize yaradı desenize...*
— Evet tesadüf... O yaz bol bol arşivlere gittim. Galeriler çok güzeldi. Ve kurslar da enteresandı. Mesela orada Golding diye birini tanıdım, aslında kimya profesörü; Chicago'da kimya doktoru... Felsefe öğretiyordu, İncil okutuyordu. Ben de adama İncil okuyorum falan. "Dostoyevski'de var bu motif" deyince yorumladı: "Bu kâfir İncil'i bizden iyi biliyor." Sonra mesela Hegel okuyorlar, İngilizce metin kalmıyor okuyacak, ben de Almanca metin okuyorum kütüphanede... Bana soruyor. Çünkü Hegel'i İngilizce'ye çevirmek zordur. Tam yetkinlikle yapamaz kimse, İngilizce yetmez Hegel metinlerine. Almanca metinleri okuyor, sonra da "Bu, böyle böyle" falan diyorum. Biz onunla çok ahbap olduk. O sırada Anapolis'te iki ay (temmuz, ağustos) bulunmak bana çok yararlı oldu. Biraz yaz dinlenmesi, biraz değişik şeyler okuma ve bol kitap toplama... Döndüm, doçentlik tezini yazdım.

— *Washington'u nasıl buldunuz?*
— Bence yaşanabilir, orada kültür de edinilebilir. Ama problemli bir şehir, çok problemli. New York ise, bilinen New York. Öbür şehirlerden de pek hazzetmedim. Yani ben Amerika'da, o civarda başka şehirde pek oturmam.

— Esasen Amerika'yı uzun boylu merak da etmediniz galiba...

— Çok derin merak etmediğim açık. Birtakım yerlerini gördüm ama Batı sahillerini hiç görmedim... California'yı mesela. Chicago, Indianapolis falan merkezde. Güney'de de pek bir yere gitmedim. Hoş, gittiğim yer; Baltimore, Maryland "Güney" sayılıyor ama... Onun dışında köle çalıştırılan kolonilerin olduğu yerlere gitmedim.

— Caz da sevmediğinize göre, caz merkezleri olan şehirleri de merak etmemiş olmalısınız.

— Hiç ama hiç beni ilgilendirmiyor caz. Mutlaka caz, bir kültür kendince ve Amerika için çok orijinal bir şey... Ama hiç ilgilenmedim.

— Doçentlik tezi ne zaman bitti?

— Doçentlik tezimi 79 başında teslim ettim. Doçentlik sınavına İstanbul Üniversitesi'nde girdim. Ankara'dan Bülent Daver geldi. Ergun Özbudun geldi. Ve o zaman genç bir profesör olan Önder Arığ İstanbul'dan katıldı. Sınava

Sencer Divitçioğlu ile birlikte.

girdim. Sorular sordular. Hoş gitti. Önder Arığ dedi ki; "Bu Asya tipi üretim meselesinde Sencer (Divitçioğlu) Hoca ile aranızdaki ihtilafı anlatır mısın?" Haa... Ben "soru konusu" oldum kollokyumda.

— *O ihtilafı bize de anlatır mısınız?*
— Uzun sürer, ayrıca "meleklerin cinsiyetini" tartışmak gibi bir iştir.

— *Sınavdan sonra neler oldu?*
— Sınav yapıldı. Çıktım. Tarık Zafer Hoca demiş ki; "Derhal kahveye gelin." Kahveye çıkıldı. Mavi salon vardı, o zaman orada "deneme dersi" vereceğim. Teklif ettiğim ders konularının içinden "Osmanlı Toplumunda Kamuoyu Oluşumu"nu seçtiler. Anlattım. Bütün arkadaşlar orada. Mesela Nur Vergin bile oradaydı. Salon doluydu. Kırk dakika anlatıyorsun. Sonra soru soruluyor... Ve doçent ilan ediliyorsun. O dersi "çok eğlenceli" yaptığımı söylemeliyim.

— *Neler yaptınız o deneme dersinde?*
— Karagöz'e kadar falan gittik. Biraz gülümsemeli ve gülmeli bir ders olduğu mutlak. Böylece deneme dersini verdim ve doçent olduk. 1979 Kasımı'ndan oluyor bunlar. Eve dönebilirim artık, Ankara'ya... İşi hallettik.

— *Bu, doçentlik için verdiğiniz ders. Ya öğrencilere verdiğiniz "ilk" derse nasıl hazırlanmıştınız?*
— Hatırlamıyorum. Bazı kitapları okurum, hazırlanırım. Mesela, öğrenciler için hemen bir teksir çıkarmıştım "İdare Tarihi" üstüne... Çok kısa bir şeydir. (O, durur bende.) Sonra o çalışmayı (aşağı yukarı iki buçuk sene sonra) kitap haline getirdim. İnkılap Tarihi derslerine giriyordum. Onda da geniş bir teksir hazırladım. Ama İnkılap Tarihi kitabı yazmadım. Çünkü bu memlekette, o, rahat yapılmaz. Yani, Yakın Tarih yazdığınız zaman kırk tane adam girer devreye. Hoşlarına gitmeyen noktalarda karalama kampanyası baş-

lar. Bizim halk, hiç tarih bilmez, fakat Cumhuriyet Tarihi'ni bildiklerini zannederler. Mete Tunçay'ın başına gelenler malûm. Ne yazıyor? Onu burada tartışacak değilim ama... Rahat etmez adam. Ben sevmem yakın tarihle uğraşmayı. Yakın tarih gazeteyle yapılır. Onun fiyatı da 350 bin liradır.

— Doktora ve doçentlik için, "aynı badirelerden" geçecek arkadaşlarınıza ne tavsiye edersiniz?
— "Yeterlilik" ve "doçentlik" imtihanına girenler için bir tavsiyem var. Hiç öyle karışık ve geniş okumayın. En tanınan "elkitabını" okuyup gireceksin. Kafa dinleyeceksin... Ve sınava girmeden evvel okuduklarını bol bol düşüneceksin. Tartışacaksın kafanda. Kafanda yaptığın o tartışma, içeride sınavda yapacağın tartışmaya antrenman olur. Akademik hayatınızın en zor safhasıdır bu... Bir sürü insan doktora yeterliliğinde ve doçentlik kollogunda çakar. Ben de çaktıranlardanım; onu söyleyeyim. Yeterli bir "konuşma, muhakeme ve bilgi" temeli görmezsem çaktırırım. Ama sınava girenlere de söylüyorum. Dünyayı devirip girmeyeceksin. Elkitaplarını (manuelleri) okuyacaksın. 19. asır için en kısa tarihi okuyacaksın mesela... Bir aday en basit şeyleri bilmiyorsa, ben onun geçmesine taraftar olamam. Kafada düşünsün bazı konuları... İmtihandan evvel tiyatroya gidip iyi bir metni izlemesi daha önemli bir şeydir. Aslında tarihçilik, sanattır. Bir ilmi tarafı vardır. Ondan sonra "ilmin üstünde" bir tarafı gelir. O çok önemli...

— Mülkiye'de ders vermeye başladınız. Nasıldı ortam üniversitede? 76 sonrasını "beyhude geçen beş yıl" diye nitelendirmişsiniz bir yerde? Niye?
— O sevimli, şamatalı, seviyeli geçen öğrencilik yıllarımız bitmiş, "bizim zamanımızdaki sola sağa benzemeyen" bir çatışma gelmiş üniversiteye. Anadolu çatışıyor orada; kendi kuralları içinde... Vahşi, amansız, taviz vermez. Buna bizimkiler ilk bakışta "ayyyyy" dediler. Ama, bir yandan da bu büyük bir dinamizm. "Yanlış yere akmış" bir dinamizm... Ama di-

namizm. Bir taraf, bir tarafı sokmuyor derslere... İmtihanlara bile sokmuyor. Bunlar okulun alt katta uzanan anfisinin bodrumunda bir odaya zırhlı jandarma araçlarıyla geliyorlar.

— *Zırhlı jandarma araçlarıyla gelenler kimler?*
— Ülkücü çocuklar.... Orada zırhlı araçtan boşaltılıp, imtihan oluyor ve sonra gidiyorlar. Bunların birkaçı vali oldu, birkaçı profesör... Ve bunlar solcularla pekâlâ anlaşıyorlar artık. Çünkü Türkiye değişti. Bir şeyi onlar da söylüyorlar; orada imtihana giren hiçbir çocuğa, hiçbir solcu hoca, garazkârlık edip not falan kırmadı. Mülkiye odur.

— *Çatışmalı dönemlerde verdiğiniz derslere yansıyan bir sürü sıkıntı olmalı...*
— Oluyordu. Mesela Stalin devrini anlatıyorsun. Biri kalkıyor nutuk çekiyor. Aman bırak Allah aşkına... Ne gördün, ne biliyorsun? "Anlattığımı dinle de işine gelirse" diyorsun. Böyle bir "hırt talebe" tipi çıkıyor. Ezilmiş, ezilmiş, ezilmiş gelmiş küçük kasabalardan... Bilenmiş, bilenmiş, gelmiş, adam Siyasal'da "cehaletin hürriyetini" tadıyor. Kalkıyor konuşuyor falan. Ben bir kızcağız biliyorum, başı örtülülerden, hemen lafı aldı "İslam dünyası" üzerine konuştu. "Aman kızım Alllahaşkına, bilir bilmez konuşma" dedim. Nitekim, haftasına hocanın biri, "Ben başörtülülere ders vermem" diye sınıfı terk etmiş... Türkiye'de öyle ortadan "açık muharebeler" olmaz. "Kaide-i tedric"e yani yavaş yavaş ilerleme kuralına göre gidecek herkes...

— *İlk ders verdiğiniz öğrenciler bugün artık etkin mevkilere gelmiş olmalı.*
— 1977 yılında ders verdiğim ilk sınıf, bugün üç tane büyükelçi çıkarmış durumda. Düşün. (Sibel diye çok sevdiğim bir kız öğrencim kazada öldü. Paris'ten dönerken o meş'um uçak kazasında... Kocası Osman Çetintaş Hariciye'dedir...) Onların yirmi beşinci mezuniyet yılına gittiğim zaman gördüm ki, iki kişi de büyükelçi olmuş... Şaşılacak bir şey.

— Şaşılacak şey nedir?
— İnsan şaşırıyor. Çünkü geçen zamanın, ne olduğunu anlıyor.

— 1979'da babanızı kaybediyorsunuz ve İdare Tarihi *kitabınız basılıyor...*
— 79'da doçentlik tezimi takdim ettim. Mart ayında babam hastalandı. Kendindeydi ama böbreklerinin iflası söz konusuydu. Doçentlik tezimi teslim ettikten hemen sonra, –bir ay içinde– ders kitabım olan *İdare Tarihi*'ni yazıp bitirdim. Çok çabuk (haziran ya da mayısta) basıldı Allahtan ve kitabı babama ithaf ettim. Babam da kitabı gördü ve memnun oldu. Doçentliğin ilk safhası lisan imtihanıdır, onu aşmıştık. Babam da o sıra, "Doçent olacak bizim oğlan" diye bekliyordu herhalde. Öyle şeylere önem verirdi.

— İlk çocuğu sizsiniz üstelik..
— O arada vefat etti babam maalesef. 1979 Temmuzu'nda kaybettik. Biraz uzun ve sıkıntılı bir hastalık dönemi geçirmişti. Prosedür gereği İstanbul Üniversitesi'nde bir jüri karşısında deneme dersimi verip doçent olmam, o senenin kasım ayına denk geldi.

— 1979'da Türk Tarih Kurumu üyeliğine aday gösteriliyorsunuz. Sonra neler oldu?
— Skandaldır o. Hacettepe'de İktisat Tarihi Kongresi mi vardı Balkan Kongresi mi vardı, öyle bir şey. Merhum Prof. Suat Sinanoğlu, oraya geldi, "Tebrik ederiz üye oldunuz" dedi. Dürüst bir adamdır Sinanoğlu... Ardından, "Bilmem ne sayımında yanlışlık oldu" dediler. Haa, anlaşıldı, Edebiyat'tan ve Dil Tarih'ten bazı beyler "ikinci seçimi" yapıyor. Adayları önerenler, kurumun genel müdür ve üyeleridir. Genel müdür konumundaki Uluğ İğdemir, çok ciddi ve iyi bir insandır. Kimseye laf etmek istemiyorum. Kurum'da çok kıymetli insanlar da vardı ama hiç de öyle kıymetli olmayanlar da... Hatta eseri falan olmayanlar da...

— *Size oy verenler arasında...*
— Çok kişi var.

— *Afet İnan da varmış...*
— Afet Hanım zaten desteklerdi. Ben seçilmediğime de inanmıyorum. Öyle görünüyor ki orada bir şey yaptı birileri... Ama bunlar mühim değil. Çünkü bir heyet geldi mi, kurum her zaman beni çağırır, konuşturur. "Bizim üyemiz dir" derler. Ben de kurumun işlerini yaparım.

— *"Saygıda kusur etmediler" mi diyorsunuz?*
— Uluğ Bey fevkalade bir insandır, son derece yapıcı disiplinli, çalışkan, iyi niyetli bir insandı. Ben onu yönetici olarak hiç unutmam, o kurumun o hale gelmesinde de en büyük pay onundur. Türkiye'de az bulunur öyle bir kişilik... Kim, nasıl bir şey onu da çok iyi bilir. Çok tenkit ederlerdi eski kurumu, ama o kurum yaşamıştır, bugüne gelmiştir. Herhalde Dil Kurumu'ndan da çok daha iyi fonksiyonlar gördü. Tarih de bunu gösteriyor. 12 Eylül'de bu kurumların hepsini dağıttılar. Bunlar bir yerde "vasiyetle" kurulan özel vakıflardı. Bence çok kaba gelişmeler oldu. Şimdi de, "Vay efendim burası Atatürk'ün kurumu değil" diyenler, o zamanlar pek ses çıkarmadı. Dil Kurumu kapatılırken, Atilla Sav ve Nadir Nadi, üye olarak karşı çıktı. Ben üye değildim, olmam da... Ama, Kurum'un kapatılmasına karşı yazı yazdım. Onun için, bu safhadan sonra, bu kurumların üzerinde iyi niyetle çalışılmasına taraftarım. Mesela Tarih Vakfı, bir "alternatif kurum" olarak kuruldu. İyi işleri vardır Vakfın. Bence çok tasvip edilmeyecek işleri de vardır. Çalışıyorlar... Ve ben bunları takdim ettim birbirlerine... O kadar ki Tarih Vakfı'na (yaptığı neşriyat vesaire dolayısıyla ile) Tarih Kurumu plaket vermiştir. Bu çok önemli. Devletin içindeki bir bilimsel organ, sivil kuruluş konumundaki bir bilimsel organı –dışlamak bir yana– onu taltif ediyor. Bunları da bilsin millet. Bir zaman ortak seminerler falan yaptılar. Bağnazlık, kavga.... Bunlar kolay şeyler hem de çok kolay. Ama mühim olan bir şeyleri "birlikte" yapabilmek.

— 1980 Eylül Muhtırası gelip kapıya dayandığında, nelere tanık oldunuz?
— Ben 80'de Paris'teydim.

— Muhtıra geldikten önce mi, sonra mı?
— Tuhaf bir şey. 31 Ağustos'ta İtalya üzerinden Paris'e gittim. O yılı orada geçirecektim ben. Gittim Paris'e... Hem de turistik bir otobüsle. Niş'i görüyorsun kalıyorsun, başka türlü nereden göreceksin? Slovenya'da kaldım. Bir arkadaşın bir işi vardı, Aşağı Bolonya'ya sarktım, onu halletmek için... Bolonya'dan sonra da trenle Paris'e gittim. Ayın biriydi. Üniversitenin yurdu olan Cité Universiter'de, "Yer yok" dediler. Böyle baktım görevli hanım Mari Petrov'un yüzüne; "Sahiden yer yok muuuuu?" Yarın gelin dedi kadın bana... Gittim ertesi günü, gerçekten de bir yer buldu; Maison Cuba'da (Küba Evi'nde)... Onun yanında Maison Arménienne var; adamlarla konuşmaya korkuyorsun "ne olur ne olmaz" diye... Müdür biraz sert bir adammış ama bana kibar davranıyordu... Ve doçent olmama rağmen, ben tamamen "talebe" gibi davranıyor ve çalışıyorum... Quai D'Orsay arşivine gidiyorum aynı zamanda... Viyana'dan profesör Leitsch (Layç) aradı ve dedi ki; "Bir kitap hazırlıyoruz; 1683'ün 300. yılı için... Bir makale ver." Ben de, "Hay hay" dedim ve makalemin de konusunu tespit ettim, şuydu: "Fransız Büyükelçilik Raporlarına Göre Anadolu"... Ve Quai D'Orsay'e gitmeye başladım. Fransa ki Avrupa'nın ilk büyük milli devleti; arşivlerde de bu anlaşılıyor. Büyükelçilerin notları... Çok değişik. Bunun "daha iyisi" neresidir biliyor musun? Paris'ten evvel Venedik'ti... 15. asrın sonuna kadar hatta 16. asırda Venedik'ti... İspanya'ydı tabii ki... Ondan sonra 17. asırda XIV. Louis döneminde Fransa büyük devlet oldu. 18. yüzyıl sonunda ve 19. yüzyılda da İngiltere... İngiltere raporlarını okuyan; hem "tarih," hem de "devlet" öğrenir, hem de Avrupa'yı tanır. Başka şey okumaya lüzum yok. O kadar hoştur. Paris'te çalışma yaptıktan sonra, Ankara'ya gelince; o çalışmayı, si-

cillerde yaptığım çalışmalarla birleştirdim ve "17. asırda (İkinci Viyana Kuşatması Yıllarında) Anadolu'nun Vaziyeti" diye birkaç seri makale oldu.

— *12 Eylül Darbesi haberini nasıl yaşamıştınız?*
— Paris'e geldiğimin ikinci haftası Stuttgart'a gitmiştim bir arkadaşıma... Doris'e. Kaldım orada. İşe gitmiş Doris, sabah bana çok erken telefon etti. "Korkunç bir şey" dedi. "Sizde darbe olmuş. Televizyonu aç." Açtım, hakikaten Alman televizyonu tümüyle Türkiye'ye yönelik yayın yapıyor.

— *Sizin için "darbe haberi" sürpriz olmamıştır... Yoksa oldu mu?*
— Bekliyordum ama... Nasıl bir darbe? Nedir? Ne oluyor? Bir sokağa çıktım, işte o zaman anladım ki ben, o ülkelerde "mülteci" falan olamam. Mümkün değil. "Bir şey olsa ve ben Türkiye'ye gidemesem, burada nasıl yaşarım" dedim. Almanya'da hele... Daha da bir çarpıyor adamı, daha da soğuk bir ülke... Lisanını biliyorum... Eşim dostum var orada üstelik, buna ragmen olacak iş değil...

— *Darbe haberini alınca, ilk iş ne yaptınız?*
— Hemen telefonla Viyana'yı aradım. Tietze, "Ben sana iş veririm ikinci sömestr" dedi. Daha sonra, baktık ki "işte bir darbe" yani bu, fazla bir şey değil... İç harp yok, bir şey yok. Bir an, "Acaba ortalık çok mu karışacak" diye soruyorsun içinden... Hayır, geldi bastırdı adamlar. Bastırınca da tabii söylenecek bir şey kalmıyor. Kaldım Paris'te. İyi çalışma yaptığımı zannediyorum.

— *Paris'e burslu mu gitmiştiniz?*
— Fransa hükümeti öyle davet bursları verir. Ondan önce gördüğüm Paris, daha fakir, çok orijinal bir şehirdi. 80'li yılların başındaki Paris ise, Amerikanlaşan, özelliğini kaybeden daha zengin bir Paris'ti. Şimdiki Paris ise, daha çok Amerikalı, artık benim için çok ilginç değil. Belki de yaşım

ilerlediği için... Fransa'yı ve Paris'i İtalya'dan sonra gördüm, onun için Paris'in tarihi güzellikleri beni o kadar çarpmaz. Hayat orada (Paris'te) başkadır. Her şeyi görebilirsin. Üniversal bir muhittesin. Her şeyinle yalnız kalırsın... Hüzünlerinle, sevincinle, onun tadını bilirsin. Bir de bir huyum vardır. Türk aramam dışarılarda çünkü burada yeterince Türk var. Orada başkalarını ararız... O bakımdan da benim için çok iyi olur, Avrupa'ya ara sıra adım atmak. Ama çok uzun boylu sıkıntıya da gelemem. Oralarda oturmaya falan... Daha çok buralıyımdır ben. Paris'te o dönem Taner Timur oturuyordu (eşi Serim Timur UNESCO'da olduğu için). Bazen onu ziyaret ederdim. Nur Vergin geldi, bir-iki gün onunla saatlerce gevezelik ettik... Bitmez bizim sohbetimiz. Sonra bizim "köfte" Niyazi Öktem arkadaşım geldi. Fenomonoloji yapıyormuş. "Yav Almanca bilmeden ne yapacaksın" diye sorunca, "Sus lan ukala" dedi. "Ne lazım Almanca..." Ertesi günü Sorbonne Meydanı'nda, felsefe kitaplığında Almanca kitapları gösterip, "Bak nasıl yapıyorlarmış" dedim. Niyazi çok olgun bir çocuktur. Pişkin pişkin güldü. Ben pek severim onu.

— *Neden Niyazi Öktem'in takma adı "köfte?"*
— Köfteye benzemiyor mu? Ben koydum adını... "Köfte" çok iyidir. Bir konferansa geç geldi, yanında üç-beş kişiyle... Kapılar açıldı. Ben de o sırada tebliğ veriyordum. Kestim, "Anaaa köfte gelmiş" dedim. Tarık Zafer Hoca çok kızdıydı... "Kürsüden köfte diyor" diye... Ama, ondan sonra Niyazi Öktem'in adı daha bir "köfte" oldu tabii... "Köfte"nin oğlu Emre Öktem, (Galatasaray Üniversitesi'nde) benim çok sevdiğim bir genç arkadaşımdır; çok kabiliyetli, çok yetenekli, çok ciddi çalışan... Eğer böyle giderse, inşallah ileride Türkiye'nin büyük bir eksiğini kapatacak, büyük bir "devlet hukukçusu" olacak. Çünkü tarihi de çok iyi bilir. Ama hayat bu... Kendine sahip olmazsa, o da yuvarlanır, öbürleri gibi bir "kabiliyetli" olarak kalır. Şimdiden ihtar ediyorum onun için...

— O sırada Paris'ten başka kimler geçti?

— Rahmetli Bülent Tanör, şöyle bir geçti. Müthiş bir Fransızcası vardı onun... Fransa'da işleri bitirdikten sonra, Londra'ya Kandiyoti'leri görmeye gittim. Rıfat'la bir hayli iş yaptık. Kitaplar aldık, operaya gittik falan.. Londra'da müzik, her zaman Paris'tekinden daha iyidir. Daha sonra Almanya'ya Bamberg Üniversitesi'ne geçerek macerayı tamamladık ve Türkiye'ye İtalya üzerinden döndük. Dönerken Venedik'te kaldım. "Macera olsun" diye trene bindim Venedik'ten... Bulgaristan'a kadar iyi gitti. Bütün vagonda bir tek Prizrenli bir Arnavut vardı. O Arnavut'la bütün o havalinin dedikodusunu yaptık. Suzanna Georgeviç diye bir Yugoslav Türkolog kız vardı, babası (Eflaklı) Yugoslavya Orumeni... Tren yolculuğu sonrası, Suzanna'ya, "Senin deden, babana kızını vermek istememiş de o da bilmem ne yapmış da" diye bir bir sıralayınca haklı olarak şaşırdı Suzanna ve sordu: "Sen nereden biliyorsun bunları?" Ben de, "Eee biz biliriz" dedim. Trendeki ihtiyar Yugoslav Arnavutu bana bütün dedikoduyu vermişti. Gayet güzel, yarı Sırpça yarı Türkçe-Osmanlıca konuştuk... "More" diyoruz birbirimize. Sonra Bulgaristan'da trene bir hücum etti Polonyalılar... Deri almak için gelirlermiş İstanbul'a... Felaket. Tadı kaçtı yolculuğun. Meğer, Bulgaristan'a kadar ucuz uçakla gelip, oradan trene biniyorlarmış... (O ucuz uçaklar, –AİATA'ya tabi değil– İstanbul'a konamıyor.) Korkunç bir kâbustu. Tıkış tıkış kompartman. Komünizmin yarattığı insan tipinin "açgözlülüğünü" bilemezsin... Sınıra bir geldik kardeşim, vagonlara bir sürü "aracı" atladı... Kimi halı satıyor, kimi başka bir şey... Bıyıkları aşağı sarkık bir Doğulu adam da başladı Polonezce konuşmaya, "otelde yer" satıyordu. Yani bu millet, ekmeği aslanın ağzından değil, midesinden çekip alır. Herif, sınırda otel satmak için Polonezce'yi öğrenmiş... Ben onun kadar öğrenemedim... Beni Viyana'da profesör, "aksanım" yüzünden beter etmişti. Trendeki o tip daha kabiliyetliydi helal olsun. Bu millet her şeyi yapar, yeter ki başlarında "adam gibi adam" ve yönetim olsun.

— Tekrar Ankara'ya geldiniz...

— Evet evimize döndük. Ankara'ya döndüğümde 81'di. O sırada henüz fakülte kurulları toplanıyor. Ben üyeydim, katılıyorum. Okul artık sükûnet içinde, çocuklar sus pus... Kavga mavga bitmiş. Demek askeri bekliyormuş herkes. Bir müddet sonra YÖK Kanunu çıktı. O kanunu tenkit edenler de kanunun çıkmasını bekliyormuş meğerse... "Doçentlik tezi" falan "kalktığı" için, herkes doçent olmaya başladı. Göreceksin. Doçent olan olana... Bu işlerin ciddiyeti bu kadar.

— Bir aşamada Üniversite'den ayrılmaya karar veriyorsunuz. Nasıl o noktaya geldiniz?

— 82 YÖK Kanunu'nun çıkmasıyla birlikte, profesörlüklere terfi durduruldu. Bir garip şey. Gerekçelerden biri de şöyle: "Çok profesör var. Orduda bu kadar albay, general var mı?" Manasız bir yaklaşım!.. Millet o kadar kolay otomatiğe bağlanmış ki, doçentlik, ardından profesörlük... Özlük işleri çok ciddidir. Sistem durunca, birdenbire sağı solu, bütün millet YÖK'e yüklendi. Ondan sonra Sıkıyönetim,

Yıl 1979. Şefika Hanım, oğlu İlber'le uzun sohbetlerin tadını çıkarırken...

üniversitelerden adam atmaya başladı. O niye oldu, nasıl tertip edildi? Hâlâ belli değil. Bu arada dekanlıklar, rektörlükler çözüldü.

— *Çözüldü derken?*
— Tayinler iptal edildi. Yeni tayinler yapıldı. Bir koramiral vardı; Işık Biren Paşa, o haşlarmış rektörleri duyardım hep...

— *Işık Biren, üniversitede nelere karışıyordu?*
— O dönemde üniversitelere o bakarmış... Bir sürü dedikodular, huzursuzluklar oldu. Mesela bizde bölüm başkanı tayin edilen bir hoca, "yerinde mi" falan diye milleti kontrol ediyor. Uygur Kocabaşoğlu çok kızdı bu işe, istifa etti. "Falan atılacak, filan atılacak" diye her gün konuşuluyor. Benim üniversitede güzel bir düzenim vardı. Mesela, Osmanlıca dersi yapıyorum, buna asistanlar falan katılıyor. Rusça dersine öyle, kütüphanedeki memurlar asistanlar katılıyor. Rusya Tarihi dersi yapıyordum, hoş bir dersti, seviyordum; hatta bir ara valideyi getirdim, edebiyatı anlatsın diye, pek şık bir müşteri dolduydu, okul ve dersle alakası olmayan takım da geldı. Hulâsa, okulun kendimize göre hoş bir havası vardı. Bunların hepsi o sırada bitti nedense... Millet başladı fakülteden ayrılmaya...

— *Bir gerginlik ortamı mı doğdu?*
— Atılandan çok, "ayrılanlar" üniversite için kayıp oldu o dönemde... Kimse onları atmadığı halde, havadan hoşlanmayanlar ayrıldılar. Ben de doğrusu pek hazzetmedim; verdiğim Rusya Tarihi dersini kaldırmışlar. Dil Tarih'ten bir hoca takmıştı bana, o dersi Siyasal'daki doktora programından kaldırtmış.

— *Dil Tarih ile Siyasal'ın ne alakası var...*
— Oradan, rektöre tesir ediyorlar. Ankara Üniversitesi'ne Tarık Somer'in rektör olarak gelmesi de bence isabetli bir seçim değildi. Çünkü kavgacı bir adamdır. İlim ortamı kav-

gacı insanlardan hoşlanmaz... Kavgacı insanlar, pek bir şey yapamazlar. Bu zat-ı muhteremin her zaman isabetli tayinler yaptığını söylemek de mümkün değil. Fevri davranışları olan biridir, Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nden de tanırım. Böyle bir idareci olmaz. İdarecilikte "görüşlerin" itibariyle doğru ve haklı olamazsın, yoktur böyle bir şey. Eğer, mesuliyet sahibiysen ve insanlarla konuşmayı biliyorsan, onları ikna etmeyi ve elindeki "insan malzemesinin kapasitesini" biliyorsan ve ona sahip çıkıyorsan, oturduğun koltuğun mesuliyetini kavrıyorsan ve kavgacılıktan uzak duruyorsan, başarılı idarecisindir... İşte bu yeni düzende, "doçentlik imtihanları" hayli kolaylaştırıldı... Kadro sıkıntısıyla bir ara ancak üç-beş kişi profesör yapılırken, 88-89 yılında birdenbire "profesörlük furyası" açıldı. Hep böyledir. Hayal kurmaya gelmez. Mesela "doçentlik jürilerine seçkin hocalar girsin" gayreti vardı. Sonunda bir de baktık ki, aynı hocalar giriyor jürilere...

— *Eldeki malzeme bu kadar. Öyle mi?*
— Reform yaparken, en önemli şey, elindeki malzemeyi bilmektir. Ucuz etle, leziz yahni yapamazsın. Veya malzemenin kötüsünü atarsam, gerisiyle neyi ne kadar yapabilirim diye düşüneceksin. Kalkıp da, "Harvard profesörü gibi adamlarla jüri kuracağım" dersen, kurarsın; o jüri yetmez hiçbirine... Sonunda bir bakarsın doçentlik sınavlarında yığılma oluyor, üstelik doçentlerin çoğu da oraya "aday olacak" adamlar değil. Garip bir şey...

— *Üniversiteden ayrılma kararını nasıl verdiniz?*
— 82'de olay şöyle gelişti. Birdenbire birinci sömestrin bitiminde bir acayiplik çıkardılar. "Yeterince ders vermeyen, efendim, taşraya gider" diye. Böyle bir kural konuşuluyormuş.

— *"Yeterince"nin ölçüsü, verilen ders "miktarı" mı?*
— Evet. Kimse demiyor ki, "Ya böyle kural olur mu? Bana

ne! Yapsınlar da görelim..." Tersine bir "ders verme merakı" başladı. Kurullarda, "İşte biz o dersi de veririz, bu dersi de veririz, cila da çekeriz, evlere de gideriz" diyecekler neredeyse... Bölüm başkanı Bülent Daver beni sever. Bana güya "kıyak" yapmış. Sosyoloji Bölümü'nde bir "toplumsal yapı" dersini koymuş bana.... Benim ders sayım az görünüyordu demek ki... Verdik dersi, fena değildi, hoş bir sınıftı. O benim Mülkiye'den ayrılmadan önce ders verdiğim "son sınıf" oldu.

— *Üniversiteden ayrıldıktan sonra, hayat hangi yönde değişti?*
— Ayrıldıktan sonra, aldığım davetler ve burslarla, gidilemeyecek yerlere gitme imkânı buldum. Çünkü o zaman, üniversite, Ermeni meselesi nedeniyle Fransa'ya kimseyi göndermiyordu. Bu gibi karar ve uygulamalar çok umuruydu Fransa'nın? Ben üniversiteden ayrıldıktan sonra, Ecole des Hautes Etudes'den aldığım davete binaen, gittim Fransa'ya, biraz kaldım. Paris'ten dönerken, Viyana'ya gittim ikinci sömestrede... Orada arkeolojide Ekrem Akurgal da vardı. Gerçekten çok okunan ve saygı gören bir alimdi. Onunla sık görüşürdük. İyi oldu Viyana benim için... Bu, Viyana'da daha önce geçirdiğim kısa "talebelik" yılından sonra geçirdiğim kısa bir "öğretim" yılıydı. Birkaç konferans da verdim.

— *Kızınızdan öğrendiğime göre anneniz Avusturya'ya gelmiş bir keresinde... O geliş bu döneme mi denk geliyor?*
— Evet. Viyana'dayken geldi annem. Geldiği gece operada "Boris Godunov"u dinledi. Bir süre Viyana'da kaldıktan sonra, annemle birlikte İtalya'ya indik. Annem orada malum inatçılığını yaptı. Pompei'i görmeyi çok istiyordu. Ben de "Hadi bugün Pompei'ye gitmemiz lazım" dedimse de, "Yok ben kardeşine ayakkabı alacağım" diye tutturdu. Yani... Kadınlar anaçtır. "Sen burada ayakkabı aramak istiyorsan, aynı gün oraya gidemeyiz" dedim. O gün gitmedik, ertesi gün de Pompei kapalıydı. Bu adamlar harabe de

kapatıyor çünkü... Avrupa iğrenç bir sendikalizmin kucağına düşmüştür. Anneme de, "Oğlanın ayakkabı kaprisi yüzünden kaçırdın orayı" diye bir güzel zılgıt çektim. Ondan sonra annem, Atina'ya da uğramak istedi. Yunanlılar vizeyi üç günde veriyorlardı ve ona da vakit yoktu. "İhtiyar bir kadın bütün hayatı boyunca Akropol'ü görmek istemiş, ne geçiyor elinize" dedim. Oradaki memur, "Vizeyi siz koydunuz" diye cevap verdi. Ben de "Yok, siz koydunuz" dedim. Bence Özal bunlara iyi cevap verdi, "Siz buyurun vizesiz" dedi. Geliyorlar Türkiye'ye Yunanlılar vizesiz... Niye geldiklerini de bilmiyorum.

— Sonra Türkiye'ye döndünüz. Evlenmeniz tam da o döneme denk geliyor sanırım...
— 1981 yılında Paris ve Viyana'da bir süre ikamet ettikten sonra, 81 yılında Ayşe Özdolay ile evlendim. Babası eski bir senatördü. 12 Eylül Darbesi'nde bitmişti senatörlüğü tabii... Annesi hekimdi. Tarsuslu bir ailenin kızıydı.

— Evlenmeden önce tanışıyor muydunuz?
— Evlenmeden çok kısa bir süre önce tanışmıştık. Ama bu evlilik uyumlu gitmedi. Olmadı, yaşam biçimleri uymayan kişiler arasında bazen uyumlu bazen da çok uyumsuz evlilikler olur. Bu evlilikten sevgili kızım Tuna doğdu 1982 Martı'nın 27'sinde...

— Tuna'yı çok sevmişsiniz...
— Tuna'yı çok sevdim. Tam özlediğim gibi bir "kız çocuğum" oldu.

— Ecevit'in size "politika" teklif etmesi de o döneme denk geliyor sanırım... Nasıl olmuştu?
— Bir ara Ecevit'i ziyaret ettim.

— Hangi nedenle?
— Tamamen inzivadaydı Bülent Ecevit. Kitabını falan

Baba olmanın tadını çıkarmak: Bebeği Tuna'yı kucağına aldığında "dünyalar" İlber Ortaylı'nın. (Beşbelli...)

gönderdim. Eksik olmasın kabul etti. Politika teklif etti. Fakat ben kabul etmedim bunu. Sempatim var adama. Bazı özelliklerini hâlâ severim ama ben politikayla uğraşmam. Gideceğim, parti meclisinde oturacağım, yok bilmem ne yapacağım... Bunlar bana göre vakit kaybı. Ama bana göre, politika bir meslektir, bir iştir. Ciddi bir iştir. Ben de o işi yapmam. Üniversite hocasının meşgulü, politikaya iltifat etmez.

— *"Politika, bana göre değil" mi dediniz?*
— Öyle, politikaya enerji ve vakit harcamam hayatta. Ama genelde harcanması lazım. Çünkü ciddi bir meslektir. Cidden yapacak adamlar politikaya girmeli. Ha giriyorlar mı? Onu bilmem. İşin ciddi olduğu açık. Gençlikten beri politika ile uğraşanlardan "politikacı" olur.

ON BİRİNCİ BÖLÜM

Üniversiteden Ayrılık Sonrası: Bol Yazı ve Gazetecilik

İlber Ortaylı Cenevre'de; yıl 1980.

"Gençlerin, yanında çok rahat ettiği bir hoca da Tarık Zafer Tunaya idi. Bir gün unutmam, bütün talebeleri hocanın kravatlarını yağmaladılar. Bahri (Savcı) Bey derdi ki; 'Ben kravat satın almıyorum, Tarık almıştır, nasıl olsa.' Yurtdışında Tarık Hoca'dan borç istemeye gör. Asla verdiği borcu geri almazdı."

Trenden İnince...

"İlber Ortaylı'nın 'En Uzun Yüzyıl' kitabını, Ankara'dan İstanbul'a gelirken bir tren yolculuğu boyunca okumuştum. Haydarpaşa Garı'nda trenden indiğimde, İstanbul'a daha farklı bir yönden bakmaya başladığımı fark ettim."

Prof. Dr. Mümtaz'er Türköne
Türk Tarihçiliğinde İlber Ortaylı Konferansı'ndan
(27 Mayıs 2005, Cemal Reşit Rey salonu)

— Üniversiteden ayrıldığınız 1983 sonrasını izleyen dönem, "seyahatler" kadar, yazdığınız "yazılar ve makaleler" bakımından da "yoğun" geçmiş. Hakan Kaynar, "İlber Ortaylı" üstüne yaptığı mastır tezinde; 1983-89 döneminde 31 makalenizin basıldığını belirtiyor. Makale açısından en verimli yılınız da 1986 olmuş. 1983'te İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı *kitabınız hayata geçiyor. Bu kitabın özel bir öyküsü olmalı.*

— O kitabı benden biri istedi "basayım" diye, maalesef Hil Yayınları bastı. Hil Yayınları'nda üç arkadaştı onlar; *Gelenekten Geleceğe* diye makalelerimi toplayan bir kitap istediler, bir de *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*'nı... Hatta onlara rahmetli Seha Meray Hoca'nın *Sosyoloji Ders Notları*'nı da verdim; fakat Seha Meray'ın eşi ile bir ihtilaf olmuş. (Eşi Elizabeth Hanım görmüştü, ders notlarını benim verdiğimi de biliyordu.) Sonunda çıktı kitap.

— Profesör Seha Meray nasıl bir hocaydı?

— Seha Hoca, benim Mülkiye'de gördüğüm en ciddi adamlardan biridir... Ve bunu tabii sırf talebelikte değil, meslek hayatımda da gördüm. Otuz yıldır okuttuğu "Devletler Hukuku" dersinden bir gece evvel, ne davete gider ne de davet kabul ederdi. Hatta, ders öncesi gece, Wilhelm Kempf'in konserine bilet versen gitmez. Böyle bir adam. Oturur büyük bir heyecanla dersi hazırlar. Bu alanda kendisini takip eden biri de bizim rahmetli Oral Sander'di; ayna karşısında "dersin provasını" yaparmış. Bazen derslerden bıktığım zaman bunları hatırlardım; kendimden utanmak için... Seha Bey, her şeyden önce, "standartların üstünde" iyi bir hukukçuydu. Galiba kendi sahasında o zaman Türkiye'nin en iyisiydi.

İnanılmaz bir yanı da "çalıştığını göstermemesi"ydi. Türkiye Cumhuriyeti'ni Lozan Antlaşması kurdu, derler. Hani nerede Lozan zabıtları? Yok. Seha Hoca, oturdu bunları yayımladı. Yayımlamak da öyle fotokopi ile olmuyor. "Metin inşası" dediğimiz şeyi yapacaksınız. Bunun üstüne Montrö Antlaşması'nı, Sevr'i ele aldı. Bütün bu çalışmaları yaptı.

— *"Çileli" işleri yaptı yani...*

— Evet. Çileli işleri. Daha enteresanı şudur: Çok ilginç bir tarih bilgisine sahipti; bilhassa "devletler hukukuna" dokunan sahalarda... "Makaleleri" hâlâ dağınık bir halde, bir araya getirilemedi bugüne kadar. Aklı başında biri varsa, bunları lütfen toplasın; çok para eder ileride. Müthiş hoş makaleleri var. Ben Tarih Fakültesi'ni bitirirken, mezuniyet tezimin başlıca mehazlarından (kaynaklardan) biriydi Seha Bey. Yabancı literatür dahil buna... 1727 Avusturya-Osmanlı Seyr-ü Sefain Sözleşmesi'ni yayımladım. O çalışmayı yaparken Seha Meray Hoca'dan kaynak olarak çok yararlandım. Seha Hoca'nın edebiyata da müthiş ilgisi vardı. Bir ara Mülkiye'de "sosyoloji hocası" yokmuş, ona vermişler dersi. Bence çok güzel bir sosyoloji kitabı var; hele o devir için... Sosyoloji dersinde anlattıkları "not" halindeydi. İşte "o notları" bastırttım. Moderndi. Son gelişmeleri her zaman takip etti. Siyasal'daki öğrenciye sosyoloji okutmada, keşke Seha Hoca kalsaymış. Gençlerle birlikte olmayı çok severdi. Son derece de espriliydi. Bizim Ömer Madra onun asistanıydı. Bir gün aşağıda okulun girişinde kaldı, "hocam" diyor arkadaşlarını göstererek, "ben bunlarla bir yere gideceğim." Bunun bir adım ötesi, "Siz çantayı alabilir misiniz?" demekti. Öyle söylemedi ama Seha Hoca, "Hadi ver çantanı da ben çıkarayım yukarı" dedi. Ben de hemen çığırtkanlık yaptım: "Bizde burada çantayı hocalar taşır." Böyle rahat da bir adamdı. Seha Bey'le çok trajik ayrıldım. Hiç unutamam. O yaz Almanya'ya gitmek zorundaydım. O ise, kendisini çok çabuk götüren kansere yakalanmıştı. İşin acı yanı, "bilmiyor ve durum iyiye gidiyor rolü" yapmasıy-

Seha L. Meray Hocanın fotoğrafı önünde (1979).

dı. Bu onun tarzıydı: Millete sıkıntı çektirmemek... "Ben, Bonn'a arşive gidiyorum" deyince şöyle cevap verdi: "Merhaba, nasılsın?" Bu, belki bir daha beni görmeyeceğini hissetmenin getirdiği şaşkın bir diyalogtu; hiç unutmam. Şeker bir adamdı. "Moliere yazınız çok güzel olmuş" derim. O da, "Yağ çekme" der, "senin doçentlik jürine girmeyeceğim." Ben de, "Yağdan değil Hocam. Devletler hukuku yerine bu işi yapın" derim. O da, "Terbiyesiz" diyerek yanıt verir. Eee... Pek de kolay bir cevap değil. Böyle adamlar az gelir, onları "tanıma şansı" ise daha azdır.

— *Siz şanslı birisiniz. Değil mi?*
— Ben o bakımdan şanslıyım. Gençlerin yanında çok rahat ettiği bir hoca da Tarık Zafer Tunaya idi. Bir gün unutmam, bütün talebeleri hocanın kravatlarını yağmaladılar. Rona Aybay falan...

— *"Kravat yağması?" O nasıl oldu?*

— Bavulunu açtılar adamın... "Hocam bizim kravatımız yok" dediler. Ben de kaşkolunu istedim ve aldım. Sonra, gittiği yerde üşümüş hoca... Bahri (Savcı) Bey derdi ki, "Ben kravat satın almıyorum, Tarık almıştır nasıl olsa." Yurtdışında Tarık Hoca'dan "borç" istemeye gör. Asla verdiği borcu geri almazdı. Paraya falan önem vermeyen biriydi. Çok da zengin yaşadığını söyleyemeyiz. Hatta bütün Türkiye'nin üniversite hocaları gibi, sıkıntılı devirleri de olmuştur. Galiba, müsriflik, cimrilik ve eli açıklık, doğuştan bir yazgı. Eğitim de çok etkili olmuyor.

— *İnsanlar kundaktan öyle mi çıkıyor?*
— Bana kalırsa, bir şekilde öyle... Ne öğreteceksin çocuğuna? "İsraf etme" desen ne kadar önleyebilirsin? "Başkalarına da ver" dedin ya da... Ne kadar öğretebilirsin bunu? Bir ölçüde evet. Hiç değilse "etiketini" öğretebilirsin. Ama esası aynı kalır.

— İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı *kitabınızın basılması öyküsüne gelince... Neler oldu sonra?*
— Verdim kitabı yayınevine ama teknik olarak iyi basamadılar. Fakat daha kötü bir şey yaptılar ve (tek kalan ortak) Hüseyin, bir "kontrat" imzalattı "beş yıllık" ve beş yıl boyunca da bir daha basmadı kitabı... "Ver, başkası basacak" diyoruz, vermiyor. "Ben basacağım" diyor. "Bas kitabı" diyorsun basmıyor. Sonunda çamur gibi çıkardı kitabı...

— *Bloke mi etti yayınevi kitabınızı?*
— Bloke etti...

— *Oysa, çok ses getirmiş bir kitap bu...*
— Üç sene falan tuttu elinde ve çamur gibi bir baskıyla çıkardı. Korkunç bir şey. Bunu yayıncılık zannediyorlar.

— *İlk baskıdan sonra mı oldu bunlar?*
— Evet. Beş yıllık bir kontrat imzalatınca, zannediyorsun ki, hemen tekrar basacak. Hayır.

— *Açıklaması?*
— Açıklaması yok, açıklamasını bence, söylemesem daha iyi... Bunu yapıyorlar yayınevleri maalesef... Hukuken bir protesto çektik. Yayınevinin avukatı "kendini kurnaz zanneden bir cevap" vermiş. Oysa işin başında bu yayınevi fena olmayan yazarlar da tespit etmişlerdi.

— *2005'te* İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı *kitabınızın Yunanistan'da basıldığını da unutmayalım...*
— Bu sene kitabım üç dilde çıktı. Macarca, Yunanca ve Sırpça... Şu sırada Ukrayna'da dördüncü dile de tercüme etmek istiyorlar. Başladılar da herhalde.

— *Üç dilde basılması, aynı yılda mı oldu?*
— Evet. Üçü de aynı yıl içinde çıktı. Sırpça olanı bir de "ödül" aldı. Tercüme ödülü... Belgrad şehrinin tercüme ödülünü... Doğrusu eski Osmanlı toprakları üstünde benim kitaplarımın okunmasından hoşnutum... Taa başından beri Balkanlar ve Rusya ile ilişkilere önem veririm.

— *Kitabınız nasıl karşılandı oralarda?*
— Güya Belgrad'ta okuyorlarmış çok, beğeniyorlarmış...

— *Balkanlar'ın tarihi açısından da ilgi ile karşılanıyor olmalı....*
— O kitabın bir özelliği de o sanırım. Onun için ilgileniyorlar...

— *"12 Eylül" müdahalesinin ardından, yaşamınız "yepyeni bir rota"da ilerlerken; entelektüel dünyanızı sarmalayan ilişkiler de değişik sınavlardan geçmiş olmalı...*
— Türkiye'de 12 Eylül'den sonra çok ilginç "yakınlaşmalar" başladı. Münevver takımı gördü ki her darbede "toptan sopa" yiyorlar, sağa sola bakmadan... Bunların ağzı kalabalık, "kafası boş olmayan" tipleri, doğru düzgün soy leyecek sözü olanları; 12 Eylül'den sonra bir arava gelir ol

dular. Ben mesela Mete Tunçay'ın "Orhan Şaik Gökyay'ın elini öptüğünü" gördüm ve bu benim açımdan Mete lehine müspet puan. Çünkü divan edebiyatında, tarih alanında Orhan Şaik, eşsiz üstat ve iyi bir adam üstelik, her sorana da yardım ederdi, rahmetli. Mete'yi de bu özellikleriyle cezbetmiş mutlaka. Çok hoş bir insandı.

— 12 Eylül'den önce, Mete Tunçay Orhan Şaik'in elini öpmez miydi sizce?

— Valla bilmiyorum. 60'larda bir kafa, "Kim bu" der falan... "Eski 44 davası var" der. 44 davası... 52 davası... Her neyse, yöneticiler süpürmüş atmışlar bazı adamları... Behice Boran'ı süpürmüş bir tarafa koymuş. Pertev Naili Boratav'ı süpürmüş... Solcu cephesi bu... Sağcıları da neredeyse bir o kadar süpürmüşler o sırada... Orhan Şaik o vurgunu yedikten sonra, hiçbir zaman üniversiteye dönememiş. Nihal Atsız da dönememiş. Daha başkaları da var onlar gibi. Durum bu olduğu için, 12 Eylül'den sonra bazı adamlar "hele şöyle bir konuşalım kardeşim" havasına geldiler. Tabii öyle bir ortamda zenginleşti Türkler, birbirlerini okumaya başladılar... Birdenbire garip tercümeler basılmaya, garip kitaplar çıkmaya başladı... Garip tartışmalar ortaya çıktı. Bunları takip eden insanlar, kendi yerlerinde sabit olsalar bile "zenginleştiler..." Öbürleri elendi sahneden... Çünkü mesele, "fikir değiştirmek" falan değil. Sen yerinde sabit ol yine... Ama "zenginleşmek" ve "bilmek" zorundasın. Bütün mesele budur.

— Üniversite'den koptuğunuz yıllara geri gelecek olursak... O sırada bir "gazetecilik" döneminiz var. Nasıl başladı gazetecilik?

— Altan Öymen'den bir teklif geldi. *Milliyet* gazetesi, Refik Koraltan'ın anılarını bulmuştu bir sahafta. (Eski harflerle tabii...) Doğru, otantik bir belgeydi bu ve içinde pek de yabana atılmayacak bilgiler vardı. Refik Koraltan enteresan bir adam: İlk Meclis'ten beri, yaşadığı sürece hep milletve-

kili. 1920'den itibaren... Dikkatinizi çekerim 1920'den... Refik Koraltan, ne o grupta ne bu grupta fazla sivrilmiş biri de değil... Ta ki, 1946'da –işte o eski konumuna binaen– Celal Bayar'ın yanında Demokrat Parti'nin kuruluşuna katılmış ve Meclis Reisi olmuş. Çok parlak bir politikacı mı? Hayır. Mütefekkir tarafı var mı? Hayır, zannetmiyorum. Ama otantik bir Anadolu adamı. Sivas Divriği'den galiba... Ve anı defterinde hiç de yabana atılmayacak bilgiler vardı. Ben o anı defterindeki notlar üzerine; 46'dan sonraki demokrasi tarihini (50'lere kadar) yazdım *Milliyet*'e... Bu yazı dizisi 14 Mayıs 1983'te çıkmaya başladı.

— *Çalışmaya başladığınız* Milliyet *ile ilgili ilk izlenimleriniz nasıl oldu?*
— Gördüğüm şu: Kütüphane yok, arşiv var. Olan da çok kullanılmıyor. (Bütün gazeteler için de hemen hemen aynı şey söz konusu.)

-- O sırada, kütüphane ve arşive sahip sayılı gazetelerden biri Milliyet...
— Arşiv vardı ama kütüphane pek yoktu; olan da çok kullanılmıyordu...

— *"Gazetecilik," üstelik "nitelikli insan" kullanılmasını gerektiren bir alan değil mi?*
— İnsanlar, hayatlarından "emin olmadıkları" bir yerde ne yapabilirler ki... Bunların çoğu genç insan. "Geçicilik" üstüne konumlandırılmışlar. Geçicilik ne demek? Geçicilik, "serseri ruh" ve "sorumsuzluk" getirir. "Haberde sorumsuzluk" getirir, "yorumda sorumsuzluk" getirir, "işte sorumsuzluk" getirir. Yeterli maaşı olmayan bir adam, niye yirmi dört saat çalışsın o "kurum" için? "Kendi" için çalışabilir canı sıkılıyorsa ve işkolik ise... Ama o "kurumu adam etmek" için niye çalışsın?

— *Siz o dönemde gazeteye gidip geldiniz mi?*
— Ben her gün gittim. Musahhihlere kadar iner bakardım.

— *Ankara'da mı İstanbul'da mı?*
— İstanbul'da oturduk, Arnavutköy'de. Gazeteciliği gazetecilik gibi yaptım.

— *Eğlenceli buldunuz mu gazeteciliği?*
— Buldum. O zaman tanıdığım basın proletaryası, "dizgiciler," son derece "zeki"ydi. Kelime üzerine kelime uyduruyorlar. Tipik proleterya yani. Gırgırın bini bin türlü.

— *Bir zamanlar gazetelerde "iyi düzeltmenler" de vardı...*
— Düzeltmenler "gramer" biliyordu. Bana "öğretenler" vardı yani açık söyleyeyim... Ve Türkçeme çok yararı oldu. O "kuru akademik üslup," öldü gitti ondan sonra. Gazetecilikteki o üç ay, beni düzeltti, dilime açık bir üslup getirdi. Onun için ara sıra bu işe bulaşmak gerekiyor.

— *Gazetecilik yaptığınız yıllar, "12 Eylül Muhtırasının" hemen sonrasına denk geliyor...*
— Çok zordu gazetecilerin hayatları çok zor... Devamlı Sıkıyönetim'le uğraşıyorlardı.

— *Çıkan yazılara da karışılır öyle dönemlerde, "Öyle değil, böyle yazılacak" diye direktif veren bildiriler asılır gazete idarehanelerine... Siz nelere tanık oldunuz?*
— "Kalemi gayet kuvvetli" insanlarla "hiçbir işe yaramayanlar" hepsi bir yerde. Zannedersin ki, özel sektör, o bakımdan ehliyetli ve düzenli olur. Hiç alakası yok.

— *Çalıştığınız sırada,* Milliyet *(hiç bitmeyen) geçiş dönemlerinden birindeydi...*
— Ama bunu *Milliyet* için söylemiyorum. Bütün gazeteler için bakıyorsun aynı şey. *Milliyet*'te yalnız hoş bir hava vardı. O belki Altan'dan (Öymen) gelen bir şey. Daha böyle "az patronlu" bir havaydı o... Sermayedarın kendisi ortada yok. Aydın Doğan Bey o zaman geliyordu gazeteye galiba artık...

Bilgisayarla pek geçmememenin sonucu: Milliyet *gazetesine göndereceği yazıyı üniversitedeki asistan arkadaşlarından birine yazdırırken...*

— *Aydın bey geliyordu da...*
— Pek karışmıyordu, hiç yoktu ortada... Genel yayın yönetmeni (Altan Öymen) de patron değildi, Öymen, "bakanlık" yapmış, kaç kere milletvekilliği yapmış, tanınmış gazeteci.

— *Gerilimsiz bir adamdır Altan Öymen değil mi?*
— Gerilimsiz bir adamdır, herkese vakit ayırır, rahat bir adamdır. Bu *Milliyet*'in üstün tarafıydı değil mi? Ama öbür taraftan muhasebenin problemi aynı. Bir Berlan vardı, o gider alırdı paramı benim adıma... Nasıl alırsa? Becerikli çocuk; şimdi Dışişleri'nde çalışıyor, gazetecilik yapmıyor artık.

— *O dönemde yazılarınıza hiç karışıldı mı? "Onu çıkaralım, şunu koymayalım" kabilinden?*

— Yok. Altan önem verdiği için, bir şeyler teklif eder efendice ve ben de hemen, "Evet" derim. Beni ilgilendirmez. Ama bunu çok az yapardı.

— *Altan Öymen'le mi muhatap oluyordunuz?*
— Onunla... Başka biri yok. Benim hoşuma gitti gazetede çalışmak... "Basın proletaryası" diye bir tip vardır Türkiye'de; Türkçe'yi iyi kullanan, bol esprili falan.

— *Altan Öymen'den başka çalışma arkadaşlarınız olmadı mı gazetede?*
— O arada ben "ikinci bir iş" daha yapıyordum gazetede. Ek çıkıyordu biliyorsun... Boyuna bir ek çıkıyor, "ülkeler eki" bilmem ne... O işe Enis (Batur) bakardı. Enis çalışkan bir çocuktur, çok çalışkandır. Benden hep yazı istiyor. Ben de yazıyordum. O işler için telif bile almıyordum.

— *O niye? Neden telif almayacaksınız ki?*
— Eee oturuyorsun zaten. İstiyorlar, ben de yazıyorum.

— *Doğru mu yapıyordunuz telif almamakla?*
— Ne bileyim canım? Zaten (toplu) bir şey alıyorum. İşte arada Enis'in işlerini de çıkarıyorum falan.

— *Siz istemediniz ama belki o ek işler için de bir şeyler (telif) aldınız ve fark etmediniz...*
— Sormadım. Ben çalıştım ama... Enis hakkımı inkâr edemez. Severim Enis'i, disiplinli çalışan bir adamdı.

— *Evet. Sanki çalışmaya sabahın köründe başlıyormuş gibi bir izlenim verir uzaktan.*
— O havayı da veriyorsa, eyvallah. Ben hiçbir zaman sabahın köründe gazeteye gelmedim. Ama neticede iş, zaten çıkıyor. Gelsen de gelmesen de çıkıyor... Ama Enis oradaydı hakikaten ve idare ederdi o takımı (Ömer Madra'yı, Oruç Aruoba'yı). Sevin Okyay vardı. Sevin âlem bir tiptir. Süratle çeviri

yapar. Bir akşam "Hadi ya gidelim, bir yere oturalım" dedim. Sevin, "Benim tercümem var" dedi. Zavallı ek iş yapıyor. "Ne tercümesi ya, ver ben yapayım işte sana" dedim. Verdi, yaptım. Kovaladı beni ertesi gün; çünkü çeviriyi tamamen Osmanlıca yapmışım. İngilizce bir coğrafya metniydi: Amazonlar üzerine bir yazı, "Kabileler arası devamlı çekişme ve çatışma ve öldürme var" diyor. Ben de, "Beynel kabail münazaa ve kıtal noksan olmazdı" falan gibi laflar kullanmışım.

— Sahi, günlük diliniz de böyle neredeyse... Bu kadar eski bir dil kullanmanız niye?
— Eski metinleri okuya okuya alışmışım. Sevin'e azıcık kazık atsam ne olacak yani? Ben metni bu minval üzerine çevirince, Sevin deliye döndü: "Bu ne lan" diyor. "Bu doğru" diyorum. O da yapıştırıyor lafı: "Allah cezanı versin." Hadiii, bir daha oturduk yaptık çeviriyi. Çok çalışırdı Sevin Okyay, bir de bir adamla (İsmail) evliydi. O bana müsadere edilmiş Farsça kitaplar getiriyordu... Biz de o kitapları Edebiyat Fakültesi'ne falan dağıtıyorduk. İyi bir çocuktu İsmail. Çok zor bir hayatı vardı Sevin'in, çok çalışırdı, halen de öyledir. Türkiye'nin en iyi mütercimlerindendir ve hâlâ da proleterdir...

— İyi donanımlı bir arkadaşımızdır.
— Tabii, tabii... Demek, mali işi beceremiyor. Bir yerde o "zor hayata" alıştı. Alışmaktan başka yapacak bir şeyi yok, pazarlığı da beceremiyor.

— Herkesin "iki saatte" yaptığını Sevin, "beş dakikada" yapardı. Müthiş hızlı!.. Onun "beş dakikada yapıverdiklerini" beş dakikalık iş diye mi gördüler acaba?
— Anlamazlar...

— Milliyet'te ilk çalıştığınızda daha çok "dizi yazılar" mı hazırladınız?
— Tabii öyle yaptım. Neticede şimdi yine yazıyorum *Milliyet*'e. Bu sefer hiç gitmiyorum oraya.

— Milliyet'*e ilk başladığınız zaman, orada sabahtan akşama, bütüüüün gününüzün geçtiği çok oldu değil mi?*
— Herkesi tanıdım canım. Mesela bizim Rüksan Günaysu Hoca'nın kocası Burhan orada çalışır, onunla ahbap olurum. Enis ve takımıyla oturur yazarım. Yukarıda Altan Bey'le bir şeyleri düzeltiriz; o çok vakit alır çünkü o meşguldür, boyuna telefon bağlanır... Arada da bir yerlere çıkardım yani.

— *Mekân olarak da* Milliyet'*in o zamanki yeri, yani Nuruosmaniye de, tam da size göre bir muhit değil mi?*
— Arşiv'e yakındı. Devlet Arşivi'ne giderdim, sahaflara giderdim, hoştu İstanbul hayatı.

— *Hoşunuza gitmiş olmalı, hele Ankara'dan sonra...*
— Ben Ankara'da bunalmışım meğer. İyi ki istifa etmişim üniversiteden. Üç-beş ay İstanbul, ne güzel geldi bana. Tadını çıkardık. Ondan sonra da Paris, işte, yok İsrail, bilmem ne... Bir sürü yeni konuları tetkik etmişim. Yani istifa bana çok yaradı. Adeta İstanbul'a yerleştim ve arşiv bilgim çok arttı. Yazdım ve özellikle dışarıda yayımlanan makaleler yazmaya başladım. Daha önce pek yazmazdım yurtdışı için...

ON İKİNCİ BÖLÜM

Seyyah Oldum Gezerim...

Ortaylı Libya'daki bir vahada (1982)...

"Venedik demek, benim için, 'Akdeniz'e açılmak' demek. Akdeniz'in neresinde olsam, öbür uçta Venedik'i tahayyül ederim. Ve o uygarlık, o mimari, o resim bende belirgin bir 'Akdeniz nostaljisi' yaratır. Bu denizin 'üstünlük zamanları'na yönelik bir nostalji. Peki kendi Akdeniz'imiz? O başka bir şeydir. Yani o, Asya'nın bu suyla kavuşmasıdır."

Hiperkritik

"Şahsen tanışmadan önce işitmiştim: Türkiye'de İlber Ortaylı adında çok güzel bir tarihçi var. Sonra, İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı *kitabının çıktığını duydum. Bir süre sonra da –tesadüfe bakın ki– beni Bakû'ye davet etmişlerdi. Orada buluştuk, tanıştık. Bakû'de Ahundov (Ahundzade) Jübilesi vardı. Farklı panellere katıldığımız için, orada ne dediğini ne konuştuğunu bilmiyorum. Ama, bir evde yapılan akşam yemeği davetinde yan yana düştük. Baktım: Bu efendi çok esprili! Tuzlu biberli konuşuyor!.. Bir de gözleri kıvılcım kıvılcım!.. Hiperkritik bir adam! Hiçbir şeye razı değil... Müthiş ironik! Hiçbir zaman tatmin olmayan bir kişiye benzeyen 'İlbercan' vardı aramızda!.. Bilgiliydi ama 'bilgiç' değildi! Hatırlıyorum Rusça konuşuyordu hem de çok güzel bir şekilde... Yüzünün hareketleriyle (konuşmadan da) bir şeyler ifade edebiliyordu."*

İtalyan Türkolog, Giampiero Bellingeri'nin
bir İstanbul ziyareti sırasında
–Türkçe konuşarak– anlattıklarından...

— Üniversite'den ayrılmanızı izleyen yıllar, "yoğun ve sık geziler" dönemi olmuş. Zaten "bir yerlere gitmeyi" çok seviyorsunuz değil mi?

— Evet... Avrupa toprağında doğdum ama ben ilk defa Ortadoğu'ya açıldım. Suriye, Lübnan, Filistin falan... Bu ülkeler, gittiğim yıllarda çok güzel yerlerdi. Bilhassa Suriye'yi çok severim, nefistir Halep. Halep'e ilk gidişimde –ki çok çocuğum o sıra, daha lise son muydu neydi– çarşılara hayran olmuştum. Çarşıda aşçı dükkânına girsen, aşçıbaşı personeliyle birlikte adamı karşılayıp sonra uğurluyordu falan... O Halep Çarşısı, o kale, nefis yerler... Ve ben kırk yıldır görmedim Suriye'yi, çok özlüyorum.

— Yazık, bir daha gidersiniz umarım. Üstelik artık Suriye'ye turlar bile düzenleniyor.

— Yok artık. Tur mu mur mu? Bizim milletle gitmem. (Ecnebilerle de gitmem ama...) Bizim milletle hiç tura katılamanı ben. Ben bir meslektaşımla İran'a gittim. Feciydi alışverişi kadının... Bulıran halindeydi ve daha da kötüsü, tezgâhı falan kapatıyor. "Siz dükkândan çıkın" der gibi. Yani bizim milletin alışveriş tutkusunu ve biçimini değiştirmesi lazım. Alışveriş nihayet bir zevktir... Ya istediğini alırsın ki o daha çok "yaşadığın" yerde olur. "Gittiğin yerde" de istediğini ararsın, ama o bir derttir, hele bilmediğin bir ülkede... "Tesadüfen" cicili şeyler görüp de almak ise, bir keyiftir.

— Halep Çarşısı da alışverişin "değişik" bir "keyif" verdiği bir çarşı... Öyle değil mi?

— Yalnız alışverişi saptırmayacaksın. Saptırdığın an, tıpkı meyhaneye girip çok kaçırmaya benzer. Enteresandır. Halep,

ilk gittiğimde Türkçe konuşuyordu. Henüz daha Osmanlılık vardı. Kılıklar da çok geç devir Osmanlı'ydı. Fesler, yarım peçeler, arkasında güzel gözler yani ve bu devam ediyordu. Mesela Şam, 1950'lilerin kültürü içindeydi. Halep'e gittiğim 60'larda, Türkiye de çok matah değildi ya... O zaman, yani 1967 Martı'nda bir durum dikkatimi çekti. "Paskalya" ile "Kurban Bayramı" üst üste gelmiş, o nedenle büyük "gerilim" vardı Arap şehirlerinde... Ve ben bilgi toplamak için camiye gittim. Bayram namazına... Çok dedikodu öğrendim.

— *Bilgi ve dedikodu toplamak için gittiğiniz cami hangi şehirdeydi? Camide bilgi toplamak niye?*
— Valla biz o zaman önce Şam'da ve sonra Beyrut'taydık. Çok dedikodu toplarsın camide. Çünkü cami camidir. Herkes toplanır, orada her şeyi konuşur. Information Center (Haber Merkezi) gibi adeta... Bir dünyayı öğrenmek ve anlamak için önemli yerlerden biridir cami. Tabii 67'deki bu gezide, en önemli şey, "Cebel-i Lübnan" denen mıntıkaya tesadüf etmem oldu. Geziye çıkmadan önce, Siyasal Bilgiler'de Çolakoğlu Kumpanyası'nın sahneye koyduğu Aristophanes'in *Barış* oyununda rolüm vardı. "Biz oyunu daha bir süre oynayacağız" falan dediler. Ya öyle mi? Bana ne! Bulun birini, dedim. Dolayısıyla gezi uğruna, "parlak meslek hayatımı" noktaladım (gevrek kahkahalar).

— *Kızmıştır arkadaşlarınız... Kızmadılar mı?*
— Oooooo... Onları mı dinleyeceğim? Bana ne ya... Halep dururken, Lübnan dururken, Siyasal'daki *Barış* oyununu mu oynayacağım? Oynadık yeterince birkaç sefer, onlar da işin tuzunu kaçırıyorlar. Nuri Çolakoğlu'nun marifetleri...

— *Yoksa o sizin "ilk" sahneye çıkışınız mıydı?*
— Evet. İlk ve son oldu... İlkinde, "iki kere" sahneye çıktım. O kadar. Lisedeki saçma şeyleri saymazsan tabii. Onlar görevdi. Kısacası, profesyonel tiyatro hayatım "bir-iki kere sahneye çıkmak"tan ibaret. İlk ve son...

— O yaşta, tiyatroya heves yoğunlaştırmanız beklenir ama...
— Hayır hiç öyle işlerle uğraşamam ben. Git ezberle, bilmem ne, oyna... Severim, başka. Şimdi gençler daha ciddi... Galatasaray Üniversitesi'nde görüyorum. Kapımın önünde daha önce "prova" yapanlar, yaz sıcağında gelip "idmana" girişiyorlardı. Başkalarını bilmem ama okuldaki kediler de "tam saatinde" oraya inip onları seyrediyor.

— Evet. Sizi Paskalya ve Kurban Bayramı'nın üst üste geldiği, 1967 Martı'nda bırakmıştık. Halep, Şam, Cebel-i Lübnan...
— Yedi Gün Savaşı'ndan üç ay önceki Şam gezisiydi o. Gezide Kudüs'e de gittik. Çok hoş bir Kudüs'tü o. Duvarlardan baktık. Yafa Kapısı'ndan karşı tarafa bakmışız. (Sonraki gezilerimde anladım onu da...) Karşısı modern Kudüs... Arada boş bir saha var. O boş saha epey bir kaldı. (İkinci gidişimde de 1986'da, boştu orası. Fareler gezerdi.) 1986'da Yeni Kudüs'te kalıyorum. Gece yarısı Eski Kudüs'e geçerdim. Suriçi Kudüs'e... Ne cesaret be!.. Hafif tertip itiş kakış da başlamıştı. Onu da söyleyeyim. Gece yarısı saat 12'de Ortodoks Kilisesi'nde ayine katılırım. Papazlar arkadaşlarım. Onlarla görüşürüm. Çay kahve içerim. Dönerim gece bir buçukta...

— Papazlarla nasıl arkadaş olmuştunuz?
— Valla benim Kudüs'te Ortodoks Kilisesi'nden çok ahbaplarım vardı. Rum papazlar, rahibeler. Nefis bir dönemdi o... Dostane ilişkiler... Araplar din kardeşimiz, Rumlar değil... Ama o Rum dünyasıyla daha bir sıcak ilişkin olabiliyor. Kültürü sana daha yakın çünkü. Agafangeli adlı ihtiyar rahibeyi, onun sevecen ikramlarını hâlâ hatırlarım.

— Ya Ortodoks dünyasının müzikleri?
— Tabii canım, huyu suyu...

— Halep, Şam, Cebel-i Lübnan... Sonra?

— Benim Avrupa'ya çıkışım daha sonra mı? Yok yok, daha erken. Babamla Venedik üstünden 1962'de Almanya'ya gittik. Peder nedense hiç demiryolunu tutmazdı. Tabii İtalya çok çarpıcı ama o mevsimde çok sıcak.

— *Bunu daha önce anlatmamıştınız... İlk Avrupa'ya çıkışınızda, Lise öğrencisi olmalısınız. Ya sonra?*
— Avrupa'ya (Avusturya'ya) daha sonra taaa 1971 yılında tayyare ile gittim. (O kısmını anlattım.) 71'deki gidişimde, ilkem şuydu: Avusturya İmparatorluğu sınırlarına giren her şeyi görmek. Bütün Avusturya İmparatorluğu'nu tamamladık da... Çekya, Macaristan, Bosna Hersek, Hırvatistan, Trieste, Venedik falan bunların hepsi tamamlandı. İkinci dış gezimi Amerika'ya yaptım. Onu da anlattım.

— *1983'te (bir daha) Viyana, Münih ve Frankfurt seyahati yapmışsınız...*
— Onların hepsi konferanstı. Viyana'da, Indianapolis'te ve Münih'te (üçünde de) etki uyandıran tebliğler verdim. O kendi meslek camiamızda biraz isim yaptığım bir dönemdir. Slavist ağırlıklı ya da Hungarist ağırlıklı toplantılardı bunlar... (Gençtim, otuz beş yaşlarında...) Yeni şöhret olduğum dönemdi... O sırada daha çok "yabancı dilde makale" çıkarmaya başladım. O vakte kadar dikkat etmezdim işin o yanına... Yazardım ama Türkiye için... "Ötesinden bana ne" diye düşürdüm. Hâlâ da öyle düşünürüm ama o dönemde zaruret olmuştu yabancı dilde makale yazmak... Çünkü Türkiye'de doğru dürüst bir yayın yapılmıyor, onlar (dışarısı) ise, talep ediyordu boyuna... Ben de oturup yazıyordum. Hatta *Encyclopaedia of Islam*'a bile –prensiplerim haricinde– bir madde yazdım.

— Encyclopaedia of Islam'*a "madde yazmak" prensiplerinize neden uymuyordu?*
— Bana ne! Bir de onların şöyle bir durumu var. Oturuyor, çok okunacak "millet" maddesini kendi yazıyor. Niye bize

Viyana CIEPO Kongresi'nde (1983). Irene Melikoff (soldan ikinci), Halil Inalcık (soldan altıncı, grubun ortasında) ile birlikte...

yazdırmıyor? Kendince ayrımlar var. Ben onun için sevmem oraya çalışmayı... "Mübadele" maddesini benden istediler. Sözün kısası, üniversiteden ayrılmamı izleyen beş yıl benim için çok büyük açılım oldu. Derse gidiyorum, konferansa gidiyorum, dergiye gidiyorum... Başka bir şey daha oldu: İsrail' e gittim ki, o sırada hükümetin hiç teması yok orayla... Kimse gidemezdi, ben gittim. Çok da iyi oldu. Çok şey öğrendim, çok şey yaşadım. Türkler, "seyahat edebiyatı" olan insanlar değil. Evliya Çelebi'nin çocukları bunlar. Ama o Evliya Çelebi'nin ne halefi var ne selefi... Çok acı. O kadar muhteşem bir seyahatname yazan adamın ne evveli, ne aharı var... Çok tatsız durum değil mi? Ben bunu normal görmüyorum.

— *Seyahat edebiyatını da zayıf buluyorsunuz demektir bu...*
— Türkçe'de edebiyatın seyahat kısmı halen yok. Çok zayıf örnekler var, Mesela, Falih Rıfkı'nın *Hint Seyahatna-*

mesi bence bir "fars" örneğidir. Yani koca Hindistan'a git, –kültürlü de adam. Hindistan'a dair bir şeyler de okumuş üstelik– Hindistan'ı kendi zaviyenden değerlendir. Buna pek katılamam. Ama, Falih Rıfkı'yı okurum ve onun tadını hâlâ kimsede bulamıyorum.

— *Falih Rıfkı sizin sevdiğiniz bir yazar değil mi?*
— O zaten çok sevilen bir yazardır. Açık seçik üslubuyla birtakım fikirleri empoze etti. O tip yazarların içinde "alternatif düşünce" olmaması da bir ayrı talihsizlik. Ama tabii bunun sorumlusu herhalde Falih Rıfkı değildir.

— *Alternatif düşünce eksikliği bir donukluğa mı yol açtı?*
— Alternatif düşüncenin sunulma biçimi... Düşünce bizi alakadar etmez çünkü. Sunulma biçimi önemli.

— *Siz "seyahat notları" tutmuş birisiniz.*
— Seyahat notları tutardım ve ben bizim memlekete ve bizim nesile göre Anadolu'yu erken gezmeye başladım. Bugün benim adım atmadığım eyalet, sadece Hakkari'nin bir kısmıdır. Hoşab'tan ötesine doğrusu tırmanmadım ama; bunun dışında Anadolu'nun çok kısmını, yoğun olarak, hem de birkaç kere giderek ve takip ederek gördüm.

— *Hatta rehberlik yaparak...*
— Evet. Mihmandarlık yaparak... Yurtdışı gezilerim de böyledir. Yoğun olarak gözlem yapmaya dayalı olmuştur. Ve Garp'tan evvel, Şark'ı gördüm. Avrupa kıtasında ilk incelediğim ülke de İtalya oldu.

— *Venedik'e kaç kez gittiniz? Sekiz, dokuz, on kez?*
— Onu şaşırdım artık. Kesinlikle "on"un üzerindedir. Babamın yeri değil, ezberlenmez ama, defterimde kayıtlıdır. Venedik'te birçok adacık ve kanal hafızamdadır. Severim, Venedik'in benim zihniyet dünyamda bir yeri var. Venedik demek, benim için, "Akdeniz'e açılmak" demek... Akde-

niz'in neresinde olsam, öbür uçta Venedik'i tahayyül ederim. Ve o uygarlık, o mimari, o resim bende belirgin bir "Akdeniz nostaljisi" yaratır. Bu denizin "üstünlük zamanları"na yönelik bir nostalji. Peki kendi Akdeniz'imiz? O başka bir şeydir; Asya'nın bu suyla kavuşmasıdır. İstanbul başka bir şeydir, hakiki bir imparatorluk merkezidir.

— *İstanbul da Akdeniz sayılır mı?*
— İstanbul Doğu Akdeniz'i içinde barındırır. "Buradayım" der yani... Doğu dünyasını Akdeniz'e kavuşturan bir yerdir İstanbul... Umum Türk dünyası içinde baktığın zaman da görürsün; zaten Osmanlılık, Akdenizlileşmiştir. Birtakım Türk tetkikleri yapanlar, orta zaman Rusya tarihçileri falan "Türklük tarihi" olarak başka bir yer ararlar. Çünkü, Akdeniz onları korkutur. Çok korkutur. "Bizim için ilginç değil" derler ama, onların meselesi, ilginç bulmamak değildir. "Renkleri" korkutur; o heyula gibi bir medeniyettir. Asya'yı ve Volga boyunu tetkik etmek ise, daha emindir; yani bunu yapan insanlar kendini korkmadığı sularda hisseder.

— *Akdeniz daha kaotik bir alan mı? Yoksa daha başka bir sırrı mı var?*
— Hayır kaotik değildir. Akdeniz çok "yüklü"dür. Hamulesi (yükü) boldur. Onu "seven" insanın, "çok fazla bir bilgi birikimi" olması gerekir. Bu iki türlü olur: Ya zaman ve mekânlarda bilinçli olarak seyahat eden bir bilgindir o... Veyahut Akdenizlidir, o medeniyeti her köşesiyle yaşayan bir adamdır. Tıpkı balıkçılar gibi...

— *"O artık Akdeniz'in parçası olmuştur" diyorsunuz...*
— Evet. O bütün katmanları, gire-çıka koklar ve oradan bir tecrübesi vardır. Öbürü de bilgedir, her köşesini bilir Akdeniz'in; zamanları mekânları ile gezer. Böyle adamın illa bu denizin insanı olması da gerekmez. Ama bana sorarsan bu "ikisinin arasındaki tip", "kalabalık hayatını" yaşar, bulunduğu mekânı bilir, bağnazdır, suyun bu tarafı ile

öbür tarafının "müşterek" yanlarından çok, "ayrılığını" körükler. Korfu Adriyatik'te bir ada mı, yoksa Sicilya'da mı? Jerusalem ile Kudüs aynı yer midir? Üçüncü tip insan, bütün bunların pek farkında değildir. Bulgar dostum Mihail Tuikof, bu "yarım kalabalığı" tarif ederken şunu söyler: "*Faust* ile Goethe'yi duymuş ama, hangisi hangisini yazmış, bilmez."

— *Sizin için "özel bir anlam" taşıdığına göre, Venedik'i biraz daha anlatmalısınız...*
— Venedik'e ilk gittiğim vakit, boğucu haziran sıcağıydı... İki gün onu çektik. İkinci günde duş altında gezdim.

— *"Duş altında" gezdiniz... Nasıl yani?*
— Evet, yağıyor çünkü devamlı... O sıcağın üstüne yağmur geliyor ve yağıyor. Onca bunaldıktan sonra, bu sefer de rutubet iliğine kadar işlemeye başlıyor insanın. O arada Venedik'i geziyorsun. Bunun için çok merak lazım. İlk iki gün kanalda gezerken, müthiş bir huşu içindesin. Yağmur altında da Venedik sokaklarının küçük kiliselerine gidiyorsun. Tabii bizim anladığımız Venedik yok ortada. Sokaklar Alman dolu.

— *"Bizim anladığımız Venedik" nedir?*
— Bizim tarihteki Venedik'imizin sokaklarında Uzak Asyalılar, Ortadoğulular ve Kuzey Avrupalılar birlikte gezinirdi. Ben gittiğimde, tamamen Alman dolmuştu. Her şey onlara göre değişmiş. Pek sevdiğim İtalyanca, tabii Venedik'te beni çekmez. Çünkü Venedik lehçesini sevmem. Venedik'te konuşulan İtalyanca, edebiyatçılar ve İtalya uzmanları dışında kimseyi ilgilendirmez. Efendime söyleyeyim, Bizans'tan 18. asıra kadar en muhteşem binalardan biri olan San Marco'nun karşısında "devletin arşivi" vardır. Venedik odur. Nerede bulunduğunuzu anlarsınız. Çok kişi için "gondol ve müzik" olan Venedik, aslında yeryüzünde "devletin en güzel heykelleştiği" bir coğrafyadır. Hiç şüp-

hesiz ki, Venedik'e müteakip gelişlerimde, sonbaharın güneşli ama serin rüzgârlı havalarını, ardından ilkbaharın tatlı meltemini hissettim ve Venedik baharda ve güzde ayrı ayrı güzellikte "resim"di, çok iyi parlıyordu.

— *Venedik'i ilkbahar ve sonbaharda daha fazla mı seviyorsunuz?*
— Hayır tam öyle değil. Havasını yakaladığınız zaman, Venedik kocaman bir coğrafyanın ve uzun bir tarihin küçülüp sizinle kucaklaştığı, şık bir tiyatro gibidir. O sahnede, istediğiniz coğrafyanın insanlarını, Akdeniz'in istediğiniz köşesini, Enrico Dandolo'yu, İsaak Angelos'u, Kommen'leri, Anna Komnena'yı, Goldoni'yi, Tintoretto'yu, Türk tüccarlarını, Fugger'in muhasebecisi Mattheus Schwartz'ı sahneye çıkarırsınız. Nasıl bir oyun sahneleyeceksiniz? O sizin rejisörlüğünüze kalmış. Bana göre Venedik, Napoli, İstanbul ve Kahire'yi yaşamamış insanların entelektüel bir macera geçirmeleri zordur. Çok derin, çok bilgili, çarpıcı olabilirler. Ama insan sıcaklıkları olmaz. Soğukta güneş ışıklarıyla Venedik, daha değişik ve sevimlidir.

— *Niye İskenderiye değil de Kahire?*
— Çünkü çok daha hoş... Müthiş bir şey o.

— *Venedik'e ilk gittiğinizde, kendi kendinize mi keşfettiniz şehri?*
— Elinde rehberle geziyorsun. Envanteri tutulmuştur Venedik'in. Bilineni sen keşfedersin. İstanbul'da ise, söz konusu edilmeyen şeyleri keşfetmen mümkün.

— *İstanbul, "envanteri tam tutulmamış" bir kent mi?*
— Mesela bir mezar taşı okursan, çok şey öğrenirsin İstanbul'da. İki örnek vereyim. İstanbul'da çok mezar taşı okudum ve "İslambol" tabirinin geçtiğini ve 18. asırda mezar taşlarında "İslambol" tabirinin çok kullanıldığını gördüm. Bir başka örnek: Cerrahpaşa Camii'nin haziresindeki bir

mezar taşında "mahalle kethüdası" denilmiş. Halbuki Osmanlıda "mahalle kethüdası" diye bir memuriyet bilinmiyor. Yok. Böyle birkaç tane daha mezar taşı çıksa ve ilgili evrak falan çıksa da ne olduğunu anlasak. Makale konusu olur. Venedik böyle yer değil. Dört asırdır Venedik inceleniyor. Ansiklopedilerle, kitaplarla... Sen onları sadece bir daha kendin için keşfedersin, sana "yeni" görünür.

— Sık gitmiş olmanıza karşın, Venedik hâlâ bıkmadığınız bir şehir mi?
— Hayır bıkmam. Hiçbirinden bıkmam ben.

— Üniversite'den ayrılmanızın hemen öncesinde, Aralık 82'de, Trablusgarp'a gitmişsiniz. Bu, aynı zamanda ilk kez Magrip'e ayak basmanız oluyor sanırım.
— Efendim Trablusgarp, hiçbir şekilde kayda değer bir şehir değil. Trablusgarp'ın bir Osmanlı yapılanması, onun üstüne de bir İtalyan yapılanması var. Osmanlı daha içeride kalmış, İtalyan yapılanma daha sahile yakın ve onu Kaddafi, petrol zenginliği, gökdelenleriyle adamakıllı gölgelemiş. Sahilde koca koca münasebetsiz binalar...

— Libya'daki toplantıda, konuşmanıza Arapça başlamışsınız.
— O Türk-Arap İlişkileri üstüne bir konferanstı. Cerari'nin başkanlık yaptığı Cihad Center'da yapıldı konferans. (Cerari ciddi bir tarihçidir.) Orada verdiğim tebliğin girişi Arapça'ydı. Tebliği Arapça okuduğumda, (telaffuzum karşısında) Arapların suratlarının kaykıldığını görüyordum. Bu kaçınılmaz bir şey. Tebliğ gibi yazılı bir metni sunarken, yine o kadar sırıtmıyor, asıl ben çarşıda Arapça konuşurken, herkesin nasıl kikirdediğini göreceksin. Belli ki çok kitabi bir Arapça o... Bir de Türkler ne yapsa "ha" ve "hı"yı öyle telaffuz eder ki adamlar gülmesin de neylesin. Benim konuştuğum Arapça, yaşamıyor. Onun için ya gırgır olsun (canım istedi) diye yapıyorum ya da çok sıkışırsam...

— *Ama "sempati" de yaratıyor olmalı.*
— Evet. "Bir acayip mahluk gelmiş" diye bakıyorlar. Bir de Araplar kendi tarihlerinin ne kadar bilincinde? Çok eğitimli bir halk değil. Ama eğitimli olanı da çok eğitimli ve o halk, her şeye rağmen o dili biliyor. Şarkısıyla türküsüyle, bilhassa nüktesiyle... Trablusgarp'ta, çarşıda esnaf sineği kovmaya üşenirken, Gadames Vaha'sında cin gibi insanlar var.

— *Türk-Arap İlişkileri nasıl ele alındı o konferansta?*
— Oktay Akbal ve Mukbil Özyörük (rahmetli) de oradaydı. Güya kolonizasyon, bizi historiyografide birbirimize düşman etmiş. Ben bunlara inanmıyorum. Nitekim orada bir Alman arkadaşımız, Ulrich Haarmann, "Türk-Arap münafereti" üzerine bir tebliğ verdi. Hem Araplar hem biz, hepimiz hücum ettik ona. Sonra ben onunla çok ahbap oldum; iyi huylu ve ciddi bir adamdı. Metodu tekliyordu ama verdiği bilgiler doğruydu. O bilgilerin kompozisyonu da abartmalıydı. Zavallı adam, kötü bir şekilde (kan kanserinden) ellili yaşlarında öldü. Libya'daki o toplantıda çok kötü bir şey daha oldu: Bizim hocalardan biri oraya geliyor. Sonra, tebliğini yolda kaybettiğini söylüyor.

— *Trablusgarp'ı pek sevmemişsiniz galiba...*
— Beni Trablusgarp hiçbir şekilde ilgilendirmez. Bir kale vardır. Turgut Reis Türbesi vardır. Bakımsız bir müze vardır İtalyanlardan kalma... Hem de çok bakımsız. Nedense ona para harcamazlar. Ona karşılık, Körfez Şeyhlikleri; Kanadalılara ve Avustralyalılara müze yaptırtıyor. Çok güzel müzeler üstelik. Girdiğin zaman, etnografya ile tarih ile ilgili her şeyi görebiliyorsun.

— *Basra Körfezi'ndeki Şeyhliklerde "müze?"*
— Evet. Mesela Bahreyn'de öyle... Emirlikler'de öyle... Kuveyt'te öyle... Ama benzer zenginliğe sahip olan Kaddafi o zenginliği müzeye aktarmamıştı. Buna karşılık "yeryüzünün bence en güzel Roma şehri" orada: Leptis Magna

Kum altında kaldığı için "hakikate yakın" bir şehirdir o. Öyle Pompei falan gibi değildir. Roma şehridir ve çok taze bir şehirdir. Bozulmadan görmek lazım. Libya'da herhalde insanı en çok çeken şey, Gadames gibi, Kufra gibi vaha şehirleri... Libyalının "hakikisini" de orada görüyorsun. O saygı duyulacak bir adam, bizim zannettiğimiz gibi değil: Çöle yatkın, çöle uyumlu, çölü seven, zeki ve ölçülü bir adam. Gülmesi de ölçülü, şakası da... Ecnebilerle teması da... Ne itiyor seni, ne de boynuna sarılıyor. Çok ilginç bir adam tipidir o ve tembel falan değildir. Gadames'li bir adam, Trablusgarp'ta çalışmak istemez. Ne yapar eder kendini kendi topraklarına tayin ettirir yine. Tıpkı "deniz çocuğu" olmak gibi bir şeydir "çöl çocuğu" olmak...

— *"Deniz çocuğu" olmakla ortak noktası nedir?*
— Deniz çocuğu denizsiz duramaz, denize açılmadan duramaz, denizi ister. Çöl çocuğu da öyledir. Çölünü ister. Çölünü bilir, dakikayı fevtetmez (kaybetmez). Çünkü biraz dalga geçti mi bilir ki güme gider her şey, hatta hayatı dahi...

— *Onlar çölü, siz de gezmeyi istiyorsunuz...*
— Bir yerleri gezmekte fayda vardır. Bu memleket içinde gezmek söz konusu olduğunda da aynı şeydir. Mülkiye'de (76'da) bir dersten hem de basit bir dersten çakmış heriflerin ikmal imtihanını yapmak için Eylül'de Mardin'den Ankara'ya döndüm. Mardin ve Urfa gezisiydi bu... Mardin ve Urfa'yı, ondan sonra ben kırk kere daha gördüm. Daha evvel de görmüştüm. Ama "o ânı" bir daha göremezsin. O an kıymetlidir. (Onun için ben, ikmale kalan lüzumsuz talebeye çok sinirlenirim...) "O ânın neden kıymetli" olduğunu başka bir örnekle anlatayım: Mısır mesela... 1950'lilerin Mısır'ı; 40'ların Mısır'ı çok farklıdır 60'takinden. 60 da 80'lerden farklıdır. 80 de 2000'den farklıdır. Bugün Kahire mahvolmuş bir yerdir. Üst üste üç kat yollar... Trafik yoğunluğu nedeniyle, aynı caddenin üstüne ikide bir köprü gibi şeyler yapıyorlar. On üç milyonluk bir şehir. Böyle bü-

İpek Yolu gezisinde katıldığı uluslararası bir seminerde (Kahire, 1990).

yük bir nüfus, birtakım yerleri mahvediyor, birtakım yerleri öldürüyor, birtakım yerleri de diriltiyor. Ama ne biçim diriltiyor? Her tarafta birtakım pis binalar... O mistik Kahire'nin görünümü yok oluyor. "Mezarlık" mıntıkası dışında, eski Kahire'nin havası kalmadı gibi bir şey.

— *İlk kez ne zaman gitmiştiniz Kahire'ye?*
— Kahire'ye çok geç gittim ben. İskenderiye'den de sonra gittim. Zannediyorum 80 ya da 82'ydi...

— *Çok geç sayılır mı?*
— Çok geç... Çok...

— *Sonra Kahire'ye "bir daha, bir daha" gitmişe benziyorsunuz...*
— Bir daha, bir daha gittim. Daha da gideceğim ve kalıp oturacağım biraz. Şimdiki halde İskenderiye, Kahire'ye göre daha otantik ama dökünтü. Bir zamanların İskenderi-

ye'si bizim İstanbul'dan falan çok daha Batılı, *art nouveau* binalarıyla dolu. Pamuk zenginliğinin getirdiği bir sınıf vardı orada. İskenderiye, en kalabalık Yunan (Helen) şehriydi. Nasıl ki Selanik, 19. asır sonuna kadar en kalabalık Yahudi şehri idiyse... İskenderiye de en kalabalık Helen şehriydi, İstanbul'dan da çok Helen vardı. Bugün iki şehirde de kalmamıştır artık Helen unsur. Atina'da kime rastlasan, ya İstanbulludur ya İskenderiyeli...

— *İskenderiye öyleyken, niye böyle oldu?*
— İskenderiye'den giden Levantenlerin bıraktığı yerler, artık fakirleşmiş çöküntü mıntıkalar... Tek ürünle geçinen ülkeler çöker. İlelebet payidar kalamazlar. O güzelim apartmanların içi gecekondu şimdi. Binalar çöküyor bazen, altında kalıyor insanlar. Oturulamayacak yer olmuş ama oturuyorlar ve çöküyor bir gün... Kısacası, Arap dünyası deyip geçemezsin. Mısır'ın bir zenginliği vardır. Kültürel zenginliği... Dili müthiş kullanırlar, müthiş esprilidirler, anında olmadık politik espriler üretirler. İskenderiye'de çarşıda yürü; etraf sana laf atar, sen onlara laf atarsın, kırk yıllık ahbaplar gibi... Seni de nüktedan yaparlar. Arap, dilini çok iyi kullanır. Yahudiler, tabii ki Arap'tan çok daha okumuş, çok daha derinleşmiş, Avrupa kültürünü Doğu Akdeniz'e taşımış bir kavim. Fakat onların kendi dillerini o kadar iyi kullandığı söylenemez. Dilini kullanmak mühim. Bazen bilmek de yetmiyor. Bu adamlar (Araplar) dilini kullanmayı biliyor, esprililer. Her an bir şaka ya da latife üretirler... Çok önemli. Akıyor böyle konuşma, akıyor... Bu bir medeniyet. Umanlılar daha Prusya tiplidir, vakte saate son derece dikkat ederler. Sakın haa beş dakika geç kalmayın Umman'da... Onlarca delille sabit bu özellikleri... Çalışkandırlar, petrol çıkar topraklarından. Ama Sultan Kaabus demiş ki, "Size ne bundan, işinize bakın, ineğinizi sağın, kiliminizi dokuyun." Ve devam ediyor hayat... Yani öyle Suudi ekonomisi gibi, Körfez ekonomisi gibi "yan gel yat" yok Umman'da.

— Ki bunlar birbirlerine yakın kültürler...
— Yakın...

— Bu farklılığın bir açıklaması yok mu?
— Eee coğrafya... Herkes Arap değil zaten ama herkes Arabize olmuş ve o coğrafyada çok farklı insanlar yaşıyor. Mesela Ummanlılar gemiciliği unutmuşlar ama şimdi çok çabuk ve iyi öğreniyorlar. Sultan Kaabus'un babası hiç okul açmazdı. Buna rağmen oradaki diplomasız bürokratlar, birçok Ortadoğu bürokratından çok daha ciddi ve bilgilidir. Ben Ummanlı kaç diplomasız müsteşar, genel müdür tanıdım. Ciddi adamlardı. Bizim devlet teşkilatında da vardı eskiden öyle adamlar, eriyip gittiler partizanlık yüzünden... Bu gibi adamların kafasında, işlem fikri vardır. Bir yazı nasıl yazılır, bir işlem nasıl yapılır, kanun nedir bilirlerdi... Umman Parlamentosu daha yeni kuruldu. Ne kadar Parlamento? O da ayrı bir şey ama adam kanun devleti kurmuş. Orada kanun hâkimiyeti vardır. (Tabii ki hukuk yoktur. Senin anladığın anlamda.)

— Hukuk olmadan, kanun hâkimiyeti nasıl kuruluyor?
— Kanun hâkimiyeti vardır. Yani o ne demektir? "Sen ne yaparsan, sana ne yapılır" o bellidir. Ummanlılar son derecede efendi. Bunu kız kardeşim Nuriye Ortaylı da tasdik etmiştir, orada doktor jinekolog olarak uzun süre kaldı. Laubalilikten uzak, ciddi falan insanlar. Ona karşılık, Körfez'in "en bunalımlı" yeri, şimdi Bahreyn. Çünkü Bahreyn'de, Şii ve Sünni ayrımı var. Oradaki Şiiler, daha kalabalık ve İran asıllı. İlk bakışta çok zengin bir yer Bahreyn. altı yüz bin nüfuslu yerde, dükkâna giriyorsun, Farsça konuşuyorsun, alışveriş yapıyorsun, sonra Farsça şiirler okunuyor. Arabistan'ın ortası bu; en eski Arap adası... Ama bu zenginlik, aynı zamanda da tehlike unsuru. Sosyal dengeyi iyi kuramazsan, etnik çatışmaya dönebiliyor ve bunu kışkırtanlar da var. İçerideki kaynamanın (ateşin) üstüne asit serpenler her zaman olur. Çok tehlikeli bir mıntıka. Gezdiğin gördüğün zaman

anlıyorsun ki, Ortadoğu'daki "Osmanlı hâkimiyeti," dört asırdır birtakım çatlama, patlama ve erimeleri önlemiştir. Tamam. Ben bunu kitapta istediğim kadar yazayım, vız gelir, onu kendin göreceksin. Onun için gezmeyen, görmeyen milletlerin okuması falan da güçtür, nafiledir.

— *Yine 80'li yılların başına dönelim. 1984'te İngiltere'desiniz (Cambridge'de). Oradan Londra'ya, sonra da bir TV programının daveti üzerine Madrid'e gidiyorsunuz...*
— Uzun bir fasıladan sonra, İspanya'ya ikinci gidişimdir bu. Cambridge'de bir toplantıya katılmıştım. Oradayken beni telefonla buldular, bir program için, "Konuşur musunuz televizyonda" diye sordular... "Evet" dedim. Tebliğimi falan vermişim zaten. Toplantıyı bir gün evvel terk ettim. Cambridge'den otobüsle geri döndüm Londra'ya. Sonra da tayyareyle Madrid'e uçtum, hem de lüks mevkide. Madrid'te Mercedes'le karşılandım. Daha önceden gördüğüm, bildiğim ama kalamadığım eski otellerden birine gittim, Palace Hotel'e... O gezide mihmandarı kovaladığımı hatırlıyorum çünkü anlatmaya üşeniyordu. (Taksi şoförü Madrid'te bana daha iyi mihmandarlık yapmıştı.) 1984'te hâlâ Franco'nun kâbusu, havası geziyordu, "sınıf esası" geziyordu... Her şeye rağmen, nefis bir geziydi. Daha sonra benim hayran olduğum o eski otellerin hemen hepsi, bildiğin Sheraton tarzı oteller olmuş. Kazık, servis kötü ve standart, renksiz... Her şey kayboluyor... Onun için o kadar hoş bir şey değil dünyanın bu hali. Sonra birkaç kere daha gittim Madrid'e, artık istemiyorum, İspanya'yı görmek hiç istemiyorum.

— *Neden bir daha görmek istemiyorsunuz?*
— Buradaki başkonsoloslukla uğraşamam.

— *Yakın dönemde bir "davet" aldınız ve bir "terslik" oldu galiba...*
— "Ben oraya telefon ettim" dedi davet sahibi. (İstanbul Levent'teki İspanya Konsolosluğu'nu kastederek) Gittim –ne

olduysa o gün– "Bugün olmaz Sinyor" dediler. Geri döndüm ve beni çağıranlara durumu anlattım: Böyle diyorlar. Siz bu işten vazgeçin, Konsolosluğa gidip gelecek vaktim yok dedim. "Siz gelin İspanya'ya, bir şey yaparız" dedi adam. Allah Allah... Havaalanında karşıladılar beni. Meğer beni karşılayan kişi, Avrupa Parlamentosu'nun başkan vekiliymiş.

— Nerede ve ne zaman oluyor bu?
— Madrid'te (2003'te). Girdik toplantıya. Enteresan bir gruptu, muhafazakârlar grubu... İslam falan; konuştuk tartıştık. Kafalar hemen hemen aynı. Ben bizim Türk milletinin bazı hasletlerine sahip değilim.

— Hangi hasletlerine sahip değilsiniz?
— Bizim millet, bu gibi umumi yerlerde, "Bizim için yanlış düşünüyorlar" der. Hemen onları düzeltmeye kalkışırlar (akıllarınca)... Bir muharebe başlar... Bana ne? Ne düzelteceksin? Düzelmez. Sen somut olarak kendin ortaya çıkmadıkça, memleket kuvvetlenmedikçe, üretimin artmadıkça, bir şey değişmez. Her şeyin düzelmesi ve değişmesi, "üretime" bağlı. Türkiye'nin üretimi artar; zenginleşir, bu ortaya çıktığı ölçüde de dostu artar. Ve sonra, Türkiye'yi dikkatle incelemeye alan ve "hayır hah yorumlar"da bulunmaya başlayanlar artar. Tabii düşmanı da artar. O da çok açıktır. Benim kanımca, Türkiye bu safhadadır. Bunların bizim "propagandamız"la çok ilgisi yoktur. Bir yere gittiğim zaman, insanların "fikirlerini değiştirmek"ten çok, "olduğu gibi dinleyip almayı" tercih ederim. Maddi hatalarını düzeltince, daha çok irkilir ve gerilerler. Benim için mühim olan budur, enformasyondur. Nitekim bu gittiğimde (kendi tebliğimi okuduktan sonra tabii), orada gerekenleri söyledim. Ama, oradaki o "Ortaçağ'dan kalma" fikirleri dinledim. Benim için çok önemli bu. İspanya'yı yöneten ve temsil eden çevrelerde hiçbir şey değişmemiş. Cila dahi henüz değişiyor. Ama, İspanya eski devlet, bu nedenle Türkiye ile dostane ilişkilere önem veriyorlar. Real politik...

— Hangi "nirengi noktasına" göre İspanya'da hiçbir şey değişmemiş?
— Hayır. Değişmemiş. Adamın kafasında hâlâ belli tezatlar var: İslam, Müslüman, Hıristiyan ayrımı çerçevesinde; Türkler, en Müslüman militan takım onların kafasında. "Toplum" olarak "devlet olarak" çekinilen bir grup Türkler... Öyle "El Kaide" yok bilmem Saddam Hüseyin tipi terörizm gibi endişeler değil... (Terör korkusu işlemiyor burada.) Ordu, devlet, tarihte büyük rolü olan –şimdi de el'an potansiyeli bulunan– "tehlikeli bir devlet" gibi faktörler üstünden bakıyorlar Türkiye'ye... Bunlar "Türkiye'ye hayır hah yanaşan İspanyollar."

— Bunlar aynı zamanda akademik çevreler mi?
— Yoo politikacılar. "Sizi Avrupa'da göreceğiz, istiyoruz" dediler. Ben de, "Tabii Kuzeylilerin böyle düşündüğünü hiç zannetmiyorum. Zaten Avrupa'da herhalde İtalya, İspanya, Türkiye falan gibi ülkeler bir araya gelse, bizim için daha iyi olur" dedim. Sokak (2003 yılında) o sırada, nümayişten geçilmiyordu. "İspanya Amerika'yı tutuyor" kararıyla ilgili olarak hükümet grubu dedi ki, "Karar yanlış değil galiba, ama çok zor uyguluyoruz. Sokağı görüyorsunuz." Onlara, "Ben burada eğriyi doğruyu veya ahlâkı tartışacak değilim" dedim. "Ama eski bir devlet ve tecrübeli diplomasiniz olduğunu gösterdiniz. Fırsattan istifade ediyorsunuz."

— Tebliğiniz hangi konudaydı?
— "İslam ve Türkiye..." Türkiye'deki "İslam ve modernleşme" konularında Bahreyn'de, Mısır'da, benzer yerlerde konuştuğunda; Türkiye üzerine gelen tepkiler ve sorular, emin ol Avrupalılarınkinden daha beter ve cahilce... Mesela Arap, "Mustafa Kemal, Arapça'yı kaldırmış Türkiye'den" diyor. Yahu ne zaman vardı ki Arapça, Türkiye'de? Üniversite hocası söylüyor bunu üstelik. Fakat, bu toplumun yaptıkları, yani "Türkiye'nin modernist macerası" daha çok ilgilendiriyor Arap dünyasını. Orada yaşayan insanlar, bilmek istiyor-

lar... Ve sıcak bir ilgi var. Halbuki Batı dünyasının o kadar ilgilendiğini hiç zannetmiyorum. Araplar gibi komik sorular sormasalar bile, çok bilgili de değiller. Bence daha "vahim ve inatçı yanlışları" var. O yanlışlar daha "kefeke" bağlamış ve daha kalıcı... "Atatürk Arapça'yı kaldırdı" gibisinden hatalar yapmasalar da çok "sağlam bilgileri" yok.

— *Ama Batı'nın Osmanlı'yı da çok iyi izlediğini biliyoruz. Hatta...*
— İyi izleyenler, uzmanlar...

— *"O izlemenin ürettiği bilgi, Batı kamuoyuna ulaşmamış" mı diyorsunuz?*
— Ve devlete de yansımıyor. Benim görüşüm o. Anlayacağınız, vaziyet çok bir müşkil.

— *Yaptığınız geziler listesinde Toledo'yu da görüyorum...*
— Madrid'e gittiğimde, Toledo'yu ben iki kere –bütün gün gezerek– gördüm. Endülüs İspanyasının önemli bir merkezi Tuleytula... Burada "Endülüs-Yahudi kültürü" çok önemlidir. Sinagoglar... Ve Toledo Katedrali; gotik bir bina, gayet çirkin, ben sevmem. Kuzey Avrupa Gotiği de yakışmaz İspanyol coğrafyasına zaten. Fakat o katedralin içinde bir Mozarab Şapeli vardır. "Mozarab" dediğimiz, ne Arap ne Müslüman; Katolik İspanyollar bunlar. Hıristiyanlıkları kalmış fakat yedi asır boyunca Arap kültürüne çok entegre olmuşlar. O kadar ki Endülüs (Sevilla) Başpiskoposu Izidor, gençlerden şikâyet ederken, "Efendim" diyor, "bir Latince *paternoster* bildikleri şüpheli, ama Kur'anı şerh ediyorlar, bütün Arap edebiyatını ezbere biliyorlar, zaten de öyle giyiniyorlar..." Mozarab da "müsta'reb"in bozulmuş şekli. (Müsta'reb, Araplaşmış demek) Birtakım İspanyollar, hatta bir ara Ankara'daki bir sefir bile Mozarab'ı "Arapların sonradan Hıristiyanlaşmışı" gibi düşünüyordu. "Hasta bak bu böyle düşünüyor" dedim Alman sefir (tarihçi) Prof Eickhoff'a... O da, "Aman boş ver" der gibi bir hareket

yaptı... Yani İspanyollar, İspanya'nın o dönem tarihini de çok iyi bilmiyorlar. "Yedi asır" bu, ister bil ister bilme. Bilmesen de çıkar bir yerinden. O Arap (İslam) kültürünü alan İspanyollar, gotik katedrali sevmemişler ve kendi keyiflerine göre, oryantal küçük bir kilise yapmışlar... Oraya gidiyorlardı ve el'an gidiyorlar. Artık Musta'reb ya da Mozarab kültür ve kitle kayboldu İspanya'da. Ama... Kurtuba'da bir eski camii gördüm. "Selamün aleyküm" diye gelen "beyaz insanlar" vardı orada. Yani oradaki Araplar değildi onlar. Müslüman olmuş modern İspanyollardı. Bu artık her ülkede var. Fransa'da sayıları yüz bini bulan –belki de geçen– dededen toruna Fransız Müslümanlar var. Belki bunların artık ikinci nesli, üçüncü nesli yaşıyor bugün. Almanya'da var böylesi... İspanya'da var (en koyu Katolik ülkede). Türkiye'de de Hıristiyanlaşan Türkler var...

— Nasıl birileri bunlar?
— Bunlar Robert Kolej'de falan okumuş da böyle olmuş değil. Hiç oralarda okumayan Sivaslı köylü çocuğu gelmiş, yüksek tahsil yapmış büyük kentte, sonra Hıristiyan olmaya karar vermiş. Tabii bu marjinal (sınırda) bir kültür ve yayılmasını da kültürel açıdan "mahzurlu" buluyorum; ama laik ülkede herkes istediği gibi ibadet ediyor.

— İspanya'da "Müslümanlaşan İspanyolları" da mı "mahzurlu" buluyorsunuz?
— İspanyol kültürünün kökünde "Endülüs" var. Ama genelde her yerde bu gibi geçişlere dikkatle bakılır. Rusya'da da "Protestanlığa" müthiş bir "geçiş" var. Bu, bin yıllık Ortodoks ülkenin kültürünü tahrip eder. Dolayısıyla, Anglosaksonların budala misyoner hareketlerini son derece de mahzurlu buluyorum.

— "Çeşitlenme" değil, "tahribat" mı yapar bu?
— Evet. Ne çeşiti? Bu asırdan sonra "din" kültürel çeşitlenme yaratmaz. O geçmiş bir şey... Dinin yarattığı kültürel

doku ve çeşitlilik, geçmiş asırlara mahsustur. Dinin her şeye hâkim olduğu, hatta "sanatı doğurduğu" zaman; durum farklıydı. Bugün bu tip çeşitlenme hiçbir şey yapmaz, politik sürtüşmeler yaratır, yabancılaşmalar yaratır, özellikle bireyin topluma yabancılaşmasını yaratır. Ve o ülkenin kültürünün korunmasını engeller. Ben bin yıllık Ortodoks bir Rusya'da –birtakım insanların menfaati için– Anglosakson, Amerikan propagandasıyla Protestanlığın yayılmasına karşıyım... Ve mâni olunması gerektiğini düşünüyorum.

— Bir "zorlama" görüyorsunuz anladığım.
— Evet zorlama görüyorum. Hoş bir şey değil. Çünkü Rusya, netice itibarıyla, Ortodoks Hıristiyanlığın ve Müslümanlığın yaşadığı bir topraktır. Orada başka bir dinin *progressive* (geliştirici) ve renklendirici etkisi olacağına hiç inanamam. Kimse de inanmaz zaten. Nitekim geçen asırda da birtakım gruplar üzerindeki Protestan etki, benzer problemleri yaratmıştır.

— Ya İspanya'daki Müslümanlar?
— Çok azlar, yirmi bin kişi.

— Orada bir "zorlama" faktörü yok mu?
— Zannetmiyorum. Hayır. İspanya'da cemiyetin çok "yatkın" olduğunu da zannetmiyorum. Çünkü orada Hıristiyan kültür ve kilise kurumu, çok hâkimdir. Müslümanlık, orada öyle bir "çeşit" olarak var olur. Halbuki Rusya'da, "kilise" diye bir kurum öldürülmüş, yok. Yaygın değil. Hayattan çekilmiş. Şimdi o boşluğu birinin doldurmaya kalkması "kaos" yaratır.

— 2005 yılında İspanya'ya bir seyahat daha yaptınız. Bu kez gittiğiniz İspanya, daha farklı bir izlenim bıraktı mı?
— Bu kez İspanya'ya kızımla gittim. Daha doğrusu İspanya'yı kızıma gösterdim. Endülüs'ü (Andalucia) göstermek istedim ona. Tabii farklı izlenimlerim de oldu. İşin arkasını

daha iyi gördüm: Dünyada öyle "tolerans" falan yok. Bazı "uzlaşma noktaları" var. Uzlaşma, tolerans demek değil. Kimse lütfen o "uzlaşma noktaları"nı ya da "uzlaşma alanları"nı öyle "tolerans" ya da vazgeçilmez, "geri dönülmez ilerlemeler" olarak görmesin. Öyle bir şey yok çünkü. Bugünkü "sulh alanı" ileride daralabilir. İki çember birbirinin içinden geçtiği zaman; durum öyle de gelişebilir böyle de... İnsanlık "mutlak çatışma noktası"na gelmez... O feci bir şey. Ona inanmıyorum. Düşünüyorum ki beşeriyetin nihayet bir rasyoneli vardır. Beşeriyet, çok temelinde "kendisinin de yok olacağı" bir çatışmaya girmez. İnsan aklı buna mâni. Fakat adamakıllı yıpratır kendini. Fonksiyonu bu çünkü.

— *"Fonksiyonu bu" derken tam neyi kastediyorsunuz?*
— Açlık sınırı yok insanoğlunun; doyma noktasını tayin edemiyor... Ve insanoğlu, kendinden vazgeçemiyor... "Ben"i tarif ederken o "ben" daima değişiyor. Kendini gördüğü, kendinden çok emin olduğu alanı "sabit tutmayı" öğrenemiyor. Kalkıp da din duygusu kayboldu ya da dinin tayin ettiği kültürel alan kayboldu zannetmeyin; hayır kaybolmadı. Bazen "dil" onun önüne geçiyor. Başka bir anlatımla, "etnik" aidiyet, "dinin önüne" geçebiliyor. Hiç fark etmez. Bazen de din öne geçiyor. Bazı halde dinin adı değişiyor. Başka türlü bir aidiyet onun yerini alıyor. Ama "saha" aynıdır. Avrupa Birliği'ne "din birliği" demek çok ayıp addediliyor. Ama aslında olup biten o... Ve o duyguyu taşıyor... Adını ne koyduğu çok mühim değil. Kısacası, İspanya gezimde bunu daha iyi gördüm. Belki ortada Katolik kraliçe İsabel yok... Mutlaka bir şeyler de değişmiş. Ama ne kadar değişse temel o... Diğer yandan şurası da bir gerçek; Akdeniz dünyası daha kolay bir araya gelebilir.

— *Türkiye de Akdenizli sayılmaz mı?*
— Tabii Türkiye de Akdenizli. İspanya da aslında Avrupa'nın kuzeyi ile çok daha az benzeşiyor.

— Bu anlattıklarınız bana bir yazınızı hatırlattı. Orada, "tolerans"ı anlatırken... Uzak değil, yakın geçmişte "göç" almaya başlamış Kuzey Avrupa toplumlarındaki "tolerans" durumuyla; beş bin yıllık tarihe sahip toplumları "aynı kefeye" koymanın doğru olmadığını vurguluyordunuz.
— Çok farklı tabii...

— Bu yaklaşımınızı biraz daha açarak anlatır mısınız?
— Adam hiç ecnebi görmemiş, mazide bir tek Yahudilerle yaşamış; onlara da düşman olmuş. Şimdi "göç alıyor" diye beşeriyeti kucaklaması mümkün değil. Ortadaki bir "gösteriş"tir. En hafif bir krizde, o duruş biter. Ama "tarihi olarak bir arada" yaşayan toplumlarda, bu tip bir birlikteliğin getirdiği bir "kanıksama" vardır. Daha doğrusu çatışma noktalarını kanıksamadır bu... Oralarda, abartılı çatışma noktaları daha "geç" açığa çıkar; ya da çatışmanın daha şiddetli olması gerekir.

— Yani, Danimarka ya da İsveç gibi yakın dönemde göç almaya başlamış toplumların iç duruşu ile, binlerce yıllık geçmişe sahip olan Kudüs'ün duruşu çok farklı... Öyle mi?
— Bir İsveçlinin kendi ülkesine göç etmiş bir Hintli ile ne kadar teması vardır ki? Bunlar aslında olmayacak beraberlikler. Halbuki burada?

— Ya da Kudüs'te?
— Filistin ayrı... Filistin'e sonradan gelenleri sırf Yahudi olarak göremezsin. Filistin'e "Avrupalılar" geldiler. Oradaki çatışmanın büyük nedeni aslında "Avrupalı" ve "Ortadoğulu" arasındadır.

— Kaldı ki Kudüs'ün binlerce yıllık geçmişinde; değişik dinlerin bir arada ve yan yana varoluşu söz konusu değil mi?
— Bu insanların dedeleri muhtemelen bir aradaydılar ama kendileri değildiler. Bunu unutmayalım.

Seyahatlerinin güncesini tuttuğu defterlerinden örnekler.

— *İstanbul'a ya da Osmanlı toplumuna bakarsak...*
— Farklı din ve dillere sahip insanlar arasında çok daha fazla bir beraberlik vardı... Başka ağırlıklar yüzünden o iş değişti.

— *Tekrar 1986 yılına dönelim şimdi. New York'tasınız.... Sonra Paris'te bir konferans veriyorsunuz... Ve 1986 Kasımı... Londra üstünden ver elini Kudüs. Yirmi yıl sonra tekrar Kudüs...*
— 1986'da İsrail'e geldiğimde, benim için "yeni" olan Yeni Kudüs'tü. Keren Kayemet diye bir sokakta oturuyordum. "Uyanışın (Rönesans'ın) Nuru;" caddenin adı bu. Çünkü burada "Siyonist Ofis" bulunuyor. İsrail'in kuruluşu sırasındaki Yahudi Merkezi bu ve onun arşivi var. Ben o arşivde çalışmaya gitmiştim. Kudüs Üniversitesi davet etti, ben de gittim. Çok enteresan bir arşiv bu. İlk Siyonist liderler, Alman ve Rus'tur. Onlar İbranca bilmezler. Mesela Lichtheim Türkiye'de de kalmıştır. Ve İbranca bilmeden de öldü. Düşünün ki bu adam, İsrail'in Birleşmiş Milletler'deki temsilcisiydi. Ben onun İbranca'yı ne kadar hiç bilmediğini arşivin müdürü ve gayet zarif bir Alman yahudisi olan Dr. Hei-

man'dan öğrendim. Sonra Henrietta Bodenheimer vardı, yaşlı bir kadın. Ona, "Siz Dr. Max Bodenheimer'in kızısınız değil mi" diye sorduğumda bana, "Evet efendim, her zaman" diye cevap verdi ve başladı anlatmaya: Siyonist hareketin, babasının eseri olduğunu (!?) ilk defa ondan öğrendim ve sonra bununla ilgili kitabı da buldum. Siyonist dünyaya öncülük eden liderlerin kendi çocukları arasında; Hıristiyan olan var, intihar eden var. Theodor Herzl'in çocukları gibi... Büyük ideali başkalarına yaymışlar ama kendi çocuklarına geçmemiş hükümleri... Yahudilik zor meslek... Ve o arşivde İbranca bir şey yoktu, tek tük Fransızca belge vardı, Almanca ve Rusça belge de vardı... İsrail'in gerçeklerini görüyorsun: Türklerle iyi geçinmek istiyorlar, İngilizlerle iyi geçinmek istiyorlar... Orada bir buçuk ay boyunca yaptığım inceleme, benim için çok ilginçti. "Türk Museviliği" katiyen Siyonist ideallere yakın hissetmiyor kendini, zaten Hahambaşı Hayim Nahum ve Musevilerin önde gelenlerinden şikâyet de ediyorlardı... Hatta onları küçümsüyorlardı. Tarihçi ve entelektüel Yahudiler de aynı şekilde...

— *Ya sokaktaki insanlar?*
— Tabii sokak da ilginç. Mesela biriyle tanışıyorsun. Dr. Yafo; Osmanlı Yahudisi, Filistinli, Osmanlı devrinde orada doğmuş. Evine çağırdı. Karısı Prag Yahudisiydi. Kolalı örtülerle çay falan ikram etti. Çarşıda birileriyle ahbap oldum; Rusya'dan gelme Yahudilerdendi, adam içkiyi seviyor. Çünkü Rus... (İsrail için alışılmışın dışında bir tablo.)

— *Aslında, Yahudiler Filistin'e yerleşmeye, Osmanlı döneminde başlıyor değil mi?*
— İşte onların örneği, dışişlerinden emekli Dr. Yafo'ydu. O orada doğmuş zaten. Öte yandan da (Kudüs'te) Kamame Kilisesi civarında, "Aksam serifler hayır olsun" diye bir keşiş, bir başka keşişi selamlıyor. "Türkçe biliyor musun" diye soruyorum. Hayır. Bilmiyor. (Nasıl bizim bazı İstanbullular, "Kalimera Kalispera" diye laf atabilirse... Bu da öy-

le...) Keşişle ahbap olduk orada... Adı Yorgo, ressam üstelik, ikon çiziyor. Manastıra gidip geliyorum. Orada rahibeler var. Bir tanesi, nine gibi bir şey, Agafangeli, bana tatlı ya da kahve ikram ediyor falan...

— *Kaldı ki, bu, Kudüs'teki Ortodoks rahibelerle ilk ahbaplığımız olmasa gerek...*
— Tabii... Ben Kudüs'e ilk gidişimde de ilk girdiğim kilise oydu... "Yahu... 1967'de buraya geldiğimde, o zaman buraları Araplarındı. "Şu kapıdan (Aslanlı Kapı'dan) girdim. Yürüdüm bu yolu ve ilk kapısını çalıp girdiğim, sizin Pietro Paulo makamıydı" dedim. "Yok yahu" dedi, "bu bir mucize." Çok bilgili değildi Ortodokslar. Keşiş Yorgo, beni bir gün aldı "Aya Yorgi Manastırı"na götürdü. Orada topu topu bir Romen rahip var, tarik-i dünya, devamlı dua ediyor; bir Sırp rahip var, o bahçe ve marangozluk işleriyle uğraşıyor. Bir *arkimandrit* (imanlı rahip) var yirmi üç yaşında melek yüzlü bir çocuk... "Kale komutanı" gibi bir şeydir oysa *arkimandrit*; tecrübeli ve etrafı bilen biri olmalı... Bir sağır Arap Hıristiyan keşiş var. Hepsi o... Bir de biz misafir gittik. Bana en iyi odayı verdiler. Akşam 9'da falan uyudum... O vakit benim için çok erken saat.

— *Hiç rahibe yok muydu?*
— Yok rahibe... Buraya kadın giremiyor. Eğer kadınlar gelirse, bir bekçi kulübesi gibi bir yer var kapının ağzında, orada kalıyorlar. Gece ikide kalktık. Başladı cumartesi gecesini pazar gününe bağlayan ayin ve Yorgo'nun yanık sesli ilahileri... Bu, sabaha kadar sürdü. Sabah hafif bir kahvaltı yapıldı.

— *Oradan ayrıldığınızda, Manastır'daki keşişler, size el sallamış galiba?*
— Çıktım oradan... Bir vadiyi iniyorsun, sonra tekrar çıkıyorsun. Çıktığın yerde bir haç var. Orada arkaya dönüp manastıra baktım. Balkona çıkmış keşişler. El sallıyorlar. Ben de eğilip onları selamladım. (Asıl ondan sonra dost olduk onlar-

la.) Burası tabii çok kritik bir yer. Manastırdan çıktığımda, sabahın beş-altısıydı. Güneş yeni doğmuş. Hemen bir kahvaltı edip eyvallahı çekmişim. Bir de baktım İsrailliler vadide tırtır-tır helikopter uçuruyor. Orada helikopter uçar mı? Çılgınlık!.. Aslında gece 12'de falan da helikopter sesleri geliyordu, hatta ben ayinden sonra sordum. "Bunlar uçuyor böyle, nedir bu?" "Oooo" dediler, "burada Filistinliler de cirit atıyor."

— *Aman Tanrım!*
— Tabii hemen anti-semitizm başladı: Neyse ben çıktım oradan sabahın köründe... Bir de baktım orada bir Fransız, resim çekiyor. "Günaydın" dedim. Ne dese beğenirsin: "Askeri noktaların resmini çekiyorum." Ajan da değil, manyak olmalıydı o Fransız!.. Orada yok yere hadise çıkartacak. "Sana ne" dedim, "onlar kavga ediyorsa ediyor... İlk gördüğün ve tanımadığın adama, 'fotoğraf çekiyorum' diyerek, sen ne demek istiyorsun? Alay mı ediyorsun dünyayla? Kendini ne sanıyorsun? Siz, buradaki insanların çok gerisinde kalmış adamlarsınız. Kendinizi bir (...) sanıyorsunuz ama, iki defa (...)sunuz." Anlayacağın, manastırdaki ruhani hava ve huzur daha ilk adımda böyle dağıldı.

— *Bütün bu konuşmalar, sabahın kör vaktinde mi oluyor?*
— Evet sabahın köründe. Herif asabımı bozdu. Vadi-i Kelt'ten Jericho'ya (Eriha) yürüyorum. Aman Allahım! Günün ilk ışığı altında Jericho şehri, bir zümrüt gibi parladı... Karşıda tepeler... Hazret-i İsa'nın hidayete erdiği yerler... Arada Hazreti Musa'nın türbesi gibi yerler de var. Tekrar ruhum sükûnet buldu.

— *Tamamen fantastik mi?*
— Fantastik boş laf, çok derin. Sonra dolmuşa bindik Jericho'dan sabahın köründe –bir pazar sabahı oluyor tabii bu... Orada "iş günü"dür– Kudüs'e döndük. Müslümanlar çalışıyor. Yahudiler için de pazar, zaten en önemli gün. Kalktım efendim derse gittim. Çok önemli.

— *Siz orada kaldığınızda ders mi verdiniz?*
— Hayır, ders de aldım, konferans da verdim. Ben orada çok huzurluydum ve çok çalıştım, çok gezdim. Geceleri de çok okudum. Çok hoş bir "iki" aydı. Orada çok değişik insanlar tanıdım. Tel Aviv'e bir kere bile gitmedim, teğet geçtim. "Beyt Hatşepsut" denen Diaspora Müzesi'ni görüp, Hayfa'ya devam ettim.

— *Tel Aviv'i gezmeyi anlamsız mı buldunuz?*
— Anlamsızdı evet. Modern bir şehir işte... Mersin gibi...

— *"Ruhsuz" mu?*
— Evet... Ruhsuz... Daha doğrusu vardır bir ruhu ama işim yok da onu mu bulacağım.

— *Başka nerelere gittiniz?*
— S'fat ya da Safed denilen yere gittik. Mistik Yahudi merkezi, çok enteresan. Bîr Şeba'ya da gittim; Osmanlı'nın "göçebeleri yönetmek için" kurduğu idare merkezi bu. Yafa da hoş.

— *Daha çok Kudüs'te kaldınız anladığım...*
— Evet Kudüs'te. O zaman Baalbek'e gitmek kolaydı... Hebron falan... Halil ür Rahman Dağı'na... Buraların hepsini, hemen hemen bütün İsrail'i gezdim... "Massada" çok önemli bir yer, –milli tarih ve arkeoloji açısından– arkeoloji bir Yahudi sporudur. Oranın bir müdürü var, son gidişlerimde gördüm. Adam, Tarzan gibi bir şey. Oradan oraya fırlayıp koşuşuyor. Orada büyümüş, babası da orada görevli. Görüyorsun Massada'nın nasıl bir şey olduğunu?

— *"Massada" nasıl peki?*
— Massada, Roma'ya karşı Barkohba Ayaklanması'nın cereyan ettiği tepedeki bir kale. Orada "su sistemleri" falan çok iyi kullanılmış. Yiyecek kaçırılmış içeri. Zaten stok var ama... Çok direndiler. Sonunda çarpışa çarpışa öldüler. Bu,

Massada'nın hikâyesi. Orada bir şey daha görüyorsun: Araplar (Filistinliler) güzel bir kavim, zeki bir kavim. Mesela Nazareth'e (Nasıra'ya) gittiğim zaman, Terra Sankta Koleji'ni gezdim. Buranın öğrencileri, İsrail'deki Hıristiyan Arapların en iyi öğrencileri... Zeki, dillerini çok iyi konuşur ve kullanırlar. Yahudilerin İbranca'ya gösterdikleri özenden fazlasını Arapçalarına gösteriyor onlar. Bu çok açık... Kudüs, kutsal topraklar, beni çok cezbetmiştir. Oralarda Osmanlı İmparatorluğu'nun "izleri" çarpıcıdır. Bıraktığı eserler itibariyle görürsünüz, bu bir imparatorluktur. Bizim Türkler bunu bilmezler. Bilhassa cahil birtakım adamlar vardır: Yarım okumuş... Burun bükerler, "Neymiş, neyimiz kalmış" diye... Genellikle fen bilimlerinden çıkar bu tip adamlar: Tıp ve mühendislik diploması, tarih ve coğrafya bilgisini de otomatikman verir, zannederler. Bunları pek kaale almamak lazım.

— İsrail'de katıldığımız bir toplantıda, gösterilen bir filmde, Atatürk'ün birkaç saniyeliğine beliren görüntüsü, hemen alkışlarla karşılanmış...

— Bundan birkaç yıl sonra Osmanlı'ya Yahudi göçünün 500. Yıldönümü şenlikleri için beni telefonla İsrail'e –orada Moritt diye Türk Yahudilerinin teşkilatı var– çağırdılar. "Evet" dedim. Bir saat sonra Ankara'dan bir telefon, aynı toplantıdan söz ediyor ve, "Gidin" diyor... "Ben ona zaten gidiyorum" dedim. "Hayır, sizi biz göndermek istiyoruz" diye yanıtladılar. "Peki" dedim. Açtım İsrail'den beni çağıranlara, "Bütün masraflarımı bizim Dışişleri Bakanlığı veriyor" diye haber verdim. Sonra benimle birlikte, "müsteşar" seviyesinde bir memur göndereceklerini söylediler. Havaalanında bir de baktım ki Büyükelçi Rıza Türmen... "Ne oldu" diye sordum. "Eeee" dedi, törene "Cumhurbaşkanı" katılıyormuş. İsrail'le diplomatik ilişkilerimizin kesik ve soğuk olduğu bir dönemdi bu. Onlardan Cumhurbaşkanı katılınca, bizimkiler de törene buradan büyükelçi gönderiyorlar. Akıllılık bu... Gittik. Tören başladı. Cumhurbaşkanı

geldi. Birden Türk-Yahudi tarihi ile ilgili kısa metraj bir panorama film gösterildi. Ekranda Atatürk resmi görününce, salonda bir kıyamet, bir alkış... Hani burada da taşra kentlerinde de olur ya... Orada da Türk Yahudileri, Atatürk görününce basıyor alkışı... Bu plan, programla olacak bir şey değil. İsrail Cumhurbaşkanı da şaşırdı...

— Bu durumu nasıl açıklıyorsunuz?
— İstanbul'dan göç eden bir diş tabibi Musevi'ye sordum. Nedir? Niye alkışlıyorsunuz? "Kanımıza girmiş" dedi. Buradan gidişlerine birtakım nedenler gösterilir. Edirne olayları, Tekirdağ olayları falan ama... Neticede, toplumsal *mémoire* (anılar) müspettir. Demek ki anılar tatlı kalıyor. Acıları insanlar dibe itiyor. Türkçe'yi ve Türk âdetlerini koruyor Türk Yahudileri...

— Türkiye'de ne olup bittiğini de yakın plan izliyorlar değil mi?
— Benim gittiğimde, iki ülke arasında ilişkiler "maslahatgüzar" düzeyinde yürütülüyordu. Fakat Ekrem Güvenclioren Bey akıllı bir maslahatgüzardı. Oradaki Türk Yahudi cemaatini Türk sefaretine çekmesini bilmişti. Ona ilişkilerinde, çok kuvvet kazandırdı bu girişim. Çünkü bizimkiler, hem İsrail hem de Filistin nezdinde bir büyükelçi gibi işlev görüyordu. İsrailliler de bizim maslahatgüzara hep farklı davrandılar. (Bir maslahatgüzara yapılması gerekenden fazlasını yaptılar.) Mesela maslahatgüzarın eşini cumhurbaşkanının eşi davet ediyordu. Maslahatgüzarı da cumhurbaşkanı çağırıyordu. Bunlar olmaz diplomaside; maslahatgüzar cumhurbaşkanının muhatabı değildir. Türklere o dönemde istisna uygulanıyordu. Kaçak işçiler var mesela İsrail'de. Polis onları yakalayınca, bakıyor ki Türk pasaportu taşıyor, bırakıyordu... Uğraşmıyordu.

— Neticede, orada kendi alanınızda bir çalışma yaptınız. Neydi o çalışmanın kapsamı?

— Ben orada tebliğ verdim. Karayim cemaati (Kıpçak Türk boylarından biri ancak Musevi) ile ve Musevi cemaati ile ilgili. Karayim konusu, orada ilgi yarattı. İsrail'de kırk bin kadar Karay Yahudisi var. Salonda bulunan Karayim dinleyiciler de sunduğum tebliğle ilgilendi.

— Karayim cemaatinin farkı ve temel özellikleri nedir? Türk olmaları mı?
— Biliyorsunuz, aralarında Talmud'u benimseme konusunda itilaf var. Karaylar Tevratçı, Talmud'u reddediyorlar. Bu kesim de Yahudi ve Sami asıllı... Hazer Hanlığı zamanında birtakım "Kıpçak Türkler," Karay Yahudi mezhebine girmiş. Bizzat Ankara'da Litvanya sefiri olan bayan Dr. Halina Kobeteicka, Karay'dır. Çok âlimdir. Kıpçak Türkçesi konuşur ve ulusçu bir Karay Türkü'dür.

— İsrail, sizin "merak" alanınızda "özel bir yere" sahip anladığım kadarıyla...
— Evet. Ayrıca Türkiye'de yaşayıp da dış ülkelerde okumak isteyenlerin de dikkatini çekmek isterim. İsrail enteresan bir ülkedir. Moloz Avrupa üniversitelerinde okumaktansa, İsrail üniversitelerinde okumak daha çok şey öğretir. Bizden bir öğrenci oralarda okusun, İbranca, Arapça ve İngilizce'yi bilir. Üstelik az talebeli, bol kütüphaneli, Amerikan üniversiteleri gibidir oradaki üniversite ortamı; hocası ve talebesi de Amerikalı değildir (tabii)... İsrail üniversiteleri, eski Avrupa'yı Ortadoğu dünyasına taşımış yerlerdir. Okurken bu tür faktörlere dikkat edilmeli. Yoksa İsrail'de okuyup okumama ayrı bir konudur. Çok şey öğrenilecek bir yerdir İsrail, onu söyleyeyim. "Minyatür bir Küçük Asya" gibidir. Çok değişik kültürler "bir arada"dır. Böyle yerleri gördükçe, insan anlıyor ki, Türkiye, gerçekten çok renkli ve büyük bir ülke...

— 1987 yılı da belli ki son derece hareketli geçmiş. Amsterdam, Princeton, Cambridge, Bamberg, Nurnberg, Bonn,

Bochum, New York... Ve 1988'de Mısır'dasınız. Ve derken... Sizin için tamamen "büyülü" sayılabilecek iki ülkenin kapıları açılıyor... Rusya ve İran.
— Rusya'ya gitmem demek, hep "kitabî" etüt ettiğim bir dünyaya adım atmam anlamını da taşıyordu.

— Rusya sizin "birçok-birçok" nedenle "çok-çok" merak ettiğiniz ve çocukluğunuz boyunca evde belki de "adı" en fazla geçen ülke. Buna rağmen Rusya'ya biraz geç mi gidebildiniz?
— Benim neslim çok talihsiz bir nesil. Taa "ilk gençliğim" bile demeyeceğim, yani neredeyse "buluğ" çağımdan evvel –anlattım çocukluk muhitimi– Tiflis, Bakü, Moskova, Odesa ile ilgili olarak dinlerim, okurum... Mesela Tiflis'in neredeyse topografyasını ezberlemişimdir. Hani bizim Müntekim Ökmen vardı ya rahmetli, (komünist diye) pasaport alamadı; Paris'i haritadan ve romanlardan ezberlemiş. Ben de onun gibi Tiflis nerede, bilmem nerede şu var, (gitmeden) bilirdim.

— Niye gidemediniz Rusya'ya ve etrafındaki ülkelere?
— Gidemiyorsun. Para yok, imkân yok. Peder bey beni uğratır mı Sovyet Sefareti'nin yanına? Bir Rusla konuşsan ödü kopuyor... Onlar da galiba takip ediyormuş zaten değil mi?

— Takip ettiklerini sonradan mı düşündünüz?
— Yok. Öğrendim. Böyle şeyleri takmam ama... Sovyetler acayip bir yerdi. İran da içimde uzun süre çok büyük bir ukde oldu.

— İran'a da mı gitmek isteyip gidemediniz?
— İşte... 80'li yıllara kadar pek fazla gidemedim.

— İran'a ilk gidişiniz hangi tarihlere rastlıyor?
— İran'a çok eskiden gittim. Birincisi, Şah zamanında...

— *Ya daha sonraki İran gezileri?*
— 80'de Humeyni Devrimi oldu; giriş çıkış serbest ama nereye gideceksin? Taa 88'de İran'a gittim ve giderken de otobüsle gittim. Sınırda bizim memurlar (beni tanıyanlar), "Hoca bir daha düşün. İran'a giriş-çıkış yapanı fişlerler" demeye getirdiler... Tam öyle demedilerse de hissettirdiler. İyi niyetli, bir "örtülü tembih"ti bu. Humeyni devri başlamış. Takar bizim bürokrasi, şakası yoktur. Ben dedim, "Vız gelir." Çünkü benim "müstafi" yıllarımdı. Yani "militan adam" değilim ama bana ne! Bir konuda taviz veremem, o da "seyahat hürriyetim." Herkesin bir "bamteli" vardır. Nereye gideceğim, ne okuyacağım, ne yapacağım? O konuda kimseyi dinlemem.

— *Hatırladığınız bir "mâni olma" öyküsü var anlaşılan...*
— Var tabii..

— *Mesela?*
— Mesela bir arkadaşın Moskova bursunu ratifiye etmemiş (onaylamamış) Dışişleri... Üstelik böyle bir burs, Çağlayangil devrinde ratifiye edilmiş... Ona rağmen Gündüz Ökçün'ün dışişleri bakanlığı devrinde edilmedi.

— *Bir başkasına yapılan "engellemeye" de kızıyorsunuz?*
— Tabii... Kendiminkine haydi haydi kızarım. Ben çok sinirlenirim. Türkiye idaresi bence nesilleri "heba" etmiştir. Ancak Sovyet Rusya yıkıldıktan sonra, Amerikan zaferi ile bizimkiler yola girdiler. Artık herkes her yere gidiyor ama mazide böyle bir şey yoktu.

— *İran'a gitmeden önce, o arada ODTÜ'de de ders vermeye başlamışsınız. O nasıl oldu?*
— 1988'de şöyle bir şey oldu. Suraiya Faroqhi aniden (haber vermeden) gitmiş. Yuluğ Tekin Kurat, "Suraiya Faroqhi birden bire gitti, onun dersini sen versene" dedi bana... Ben de biraz bıkmıştım Avrupa'ya git-gel'den... Pe-

ki, dedim. Böylece dışarıdan "ücretli" olarak ODTÜ'de ders vermeye başladık. Çok ders aldım. O da beni çok yordu. Bir yandan da Mümtaz (Soysal) Hoca, "ODTÜ'ye derse gidiyorsun da bize niye gelmiyorsun?" demeye başladı. ODTÜ'de de kadro filan talep etmedim. Yuluğ Bey, geliyor kendisi, "Kadro yok" diyor. "Ben kadro istemiyorum zaten" dedim.

— *Sonunda İran'a nasıl gittiniz?*
— 1988 yılında otobüse atlayıp gittim. Ve tabii orası da çok hırlı bir yer değil, İran'a gitmeden önce Ankara'daki (İran Büyükelçiliği'ndeki) Defter-i Ferhenk'ten bana "yardım edilsin" diye bir mektup aldım. Hakikaten o mektup üzerine, daha sınırdan girdiğim andan itibaren, her yerde kültür müdürleri karşıladı beni.

— *Defter-i Ferhenk ne demek?*
— Kültür Ofisi. Orada Fellahi Bey vardı. (O sonra İran Kültür Bakanlığı'nda önemli bir mevkie çıktı, becerikli bir gençti.) Sonuçta, Tebriz üzerinden Tahran'a gittim.

— *İran'a yaptığınız bu gezide nerede kaldınız, nereleri gördünüz?*
— Tahran'da Kültür Bakanlığı'nın "misafirhanesi"nde kaldım. Tahran'dan İsfahan ve Meşhed'e geçtim. Isfahan çok çarpıcı geldi. Daha önce görmemiştim. Şiraz'ı gördüm. Tahran'da epeyce kaldım. Kütüphanelere müzelere baktım. Muze-i İran Bastan'da (İran Kültür Tarihi Müzesi) maalesef her şey ya örtülüydü ya da bodrumdaydı. Harp vardı çünkü. Ama yine de epey bir şey gördüm. Muze-i Abgîni (Cam Eserler Müzesi) çok güzeldi. Kütüphane, tabii muhteşemdi, orada çalıştım.

— *İran'a ilginiz sonra da hep sürmüş olmalı...*
— Sonraki bir UNESCO toplantısını Yezd'de yaptım. UNESCO konferansı vesilesiyle (Şiraz'da) Hafız'ı da ziyaret ettik.

İran'ın Yezd kentinde yapılan UNESCO toplantısında (Kasım 1998), İran'dan ve Paris'ten gelen UNESCO görevlileriyle birlikte.

O ziyaret sırasında, aşka geldik ve Yahya Kemal'in ünlü şiirini okumaya başladık. Şiraz, İran'ın diğer mıntıkalarına benzemez; orada Türkçe konuşan azdır. Buna rağmen, anlamadıkları dilin bilhassa Yahya Kemal gibi bir şairden takdimi etraftaki insanların ilgisini çekti. "Beh beh..." iltifatları duyuldu. Bir baktım, kartlar üstünde kırmızı "gül" resimleri veriyorlar bizim takıma... Bu iltifattır. "Gül" lafını anladılar. Çok etkileyici bir şeydi bu tabii... İnsan, hangi kültür dünyasına ait olduğunu ve Yahya Kemal'in de iyi şair olduğunu o zaman bir kez daha anlıyor.

— *Yahya Kemal'i tanıyorlar mıydı?*
— Hayır hiç tanımıyorlardı. Ama İranlılar, şiir kültürü çok yüksek bir millettir. Etrafta şiiri dinleyip gül resmi dağıtanları görseydiniz bir de... Mütevazı, küçük memur kılıklı adamlardı... Belki öyleydiler... Ama şiire, müziğe istidatları vardı, bilgileri de...

— *UNESCO toplantısını yaptığınız Yezd'e dönecek oursak...*

— Hakiki Fars ülkesi orasıdır. Ahamanişlerden kalan... Biliyorsun, eski İran medeniyetinin "iki mihrakı" vardır. Birisi bugün Fars eyaleti dediğimiz yer: Şiraz, (Persepolis diyorlar, yanlış o...) Ekbatan falan, o civarda Yezd uzanır. Son derece sıcak, kurak bir bölgedir. Ama tarihi Ahamaniş medeniyeti; onun civarında yerleşmiştir, tabii büyük bir imparatorluktur, Ege'ye ve Hint'e uzanan, gerçek anlamda bir imparatorluk... Hiçbir Şark imparatorluğu o sınırlara ulaşamadı. Osmanlı bile İran sınırından Tuna boyuna kadar uzanmıştır ki çok önemlidir ve uzun zaman da oralarda hâkimiyeti tutturdu. Ama eski Şark'ta, hiçbir imparatorluk, Ahamaniş medeniyeti kadar büyük ve uzun ömürlü değildir. Bir ucu Ege kıyılarında, bir ucu Mısır, Libya sınırında, bir ucu da Hint'te... Bütün Orta Asya, o zaman –stepler hariç– İran'ın. İran medeniyetinin bir "ikinci merkezi" bugünkü Irak'tır. Medain, Irak'taydı Bağdat civarındaydı. Orası Sasanilerin merkeziydi. O nedenle Ortaçağda, Mezopotamya'nın, öne geçmesi söz konusudur... Ve bu kalıntılar dolayısıyla da İran hep yaşar. Hatta Araplaşmadan, İslamlaşmadan sonra Sasani medeniyetinin buradan silindiğini farz etsen bile; Gobi Çölü'ne kaymış, çok ağır, okkalı bir medeniyettir bu. Mesela bizim İslamiyet öncesi kentsel (şehire dayanan) Türk medeniyetini anlaman mümkün değildir İran'ı tetkik etmeden... Hep lafı edilir, yok Uygurlar bilmem ne falan diye... Ama açıkçası, bilmek gerek; Hint'ten daha fazla, İran'da Sasani dönemini bilmen lazım. Onu anlayacaksın. Hatta mesela Hıristiyanlık (Nasturi Hıristiyanlık) bile İran'dan geçmiştir. Türkleri anlamak için; ilk çağ, orta zaman, İran medeniyetini çok iyi bilmen lazım. İslamiyet devri Türkleri için de gene İran'ı çok iyi tetkik etmen lazım. Çünkü bize, "İslam medeniyetini" ve dinini Araplar değil, "İranlılar" öğrettiler. Biz fütühatla falan Müslüman olmuş değiliz. Birtakım Müslüman yazarlar, "Biz Arapları ve İslam'ı görünce hemen gevşedik Müslümanlığı aldık, bekliyorduk zaten" diye yazarlar. Doğru değil. Birtakım Alevi veya başka türlü yorumlar yapanlar da,

"Arap'ın kılıcıyla Müslüman olduk" demeye yatkındır. Hiç alakası yok. Biz İslamiyet'i, bize zaten çağlar boyu yanı başımızda "medeni bir örnek" olan İranlıları takip ederek aldık. Ona karşılık Türkler İranlılaşamıyor, yapısı müsait değil; çok göçebe, çok dinamik, çok aktif, çok militarist bir kökene sahip... Ama İran'ın dilini de kurumlarını da bir ölçüde ve ihtiyatla alıp değiştiriyorlar.

— İranlılar, Türklere göre, daha mı durmuş oturmuş?
— İranlılar daha kentsel... Kentin, ziraatın getirdiği bir "durgunluk" var orada. Ama denge içinde... Şimdi şöyle bir sorun söz konusu. Biz tarihimizin ve dilimizin çok önemli bir unsurunu bilemiyoruz. İran üstüne tetkiklerimiz zayıf. Ama bu memlekette, çok büyük İranistler vardı. Saymakla bitmez. Şerafettin Yaltkaya ve bilhassa Abdülbaki Gölpınarlı... Necati Lugal'i de unutmayın. Necati Bey merhum (yenisiyle birlikte) hem eski İran'ı, hem Pehlevi'yi bilirdi. Eski İran medeniyetini bilen o tip adam çok yoktur bizde... Ecnebiler, İran konusunu "eski/yeni" ya da "eski dil/yeni dil"i birlikte ele alır, birlikte öğrenirler. Türkiye'de böyle bir "İranistik" yaklaşımı yok. Böyle bir İranistik olmayınca da ne İran'ı yeterince anlarız ne de –İran'ı anlamadığımız için– kendimizi anlarız.

— Türkiye'nin bu eksiği nasıl kapatılır?
— Vallahi kafanı kullanarak, çalışarak. Böyle bir üniversite yapısıyla, böyle bir akademiyle olmaz.

— İran'a gezileriniz sırasında, Sasani uygarlığının bugünkü temsilcilerini nasıl buldunuz? İran halkı, eski uygarlığın "izlerini" taşıyor mu?
— İran halkının efendiliği ve münevverlerinin inceliği, beni çok etkilemiştir. Bu pasifist (barışçı) bir halktır. Pasdarlar (yanlarında çarşaflı bir kadın da var) bir karıkocanın önünü kesmişler, böyle "ro bo bo" konuşuyorlar: "Bu kadın böyle açık olur mu" falan... "Hicaba uygun değil" diye... Koca ce-

vap veriyor kendince: "Aman beyefendi" diyor... bir şeyler, bir şeyler... Ben orada –o zaman– uyandım. (Gezmek bunun için önemli.) Türkiye'de bu olmaz. Gelecek birisi diyecek ki, "Senin karın açık, bu böyle olur mu" falan... Veya aksi, "Bu niye örtülü" falan diyecek. "Kan çıkar" bizde. O anda ve o tarz bir durumda, Türkiye'de beş kişiden biri, derhal silahı çeker vurur. Adamlar, orada (İran'da) pasifist. Bu gibi rejimler, bizde burada yürümez. Türkiye'de bazı şeyler boşuna konuşuluyor. Burada kimse kimsenin kıyafetine fazla karışamaz. Gelecek de adam, "açık gezdiğin" için, seni kapatacak. Mümkün değil. Yahut kapalıyı açacak. Yok, bunun sınırı vardır burada. Anonimleşmeyi geçtiğin an, iş değişir. Anonim bir duruma burada kimse itiraz etmez. "Hak-hukuk-mukuk" falan diye... Ama anonimin sınırlarını geçip de iş, *individium*'a yöneldiği an, patlama olur. Türkler Müslüman bir millet. Fakat kafaları meşgul eden, münakaşalı, tartışmalı bir İslamiyet yok Türkiye'de. Oradaki gibi "önderlik" yapacak insanlar da yok. "Müçtehid" sınıfı yok.

— İran'daki rejimin geleceğini nasıl görüyorsunuz?
— Her gidişimde görmüşümdür ki bu rejim ve bu tarz-ı hayat, inkıraza uğruyor (tükeniyor). Orada insanlar gittikçe açılıyor ve alttan alta rejimi oyuyorlar. Onun için belki "patlamasız" değişecek İran. Şimdi antenleri kurmuşlar, Türk televizyonlarını seyrediyor hepsi. Hem Türkçe daha çok öğreniyor hem de bu memleketin açık saçık filmlerini, reklamlarını görüyorlar. Önceleri İran'da televizyon seyredilmezdi, gazete de okunmazdı. Devrim propagandasından sıkılıyordu millet çünkü... Ona karşılık, bol okuyorlardı, bol... İran'da hâlâ bol okunur. İran çok okur. Bize göre İran, daha çok çeviri yapar, çok kitap basar ve çok okur. Biz (Türkiye) arkadan takip edip yanaştık ancak... Orada buradan çok okunduğu gerçek. Ve İran entelektüel sınıfı da buradakinden "daha çok dil" bilir. Her zaman böyle olmuştur. Okuma yazma bilmeyen kalabalığın ortasında "bir zümre" de "daha çok dil" bilir.

— Çok kitap basılan İran'dan kim bilir nasıl bir kitap yüküyle döndünüz?
— Evet 1988'deki İran seyahatimde kitap topladım. Biraz dediğim, "bir sandık dolusu" kitapla döndüm. Ve uçakla döndüm. Tahran'dan İstanbul'a uçak çok erken kalkar, sabah saat 5'te... Arada "saat farkı" olduğu için, İstanbul'a saat 8'den önce varılır. İstanbul'dan hemen Ankara'ya geçtiğim için, eve geldiğimde sabah saat 10 civarı falandı. Kapıyı açtım telefon çalıyor. Telefonda bizim SBF dekanı Güney Devrez. Severim ben kendisini. "İlber derse gel" dedi. Ümit Hassan Orta Doğu Teknik Üniversitesi'ne geçtiği için onun verdiği dersleri benim vermemi istiyorlar... (Necdet Serin de o arada Ankara Üniversitesi rektörü olmuştu ve onunla her zaman dostluğumuz iyi olmuştur.) "Hay hay" dedim artık. Böylece Siyasal Bilgiler'e döndüm. Fakat hata etmişim, Siyasal Bilgiler'e dönmemeliydim.

— Ne yapmalıymışsınız?
— Başında pek tutmadığım Orta Doğu'ya falan devam etmeliymişim.

— ODTÜ'de de ders veriyorsunuz o sırada zaten...
— Değil mi? Hiç düşünmedim, halbuki hata etmişim veya İstanbul'da bir yere girmeliymişim.

— SBF'ye dönüyorsunuz ama seyahat trafiği bitmiyor... Örneğin, Berlin'e gidiyorsunuz o aralar.
— Benim o sene ikinci sömestr bir angajmanın (bağlantım) daha vardı: Berlin... Oraya gidip ders verdim. Bir gariptir. Sömestr orada nisan ortalarında başlar, temmuzda devam eder. Yani SBF'deki dersleri –hemen hemen– bitirip, Berlin'e gidebildim. O arada benim Berlin'de profesörlüğüm görüşülüyordu. Fakat bu işlere bakan bir senatör hanım (Berlin'de bakanlara senatör denirdi) profesör, "Listede üçüncü sırada bile bir kadın olsa ben onu tayin ederim" diyor. Bu tabii çok garip bir şey. Adalet ve hukuk anlayışın-

Bir İtalya gezisinin Sicilya durağında. Ortaylı asistanları ve kızıyla birlikte. Kızı Tuna en solda (2000).

dan çok uzak... Ben de seçici kurula, "Bunun konuşulduğu yerde listeye girmem, çıkartın beni" dedim. Önce, "Aaaaaa" dediler, sonra ben odadan çıkınca, biri yetişti, "Biz listeye kadın koymayacağız." Bunlar Türkiye'de olmayan şeyler. Ne böyle biri çıkar (inşallah çıkmaz) ne de, "Biz de listeye kadın koymayız" derler... Ben zaten Berlin'i hiç sevmediğim için vazgeçtim.... (Ders verirken gördüm, orada yaşayamam.) Yani Almanca'yı ve Alman kültürünü "uzaktan" severim. Öyle "içine girip" yaşayacak kadar değil.

— Sovyetler Birliği'ne gidişiniz nasıl gündeme geldi?

— 1988 Ekimi'nde beni Bakû'de Ahundzade (Ahundov) üzerine bir toplantıya çağırdılar. Benim Ahundov üzerine yazdığım yazıları alıp Azerbaycanlılar, güya Azerice'ye tercüme etmişler ve bir dergide basmışlar. Bunu da Anar yapmıştı; iyi bir çocuktur, arkadaşımdır, şimdi Azerbaycan'da Yazarlar Birliği Başkanı ve önemli bir romancı. (Babası da Azerbaycan'ın büyük şairi Resul Rıza'ydı.) O Kongre'ye çağrılınca, Ankara'dan önce Moskova'ya uçtum, pırpır bir uçakla... Çok hoş, ilk defa Kırım'ı falan havadan gördüm;

Kırım'ın tam üstünden uçtuk. Uçsuz bucaksız topraklar... Moskova'ya indim, beni orada Abbas diye bir Azerbaycanlı çocuk karşıladı. Ve, "Seni" dedi, "öbür havaalanına –iç hatlara– götürmem lazım ama şehrin içinden geçireyim de Moskova'yı şöyle bir gör." Hakikaten beni şehrin içinden geçirdi. Hatta Kremlin Meydanı'ndan, Bolşoy Tiyatrosu'ndan falan... (Hepsini sonra anlıyorum.) Oralardan geçerken hemen ilk gözüme çarpan da Bolşoy'un önünde "sülün" gibi bir balerin kız oldu. İndik biraz etrafa baktık. Abbas da gösterdi. "Burası" dedi, "Tehlikesizlik Komitesi." O KGB demek. Rusça'dan çeviriyor. O zaman KGB önünde Dzerjinski heykeli duruyordu. Tabii gördüğüm her şey beni çok etkiledi... Rusya o sırada daha henüz "komünist" döneminde. Moskova'nın bir-iki yerini turladık. Gördüklerim, bütün teoride bildiğim şeyleri yansıtıyordu... Filanca restoran yerine, "Restoran;" falanca fırın yerine "ekmek- hleb" diye tabelalar var... Sosyalist ekonomi bu. Oradan kalktım Bakû uçağına bindim; Moskova'ya gelmek için bindiğim uçağa göre, o "daha mükemmel"di. Fakat hiç yemek servisi yoktu. Üç saat aç gittim. Azerilerin hepsi uçakta açmışlar kalbasalarını, peynirlerini yiyorlar. Herkesin başında birer "siyah şapka..." Sanki Milano'dan Sicilya'ya gidiyoruz. Gecenin ikisi mi, üçü mü ne, koıduk. Karşıladılar. İlyas Taptuk vardı, "uşak şairi" derler ona.

— *Uşak şairi ne demek?*

— "Çocuk şairi" yani... O beni otele götürdü. Otel dediğin de işte "Intourist"in oteli, merkezde. Şimdi kapalı o otel, tamir ediliyor. Zeytin ağaçları vardı, zeytin yemiyorlar o zaman... Şimdi zeytin makbul oldu. Bakû, aslında 19. asır Rusya'sının Kafkas'ında en zengin şehir... Sovyet devrinde batmış. Hemen ertesi gün, ben Kongre'ye mülâki oldum (katıldım), Ahundzade üzerine olan tebliğimden bahsettim. Orada, Ahundzade'nin torununun kocası vardı, İranlı. O dedi ki, "Ahundzade'nin Türk dünyasına ve Şarka Latin harflerini getirmesi zararlı olmuştur. Eski kül-

türle alaka kopmuştur" vesaire... Sonra biz o grupla (enteresan adamlardı) Şeki'ye gittik; Ahundzade'nin doğum yeridir orası. Kafkas'ın tam eteği. Orada İran medeniyetinin Azerbaycan'daki etkilerini görüyorsun. Han-saraylar falan... Yemekleri çok güzeldir ve "devletli" bir halktır bu... Tüccar oldukları için Şekililer, iyi yaşamayı ve gösterişi severler. Yani o eski ticaretten kalma bir şey. Orada kod adı "Marcel" miydi neydi, bir Azerbaycanlı vardı; herhalde Sovyet Kızıl Ordusu'ndan esir düştü Almanlara, oradan da kaçtı, Fransız partizanlarına katıldı. Onun için göğsü Fransız *Légion d'honneur* ve Sovyet madalyaları dolu... Hatta rivayet edilir ki, De Gaulle, Rusya'ya geldiği zaman, hususi onun için Azerbaycan'a da gitmiş. Böyle enteresan bir adam Marcel... Dünyanın o parçası nelere karışıyor? Şeki'de bir de böyle birini görüyorsun. Orada yağmur yağdı. Kafkas'ın yağmuru... Zaten Azerilerin "uzun yemekleri" belli... Yağmura ve uzun yemeklere rağmen, Şeki'yi görebildiğimiz kadar gördük. Tiyatroda bir de nutuk attık.

— *Ne üstüne? Yine aynı konuda (Ahundzade) mı?*
— Aynı konuda bir şeydi. Döndük. Özel trenle.

— *"Özel tren" hem de!.. Bu "bir şey demek" olmalı...*
— İşte... Mebusların vagonlarına bindik. Hayli gırgır, fıkralar falanla yol geçti...

— *O trenler şıktır da... Dantel perdeler falan...*
— Biz güya "şık" kısmında bütün bir gece boyunca gittik. "Kafkas üzerinden döneceğim" diye tutturduğum için programı değiştirdiler benim için. İşte onu yapmayacaktım. Eski Sovyetler'de "program değiştirmek" risklidir. Telefonlarla uğraştılar. Bunlar beni bir vagona koydular, doğru Tiflis'e... "Tıkış tıkış" bir trenle gittim Tiflis'e kadar.

— *Bütün bunlar hep meraktan başınıza geliyor değil mi?*

— Evet. Tiflis'te indik. Oradaki Gürcü yazarlardan Leyla Hanım beni misafir etti. Bir otelde yer ayrıldı. Tiflis'te yaşayan biraz tembelce bir Azeri rehber (Gürcistan'da önemli bir Azeri azınlığı vardır) verdiler. Tiflis'te şıkça bir binada tuvalete girdim, kapısı yoktu, gazete açıp önüme oturdum. Fakat oradan Batum'a bilet bulmak mesele oldu. Çünkü Rusya'da trenlerde yer yoktu Tiflis'ten Batum'a "daha da tıkış tıkış" trenle geldim. İndik Batum'da, beni biri karşıladı. "Sen ne yazarsın" dedi bana. "Yazarlar Birliği"nden geliyorum ya... (Tarihçilik geçer mi hiç?) "Valla" dedim, "İstanbul üzerine bir kitabım vardır. Şehirleri yazarım, kimse de pek okumaz." O da demez mi, "Sorma ya, ben de öyle..." Meğerse o da Batum üzerine yazıyormuş. Batum'daki radyonun müdürüymüş. Adamla iyi ahbap olduk.

— *Neden öyle tanıttınız kendinizi?*
— Öyle söyledim işte... Ona portatif tıraş aletimi verdim. "Sana lazım olur radyo müdürüsün" dedim. Sokakta güzel bir Rus kadınına rastlıyoruz. "Gördün mü" diyor, "işte asimilasyon yapmak için üstümüze salıyorlar bu kadınları... Bizi asimile etmek için." Düşünün ki, bu arkadaş, Komünist Parti üyesiydi ve radyo müdürüydü. İyi mi?

— *Kendisi de "asimile olmaya" hazır mıydı yoksa?*
— Değildi diyemeyeceğim... Hasılı, Gürcistan hoş bir ülke. Tiflis benim için hep "hayal"di. Teorik olarak tanıyordum. Sonra gözünle görüyorsun: Genel Vali Knez Voronzov'un sarayını, o sokakları görüyorsun, o tiyatroyu görüyorsun, o kiliseleri görüyorsun...

— *Çocuklukta evde konuşulanları "gözle görmenin" heyecanıyla mı?*
— Validenin anlattığı Tiflis o... Şark'ın ve Rusya'nın karşılaştığı Kafkas şehri Tiflis... Enteresan bir yer ve hoş bir hayat. Binalar bakımlıydı, restoranlarda yiyip içmeyi biliyorlardı. Şarapçıdır Gürcüler.

— *Güzeldir de şarapları...*
— Uzun sofraları vardır. Gürcüler "yaşamayı" biliyor. Herkes bilmez. Batum'dan sonra da –birkaç gün evvel açılmış olan– Sarp Kapısı'ndan Türkiye'ye girdik. Güzergâhı değiştirmiş oldum; Moskova'dan değil de Kafkas'tan geçerek geldim Türkiye'ye... İsabet etmişim. Çünkü, bir daha o Tiflis'i göremedim. Oraların üstünden "iç harp," bağımsızlık macerası geçti... Ankara Üniversitesi'nden davet edilerek Tiflis'e (birkaç yıl sonra) ikinci kere gittiğimde, artık o Tiflis, benim ilk gittiğim Tiflis değildi. Yine uygardı Gürcüler... Yine önü açık ama eskisinden farklı olarak "sarsılmış" bir ülke vardı. Benim beğenmediğim çirkin İberya Oteli'nin içi bu sefer göçmen dolmuştu. Bu otel, (çok çirkin bir şekilde) şehrin en güzel yerine kurulan çirkin bir Krusçov binaydı. (Sovyetler'de Krusçov bina tipi ve mimari, çirkinlik ve uydurukluk ifade eder.)

— *Nerenin göçmeniydi o insanlar?*
— Her odada bir aile... Abhazya'dan göç etmişler... (Harp çıktı ya orada Abhazlarla...) Yine aynı sanat, yine aynı yemekler... Ama hayat zordu ve iç savaş da çıkmıştı. Onun için bir yeri "zamanında" görmek lazım.

— *"Ne kadar önce görsem o kadar iyi" mi diyorsunuz?*
— Mukayese oluyor. Tabii ki, ben sonra Moskova'ya çok gittim. Ders verdim, orada kaldım...

ON ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

12 Eylül Sonrası "Vuslat..."

"Adamın biri, 'Kudüs'ten geliyor bu haç' diyor, 'Müslümanım' diyor ve dağıtıyor. (O benim.) Oradakiler dehşet içinde kaldı. Tam bir safiyet var. Sovyetizmin izole ettiği insanlar, kendi mistik dünyaları içinde, olmadık bir şeyle karşılaşmış gibi dehşetle baktılar bana. Her birine 'küçük bir haç' veriyorum, önümde eğiliyorlar, çok tuhaf..."

Roma-Bizans-Osmanlı Devamlılığı

"İngiltere'de (Oxford Üniversitesi'nde) tezimi yazdığım sırada İlber Ortaylı oraya bir süre için seminer vermek üzere geldi. Hatta, onu havaalanında ben karşıladım.
Daha önce bazı kitaplarını okumuştum; ilk defa o zaman tanıdım onu. Tezimin konusu 'Bizans-Osmanlı Devamlılığı ve Sekülarizm' olduğu için, daha yolda başladık konuşmaya. Benim için çok iyi oldu. Ve konuştukça da anlaştık. Seminerini izlemek zorunda değildim ama merak ediyordum ve izledim de... Tanır tanımaz sevdim onu.
Anlattıkları, birçok konunun gözümde canlanmasını sağladı. Öğrencilerle konuşurken de 'eşit' ilişki kuruyordu. Orada çok Yunanlı öğrenci vardı. Onunla konuşmak, çok birleştirici bir dünya bakışı kazandırıyordu insana..."

Christos Retoulas'ın
bir İstanbul ziyareti sırasında anlattıklarından...

— 12 Eylül sonrası, SBF ile yaşadığınız ayrılık, "vuslat"la sonuçlandıktan sonra neler oldu?

— Böylece döndüm Siyasal'a. Doğrusu, çok hoş bir sınıfa tesadüf ettim. 89 döneminde "diplomasi" bölümü ikinci sınıfa ders verdim. Buradan bizim bir-iki kıymetli öğrencimiz çıktı. Hariciye bölümüne gelenler, özellikle "iyi" çıktı. Sonraki sınıf daha da iyiydi. O galiba Çağrı Erhan ile Elif Çomoğlu'nun bölümüydü. Sonra bir baktık; gittikçe düşüyor kalite. Ona karşılık, bazı insanların İmam Hatip mezunu öğrencileri açıkça "teşhir etmesini" doğru bulmuyorum. Çünkü, kanunlar muvahecesinde ve çok dürüst ve objektif olduğu açık bir ÖSYM imtihanıyla öğrenci alındığına göre –kimseye torpil falan yapılmıyor– o zaman, öğrenciler arasında "ayrımcılık" yapamazsınız. Onlar sizin önünüze gelmiştir. Tıpkı doğan çocuğunuz gibi... Seçiminiz dışındadır. Kabul etmek zorundasınız. Zaten öyle "adil bir havaya" girseniz, onlar da sizi severler.

— Nerede bir öğrencinize denk gelsem, gördüm ki çok sevilen bir hocasınız. Bir dersinizde de öğrencilerinize "müzik dinlettiğinizi" okudum.

— Derste müzik çok dinletmedim. Yani gereği icabı dinlettim. O biraz bizim Muhibbe Hanım'ın tesadüf ettiği ders galiba...

— Muhibbe Darga'nın (Arkeolojinin Delikanlısı) *anılarında var.*

— Bir kere tesadüf etti evet... Dersin gereği icabı, müzik dinlettim. Rusya tarihinde –derste anlattığım dönem için– müziğin yeri çok önemliydi. "Kuvvetli Beşler" ve Çaykovs-

ki'nin onlarla çatışması var... Tabii derste sık sık edebiyattan da konuşurum. Sonra öğrencilerime, "Her şeyi sorun" derim... "Her şeyi." Öğrenci isterse edebiyat sorar. Sorsun, ben hemen cevap veririm.

— *Sorarlar mı?*
— Sorarlar. Çok da iyi...

— *"Bu, konu harici" demiyorsunuz...*
— Hayır! Hiç alakası yok. Yalnız, "Sokakta karşıma çıkıp bana sormayın, ben sizin özel hocanız değilim" derim. Dışarıda ancak şunu sorabilirsiniz: "Efendim ben bir kız istiyorum siz tanıyormuşsunuz nasıldır?" Yahut; "Kızımı/kız kardeşimi falan biri istiyor, siz tanıyormuşsunuz nasıldır ailesi?" "Hocam, bir hastalık kaptım, doktor biliyor musunuz?"

— *Ancak o kadar...*
— Ha bunları sor dışarıda... Sorabilirsin. Yoksa, "başka hiçbir şey" soramazsın dışarıda bana... Sakın gelmeyin. Çünkü bizim talebenin bir bölümü böyle ahbaplık yapıp, aklınca sonra "not koparacağını" sanır. Ben kimseyi sınıfta bırakmam ki... Ne yani? Benimle o şekilde ahbap olamazsınız. Sınıfta da her şeyi soracaksınız. Böyle bir prensibim vardır.

— *Muhibbe Hanım'ın da dinleyiciler arasında bulunduğu o dersinizde, kurmay subaylar da varmış. Kurmay subaylar neden Mülkiye'de derse katılmışlardı?*
— Doktora sınıfımızda zaten "asker talebe" vardır... Ve "ayrıca" gelip dinleyenler de vardı galiba. Buyursun gelsinler. Dersimiz herkese açıktır. Gelir dinlerler. Unutmayın ki Türkiye'de 12 Mart'tan sonra "askeri kanatta" müthiş bir "yetişme merakı" başladı. Yani uluslararası ilişkiler, tarih, hukuk falan... Hatta bu dallarda teşvik edildi askeri öğrenciler, "Gidin, okuyun, doktora yapın" diye... Onlar da istediler. Kaldı ki, bunların bir bölümü, askerlikte kendisi için

fazla istikbal görmeyen adamlardır. Orduda istikbal görse ne olacak? Bir general, sırasında elli yaşında emekli oluyor. Yani bu adam bir de sıhhatli biriyse ve henüz dinamikse, ne yapacak? "Akademik görev" en iyisi...

— *Bu toplum da askeri personele yapılan o yatırımdan "daha fazla yararlansa" diyorsunuz...*
— Evet. Kanunlarını ayarlasınlar. Elli yaşında emekli olup da ortada dolaşan bir sürü yetişmiş adam var. Çoğu da emekli olduktan sonra hastalanıveriyor. Keşke gelseler üniversiteye... Bir sürü hukuk fakültesi açılıyor. Ve bunların Hukuk Tarihi ve Roma Hukuku hocaları yok. Bu bir vakıa... Ben son derece taraftarım: Askerler kendilerini sivil hayata hazırlasınlar. Tarihle ilgilenmeleri de çok güzel bir şey. Çünkü, eskiden İmparatorluk devrinde, asker ve sivillerin bir "entelektüel alışveriş alışkanlığı" vardı. Bu kesildi.

— *Konuştuğum bir öğrenciniz, sınavda "harita çizdirmeniz"den etkilenmişti...*
— Gençler coğrafya ve harita bilmiyorlar. Berbat bir eğitimimiz var. "Otur bana, Avrupa'nın, Afrika'nın, bilmem Akdeniz civarındaki bir yerin haritasını çiz" diyorsun...

— *Trablusgarp'ın yerini bilemiyor mu örneğin?*
— Bilemiyor. Roma'nın yerini bilemiyor. Haritayı bilmiyor. Bir şey söyleyeyim mi? Çok övünme konusu olan Sovyet sisteminde de öyle... Sovyetler Birliği'nden gelen öğrencilerimiz harita çizemiyorlardı.

— *Sovyetler Birliği derken tam neyi ve nereyi kastediyorsunuz?*
— Ruslar "evet" çizebiliyorlar belki... Ama Asya Cumhuriyetleri'nden gelen öğrenciler "hayır."

— *Asya Cumhuriyetleri?*
— Evet.

— *Yani Türk kökenliler mi?*
— Evet. Türk kökenlilerin böyle dünyayı "ezbere öğrenme" merakı var. "Alaylı usulü topografi" denir ona... Sultan Hamid devrinin alaylı paşaları içinde o kadar iyi ezbere topografi bilenler var ki... Hakikaten adamlardan haritayı bilmeleri istenmiyor.

— *"Ezbere topografi" bilen biri harita çizemez mi?*
— Hayır, harita çizemez. Ona öğretmemişler; şurası kuzey, şurası güney, şöyle şöyle yapın dememişler...

— *Kafasından biliyor ama...*
— Kafasından her yeri buluyor.

— *Sizin alanınızda "harita bilmeyen bir öğrenci" de biraz "tuhaf" değil mi?*
— Çok tuhaf ve ben derdim; "Geçemezsiniz. İlk imtihanda da feci düşük bir not alır haritayı çizemeyen... Finalde de böyle olursa kalırsınız." Ezberletirim. Bir ara Galatasaray'a bir "ek görev"le geldim; On beş günde bir ders vermek üzere.

— *Ne zaman?*
— İşte ben resmen İstanbul'a Galatasaray Üniversitesi'ne gelmeden evvel. 1996 yılı baharında... Baktım sınıfta yedi-sekiz kız, bir tek de erkek öğrenci var. Harita bilmiyorlardı. Bunları müthiş ayıpladım.

— *Hiç mi bilmiyorlardı?*
— Bilmiyorlardı. Ertesi hafta mükemmel ezberleyip geldiler.

— *Bu garip durum, biraz da "merak" eksikliğiyle mi ilgili?*
— Türkiye'de böyle bir merak uyandırılmamışsa ne yapayım ben? Ana babanın kabahati, okulun kabahati...Yani her şeyin kabahatini de okula atacak değilim. Galatasaray'a gelen talebenin çoğunun anası, babası yüksek tahsilli zaten. Çocuğun önüne açtırıp haritayı kontrol etseydi... Ne yapalım.

— Tarihçinin "temel özellikleri" neler olmalı? Hem "donanım" hem de "eğilim" itibariyle soruyorum.
— İnsanların doğal olarak kabiliyetli oldukları bir dal vardır. Dünyadaki her zanaat ve meslek, doğal olarak bazı kabiliyet ve yetenekleri gerektirir. Mühim olan bunun seçimidir. Geleneksel toplumda, çocuğun ne iş yapacağını anlarlar ve ona göre bir yere yönlendirir veya zorlarlar. Modern toplumda bunun için "yetenek testleri" falan kullanılıyor. Bizim gibi toplumlarda ise, millet seçimini "keyfine göre" veya piyasada neyin "para getirdiğine" göre yapıyor.

— Ya da daha çok "neyin para getirdiğine" göre mi?
— Bu tabii "en ilkel seçim yolu"dur ve çoğu zaman insanları "bedbaht" eder. Bizim memleketin gençleri, (bilhassa 1935, 36, 37 doğumlular) lisede de iyi okuyorsa –ne olduğuna ne olacağına falan pek bakmadan– hemen mühendis olmayı tercih ederdi. O kadar ki mühendisliğin "makine" mi yoksa "inşaat" alanını mı seçeceğine bile dikkat etmez. İşin o kısmı da biraz "tesadüf"le gider. Halbuki apayrı işlerdir onlar ve bütün bir nesil böyle bilâ istisna mühendis olmuştur. Sonradan bunların çoğu da mesleğini sevmez, başka işlere özenir. O çok zordur...

— Tarihçinin ne gibi "doğal özellikleri" olmalı?
— Tarihçide de bazı özellikler olmalı. Bunların başında "hafıza" gelir. Hafızası iyi olmayan ve hafıza eğitimi görmeyen birinin, tarihçi olması mümkün değildir. Bu temel özellikleri olmayan biri, hiç böyle bir işe tevessül etmesin. Çok "sağlam hafızası" olacak. Tabii eğitimi de olacak ama; hafıza ile eğitim birbirini tamamlar. İkincisi, "tarihçi" olacak çocuğun, müzikten, fizikten, matematikten tut da lisana kadar, çok değişik alanlarda eğitim görmesi lazım. Bilhassa "lisan" konusunda...

— Tarihçi olmak, yüksek "sezgi" de gerektirmez mi? Örneğin bir belgeyi değerlendirmek "bilgi" kadar, "sezgi gücü" de istemiyor mu?

— Tabii sezgi yüksek olmalı. Ne var ki, "cahilin sezgisi" çok tehlikelidir. Hele zekiyse, daha da tehlikelidir. Tarihçilik, kesinlikle cehaleti kaldırmaz. Çok zeki biri olabilir, matematik zekâsı çok iyi olabilir ama yetmez. Tarih "cihanşümûl" bir daldır; bir bilim değildir. Droyssen'in dediği gibi, "bilimin üstünde" bir şeydir. Tabii tarihin kendine göre bir yöntemi ve bilimsel tarafı var. Kâğıdı nasıl okursun, vesikayı nasıl yorumlarsın, parayı (nümismatik) nasıl değerlendirirsin? Mektepte bunlar öğretilir. Onun üzerine mevcut malzemenin, yani okuyup incelediğin malzemenin resmini nasıl çizeceksin? Bunu okul öğretemiyor. Bu senin kendi tahsiline, kendi gördüğün, okuduğun, edindiğin bilgilere göre olur. Başka bir okul, mesela hukuk okumuşsan, iyi bir "hukuk tarihçisi" olabilirsin. Ama tarih fakültesinde öğretmezler adama, hukuk tarihçisine gerekli olan donanımı... Tarih fakültesinde "malzemeyi değerlendirmeyi" öğrenirsin, hukuk fakültesinde "hukuk melekesi" edinirsin ve bütün bu donanımı uygulamada kullanırsın. O tamamen sana kalmış bir şey. Onun için tarihçi çocuğun biraz "olgun" olması gerekiyor. Galiba bizde Bilkent doğrusunu yaptı bunun. Tarihçilik, lisans eğitimiyle edinilecek bir şey değil. Başka dallarda "üstatlık edinenlerin" gelip yapacağı bir şey tarih çalışması; onun için "lisansüstü" olması gerekiyor. Tarih meraklısı gençlerin de öyle yapmasını öneririm.

— *"Yüksek hayat bilgisi" de gerektiriyor herhalde...*
— Tabii çok fazla şey ve yer görmek lazım. Öyle bizimkiler gibi Paris, Londra, Viyana değil. Görmek ve tadına varmak lazım dünyanın.

— *Ve herhalde "hakiki bir meraklılık" hali de gerek.*
— Lazım evet.

— *Tarihçi felsefe bilmeli, demiştiniz...*
— Kafasını oturtmak için, mantığını işletmek için, kavramları (terminolojiyi) zaptetmek için felsefe lazım. Felsefeyle ilgilenecek bir dönem, ama saplanıp kalınacak bir şey de değil felsefe...

— *Ya edebiyat donanımı?*
— Edebi üslup gerekli. Tarihçi edebiyat bilmeli, şiiri, tiyatroyu, romanı bilmeli ve "üslub-u edebi"si olmalı. Bizde Fuat Köprülü öyleydi ve yakın öğrencilerine belirli bir üslup da geçmiştir. Mesela Halil (İnalcık) Bey'e ait bir metni okuduğunda "imzasız" da olsa onun olduğunu anlayabilirsin. Kendine has bir üslubu vardır. Osman Turan'ın da öyledir. Bazılarının ise, Türkçe'si falan maalesef berbattır.

— *"İyi bir tarihçi" olmak, hangi temel "zorlukları" göğüslemeyi gerektiriyor?*
— Vallahi bilmiyorum temel zorluğu... Çok şey öğreneceksin, lisan mesela... İngilizce öğreniyorsun, bundan daha büyük sıkıntı olur mu? Ama lazım. Ukraynalı tarihçi Omeljan Pritzak elli yaşından sonra Nors (Eski İskandinav dili) ve İsveççe öğrendi. Ne büyük sıkıntı ama yaptı adam bunu.

— *Hep başka bir şeylere açılıyor yollar. Öyle mi?*
— Evet.

— *"Bizim Türkler tarihçi bir millet değil" dediniz bir konferansta... Biraz açabilir miyiz bu yorumu?*
— Evet. Biz Türkler tarih yaparız; ama tarih yazmayız. O çok açık bir şey.

— *Niye böyle?*
— Bilemiyorum.

— *Ağırlıklı olarak "ordu"ya dayalı toplumsal yapılanmanın etkisi olabilir mi?*
— Hayır. Bu milletin pragmatizminin, bu gibi konularda yüzeyde kalmasının nedenleri var. Türkün zekâsının ve dehasının tabiat bilimlerine ama daha çok "teknolojiye" yöneldiği görülüyor. Bizimkiler, mühendis oluyor, hekim oluyor da niye "kimya tahsili" öne geçmiyor? Mesela benim kız kardeşim çok çok akıllı bir çocuktu. Niye bu kız o za-

man TÜBİTAK kimya ödülleri aldığı halde, kimya tahsil etmedi de tıbba gitti? Bu memlekette okumak, âlim olmak demek, "mühendis" olmak ve "doktorluk" demek. Şimdi bir de "bilgisayarcılık" çıktı.

— *Aynı konferansta, "matbaa tekniklerinin" Batı'da "Türkler sayesinde" geliştiğini de anlattınız...*
— "Türk ilerlemesine karşı" halkı bilinçlendirecek kilise propagandası için yazılan ve dağıtılan o anti-Türk risaleler; ucuz matbaa teknikleri ister. Bu açıdan Türklerin Viyana Kuşatması; matbaanın gelişmesine çok katkı yapmıştır. Özellikle de Birinci Kuşatma ile İkinci Kuşatma arasındaki dönemde... Bu benim görüşüm değil tabii ki; Avusturyalıların görüşüdür. Ama doğrudur.

— *"Türkler tarihçi bir millet değil" dediniz. "Tarih yazıcılığı" anlamında "vakanüvis"lerden başlayacak olursak...*
— Efendim... En ciddi arkadaşlar bile vakanüvisleri kendince tarif ediyor. Belli ki bunların iki tanesini bile keyif için olsun okumamış adam. İkisinin tümünü de okumaya lüzum yok. Pasaj pasaj Naima... Pasaj pasaj Peçevi ya da Ahmet Cevdet Paşa'ya bak ya da Solakzade'ye... İlk devre ait Oruçbey ya da Aşıkpaşazade; çok iyi yayımlandı Nihal Atsız tarafından... Bunları okusan anlarsın ne olduğunu. Daha da eğlencelisine gidelim. Başka milletlerin yayınları, vekaiynameleri, eski devir kronikleri var. Mesela 6. asır: Gregoire de Tours'u oku. 16. asırda Türklerin çağdaşı olan Macar kroniği Istvan Brodoviç'i...

— *Siz Cevdet Paşa ile, tarih yazıcılığı anlamında başka bir aşamaya geçildiğini belirtiyorsunuz.*
— Cevdet Paşa değişik bir adam. Çok önemli. Bakmak lazım. Bakınca görüyorsun. Orjinalite de var, zekâ da var. Edebiyat da var. Ama, müsaadenizle, Fransa'daki ya da Almanya'daki çağdaşları ile karşılaştırılamaz bizim tarihçiler. Yok... Kusura bakmayın. Belli ki biz bu işi iyi kurup geliş-

tirememişiz. Çok geç kalmışız, çok. Zaten dünya ile ilgilenmeyen bir kavmin, doğru dürüst bir milli tarih yazması da pek mümkün değil.

— Batı'nın Osmanlı ile ilgilendiği kadar; Osmanlı dünya ile ya da Batı ile ilgilenmedi mi?
— Hayır. Osmanlı dünya ile ilgilenmedi. "Batı'nın Osmanlı ile ilgilendiği" kadar ilgilenmedi Osmanlı, Batı dünyası ile...

— "Türkler"in ne olup ne olmadığı hakkında son zamanlar herkes bir şey söyler hale geldi. Bunlardan biri de Çılgın Türkler *kitabı. Bu konuda ne düşünüyorsunuz?*
— Turgut Özakman, "kuvvetli bir dramaturg"tur. Bu adam elli kelime kullanarak, tiyatroda "karakter" çizebilir.

— Bu açıdan başarılı buluyorsunuz... Ben de lisedeyken Turgut Özakman'ın Ocak *piyesinde oynamıştım.*
— Sen de mi? Bizim Kültür Bakanı Atilla Koç da oynamış. Ben de Kenan Işık'la birlikte oynamaya kalktım ama başka işlerden baş alıp sahneye koyup ortaya çıkaramadık. Bitmeyen işlerimden biridir. O piyeste bir "Safiye" tipi var. Kadın neredeyse yirmi-otuz kelime ile konuşuyor ve bir karakter çiziliyor. Turgut Özakman kuvvetli bir dramaturgtur. Zaten son kitabı da episodlar halinde, senaryo olarak yazılmış. Çok etkiliyor. Dili "iyi kullanan" adam çok şey yapabilir.

— Türkçe'yi etkin kullandığını düşünüyorsunuz.
— Bizde tiyatroda Türkçe'yi en iyi kullanan adamların başında gelir. İkincisi de belki dikkatinizi çekmemiştir; Gencay Gürün'dür. O da gayet kuvvetli bir Türkçe kullanıyor; tiyatro eserlerini çevirirken... İyi bir hariciyeciydi... Niye bıraktı o işi? Onu da anlayabilmiş değilim. Bence ilk büyükelçi olacak "hatun" oydu Türkiye'de. Hukukçuluğu falan kuvvetlidir. Tiyatroya çok düşkün, içine o mikrop düşmüş, belki ondandır. Dili iyi kullanıyor.

— Dikkat çektiğiniz bir başka eksiklik de "felsefe" eksikliği. Bir yerde şunu demişsiniz: "Felsefe eksikliği Türk aydının ezikliğinin alt planını oluşturur."
— Evet. "Felsefe" diye bir şey tutturuyorlar bizde... Bu da Türk aklıdır. Sonra da gidip felsefe okumaya kalkıyorlar üniversitede falan... Boş iş... Felsefe dediğin şey, "üç kaynak"tan beslenir: "Filoloji, teoloji ve musiki." Hatta tarih ve hukuk bile bu üçünün altında gelir. Ama kesinlikle bu disiplinlerden sonra düşünülecek ve gündeme sokulacak bir şeydir felsefe... Yoksa, liseye "felsefe dersi" diye abuk sabuk bir şey koymakla ya da lise bitirenin felsefe okumasıyla olmuyor.

— Osmanlı'nın da felsefe cephesinde "eksik" olduğunu düşünüyorsunuz değil mi?
— Efendim, zaten o Türk'ün eksiği... Geçen asırlarda medresedeki "mantık" sağlamlığından dolayı, bir felsefeye yöneliş vardır, o tarafta...

— İşaret ettiğiniz bir başka eksiklik de "hukuk eksikliği."
— Evet maalesef "hukukçu düşünce" Türkiye'de hukuk tarihinden ve tarihten beslenmez.

— "Osmanlı'dan bugüne uzanıyor" diyorsunuz hukuk eksikliği...
— Evet. Ancak şimdi başladık hukuk eğitimini ciddiye almaya... Yeni başladık, on beş-yirmi yıllık meseledir. Hatta diyebilirim ki bizde ilk ciddi hukuk fakültesi; Galatasaray üniversitesinde, –Coşkun Kırca ve Yiğit Okur gibi adamların ilgili kanun çıkarken bastırmasıyla– "az sayıda öğrenci" almaya dayalı olarak kurulmuştur.

— 1988'de üniversiteye döndükten sonra, seyahat trafiğiniz biraz hafiflemiş ama, çok değil, biraz... 89 sonunda Yunanistan'a gidiyorsunuz, sonra tekrar İsrail'e... Ve 90 yılında gittiğiniz Arnavutluk, "özel" olarak anlatmak isteyeceğiniz bir ülke olmalı...

— Arnavutlar, beş-beş buçuk asır arasında Osmanlı hâkimiyetinde kaldılar. Sırplar, Arnavutları dağlara itiyordu. Bizim Kosova Savaşı'nı kazanmamız dolayısıyladır ki "etnik Arnavutluk" kurtulmuştur. Arnavutlar, Osmanlı İmparatorluğu'na, otuza yakın sadrazam ve birtakım komutanlar ve devlet görevlileri çıkardı... Müslüman Arnavut, Türk'le çok kaynaşır. Hatta, "Türk'üz" der. Türklüğü "Müslümanlıkla aynı" şey olarak düşünür. Hıristiyan Arnavut da Ortodoks ise, Helen unsurları ile; Katolik ise İtalyan'la kaynaşmaya hazırdır. Ama her şeye rağmen Arnavut'un kendine has bir dik başlılığı ve vakarı vardır. Bunu görürsün. Bütün dünyayla kavgalı bir memleketti bu, bir tek Ankara'yla geçinirlerdi. Arnavutluk'ta hiç kovulmayan sefir, Türk sefiridir ve Ankara'da görev yapan Arnavut sefir de hep görevini "tamam edip" gitmiştir.

— *Niye öyle?*
— Demek ki bizimkiler daha makul hareket ediyorlar. Bizim tanıdığımız bir halk bu. Bürokratlarımız, işadamlarımız arasında da, Arnavut kökenliler var... Ankara Üniversitesi, Arnavutluk'un temasta olduğu tek üniversiteydi... O yüzden de bize hep, "Gelin" derlerdi.

— *"Tek temasta olduğu üniversite" ne anlama geliyor?*
— Onlar bize "stajyer" falan yolluyorlardı. Bize onlardan Osmanlı tarihçisi gelir, tabip gelir falan... Nihayet Necdet Serin rektör olduğunda, "ayıp oluyor" dedi ve üniversiteden bir takımı minübüse doldurdu, yolladı oraya... Ben de böylelikle komünist Arnavutluk'u son deminde gördüm, çok hoşuma gitti. Bizim 40'ların ya da 50'lerin Türkiye'si gibi... Otantik, fakir ama gururlu... Çok güzel, el değmemiş bir ülke... Berat mesela, ne turistik otel var orada ne otoban... Bir de "eli açık" bir millet. Adamın biri, elindeki bir kilo kirazın yarısını bize ikram etti.

— *Yoksul ama "mükrim."*

— Evet çok mükrimler...Ve bütün komünist ülkeler gibi tiyatro, bale, kültür faaliyetleri yoğun... Müzeler hoş.

— *Arnavutluk'ta ne kadar kaldınız?*
— Ben orada bir hafta kaldım. Bir daha gidemedim Arnavutluk'a...

— *Orada tebliğ vermediniz mi?*
— Verdim... Şemsettin Sami üzerine bir tebliğ verdim. "Sizin de büyüğünüz, bizim de büyüğümüz. Paylaşacak halimiz yok. Mezarını falan veremeyiz. Bizde yatıyor" dedim ve örnekler verdim.

— *Şemsettin Sami, unutulmuş biri değildi herhalde...*
— Şemsettin Sami Arnavutluk'un büyük adamı. Arnavutça'nın gramerini oluşturmuş, Arnavutluk'un ilk tiyatro eserini yazmıştır...

— *"Arnavut alfabesini" de Şemsettin Sami yapmıştır değil mi?*
— Evet, alfabesini de... Onun için bilir ve çok severler Şemsettin Sami'yi. Biz de onun Türk tarafını anlattık. Çok az biliniyor Türkler için ne kadar önemli olduğu... O tebliğ, radyolara falan taştı. Tirana'da Bilimler Akademisi'nde yaptık konferansı... Çok da hoş olan bir şey, Arnavutluk'a giderken, Yunanistan'ın en bâkir kısmından geçiyorsun (Arnavutluk zaten bâkir). Başka bir anlatımla, bu vesileyle "Yunanistan'ın kuzeyini" de gördük. Mesela, tam sınıra yakın bir yerde "köy düğünü" vardı. Papaz, herkesten çok oynuyordu ve çok memnun oldu bizim gelmemize... "Yasu" diye selamlayıp uğurladı... Yedik içtik. Orada biz de göbek attık. Gece yarısı Arnavutluk sınırında bizi bekliyorlar. Kapının kilidi açıldı "çakırtt" diye... Girdik içeri. "Hoş geldiniz" dediler. Kapandı kapılar arkadan gacırt... Görüce sancağına (Korçe'ye) doğru yol aldık. Korçe yani Görüce dediğimiz yerde, kaldığımız devlet otelinin içi "ceviz eşya" doluydu. Her şey

ceviz ve masif ceviz... Ceviz ağacı çok ya orada... Oteldeki yatağın, iskemlenin ve tüm eşyanın hepsi ceviz olur mu? Orada öyleydi, masif ceviz, şakır şakır gomalak cilalı... Artık hiçbir yerde öyle israf yok.

— *"Masal" gibi...*
— Hem fakir, hem müsrif işte... Açılmamanın getirdiği şeyler bunlar. Ertesi gün, Arnavutluk'un dağlarını falan aşıp Tirana'ya ulaştık. Tirana'dan Düreş dedikleri Draç'a; Berat'a; Leş dedikleri İskender Kastriyota'nın ülkesine... Mesela, dağdaki bir çoban, nefis İtalyanca konuşuyordu; radyodan öğrenmiş. Böyle kabiliyetli bir millet.

— *Çoban'la da ahbaplık ettiniz...*
— Bizden iyi Fransızca konuşuyordu, aksan falan tamam. Radyodan öğrenmiş onu da... Çok ilginçti gördüklerim Arnavutluk'ta... Çin'den gelme körüklü otobüsler çalışıyor. Camilerin minareleri, kiliselerin de haçı gitmişti. Ama bu komünizmden dolayı mı? Hayır. Arnavutluk'un "milli birlik" açısından çok canı yandı. Din, çok "bölücü" bir unsurdu. Anlamak lazım. Sonra Elbasan'da enteresan çelik tesisleri vardı. Komik, Çinliler kurmuş; "minyatür" demir çelik tesisi gibi bir şey... Ne olur oradan? Sonra, her yerde koruganlar, mantar gibi... İstilaya kalkarsa birileri Arnavutluk'u; güya oradan ateş edecekler.... Bizimkiler "ne delilik" diyor. Bilmiyorsun delilik olduğunu... Her türlü savunma deliliktir belki de ve bir işe de yarayabilir.

— *Arnavutlara özgü "çeteci ruhu"nun yansımaları mı bunlar?*
— Birileri girerse, özellikle de Yugoslavlar istila ederse, o koruganlardan vuracaklar. Ülkenin her tarafı korugan dolu. İnanılmaz bir şey. Minibüsle gittık, onunla gezdik ve onunla da döndük. Enver Hoca'nın memleketi (Cirokastro) de çok hoş bir şehir. Orada Rumluk (Ortodoksi) başlıyor. Fakir fakat enteresan bir ülkeydi. Şehrin merkezinde "Osmanlı" strüktürü, yanında da "İtalyanların" strüktürü... İyi mi?

— 1991 yılında baba toprağını, Kırım'ı, ilk kez gözle görüyorsunuz... İşin bu kısmını, yaşamöykünüzün ilk bölümünde anlatmıştınız. O sırada Yalta, Livetya ve Odessa'yı da görmüşsünüz... Ve Kutuplar... 1991 yılının gezi takviminde Helsinki de var. Nasıl bir vesileyle gittiniz oralara?

— O tarihlerde Rıza Türmen beni Finlandiya'da AGİK toplantısına yolladı. Toplantı "azınlık dilleri" konusundaymış. Gittim. Orada Yayla Mönch Bucak var. Sempatik bir hanımdır Yayla. Almanya'da yaşar. Orada evlenmiştir. Fakat doğrusu o da hiçbir şey konuşmadı o toplantıda... Adeta "gözlemci" olarak bulunduk. Bir ara, yemekte bir masaya oturdum. İki hanıma, "Günaydın" dedim. İkisi de zor günaydın dediler. Biri hatta hiç demedi; o hanım Kıbrıs Ermenisi'ymiş. Öbürü de İsveçli. İsveçli sanki kışkırtıyor ötekini... Yanına oturmuş "gardiyan" gibi... Halbuki biz Ermenilerle çok kaynaşırız. Bir süre sonra konuştuk. İsveçliye, "Siz" dedim, "çok kötü davranıyormuşsunuz İsveç'teki Finlilere... Meşhurdur bu." O da, "Doğru değil" diye çıkış yaptı. "Ne doğru değil" dedim, "o kadar olay var. Onu bırak, Finlandiya'da bile; İsveç azınlığı, Finlilere kötü davranıyor. 'Köylü' diye bakıyor onlara..." Siz... biz... derken şunu söyledim İsveçli kadına: "Biz her toplantıda, Ermeni, Rum falan çok kaynaşırız. Burada verdiğimiz selam bile alınmıyor. Herhalde sizin tesirinizle..." Kuzeyliler, kapalı ve tecrübesiz insanlardır ve kışkırtıcı bir politika izlerler. Ertesi günü bizi taa Kuzey Kutbu'na götürdüler.

— Mevsimlerden hangisiydi?

— Yaz başıydı artık...

— Ne güzel...

— Güzel işte, hiç güneş batmıyor nerdeyse... "Sineği bol"du Kuzey Kutbu'nun... Hoşça bir yerdi, bir öğlen yemeğinde, Finli bir rektörle, İsveç Ombudsmanı'nın yanına düştüm. "Yahu" dedim Finliye, "siz çocuklarınıza İsveççe öğretip sıkıntıya sokacağınıza, *İlyada*'yı *Odysseia*'yı ezber-

letin veya 'iki ayrı dil' öğretin daha iyi. İsveççe gibi sıkıntılı ve tatsız bir dil öğretilir mi?" Finli rektör de İsveçli ombudsmana, "Bak bak ne diyor" diye ortalığı kızıştırırken, İsveçli demez mi, "Bizim dilimiz güzel." Eh aranmıştı. Ben de, "Ona müsaade et de yabancılar karar versin, siz ne bileceksiniz. Bir kere mantığı karışık" dedim. Adama bak yahu, dilinin güzel olduğunu söylüyor...

— *Siz de biraz zorlamışsınız ortamı ama... Öyle değil mi?*
— Bu İskandinav tipleri, Allahın saf bir milletidir. Eski hâkimiyet döneminden kalma duygularla, Finlandiya'daki İsveçli azınlık, bunlara hakaret eder, köylü ve aptal bulur Finlileri... Üstelik Finlandiya İsveçlilere her hakkı verir, hatta "üstün haklar" verirler. Affedersiniz, bir azınlık, neden Fince öğrenmiyor da onların oturduğu yerlerde, sokak isimleri bile İsveççe yazılıyor. O da yetmiyor, Finliler, İsveççe öğreniyorlar. Norveç, Danimarka ve İsveç dilleri zaten birbirine yakın "lehçe"ler gibidir. Bu ülkelerin insanları aralarında kolay anlaşır... Finlandiya, küçük bir ülke. Helsinki'de ben bir sabah meydanda tramvaya bindim. En öndeki bayana sordum: Rus kilisesi nerede? Kadın tarif etti. Ona göre indim. Ertesi gün, oraya tekrar gitmem lazım ama yine unuttum. Tramvaya bindim. Öndekine sordum. Sonra, bir gülme tuttu ikimizi de... Çünkü aynı kadındı...

— *Özel olarak "seçmiş gibi..."*
— Ne kadar dinamik bir memleket! Görüyorsun! Kimi nereye bırakıyorsan, orada duruyor! İşte bu da bizim gittiğimiz Kuzey Kutbu'dur. Finlandiya'daki en büyük hatıram da limana gitmek zorunda olan Ruslara "uzun yolu" tarif etmemdir...

— *Kasten mi yaptınız?*
— Yoooo... Cehaletten.

— *Sonradan mı anladınız uzun yolu tarif ettiğinizi?*
— Anladım ama adamlar gitmiş oldu. Helsinki'de, Estonya

asıllı ya da çok İsveç eğitimi görmüş Finlandiyalılar var. Bunlar, kendi memleketlerini küçümsüyorlar. İsveçlileri ya da Almanları beğeniyorlar. Dünya orada, hani bir zaman bize çok okuttukları *Ak Zambaklar Ülkesi Finlandiya* kitabındaki gibi değil pek...

— *Finlileri pek gözünüz tutmamış galiba...*
— Bir ülke, çok okuyarak ve zenginliğe sahip olarak da problemlere gark olabiliyor... Onu görür, onu bilirim.

— *1991 yılı, gittiğiniz ülkeler ve oralara duyduğunuz "ilgi" açısından bir bakıma "kreşendo" çeken bir yıl. Daha önce sadece "iki saat"liğine gördüğünüz Moskova'da o yıl "iki hafta" kalmışsınız.*
— O gezide, Kiev'de bir toplantıya gittik ve bir de Kırım'a... Bu sefer Kırım'a iç taraftan girdim. O çok enteresan bir geziydi.

— *O gezide Moskova'da iki hafta kalmadınız mı?*
— Kaldık tabii... Önce Moskova'ya gittik. Bizim Halil Akıncı müsteşardı; ilk gün beni misafir etti. Daha hoş bir sürpriz, benim orada yaşayan teyzemin oğlunu, Bahtiyar Şirinski'yi görmem oldu. O Şirinski denen hanedanın "son temsilcisi" çünkü öbür kız kardeşi, yani kuzinim Saadet Azerbaycan'da yaşıyor... Kırım'ın büyük hanedanı bitiyor böylece artık.

— *Ne yapıyordu iş olarak?*
— Valla kendisi uçakla ilgili bir teknik iştedir. Mühendis falandır.

— *Biraz babanız gibi demek...*
— Moskova'da bulduğum kuzenim, tarihe, edebiyata meraklı, müziğe çok meraklıdır. Fakat çok zor ve fakir hayat süren biri. Moskova'dan da ayrılamıyor. Çünkü Azerbaycan'ı da sevmiyor. Enistemin ve teyzemin sürüldüğü diyelim (yaşadığı ve öldükleri) Azerbaycan'ı da istemiyor görmek.

Bu, onun seçimi. Onları hemen o gece bırakıp, Kiev'e gittik Moskova'da Kiev garı (Vakzal), bir hoş bina ama, boş değil, Besarabya çingeneleri orada karargâh kurmuş yaşıyordu. Gündüz şehri soyup geliyorlar, gece oradalar. Kievski Vakzal, bizim sefaretten görünür. Tam karşısındadır.

— *Kiev'e niçin gitmiştiniz?*
— Kiev'de bir kongre tertiplenmişti. Kiev'deki kongrede, Türkiye'den yardım alan ve örgütlenen bazı Kazan Tatarlarını da gördük. Bal tutan parmağını yalar.

— *O Kongre'den başka kimleri ve nasıl hatırlıyorsunuz?*
— Omeljan Y. Pritzak vardı. Pritzak büyük âlim; önce Hamburg, Hamburg'dan sonra Amerika ve nihayet Harvard'da profesör. Ukrayna bağımsız olunca vatanına dönüyor, büyük gürültüyle; Ukrayna Bilimler Akademisi üyesi oluyor. Şarkiyat Enstitüsü direktörü yapılıyor. Hakikaten kendi sahasında büyük bir âlim. Kongre'yi o tertipliyor. Beni de çağırdı. (Türkiye'den bazı insanları da...) İngilizce ve Rusça konuşulan hoş bir kongreydi. Kırım meselesi de var gündemde. Bir şey fark ettim. İki Kırımlı tebliğ veriyor diye, isimlerini koymuşlar programa... İkisi de yok ortada. Bir tanesi hiç gelmemiş, Zaatof diye biri... Öbürünün ismini hatırlamıyorum, Bahçesaray'da müzede çalışıyor. O da o sırada, "Ukrayna Kültür Bakanlığı'nda işim var" diye yok oldu gelmedi. Tebliğ vermedi. Yani benim anladığım, bu tebliğ vermekten çok, "Biz Kiev'de Kırım üzerine tebliğ veriyoruz" diye Kırım'daki ahaliye "gösteriş" yapmaya gelen bir tavır; Kırım'a açık tribün gösterisi. Çok hazin tabii... Belli ki doğru düzgün bilgin, tarihçi falan yetiştirememişler. Uzun sürgün yılları onları mahvetmiş...

— *Türkiye'den giden takım nasıldı?*
— Bizim takım iyiydi. Cemal Kafadar vardı, Metin Kunt vardı, Caroline Finkel gitmişti. İstanbul Üniversitesi'nden Emecen, İpşirli ve İdris Bostan... Hoştu tebliğleri. Sonunda Kırım'a geçtik. O feci bir yolculuktu. Isıtılan yataklı vagon-

lara yaşlıları ve hanımları koyduk. Fakat bir-iki bayan açıkta kaldı. Nedeni ne dersen? Fransız Chantal Le Mercier Quel quejai kapatmış kompartmanını, başka arkadaş istemiyormuş. Gidip kadınla "ayıp değil mi" diye kavga edelim diye düşündük. Dediler ki bizimkiler, "Aman boş ver, onunla uzun yolu kim çeker." O uzun yolculukta baktım, Şark milletleri hayatı değiştiriyor. İçildi, yenildi, konuşuldu... Yemek yok. Oradan buradan toplanan şeyler paylaşıldı falan. Böyle bir havayla Kırım'a indik: Hercü merç içinde bir memleket, herkes perişan vaziyette. Memleketlerine yeni dönen Kırım Türkleri, arazi ve ev kavgası veriyorlar, tutunma kavgası... Ukraynalılar ve Ruslar ise, bence "alkol kavgası" veriyorlardı. Ayakta duran, doğru dürüst yaşayan ise, Karayim cemaati; 890 kişi. "Yahudi Türkler." Çok hoş bir cemaat ve enteresan... İlk defa sınırdan içeri giriyoruz, Stetkiyeviç geldi arkadaşlarla, "Vatana hoş geldiniz mirza" dedi bana. Ben de, "Evet" dedim. "Arazileriniz nerede" diye sordu... Onu Hakan Kırımlı cevapladı: "Bunlarınki falanca yerden başlar" dedi. Benim tapu üzerinde bilgim yok tabii... Yani demek ki dedemin toprakları daha başka bir yerdeydi. O biliyor bizim aileye ait toprakların sınırını ve bir sürü şeyi... O, herhalde Çar Rusyası Kırımı'nda, kadastro ve nüfus nazırıydı. "Ruhu" yeniden canlandı. Enteresan, meraklı ve hafızalı bir çocuktur. Biz Simferopol'de (Akmescid) indik; annemin şehridir. Babamınki Kefe... Kefe'ye de gittik. Hoş bir şehirdi. Ben o zaman ilk defa gidiyorum Kefe'ye...

— *Dönünce Türkiye'ye, annenize anlatmışsınızdır gördüklerinizi...*
— Annem zaten benden evvel gitti, merak etme.

— *Sahi mi?*
— Tabii, o hiç geri kalır mı? Hemen...

— *Baba toprağı ile anne toprağı arasında bir fark var mı?*
— Var. Benim baba kentim Kefe, Osmanlı'dır. Kırım Han-

lığı'yla ilgisi yoktur Kefe'nin. Orada Osmanlı mezar taşları okudum. Kefe, her şeye rağmen daha çok Osmanlı; camileriyle, kalıntılarıyla, Ermenileriyle, İtalyanlarıyla... Onlar şimdi kalmamış ama belli ki orası Akdeniz ve kozmopolit bir Osmanlı limanı gibi... Kefe'deki gar binasını, mutlaka babam kullanmıştır.

— *Heyecanlanmışsınızdır...*
— Yok...

— *Kaç kere gittiniz Kırım'a?*
— Üç oldu benim Kırım'a gidişim. Bir bu anlattığım... Bir de daha evvel IBM'in davetiyle uğramıştık. Üçüncüsü olarak da bundan sonra bir daha gittim; Diyanet Vakfı'nın davetlisi olarak. Başka gitmedim. Çok hoş bir memleket ama mesela Girit benim için daha güzel. Ben çok Osmanlı ve Akdenizliyim dedim ya, Kırım'ı da Akdenizli olduğu ölçüde severim.

— *Kudüs'ten aldığınız "haçları" Rusya'da dağıtmışsınız. O nasıl ve ne zaman olmuştu?*
— Efendim o iş de bu Kiev gezisinde oldu. Kiev'de ilk gün akşam vakti Peçerska Lavra'da (Mağara Manastırı) idik. Denk geldi. Mehmet Genç de vardı... Stolipin'ın mezarının olduğu kilisede, yani Peçerska Lavra'da; içeri girmeden "dışarıda ibadet eden" bir kalabalık gördüm. "İçeride şeytanlar var. KGB'liler" diyorlar. Kilise, çünkü çok alet oldu KGB'ye. Dışarıda ayin yapıyorlar. Ben de onlara, o Kudüs'ten aldığım haçları dağıttım. Efendim bayıldılar.

— *Bu tabloyu, yanınızdaki arkadaşlar nasıl karşıladı?*
— Kafadar çok etkilendi. Mehmet Genç ise, "Dostoyevski romanlarındaki 'roskol' cemaatinin ortasına düştük adeta" dedi. Bu gibi çarpıcı tasvirler ancak ondan çıkar. Mehmet Genç enteresan bir adamdır, kültürlüdür, meraklıdır. Türkiye'de, üstüne vazife olmayan şeylerle de ilgilenen nadir adamlardandır...

— O haçları, Kiev'e götürmek nereden aklınıza geldi?
— Gelir benim aklıma... Kudüs'ten aldığım o haçları Kiev'e götürürüm. Yani inanılmaz. Bana orada, "Sen nerelisin" dediler. Yanıtladım: İstanbullu. "Ortodoks musun" diye sordular. "Yoo Müslümanım" deyince dehşet içinde kaldılar.

— Peki haçları Kudüs'ten getirdiğinizi söylediniz mi?
— Evet. Adamın biri, "Kudüs'ten geliyor bu haç" diyor, "Müslümanım" diyor ve dağıtıyor. (O benim.) Oradakiler dehşet içinde kaldı. Tam bir safiyet var. Sovyetizmin izole ettiği insanlar, kendi mistik dünyaları içinde, olmadık bir şeyle karşılaşmış gibi dehşetle baktılar bana. Her birine "küçük bir haç" veriyorum, önümde eğiliyorlar, çok tuhaf. Demek Mehmet Genç de bunu seyrediyor. O da bir şaşkınlık içinde.

— Seyredildiğinizi sonra mı fark ettiniz?
— Evet. Çok hoş bir bağlantı o. Sonra, Ukrayna'ya bir daha çağırdı Pritzak bizi. Büyük Ukraynalı oryantalist Krimski'nin yazlarını geçirdiği köydü bizi çağırdığı yer, "Zelönniy Horod;" güzel fakat berbat bir yerdi. Şu kadarını söyleyeyim: Orada Ukrayna köyünün nasıl battığını görüyorsun.

— Nasıl batmıştı?
— Batmış. Mesela bizim ilk Kiev gezimizde profesör Yaroslav Stetkiyeviç vardı; ünlü bir Arabisttir. Geniş dil bilgisi kültürü var. Onunla sohbet kazanç getirir. Babası (komünizmden evvelki) Hetman Ukraynası'nın kooperatifler ve maliye bakanıydı. Orada köyler falan var etrafta, gezerken hep konuştuk; Ukrayna'nın zengin ziraatı, köylünün teşebbüs kabiliyeti, Sovyet döneminde nasıl mahvolmuş... Eğer köylülüğün "teşebbüs kabiliyetini" öldürürsen, bu bir daha dirilmez. Bunu kimin öldürdüğü mühim değil, bunu komünistler öldürdüğü gibi, kapitalistler de öldürebilirler. Nitekim Türkiye'de Turgut Özal döneminde, bu eğilimi gördük. Böyle budalaca pazar mekanizmasına bırakamazsın ziraatı. Çün-

kü, toprağı ekmek, çok zor bir iştir. Sevmez insanlar. Bakma sen, o toprak romantizmine... Toprağın insanları, bir kere başka bir işe bulaşırlarsa, bir daha kolayca dönmezler topraklarına. O şuna benzer: Doğum kontrolüne alışan kadınlar ve erkekler, haklı olarak dokuz çocuk yapmaz bir daha. Halbuki toprak, bütün zenginliklerin aslıdır. Mesela Çinliler, bunu pek öldürmemişler; öyle olduğu anlaşılıyor. Komünist dünyanın içinde Çinliler, Polonyalılar ve Macarlar, tarımı pek öldürmemişler. Bilhassa Polonya ve Macaristan; küçük tarıma müsaade etmişti. İkisi de kurtardı kendini, yani iki ülke de rezil olmadı. Kapitalizme geçiş döneminde ikisinin de sıkıntısı büyük boyutlara varmadı. Çin de atlattı sayılır. Rusya ve kendisine benzeyen sosyalistler ise, "geçiş döneminde" mahvoldular.

— *Bu anlamda (komünist olmayan tarafta) Fransa da enteresan bir ülkedir; tarıma her zaman önem verir...*
— Evet Fransa tarıma ağırlık veriyor, İngiltere ise hapı yutar. Bizde mesela şimdi başka bir engel çıktı: "Bırak toprağı, gel şehire efendim, devletin arazisini çal, apartman yap zengin ol." Böyle bir hayat nereye götürür?

— *Yozlaşmanın kapısı böyle mi açıldı?*
— Evet. Hayvancılık deseniz yine öyle, bitirildi. İşte Ukrayna'da bu faciayı gördüm gözlerimle. Kendi sülalemin anlattıklarından da biliyorum. Yeryüzünün "en zengin köylülüğü" nasıl bu hale gelir? En verimli topraklar üstünde; tembel, alkolik, hiçbir şey üretemeyen insanlar... Onun için bana artık kimse böyle tarım üzerinde liberal ve "realist arz talepçi mekanizmalar" nutku atmasın. Dinlemem. Bunları gözümle orada gördüm.

— *Sizin "ruhani" konulara mı demeli, "mistik" konulara mı demeli "özel bir ilginiz" olduğu söylenebilir mi?*
— Kilise'ye çok ilgim vardı. Kiev'e ikinci gidişimde, ruhani seminerin yani Duhovnaya Akademiya'nın rektörüyle gö-

rüştüm. Zeki ve bilgili bir adam. Ama önyargılı, Allah vermesin. Neredeyse her önüne gelen Türk'ten, 29 Mayıs 1453'ün hesabını soracak. Bağnazlığın getirdiği kabalık, zekâya rağmen çok kötü. Bu nedenle isminden söz etmeyeceğim. "Kapanan ruhban okulu tekrar açılırsa, Heybeli'ye talebe yollayacak mısınız?" diye sorunca... Kiev'de (Peçerska Lavra'da) kurulan bu yeni akademinin rektörü bana dedi ki: "Yoo, bizden öğrenci gitmez... Gel cumartesi akşamı, burada ayine bak" dedi. Gittim. Orada selamladım onu. Ortodokslar ayine gelmene memnun olurlar. Birinin konserine, konferansına gitmek gibi bir şey addedilir. Yani onun sayesinde, Allahın evine gelmiş, o havaya yanaşmışsındır. Memnun olurlar bundan. Nasıl rahipler evlendirmekten, vaftiz etmekten hoşlanırlarsa, tıpkı öyle. Ayinden sonra dedi ki: "Böyle ayin, İstanbul'da var mı?" Var mı yok mu, ben bilemem ve söylemem. Ama adamın dediği o... Hakikaten Heybeli'deki okula Slav dünyasından kimse gelmez.

— Onların âdetlerine uygun bir şekilde sırtınızı İsa'ya çevirmeden çıkıyormuşsunuz kiliseden...

— Ben kiliselerde dikkat ederim. Bilirim kuralı. Gençliğimde bu işleri öğrenip gözlediğimden, bir şeyler de öğrendim. Hiçbir zaman mihraba sırt çevirmedim. Bizim Saint Antuan'ı dolduran zıpırlar gibi, orada çakırkeyif kafayla okul çocukları gibi gürültü çıkarıp, içerideki bir avuç ihtiyar Levantenin katıldığı Noel ayinini berbat etmenin, son derecede karşısındayım. 24-25 Aralık gecesi kokteyl parti havası içinde, Saint Antuan'a git.... Ha ha ha hi hi hi konuş orada, gürültü yap, el âlemin kominyon ekmeğini yağmala... Bu gibi edepsizliklere benim tahammülüm yok. Böyle üniversalizm ve kültürel yaklaşım da olmaz.

— Dünyanın yeni politik yapılanması sonucu, sizin aileden (örneğin anneniz) Rusya'ya gidenler oldu. Peki, oradaki akrabalarınızdan Türkiye'ye (gezmeye) gelenler olmadı mı hiç?

— Geldiler. Babamın akrabaları geldi bir kere. Anneminkiler geliyor. Artık yaşlanmış nesiller bunlar. Ne kadar gelebilirler ki...

— Moskova ve Rusya dünyası ile ilgili "temel izlenimleriniz" nasıldı?
— Ben Moskova'yı "müzik, opera ve bilhassa tiyatro" olarak çok tutuyorum. Dünyada üç tiyatro merkezi vardır. Londra, Tel Aviv ve Moskova. Oradaki müzik dünyası, tiyatro dünyası; hakikaten kolay bulunur şey değil. Genç olsam orada daha çok oturup yaşardım. Ama söyleyeyim, Rusya bence bir "hüzün..."

— Hüzün!.. Neden hüzün?
— Evet hüzün. Her şey çok birbirine benziyor: Orman, göl, nehir, belirli tipte evler ve bir yeknesaklık var. O yeknesaklığın içinde bir "renkli derinlik" de var. Hoş bir ülke. Volga, ilk defa vizesiz ziyaretçilere açıldığında gittik. Volga üstündeki küçücük şehirleri görünce, "Buraya bir insan sürgün olup gelse, ne yapar" diye düşündüm. Benim öyle değişik boyutlarda düşünme alışkanlığım var. Tut ki, Çar veya Stalin devrinde, sürülmüşsün, ne yaparsın burada? İntihar edersin... Hayır intihar etmiyorsun. Çünkü orada bir "kütüphane" var, uyduruk bir "müze" var. Oradaki üç-beş kişiyle kuruverirsin ilk entelektüel muhitini ve bir "zenginlik" başlar. Rusya'da her yerde okuyan, yazan, araştıran, düşünen insanlar buluyorsun. Yani Akdeniz milletleri gibi, Yunanlılar gibi, boş konuşan, okuduğundan fazla yazan, (maalesef biz de o kategoriye giriyoruz) bir toplum değil orası. Ciddiye alacaksın. Adam resim yapıyor(sa), resim biliyor. Müzikle ilgileniyorsa, müzik biliyor adam. Onlar bizim kadar "cerbezeli" değiller, bizim kadar "atılım güçleri" yok ve biz onlardan daha aptal falan da değiliz. Ama yaratamıyoruz. Rusya'da iyi eğitim var. Adam, o eğitim altyapısıyla bir yere gider. Hiç şüphesiz ki sıcak insanlar... Yediğini içtiğini seninle paylaşır, dost olur. Bunun ötesinde "insan" işte, her yerde "iyisi" de var, "kötüsü" de.

— Orada insanlar farklı bir "coşku"ya mı sahip?
— Coşku içlerinde. Görünmüyor. Bizimki daha böyle ekstravagan (taşkın) bir coşkudur. İleride çok ilginç bir kombinasyon olacağını düşünüyorum. İranlılar da çok okurlar. İran'ın "okuyan zümresi" çok derindir. Avrasya'da çok renkli milletler var. İlintiler, ters yönde ülkelerle değil, birbiriyle kurulsa, daha güzel şeyler ortaya çıkar.

— Daha mı kıvılcımlı bir şeyler olur?
— Tabii... Onun için Avrasya coğrafyasını çok seviyorum. Benim için Bizans da, Slavlar da, İranlılar da, Araplar da ve tabii Osmanlılar da çok önemli. "İran, Rusya, Türkiye üçgeni" çok önemli. Bunu anlamamız lazım. Bu üçlü, farklı değerlendirilebilse, çok daha büyük bir zenginlik gelir. Siyasi Avrasya'yı unut ama kültürel tabanı var ve ilişkiler derinleştirilmeli.

— Rusya'da ve o Şark ülkelerinde ders de verdiniz mi?
— Bir dönem öyle bir şey oldu ki; tekrar tekrar Moskova'da, tekrar tekrar İran'da; bir nevi yılların hasretini giderdim... Ve özlediğim Avrasya dünyasında gezme imkânım oldu. Kitabi olarak öğrendiğim diller, tatbike dökülmeye başladı. Ve nihayet Tahran'da bir konferans verdiğim ve toplantılara katıldığım gibi, Moskova'ya da dört kere derse gittim. Bu benim için çok önemli.

— "Dört kere derse gittim" diyorsunuz... Her keresinde sadece "tek bir" tanecik ders vermediniz herhalde?
— Hayır hayır... Akordeon olarak sıkıştırılmış bir "sömestr boyunca" ders verdim her birinde... Ve elim ayağım tuttuğu sürece gideceğim...

— Ne dersi verdiniz Moskova'ya gittiğinizde?
— Osmanlı paleografyası (diplomatikası) tamamen... Aziz dostum profesör Mihail Serafimoviç Meyer rica etti.

— Rusya tarihi yazmaya da ilgi duymuş olmalısınız...
— Evet, ama onu nasıl yapacağım?

— 1993 Nisanı'nda, yine Roma'dasınız. "Da Roma Alla Terza Roma" (Birinci Roma'dan Üçüncü Roma'ya) kongrelerinden biri için... O yıl, tebliğinizi Rusça vermişsiniz... Tebliği Rusça sunmanızın bir özel nedeni var mıydı?
— "Birinci Roma'dan Üçüncü Roma'ya" kongrelerinde İngilizce yasaktır zaten. Almanca yoktur. İtalyanca, Fransızca ve Rusça konuşulur. Orada Moskova'dan gelen bir takım vardı, hep Rusça tebliğ veriyordu. Ben de "Üçüncü Roma Meselesi" tebliğimi –ki, çok önemlidir– Rusça sundum. Bu bir kere oldu.

— Yoksa tebliği Fransızca mı vermeyi yeğlerdiniz?
— İçeriği itibariyle öyle bir tebliği Fransızca sunmalı. Çünkü hiçbir zaman tercümeye güvenmem. Ancak Fransız ve İtalyanlara böyle bir tebliğ okumam zaten. Onlar bu konunun ruhuna giremez. O tebliğ "Rusların dikkatine" sunulduğu için, Rusça hazırlandı. Sonraki toplantılarda tebliğlerimi Fransızca okuyordum. O toplantılardan birine bizim Tekin Akıllıoğlu'nu tavsiye ettim, onunla birlikte gitmiştik. Tekin Akıllıoğlu, idare hukukçusudur, entelektüel bir arkadaştır.

— "Üç Roma Teorisi" ile ilgili yaklaşımınız hem dikkat çekmiş hem de tartışmalar yaratmış...
— Onlar bu kongreleri "Üç Roma" başlığı altında "Roma, Bizans, Moskova" odaklı olarak yapıyorlarmış... Baktılar ki, Moskova'nın pek Roma'lık hali yok ve Osmanlı ihmal edilmiş; bir noktada beni "ithal" ettiler.

— Osmanlı'yı Roma çerçevesine oturtmanız başlangıçta nasıl karşılandı?
— Hiç fena karşılanmadı. Hatta Kongre'yi takip eden gazeteler bile yazdılar bir ara... Birinci ve İkinci Roma'nın merkezi Roma ve İstanbul olarak kabul edilir. Üçüncü Roma'nın mer-

kezi de "Moskova" gösteriliyordu. Buna inananlar Katolik bir gruptur. Osmanlı'yı "İkinci Roma" etabına dahil etmeye çalışan bir görüştür o... Ben buna, "Hayır" dedim.

— *Neden, "Hayır" dediniz?*
— "Türkiye Türkiye'dir. Osmanlı İmparatorluğu Müslümandır ama gerçek Roma mirasını (yani Üçüncü Roma'yı) o temsil eder. Bu, Moskova olamaz" diye düşündüğüm için... Zaten sonradan Osmanlı'yı da dikkate alma ihtiyacını hissetmişler. Aklı başında olanlar, bu yaklaşımı kabule yatkındır. Katolik grup ise, benim getirdiğim yaklaşıma biraz soğuk baktı. Kilise Birliği Teorisi'nden hareket edenlerdir onlar. Bu mühim değil. Her şey gibi eriyor bu iş. İdeoloji ve hisle, "tarihi realite" çatışmaya düşerse, sonunda hep "gerçek" kazanır. Ben bu Roma toplantılarına artık gitmek istemiyorum. Havası da dağılıyor, biz üstümüze düşeni yaptık. Ondan sonra da tekrar tekrar çağırıyorlar. Biz de atlatıyoruz bazen, hepsine yetişemem.

— *Üç Roma konusundaki tezin "temeli" nereye dayanıyor?*
— Bizans mirasını "Rusya'nın üstlendiği" gibi misyon... Bunu Stalin Rusyası, Çarlar devrinden daha çok vurguladı. Rusya, tarih bilen münevver evlatlara sahiptir. Nitekim bu teorinin boşluğunu, hatta "namevcut" olduğunu kendi tarihçileri söylemeye başladı. "Üç Roma" hissediliyor. "Osmanlı İmparatorluğu nedir?" sorusu ise, her zaman sorulan bir soru. Bu tamamen bizim ortaya attığımız bir saçmalık değil. Buna aklı yatkın insanlar ve laik tarihçiler var. O toplantılara katılmaya "genç" başlayan insanlar artık, "ak saçlı" adamlar oldu. Ben mesela, değil mi?

— *Neden Osmanlı, Üçüncü Roma sayılmalıdır?*
— Roma İmparatorluğu, Osmanlı ile devam etti. Bu devam ediş, "kurumları"yla olmuştur. Çünkü Osmanlı üniversal bir imparatorluktur.

— *"Kurumlarıyla" derken tam ne anlamalıyız?*
— İdari kurumlar, iktisadi kurumlar... Bilhassa da "azınlık milletlerinin idaresi" bakımından bir üniversal imparatorluk anlayışıdır bu... Yani bu, yeni çağın milli devletlerinden, milli imparatorluklarından, kolonyal devletlerinden farklı bir şeydir. Osmanlı kendine Üçüncü Roma demiyor. Ama adını da koyuyor. O üniversal Roma misyonu ile ve Rumi olmakla; yaptığı işin de farkında... Türkler, ülkelerini "Rum ülkesi", "iklim-i Rum" gibi Rumi olarak adlandırmışlardır. Osmanlı Padişahı da kendisine "Rum" Kayzeri diyor. Fatih Sultan Mehmet'in unvanı da bu yüzden "Kayzer-i Rum" idi. Yine aynı şekilde "Rum Ortodoks Kilisesi" kavramını kullanıyor. Bu Batılıların tercüme ettikleri gibi Yunan değil; "Roma Ortodoks Kilisesi" demek... Roma, başka bir şey çünkü. Adam "Rum" dediği zaman; bütün o kiliseye tabi milletleri anlıyor. Etnisite mühim değil çünkü... Roma İmparatorluğu'nun kurumları, ana yapısı Osmanlı'da devam ediyor. Zaten bu Akdeniz imparatorluklarının yapıları birbirine benzer. Başka türlü de devam etmez. O çark, o coğrafyaya, o nüfusa, o kozmopolitizme, o üretime uygun bir şeydir. Bu konsept, 18. yüzyılda başlıyor çökmeye. Endüstri çağında, milletlerin artık ulusçuluk peşine düştükleri çağda çöküyor... Ve çöken sadece Osmanlı'nın Roma İmparatorluğu değil. Roma Ortodoks Kilisesi de çöküyor. Patrikhane de eski nüfuzunu kaybediyor.

— *O zaman gündeme getirdiğiniz Üçüncü Roma yaklaşımı, Türkiye'de nasıl karşılandı?*
— İlgi çekti tabii. Devamlı çağırdılar onun için. Sonra ben İstanbul'da da topladım onları. Ama ne oldu? İstanbul'daki toplantıda Roma'dan da hiçbir şeyden de anlamayan insanlar, gelip, "Vay biz nasıl Roma oluruz" diye lafa karıştı. Bizim bazı tarihçiler, Roma'yı "Romalı Perihan" zannediyor. Hiçbir şekilde "dünya tarihi" ya da "imparatorluğun ne olduğu" bilgisi yok. Ben o teorinin değerlendirilişini Halil (İnalcık) Hoca'da gördüm ama asıl Yılmaz Öztuna'da gördüm. Belli ki genel bir tarih okumuş o. Biliyor. Bir sürü insan

anlamıyor bunu. "Biz devletiz, imparatorluk değil" gibi abuk şeyler söyleyenler var. Devlet nedir? İmparatorluk nedir? Niye ayırıyorsun? Kıstası nedir? Ne hukuk kafası var adamın ne de sosyoloji...

— 1994'te gittiğiniz Girit'i de bize anlatsanız... Babanızın memleketi Kefe'den söz ederken, "Girit'i daha çok tercih ederim" demiştiniz.

— Girit, benim için tam manasıyla bir Akdeniz adası. Son derece güzel bir ada. Tepedeki çam ormanlarına kademe kademe çıkıyorsun. Güney kesimi dağlarla kapalı; İda Dağı'yla... Afrika'ya bakan kesim o... Onun için bu tarafı ne kadar "sıcak" olsa da "yaşanır" gibi ve çok bereketli. Girit medeniyeti malum. Osmanlı, Girit'te çok "pratik" olarak yerleşmiş. Mesela din, oraya Bektaşi ve Aleviler vasıtasıyla gelmiş. Çok medrese yok, bir-iki tane var. Cami az. Yeniçeriler, orada tüccarmış. Ama belli ki Girit'te bir Müslümanlık var ve kanlı bir savaş da var. Netice şu: Retimnon-Resmo denilen yerde, bir deniz kahvesinde oturuyorsun, efendime söyleyeyim kahvenin duvarlarında bir cam resim: Resimde Sultan Reşat ile veliaht Yusuf İzzettin. Taa o zamandan kalma, aynaya işlenmiş, duruyor. İkinci Meşrutiyet yılları bu... Girit'in İkinci Meşrutiyet yıllarında da Osmanlı ile bağı devam etti, ondan sonra koptu bu iş. Müslümanlar Girit'te o kahveyi öyle muhafaza etmişler, sonra bırakıp gitmişler. Giritliler çok uzun boylu insanlar ve çok oryantal: Kan davası güderler, namus cinayeti işlerler(di). Girit ve Oniki Adalardaki Ortodoks kilise, Atina'ya değil İstanbul'a bağlıdır.

— Girit'te ne kadar kaldınız? Ders verdiniz mi?

— Hiç ders vermedim. Konferanslara gittim. İki kere... 7-12 Ocak 1994 tarihli Girit Sempozyumu, katıldığım konferanslar içinde belki de en ilgincidir. O konferansa Edebiyat Fakültesi'nin saygın profesörlerinden Feridun Emecen'le birlikte katıldık. Feridun, sanıldığının aksine renkli bir arkadaştır. Cemal Kafadar ve onunla birlikte -bir ara Halil Berktay da katıldı- dağ köylerine kadar çıktık. Maalesef bu kadar tatlı

bir sempozyumun biraz acıtan bir hatırası da kaldı. Çeşmelere ve camilere ait bazı kitabeleri not ettiğim defterimi kaybettim, hâlâ yanarım.

— Seyahat serüvenlerinizin duraklarından biri de Taşkent ve Semerkant olmuş...
— Taşkent ve Semerkant'a bayıldım. Taşkent'e ilk gittiğimde, "Sakın gece sokağa çıkma" dediler. Bağımsızlığının birinci yılıydı. İkinci ve üçüncü gidişimde, her saat sokağa çıktım Taşkent'te. Şimdi Taşkent, Orta Asya'nın "yıldızı" olmuş. Asayiş berkemal. Niçin Rusya ya da Ukrayna'da asayiş berkemal olmuyor da orada oluyor? Demek ki devlet örgütleme kabiliyeti, asayiş ve polis, ordu kudreti merakı var bu Türklerde. Öyle görünüyor. Hava indirme tugayları kuruyorlar. Bunca yıl Sovyet Rusya'nın tekelinde yaşamış ülkeler bunlar. Kendince zenginleşip güzelleşiyor. Amerikanize olurken de hödükleşiyorlar. Tarihi olarak asıl Semarkant, Buhara önemli. Bunlar tarihi İran şehirleri. Halen de orada Farsça konuşan gruplar var. Türkçe tabii artık hâkim. Ama bunlar İslamiyet'in ilk asırlarında bile "Farsça" konuşulan yerlerdi.

— 1997'de "Saraybosnalı Müslüman" kızların "mini" etekleriyle çeşmeden su içtiklerine tanık olmuşsunuz...
— İşte o çok enteresan. Ben Saraybosna'da Diyanet Toplantısı'na gittim. Bütün eski dünyadan din adamları vardı toplantıda. Saraybosna "Reis ül ulema"sı Cacic'tir. Reis ül Ulema –onlara bizden kalma bir tabir– İstanbul'da Şeyhülislam'a bağlıydı; Bosna elden çıktığında, anlaşma öyle yapılmıştır. Bosnalılar, gayet muhteşem giyimlidir, öyle Kazan Tatarları ya da Volga Tatarları gibi süslü püslü koca sarıklar falan kullanmazlar. Tam Osmanlı giyinirler. Çok hoş bir kongreydi. Sokağa çıktığın zaman da Saraybosna'da görüyorsun, mini etekli sarışın kız, gelmiş çeşmenin başından su içiyor. Biraz sonra da örtünüp namaza gidiyor.

— Bosna Müslümanlığı'nın "farkı"na dikkat çekiyorsunuz bir bakıma. O "farklılık" nerede ve nasıl?

— Bosna Müslümanlığı bir kere çok ortodoks bir Müslümanlıktır. Öyle Şii falan değildir. Kadiri ya da Mevlevi tarikatları vardır orada ama Bektaşilik tutmaz mesela... Sonra medreseler, Bosna'da çok erkenden organize olmuştur. Daha bir asır geçmeden, İslam edebiyatının en önemli şerhlerini falan vermişler. Sudi-yi Bosnavî'nin *Hafız Şerhı* gibi... Çok çalışkan insanlar, ondan da ileri geliyor bu. Kaç göçün olmadığı, eski rahat yaşamlarını sürdüren insanlar. Ama püriten bunlar, Kalvinist anlamda Müslümanlar... Türkler de buna yakındır. (Yani bizim Osmanlı Müslümanlığı da...) Zaten oraları bizim uzantımız, biz İslamize ettik orayı. O bakımdan Osmanlı dünyasının İslamlığı dediğin zaman, "Bosna, Türkiye, Kırım" falan anlaşılır. Bunun dışında maalesef çok "aşırıya" gitmeler, vurgulamalar, aşırıya kaçmalar oluyor.

— Geziler, geziler... Eski bir gezgin olarak "dün" ile "bugün" farkını nasıl yaşıyorsunuz?
— Bugün tabii (artık) uçakla geziyorum. Birbirine benzeyen havaalanlarına inip konarsın ve artık hepsi Amerikanlaşan şehirleri gezersin. Gençliğimde, henüz daha ortalık bu kadar birbirine geçmemişti. Her yer orijinaldi. Mesela, İtalya'nın nüfusu gençti, cıvıl cıvıldı ve o İtalya'yı turistler değil, önce o "genç nüfus" şenlendirirdi... Roma'da mesela, Piazza Navona böyle değildi. İtalyanlar eğlenirdi ve yabancılar da onlara katılmaya çalışırdı. Tiber'in öbür yakası tamamen İtalyan'dı. Tuvaletler alaturkaydı.

— Oooooo... İtalya'da alaturka tuvalet!
— Alaturka tuvalete Paris'te bile rastlarsın. Oturak üzerine oturmak, Kuzey âdetidir. Bugün Roma'da (Torre Argentino'da) çok pahalı olan apartmanlarda; 60'lı yıllarda –hatta 70'li yıllar– insanlar oda oda otururdu; dairelerde değil... Yirmi-otuz aile "tek bir tuvaleti" kullanırdı. "Açıkta" bir tuvalet hem de... Dışarıdan bakınca görürsün, binada "camsız" umumi bir tuvalet... Millet o camsız tuvalette oturuyor... Hasılı, İtalya yoksuldu o zamanlar... Şimdi o eski apartmanların

hepsini, ev sahipleri restore edip, pahalı pahalı ecnebilere kiraya veriyor... Ve İtalyanlar da artık çocuk doğurmuyor.

— *Evet, bu nedenle İtalyan çocuklarının önemli bir bölümünün yakında "amcaları, dayıları ve teyzeleri" olmayacakmış...*
— Bu ani bir nüfus düşüşüdür. Bu düşüncesizliğe herkes lütfen dikkat etsin. Türkiye'nin de nüfusu azalıyor.

— *Tehlike noktasında değil ama...*
— Bu asrın ortasına kadar "genç" nüfuslu olacağız. O zaman gelip çattığında; çare olarak İsrail ve Amerikan modeli düşünülebilir. Yani "genç nüfus ithal" etme... Amerika (Amerikalılığı yüzünden) insan ithal ediyor. Herkesin beynini yiyor. İsrail, kendi ırkını ithal ediyor. Bizim de benzerini yapmamız lazım. Mesela Çin'deki "Sincan" bölgesi, bizim için bir "depo" görevi yapabilir. Bazı Orta Asya ve kültür bakımından bize benzer ülkelerden nüfus ithal edilebilir. Aksi takdirde, "yaşlı nüfuslu" bir ülke; hoş bir yer değildir. Önce hayatın tadı kaçıyor, arkadan da "üretim düşmeye" başlıyor. Bayıla, bayıla girdiğimiz Ortak Pazar da böyle "nüfusu ölen" bir yerdir. Ben bunu hep gözledim.

— *Uçakla gezmediğiniz dönemlerin temel "farkı" neydi?*
— Gençken trenle geziyordum tabii Avrupa'yı... Bunun getirdiği nimet, çok fazla. Bazen olmadık yerde iniyorsun trenden. Rehber kitabı elinde, "Aa ben burada ineyim" diyorsun, hadi iniveriyorsun. Emanete bavulunu bırakıyorsun, akşama kadar geziyorsun. Görmeyi planlamadığın, ama ilk bakışta seni çarpan bir şehri geziyorsun böylece. Ya sonraki trenle devamı edersin ya da çok beğenirsen kalırsın, olur biter. Derken, "Civarda başka bir şehir varmış, hadi oraya gideyim" diyorsun. İş uzuyor ama bir yerler görüyorsun. İtalya'da bu çok olur. Ben Siena'ya böyle uzanmıştım mesela. Floransa'ya ilk gidişimde, kalışımı uzattım. Tren bunlara imkân verir. 1971 yılında taa İspanya'ya kadar trenle gittim. Franco'nun İspan-

ya'sına. O zaman o bizim mavi pasaportla her yere geçerdin. Ne kadar hoş bir şey, Andalusia'ya da inseymişim keşke... Değişik bir İspanya, bir daha göremezsin o İspanya'yı. (Çok enteresan.) Ucuz bir İspanya'ydı bu... Hele Avusturya'ya göre çok ucuzdu. Çok ananevi bir İspanya'ydı. Görüyordun, kadınlar kadın; adamlar maço. Esnaf falan çok değişik, öyle Fransa'nın küstahlığı, Avusturya'nın sahte kibarlığı falan yok. Lisan bilmiyorlardı İspanyollar. Ama efendice bir sıcaklıkları vardı.

— *Tüm İspanya'ya mı özgü bu özellik?*
— El'an da lisan bilmezler. Katalonya'ya (Barselona civarına) o vakit gitmedim. Onlar dil bilirmiş. Bask ülkesine de gitmemiştim. Disiplin vardı İspanya'da... İstediğin sokakta, istediğin saatte gez vız gelir. Ama kimlik sorulurmuş. Bana soran polis olmadı.

— *Franco İspanyası'nın izlenen-gözlenen farkı neydi?*
— 1972'de Franco vardı. Kılık kıyafet ölçülüydü, açık saçık gezilmez. Kadınlar değil, erkekler de öyle acayip şortlarla falan, gezemez. Küçük şehirlerde hele hiç mümkün değildi. Toledo'da katiyen! Kiliselere öyle acayip kılıklarla girmen hiç mümkün değil.

— *İspanyollar sokakta (özellikle gece saatlerinde) karşılıklı konuşuyorlar, saatlerce cır cır cır... Franco Ispanyası'nda da öyle miydi?*
— Canım son derece ehli keyif bir millet. Mutfak enteresandı. Kısa bir geziydi. Disiplin vardı tabii müthiş. Gene tabii gece çıkarlardı, gece yerlerdi. Siesta malum. Yalnız dikkatimi çeken, vitrinlerde Marx kitapları bile vardı.
— *Franco İspanyası'nda?*
— Okumak serbest, evet. Fakat lokantalarda "düğün yemeği" versen, polise bildiriyorsun. Toplantı yasağı var! Otellerde falan, belli ki monarşinin kokusu duruyordu. Bugün aynı otellerin tadı kaçmış. Her şey Amerikanize olmuş.

ON DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Profesörlükte Üç Kere Jüriden Geçtim

"Gariptir bizim üniversiteler; son derece muhafazakâr, vizyonu kıt, düşünmeyi bilmeyen adamlarla doludur. Bunu burada söylemek lazım. Bu bizim özeleştirimiz."

Mülkiye'nin geleneksel İnek Bayramı'nda öğrencileriyle (1999).

Şeker Ölçümü

Murat Bardakçı, ortak bir sohbet ânında, kulağıma şunu fısıldayacaktı: "İlber'in şekeri çok yüksek. Ama ona anlatamıyorum. Evdeki aletle birkaç kez ölçtüm." Hay Allah! Kitap için buluşmalarımızda içilen çayların yanında ısmarlanan tatlılar ya da çörekleri yemeye sıra geldiğinde, ne yapacağımı şaşırır olmuştum. Lokmalar boğazıma diziliyor ama nasıl müdahale edeceğimi de tam bilemiyordum. Akıl öğretme tatsızlığına düşmeden, "Hani, bu tip şeyleri yemeseniz" demek kolay mı? En sonunda bir şekilde mırıldandım. Aldığım yanıt, kestirip atan cinstendi: "Yok canım. Murat'ın ölçüm yaptığı alet bozuk. O kadar yüksek olsa şekerim, kendini belli eden başka sorunlarım olur. Bakma sen ona..." Yutkundum. Bir daha yutkundum. Aradan birkaç gün geçti geçmedi. Bu kez konuyu açan kendisiydi: "Biliyor musun, geçen gün iki farklı eczanede şekerimi ölçtürdüm."

"Eee.... Farklı mı çıktı?"

"Hayır. İkisinde de 200'ün üstünde çıktı."

"Şimdi ne yapmayı düşünüyorsunuz?"

"Hiçbir şey. Onların da aletleri bozuk bence..."

— 1988'de üniversiteye döndükten sonra hangi dersleri vermiştiniz?

— Siyasal'a dönüşümün ilk senesinde, önce Ümit Hassan'ın dersi "İslam Türk Siyasi Düşüncesi"ni; ikinci sömestr de "İdare Tarihi" dersi verdim. Siyasal'ın "diplomasi" bölümünde, "Osmanlı Toplumsal Siyasal Yapısı" diye bir ders vardır. (Bu dersi de Ümit koydurmuştu.) O derse kısaca OSTOPSİ denir. İşte o ders çerçevesinde "Osmanlı Millet Sistemini" falan anlatıyordum, onların gelecekte işine yarasın diye... (Galiba ikinci sömestrde.) Çünkü, bizde özellikle İçişleri Bakanlığı, Osmanlı İmparatorluğu'nun milletleri hakkında hiçbir şey bilmez. Aslında hariciyeciler de pek bilmez... Ve Türkiye'nin de başlıca dertlerinden biri budur; çünkü istismar konusudur. "Yanlış politikalar"ın nedeni de budur.

— Bürokratlar, konuyu bilmedikleri için de gerektiğinde bazı konuları doğru anlatamıyorlar mı?

— "Yabancılar," düşmanlar, tamam; (durumu) istismar ederler. Ama "bizimkiler" de bilmezler; bilmeden iş yaparlar. Ondan sonra bildiklerini de anlatamazlar. İçişleri Bakanlığı'nın hele, haberi yoktur bu konulardan... Yabancıların bütün suçlamalarına rağmen, Türkiye'nin bir "etnik haritası" olduğunu da; yani Türkiye'de "nerede, kimin ne kadar yaşadığını" idarenin hakkıyla bildiğini de zannetmiyorum. Yok öyle bir şey.

— Türkiye'nin etnik haritasını bilenler, yabancılar mı?

— Vallahi görünüşte o... Geliyorlar, birtakım "eksik etek" araştırmalar yapıyorlar (Alford Andrews'unki gibi), bizim-

kiler de onu kötü kötü çevirip, bir de ondan sonra, "doksan dokuz millet var, yok on dokuz millet var" diye yazıyorlar. Bu hazin bir olay. Onun için üzerinde durmak lazım.

— "Osmanlı Toplumsal Siyasal Yapısı" dersinde neler anlatıyordunuz?
— Osmanlı Millet Yapısı'nı anlatıyordum: O imparatorlukta, kiliseler, dinler nedir falan... Bilmiyorum faydası oldu mu? "Türk İslam Siyasal Düşüncesi" dersinde bir şeyin farkına vardım: İmam Hatip'ten gelen öğrenciler, kolay anlıyorlar dediklerimi. O kadar ki o dersi, Avrupa'da (Berlin'de) bile o kadar iyi yapamadım ben... Yani bir şey söylüyorsun, kalkıp çocuk yazıyor tahtaya, tahlil ediyor. Arapça deyimleri anlıyor, bilmese bile anlatınca anlıyor. Bu sefer "öbür öğrenciler" biraz "amatör" kalıyor. O da pek hoşuma gitmedi. "Yarı yarıya gitmez bu iş, bu dersi kaldırın" dedim. Efendim biz onu okuturuz, dediler... Neyi okutacakmışsın? İbn-i Rüşd, İbn-i Haldun vs. anlatmak için, illa "İslam Siyasal Düşüncesi" başlığına lüzum yok. Onlar zaten üniversal filozof... Batı kültüründe de yeri var onların... Ciddi Batılı düşünürler ve tarihçiler onları alır işin içine... Bu tarz bir ders olmaz. Fakat baktım ki bazılarının hem fikirleri yok, hem de öğretmeye kalkıyorlar. Biz o dersi iade ettik, o bizim kürsünün dersi değildi zaten.

— Nasıl ve kime iade ettiniz?
— "Siyasi Düşünceler" kürsüsüne iade ettik. Ben üç-dört sene falan okuttum o dersi.

— 1989'da profesör oluyorsunuz. Bunun da bir macerası olmalı.
— Üniversite'ye geri döndüğümde, doçenttim. Maaşımın doçentlik kadrosundan işlemesi için bir rapor yazılması lazım. Açıp telefonu hatırlattım. Demezler mi, "Profesörlük için ne acele ediyorsun..." "Yahu bu doçentlik için" dedim,

"doçent tayin ediliyorum önce, ondan sonra profesör yapın veya yapmayın o beni ilgilendirmez; ama on yıl önce aldığım unvanı bir an evvel tasdik edin ki, maaş alalım, işe girelim." Böyle bir şamatadan sonra, geldi rapor. (Üniversitenin, zaman zaman laubaliliği vardır; işler –peşini kovalamadan– yapılmaz. Bir arkadaş üniversiteye geri dönüyorsa, ona yeterince dikkat sarf edilmez. Garip bir müessesedir.

— Kendinizi "kötü" hissetmenize mi yol açıyor böyle şeyler?
— Yok, kötü değil. "Tatsız." ODTÜ'den sonra bir yere dönüyorsun ama artık ne yapalım dedik. (ODTÜ'de daha tuhaf bir şey oldu. Bizim rahmetli Yuluğ Tekin Kurat, ikide bir, "Kadro yok" diyor. "Sizden kadro istemedim" dedim. ODTÜ benim okulum değil zaten, pek ısınmamışım. Muhafazakârımdır o konuda.) Sonra ben Siyasal'a geçerken anlaşıldı ki ODTÜ'de "profesör kadrosu" varmış. "Geçti artık" dedim, "oraya söz verdik." Öylelikle ODTÜ Tarih Bölümü'nden ayrıldım. Ama ODTÜ Tarih Bölümü'nde o "iki sene" bayağı bir nesil yetiştirdim. Yuluğ sert bir hocaydı, ciddiydi. Ben de ciddi davrandım. Biz bayağı bir şey yaptık orada.

— ODTÜ'nün başka bölümlerinde ders vermediniz mi? Örneğin İdari Bilimler'de?
— İdare Bilimler'de de, Tarih Bölümü'nde de ders verdim. Hatta Mimari'de de bir-iki doktora kursum oldu; ondan pek haz duymadım, söyleyeyim. Ama ODTÜ'de şöyle bir deney oldu: Ünlü Troçkist düşünür, iktisatçı Ernest Mandel Ankara'ya gelmişti. Ben onu, Berlin'deki konferanslarından tanıyordum. Ankara'daki konferansı sırasında görüştük. "Seni" dedim, "müzeye götüreyim." (Bizim meşhur Hitit müzesine gitmemiş.) Buluştuk ertesi gün saat ikide... O arada ODTÜ'de dersim var. Asistan kızlara dedim ki, "Dersi orada yapacağım, artık siz oraya gelin." Ve şunu da ekledim: "Bu adam Hititleri bilmiyor. İlk defa görecek müzeyi. Ama bakın nasıl, 'senkronize ederek' soracak sorularını." Hakikaten de öyle oldu. Adamın, (tâbii) eski çağ bilgisi falan var. Elin solcusu

öyle... Hititleri bilmiyor ama Filistin'i biliyor, Mezopotamya'yı biliyor, Mısır'ı biliyor, okumuş.

— *"Orada öyleyken, burada nasıldı" karşılaştırmasını mı yapmaya dönüktü?*
— Senkronizasyon yapmayı biliyor ve öyle düşünüyor adam. Marksist ol, Weberci ol, böyledir onlar... Tarihle ilgilenirken bu çok önemli. Bizde bunu bilmezler. Tarihçilerin işi, bizde "kendi sahalarıyla sınırlıymış..." O nasıl bir ihtisas anlayışıysa?

— *Sizin için de "karşılaştırmalı tarih" yaklaşımı önemli. Bunun değerini ilk kez nasıl fark etmiştiniz?*
— Tarihçi dediğin, tarih okur ve bütün beşeriyetin tarihini okur. Mesela, Halil İnalcık Hoca öyledir. Hatta popüler tarihçimiz Yılmaz Öztuna da dünya tarihinin, kendi konusuyla ilgili jeneolojilerini (jeneololoji: herhangi birinin atalarını bulup çıkarma) falan bilir... Yine müzik bilgisi bakımından Murat Bardakçı öyledir. İşin özü, tarih okumaktır. İçinde ilgini çok yoğun olarak çeken dallar olur, uzman olacağın dal olur. O başka. Bizde uzmanlaşmak da pek mümkün değildir. Yani burada "Bizans Tarihi" ya da "Eski Yunan Tarihi" falan yapamazsın...

— *Uzmanlaşma "eksikliğini" neye bağlıyorsunuz?*
— Neye bağlayacağım? Hiçbir şeye bağlamıyorum. Birinin yırtması lazım o duvarı. Yırtan adamın "parası ve imkânı" da olacak.

— *Bir "sistematik" kurmak mı gerekiyor?*
— Açıkçası şunu söylemek lazım: Cumhuriyet Halk Partisi'nde Milli Eğitim'le ilgilenen "tek kişi" Atatürk'tür. Zaman zaman Mustafa Necati (eski Milli Eğitim Bakanı) gibi adamlar olmuştur. Ondan sonra bu işin devam ettiği söylenemez. CHP döneminin maarif politikası DP devrinde de devam etmiştir. Belki "istisnai çıkışlar" vardır... Mesela li-

sede okuduğum yıllarda, Fen Lisesi kuruldu Ankara'da. O çok iyi bir kuruluştu. Hocalarını imtihanla hem de adil bir imtihanla aldılar. O kadar ki komisyon, "sosyoloji hocasını" bile imtihanla aldı. (Komisyonda, Mübeccel Kıray ile Tahir Çağatay var. Çok ayrı fikirli hocalar bunlar...Ve müştereken birilerini göreve alıyorlar.) Ben de bu çıkış noktasından hareketle, "Nasıl Fen Lisesi kuruldu, öyle bir Edebiyat Lisesi" de olsun dedim.

— *Ne zaman dediniz bunu?*
— O zaman... İçimden geçirdim ve içimde kaldı. Sonraki yıllarda da vazgeçmedim o çocukça özlemimden...

— *Çocukça mı buluyorsunuz bu özleminizi?*
— "Çocukluk devri özlemim" demek istiyorum. Hem tetkik ettim hem de bu işle uğraştım. Mesela 70'li yıllarda bir "makale" yazdım bunun için, başkalarına da imzalattım: Mete Tunçay'a, Murat Katoğlu'na falan.. Geçenlerde bir edebiyat lisesi "kuruluşu" gündeme geldi. Anladım ki, olmaz bu iş Türkiye'de... Türkiye'de sağcısı veya solcusu, edebiyat lisesi (hümanist gimnasyum) diyeceğimiz şeyin "ne anlama" geleceğini, ne olduğunu anlamamıştır. Muallakta duran birtakım fikirleri var ve üstelik bu fikirler "sağlam"mış gibi de etrafa saldırıyorlar.

— *Anlatılamaz mı?*
— Hayır. Edebiyat Lisesi'nden çıkacak çocuğun, her şeyden evvel "tarih bilgisi"ni çok iyi kullanması sağlanmalıdır ve "filolojik bilgisi" olmalıdır. Türkiye'de maalesef, "İngilizce bil, para kazan" anlayışı var. Bu anlayış yetmez. Çocuğun filolojik donanımı olacak, metinlere hükmedecek ve tarih bilecek. Böyle bir adam, ilahiyatçı da olur, hukukçu da olur, tarihçi de olur, coğrafyacı da olur, antropolog da olur, sosyolog da olur. Her şey olur. Birileri geldi, "Sosyal bilimler lisesi olsun" dedi. Böyle abuk sabuk bir isim olmaz. İnsanın maalesef çok ümitsizliğe gittiği yerler oluyor.

— *"Ümitsiz" mi durum?*
— Bu tip öğretmenlerle, bizim orta tahsili düzeltmemiz mümkün değil. Üniversitelere dolduracaksın herkesi ve diploma vereceksin... Olacak iş değil. Anlatamazsın adamlara. Bu "basit sosyalizm"dir, "ciddi sosyalizm" değildir. Zamanında komünist dünya, böyle bir "ucuzluk" yapmadı. Şimdi açık söyleyelim. Komünist dünya, elit çocuğa, "zeki çocuğa" önem verdi.

— *Sistemi "herkese açık tutmak" başka... Eşdeğer olmayanlara, "eşdeğer" muamelesi yapmak başka ama...*
— Herkes okumaz. Herkes aynı şeyi okumaz, herkes lüks eğitime de girmez. Çocuk vardır, bazı şeyler olmaz ondan... Olmayınca da onu küçümseyecek değilsin. O da işçi olur, usta olur, ona göre okur. O da bir marifettir; marangoz olmak, tornacılık, muslukçuluk falan da... Ama muslukçu olandan da klasik filolog yapamazsın. Çok pragmatik bir millet var. "Bilgisayar, İngilizce, otomobil kullansın, para kazansın, sonra akşamları barbekü partileri yapsın, rakı içip boş konuşsun." Bundan ibaret ufku. Milletin kafasında, "parayı kazanan adamın, nasıl harcayacağına" dair bir kültür kalıbı da yok. Mesela, "Ben Avrupa'yı gördüm, daha gitmem" diyor kadının biri. Neresini gördün Avrupa'nın? Bilgisi de o kadar onun.

— *1991'de Atatürk İnkılapları Enstitüsü'nden "Kamu Yönetimi" sosyoloji kürsüsüne mi geçtiniz?*
— Şöyle oldu. Kamu Yönetimi'nde "sosyoloji kürsüsü"ne ve İdare Tarihi'ne (ikisine birden) bakıyordum. Sosyolojiye, Zeliha Aslıtürk'ü aldım asistan olarak... (Kendisiyle birkaç senedir irtibatım yoktur. Zaten, tezini yazarken de çok fazla gidip gelmedi bana.) Bir süre sonra sosyoloji kürsüsünü bıraktım. Fakat bu asistanın doktora pateri (hocası) benim. Tek doktora pateri olduğum çocuk da budur... Ona bir tesirim olmuştu sadece (bizim sosyologlara göre farklı bir yönü) Osmanlıca öğrendi ve Ankara şehrini incelerken eski metinlere girdi. Sonra, pek görüşemedik zaten kendisiyle...

— *Asistan yetiştirmede belli bir "sancı" yaşadınız mı?*
— Evet, evet maalesef. Kolay adam çıkmıyor. Bu yüzden ben bir şeye dikkat etmişimdir: Etraftaki "yetenekli gençlere" yardım etmeye... Osmanlıca dersi açardım. Siyasal'dan Çağrı Erhan mesela, bu kursa geldi. Daha evvel de yapardım bu tarz şeyler, gelir Osmanlıca ya da Rusça öğrenirler. Yani asistanlara ve hatta meslektaşlarıma vakit ayırmışımdır her zaman.

— *Şimdi gazetecilik yapan eski öğrencilerinizden bir tanesi, "Sadece hocalarım içinde değil, aynı zamanda hayatta da bana 'en çok şey öğretmiş' on kişinin tepesindedir" dedi sizin için.*
— O başka, her zaman için birilerini yetiştiriyorum, birilerine bir şeyler öğretiyorum. Ama bunlar benim "halefim" değil. Yani akademik dünya, Türkiye'de bu çocuklara para vermiyor; benim yanımda otursun maaşlı çalışsın diye... Kadrolaşma yok ortada... Böyle gariptir bizim üniversiteler; son derece muhafazakâr, vizyonu kıt, düşünmeyi bilmeyen adamlarla doludur. Bunu burada söylemek lazım. Bu bizim "özeleştirimiz." Bir üniversite devamlı kendini yeniler, yeni enstitüler kurar, yeni kadrolar alır, yeni bilim dallarını besler... Oysa, seksen sene evvelki hukuk kuruluşuyla, seksen sene evvelki Mülkiye'yle gitmeye çalışıyor adam. İte kaka bir şey yapacaksın... Mülkiye'de okurken son yılımda –bunu bilmiyorum kendileri hatırlıyorlar mı ama, ben iyi hatırlıyorum– Şerif Mardin de Halil İnalcık da beni asistan almak istediler... Ve mümkün değildi. Halil Bey'in kadrosu yoktu okulda, "ek ders" kategorisinden geliyormuş ders vermeye... Galatasaray Üniversitesi'nde yok bu sakatlıklar. Onun için Galatasaray'ın bu tarafını sevdim; burada ilkeler önemli. Bir şey yapmak istiyor insanlar, kurmak istiyor. O önemli. Galatasaray'ın kuruluş kanunu, her haliyle belli ki Coşkun Kırca'nın kaleminden çıkmış. Kafasındaki üniversite; az öğrencili, bol imkânlı, bol hocalı... Böyle bir yerde "seçkin öğrenci" yetişir tabii... Lütfen! Seksen sene geçmiş Cumhuriyet'in kuruluşundan bu yana...

— Siyasal'da "Türk İdare Tarihi" kürsüsüne de başkan olmuşsunuz.
— Evet, öyle de kaldım. Mübahat Hanım'ın başkanlığında bir jüri kuruldu Edebiyat Fakültesi'nde; onlar o işe karar verdiler. Ve o dalın profesörü oldum.

— Siyasal Bilgiler'de mi oldunuz o dalın profesörü?
— Evet. Yani Siyasal'da profesörlüğüm, –Allah bilir "İnkılap Tarihi" falan bölümü için geçerliydi– sonra bu dala çevrildi. Galatasaray'da da "Hukuk Tarihi" bölümünde hocalık yapmam için karar vermek üzere böyle bir "jüri" kuruldu ve öyle girdim üniversiteye...

— Sizin profesörlük jürileriniz bitmek bilmiyor.
— Üç kere jüriden geçtim. Evet bitmiyor. Bu gidişle, bizde "biniş" (cüppe) çok olacak.

— Nasıl seçmiştiniz tezlerinizin konularını? Doktora tezini? Doçentlik tezini..
— Belediye konusu, "belediye seçimleri" dolayısıyla aklıma geldi. Üstünde düşündüm ve araştırdım. Sonra üstünde çalışmak için "zevkli bir konu" oldu benim için. Mamafih bu konunun ben hâlâ işlendiği kanısında değilim. Benim doktora tezimin üstünden otuz yıl geçti, kimse ona "katkı" getirecek daha fazla bir şey yapmadı... "Türkiye'de Alman Nüfuzu" konusuna eğilmem de yine öyle bir vesileyle olmuştur.

— O nasıl oldu?
— Vallahi onun "aklıma nasıl geldiğini bilmiyorum, zaten hiç çıkmadı ki" demiş...

— Yine de bir kez daha sormalıyım."Osmanlı'da Alman Nüfuzu" konusuyla ilgilenmeniz nasıl gündeme geldi?
— Ben o konuyla artık uğraşmıyorum. Fakat, dikkat edilmesi gereken bir nokta var: O da bu çalışmamda konuları inceleyip, "makro olarak tasnif" edebilmemdir. O kitabımı

çok kısa zamanda yazdım. Ama yazmadan önce çok araştırdım. Çok kitap okudum. Daha sonra, o malzemeyi kısa bir şekilde klasifiye edebildim. O benim için tarih yazımada bir "aşama"dır. Özellikle de o kadar çok malzemeyi kullanarak, "derli toplu" bir şekilde "odak noktalarını" bulup, konuyu anlatabilmek açısından bir aşama...

— Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu *kitabınızda, farklı bir noktaya dikkat çekiyorsunuz. 19. yüzyıla kadar imparatorluğun siyasal birliğinin –çeşitli ırk ve dinden toplulukların bir arada yaşadığı– bir "Roma İmparatorluğu görünümünde" olduğunu hatırlattıktan sonra, bu birliğin –özellikle Balkanlar'da– parçalanmasını, sadece Fransız Devrimi'nin uzantısındaki ulusalcı hareketlerin etkisiyle açıklamanın yetmeyeceğini, "Ortodoks kilisesinin etkisine" de bakmak gerektiğini söylüyorsunuz.*
— Evet, Ortodoks kilisesi, milliyetçilik nedeniyle ilk parçalanan kilise. Kilise milliyetçiliği kışkırtmadı. Ama Ortodoks milletler açısından milliyetçilik açığa çıktı. Bunun kaynakları da Fransa'dır, İtalya'dır.

— *"Rusya'nın da etkisini" önemsiyorsunuz...*
— Rusların etkisi "sonradan" ortaya çıkar ama; "etkili" olanıdır. Ortodoks olduğu için Rusların Balkanlar'da çok etkisi vardı. Bilhassa –Helen Ortodoks nüfusu üstünde değil de– "Slav Ortodoks nüfus" üstünde etkili olmuştur Rusya. Bizim Rum Ortodoks lafı, "Yunanlı Rum" anlamında değildir aslında, Roma Ortodoksisi anlamındadır. Sonradan o iş değişti. Yunanlılara "Rum" demek, yanlış bir şeydir. Biz Yunanlılara hep "Rum" derdik; Romalı anlamında... Fakat sonradan kilisenin "Roma" adı, "Helenizm"i ifade etmek için kullanılır oldu. Halbuki Ortodoks Kilisesi'nin "Slav üyeleri" de vardı. Rusya, Slavlar üzerinde çok etkili oldu. 16. asıra kadar İtalyan Rönesansı'nın etkileri ve Makyevel tipi etkiler var; bu çok iyi incelenmiş değil. Bundan dolayı Ortodoks dünyası parçalandı. Yunan

ruhban yani merkez kilise, milliyetçiliği kışkırtmış değil. Ama, milliyetçilik kiliseyi böldü.

— Ortodoks dünyası dediğimiz zaman, neticede –özellikle Protestanlara göre– biraz da "ilk Hıristiyanlar"dan söz etmiş mi oluyoruz?
— Ortodoksluk, Hıristiyanlığın bölünmesiyle 11. asırda ortaya çıkan bir şey; 11. asra kadar böyle bir şey yok. Başka türlü şizmalar (ayrımlar) var. 10. asra kadar Ermeni, Kopt, Süryan kilisesi gibi ayrımlar var; onlara "monofizist" diyorlar. Bu "tahkir" değilse de "mahkûm eden" bir deyimdir. Ötekiler de bunlara "diofizist" der.

— Kim kime diofizist diyor?
— Mısır Kopt'ları, Ermeniler ve Süryaniler; Helenlere ve izleyicilerine diyor. Bu 5. asıra ait bir ayrılıktır. Asıl bildiğimiz Katolik ve Ortodoks şizması 10. ve 11. asırda çıkmıştır... Ve devam etmiştir. Bilhassa 4. Haçlı Seferleri'nden sonra daha şiddetli bir münaferet doğdu... Bugün bu iki kilise –medeni gösteriş ilişkileri dışında– bir araya gelemez. Doğu ve Batı Kilisesi inancının birleşeceğine kimse inanmıyor.

— Şimdi bu "ayrımları" da dikkate alarak tabloya baktığımız zaman; "Alman Nüfuzu" kitabımızda sözünü ettiğiniz gibi, Almanların, Filistin topraklarına "Protestan nüfus" yerleştirmeye çalışması, daha da başka bir "anlam" kazanıyor.
— Hep vardır. Buraya hep misyonerler gelmiştir.

— Ama Almanların bu çalışması, en çok da Ortadoğu toprakları üstündeki "Ortodoksları kızdıracak" bir şey değil miydi?
— Ortodokslar her şeye kızıyordu zaten... Bir zaman Katoliklerle de kavga ediyorlardı. Hele Fransız misyonerle çok kavga etmiştir Rum Ortodoks Kilisesi ve Ermeniler... Hatta

Fransız misyonerleri bir ara Ermeni Patriği Avedik'i kaçırdılar; Bastille'e kapattılar. Küstahlığa bak. Osmanlı İmparatorluğu'nun koca Ermeni Patriğini kaçır sen. Bu devletin bir zaafıydı tabii... 18. asırda Fransızlara harp ilan edecek halimiz yok. Bunu sineye çektik. Böyle bir olay, Kanuni devrinde olamazdı; hiç kimse Osmanlı toprakları üstünden bir Ermeni patriğini kaçıramazdı. Niye bu kaçırma vakası oldu? Çünkü, Avedik, Katoliklerin belini bükecek operasyonlara girişti. Kendi kilise mensuplarını, onlara karşı uyarıp örgütledi.. Ondan sonra 19. yüzyılda, bu topraklar üstünde kesif bir Protestan misyoner faaliyeti var. Üst üste her yere yerleşiyorlar. Bu demek değil ki arada Katolik yok. Bu demek değil ki, arada Ruslar yok. Arapların arasında Rus Ortodoks Kilisesi'ne tabi olanlar da var. Ama o sırada belirgin olan, kesif bir Protestan yayılması...

— *Ve bu Protestan yayılması, Birinci Dünya Savaşı'na doğru ilerleyen bir ortamda gerçekleşiyor..*
— Yalnız o zaman değil, şimdi de Protestan yayılmacılığını sağlamaya çalışan faaliyetler sürüyor.

— *Ama bütün bunların tam da Osmanlı İmparatorluğu'nun "çatlama" aşamasına "denk gelmesi" de noktalanması gereken bir şey değil mi?*
— Rusya'ya ve Osmanh'ya yönelik Batı'dan misyoner akım olmuştur. Bu açık. Ve tabii çok sinir bozucu bir şeydir. Bugün şimdi bunun "aksi" yönde faaliyetler var... Şimdi de bizden dünyaya yönelen misyoner çalışmalar görüyoruz.

— *"Bizden" derken...*
— Bizden de var. Türklerin de dışarıda bir nevi misyoner aktiviteleri var.

— *Müslümanlığı yaymak için?*
— Yooo... Müslümanlık olabilir. Kültürü yaymak için olabilir. Ama var...

— Almanların Birinci Dünya Savaşı öncesinde, Filistin topraklarına Protestan Almanları yerleştirmesinin temel nedeni neydi? Bir neden de bölgedeki Ortodoks Hıristiyanlara karşı; Protestan Hıristiyanlarla "başka bir denge" yaratmak mıydı?

— Filistin'e adam yerleştirmek, onlar için iyi bir şey, orada "nüfuzun" olur bunu yaptığında... Templier Tarikatı mensupları gitmiştir o dönem Filistin'e... Kolonizasyon, Alman nüfuzunu da oraya yerleştirmek içindir. O sırada Filistin'de ciddi bir Alman nüfus vardı, sonra gitti onlar oradan. İkinci Dünya Savaşı'nda İngilizler, onları enterne ederek taa Avustralya'ya gönderdi; bir daha da Filistin'e gelemediler. Bitti Filistin'deki maceraları... Enteresan şeyler olmuştur o sırada. Birinci Harp'te Osmanlı; Alman'ın müttefiki olarak İngiliz'e yenilip çekiliyor Filistin'den... Ama, oradaki Almanlar, gelen İngiliz'i alkışlıyor. Hıristiyan kafalı, militan, fundamentalist adamlar bunlar. Bu dönemde Filistin'e yerleştirilmiş Almanların gayet hoş şehirleri köyleri, birtakım kolonileri, hoş Alman evleri vardır. Hâlâ durur İsrail'de...

— O sırada Filistin'e gelen Almanlar, orada "modern tarım" yöntemleri kullanmada da bir tür "öncülük" yapmışlar anladığım. O çalışmaların bugüne uzanan izleri olduğu söylenebilir mi? Bugün İsrail'de uygulandığını bildiğimiz "etkin tarım" yöntemlerine örneğin?

— Var tabii. Onların yaptığı yerlerde oturuyor insanlar. Bir sürü Kibutz onlarındır. O dönemdeki Alman yatırımlarının Türkiye'de de etkisi var. Konya Ovası'nı suladı Almanlar. Anadolu Demiryolu, hayatı diriltti. Daha doğrusu Abdülhamid devrinde Anadolu, bir bakıma "kilo" almıştır.

— Kilo aldı? Yani "toparlandı" mı Anadolu?

— Toparlandı tabii. Bir kere uzun bir sulh devresidir bu. Kim ne derse desin... İkincisi demiryolu geliyor Anadolu'ya. Tahıl ekiliyor, ekilen ürün para ediyor. Hayvan yetiştiriliyor para ediyor. II. Abdülhamid devrinde Anadolu

köylüsünün kaç bin yıllık kaderi değişmeye başladı. Onun için Anadolu'da çok severler Abdülhamid'i... Kimsenin şimdi artık bir şey hatırladığı yok ama benim ilk gençliğimde top sakallı ihtiyarlar laf ettirmezlerdi II. Abdülhamid'e. İşin o tarafını da görmek lazım.

— Bir de Abdülhamid Anadolu'da epeyce "mektep" yaptırmıştır değil mi?
— Evet... II. Abdülhamid'in bütün Anadolu'da yaptırdığı çok okul var. Hoş okullardır ve kuvvetli liselerdir üstelik bunlar. Oranın insanını, Anadolu'nun zeki kabiliyetli çocuklarını Maarif'e kazandırmıştır bu dönemde açılan okullar... Önemli bir gelişme bu.

— Abdülhamid'in "tarih" planında ne gibi "olumlu" yanları var?
— O yanı olumsuz; sansürlü yerde tarih de olmaz, felsefe de... Ama onun döneminde arkeoloji başladı.

— "Abdülhamid harem hükümdarı değildi" demişsiniz. Başka ne değildi ya da aslında nasıl bir hükümdardı Abdülhamid?
— 19. asırda harem hükümdarı falan yok. Bunlar boş laflar. Türkiye'ye karşı düşmanlığı olanlar, Türk padişahları ile meselesi olan birtakım komitacılar; birtakım gizli (*clandestine*) gruplar; bunlar kadınlı, sazlı sözlü Türk sultanı tipi çizerler. Hani Rönesans'la gelişen bir şey vardır; "sebzelerle meyvelerle" portre çizilir ya, "çıplak kadınlar" kullanarak portre çiziyor adamlar. Böyle resimler var. Ona karşılık 19. asırda dört ya da üç "kadınefendi" gerçeği var. Bu da olmaz. Bizimkiler 19. asrın hayatına uyamamıştır. Abdülhamid, Tanzimat döneminin kuvvetli dirayetli bir Türk hükümdarıdır. Tanzimat'ın büyük paşaları olan Mehmet Emin Ali Paşa, Fuat Paşa, Koca Reşit Paşa gibi bir ekolün "padişahı" derecesindedir. Yani modern dünyaya açık bir hükümdardır... Ve 19. yüzyılın büyük devlet reisleri olan III. Aleksandr, Avus-

turya imparatoru Franz Joseph, hatta Kraliçe Victoria'ya göre; daha uyanıktır, daha kurnazdır, daha iyi bir diplomattır. Hele hele Kayzer Wilhelm gibi bir durgun adama göre... Tabii onlardan farkı şu; Victoria meşruti bir hükümdardır, onun ülkesini başbakan idare eder. Almanya imparatoru için aynı şeyi söyleyemeyeceğiz. III. Aleksandr için hiç söyleyemeyeceğiz... Fakat bu tip otokrat ve otoriterlerin içinde "en aklı başında" olanı ve "en yetenekli" olanıdır Abdülhamid. Onun döneminde, Osmanlı İmparatorluğu bütün çelişkileri yaşamış, ancak bu çelişkileri tehir etmiştir. Bu "tehir" ediş, çok büyük mükemmellikte olmayabilir her zaman. Ama unutmayın ki, o sırada başkentin dışında vilayetlerdeki askerler doğru dürüst maaş alamazlar. Mülkiye sınıfı çok ağır hayat şartları altındadır. Buna karşılık, memlekette "uzun barış dönemini"nin getirdiği bir rahatlama ve yatırımlar da var... Onun için Anadolu Abdülhamid'i iyi hatırlar. Onun döneminde İstanbul da bir "bolluk" yaşamış... Ve İttihat Terakki'nin bönlüğünü, beceriksizliğini ve İmparatorluğun cenazesini kılışını göz önüne alırsak; hiç şüphesiz ki, Abdülhamid, döneminde birtakım rahatsız edici unsurlar olmasına rağmen, aranan bir hükümdar ve idarecidir. Şunu da ekleyelim ki; maalesef, "sansür" ve "baskı" dolayısıyla kendisinden sonra devleti, imparatorluğu batıracak "cahil bir zümrenin" yetişmesine de sebep olmuştur. Bütün o İttihatçı tiplerin hepsi, Abdülhamid devrinde yetişen insanlardır. Onların birçoğu zekidir, vatanperverdir, peki niye batıyor İmparatorluk? Çünkü onların o tecrübesizliği ve cehaletinin "temelinde" Abdülhamid rejiminin "baskısı", sansürü vardır... İşte o baskı ortamında insanlar, iyi yetişemediler, göremediler dünyayı... Bu kadar açık. 19. asrın son çeyreğinde böyle elit yetişmez çünkü... Öyle yetiştirirsen, bu sonuca gidersin.

— *Bir yerde şöyle demişsiniz: "Abdülhamid'in anayasayı tam kaldırdığı da söylenemez."*
— Hayır. Kitabına uygun. Çünkü öyle anayasa, öyle yürürlükte olur. Öyle abdestin öyle peşkiri olur. 1876 Anayasası,

bir anayasa değildir. Çünkü anayasadan beklenen birtakım "temel güvenceler" yoktur orada. "Matbuat kanun dairesinde serbesttir." Ne demek? Gayet sapkın bir ibare bu. O zaman, "serbest"lik de kendine göre olur. "Önceden sansür" koyarsın. Öyle de gider. İkincisi, o anayasa, gerekli gördüğü halde "sürgün yetkisi" veriyor padişaha... Böyle bir şey olur mu Anayasa'da? Anayasalar bunu önlemek için yapılır.

— *Bütün günahı Abdülhamid'e yükleyemiyoruz, demek mi bu?*
— Hayır. Yükleyemiyorsun değil. Hükümdarın diktatoryal yetkisine cevaz veren bir anayasa. O anayasa kalkmamıştır ortadan zaten...

— *Yine yazılarınızı okurken öğrendiğim bir şey daha var. Abdülhamid'in "Arap gençlere eğitim imkânı" vermesi...*
— Yalnız o mu? Araplara eğitim imkânı verdi. Herkes eğitim gördü onun zamanında. Balkanlar'a Rusya'dan, Avusturya'dan ve daha nerelerden nerelerden "kitap" yağdı. Yunanistan zaten kısmen bizde, kısmen artık özgür. Arabistan'a, Beyrut'a, Mısır'dan geliyordu kitaplar... Oralarda yasak yok, sansür yok; varsa da bir şey ifade etmiyor. "Ottoman Censorship" diye Cesar Ferah'ın *International Journal of Middle Eastern Studies*'de bir makalesi vardı 19. yüzyıla dair; orada gördüm. Yani oralarda sansür "var ile yok" arası... Çünkü her çeşit kitap Mısır'da basılıp geliyor. Mısır çok önemli bir kaynak. Her türlü fikir dolaşıyor Beyrut'un çarşılarında, Şam'da... Ona karşılık Halep, Türk'tü, Fransızca bilen çoktu. Orada Fransız literatür okunurdu. Bütün bunların yaşandığı bir imparatorlukta, "hiçbir şey okuyamayan" ise sadece bizim Türk gençleri, Osmanlı aydını...

— *Ama?*
— Ama okullarımızda mühendislik, tıp, ziraat, veterinerlik eğitimi fevkalade gidiyor. Abdülhamid döneminde doğa bilimleri önemseniyor. Bir kere 1900'de üniversite kuruldu.

Şam'da, Selanik'te, Halep'te yüksekokullar açıldı. Selanik ve Beyrut'ta hukuk, Şam'da tıp... Hatta Konya'da bile Hukuk Mektebi kuruldu. Bunlar önemli. Bütün vilayet merkezlerinde liseler (sultani mektepleri) teşkil edildi.

— *Konya'da hukuk mektebi açıldı demek!... İlginç.*
— Evet Konya'da Hukuk Mektebi kuruldu. Bu çok önemli. Anadolu'da "okuma" başladı. Bunların üzerinde durmak lazım. O dönem demiryolunun gelmesi demek, Anadolu'da hayatın değişmesi demekti. Bir de 1877-78 Savaşı ile Bulgaristan'dan Romanya'dan kopup gelen "muhacirler" faktörü var. Gelenler, "becerikli" adamlar. Birdenbire Eskişehir-İstanbul hattı boyunca bir bereket artışı var ki... Ne bereket... O sayede 1890'larda Yunanistan'la savaşan "ordumuz;" bereketi artan o toprakların tahılı ile beslendi; oradan gelen arpayı yedirdi hayvanlarına... Demiryolu sayesinde, ürün rahatlıkla sevk edilebiliyordu. Kayseri'nin esnafı, tüccarı ve "ilk sanayicisi," ürünlerini demiryolu ile Avrupa'ya sevk edebilmeye başladı. O da "zenginlik" getirdi. Bunlar önemli. Kayseri'de o dönemde yapılan konakları git gör... Onların çok azı kaldı ama... İmparatorluk yıkılmasaydı...

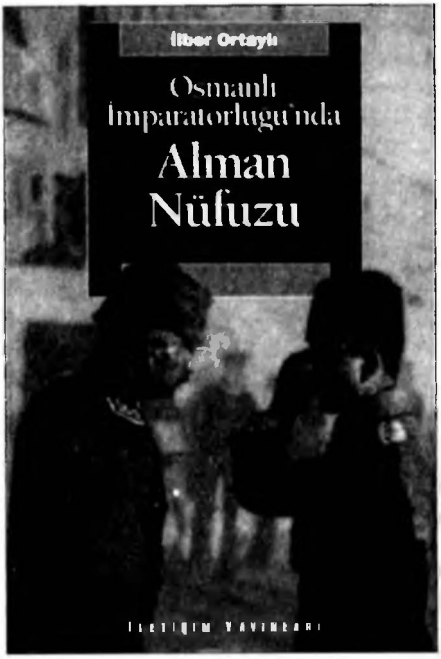
— *"Sanayi" ile "ticaret sıçraması" tam buluşacaktı ki... Harp patladı...*
— 1914 Harbi'ni diyorsan... Tabii, 1914 Harbi, Rusya ile Türkiye için çok lüzumsuz bir harptir. "Politikacıların hamlığı, geri zekâlılığı" önemli bir nedendir. Rusya'ya o sırada hükmedenler, zaten geri zekâlı megaloman insanlardı, ona şüphe yok. Doğacak tehlikeyi de göremediler. Çok azı hariç... Türkiye'de de İttihat Terakkı ricali; illa birileri ile harbe girecek, "kurtulmak" için... Kafa bu. Ordunu modernize etmişsin. Otur oturduğun yerde. Bir şey olursa, seni "zorlayana karşı" savaşırsın. Bir de... Almanya ile birlikte savaşa girmek, tam bir "bönlük" örneğidir. Kaçınılmaz bir "basiretsizlik" değil... Tam bir "bönlük." Çünkü Fransa, "Marne" cephesinde Almanları durdurduktan sonra, aklı başında her-

kes dedi ki: "Bu ordu ile bir yere gidilmez, birlikte hareket edilemez." İsmet Bey'in (İnönü) raporu var o tarihte... Artık, Alman ordusunun "namağlup" olmadığı anlaşılmıştı. Hindenburg, Tannenberg'te Rusları tarumar etti. Tamam. Buna bakarak, "Vay... ne orduymuş" falan diyebilirsin. Ama... Marne'da motorize bir Fransa'nın karşısında durdu, oysa Fransa'yı Sedan'da yenmişlerdi. Fakat artık Sedan geride kalmıştı... Ve parlak Fransız subayları, generaller çıkmaya başlamıştı. General Foch gibi... General Pétain gibi... İnsan düşünür artık. Belli ki Alman ordusu duracak. İngiltere de destekliyor Fransa'yı... "Dur bakalım" bir dersin. Nitekim, "Dur bakalım" diyenler vardı değil mi?

— *"Dur bakalım" diyenler?..*
— Mustafa Kemal, Esat Paşa, İsmet... Genç paşalar, albaylar ve yarbaylar takımından "dur bakalım" diyenler vardı. Niye giriyorsun hâlâ Almanlarla savaşa? Üstelik tam da kışın ortasında! İnsanları teçhizatı olmadan Sarıkamış'a sevk ediyorsun? Bunlar düşünülecek şeyler. İttihatçı idarenin, "ordunun" ve "milletin" başına açtığı gaile budur...

— *Cevdet Paşa, Osmanlı'da Alman nüfuzuna "itiraz" etmiş biri miydi?*
— Hayır, Cevdet Paşa itiraz etmez. Abdülhamid de etrafı da yani Gazi Osman Paşa da "Almanların mevcudiyetini" dışarı karşı kullanıyorlardı. Ve tuhaf bir şekilde asıl Almancılar, Jön Türk subayları... Bunun en tipik olanı Enver Paşa... Alman dedin mi, onun için "ideal" adam. O sırada, "Nasıl Almanlar Gibi Uzun Boylu Olunur" diye abuk sabuk bir risale bile yazılmış. Adama bak sen.. Ama böyle bir risale yazan adam çıkıyor.

— *Cevdet Paşa, Almanlara "daha eleştirel" bakabilmişlerden biri miydi demek istemiştim.*
— Onun Almancı ya da gayrı Almancı gibi bir durumu yok. O başka tür bir adam:

Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu *kitabının kapağı.*

— *"Alman Nüfuzu" kitabınızın "kapağı" da bir özel öyküye sahip bildiğim kadarıyla... Enver Paşa; Alman Kayzeri'nin önünde "hazırol" vaziyetinde çakılı duruyor o kapakta... O Enver Paşa ki....*

— Enver Paşa çok Almancı olduğu ve Alman askerine ve devlet mekanizmasına çok hayran olduğu için Kayzer'in karşısında "hazırol"da duruyor; "rahat" vaziyetine geçememiş. Halbuki Enver Paşa o sırada Başkumandan Vekili; yani "padişahın yetkileri"ne sahip. O anda, orada öyle durması çok acayip.

— *Bir de üstelik o bir "boy resmi" olduğu halde, fotoğrafın "belden aşağısını" keserek "kapak"ta kullandıkları için; "hazırol" vaziyetin "acıklı" durumu daha "eksik" mi yansımış oldu?*

— Evet. Maalesef. Kapağı hazırlatan adamın böyle şeylerden anladığı yok. Kesmiş resmi ortasından... Düzeltmediler de bir daha.

— Enver Paşa'nın Alman Kayzeri karşısında "hazırol" duruşunu kapağında net olarak yansıtan kitabınızın içinde şunu da okuyoruz: Askeri işbirliği çerçevesinde Türkiye'ye gelen Alman askerleri Osmanlı üniforması giyiyorlar ama "Alman kanunlarına tabi" idiler... Ve işte bu Alman askerlerden bir üsteğmen (1911) "teftiş" yaparken, tüfekle kafasına vurduğu neferden "ağır bir tepki" alıyor. Nefer de "ateş" ederek Alman teğmeni ağır yaralıyor.
— Bizim asker, kendi komutanından dayak ya da tokat yer de başkasından ve hele hele Alman subayından yemez. Onu da bilmeleri lazımdı. Demek ki Almanlar geldikleri bu ülkenin şartlarına intibak edememişler. Öğrenmeye de niyetleri yok.

— Aynı kitabınızda "Ermeni tehciri" ile ilgili olarak, Alman Genelkurmayı'nın "olayları şiddetle bastırma" yönünde "akıl hocalığı" yaptığını açıkça belirtmişsiniz: "Dramatik hale dönüşen tehcir gibi bir olayı, bu dönemde evvel emirde Alman Genelkurmayı'nın tavsiye ettiği ve yönettiği, savaş sırasında ve sonrasında açıklanmıştır."
— Bunun böyle olduğu artık çıkıyor. Harp içinde ordunun gücünü zayıflatacak silahlı direnişlere, yerel halkın düşmanla işbirliğine cevaz verilemez. Tabii bu olayları şiddetle bastırmayı Almanlar teşvik ettiler. O sırada Alman Genelkurmay Başkanlığı'nın bunu hazırladığını biliyoruz. İyi de yürütülememiştir harekât. Zaten belli organizasyon yoksunlukları var... Kendi askerini bile yüzlerce kilometre yürütmek zorunda kalan bir ordunun; öyle büyük bir kitleyi demiryolu ile bir yerden bir yere sevk etmesi mümkün değil. Doğrusu da demiryollarının Güney'e doğru çok da fazla elverişli olmadığıdır...

— Alman Genelkurmayı'nın "tehcir" olayındaki "dominant rolü" yeteri kadar bilinmiyor mu?
— Hayır bilinmiyor. Bizimkiler bilmiyor. Ermeniler de bilmiyor. Millet, abartmayı, kafada tarih icat etmeyi daha çok seviyor. Aslında Alman etkisi öyle gizli saklı bir şey de değil. Bunun böyle olduğunu Doğu Alman tarihçisi Burchardt Brentjes de yazdı. Şimdi konuşanlar var. Vahakn Dadrian'ın bununla ilgili kitabı çıktı.

— Kitabınızda, o dönemde Ermeni dünyasına ait "farkları" da görüyoruz. Sosyalist Ermeniler, milliyetçiler ve daha üst sınıfa mensup olan Ermeniler arasındaki farklara da dikkat çekmişsiniz.
— Ermeni halkı, 19. asırda üç ayrı mezhebe bağlı. Ortodoks Ermeniler, Katolik Ermeniler ve Protestanlık da yayılmaya başlamıştı Ermeniler arasında...

— Protestanlık Ermeniler arasında çok yayıldı mı?
— Çok yayıldı. Çok büyük miktar değil ama çok önemli bir miktardı bu. Ayrıca, aynı zamanda "yoğunluk" olarak önemliydi; bu, eğitimli ve müreffeh bir nüfustu... Bu imparatorluk 19. yüzyılda; Batı Avrupa imparatorlukları gibi değil. Burada devlet ve fert ilişkileri muhtemelen artık eskisi gibi yürümüyordu. Çok yüksek vergi alınmıyor ama verginin tahsil ediliş şartında ilkellikler vardı. Nihayet bu da herkes için ortak bir problemdi.

— Ya İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı *kitabınız? Onun itici gücü neydi?*
— Tanzimat'la çok uğraştığım için artık bir kitap yazayım dedim; sentez mahiyetinde...Ve *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı* çıktı ortaya. Şimdi ara sıra klasik dönemle uğraşıyorum ve onunla uğraşacağım. Onu size söyleyeyim.

— Sizi "mastır tezi" konusu yapan Hakan Kaynar, "19. yüzyılda adeta yaşamış gibidir" diyor sizin için... Böyle hisseder misiniz gerçekten?

— Onu hissederim. Başbakanlık eski müsteşarı Dr. Füsun Koroğlu, "Sen zaten okumamışsın ki hoca, dirilip yaşamışsın, sonra ölmüşsün" falan der. O reenkarnasyon'u (yeniden doğuşu) kastediyor... "Aaaa tabii öyle Füsun Hoca" dedim. "Öyle... Nereden bilelim doğrusunu."

— Şimdi 1990'lı yılları konuşa konuşa işin zor kısmına geldik. Ameliyatınıza!.. Konuşmayı sevmediğinizi tahmin ettiğim bir yaşam kesiti ama...
— Evet ben 95'te hastalandım.

— Nasıl hastalandınız?
— Vallahi hastalandım. Bilmiyoruz neden hastalandığımı? Belki kötü beslenmeden, belki kötü yaşamadan oldu.

— Nasıl belli oldu hastalandığınız?
— Hiçbir şekilde belli olmadı. Kalbim sıkıştı. Ne olduğunun farkında değilim. Sıkıştı diyorum ama sonra geziyorum falan... Kardiyolojide profesör olan bir arkadaşım vardı, rahmetli doktor Tülay Kural. Ona gittim önce. Ne gariptir ki Tülay Kural, sonraları o hastanenin ağır şartları yüzünden, hasta annesinin başında beklerken –sıhhati de çok iyi değildi– kalp krizi geçirdi gitti.

— Bir "kalp" doktoru, "kalpten" gidiyor!
— Yani benim hekimim, benden evvel bu dünyayı terk etti. Bana da haber vermediler ama duydum. Cenazeye gittim. Bir başka hekim hocamız Prof. Güneş Akgün –çok titizdir– beni cenazede görünce bir telaşlandı; haklı olarak, "Ne geldin? Bekleme fazla git" falan dedi. Ama bu müthiş bir tabipti, Tülay Kural'ı insanların tanımasını istiyorum. Yakın dostu, uzak dostu, annesi, arkadaşı, kim olursa olsun, gece gündüz koşar, hastalarının derdini dert edinirdi.

— Size "teşhis" koyan o muydu?
— Evet, bana teşhisi o koydu. Ama yumuşak başlılığından,

ısrarıma dayanamadı beni bıraktı hastaneden. İyi doktordu, iyi bir insandı, Tülay Kural, hiç şüphe yok.

— *"Beni bıraktı" derken tam neyi kastediyorsunuz?*
— Hemen hastaneye yatırması gerekiyordu. Fakat ısrar ettim, beni eve yollaması için...

— *Sonra nasıl yatırdılar sizi hastaneye?*
— Sonunda bizim Güneş (Akgün) Hanım Ankara Tıp Fakültesi'nde bir gün dedi ki: "Yooo burada kalırsın." Bir gün zorla yatırdı beni hastaneye... Enfarktüs teşhisi koydu, farkında değilim.

— *Aman Tanrım! Ciddi tehlike atlattınız...*
— Tabii tabii... Bir yerde atlatıyorsun işte... Ondan sonra ameliyat mameliyat, *by pass* falan... "Amerika'ya gidin isterseniz" dediler. "Ne yapacağım Amerika'da" dedim, "burada da iyi yapılıyor." Hakikaten de bu iş Türkiye'de iyi yapılıyor fevkalade... İşte böyle...

— *Doktorlardan da kaçıyorsunuz galiba...*
— Doktor ve hastaneden hiç hazzetmem, hiç... Herkes bilir bunu. Ancak, hekimlerle arkadaşlık, sonsuz bir keyiftir. İçlerinde son derece filozof ve heccav dostlar vardır. Mesela, İstanbul'da Irene Melikoff sayesinde tanıdığım, çok sonra da bir tür hastası olduğum, Alptekin Hoca bunlardan biridir. Onunla konuşmak, insanın dertlerini götürür. Meseleleri son derece ironik ama basite indirgeyerek ele alır. Muayeneden sonra sohbetine doyum olmaz. Refik Tanakol ve Aykut Hamzaoğlu Hocalar da bu gruptandır. Her ikisinin eşleriyle de tanıştım. Refik Tanakol Hoca, endekronoloji alanında dünya çapındadır. Aykut Hoca'nın da öyle, kendi alanında beynelmilel bir şöhreti vardır. Bu hocalara ayrıca benim sağlık bakımından çok şey borçlu olduğum açık. İhmalkâr bir hasta olduğumu, *check-up*'a gitmediğimi bilen Refik Hoca, (2003 yılı sonunda) ağır bir tiroid hastası ol-

Doktorlardan korkmak ve kaçmak baki... Ama onlarla dostluk etmeden de olmaz. GATA'dan doktor dostları ve onların eşleriyle bir gece (2004).

duğumu ilk görüşte anladı. Ve beni adeta cebren muayeneye sevketti ve ardı ameliyata kadar gitti.

— Bir "sohbet" anında mı "teşhis" koydu?
— Evet. Gerçekten ciddi bir tehlikeden kurtulduğumu söylemeliyim. El'an da onun nazik ellerindeyim. Ameliyatımı İstanbul'da yapacaktık. Kız kardeşim Nuriş, bütün hekimler gibi kendi grubunu tercih ettiği için beni Ankara'ya sevketti. Orada zaten dost olarak tanıdığım bütün camianın ve herkesin çok hürmet ettiği Füsun Sayek'in eşi Prof. İskender Sayek –ki, çok ünlü bir cerrahımızdır– benim ameliyatımı yaptı.

— Hangi hastanede ameliyat oldunuz?
— Hacettepe'de. Oranın dekanı olan İskender Hoca'yı tanımak, bir mutluluktur. Çünkü, fazıl ve bilge bir kişidir. Ankara'da benim başka hekim dostlarım da var. Mesela. "Cerrahpaşa" dediğim Profesör Harun Tatar.

— Neden "Cerrahpaşa" diyorsunuz kendisine?

— Çünkü hem general hem profesör... Hem de son derece nazik bir cerrahtır. Onun eşi Gonca (Tatar) Hanım ki o da tıp profesördür ve çok okuyan, bilgili biridir. Dinler tarihi ile ilgili olmadık şeyleri bilir.

— *"Doktordan kaçma" eğilimi taşıyan İlber Ortaylı'nın doktorları ile öyküleri kolay bitmez ama değil mi?*
— Evet. GATA'dan Abdullah Taşlıpınar ve eşi Dr. Mine; Dr. Celalettin Günay. İkisi de benimle uğraşır; üstelik benim gibi "doktordan kaçan" kötü bir hastaya saatlerce vakit ayırırlar. Bu arkadaşlar, kendilerini yetiştiren, halen eğitim gören uzmanlar; mütevazı dostlar. Celalettin, birinci sınıf ressamdır. Zannediyorum; bizim ülke, onlar gibi görünmeyen ama dikkatli ve gayretli insanlar sayesinde ayakta kalıyor.

— *Kalbiniz için hastaneye yattığınız dönemde (1995'te) tuttuğunuz notlarda "Dünyanın en sıkıcı yerinde yaşadım..." filan demişsiniz.*
— Orası bir de gittiğim "okulların üçgeni"dir... Berbattır Ankara'nın o kesimi maalesef... Tarih Kurumu, Dil Tarih, Atatürk Lisesi hep o üçgenin içinde. Sıkıntılı... O "bir kilometrekarenin" içinde çok gezdim ben. Alman Kültür oradaydı, İtalyan Kültür oradaydı, Fransız Kültür oradaydı bir zaman (şimdi değişti mi bilmiyorum). Alman Kültür daha yukarı taşındı galiba. Oralarda çok gezindik yani.

— *Dar bir üçgenin içinde kendinizi çok "kıstırılmış" mı hissettiniz? Ve biraz da bu kıstırılmışlık duygusu mu sizi bol seyahat etmeye yöneltti acaba?*
— Bizim nesil çok sever seyahati; ben oturamam bir yerde... Katiyen! Benim için seyahat hürriyetinin kısıtlanması, en büyük, en haksız ceza. Bilhassa seyahat hürriyetlerini "kısıtlayan rejimleri" de tasvip edemem.

— *80 öncesinde vardı, bir sürü kısıtlama...*
— Özel olarak seyahat hürriyeti kısıtlananlar da vardı.

Mesela bir Müntekim Ökmen gibi... Hiç pasaport alamamış adam. Ecevit'in affıyla almış, düşün! Neredeyse altmış yaşında! Kendisine ilk defa pasaport veriliyor. Pasaport aldıktan birkaç zaman sonra (galiba) otobüse binip Paris'e gitti, orada yaşadı birkaç ay. Yazık, Paris'i romanlardan ezberlemiş, haritadan falan... Biz mesela Rusya'ya gidemiyorduk. Ben Rusya'ya Gorbaçov döneminde gittim. Yazık günah değil mi? "Ezberlediğin" bir dünyaya gidemiyorsun. Bizde sinir kaldıracak saçmalık çoktur.

— Kalp ameliyatı sonrası, usulca rüyalarımıza seyahatler girmeye başlamış...
— Girer. Her zaman değişik yerler rüyalarıma girer. Kalbim için hastanede yattığım sırada, Rektörle DTCF Dekanı hastaneye gelmişlerdi. Melek Delilbaşı iyi arkadaştır, hastanede beni teselli etmek için, "Slav Tetkikleri'ni yeniden kurarız" falan diyor. İyi bir şey yani. (Gülerek anlatıyor.)

— Notlarımızda da var, "Avrasya Tetkikleri Bölümleri kurulursa geçerim" diye...
— Melek (rektörle birlikte) geldiğinde hastaneye, bunu söylüyordu. Rektör Prof. Günal iyi bir adamdır, çok sevimli, tombik... Melek de iyi kızdır, çalışkandır. Söyledikleri moral verici... O sırada benim için "moral" buymuş demek ki...

— 1998 yılı... Lizbon'a (Portekiz'e) gidiyorsunuz...
— Hiç ilgilendirmiyor beni. Çok enteresan bir geziydi. Fakat öyle bir ülkede yaşamak istemem.

— Oraya gittiğinizde böyle mi düşündünüz?
— Hayır hiç istemem. Ama enteresan bir ülke, birtakım şeyler öğrendim, gördüm. Çok şeyi barındırıyor içinde. Şunu söyleyeyim: Orada "yaşamın rengi;" Türkiye'den çok daha zayıf, çok daha renksiz, çok daha eski... Gittiğimde Lizbon, 50'lerin Türkiye'si gibiydi. Tabii yenilenen, genişle-

yen kısmı var... Ama genelde Portekiz, renksiz bir ülke. Oradaki kültür, buradakinden çok daha renksiz. Lizbon, "Afrika kokan" bir merkez ve parlak değil... 19. asır sönük, 20. yüzyıl başında lüks Paris tipi binalar yapılmış. 16. asır ise, "en parlak" dönemi. Çarşı-pazar, Ankara'daki Ulus Samanpazarı gibi; sentetik ayakkabı dahi satılıyor. Tramvaylar sempatik, daracık sokaklarda gezindik. Maalesef gösterişsiz bir millet bu. Denizcilik ve dışa açılmanın gerisi yok, iflas etmiş. İspanya ve Portekiz'in, bence önemli mimari katkıları yok. Hele Portekiz gotiği çok şahsiyetsiz, fakat Barok'un kendine has bir yanı var. Ben hoşlanmıyorum ama Güney Amerika; Portekiz ve İspanya kokuyor olmalı. Portekiz'de beni en çok isyan ettiren şey, Gülbenkyan Müzesi'dir. Kalust Gülbenkyan, Türkiye'ye verecekti o koleksiyonu. Merhum Muharrem Nuri Birgi'nin o tarihteki uğraşmalarına rağmen bizim hariciyeci takımı, "kemküm" edip onu getirene kadar (kırk bin tereddüt falan)... Adam, Portekiz'e vermiş o zengin koleksiyonu... Düşün! Bizim bürokratların yavan bir kültürseverlikleri vardır, pek ciddiye almam. Gerçekten üniversal kültürü ve heyecanı olan azdır.

ON BEŞİNCİ BÖLÜM

Sahaflarda Bir Gezinti

"İsmail Saib Efendi, devrinin büyük âlimiydi. Yazılı eserlerinden çok, kültürü 'sözlü' olarak devretmesiyle tanınır. Herkese yardım için raflardan kitapları indirtir, konuşur, yazdırtırmış. O dönemin oryantalist bütün önemli adamları –Orhan Şaik de, Nihal Atsız da– o medreseden geçmiştir."

Kitap sayfalarını hep merakla ve iştahla çevirdi. (Topkapı Sarayı'nda bir gün.)

Hiç Olmazsa Çay...

O gün Sahafları sadece konuşmadık. Gezdik de... Sultanahmet'ten Beyazıt'a doğru bir yürüyüş ve sonra sahaf dostlarda ufak konaklamalar, ahbaplıklar ve biraz da söyleşi... Ama en çok da "ahbaplık" yaptık...

Hele Kapalıçarşı esnafı... Onlar satıcı olarak oldum olası gayet girgindirler ama... Önlerinden geçen İlber Hoca olunca, durum tamamen değişiyordu. Eski bir dost yakalamışçasına, canlı canlı ve mükrimdiler... Hiç olmazsa "çay" ısmarlamalı ve televizyonda seyrettikleri İlber Hoca'ya mutlaka bir şeyler sormalıydılar. Sordular da...

O gün, kitap için konuşmaya sıra gelsin diye çok gayret ettik çok...

— İstanbul'da sahaflar dünyası eskiden nasıldı?
— İstanbul'da sahaflar, cumartesileri "yarım gün" çalışıldığı vakit, "üniversitenin yerini" alırdı. Herkes üniversiteye sahaf dükkânları için gelirdi. Hatta esnaf, bu en kalabalık günde, mutlaka işinin başında bulunurdu. Bunun bir tek istisnası var. Bir cumartesi günü Mahir İz Hoca –Göksu Çayırı'nda mı ne– bir toplantı tertiplemiş, "O gün herkes onu dinlemeye gitti" diye hayret ettilerdi. Çünkü hiçbir kuvvet esnafı cumartesi günü yerinden oynatamazdı.

— Boşalmış mı o gün sahaflar?
— O gün boşalmış. Bütün esnaf dükkânı kapatıp oraya gitmiş. O şaşılacak bir günmüş.

— Mahir İz'in bu ölçüde merak yaratması niye?
— Mahir İz, Fahir İz'in ağabeyidir. Çok geniş edebi repertuvarı olan biri. Hiç bilinmedik şiirleri bilir. Tasavvuf bilgisi son derece derin. O zamanlar böyle lise hocaları vardı; doktora yapmamış, üniversitede kalmamış ama çok değerli... Hocalık yapmış, sohbetleri çok renkli, çok derin bir adam. Mahir İz Ankara'da ilk Meclis'in kâtiplerinden biri olduğu için de önemli biri. Herkes ilk Meclis'in kâtibi diye Hıfzı Veldet Velidedeoğlu'nu bilir. Halbuki Mahir İz ve Vehbi Koç da var orada. Bu toplum, o Meclis'in kâtiplerinden birini dinliyor da ötekini dinlemiyor, böyle tuhaflıkları var bu toplumun... Oysa böyle tarihçilik olur mu? O sırada Meclis'te kâtiplik yapmış herkesi dinlemen lazım. Mahir İz, birtakım adamları da yetiştirmiştir. Mesela hat uzmanı Uğur Derman'ı yönlendiren odur. Vardır böyleleri... Kimisi de onun değerini anlamamıştır. Sorsan şöyle anlatır;

Haydarpaşa'da şalvar gibi bol bir pantolon giyerdi. "Gericiydi" diyenini bile duydum. Oysa, çocuk aklınla ne anlarsın adamın gerici mi, ilerici mi olduğunu?

— *Sahafların eski kahramanlarına dönecek olursak...*
— Sahaflarda bir Cerrahî şeyhi vardı: Muzaffer Efendi. Kitabı sana ucuza verirdi ya da üç ya da beş seneliğine ödünç verirdi. Bana Ankara'da Turhan öyle yapmış, *Maarif Salnamesi*'ni ariyet (ödünç) vermişti. Okurum geri getiririm. Zaten ucuzdu kitap. Sonra sahaflara Amerikalılar dadandılar.

— *Amerikalıların dadanması hangi yıl başladı?*
— Amerikalılar her zaman dadanmıştır... Ama İkinci Harp'ten sonra bilhassa dadandılar. Memlekette eski kitap olarak "yazma baskı" diye bir şey kalmadı. Birkaçı "dışarı kitap satma" işini çok iyi yaptılar. Ama buranın geleneksel "klasik sahafı" öyle şeye pek itibar etmez ve daha çok yerli adama hizmet verirdi. Kibar insanlardı. Mesela kitap müzayedesinde bir hoca, bir şeye pey sürer, bayrak kaldırırsa, ona el sürülmezdi. Şimdi böyle âdetlerin vakti geçti. Üniversite hocası ile yarışıyorlar, o yetmezmiş gibi, saygısızlık da diz boyu... Edepten terbiyeden uzak adamlar çıktı ortaya... Emine Uşaklıgil, dedesi Halit Ziya Uşaklıgil'in "oğlu adına imzaladığı" romanına "pey" sürüyor bir müzayedede... Ne yaparsın, alır verirsin değil mi ona o kitabı? Hayır. Pey sürüyorlar. Orada "alakasız" biri alıyor kitabı –kıza inat olsun diye– keyifle... Eskiden böyle şeyler olmazdı. Torunu gelecek de, dedesinin, babasına imzaladığı kitabını alamayacak. Olacak iş değildi. Ama İstanbul'da "nevzuhur" çok. Bir milyondan fazla paralı rantiye var. İki yıl önce bir kitap müzayedesinde gördüm buna benzer yakışıksız durumları. Hiç de şık değildi. Eskiden para için böyle şeyler olmazdı. Hele kitabı almak isteyen bir üniversite hocasıysa... Belli ki üniversite hocası kitap ticareti yapmıyor; koleksiyonu için değil, araştırma için istiyor.

— Sahaflarda tanıdığınız "eski dönemin insanları" nasıldı?
— Burada bir zamanlar çok kibar insanlar vardı. Muzaffer Efendi, rahmetli Necati Bey mesela... İbrahim Manav eski bir sahaftır, benim de dostumdur. Zarif adamdır. Kızı Ayşegül de sahafların "ilk kadın üyesi"dir, pek şeker, iyi kızdır. Bu ananeyi halen devam ettirir. Ankara'da da Turhan öyledir. Bunun dışında artık yaygın olan "pahalıcılık." Daha da olmazı "yayıncılığa" geçiyorlar. Sahaflıkla yayıncılık aynı şey değildir. Ümit ederiz ki muvaffak olurlar. Allah, Muhittin Eren dostumu korusun.

— Neresinden baksanız, ayrı bir uzmanlık işi "yayıncılık..."
— Evet. Yayıncılık ayrı bir yetişme ister. Sahaflık da ayrı bir şeydir. Maalesef Türkiye'de yayıncı piyasası çok kontrolsüz. Her şeyden evvel insanların "kendini kontrol etmesi" gerekiyor

— "Eski tip sahaf" ne kadar kaldı?
— Eski tip sahaf pek kalmadı. Bir kere, bizim kitaplarımız çok dış yağmaya uğradı. Sahaflar çarşısı basit bir kitap-kırtasiye çarşısı haline geldi; Beyoğlu'na taştı. Eski sahafları da arıyoruz. Benim ümidim; Beyazıd Medresesi'nin yanındaki yerin tekrar canlanması... Umumi Kütüphane'nin orada, 1920'lerde bir İsmail Saib Efendi vardı. Melami'ydi İsmail Saib Efendi ve müthiş bir "hafızası" varmış. Oraya gelenler de anlatır bunu. Oscar Rescher (Alman şarkiyatçı Osman Reşat oldu) onun yönettiği bir toplantı için der ki; "Böyle bir seminer hayatımda görmedim." Adam hayran olmuş, kalmış burada. Ben ilk geldiğimde sahaflar, henüz daha bu kıvamındaydı. Çok eski Avrupa yayınlarını bulurdum. Osmanlı döneminin birtakım baskı eserlerini bulurdum. Asıl mühim olan, bu eserlerin bize sunuluşuydu. Son derece "hayırhah" bir biçimde, ilgilendiğimiz kitaplar ya son derece "ucuza" verilir ya da çok pahalı bir şeyse, "Al oku, getir" derlerdi. Birkaç ismin dışında, şimdi öyle bir şey yapanı kalmadı. O hava bir parça İbrahim Manav ve

onun kızı Ayşegül ile devam ediyor. Kitap tabii ki ticaret konusu. İnsanlar bundan geçinecek. Ama "kaba ticaret havası"nı kaldırmıyor. Peynirci dükkânında bile bir zarafet görüyorsunuz. Ama bu zarafet, sahaflarda kayboldu.

— *Sahafların temelinde "lonca sistemi" yok mu?*
— Eski sahaf tipi, "çelebi" bir insandı. Her dükkân bir sohbet yeriydi. Bu kısmen Beyoğlu'nda Simurg'ta devam ediyor; İbrahim'in dükkânı kalabalık. Kadıköy'de de biri var. "Müteferrika..." Simurg iyi şeyleri basmaya kalkar ama sağ olsun hiç ticaretten anlamaz. O kitaplardan hep içeri giriyor. Halbuki iyi şeyler bastı. Son derece zengin bir kitaplıktır Simurg. Sahibi İbrahim, çok orijinal bir adam, kedileriyle falan... Necati Bey ve Muzaffer Efendi çoktan gitti rahmete... Orası artık eski anlamında bir sahaflar çarşısı değil. Kitap da "ticaret konusu"dur. Bir şey diyecek halimiz yok ama inşallah yeni bir bilinç gelir.

— *Yeni bilinç, eskiyle de bütünleşmek zorunda değil mi?*
— Öyle anane filan bilmiyorlar. Tanıdığım genç sahaf kuşağından hiçbiri, eski sahafların dükkânına bile uğramamıştır.

— *Nasıl sahaf olacaklar? Geçmişi bilmeden?*
— Benim yaşımdan genç sahafların hiçbirini, eski sahafların dükkânında bile görmedim. Bırak eski bir sahafta çalışmayı, "müşteri" olarak bile görmedim. Nereden hangi anane ile ilişki kuracak ki?

— *Eski sahaflar, nasıl başlardı işe?*
— Onlar, babadan-toruna "çıraklıkla" başlamış. Hepsi "gönül tokluğu" olan adamlardı. Hoş insanlardı. Mesela, İsmail Saib Efendi, devrinin büyük âlimiydi. Yazılı eserlerinden çok, kültürü "sözlü" olarak devretmesiyle tanınır. O dönemin oryantalist bütün büyük adamları –Orhan Şaik de Nihal Atsız da– o medreseden geçmiştir. Herkese yar-

dım için raflardan kitapları indirtir, konuşur, yazdırtırmış. İbnülemin Mahmut Kemal İnal gibi sert biri değil İsmail Saib Efendi... Ve etrafındakilere de geçmiş bir tavırdı bu. Mesela Orhan Şaik de kendisine müracaat edene, doksan yaşında bile merdiven tırmanıp, lügat indirmecesine yardım ederdi. İsmail Saib Efendi'nin huyu geçmişti ona da...

— İsmail Saib Efendi'nin dünyasında "sözlü" aktarılan birikim, niye "yazıya" dökülmedi acaba?
— Yavaş yavaş döndü yazıya. Yusuf Sezgin, Carl Brockelmann'ın yayımladığı ve Arapça eserler bibliyografisi için kullandığımız bir kaynak olan G.A.S'ı (Geschichte des Arabischen Schrifttums) İstanbul'un birikimi ve malzemesi sayesinde çıkardı. Bu çalışmada, sahaf kültürünün, buradaki yardımlaşmanın, fişlemenin ve insanların çok büyük payı var.

— İlk kez kaç yaşında sahaflara gelmiş olmalısınız?
— Sana çok tuhaf bir şey. Ben "çocuk mahalle kavgalarını" anlatıyordum bir keresinde... Anlatırken "fantezi kattığımı" anladı bir ablamız. Leyla Hanım (sonra doktor oldu), "Sen git *Pal Sokağının Çocukları*'nı oku, böyle sokak çocuğu kavgaları orada var" dedi. On bir yaşımdayım ve ben geldim sahaflara, kitabı istedim. Esnafın biri, bana kitabı buldu ama maalesef son birkaç sayfası yok. Keyifle de okudum ben onu. Son sayfa kaldı öyle... Yıllar sonra literatürde onu değerlendirdim. Ünlü Macar yazar Ferenc Molnar'ın bayağı sosyalist bir eseridir. Budapeşte büyüyor, inkişaf ediyor. Her yerde binalar yükseliyor. Ucuz veya pahalı... Ve işçi mahallerinde çocukların oynayacakları oyun sahası yok. Oyun sahası için yapılan o mahalle kavgası, çocukların birbirinin kafasını gözünü yarması... Burjuvazi çocukları, konakların içindeki parklarda ama öbür çocuklar sokaktaki boş arsada... Nitekim çocuklardan biri, bu ağır kavgada yaralanıp öldükten hemen sonra, –bir vatan toprağı gibi– çocukların uğrunda savaştıkları "o arsanın"

etrafına çit çeviriyorlar, bir de "levha" asıyorlar ve oraya bina yapılıyor.

— *Küçücük bir çocukken, sahaflara "kendi kendinize" mi gelmiştiniz?*
— Gönderdi o zaman, Leyla Hanım, "Sahaflara git" dedi. Geldik. Demek ki muhitinde kitap okunursa, buluyorsun burayı. O zaman bu zaman, buradan geldim geçtim. Tabii önceleri buradaki yazmalar falan ilgimi çekmezdi. Ama "havası" hoşuma giderdi sahafların... Sakallı ihtiyarlar da olurdu, gençler de... Burada dolaşanlar da eski İstanbul'un ahalisiydi. Oturur insanlar, çay içilir, birtakım eski kitaplar karıştırılır. Bazen kulak veririm, hiç anlamayacağım kitaplar sorulur...

— *Merak ediyordunuz o kitapları...*
— Hiç unutmam "Peçevi"yi duymuştum ve çok gülmüştüm. "Peçevi" ismi de çok hoşuma gitmişti. Pecs şehrini ne bileyim? "Peçe" gibi falan... Şimdi artık burada Peçevi filan bulamazsın zaten, mümkün değil. Onun için bizim Hanefi'ye gideceksin.

— *Hanefi kim?*
— Hanefi, arşivin orada "fotokopi" yaparak geçinir... Müthiş hayırlı ve faydalı bir adamdır. Bütün bu eserlerin fotokopilerini yapar, ciltletir, ehven fiyatla satar. O olmasa hapı yutmuştuk. Yerli yabancı bütün literatürü bize Hanefi çıkartır. O insaflı fiyatla satar. Çok şeker bir adamdır. Müslümandır, bildiğim Malatyalıdır. Mesela yemek yapar, komşu fakir esnafa da yedirir. Ben çok fotokopi kullanırım. Yoksa para mı dayanır?

ON ALTINCI BÖLÜM

Özel Alanlar: Sinema, İran, Kitap vs...

"Tarih ders kitaplarını düşmanca fikirlerden arındırma projesi için; kitaplar getirildi, değiştirildi, tercüme edildi, okundu, tekrar yazıldı falan... Sonra akamete uğradı ve asıl feci olan şuydu: UNESCO'da bu işlere bakan genel müdür yardımcısının Paris'teki ofisinde meseleyi konuşmaya gittiğimizde, bu konunun 'dosyasının olmadığını' gördük."

"Tarihe dokunmak" denen şey, bu olsa gerek...

O Makaleleri Nasıl Yazıyor?

"Robert Anhegger çok yakınımı oldu. Bilim adamıydı; büyük Türkolog, oryantalist. İlber'i ona benzetiyorum. İkisinin de günlük yaşamda her şeyi gırgıra alıyormuş gibi bir halleri var. Onu ilk tanıyan, diyebilirdi ki, 'Nasıl o makaleleri yazıyor.' Ona karşılık Tietze, öyle değildi. Çok ciddi görünümlüydü. Robert ve İlber ise, aynı cins adamlar: Hem neşeli hem hayata bağlı, hem gülmeyi bilen, hem ciddiye almıyormuş gibi gösterip aslında kendi konularını son derece ciddiye alan, son derece ciddi çalışmalar yapan insanlar."

Sezer Duru
(Arkadaşı)

— İran'a çok özel bir ilgi duymuş biri olarak, bazı uluslararası kurumların da üyesi olmalısınız...
— Societas Iranologica Europaea, Avrupa İranistlerinin en büyük kuruluşudur. Bendenizi buraya "üye" olarak teklif eden, aslen Viyanalı olan, Berlin ve Bamberg'te hocalık yapan, (eksik olmasın beni her zaman destekleyen) şimdi artık Viyana'ya dönmüş bulunan ünlü İranist profesör dostum Bert Fragner'dir. Buraya üye olmak için birinin teklif etmesi gerekiyor.

— Ne zaman üye olmuştunuz?
— Aşağı yukarı on beş yıl, belki de daha fazla oldu. Benimle birlikte Türkiye'den iki kişi daha üyedir. Birisi İsmail Aka öbürü Tulga Ocak.

— Oraya "üye olmak" ne anlama geliyor?
— Avrupalı ülkelerin İranistleri arasına girersin. Kongreler olur, tebliğ verirsin. Maalesef bizim Türk kanadı, bir "komite" kuracak sayıda değildir. Bir "milli komite" kurduğumuz takdirde, bir gün burada da Avrupa İranistlerini toplayabiliriz. Bu da büyük bir noksandır. Çünkü Türkiye, İranistik sahasında bizden önceki nesil gibi değil. Yani bizden evvelki nesiller, o alana daha fazla hâkimdi. Onlar, daha orijinal insanlardı. Daha doluydular. Mesela, Tarih Kurumu'nun genel müdür yardımcısı ve kütüphane küratörü şimdi de IRCICA'nın kuratörü Sayın Mihin Lugal'ın babası Necati Lugal; hem Farsça hem de Sasani kültürünü çok iyi bilen bir İranistti. Adnan Erzi'yi o yetiştirmiştir. Adnan Erzi, eser vermemesine rağmen, onun İranistik alanındaki derin bilgisi takdir edilirdi. *İran Ansiklopedisi*'nin heyetindeydi.

— Bilgisi –kitaba olmasa da– en azından ansiklopediye yansımış.

— Evet. Faruk Sümer gibi önemli Türk tarihçileri, İran tarihçileri tarafından benimsenir... Çünkü yaptığı tetkikat, orayı da kapsıyor. Sonra... Fars edebiyatının belirli dallarında ismi geçenler vardı değil mi? Mesela, Ali Nihat Tarlan... Ama daha çok rahmetli Tahsin Yazıcı'yı; Türkiye 12 Eylül'de 1402'liklere katarak, ona haksızlık etmiştir. Anlaşılmadı olayın nedeni de... Çok çok ayıp oldu. Avrupa'da falan çok ayıpladılar bizi o olaydan dolayı. Sonra benim sevgili ve muhterem hocam Meliha Anbarcıoğlu... Bu nesil sahneden çekiliyor. Toktamış'ın (Ateş) babası Ahmet Ateş Hoca öldüğünde, (ben hatırlıyorum) Fransa'da Aubin, "İranistik dünyası için her sayfası altın olan birini kaybettik" diye yazmıştı. O, bu âlem için biraz da genç gitti; kalp hastasıydı, aniden gitti. Şerafettin Yaltkaya da çok önemli biridir. Mevlâna ülkesi burası. Bir Mesnevi kültürü var. İranistik sahasında Abdülbaki Gölpınarlı gibi beynelmilel alim bir daha gelebilir mi? Bırak Türkiye'yi, hiçbir yerde gelemez. Bizde de gelemiyor.

— Abdülbaki Gölpınarlı'yı tanımış mıydınız?

— Abdülbaki Gölpınarlı'yı tanıyamadım maalesef. O İstanbul'daydı, ben Ankara'da... Rahle-i tedrisine oturamadım.

— "İsmini" çok yakından bildiğiniz Abdülbaki Gölpınarlı'nın "cismi" ile tanışamadınız demek.

— Ankara'da bir zat vardı; İranlıydı, İstanbul Üniversitesi'nin eski hocalarındandı, oradan ayrılmış ve Ankara'ya (İran Kültür Merkezi'ne) geçici olarak gelmişti: Ali Milani. Musaddık'ın devrinde, bir ara Saray'daki ıslahat komisyonunda üyeymiş. Dolayısıyla yakın İran tarihiyle ilgili birtakım entrikaları da biliyordu (ya gördüğü ya kenarında bulunduğu şeyler). Onun sohbetleri benim çok ilgimi çekti. Sonuçta, beni yakın dönem (19. ve 20. asır) İran tarihine yöneltti.

— Ali Milani ile tanışmanız hangi yıllara denk geliyor?
— Ben onunla 80'li yılların başında tanıştım. Üniversiteden ayrıldığım yıllarda çok görüşürdüm kendisiyle. Yaptığım İran gezisi için de çok istifade ettim ondan. İran'da nereyi göreceğimi, ne yapacağımı o sayede öğrendim. Bunu da burada şükranla kaydediyorum. Memleketinden uzak düşmüştü. Belki birçok İranlı gibi o da "son umut" olarak İslam Devrimi'ni gördü. Ama zannediyorum sükût-u hayale uğradı. İran münevverleri hep "bekleyiş ve arayış" içindedirler, o bakımdan eski Rusya münevverlerine çok benzerler. Sonuçta da sükût-u hayale uğrarlar. Bir memleketin değişmesi, maalesef global, toptan ve hızlı araçlarla ya da "sihirli değnekle" olmuyor. Bir sistemin kurulması "çok yavaş" ve "öz gayretlerle" olur, bunu bilmek lazım. Önce çalışacaksın, üretimi artıracaksın, üretim artmadan olmaz.

— Türkiye'nin İranistik alanında, elindeki imkânları iyi kullanmadığını mı düşünüyorsunuz?
— Biz gerilemişiz o sahada. Nasıl telafi edeceğiz bunu?

— Nasıl?
— Bir kere İran'a adam salacağız. İnsanlar İran'ı tanıyacak. Biz senelerdir İran'a gidemedik. Şah devrinde fakirlikten gidemedik. Şimdi de onlar mürteciymiş diye, gidemiyoruz. Mürteci falan... Kültürümün temelini teşkil eden bir ülkeyi tanımayı, görmeyi bırakacak mıyım? Yani Avrupalıları koymuyor adamlar İran'dan içeri... Biz de bu fırsattan istifade gitmiyoruz.

— Diyelim ki, bizim cephede bir tavır değişikliği oldu ve araştırmacıların İran'a gitmesine ters bakılmıyor... Peki Iran'ın yaklaşımı nasıl? Orada Türk araştırmacıların çalışmasına Iran izin veriyor mu?
— Veriyor. Bizi vizesiz alıyor İran. Bir şey yapmasan bile, hiç değilse git gez gör. Bir kütüphaneye gir. Ben gittim. "İran'a doymadan ölmem" dedim. Çünkü ben bu kültürü

seviyorum. Bu ülkeyi iki sene görmesem hasta olurum. Bu kadar açık. Komünistmiş, faşistmiş yok fundamentalistmiş, bana çok şey yazmaz! Maalesef Türkiye'de bürokrasinin bazı yüzeysellikleri var. Ben sansüre ve tedbire karşı bir adam değilim. Fakat cehaletin hükmettiği bir sansür, son derece tehlikelidir ve maalesef Türkiye'nin bürokrasisi kasaba kafalıdır. Hiç zannetme ki, sadece İçişleri Bakanlığı böyle... Dışişleri de böyledir, çok monden geçinir ama... Biz senelerce Sovyet Rusya ile kültürel bakımdan ipi kopardıysak, bunda biraz da bizim bürokratların katkısını ararım ben. Amerikalıların, Hollandalıların ve Almanların da Rusya ile arası iyi değildi. Onlar da anti-komünist dünyadandı... Ama Harvard Üniversitesi, Sovyet arşivlerini zamanında boşalttı, hepsini mikrofilme aldı, götürdü. Yani Moskova'da eski merkezi devlet arşivinin en önemli parçaları, çoktan mikrofilmlerle Harvard'a gitmişti.

— *"Araştırma" başka, "ilişki" başka mı?*
— Bilmek başka... Adama bunu anlatamıyorsun. Yani mesela, orada bir burs bulsa biri, gidemiyor. O zaman devlet olarak kendin burs ver gönder Rusya'ya... Ondan da hiç bahis yok. Ama bizimkiler, Amerika'da Turkish Studies Center kuruyor, ona para yatırılıyor milyonlarca dolar. Sen ilk önce kendi memleketindeki Slavistik, Arabistik, İranistik, Yahudi tetkikleri ve Balkan tetkiklerini geliştir. Hoca yoksa, parasını ver, hocayı tut getir. Burs ver gidelim, okuyalım falan... Bunların hiçbiri yok kardeşim; gayet yavan, köksüz, derinliği olmayan bir düşünce yaygın Türkiye'de... Umumen biz çok becerikli, çok çalışkan insanlarız. Bizde olmayan şey "derinlik"tir.

— *Türkiye'nin Iran konusunda "araştırma" açısından durumu nedir?*
— Tetkik etmek lazım. İran'ı bilmiyoruz... Ahamaniş-ler'den ve Sasaniler'den bu yana, eski İran tarihini etüt etmemiz ve öğretmemiz lazım, uzmanımız yok, getirtmemiz

lazım. Bu uzmanları İran'dan da getirtebilirsin, Avrupa'dan da... Çivi yazısı İran tabletlerini okuyacak o uzman, Sasani yazılarını okuyacak, o devirleri bilecek. Princeton Üniversitesi, İslam hukukunu ve İran hayatını öğretmek için Ayetullah Hüseyin Müderrisî'yi getirtiyor da biz niye getirtmiyoruz? Bu uygulamayı yapan Amerikalılar fundamentalist mi? Biz niye almıyoruz buraya öyle birini? Bak bakalım adamlar ne diyorlar? Maalesef Atatürk devrinde tahılla beslenen; incir, üzüm satarak geçinen Türkiye, ufku ve vizyonu itibariyle bugünkünden çok daha ileride idi. Atatürk adeta "ben bu dünyaya Üçüncü Dünyalıların yolundan değil, Birinci Dünyalıların arasından bakarım, o tribüne çıkarım" iddiasındaydı... Ve tahılla geçinen bu ülke, Bizantinistik alanında yurtdışına doktora öğrencileri yollamış; bence hiçbiri Bizantinist olup gelmemiş o ayrı. Burada, hükümetin niyeti önemli.

— Roma-Bizans uzmanı yeterliliği açısından bugün ne durumdayız?

— Türkiye, Bizantinistik alanında üç kişiyi yurtdışına yollamıştır. Eğer oradan bir şey çıkmadıysa, o çocukların kabahatidir, Türkiye devletinin değil... Macaristan'a bilmem nerelere insanlar yollanmıştır. Buraya adam getirilmiştir. Hiç kimse almazken, Nazilerden kaçan değerli hocaları biz almışız. Hem de Amerika'dan önce... Amerika almıyordu o zaman onları... Biz aldık. Düşün Hollanda'da tutunamıyor, Fransa'da iş bulamıyor adam, Türkiye'ye geliyor. Dil Tarih Fakültesi bu sayede kuruluyor. Dil Tarih'te o zaman, yüz elli (sonra beş yüz tane oldu) talebe okuyor. Yani "dışarıda adam kalmasın" diye beş bin talebe yığmıyorlar... Beş yüz talebe okuyor. Şimdi böyle bir zihniyet yok. Bugünün insanları "heyecanları" itibariyle de "ufuk"ları itibariyle de Atatürk devrinin gerisinde. Türkiye bugün, birçok dalda ileri ülkelerin arasında olabilir, ama kafa bakımından, kültür bakımından, tarihe bakış bakımından Üçüncü Dünyalı. Hatta onların bile gerisindeyiz. Bir Hindistan değil burası.

Tunus'taki CIEPO Kongresi'nde (1982).

Hintlilerin münevveri her sahada öne çıkıyor. Ben Moskova'dayken, arşiv toplantısında iki Hintli geldi. Hint aksanlı Rusçayı ilk kez orada duydum. Ama adamlar, her dili konuşuyordu ve her işi de yapıyorlardı. İşte o Hindistan, onun için Üçüncü Dünya değil aslında... İstediği kadar kişi başına düşen geliri Türkiye'nin altında olsun. Üçüncü Dünya'da gezinen sensin...

— Osmanlı tetkikleri cephesine geçecek olursak...

— Osmanlı tetkikleri konusuna gelince... Zannediyorum Mantran ve Irene Melikoff'un zorlamasıyla beni ilk defa 1982'de Tunus'taki "Comité International d'Etudes Pre Ottomanes et Ottomanes" (CIEPO) çatısı altında, Osmanlı öncesi ve Osmanlı Etüdleri Uluslararası Komitesi toplantısına çağırdılar. Ben o zaman genç bir doçenttim. Ondan evvelki toplantılarına gitmedim; çağrılmadım da... Abdülcelil Temimi'nin düzenlediği toplantıda bir tebliğ verdim.

— 1982'de ilk kez katıldığınız o CIEPO toplantısında verdiğiniz tebliğin konusu neydi?

— O tebliğim, Lübnan'la ilgiliydi. Lübnan meselesini tarih ve edebiyatında başarıyla ele alan çocuğun adı, Engin Deniz Akarlı'dır. Princeton'da yetişmiştir. Orada Martin diye bir hoca vardı; daha çok tutor (özel öğretmen) tipiydi, yazdığı bir şey yoktu. Benim bildiğim, bir kitaba bir kontrandü (açıklama yazısı) yazmış. Ama öyle bir kontrandü ki, okumalısın. Adamın başka bir kitabı mitabı da yok. Müthiş bilgili biriydi. Oraya gidip geldiğim sırada, onunla hayatımda birkaç saat görüşebildim.

— *"Oraya" derken... neresini kastediyorsunuz?*
— Princeton'a... Bir ara ben Princeton'a çok gidiyordum. Hatta söylerlerdi: "Yılda üç kere gelir. Seyyar hoca" diye... Engin, orada onun talebelerindendi. Epey yakınlık edinmiş. Lübnan sorununu aldı yazdı. Ondan sonra da Engin'in bir eserini okumadım. Ama o iyi bir kitaptır. İşte... Benim Lübnan sorunu üstüne yazdığım makale, bu kitap "çıkmadan evvel"di. Lübnan'ın 19. asrına duyduğum bir ilgi sonucu yazmıştım o makaleyi... Ve *Magrip Tarih Etüdleri* (Revue D'Histoire Maghrebine) dergisinde kaldı. İşte o kadar. Ama benim için önemliydi. Çünkü o katıldığım "ilk" CIEPO toplantısıydı. Çok gençtim. 82 yılı olduğuna göre otuz beş yaşındaydım. Gecikmiş bir şeydi ama benim için ilkti. Bugün CIEPO'da başkan yardımcısıyım. Ama CIEPO da eski CIEPO değil, onu da söyleyeyim. CIEPO'da gördüğüm bir şey var: Bizim Türk hocalar bir giriyorlar komiteye, çıkmayı bilmiyorlar. Halbuki başka bütün milletlerin temsilcileri; bu tip ilmi cemiyetlerde altmış beş yaşında falan tahliye ediyorlar kendilerini...

— *CIEPO'da da "kan tazelenmeli" ve oradaki üyelerin de "bunu sağlamaya dönük davranması gerekir" diye düşünüyorsunuz anladığım...*
— İnsanlar altmış beş yaşında, bilemedin yetmiş yaşında giderler... Gitmeliler. Daha fazlasına lüzum yoktur. Bir kere buna yetişecek enerjin de yoktur, vaktin de... Geriden yürüyenlere bırakmak lazım işi...

— *Gençlerin önünü açmalı değil mi?*
— Bunu yapmayı Doğu Avrupalılar ve bizimkiler bilmez. Hele de bizimkiler... Yapışır kalırlar bir yere... Git desen gitmez. Üstelik komitede "şekil icabı" falan da oturmaz. İstifa etme de hadi "şeklen" otur. Hayır. Bir de işleri yönetmeye kalkıyorlar. İşte o hiç olmaz. Her şeyin bir yaşı vardır. Benim için mesela, CIEPO beş yıl daha ömrü kalmış bir yerdir. Ondan sonra gitmem ben oraya. Her şeyin bir zamanı ve yeri var. Tabii ki, orası bizi, beynelmilel Osmanlı tetkikleri camiasına açan bir kuruluştur. O kanaldan açıldık beynelmilel camiaya... Hoş ben ondan evvel, dediğim gibi, ayrı bir kanaldan Balkanlar'a ve Almanya'ya sızmıştım. Almanca konuşulan muhite, Balkan muhitine falan... Benim için önemliydi bu. Ne yazık ki, ömrümüzün büyük kısmında Rusya komünistti ve Türkiye'ye kapalıydı.

— *Rusya'ya tarihsel olarak çok ilgi duyduğunuz halde, tam emek veremediniz....*
— Çünkü o alana giremedik. Buna durum müsait değildi. Geç vakte kaldı. Burada Tarih Kurumu'na gelen birkaç kişiyi tanımakla geçti ömrümüz. Moskova'ya gidemedim. Oradan buraya gelenler de sınırlıydı. O bir talihsizlik benim için maalesef...

— *Viyana'da yapılan (ikinci kez) katıldığınız CIEPO toplantısına gelince... Orada İkinci Viyana Kuşatması üstüne bir makale sunuyorsunuz...*
— Evet, o toplantıya bizimkiler (Tarih Kurumu) itiraz etti. Çünkü, o sırada Kuşatma'nın 300. yıldönümüydü ve 250. yıldönümünden kalan "kötü anıları" vardı ihtiyarların. Kuşatma'nın 250. yılı 1933'te Viyana'da çok kötü "anti-Türk" bir şamata olarak kutlanmıştır. Bunu da anlamak lazımdı. Çünkü Avusturya o sırada "Nazizm" karşısında, kendine "yeni bir milli kimlik" arıyordu. Ondan evvel, "Alman-Avusturya" demek ayıp değildi. Öyleydi zaten... Ama baktılar ki, "Almanlık" başka bir kimliğe bürünüyor; o zaman,

ister liberal olsun, ister Yahudi olsun, ister sosyalist olsun Avusturya'da yaşayanlar, "Avusturyalılığa" sığınmak istedi. Zaten o zamanki tutucu diktatör Engelbert Dollfus ve arkadan gelen Schuschnig de buna eğilimliydi... Bu idare, Almanya'dan çok, "İtalyan faşizmine" meylediyordu. 1930'lar... Avusturya'da bir yandan Almanya'ya karşı "muhafazakâr" bir sağ rejim ve Avusturyalılık dönemi... Ama bir yandan da Naziler bindiriyor. Halk tabakası, küçük burjuvazi içinde, Alman militarizmi ve Nazizmine meyyal takımlar da var. Böyle bir kavganın ortasında insanlar; "kimliği tayin eden" bir olay diye II. Viyana Kuşatması'nın 250. yıl kutlamalarına önem verdi. İşte bunu anlamamış bizimkiler... 1983'te de "aynı şey" olacak diye beklediler. Alakası yok. Tietze, bunu CIEPO adına kendi başına tertipledi; "ara seminer" diye... Tietze'yi çok severdim. Gittim ben oraya...

— *Bağımsız biri olarak mı gittiniz?*
— Evet. Bağımsız gittim. Cebimden bir sürü para verdim. Tam da verdim sayılmaz. Çünkü, on beş gün sonra Münih'te Kongre vardı. Ve izleyen hafta içinde Amerika'da İkinci Viyana Kuşatması üzerine yine bir sempozyum... Üçüne de gittim.

— *"Zincirleme" bir durum oldu yani...*
— Ne tuhaf şey; Münih'teki toplantının konusu "Balkanlar'da iki Harp Arasında Federasyon Projeleri"ydi... Amerika'daki toplantı ise, İlhan Başgöz'ün Denis Sinor ile birlikte tertiplediği bir şeydi. O toplantıya Macarlar çok gelmişti. Çok şey öğrendim orada. Benim tebliğim de beğenildi. Viyana toplantısında da aynı konuyu anlatmıştım. Osmanlı'nın 17. Yüzyıl'ı...

— *17. Yüzyılı derken tam neleri anlattınız?*
— Harp sıralarında Anadolu'nun durumunu falan..

— *Neydi 17. yüzyılda Anadolu'nun durumu?*

— Çok kötü... Sistem bozuluyor. Özellikle de savunma sistemleri... Ağır vergiler geliyor. O makalem yayımlandı. İlginç. Mesela, asayiş nasıl korunuyor o sırada? Türk devlet yapısı hakikaten çok enteresan. İktisadi sıkıntı olabilir. Yenilgi de olabilir. Hatta kıtlık olabilir.

— *Devlet, vergi toplanmasını da yönetemeyebilir. Ama...*
— Ama "asayiş," inanılmaz. Onu bu vesileyle görüyorsun. Müfettiş Paşalar var. Al sana Tek Parti dönemindeki Doğu'ya yollanan müfettişler... Olağanüstü Hal Bölgeleri... Bu uygulamalarla da benzerlik gösteriyor. Enteresan mekanizmalar doğuyor "asayişi sağlamak" için... Onun üzerinde durmuştum. 17. yüzyılda Osmanlı Anadolu'da nasıl kendini "*recover*" ediyor (yeniden yapılandırıyor). Üretim yok. Bürokratik manüplasyon ise var ve müthiş. Üretimde artış yok. Çünkü değişmiyor cemiyetin yapısı... Viyana'da anlattığım konu ise, daha ilginçti: "İkinci Viyana Kuşatması sonrasında Balkanlar'daki milliyetçilik." Yavaş yavaş nasıl türüyor Balkanlar'da milliyetçilik? Orada Balkan teorilerine ağırlık verdim. Hakikaten ilk milliyetçi yorumlar "ruhban" sınıfı arasında çıkmıştır ve Fener Patrikhanesi bunlara çok uzak ve karşı.

— *Nasıl? Ruhban sınıfı nasıl ve neden ayaklanıyor?*
— Daha evvel Balkan entelektüellerinde, özellikle Bulgarlarda müthiş bir Helenizm kompleksi var. Ruhban kesimi zamanla Helenlerden uzaklaşıyor. Oysa "en yakın olması" beklenen kesimler bunlar. Ama öyle olmuyor. Uzaklaşıyorlar. İlk Bulgar milliyetçilerinin kim olduğu biliniyor. Ama enteresan olan, bu ayaklanmanın "yapısal nedenleri..." Çalışırken, görüyorsun ki, bu yapısal durumu "başka kaynaklardan" da doğrulamak lazım. Adam, orada bir Rönesans'tan bahsediyor. Bu kadar abartılamaz. Ama Bulgarların iddiasını (teorisini) Türk belgeleriyle doğrulaman lazım. Ya iteceksin ya da kabul edeceksin. Sonuçta ben "doğrulamaya" muvaffak oldum.

— *Enteresan. Nasıl oldu?*
— Paris'te Quai D'Orsay'de kaynaklara bakarak çalıştığım sırada, Fransa Kralı'na, "Katolik olmak isteyen" Bulgarların müracaat ettiğini gördüm. Milli kimliklerini bulabilmek için Rum (Roma) Ortodoks Patriarkası'ndan kurtulmak istiyorlar önce... Rum (Roma) Ortodoks Patriarkası'nı fazla "Helen" buluyorlar. Bu çok ilginç. Çünkü o sırada Bulgaristan'ın laik okur yazarının da bu kadar yüksek şuuru olamaz. Bulduğum o vesikaları koydum mesela... Bir-iki tane çıktı vesika... Ama o kadarı da yeter durumu anlamaya... Sonrası bizim Osmanlı kaynaklarından çıkıyor. Manastırlara ne kadar "imtiyaz" verilmiş? O imtiyazları böyle bir çerçevede değerlendireceksin. Yani, Bulgaristan'ın ayakta kalan tek milli müessesesi manastırlar. Okulu yok çünkü. Ne olup bitiyorsa manastırda... Manastırda yaşıyordu Bulgarlık.

— *O sırada milliyetçilik akımlarının "kaynak" noktası da manastırlar oluyor yani...*
— Sonra, bunun üzerine Bulgar uleması arasında birtakım arkadaşlarla tanıştım. Onlardan bir tanesi Yordan Yordanof'tu. O da bir müddet sonra, "kilise" konusuyla uğraştı. Kuyumciyeva gibi müzikolog arkadaşlara rastladım. Onlar, Bulgar halk ve kilise şarkılarını inceliyorlardı.

— *"Müzik cephesi" sizi hangi noktaya götürdü?*
— Destekledi bu tezi. Onlarla temas kurabilmiş olmanın faydası bu oldu.

— *"Arkadaşlık kurma" yeteneğinizin yüksekliği, tarih planında da bambaşka bir açılım sağlamış demek...*
— Ben bunları tanıdım. Sonra birini daha tanıdım: Virginia Paskaleva (inşallah sağdır). Çok ilginç bir arkadaştı. Evlenmemiş, çocuğu olmamış, ama yetimhaneden bir çocuk alıp büyütmüş. Kazada ölen bir mühendis ailenin kızıydı bu çocuk. Onu büyüttü adam etti. Enteresan bir kadındı, Almanca biliyordu; Bulgaristan'ın Avusturya ile ilişkileri üs-

tünde duruyordu. Onun çalışması da; yavaş yavaş Helenizmden ve Helen eğitiminden kopacak olan Bulgar –burjuvazisi demeyelim de– zengin sınıfının ipuçlarını veriyordu... Sonra, Macar historiyografisinden bazı makaleler buldum. Bulgar tüccarların, Macaristan'da, Transilvanya'da yerleşen ve hatta "asalet unvanı" alan temsilcileri olmuştu. Almanlaşıyorlardı yani... "Almanlık" çok erken sızıyor Balkanlar'a... Almanca, çok önemli Balkan kültürü için. Bilhassa Bulgaristan, Romanya ve Sırbistan'da... (Bugün Balkan milliyetçiliği için yazan Maria Todorova, ünlü Todorov'un kızıdır o zaman genç bir asistandı.)

— Osmanlı'ya rağmen?
— Evet tabii... Batılılaşma dediğiniz şey; aslında bizden –zayıf da olsa– daha erken başlıyor orada... Ve Fransa'dan, İtalya'dan önce, Almanca yoluyla gerçekleşen bir etkilenme bu...

— Almanca niye, nasıl?
— Ticaret yapıyorlar. Ticaretten kaynaklanıyor bu ilişkiler. Tabii, bütün bu faktörler arasındaki ilişkiyi bağlamak lazım.

— Tanıştığınız "müzikologların" çalışmaları, peşini kovaladığınız konuya nasıl bir "katkı" yaptı? Tam anlayamadım.
— Çünkü böylece, Bulgarca'nın, "kilise şarkılarında" yaşadığını görüyorsun. Kilisedeki yüksek rütbeli ruhban, buradan (İstanbul'dan) tayin ediliyor, yani Helen... Bulgarca okuyup yazması (liturjisi) yok. Ne var? Köy papazının Bulgarca verdiği vaaz var. Ama asıl yaşanan şey; Bulgarca şarkılar, ilahiler, kilise neşideleri falan... Onlar tutuyor kiliseyi ayakta. Müzik çok önemli... Çok çok önemli. 1978, 80, 81, ve 82'de bu çerçevede yaptığım çalışmalar sırasında, Bulgaristan'da Todorov, uluslararası kongreler düzenliyordu. Ben o kongrelerin dışında, "milli kongrelere" de gitme-

ye başladım. (Anlattım daha önce.) Bir tanesi Burgaz civarında Primorska'daydı. Mutafçiyeva'yı o zaman tanıdım. Bizim tarihçi meslektaşımız ve büyüğümüzdü Mutafçiyeva... O kadının tarihi romanları, mesela *Cem Sultan*, bizde yazılan tarihi romanlardan iyidir. Çünkü, arkada iyi kötü bir edebiyat var; başka edebiyat eserlerini okuma geleneği var. Dil biliyorlar. Mutafçiyeva'nın babası Peter Mutafçiyev, çok meşhur bir Bizans uzmanıdır.

— CIEPO toplantılarına küçük bir geri dönüş yapacak olursak... CIEPO'da ne zaman başkan vekili olmuştunuz?
— Galiba katıldığım (Tunus, Viyana, Münih'teki) üç kongreden sonra, Avrupa'da artık "kongre kuşu" oldum. Ondan sonra da çok toplantıya çağrıldım. CIEPO'nun toplantılarına devamlı katılan "genel kurul" üyesi oluyor, sonra bir aşamada da seçilirse "*executive*" üye (yetkili üye) oluyor. Yanlış hatırlamıyorsam bir Ankara toplantısında (x toplantı) "*executive*" üye seçildim. Çeşme'de yapılan toplantıda ise "başkan vekili" yapıldım. 2002 yılında Londra'da yapılan toplantıya da "başkan vekili" olarak katıldım.

— Tarih alanında başka hangi kurumlarla "üyelik" ya da başka biçimlerde bağımız var?
— 1995'ten beri "Atatürk Dil Tarih Kültür Yüksek Kurumu" yönetim kurulu üyesiyim. Yönetim kurulu üyesi olduğum için tarih, dil vs. gibi alt kurumlara üye olamıyorum. Kanun öyle. Yani o Yüksek Kurum'un yönetim kuruluna giren veya o kurumun başkanı olan adam, (garip bir kanun hükmü o) alt kurumlarda üye olamıyor.

— Bu ne demek oluyor? Ben anlamadım.
— Ben de anlamıyorum gerekçeyi... Güya üstte olanın, alttakiyle irtibatı olmamalıymış.

— Alt kurum mesela hangisi?

— Alt kurum; Tarih Kurumu, Dil Kurumu, Kültür Kurumu falan... Şu anda kanun "mülga"dır, yani hepsi iptal edilmiştir. Onun için de bu kurumlar "üyesiz"dir. Durumun böyle oluşunu ben, "kanunun kötü hazırlanışı" kadar, maalesef bu işin içinde olan bazı arkadaşların da "kötü niyetli" faaliyetine bağlıyorum. Üst ve alt kurumların hepsi üyesizdir şu anda.

— *Şimdi şu sırada Tarih Kurumu'nun hiç üyesi yok mu?*
— Hayır hiç yok üye.

— *Tarih Kurumu diye bir şey yok yani...*
— Hem evet, hem hayır.

— *Çok güzel! Tarih Kurumu ile sizin öteden beri bir sıkıntınız olmuş galiba...*
— Ben bu Tarih Kurumu'na 1978'den beri hep üye adayıydım. Bir seçimler olur, seçildin denir, seçilmedin denir, gider.

— *UNESCO sayfası nasıl açıldı hayatımızda?*
— UNESCO çatısı altındaki görevlere doğru çekilmem, 1982 sonrasında bizim rahmetli Prof. Suat Sinanoğlu Hoca sayesinde oldu. Sinanoğlu beni Türkiye'de hümanist geleneğin üyelerinden sayardı. "Klasik Çağ" Araştırmaları Derneği'ne de üye yaptı onun için. Aslına bakarsan, o derneğin üyeleri içinde bu şartı yerine getirenlerdenim. Çünkü klasik dünya, Roma Hukuku, Osmanlı ilişkileri üzerinde yurtdışında yayımlanmış makalelerim de var. Beni önce UNESCO'nun "tarih ders kitaplarını düşmanca fikirlerden arındırma" projesine dahil etti Sinanoğlu. Bu projeyi Türkiye teklif etmişti. Dünyada böyle bir konu gündemde değilken, biz çıkardık o projeyi ortaya... Proje, ilk kez Balkan ülkeleri arasında başladı. Orada çalıştık. Yuanna da komisyondaydı.

— *Ioanna (Yuanna) Kuçuradi'yi kastediyorsunuz, değil mi?*

— Evet. Çok iyi çalışırdık onunla. Şimdi bir araya gelmeye vakit bulamıyoruz herhalde. Tarih kitaplarını düşmanca fikirlerden ayıklama çalışmaları, başlangıçta çok iyi gitti. Atina'da toplandık. Todorov (Bulgarlar) o zaman bu işle ilgilendi. Zamanla Bulgaristan milli komitesiyle falan temaslarımız başladı. O zaman Amadou Mouhtar M'Bow vardı UNESCO'da... Ve Balkanlar'da da Todorov çok hâkimdi. Todorov, hiç şoven olmayan bir Bulgar'dır. Ben, Bulgar meslektaşlarla Yunanlılarla olduğumdan daha sıkı, daha güvenilir ve daha kalıcı işler yaptım. UNESCO'da "İnsan Bilimleri" alt komitesi denen basamaktan başlayarak, zaman içinde "tanınmış şahsiyetler" kategorisinden "Genel Kurul Üyesi" oldum. Genel Kurul Üyesi olmak için "tanınmış şahsiyetler kategorisi" diye bir şey vardır. Çeşitli adaylar gösterilir. Genel Kurul onlardan (on iki kişiden üçünü, dördünü) seçer. Daha sonra da "yönetim kuruluna" üye gösterdiler, seçildim.

— *UNESCO Türkiye çatısı altında oluyor bunlar, değil mi?*
— UNESCO Türkiye Milli Komisyonu bu. O zaman komisyonda ilginç kişiler vardı; mesela Refik Erduran vardı, halen vardır. Gazeteciler cephesinden gelen Recep Bey vardı. *İsyancılar*'ın yazarı Recep Bilginer... Komisyon'da daima büyükelçiler bulunur bir-iki tane... UNESCO nezdindeki temsilciler falan... Mesela, büyükelçilerimiz İsmet Birsel'i ve Pulat Tacar'ı oradan tanırım... Hıfzı Topuz geldi bir ara. Üyemizdi. Uygur Tazebay vardı; YÖK'ün genel sekreteriydi. O nedenle, herkes ona soğuk durur gibi oldu ama... Hayır, çok akıllı, dosyaya hâkim, yardımcı bir bürokrattı; çok sevilen bir arkadaş oldu son döneme kadar... Bir dönem onunla birlikte "başkan vekilliği" yaptık UNESCO'da... Sinanoğlu'ndan sonra, çok kısa bir dönem Oluş Arık başkan oldu. Sonra da Arsın Aydınuras; Fen Fakültesi'nden bir arkadaş bu. Son zamanda üye tertibi bir parça değişti.

— *UNESCO çatısı altında on yılı aşmış olmalısınız.*

— Ne on yılı? Çok daha fazla, on altı yıl falan artık... Eğer o "alt komite üyeliklerini" falan da sayarsan yirmi yıl... Zannediyorum 88'den bu yana yönetim kurulundayım. Haziran 1993'te (Türkiye) UNESCO'da Başkan Vekili oldum. Yirmi yıldır oradayım, ilişkim hiç kopmadı.

— *Bir "tarihçi" olarak, UNESCO'nun fonksiyonlarına ilişkin daha farklı gözlemleriniz olmuştur.*
— Ben Amadou M'Bow'un Amerikalılar tarafından elendiğini gördüm. Onun yerini alan Ispanyol Federiko Mayor, gayet kötü bir bürokrat, berbat bir tipti. Avrupa'nın dünyayı düzenlemesi buysa, doğrusu alkış tutarım!!! Daha önceki, zencileri doldurmuştu UNESCO'ya, bu da Hispanikleri (İspanyol kökenlileri) doldurdu oraya. Afrikalıların yerine, Hispanikleri... "Hangisi daha hayırlı" dersen, ben, "Afrikalılar" derim tabii... Senegalli Genel Direktör M'Bow'un bir projesi vardı; "Dünya Tarihi..." Bu projenin başında (öyle bir dünya tarihi olmaz ama) Traure vardı, büyük bir tarihçi değildi fakat ciddi bir adamdı, Afrika'yı biliyordu.

— *Tam nereliydi bu adam?*
— Boylu poslu bir Moritanyalı. Irkının seçkin temsilcisi ve dürüst bir adam. Çok severdik biz onu, o da bizi severdi. Senegalli Amadou M' Bow takımındandı. Biz çok iyi geçindik o dönemde Afrikalılarla. Afrika tarihinin Afrikalılarca yazılması ve ortaya çıkması onun başarısıdır. Tek başına bu kadarı yeter.

— *"Bu başarıldı" mı diyorsunuz?*
— Evet. "Afrika Tarihi" çıktı ortaya... Ve bilmediğimiz bir şeyler. Projenin esası oydu, millî tarihçilere yer verecekti. (Afrika'yı gayri Afrikalılardan dinlemekten bıktıydık yani.) Fevkalade şeyler çıktı ortaya. Bu seri mükemmeldi.

— *Sonuçtan memnunsunuz anladığım...*
— Evet. Federiko Mayor zamanında ne yapıldı? Hiçbir

şey. Yapılanların hepsi palavra. Bunu objektif olarak söylüyorum. Çünkü, kaç projeye katıldım. Mesela İpek Yolu projesini yürütenlerden biriyim. O en iyisidir.

— *Nasıl bir projeydi "İpek Yolu?"*
— Projenin başında Senegalli Dudu Diene vardı. İpek Yolu üstündeki ülkelere, çok güzel seyahatler yaptık, makaleler yazdık, sempozyumlar düzenledik... Ben o zaman Venedik'te Pen Club toplantısına katıldım ve tebliğ verdim. Venedik'e gitmelerimin birinde, bizim Türk Hava Yolları (helal olsun!) bavul kaybetti. Esenboğa'dan bavulu uçağa vermemişler bile... Bir de Türkiye'ye döndükten sonra, "Gelip alın" falan demez mi biri? "Şimdi genel müdürü ararım" deyince kapıma bıraktılar...

— *"Sıfır eşya" ile ne yaptınız Venedik'te?*
— Venedik'te pazardan kıravat mıravat alarak idare etmeye çalıştım. Allah'tan evraklarım ve bazı iç çamaşırlarım elimdeki çantadadır (o tedbirim vardır). Umman Sultanı'nın gemisinde kalıyoruz. Sultan'ı çok takdir ettim. O gemi sağlam ve son derece fonksiyoneldi fakat hiç lüks yoktu.

— *Hiç lüks?*
— Hiç. Sultan Kaabus'un gemisiydi. Müthiş bir törendi o. Venedik Senatosu'nda bir toplantı yapıldı.

— *Venedik'teki tören ne içindi?*
— Uğurlama töreni. Gondollarla gemiye çıktık. Gemiyi her mahalleden bir fregatte içinde ananevi kıyafetli temsilciler uğurluyor... Ve tam kazıklar aşıldı, Venedik'ten dışarı çıkacağız; trompetler ve borular çalmaya başladı. Biz çıkarken "Greenpeace" gemisi giriyordu limana... Hoş bir şeydi o, hava rüzgârlı ve güneşli... Venedik bir resim. Ve tam o eski Cumhuriyet'in eski havasını orada (kim bilir Venedik'te bulunuşumun kaçıncı seferinde) nihayet tam tadabildim. Bu geziye UNESCO'nun İtalya başkanı Tuglia Romagnoli de ka-

tıldı; Afrika uzmanıdır, sosyalist parti senatörüdür ve kaç kere bakanlık yapmıştır. Pamukkale'yi kazan arkeologun eşidir, müthiş bir politikacı ve entelektüel bir kadın. Yetmişinde, hâlâ giyimiyle dikkati çeker. Claudine le Tourneur d'Isone diye bir Fransız kontes arkadaşımız da vardı. Ummanlı bir grupla birlikte Umman turizm müsteşarı vardı. Diğerleri gençlerdi... Kayık ve gemi meraklısı, mimar (Yunanlı) Kostas diye bir arkadaşımız vardı; sonra Kurucaşile'ye falan da geldi. İpek Yolu projesi çerçevesinde, gemiyle yaptığımız seyahat, böylece Venedik'te başlamış oldu.

— *Nereye doğru gitmek üzere?*
— Osaka'ya gidecekti. Ben Umman'da bıraktım.

— *Neden bıraktınız?*
— Eeecee.... Bütün sene yol mu yapacağız yani? İşimiz yok mu?

— *Umman'da gemiden indiğiniz zaman, üstünden kaç gün geçmişti?*
— Vallahi, Atina'ya uğradık, Kuşadası'na uğradık. Kuşadası'nda haber verdim, bizim Ali Engin Oba –o zaman müsteşar– evden elbise ve çamaşırlar getirdi. (Venedik'te uçaktan bavulum inmediği için, gemide üç günü zor geçirmiştim.) Kuşadası'ndan İskenderiye'ye ve Kahire'ye uzandık. Nefis bir geziydi. Benim Mısır'a ikinci gidişimdir bu. İskenderiye'ye kaçıncı gidişim? Onu unuttum. Sokakta geziyoruz. "Nefiiis peynir" diyorum, "nefis" lafı üstüne, Arap oradan kesip bir parça peynir uzatıyor. Kah kah, kah kih, kih kih... Mısırlılar dünyanın en zeki ve esprili milleti. Nefis insanlar, ruhları dolu, kaynıyor.

— *Mısırlıları "farklı" bir yere oturtuyorsunuz... İpek Yolu gezisinde Kahire ve İskenderiye'den sonra gemi nereye doğru ilerledi?*
— Ve sonra gemi, Kızıldeniz'i geçerek...

— Bu Kızıldeniz'den ilk geçişiniz olmalı...
— Evet. Gemi, Yemen'e uğramadı maalesef. Yemen'i sıyırıp geçip Umman'a gitti. Ben de Umman'dan ayrıldım hemen. Ama belli ki Umman yeşil bir ülke ve çalışkan, dakik, sözünde durur, iş disiplini olan, "petrol bulduk diye şımarmamış" insanların ülkesi. Umman çok enteresan bir ülke, gideceğim yine inşallah ileride.

— Unutmadan... "Tarih ders kitaplarını düşmanca fikirlerden arındırma" projesi daha sonra ne oldu?
— Kitaplar getirildi, değiştirildi, tercüme edildi, okundu, tekrar yazıldı falan... Sonra akamete uğradı ve asıl feci olan şuydu: Bu işlere bakan genel müdür yardımcısının Paris'teki ofisinde meseleyi konuşmaya gittiğimizde, bu konunun "dosyası"nın "olmadığını" gördük.

— Bu ne anlama geliyor?
— Şu anlama geliyor. Bu gibi milletlerarası kurumlar, "yiyicilerin" yeridir. Hiçbir iş yapmazlar. Bu kadar basit. Yani oralardan siz "pasif" olarak bir yöneticilik ve "yardım" bekleyemezsiniz. Bunu ben söylüyorum. Düşünün ki, eski eserlerini "kendi başına kurtarmayı" düşünmeyen bu millet, UNESCO yardımı bekliyor. Boyle bir şey olamaz. UNESCO gelecek de Ayasofya'yı ya da Zeyrek'i ya da Kapadokya'yı kurtaracak! Hadi efendim geç. Kendin yapacaksın. Bizim o ders kitaplarını ayıklama projesinin dosyasını bulamadık Paris'te... Bu çok hazin bir olaydı. Zaten ilgilenmemelerinden belliydi... İşin başında "höö" diyorlar bu böyle. "Höööö, bak neler oluyor" falan... "Flaş" olma peşinde herkes. Ondan sonra iş yürümüyor. İşin başında afiş basıyor; ama ondan sonra, memurlarıyla, kurmayıyla, heyetiyle ilgilenmiyor. Bu kadar basit. Sen kendin koşturacaksın işin peşini. UNESCO'yu da şemsiye olarak kullanacaksın; hem dünyaya hem de bazen kendi hükümetine karşı... İlgi çekeceksin ve orayı dürteceksin, olması gereken çalışma tarzı budur.

— Tarihçi İlber Ortaylı'nın "sinema" ile de "özel bir bağı" var sanırım...

— Şunu açık söyleyeyim, Ankara'da çok kötü filmler gelirdi, kötü sinemalar vardı. İstanbul biraz daha iyiydi. Ama biliyorsunuz ki sinema konusunda Türkiye uzun yıllar çok kapalıydı dünyaya... Burada film falan seyredilmezdi doğru düzgün... Şimdi son on yıldır her şey geliyor, festivaller yapılıyor... Neredeeee eskiden bu bolluk? Yurtdışına çıkacaksın ancak o zaman doğru düzgün film görebilirdin. Passolini'yi Viyana'da seyrettim 1971'de. Benim orada seyrettiğim filmler, burada yoktu. Fellini'nin en iyilerini de yurtdışında seyrettim. *Lawrence of Arabia* filmi yasaklanıyordu Türkiye'de. Niye yasaklanıyor? Viyana'da seyrettim o filmi ve o sırada yanımda ihtiyarlar vardı. "Yaaa efendim, böyledir, monarşiler çökünce, ortalık böyle olur" dediler. Hiç kimse de "adi Türkler" falan demedi. Tam aksine orada tez şudur: "İmparatorluklar çökünce, eski düzenin yerine pek bir şey gelmez." Yani çok muhafazakâr bir tezdir bu. *Lawrence of Arabia* filmi de budur. Başka bir şey değildir. O filmden olsa olsa Arapların şikâyet etmesi gerekir, Türkler için şikâyet edilecek bir şey yok. Değil mi?

— Sinema, toplumu "tarih"i daha "somut" ve daha "net" olarak yansıtma olanağı veriyor mu?

— Sinema, çok geniş ve çok güçlü bir sanat. Bunu Lenin de söylemiş, demokratı da, sosyalisti de, kapitalisti de, diktatörü de demiş. Üstüne düşmüşler sinemanın. Goebbels en çirkin ve bazen çarpıcı örneklerle sinemayı kullandırmış... Sinema, her şeyden önce, çok kolay ve ucuza ulaşıyor kitlelere. Sibirya'nın ortasında, bir sinema makinesi ile beyaz duvara yansıtıyorsun görüntüyü, işi hallediyorsun. Bu kadar basit. Ve sinema aracılığıyla çok şeyler verebiliyorsun. Sinema çok etkiliyor. Herkes zannediyor ki, Stalin devrinde çok milliyetçi bir tarihçilik vardı. Vardı evet doğru. Grekov'un tarihçiliğiydi bu. Ama o milliyetçi tarihçiliği Grekov yaymadı kitlelere; Ayzenştayn *Mütbiş İvan* ve *Aleksandr Nevski* gibi film-

lerle yaydı... Ve Ayzenştayn'ın getirdiği tezleri, Rusya tarihçileri o kadar da tasdik etmiş değil. Uçtaki bazı (uyduruk) adamların, *Müthiş İvan* dönemi yorumlarıdır onlar. Başka bir anlatımla, tarih, "yeniden yoruma" tabi tutulur sinemada. Toplum nasıl inceleniyor? Bu çok önemli. Ben Türk sinemasına, normal sinema sezonunda ve sinemada gitmezdim. Ne zaman giderdim? Yazın sıcağında giderdim...

— *Yazlık sinemayı mı seviyordunuz?*
— Yazlık sinemada gideriz Türk filmlerine... Herkes gibi. Ve çok giderdim bir ara yazlık sinemalara... Yaz, tatil; çocuklar da avareliği sever. Hatta sinemadan döndükten sonra, okumaya devam ederdim sessizlikte. Çay içiyorsun oturuyorsun orada... Annem de giderdi, demek o da Türk hayatına meraklıydı. Ben yazlık sinemalarda her şeyi seyrettim ve bütün oyuncuları bilirim. O yazlık sinemada Ajda Pekkan filmi de seyrettim... Ayhan Işık, Belgin Doruk filmi de. Metin Erksan'nın *Karanlıkta Uyananlar* filmini de gördüm... Orhan Günşiray'ın oynadığı *Dolandırıcılar Şahı*'nı da... Onun senaryosu Vedat Bey'e aittir.

— *Vedat Türkali'ye mi?*
— Evet.

— *Ankara'da mı gördünüz bu Türk filmlerini?*
— Tabii canım, açık hava sinemalarında görüyorsun... Ve Türk sineması inanılmaz bir olaydır; sansürden sızar... Sansürden sızdırırsın filmi. Tiyatro söz konusu olduğunda Valilik, sırasında en hafif bir şeyden tutturup, oyunun oynanmasına izin vermez... Turnede ayrı fire verir tiyatro, İstanbul'da ayrı... İstanbul gibi büyük kentlerde de birileri gelir taşlar tiyatroyu. Sinemada ise, sırasında en keskin solcunun senaryosu pekâlâ aradan sızıvermiştir. Böyle garip bir sanattır.

— *Ama... Sinemacılar da Türkiye'de yıllardır "sansür"den az şikâyet etmedi!*

— Evet şikâyet ederler. Boş ver sen. O kadar da değil. Onların çizdiği kadar karanlık bir yer değil Türkiye. Türkiye'ye de fazla haksızlık etmemek lazım. Şikâyet ederken "hakkaniyetli" davranırsan, daha kolay düzeltirsin ülkeyi; insanları da daha kolay tenkit edersin ve ikna edersin. Yoksa böyle kukumav kuşu gibi, ağacın tepesine tüne, gır-gır öt. Kimse seni dinlemez bir müddet sonra... Düstur bu olmalı.

— *Sözü tekrar Türk sinemasına getirecek olursak...*
— Türk sinemasının gülünen, alay edilen tarafları vardı ama... Bir yandan da bu sinema; toplumun çok iyi resmini çekiyordu ve seyirciye hitap etmek için çok güzel yöntemler bulmuştu. "Toplumla diyalog" kurmayı biliyordu Türk sineması. Tiyatrocu bunu pek yapamadı. Hatta romancı da yapamadı. Bu anlamda "sinema," Türkiye'de bir şeyleri başarmış oldu.

— *Ya tarihi sinema?*
— Tarihçi olduğum için, "tarihi sinemayı" seviyorum, takip ediyorum. Passolini'yi de Fellini'yi de, Macarların Szabo'sunu da... Polonezlerin Wajda'sını da Avrupa'da bulunduğum sıralarda hep takip ettim. Bu imkânı orada buldum. Türkiye'ye uzun zaman Sovyet filmleri gelmedi hiç. Büyük noksan. Halbuki orada "sanatçı insan" var. Onları dışarıda seyrettim hep. Bizim dönemimizde sansürün çok faydalı şeyleri "engellediğini" de gördüm. Sansür yapmak için, cahil olmayacaksın. Türkiye'deki sansürün Çarlık Rusya'sının sansüründen en önemli farkı da odur zaten. Çarlık Rusya'nın sansürcüleri "okumuş tipler"di. Bizimkiler cahildir her zaman. Unutma, böyle bir konumda cahil adam "çok gülünç" olur. Sansürü tasvip etmeyiz ama "cahili"ni tasvip etmemiz iki kat mümkün değil.

— *TÜRSAK'la da bir bağınız var. O nasıl oldu?*
— TÜRSAK'ın sinema festivalleri başlar başlamaz, "tarihi filmler" falan da piyasaya çıktı. Çağırdılar beni. "Yahu ben

size ne yardım edeceğim" dedim. "Oooo hoca sen edersin" dediler. Bu konuda TÜRSAK, bana çok iltifat etmiştir.

— *Yakın dönemde Türkiye'de "tarihi temalı filmler" çevrildi. Nasıl buluyorsunuz gidişi?*
— Tarih temalı filmlerde, "yakın tarihi" kavramaya başladık. Gerek neşriyat, gerek malzemenin değerlendirilmesi açısından durum iyiye gidiyor. Mesela Ziya (Öztan) onlardan bir tanesidir. Yücel Çakmaklı onlardan bir tanesidir. Ama maalesef, tarihi zamanda "geriye" doğru gidildikçe, bu "iyilik hali" bitiyor. Çünkü tarih kültürü yetmiyor. Sinemacılarımız henüz daha "derin su dalgıcı" olamıyorlar. Yetmiyor. O noktada Batı'dan büyük bir farkımız var.

— *İtirazınız olan filmler hangileri?*
— Hepsi hemen hemen... Anlatılan tarih ne kadar "eskiye giderse" iş o kadar bitiyor.

— *Örneğin* İstanbul Kanatlarımın Altında *filmi?*
— *İstanbul Kanatlarımın Altında* kendine göre bir "fantezi" olursa olur. Ama filmi ciddiye alan adam da var. Padişahlar ilme müsaade etmemiş!!! Sanki dağ taş âlim doluydu da padişah müsaade etmedi! Yani sanki bu toplumda 17. asırda, her köşede bir tane Galileo Galilei vardı... Böyle bir manzara olabilir mi? Bunu da mesela Tıp Fakültesi'ndeki profesör söylüyor sana. "Kazın ayağı senin bildiğin gibi değil" dedim. Kimse 17. asırda burada kadavra falan kesmeye meraklı değildi.

— *Tarihle derinden ve adeta "içinde yaşarmış gibi" ilgilenen birisi olarak, filmini yapmak istediğiniz konular olmadı mı hiç?*
— IV. Murat mesela... Bir tarih filmi için muhteşem bir tip. Deli İbrahim öyle... Bu iki konuya kısmen Turan Oflazoğlu dokundu. Ama o da mesela *Sokrates'in Savunması*'nda yavan kaldı. Öyle Sokrates olmaz. Savunma,

dengesiz. Tezlerle, anti tezleri iyi koyacaksın. Mesela Orhan Asena, çok *naive* paralellikler kurar tiyatroda.

— 1978 yılında Kültür Bakanlığı'nda danışmanlık yapmışsınız...
— Ahmet Taner Kışlalı merhumun zamanıydı. Kurullar vardı bakanlıkta; kurulların içinde çatışmalar da vardı. Bakanla da ters düşülen taraflar vardı. Mesela ben o zaman, daha önce pek o kadar tanımadığım Adnan Binyazar'ın çalışkan bir memur olduğunu gördüm.

— Binyazar ile ilgili fikriniz mi değişti?
— Tabii... Çünkü adamı işi başında görüyorsun. En iyi dost işte ya da muharebede edinilir. Adam beni yayın kuruluna istedi, "Lütfen girin" diye. Bu isteğini bakana da söyledi. Hatta, "Niye istiyor ki beni" diye sormuştum. Sonra baktım ki adam ciddi biri. İyi iş çıkarıyor. Hiç tanışmamışız. Tanışsak, belki itişirdik bile... Çünkü adam öztürkçeci, ben aksine... Bu adamın ciddiliğini bir başka yerde gördüm. Berlin'e geldi 1980'den sonra... Onun gittiği liselerdeki öğrenciler, Türkçe öğrenmeye başladı azizim. Adnan Binyazar'ın edebiyat öğrettiği Türk çocukları, Türkçe okumaya ve Türk olmaya başladılar. Bence bu çok önemli bir şey. Ben bu adama saygı duyarım.

— İstanbul Büyükşehir Belediyesi'ne yönelik bazı katkılarınız da oluyor bildiğim kadarıyla.
— İstanbul Belediyesi, sık sık bana "danışmanlık" için başvuruyor. Yapıyorum. Kültür Anonim Şirketi'ne yardım ediyorum. Fazla bir bağım yok. Ama tabii "gönül bağım" var. Ben bu şehrin belediyesine hizmet ederim. Bu kadar açık.

— Yolda giderken, sokakta insanların bizzat tanıyıp, çevirdiği, laf attığı birisiniz. Böyle bir başka "tarihçi" daha biliyor musunuz?
— Dinlemiştir adam bir yerlerde beni. Sokakta rastlayınca da insanlar bir şey soruyor. Çok şey soran oluyor yolda.

— Ne soruyorlar mesela?
— Her şeyi soruyorlar. Ne kitap okuyayım? Ona ne dersin? Falan... Bazen diyorum, "Bir dakikada bu konuları halledemeyiz."

— Size gelen talepler arasında "saçma" ya da "garip" bulduklarınız da oluyordur. Olmuyor mu?
— Yalan yanlış bir-iki "ipucu bilgi" vererek "şeceresini" soranlar oluyor. Ben ne bileyim yani.

— Aynı zamanda "ele avuca sığmayan biri" izlenimi veriyorsunuz. Kendinizi "kıstırılmış" hissettiğiniz oluyor mu?
— Oluyor. İstanbul'da kıstırılmış hissediyorum. Bir yerlere kaçacağım ya da Bozkır'da manastıra çekileceğim...

— Kıstırılınca kaçıyorsunuz.
— Evet.

— Birçok eser vermiş birisiniz. Kitaplarınızın içinde, dokununca, "özel bir his" duyduğunuz, "bir kitap" var mı?
— Ben hepsini seviyorum ama *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı* benim en çok uğraştığım kitabımdır. Mesela *Kadı* var, çok teknik bir kitaptır, küçük bir şeydir pek okunmaz onun için... Bir "makaleler" kitabım var kimse bilmez, haberleri yoktur.

— Hangi yayınevinden çıktı o kitap? Bende de yok.
— Turan Kitabevi'nde çıktı Ankara'da. Ama kitap piyasada yok, kimse bilmiyor.

— Hani şu ilginç makaleniz "Devenin Taşıma Maliyeti Eğrisi" de o kitapta mı?
— Her şey o kitabın içinde, ama piyasada yok.

— Onca yılın, onca çalışmanın ve yüksek dozlu bir merakın adamı olarak, aldığınız "ödüller"i de hatırlamaya çalışırsanız....

— 1971'de TRT'nin büyük bir ödülü vardı. Ben orada "Toprak İnsan İlişkileri Açısından Türk Köyü" başlıklı yarışmada bir "başarı ödülü" aldım. Jüride, Mübeccel (Kıray) Hanım, Ömer Lütfü Barkan vardı. TRT'den bir "deneme ödülü" aldım. "Musahipzade Celâl" üstüne yaptığım çalışmayla... Sonra 1989'da Ankara Üniversitesi'nin "Sosyal Bilimler Ödülü"nü aldım. Bu ödül o sırada "yeni" ihdas edilmişti. Bu ödülü almak benim hoşuma gitmişti. Siyasal'a "dönüş yılım"dır. Bir de 2001 yılında "tarih" ödülünü aldım. Aydın Doğan Grubu'nun verdiği bir ödüldü bu.

— Bugün... Yapmak istediklerinizin ne kadarını yapmış hissediyorsunuz?
— Vallahi yapmak istediğimin yarısını bile yapamamışım. Öyle hissediyorum.

ON YEDİNCİ BÖLÜM

İstanbul Sayfası...

"Çok uygunsuz hareket görürsem, hakaret de ederim. Pek nezaketle bırakmam. Bizim toplumda böyle lüzumsuz bir nezaket vardır. Ben o terbiyede biraz Germanik kalırım.. Hop diye yüzüne söyleyiverirm. Birinden çalıp bir şey yazan adamı derhal 'teşhir etmen lazım. Yani 'intihal' dedikleri şeyi... Derhal hem de... Çalan adamı teşhir ederim."

Duşanbe'de (Tacikistan) Samani abidesi açılış töreninde (1999). Yanında Büyükelçi Aydın Idil.

Dedikodu: Ruhun Gıdası

"Ruhun gıdası dedikodudur. Bu, meraktan yola çıkan, nerede ne olduğunu soruşturan bir davranışın uzantısı. Dedikodu dışında insanı eğlendiren başka bir şey yoktur.
Benim kurduğum bir örgüt var: IGO (International Gossiping Organization). İlber de bu örgütün üyesidir. Ben başkanım. Bütün dünyadan haber alırız. Böyle tatlı tatlı dedikodular... Ve o dedikodulara çok güleriz.
Robert Anhegger de öyleydi. Kim kiminle ne yapmış, her şeyi merak ederdi. Bu beyni çalıştıran, ruhu da güldüren, hafifleten bir durumdur.
Burada sözünü ettiğim dedikodu, yüksek seviyeli ve sofistikedir. Yoksa, bildiğimiz dedikodular değildir."

Sezer Duru, arkadaşını anlatıyor.

— Siyasal Bilgiler Fakültesi'ndeki görevinizi bırakıp, Ankara'dan İstanbul'a gelme kararını nasıl verdiniz?
— Ben Ankara'dan İstanbul'a gelmeyi öteden beri istemişimdir. Daha öğrenciyken mesela, 1965'te istedim. Liseyi bitirince... O zaman Tatbiki Güzel Sanatlar imtihanına girdim hatta...

— Aaaaa... Bunu hiç anlatmamıştınız.
— Tabii... Ondan sonra efendim, ilk gün bir imtihan var... Asistanın birini iskemleye oturtuyorlar. (Ben o işi ortaokuldayken biraz öğrenmiştim.) Kafayı, vücudu "dairelerle" oranlıyorsun. Hakikaten güzel bir karakalem yaptım o imtihanda... Ve hocalar "öööööö" dediler, "beyan-ı rey" izhar ettiler. Ben tabii o gün sınavı atladım, ertesi gün renkli kompozisyon imtihanına geldim. (O safhada mıydı, yoksa daha sonraki safhada mıydı hatırlamıyorum.) Renkli şişeler yapıyorsun... Oldu galiba. Sınavdan önce kursa mursa da gitmemişim. İlk sınav için Rüstem Paşa Camii'nin "çini renklerini" kullanmaya karar vermiştim. Onu atlattım da ikinci aşamada, döküldüm. Meğer, onun için daha önce okulun "kursuna" gitmek lazımmış. Eee, iyi olmuş çuvalladığım, benden de "seramikçi" mi olacak?

— Olmaz mı? Sanatçı bir yanınız hiç mi yok?
— İşte bu kadar var.

— İstanbul'a gelme arzusu o noktada sönmüş olmasa gerek.
— Sonra... İstanbul Hukuk'ta okumayı da yine gözüm yemedi. Çok kalabalıktı. Anlatmayı unuttuğum bir şey daha var. (İstanbul) Edebiyat Fakültesi'nden rahmetli Reşit Rah-

meti Arat istemişti beni, Almanca ve Rusça bilen bir talebe olarak yetiştirip "asistan" yapmak üzere... Mübarek adam o yıl Allahın Rahmetine yürüdü.

— İstanbul'da yaşama isteği içinizde "hep" varmış...
— Eee tabii, bir kere onun tadına varan hep özler. Mülkiye'den sonra İstanbul'da devam etmeyi düşünüyor idim. Düşündüm de... Bu sefer Avrupa'ya gittim. (Sonra Mülkiye'ye asistan girdim.) Bitmedi. 1979 senesinde, doçent olarak rahmetli Tarık Zafer Hoca İstanbul Siyasal Bilgiler'e istedi beni. Çok hoşuma gitti. Fakat kadrosu yokmuş bunların. "Borç kadro" alıyorlarmış, daha doğrusu benim gibilere, "Kadronla gel" diyorlarmış. Kendileri İstanbul Hukuk'tan, İstanbul Siyasal'a o formülle gitmişler.

— Onlardan, (o zaman) kurtulmak mı istediler acaba? (Birlikte gülüyoruz.)
— Kıskandıkları bu adamlardan kurtulmak için, "Alın kadronuzu gidin kardeşim" dediler. Ama bizim Siyasal, o numaraya yatmadı haklı olarak. Cevat (Geray) Hoca, "Şimdi ben bunu hem yollayacağım sana, hem bir de kadroyu mu vereceğim, olur mu hocam" dedi. Bizim o iş yattı böylece.

— 12 Eylül'ü izleyen dönemde, bir süre İstanbul'da (Arnavutköy'de) oturmadınız mı?
— Efendim bir sene böyle "git gel"li çok yoğun bir İstanbul'umuz oldu. Doğru. O kadar ki herkes bizi İstanbul'a yerleşti zannetti. Yeniden döndükten sonra da Ankara, doğrusu "sıkmaya" başladı beni. Hatta son zamanlarda adamakıllı bunalmıştım. O sırada sevimli ve arif dostlarım Mina ve Erol Özman'ın bana gösterdiği yakınlığı, sıcaklığı, beni sık sık davet etmelerini unutamam. Misafirlik kurallarına uymayacak durumlar da oluyordu; bazen davete geç kalıyordum. Bu iki dostumun tahammüllü olmalarını hiç unutmuyorum. Mina Hanım bir resim galerisini yönetiyor.

Doğrusu sanatçıların bir takımını çok iyi anladı; cemiyete onları iyi takdim etti. Bu Ankara için bir özelliktir. Erol Bey de iyi bir işadamı; dışarıya açılan bir inşaat firmasının (GAMA'nın) kurucu ortağı. Çok huzur veren dostlar... Ben onlarla –geç yaşımda da olsa– dostluk kurmaktan çok memnunum.

— *Sonra, Galatasaray Üniversitesi'ne nasıl geldiniz?*
— Ankara'nın hem "havası" hem "kurumlardaki çöküntü" sıktı. İstanbul'a gelmek istiyordum. O arada Galatasaray Üniversitesi'nden zaten hep teklif alırdım. Galatasaray'ı beğenirim de... Galatasaray'a gelmem için 2001'de Erdoğan Teziç'le anlaştık... (Biraz da Erdoğan Hoca için kabul ettim, onu sever ve hürmet ederim çünkü.)

— *Her dönem, kendine özgü özellikleriyle mi devam ediyor?*
— Bu kadar basit. Her dönem insanıyla devam eder. Şurası çok garip. Dekan arkamdan (bir 4 Aralık gününde), "Vakıf Üniversitelerine bizden kimse gitmiyor. Bir hoca gitti...

Öğrencileriyle birlikte.

O da İstanbul için gitti" demiş. Sanki Vakıf Üniversiteleri, herkesi çağırıyor? İyi hoş, bir de üstelik Galatasaray Üniversitesi'ni "özel üniversite" zannediyorlar.

— *Galatasaray Üniversitesi'nden ne kadar memnun olduğunuzu biliyoruz... Peki, Galatasaray'ın hiç mi "eleştirdiğiniz" bir yanı yok?*
— Galatasaray'ı da büyütemiyorsun işte... Kastettiğim, haşâ öğrenci sayısı değil, bazı yeni bölümler... Ne tarih bölümü var, ne antropoloji bölümü var... Hele "tarih" bölümünün olmamasını hiç anlamıyorum. Niye Bölge Etüdleri, Kafkasya, Ortadoğu, Asya/Balkan Tetkikleri ya da Dilleri yok? Anlaşılır bir şey değil. Yok kurulamıyor.

— *Acaba bu gibi bölümler, Türkiye'de, öğrencilerine "öğretmenlik"ten başka "ufuk" vaat etmediği için mi?*
— Yok canım, üç-beş ya da on kişilik bölümlerin öğretmenliği kaldı mı? Mastır bölümü aç... Sonra, bir şeyi daha anlamıyorum. Bizim öğrenciler, çok zeki, çok çalışkan. Fakat bazılarında, kesinlikle bir "bireycilik" var. Oturuyor çocuk denizin kenarında, içtiği pet şişeyi, plastik bardağı atıyor yere, o da rüzgârla Boğaz'a uçuyor. "İki dil" biliyor ama "çevre bilinci" yok. Olacak şey mi? Sonra diyorsun ki, "Okulun durumu zor. Sizler de hali vakti yerinde ailelerin çocuklarısınız. Okula belli bir katkı yapabilirsiniz." (Galatasaray, Vakıf Üniversitesi değil çünkü.) Ebeveyni ve çocuk ne diyor? "Devlet versin" diyor. Hem de diploma töreninde... Düşünebiliyor musun? Bu okulun diplomasını almış, "Efendim devlet versin" diyor. Yani adam, mezun olduğu ve hayatını inşa eden bir müessese ile devlet karayolundaki bir "restoran"ın farkını ayırt edemiyor. Bitti iş yani. "Yedim, içtim, ihtiyacımı gördüm." Burada da okuduk diplomayı aldık. Rüzgâr gibi geçtik gittik... Bu düşüncede, bu alışkanlıktaki toplumumuzun, "kalıcı" ve "büyük müesseseler" inşa etmesi mümkün değil...

— *"Mesleki çekişmeler" gibi bir konuyu açalım mı?*
— Benim Türkiye'de mesleki çekişmem yok kimseyle... Türk akademik camiasının "mesleki çekişme", "görüş çekişmesi", "yöntem çekişmesi" gibi bir düzeye henüz geldiği kanaatinde değilim. İnşallah olacak.

— *Peki "neyin çekişmesi" oluyor?*
— Şimdi YÖK'ten sonra ortaya çıkan kötü âdet şu: Sen bölüm başkanı ol, ben bilmem ne başkanı olayım... Avusturya'da benim iki hocam (bir zamanlar) kavga etmişti. Ne için? "Rektör olmamak" için.. Hem de galiz bir şekilde kavga ettiler. Dikkatinizi çekerim, "Rektör olmamak" için! Çünkü birine demişler ki, "Siz artık yapsanız şu işi..." Öteki de, "Yok" demiş, "öbür tembel yapsın." O "tembel" dediği adam geldi, "Sen kendini ne zannediyorsun beleşçi" dedi... İyi mi? Orada, dekanlık gibi görevleri, herkes "atlatma"ya çalışır. Ya da birini kandırmaya çalışırlar, "Aman bir sene daha sen devam et" diye...

— *Başka üniversitelerde, herkes "unvan" değil, kendi " işinin" peşindedir diyorsunuz bir bakıma...*
— Herkes işine bakar. Türkiye'deki manzara ise, çok değişik. Yalnız tabii "toplumsal sorumluluk" da lazım. Az önce verdiğim Viyana örneğine de çok bayılmıyorum.

— *Türkiye'de herkes adeta "apolet" mi arıyor?*
— Bir nevi öyle bir şey işte... Ben bu duruma hiç taraftar değilim. Taşra üniversitelerinde ise, devamlı bir inşaat var. Evet, tamam, buralarda bina yok, yapılması da gerek. Ama, ben o taşra üniversiteleri içinde daha "kütüphane kuranı"nı görmedim. Ona karşılık birkaç yıl evvel bir şeye çok sevindim... Anadolu üniversitelerinden birinde, "üniversiteye kütüphane olsun" diye, oranın eşraf ve tüccarı müthiş paralar vermiş... Galiba kütüphane binasını da yapıyorlarmış.

— Nerede bu?
— Yeri lazım değil... Bir üniversitenin merkez kitaplığı ve üstelik hâlâ otuz bin kitap ihtiva ediyormuş. (Tek başına benim kütüphanemde yirmi bin kitap var.)

— Siz parlak bir adamsınız. Kıskananlarınız olmuştur mutlaka...
— Beni hiç ilgilendirmiyor. Kıskanan kendine...

— Hiç hissetmediniz mi?
— Efendim hissediyorsun, var böyle adamlar. Zavallı kaderine küssün veyahut otursun okusun. En hazini de –onların içinde– daha evvel kendisine çok "yatırım" yapılıp da adam olmayanlardır. O bizi ilgilendirmez. Zaten o konuda karakterim icabı, "fırsat bırakmam" ben. Çok sinirlenirsem, ağır hakaret de ederim. Nazik davranmam. Bizim toplumda böyle lüzumsuz bir nezaket vardır. Ben o terbiyede biraz Germanik kalırım... "Hop" diye bindiriveririm. Bakma, aldırış etmemiş görünse de unutmaz onu karşı taraf, kalır içinde. Yani birisi "kabiliyetsiz" ise, ona kabiliyetsiz olduğunu söyleyeceksiniz. Bilhassa tembelse, hiç sakınmayacaksın. Bunları söylemek lazım, hele "bilgisiz"se kesinlikle söylemen gerekir, "Sen bu konuyu bilmiyorsun sus" demek lazım. Etiketle falan bilgi olmaz. Mesela, "birinden çalıp bir şey yazan adamı" derhal "teşhir etmen" lazım. Yani "intihal" dedikleri şeyi... Derhal hem de...

— Hiç böyle bir "intihal" vakasını teşhir ettiğiniz oldu mu?
— Ben çok yaparım bunu. Söylerim. Çalan adamı derhal teşhir ederim ve fırsat vermem. Çok genç yaşta yakalarsam, bir daha benden vize alamaz, o huyundan vazgeçmedikçe ki vazgeçmezler. "İntihalciler," bence akademik hayatın "kanser hücreleri"dir. Düzelmeleri mucizedir ve bizim toplumda çok yaygındır. Bilhassa bilgisayar kullanımıyla bu iş kolaylaştı da artık tarayıcı yardımıyla, blok ha-

linde kopya ve ekleme yöntemi kullanıyorlar. Eskiler hiç değilse, zahmet edip kopya çekerdi.

— *"Kes-yapıştır" yöntemiyle mi "intihal" yapılıyor?*
— Kes-yapıştır yöntemiyle tarıyor metinleri, karşına kalın kalın tezlerle geliyor. Böyle budala! Bir de "kalınlığın" iyi bir şey olduğunu düşünüyor herhalde.

— *Ortasına düştüğünüz çekişmeler ve kıskançlıklara ilişkin bazı anekdotları –isim vermeden de olsa– anlatabilirsiniz.*
— Ben Dil Tarih'teyken hocanın biri (şimdi merhum), "kitabının ismini vermedim" ve kendisinden bilgi aktarmadım diye kızdı. Düşman oldu. O da beni ilgilendirmez. Zikretmeye değmezdi çünkü. Talebenin önüne o kitabı koymam. Siyasal, genellikle medeni bir muhittir. O tip adam artık pek bulunmuyor.

— *Ya Galatasaray Üniversitesi?*
— Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde bir disiplin gördüm. Bu disiplin, bizim alıştığımız alaturka baskıcı ve genç asistanların kişiliklerini ezen bir disiplin değil. Herkese "görev"i hatırlatılıyor. O sırada dekan olan Prof. Duygun Yarsuvat ilginç bir kişilik. Sert ve tavizsiz görünümünün arkasında bayağı bir mizah duygusu da var. Mesela, akşam asistanlarla ve bizlerle –zaten aynı katın üstündeyiz– karşılaştığında gırgırın biri bine gidiyor. Ama ertesi günü de okul, belirli rotasında yürümeye devam ediyor. Memurların şüphesiz ki hepsi aynı nitelikte insanlar değil. Ama bir uyum sağlanmış. İyi niyet var. Bunda Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nin "küçük" olmasının, yani öğrenci sayısındaki azlığın payı olduğu gibi, hiç şüphesiz ki bir "tecrübe"nin de rolü var. Bu nasıl oluyor, bilmiyorum. Bilsem ben dekan olurum. Duygun Yarsuvat'ta alaturka bir hava değil, Germanik bir hava gördüm. Hatta kendisine takılıyordum, "Fransızca okumuşsun ama Fransızlığın Alsace-Strasbourg'tan öteye geçmez. Daha çok Germanik" diye...

"Avrupa'nın ilk üç müze müdürü arasına girer" diye değerlendirdiği Nazan Ölçer ile birlikte.

— İstanbul, zaten yabancınız olmayan bir yer ama İstanbul'da geçirdiğiniz bu yeni dönemde, mevcut dostlarınıza "yeni dostlar" eklenmiştir...

— Mesela Nazan'la (Ölçer) çok görüşürüz. Çok değerli bir insan. Şu anda Avrupa'nın bence "ilk üç müze müdürü" derecesine girer. İşini bilir, temasları çok kuvvetlidir, sempatiktir. "Sergilemek" üzere bir yerden "alamayacağı" parça yoktur ve yapar bunu. Türkiye Cumhuriyeti'nde Türk müzelerinin "beynelmilel müzeler" kurması, onun gibi insanlarla başlar. Nazan (Ölçer) gibi... Topkapı Müzesi'nin (eski) müdürü Filiz (Çağman) gibi... Onlardan önce, böyle şeyler düşünmezdi bizimkiler. Buradaki müzelerden "parça göndermeye" programlıydılar daha çok... Gönderecek ki kendi de gitsin oraya... Nazan Ölçer, Prof. Ahmet Caferoğlu'nun kızıdır. Babadan zaten "halıcılığı" öğrenmiş. İslam Eserleri Müzesi'nin uzmanları, asistanları, müdürleri anane olarak "halı mütehassısı"dır. Nazan Ölçer de "doğuştan" halı uzmanıdır, mektepten değil... Dilleri çok iyi bilir ve o kadar zevkli bir insandır ve öyle çok şey bilir ki Avrupa

müzeleri ona, senet vermiş gibi güvenip "malzeme" verirler, kimseye vermeyecekleri şeyleri. Avrupa'nın sayılı müze müdirelerindendir. Ben bu insanlarla tabii ki İstanbul'da daha çok beraber olmaktan mutluyum. Filiz (Çağman) Hanım'la da görüşüyoruz. Filiz çok âlimdir; birinci sınıf "yazmalar uzmanı"dır. Zaten daha evvel "Yazmalar Müdürü"ydü. Ben ona "nazır" derim. "Topkapı Nazırı..." Topkapı Sarayı'nın (bence) nazırı olur, müdürü olmaz. O da öyleydi. Her bakımdan çok değerli bir insandır Filiz Hanım. Ondan sonra efendime söyleyeyim, Murat (Bardakçı) tabii çok ilginç bir çocuktur.

— Murat Bardakçı, size yıllar önce (belki ilk tanıştığımız sırada) bir ferman mı okutmak istemiş?
— Bana bir ferman okuttu. Ben de okudum, ilk girizgâhını.

— Nerede oluyor bu?
— *Milliyet*'te 1983'te... Daha evvel tanıyordum ama ben Murat'ı... Sevimli bir adam ve bilgili. "Aaa okuyor" dedi etrafındakilere... Ben de attım elimdeki belgeyi bir kenara, "Ulan, beni imtihan mı ediyorsun" dedim. Murat bu işte... Kendisi "Batı müziği" dinler, fakat millete "alaturka" çalar ve öğretir. Ve beni Batı müziği dinlemekle itham eder. O mu müzikolog, ben mi müzikologum? Ben canımın istediğini dinlerim. Ama "tarih" bilir, hakikaten bilir. Murat benden on yaş kadar gençtir, yani adamakıllı cumhuriyet neslindendir. Buna rağmen Osmanlıca, edebiyat ve kaynak bilgisi benden aşağı değildir. Hatta hüsnühattı birkaç üslupta âlâ derecededir. Musiki bilgisi ise çok kişinin üstündedir. Buna rağmen bizim dünyanın sınırları içinde kalmaz. Tıpkı Rauf Yekta Bey, Saadeddin Arel ve daha genç kuşaktan Yılmaz Öztuna gibi garp musikisini de dinler ve bilir. Ansiklopedik bilgisine güvenmez, sık sık düzenli arşivine başvurur. Dahası var. Türk ve Avrupa mutfağını çok iyi tanıyan nadir aşçılardandır. Porselen ve gümüş bilgisi uçsuz bucaksızdır. Bilginin derinliği lafta değil, kurduğu sofralar-

dadır. Dostlarına karşı keskin mizah, hoşlanmadıklarına karşı kara mizaha başvurmaktan çekinmez. Amansız düşmanları ile barışçı ilişkilere girebileceğini söyleyemem. Bu yüzden de yerli yersiz komplolara uğrar. Her şey bir yana; 20. yüzyılın Türk gençliği, mazideki kültürel kalıplarından kopmuş, buna karşılık hedef diye gösterilen Batı'nın sınırlarından içeriye adım atamamıştır. Çünkü tembeldirler. Murat bu makus talihi yenen çalışkan, gayretli, pösteki sayacak kadar sabırlı ancak ondan sonra meraklı ve zekâsına güvenen biridir. Hiç şüphe yok, bu neslin az sayıdaki yaratıcı adamlarındandır. Acı ve ekşi tarafları da bu vasfın yanında bulunsa gerek. Murat Bardakçı cumhuriyetin ünlü valilerinden, İstiklal Madalyası sahibi Cemal Bardakçı'nın torunu, bir zamanlar basında yazılarını tatlı tatlı okuduğumuz İlhan Bardakçı'nın oğludur. Annesi Nemika Hanım son derece mütevazı, becerikli, zarif bir hanımefendidir. Genç kuşaklara numune göstermek gerek.

— İstanbul'daki dostlarımızın bir bölümüyle "daha önce" tanışıyordunuz ama herhalde?

— Tanışırdım daha evvel ama burada daha farklı oldu. Sonra, Meyzi Baran vardır (Meyzi Vakil'dir aslında). İtalyan Yahudi cemaatindendir dedeleri. Çok görgülü ve iyi bir insan. Belirli değerleri olan bir arkadaş ve kültürlü bir tip. Türkiye'de hemen hemen hiç okumamış, buna rağmen Türkçesi çok düzgün ve zengindir. Ayşe Şasa'yla da görüşüyorum. Onunla çok eskiden tanışırdım. Kocası Bülent Oran da iyi adamdı rahmetli... Ara sıra Hilmi (Yavuz), ben, Ayşe (Şasa) The Marmara'da otururuz. Ama İstanbul'da "en eski dostum" diyeceğim hocam Mübeccel Kıray'dır. Nermin Abadan Unat Hoca ile "az" da görüşsek, çok "yoğunluklu" görüştüğümüz bir gerçektir. Geçenlerde yine rastlaştık. Malum telaşıyla, evvela arabasını yanlış yere park etti. Ondan sonra Mübeccel Hoca'ya geciktik. Haklı olarak ikimize de, "Nerede kaldınız" dedi Mübeccel Hoca... Nermin Hanım, Boğaziçi Üniversitesi'nde "Weimer

Murat Bardakçı ile birlikte bir davete gitmeden önce. Ya da sonra...

Cumhuriyeti'nden Nazizme" konulu bir seminer vermeye hazırlanıyordu. Bu seminer için beş bin sayfayı aşkın Almanca kitap ısmarlamış. Kitabını yayımladığı için Nermin Hoca'nın yaşını söylemekte mahzur yok. Seksen iki yaşındaki bir insanın bu "dinamizmine" ben ancak "hayran" olurum.

— *Arşiv'den tanıdığınız kişiler ise, "kadim" dostlar olmalı.*
— Evet onları çok eskiden tanıyorum. Seyit Ali Bey'i, Daire Başkanı Necati Bey'i (Aktaş) ve salondaki genç uzman arkadaşları unutmayalım. Ali Akyıldız'ı, öğrencim Abdülhamid Kırmızı'yı, Sinan Kuneralp'i, Selim Deringil'i de... Üniversiteden tarihçi meslektaşlarım Mübahat Hanım ve oğlu, İlhan Şahin de onlara dahil. Sinan Kuneralp'in eşi Rukiye ile ancak evlerine gittiğimde karşılaşıyorum. Zarif, esprili bir arkadaş. Sinan'la sık kavga edersin ama küs kalmak mümkün değildir.

— Rukiye Hanım'ın "kökleri" itibariyle ilginç bir öyküsü var sanırım...

— Rukiye, Mısır Hidivlerinden gelir; hem anne hem baba tarafı olarak... Rukiye'nin hem babası, hem annesi, "Mısır prenseslerinin çocukları"dır. Fakat, işin garibi, hanedan kanunları sert olduğundan, Rukiye'ye hiçbir prenseslik kalmıyor. Hayatını çalışarak kazanmak zorunda... Ve "prenses" olarak değil, "Rukiye" olarak sevilmek zorunda. Elhak onu da çok iyi beceriyor. Çünkü çok sempatik, çok cana yakın ve akıllı bir arkadaş... Eşi Sinan da Topha-ne müşiri Zeki Paşa'nın, Ali Kemal'in ve büyükelçi Zeki Kuneralp'in çizgisinden geliyor. Kendine göre bir ilginç hayatı vardır onun. Birkaç dili çok iyi bilen biri. İyi tetkik yapıyor. Sinan, çok az ve öz yazar. Kitap işi yapar. (İsis Yayınları.) Ortağı Sağman da öyledir. Sağman Bey "Türk dili ve Türk tarihi" alanında Türkiye'nin en büyük kütüphanelerinden birine sahip. Bu kitapları korumak için, kışın dahi evinde on beş derecede oturuyormuş.

— İstanbul dünyamızda yer bulan kişilerden biri de Raffi Portakal olmalı...

— Raffi Portakal'ı ben geç tanıdım ama biliyordum, uzaktan. Ben onun bilgisine ve merakına hayranım. Ve bir de bir özelliği var; "adam keşfediyor." Mesela gençlerden, birinci sınıf fotoğrafçı bulup çıkarıyor, yetiştiriyor, teşvik ediyor ve tezgâhı kurduruyor ona... Bence yararlı bir insan Raffi.

— İstanbul'daki dostların bir bölümü hem İstanbul hem Ankara dostları sanırım...

— Evet. Selçuk Esenbel, Mehmet İpşirli, Feridun Emecen gibi dostlarımla Ankara'da daha çok görüşüyordum. Selçuk Esenbel, hiç şüphe yok, gayet zarif bir arkadaşım. Esenbel çok hoş bir kızdır. Gerçekten de Japon tarihinin dünya çapında uzmanlarındandır. Ayşe Soysal da Türkiye üniversitelerinin sevimli ve cin gibi zarife dekanlarındandır. Onlarla dostluk bir kazançtır. Faruk Birtek'i ise, umduğumdan daha az

görebiliyorum. İstanbul'daki Mülkiyeli arkadaşlarım, Zerrin Ediboğlu ve Güneş Günter takımıyla, Tuğrul Eryılmaz'la ve onlardan bağımsız öbür Tuğrul (Paşaoğlu) ile ara sıra görüşüyoruz. Keyifli görüşmeler oluyor. Hele Orgül Erkal Bodrum'dan İstanbul'a geldikçe, bu grup daha kolay toplanabiliyor. "Eski dostların" ne kadar gerekli olduğunu ve hayatımızın vazgeçilmez bir parçasını teşkil ettiğini ellı yaşından sonra daha iyi anlarsınız. İstanbul'da görüştüklerimden biri de Okay Gönensin'dir. Okay'la mektepteyken ahbaptık ama, hayatta daha çok ahbap olduk. Mektep arkadaşlığını korumayı bilen adamlardandır. Böyle okuldan beri dostluğu devam ettirdiklerimin içinde, 21 Mayısçı Tatava Ferit Yurtsever de var. Ayvalık'ta birlikte tatavaya devam ediyoruz. Ben kendisinin adını "albay"a çevirdim; o dahil herkes benimsedi. İki kız kardeş Ülkü ve Hayat (Apak) da eski arkadaşlarımdır. Ülkü, Mülkiye'nin ilk kadın futbol hakemidir.

— Meslekı açıdan en çok "kendinize yakın" hissettikleriniz kimler?
— Valla açık konuşayım. Boğaziçi Üniversitesi'nden arkadaşlarımı tanırım, konuşurum, çok severim, orada Selim Deringil var. Sonra, az yazmakla birlikte kafası dolu bir adam: Faruk Birtek

— Faruk Birtek "az" mı yazıyor?
— Hiç yazmaz. Şimdi neyse makus talihini yenip çok iyi kitaplar yazan Nur Vergin de var... Nur Vergin'e beynelmilel ölçülerde demek az gelir; çok özgün, renkli bir kişiliktir. Beş Avrupa dilini fevkalade konuşup yazdığını söylemek yeter. Bu yüzden her zaman orijinal bılgi ve yorumlar getirir. Bunlar çok bilgili insanlar. İstanbul'da zevk alıp konuştuğum, konuşurken çok huzur duyduğum insanlar arasında, Mehmet Genç ve Edebiyat Fakültesi takımı da var. Mesela Mehmet İpşirli, "İpşirizade" derim ona ben. Huzur buluyorum bu adamların (Mübahat Hanım, İpşirli, Feridun Emecan) yanında.

— Ya Sevgi Gönül? O da İstanbul'daki dostlarınız arasında "farklı" bir yere sahipti sanırım...
— İstanbul'daki yaşayışımda en keyif aldığım insanların başında rahmetli Sevgi Gönül'le kocası Erdoğan Gönül gelir. Ben Sevgi Gönül'ü yirmi yıldır tanıyordum.

— Nasıl tanıştığımızı hatırlıyor musunuz?
— Ankara'da Tarih Kurumu'nda bir konferansta tanıştık. Sonra, beni, Sadberk Hanım Müzesi'nde konferanslara çağırmıştı; ilk o zaman daha yakından görüştük. Ondan evvel çok yüzeyden görüşürdük. O konferanslardan sonra, haliyle daha iyi görüşür olduk. Hatta Ankara'da da evimize gelmişti. Bir yemeğe çıkmıştık... Sonra, verdiğim "konferanslar" tekrarlandı. Zannediyorum ben, Sadberk Hanım Müzesi'nde en fazla konferans verenlerden biriyim. Hoş bir muhittir o. Bir ara bana öyle bir Sevgi Gönül portresi çiziyorlardı ki aman aman... "Hiçbir şey bilmiyor. Haberi yok dünyadan" falan diyorlar.

— Küçümsüyorlar mıydı?
— Küçümseme değil, kıskançlık. "Efendim çok bilgisiz, çok da parlak bir zekâ yok" diyenler var. Böyle bir "dolduruş." Sonra Sevgi Gönül'ü tanıdıkça gördüm ki, "espri" de var, efendime söyleyeyim "bilgi" de var. Okuyor çünkü devamlı bir şeyler... Daha önemlisi "sistematik" biçimde okuyor. Zekâsı da var, merakı da. Büyük keyif aldım. Her zaman için şık giyimliydi, takar takıştırır. Meşhurdur. "Banka" gibi doaşırdı bazen. Fakat her yere de uyum gösterir, her yere girip çıkabilir. Nereye gitsen aynı şey oluyor. Mesela ben Oxford'tayken, Londra'ya indim, bütün gün birlikte gezdik.

— Hangi yıl oluyor bu aşağı yukarı?
— Ölümünden bir yıl evveldi. Ne müze kaldı görmediğimiz ne Aztek sergisi, ne opera, ne mücevher sergisi... Her yerde bir alay nükte çıkıyordu. Her yere de intibak edebiliyordu. O önemli bir şey. British Museum'da, "Lord

Sevgi Gönül ve eşi Erdoğan Gönül ile birlikte.

Byron" sergisini görüyorsun, orada bir şey çıkıyor. Dostluğu keyifliydi. Böyle her telden çalabilen, bildiği konuya hakikaten bir "renk veren," bilmediğinde de "uyum" sağlayacak bir zekâsı olan insan az bulunuyor. Sırf bu memlekette değil, bütün dünyada az... Rahmetli eşi Erdoğan Gönül de müthiş esprili bir adamdı. Olmadık yerde, olmadık şeyleri söyler. En ağır lafları, en söylenemeyecek şeyleri, en "söylenir" şekilde aktarırdı. Sevgi Gönül'le unutulmaz bir anı; Murat Bardakçı, ben ve Sevgi Gönül, Oya Başak'ın dersine davet edilip dinlemeye girdik. Kesin pişman olmuştur. Murat dersi darmadağın etti. Ama Oya da talebeyi büyülüyor; tiyatro anlatıyor, kendisi oynuyor. En sevimli hoca. Ben maalesef Ankara bürokrasisinin "sınırsız talepleri" yüzünden (birtakım şeylere çağırırlar gidersin falan) son bir ayında (o ağır hasta zamanında) Sevgi'yi göremedim.

— Belki de bu, sizin onu "güzel ve daha iyi haliyle" hatırlamanızı sağlayacak...

— Evet öyle. Kendisini son zamandaki gibi "mavi" gözleri ni ortaya çıkaran "beyaz, gri" haliyle hatırlayacağım. Herkes çok beğendi o halini, "Aman ne saçını boya ne de saç

uzat" dedik, "böyle çok hoş oluyor." Kemoterapinin üzerine çıkan saçları yakışmıştı ona, "Rengini tam bulmuş sanki" dedik. Hoş bir portre olarak gitti Sevgi Gönül.

— Sevgi Hanım, Sadberk Hanım Müzesi'ndeki görevi nedeniyle aynı zamanda müzayedelere de meraklıydı. Size danışır mıydı?
— Efendim, o bir kere bu memlekette "özel müze" kurdu. O çok önemli. Koleksiyoner düzeyden çıktı, "özel müze" kurdu. Sistematik, envanterli falan... İki arkadaşımızın müdürlük yaptığı bir müze... Ve beynelmilel müzayedelere girmeye başladı... O müzayedelerde, sadece rakip koleksiyonerle değil, artık son zamanlarda Körfez şeyhlikleriyle falan da didişiyordu. Nitekim, Katar Müzesi, çiniler üzerine bir eseri, onun adına *dedicate* etmiştir (adamıştır). Çok önemli bir şey bu. Bana bu konularda danışmadı. Çünkü ben antikacı değilim. Ama mesela Murat Bardakçı'ya, Nazan Ölçer'e, Filiz Çağman'a, Nurhan Atasoy'a soruyordu.

— Sevgi Hanım'ın ardından, ortak projelerinizde "kapanmamış parantezler" kaldı mı?
— Valla ben Sevgi Hanım'la birlikte "Bizans Sempozyumu" yapacaktım, o suya düştü. Şimdi o projeyi tazeleyece-

Bir tekne gezisinde, kendisinden önceki Topkapı Sarayı Müdürü Filiz Çağman ile birlikte.

ğiz. Maalesef Suna Hanım'la da dostluğumuzun büyük kısmı onun hastalığına rast gelmiştir, mektuplaşarak ilerlettik dostluğu. Kendisini az görüyorum. Sonra Ömer Koç, çok entelektüel biri. Şimdi böyle genç yok bu nesilde; Ahmet Haşim okuyor. O yaşta insan, Ahmet Haşim okumaz Türkiye'de... Fransızca'dan Rimbaud okuyor; ki bu çocuk, Amerikan okulunda okumuş. Osmanlıca metinler okuyor, üstüne düşmüş çünkü. Zaten Latince ve Yunanca da biliyor, klasik bir eğitim de görmüş dışarıda. Çok da "sivri" bir dili vardır. Birine taktı mı yandı! Ömer Koç, ailenin üçüncü jenerasyonunu (neslini) temsil ediyor. Hani Bismarck demiş ya, "Birinci nesil kurar, ikincisi idare eder, üçüncü nesil de sanat tarihi okur." İşte tam o safhada...

ON SEKİZİNCİ BÖLÜM

"Değer" Kim Varsa, Onun Peşine Koştum...

"İnsanların, hiç kimseyi tanımadığı ve 'tanımaya da üşendiği' bir Türkiye ortamında; çok gençtim, bugünkü imkânlarım da yoktu üstelik... Ama oradan oraya koşuşarak tanıdım bu insanları ben. Bana çalışmamda, düşünmemde, yetişmemde yardım edecek insanları tanımak için çaba gösterdim."

Tarihçilerin Mevlânası...

"Bence en temel özelliklerinden biri, sözünü sakınmadan söylemesidir. İlber Ortaylı'ya 'Tarih dünyasının Mevlânası da diyebiliriz... Çünkü her tarihçi, onun kurduğu çatı altında yerini bulabilir."

Yunuşhan Günay
(Çene-Yüz Protez Uzmanı diş hekimi)

— İstanbul'daki değerli dostlarımızdan biri de sanırım Fatma Mansur...

— Fatma Mansur çok ilginç bir kişiliktir. Bana kalırsa Türkiye'de "sosyal bilimler" alanında hakikaten derin bilgisi olan biridir. Türk cemiyeti bu tip insanı anlamıyor. Tıpkı Kudret Ayiter'e yapıldığı gibi; bu insanlar kıyıya çekildikçe bizimkiler de bakmıyor. Halbuki total kültürleri olan insanlar bunlar. Üstelik, bizim Fatma Mansur çok iyi bir aşçıdır. Hem Türk yemekleri, hem de alafranga yemekleri çok iyi pişirir.

— Dostlar ve güzel sofralar... İkisi yan yana gelmişse bir nimettir ama, o sofralarda kilo almak da var. Ne dersiniz?

— İyi aşçılar kilo aldırtmaz. Birisi iyi yemek yapmayı bilmiyorsa, gelmesin insanlar bir araya yahut da öğrensinler... Mesela Tarık Zafer Hoca'yla evlendiği zaman Melahat (Tunaya) Hanım –güya– yemek bilmezmiş. Çünkü kimya mühendisi, çalışıyor, yemekleri de annesi ya da ablaları yapıyor. Ama (2004 yılının ilk günlerinde kaybettiğimiz) Melahat Hanım, bir noktada, kimyagerliğinin ona kazandırdığı "beceri"yi "gayret" ile birleştirince, yemek yapmayı öğrenmiş; o kadar ki İstanbul'un önemli aşçılarından biri sayılırdı...

— Fatma Mansur, konuşmaktan özel bir tad aldığınız özel bir dost olmalı...

— Fatma Mansur'la konuşmak bir nimettir. İstanbul'da ben en çok gene onu arar oldum. Ve hakikaten "insana değer katan" biridir. Bilgi olarak da düşünce olarak da... Hüseyin Hatemi ve ikiz kardeşi Hüsrev de o takımdandır. Hüseyin Hatemi şiir yazar; Farsçası, Almancası, Osmanlıcası, yeni Türkçesi mükemmel olan bu iyi hukukçu, aynı zamanda müthiş "güzel şiirler" yazar. Bana da yazdı böyle bir dörtlük.

Fatma Mansur'un (solda) evinde, kız kardeşi Nuriye Ortaylı ile birlikte (2003). Fatma Mansur'la sohbet, tıpkı yemeklerinin lezzeti gibi; doymak ne mümkün...

— *Hatırlıyor musunuz o dörtlüğü?*

— Almanca'lı ve Farsça'lı. Hatırlıyorum tabii ama boş ver şimdi. Aman ne nüktedan bir adam. Emel Sayın'a da şiir yazıyor; ama, belli ki "ironik." Yazıyor, ciddi mi, gırgır mı farkında değil... Hüseyin Hatemi'yi tanırdım. Onu 12 Eylül'de üniversiteden attılar. Sokakta ona rastladığımı sanarak Hüsrev'e (Hatemi), "Ah üstadım üniversite kaybetti, sen değil, gene dönersin" falan dedim. (Ben de o sırada istifa etmişim.) Şöyle bir durdu... Ve dedi ki, "Bu halisane duygularınızı biradere bildireceğim." O zamanlar daha tam ayırt edemiyordum, "ikiz" kardeş olan Hatemi'ler arasındaki farkı... Şimdi ayırt ediyorum. İkisi de ne gerici ne de solcu; kalıba gelmez, kendine özgü aydınlardır.

— *"Nev'i şahsına münhasır" dedikleri türden mi?*

— Bunu anlamak lazım da, bu toplum zor anlıyor. İstanbul'da "nev'i şahsına münhasır bir general" vardır, emekli bir general Nurettin Türsan... 19. asırda "Prusya ve Fransa

tipi" paşalara benzer. Prusya genelkurmayı gibi tarih bilir ve yazar. Enteresandır... Böyle tarihçi generallerden bir tanesi de benim eski okul arkadaşım Gönül'ün babası olan Muzaffer Erendil Paşa'dır. Ama bu Nurettin Paşa başka türlü bir şey. Tam Prusya generalinin "askeri tarih yazarı" gibi olanı. Ne var ki, bu velûd (verimli) adamlar, İkinci Cihan Harbi tarihini yazmadılar. İkinci Dünya Savaşı sırasında hepsi, Türkiye'nin genç komutanları olarak, üsteğmen rütbesinde... Yazın o zamanki Türkiye'nin ahvalini... Daha yazacaklar bekliyoruz.

— *Yazamamalarının tahmin ettiğiniz bir nedeni var mı?*
— Bilmiyorum. Sanmam ki bir engel olsun. Genelkurmay izin verir bence. Çok vakit geçti üstünden. İkinci Dünya Savaşı yılları Türkiye için çok zor günlerdi. O zamanı yaşamış bürokratların ve subayların bunları oturup yazması lazım.

— *Askeri Tarih kongrelerinde tebliğ veriyorsunuz zaman zaman... Hiç bunun gerekliliğini konuşmuyor musunuz askerlerle?*
— Konuşuyorum, söylüyorum.

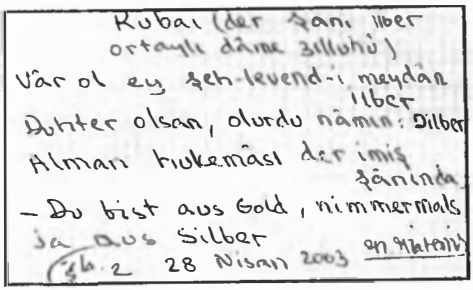
— *Ne diyorlar?*
— "Ne zaman yazacaksınız sayın paşam" diyorum. Ama laf kaynayıp gidiyor.

— *Arkeoloji ve sanat tarihi muhitleriyle de yoğun tanışıklığı olan birisiniz.*
— Benim Türkiye'de arkeoloji ve sanat tarihi muhitleriyle ilgim, tabii erken başladı, lisede.... Ekrem Akurgal'ı tanıdım, işini iyi biliyor ve üslubu parlak. Daha parlak biri Arif Müfit Mansel'di. Ekrem Bey, çok büyük bir kültür tarihçisi mi? Onu söyleyemeyeceğim. Ama mutlaka sahasını çok iyi biliyor. Onda birçok arkeologta bulunmayan sınırsız bir "mukayese kabiliyeti" vardı. Hiç kimsenin dikkatini

çekmeyen objeyi, yorumlarıyla Anadolu arkeolojisinde "kilit noktası" haline getiriyor adam. Hafıza müthiş bir kere. Sonra çok sakin bir adam olan son ordünaryüs profesörlerden Sedat Alp var ve hakikaten büyük bir Hititologtur. Ve onlardan şöyle bir nesil biraz daha genç olan Muhibbe Darga var. Hiç göstermez gerçek derinliğini. Dışarıdan bakan için delidolu bir profesör. Güzel yemek yapar, güzel giyinir, evi çok şıktır, müthiş dedikodu yapar.

— *"Hiç göstermez" dediğiniz özellikleri neler Muhibbe Hanım'ın?*
— Göstermez, kadın Hititolog; Hititçe biliyor. Kadın Ejiptolog (Mısır uzmanı); hiyeroglif biliyor, kadın arkeolog. Yok böylesi pek fazla. Bu tip değerleri Türkiye tanımaz, bunları yurtdışı tanır. Sanat tarihçilerinde de vardır böyleleri. O bakımdan ben bu zümreyle çok ilgilenmişimdir. Oysa, bizim Osmanlı tarihi grubu da nedense pek ilgi duymazdı bu zevata karşı.

— *O "ilgisizlik" Osmanlı tarihi grubunun kendi ufkunu daraltmasına yol açmıyor mu?*
— Vallahi o beni ilgilendirmiyor. Belki öbürleri de kendileriyle ilgilenilmesini sağlayacak bir performans göstermiyorlar. O da var. Bir konferansta "alfabenin gelişimi" konuşuluyordu, birisi kalktı bize "eski diller" diye broşürlerde bulabileceğimiz "sıradan" şeyleri anlattı. Bu zevatın içinde de her zaman iyisi bulunmuyor. Ona karşılık, Muhibbe Darga, bu grubun içinde çok ilginç, çok farklı insanlardan birisi. Meslek dillerini iyi biliyor, donanımı iyi. Ankara'da "Kazı Kongresi"nde karşılaştık, Muhibbe Hanım'la; onu öğle yemeğine çağırdım. Bizim Siyasal'ın yanında bir Mengenli aşçı vardır, Hukuk ve Siyasal hocaları oraya gider. Antropolog Berna Alpagut'u da aldık, hep beraber gittik oraya. Kazı sırasında yardımcısı, ihmal etmiş bazı düzenlemeleri. Başladı çekiştirmeye Muhibbe Hanım, "Serseri, bunların işiyle uğraşırken, ayağım bir kaydı şekerim, İkinci Bronz'a düş-

Kubai (der Şanı İlber
ortaylı dâime zilluhû)
Var ol ey şeh-levend-i meydân İlber
Dahiler olsan, olurdu nâmın: Silber
Almanı hukemâsı der imiş şânında
— Du bist aus Gold, nicht materials
ya aus Silber
Sh. 2 28 Nisan 2003 an Hatemi

Hüseyin Hatemi'nin İlber Ortaylı'ya yazdığı şiir.

tüm" diyor. Muhibbe Hanım, "İkinci Bronz" derken, millet bize bakıyor, nereye düşmüş diye... Bunun çevirisi şu: Yani "beş-altı metre kaymış" hoca...

— *Muhibbe Hanım'ın "İkinci Bronz" dediği "İkinci Bronz Çağı" mı oluyor?*
— Bronz çağı katmanları yedi metre aşağıda... Böyle bir tiptir Muhibbe Hanım. Bir "garip kemik" mi ne bulmuş kazıda; millet yemek yerken, onu Berna'ya vermekten söz ediyor; "Ağzına layık" diyor. Berna da kemiği alacağına çok memnun oluyor. Afiyet olsun.

— *Desenize yemekte herkesin aklı "karmakarışık" oldu.*
— Berna da çok mutlu, "kemiği" kaptı ya... Berna Alpagut, çıngırak gibi güler.

— *Ya Mina Urgan?*
— Mina ile Muhibbe'nin arası ne kadar iyiydi bilmiyorum. Mina Hanım bizim ülkedeki en iyi İngiliz edebiyatçısıdır ve belirli ansiklopedilere girecek ölçüde kontrübüsyonları (katkıları) ve yorumları var. Şimdi bir tarihte Mina Hanım "açlık grevi" yapıyor. Ben hemen Pera Palas'a koştum, hemen, "Aaa İlber Ortaylı" dedi, "desteğe geldi." "Yahu bana bak, sen sigara içiyorsun ve sahiden de aç kalırsan miden delinecek, kim yazacak o İngiliz edebiyatını," dedim.

Tabii, "Aman sen de" dedi. Allahtan o gün grevi bitirdiler. Mina Hanım bir ara yemek yapmaya merak salıyor ve bütün milleti fasulye yemeğe çağırıyor. Müntekim'i (Ökmen) de davet etmiş... Müntekim Ağabey, zor beğenirdi rahmetli. Bunu da beğenmedi. Müntekim Ökmen'i anlattım değil mi?

— *Paris'i ezbere bildiği halde, pasaport verilmediği için Paris'e gidemeyen Müntekim Ökmen'i kastediyorsanız, anlattınız.*
— Evet... Mina Hanım, "Müntekim" dedi, "bir fasulye yaptım ki, profesörlüğüm de kitaplarım da yanında solda sıfır kalır." Fasulyeyi yedik. Müntekim'e sorduk. "Olmaz" diyor. Bana sordular. "Koca kitaplar, fasulye için harcanır mı, ayıp yahu" dedim. Hayatta tanıdığım ve çok özlediğim insanlardan biri de Ankara'da Kudret Ayiter ve Coşkun Üçok'un yanında Nimet Arzık'tır. Ben bu üçünü, UNESCO'nun bir kültür kollogunda bir araya getirdim. Nimet Arzık, Kudret Ayiter'den (onun o Prusyalı ve her şeyi bilen halinden) sıkıldı; Coşkun Üçok'a ise bayıldı, özellikle onun o konuşma tarzına... Nimet Arzık asansöre binmezdi. Evet. O yüzden de bence öldü.

— *Kapalı yer korkusu mu vardı?*
— Hayır. Bir tarihte, bindiği çürük asansör çökmüş, o da havada iki saat asılı kalmış.

— *Asansöre binemediği için mi öldü diyorsunuz?*
— Bence öyle. Çünkü tansiyonu çok yüksekti. Bir kere Nimet Hanım, niye gazeteci olmuş? Hiçbir zaman anlamadım. Bu öyle bir insandı ki, "Polonya dilbilim" bölümü kursan, orada profesör olur. Fransız edebiyatına da profesör olur. Rusça bilir, Osmanlı şiirini bilir. (Bizdekilerin bir huyu vardır Türk şiirini ve Osmanlı divanını bilmemek gibi...) Nimet Arzık'la tanıştığımda, "Yahu" dedim ona, "kadının biri (Trablusgarp temyiz divanından bir azanın eşi, Zeynep Hanım) kocasını mahkûm etmişler diye gidip Kayzer'e, Sultan'ı

şikâyet eden bir mektup yazmış." Nimet Arzık da, "Aaa o benim büyükannem" demez mi? Mektubun kopyasını arşivden getirttik. Hakikaten büyükannesi. Böyle bir şey!.. (Almanya'da arşivde bulmuştum o belgeyi.) Nimet Hanım'la, onun beni bayağı "azarladığı," benim de onu "kızdırdığım," konuşmalarımız vardır. Sık sık görüşürdük. Kızımla torunu Bayramhan oynardı. Onları seyretmek zevkti.

— *Niçin azarlıyordu sizi?*
— Nimet Arzık, bir şeyi "empoze" etmemiş olur mu? Bir gün koca bir çanak aşure yapmış, Halil Berktay'la biz bu aşureyi yağmaladık, kavga ede ede bitirdik. O gülüyordu... Aşureyi güzel tutturmuştu doğrusu. Nimet Hanım'ın neresi "çocuk," neresi "büyük" belli olmaz.

— *Coşkulu bir kadın ama, değil mi?*
— Coşkulu ve çok bilgiliydi. Bir kere anormal bir ansiklopedik bilgisi vardı. Öyle aptal aptal da değil, yeri yordamında kullanır o bilgiyi. O arada da inanılmaz "tasvirler" yapar. Biz de onunla tabii "tasavvur" ediyorduk. Çok özlüyorum kendisini.

— *Hiç sormadınız mı, Nimet Arzık'a, "Niye gazeteci oldunuz" diye?*
— Niye sorayım? Sorsam kendinin çok doğru seçim yaptığını anlatır. Ben de onu mu dinleyeceğim. Nimet Hanım, Taha Carım'ın kardeşidir. Taha Bey de enteresan adamlarımızdandır. Ben onu çok tanıyamadım. Vatikan'da şehit edildi biliyorsunuz. Bunların amcaları da Fuat Carım'dır; hariciyenin genel sekreteriydi; İsmet Paşa'yla tartışmaya düştü diye Brezilya'ya büyükelçi tayin edildi, galiba o kötü havalı yerde mesleğini tamamladı.

— *Hariciye dünyasından epeyce insan tanımış olmalısınız.*
— Evet. Hariciye'de çok insan tanıdım. Mesela Zeki Kuneralp, müthiş bilgili bir adamdı ve her sabah Yunanca birikiz dize ezberlerdi; hafızası yerinde kalsın diye... Fransızcası da mükemmel, İngilizcesi de mükemmel; Rusça öğren-

miş, gayet iyi. Almanca deseniz, söylemeye korkuyorum, Swiss Deutsch (İsviçre Almancası) konuşuyor. İsviçre'de o büyükelçiyken, hariciye vekili, "Bu adam tehlikeli çünkü bunun yabancı olduğunu unutuyoruz" demiş. O kadar iyi konuşuyor İsviçre Almancasını... Mesela, Zeki Kuneralp İsviçre'de polise, "Ben Türk sefiriyim" diyor, "arabaya niye ceza yazıyorsunuz?" Polis memuru da şöyle yanıtlıyor: "Ben de İngiltere veliahtıyım." Çünkü, polise göre, Swiss Deutsch konuşan adam yabancı olamaz. İspanya'ya görevli olarak gittiğinde de, altı ay sonra İspanyolca konferans verdi. Öğrendi İspanyolca'yı.

— *Ne müthiş bir yetenek!*
— Çok çalışkan. Üstelik mütevazı bir adam. Bir tek evi vardı. Bu devlete namusuyla çalışan, zengin olamaz. İki kere Hariciye Genel Sekreteri olmuştur. Kaç kere büyükelçi olmuştur: Londra Berlin, Bern, Madrid... Çok bilgili bir adamdı bir kere.

— *Siz Zeki Kuneralp'i nerede tanıdınız?*
— Oğlu Sinan'la da ahbabım. Sinan da çok meraklı, çok derinlemesine tetkik yapan, kitap fazla yazmayan ama çok iyi makaleleri olan bir arkadaş. (Büyükelçi olan öbür oğlunu çok iyi tanımıyorum.) Ben tanıdığımda Zeki Kuneralp emekliydi. Onunla çok iyi geçinen biri de Osman Olcay'dır. Osman Olcay ile Zeki Bey'in "ölüm" üzerine esprili konuşmaları banda alınacak şeylerdi. Biri (Zeki Kuneralp) bekliyor ölümü, "arkadaşını bekler gibi" gayet soğukkanlılıkla... Öbürü de randevulaşmaya niyeti yok gibi, nükte üstüne nükte patlatır. Hayatta İbrahim Kıray'dan sonra, "ölüm" konusundaki "yaklaşımıyla," gördüğüm ikinci bir enteresan tipti Kuneralp. Osman Olcay, nükte makinesidir. Düşünüyorum da hariciyenin o kuşağında büyük adamlar varmış. Bunlardan biri de (rahmetli) Coşkun Kırca'dır. Müthiş bir bilgisi ve retorik kabiliyeti vardı; Türkçesi ve Fransızcası da hafızası da müthişti. Böyle kanun yazan bir adama, değil bu

Gazeteci Nimet Arzık ve kızım Tuna ile birlikte, bir lezzet ve sohbet gününün anısı...

memlekette, dünyada kolay rastlanmaz. Eğer Galatasaray Üniversitesi, bugün çok özel statülü bir devlet üniversitesi ise ve bütün imkânsızlıklara rağmen; çok başarıyla yürüyorsa, bu adamın dâhiyane çözümleri sayesindedir. (Dostu Yiğit Okur da öyledir; beynelmilel bir hukukçudur. İnan Kıraç da onlara mali ve akıl desteği verdi. Bu mektep böyle giderse iyi gider, daha iyisi olamaz.) Muharrem Nuri Birgi de yine hariciyenin yetiştirdiği nüktedan, müthiş bilgili bir büyükelçiydi. O zamanın adamı buymuş. "Tanzimat münevveri" tipidir bu; yani hem Batı kültürünü hem Doğu'yu çok iyi biliyorlardı. Muharrem Nuri Birgi'nin Salacak'taki yalısı; Selahattin Beyazıt'a emanet ettiği ve onun da emaneti çok iyi koruduğu görülen bir eserdir; gidin bakın, görürsünüz ne kastettiğimi ve bu tip adamların ne olduğunu... Genç Hariciye ise, başka tip insanlar çıkardı. Mesela bizim Müfit Özdeş gibi delidolu bir adam. Her yere girip çıkar. Somali, Afganistan; böyle yerlerin tipik büyükelçisidir. Sonra bir Aydın İdil... Aman ne kadar nüfuzlu... Duşanbe'nin "muhtarı" olmuş. Herkes bu-

nun kapısında. Adam, Türkiye-Tacikistan ilişkilerini bitirmiş, bir de Tacikistan'ı hallediyor; operada problemi olan aktör ya da aktris buna geliyor, bursuyla ilgili problem yaşayan talebe onun kapısında. O da talimatları veriyor, hallediyor işleri. Arabayla, Türk Sefareti'ne gelirken görüyorsun ki kapıya yığılmış insanlar. Manzaraya bakınca, insan içinden, "Rikab-ı Hümayun'a efendimiz, dilekçelerle geldiler ahalimiz" diyorsun. Bütün Avrupa ülkelerinin sefirleri bunun peşinde. O da "tek başına" bir adam yani alt tarafı... Tacikistan da çok hoş bir yer. Puşkin ile Rudaki'yi aynı lezzetle ve aynı bilgelikle okuyan bir halk düşünebilir misin? Rusçaları mükemmel adamların... Tacik münevverlerinin donanımı, bazen Ruslarınkini geçecek mükemmellikte... Orta Asya Cumhuriyetlerinde "Rusça" çok iyi okutulur. Fakat adamlar (Tacikistanlılar), bizim Türk Cumhuriyetlerinin aksine, kendi kültürlerini de iyi biliyorlar. Farsça'yı özellikle... Orada ben mest oldum yahu... İnanılmaz bir şey, hatta Tacikler dediler ki; Firdevsi'den on beyit bilmeyen, cahildir. Biz bir denedik falan, yedi mi sekiz mi ne, "aaaaa" dediler. Sonra aklıma geldi, onun Mazenderan üzerine halk şairleri tarzında yazdığı bir dörtlük vardır o dörtlüğü okuyunca, "on"u geçtik... "Haaa sen iyisin" dediler, "seni akademiye seçerler, idare eder." Tacikistan'ın başkenti, "fakir başkent" diye, 30'ların komünist mimarları en güzel örnekleri yapmışlar oraya. Bauhaus stili vs. görülür; Stalin Baroku'nun lambur lumbur olmayan küçük güzel örnekleri olan binalar vardır orada. Yeşil ve hakikaten şu anda çok sevimli bir şehir.

— *Tacikistan'a ne zaman gitmiştiniz?*
— 2000 yılında UNESCO için gittim. Bizim Aydın İdil becerikli olduğu için, o sırada bir kongre vardı, beni ona da sokuşturdu "delege" diye... Amerikalılar kaçmıştı zaten o sırada Tacikistan'dan... Malum, "aşırı güvenlik" meraklısıdırlar. O sırada "Amerikan sefiri" olarak Robert Finn vardı, meşhur "Türkolog." Ama "asayiş yok" diye hemen kaçmış Amerikalılar, onların cancağızları çok kıymetlidir.

Ama Robert Finn'in kendisi iyi uzmandır o ayrı... (Sonra da galiba Afganistan'da görev aldı...) Bakû'deki Amerikan sefaretini de o kurdu. Fakat Washington, sivri kafalı olduğu için, onun yerine Rusça bilen ve Rusya masasından adamlar gitti. O zaman Ebulfeyz Elçibey cumhurbaşkanıydı ve nefret ediyordu Rusça'dan... Düşünün Türkçe konuşan bir diplomatı çekiyor Amerikalılar, yerine Rusça bilenleri yolluyor. Bu da Amerikan diplomasisinin ne kadar zeki olduğunu ve çevreyi ne kadar tanıdığını(!) gösteriyor.

— *Yeni kuşak Türk diplomatlarını nasıl buluyorsunuz?*
— Hariciyedeki değerli arkadaşlarımdan biri Şule Soysal'dır; her işi ısrarla götüren bir diplomattır. Halil Akıncı, her işi çok tetkik eden biridir. Halil rakip tiyatro kumpanyasındandı. Eşi Oya ile ben Çolakoğlu kumpanyasında idik. Efendim, Nabi Şensoy'u Moskova'da son derece renkli ve çok akıllı bir büyükelçi olarak hatırlıyorum. Osman Korutürk ise, son derece sakin ve her işi götüren bir diplomattır. Bunlar genç neslin becerikli insanları. Mesela Solmaz Ünaydın, sosyal ilişkileri kuvvetli bir büyükelçidir. Füsun Çetintaş da öyledir. İki sınıf arkadaşım Fatma Fırat Uzman ve Hilal Başkal da öyledir... Tabii birtakım tembel, hiçbir işe yaramayan insanlar da var, her yerde olduğu gibi... Ona karşılık, devletten aldığının çok üstünde iş yapan adamlar var Hariciye'de. Bunlar özel sektörde olsa birkaç misli maaş alır. Bir de kazandığını hak etmeyen adamlar var maalesef. Bu adam niye bu parayı alıyor dersin, ama bu, her yerde olur. Bizim hariciye müstesna bir bakanlıktır, "ananesi" vardır. O yüzden de Balkanlar'da Türk diplomatlarına "şeytanlar" derler. Hariciyeden her zaman çok "müstesna gençler" çıkar.

— *Hâlâ da çıkıyor mu?*
— Her zaman çıkar. Şimdi ben isim saymak istemiyorum, zaten onlar kendilerini gösteriyor.

— *Bazıları da zaten "talebeniz" olmalı...*

— Şimdi artık talebelerim sefir olmaya başladı. (Öbürlerinin çoğu arkadaşlarım.) Mesela, (şu sırada Hindistan'da görev yapan) Hasan Göğüş var. Mülkiyeli diplomatların arasında çok zeki insanlar vardır, Roma'daki Necati Utkan öyledir, elinden her iş gelir.

— *Ya sınıf arkadaşınız olan büyükelçiler?*
— Sınıf arkadaşlarımdan da var, çok çalışkan "cıva gibi" büyükelçiler; Tahran'da görev yapan Selahattin ya da Bahreyn'de görevli olan Hilal; Moldovya'da görevli Fatma Fırat Uzman gibi... Civa gibi bir kızdır Fatma Fırat... Feryal Çotur da şu sırada Endonezya'da... Sonra iki sevgili Dostum, Ateş Balkan ve "deli" dediğimiz Müfit Özdeş. Bunlar bambaşka etkili tavrı olan adamlar. Mülkiye'de, Necil Nedimoğlu tarafından kötü konserlere götürülen adamlara "Necilzedeler" denirdi. Necil Nedimoğlu dışişlerinin parlak memurlardan olarak hayatına devam ediyor.

— *Hariciyecilerden "renkli tipler" çıkar...*
— Mesela bunlardan biri de Pulat Tacar'dır. Semerkant'ta "Orta Asya Enstitüsü" kuruluyor. Pakistan sefiri bana geldi yardım istiyor, korkusu da şu: O bir teklif yapacak, tabii Hint sefiri de onu engelleyecek. "Aaaa büyükelçimize söyleyelim" dedim hemen, "bizim büyükelçi, senin büyükelçi; senin büyükelçi bizim büyükelçi." Pulat Tacar, ertesi gün öyle bir manevra yaptı ki, Pakistanlının söylemek istediğini, Hint sefiri teklif etti. Öyle bir müzakere ustasıdır bu Pulat Tacar! Ben masanın altına girip katılarak güldüm. Pakistanlının söyleyeceğini Hintliye söyletti Pulat.

— *Nasıl becerdi bu manevrayı?*
— Becerir, müzakere ustası çünkü. Böyle insanlar var bizim hariciyede. Pulat süratle yazar, fil gibi okur. Ben böyle adama şapkamı çıkarırım, zeki adam çünkü. Daha fazla bir yere (genel sekreterliğe falan) yükselemediyse ya talihsizliği vardır ya bir yerde defekti (kusuru) olmuştur. Mesela, onunla Buha-

ra'da Sinagog'u bulduk, kapıları açmıyorlar, çok fazla güvenlik önlemi var. Bir kadın çıktı, "Neredensiniz siz" dedi. "Kostantinapol'den" dedim. Pulat da "B'nai B'rith" diyor. Küçükken Fransızca öğrenmek için "B'nai B'rith" ilk okuluna gitmiş, yalan söylemiyor. Öyle deyince açıldı kapılar, girdik. Her safhada zeki bir tip... UNESCO'da beraber çalıştık. Hasılı, Dışişleri bizde çok ilginç bir çiçekliktir. Saplantıları da olan bir kuruluştur tabii... Dün NATO, bugün Avrupa Birliği; tuttururlar bir yolu ve başka şarkı çalmayı bilmezler. Nadir insanlar bunun dışına çıkar ama onlar da çok ilginçtir. Mesela bence Gündüz Aktan; müthiş bilgili bir sefirdir, Tanzimat tipi bir sefirdir. Babası validir, kendi de belirli bir süre kaymakamlık yapmıştır, müthiş okur, müthiş kafa kullanır. Ben onun konuşmalarının ve değerlendirmelerinin hayranıyım. Kimse beni "teshir" edemez; Gündüz Aktan "teshir eden" nadir adamlardan biridir. Maalesef Hariciye'den bir kapris yüzünden ayrıldı, keşke ayrılmasaydı. Ama siyasi hayatta bizim onu "dışişleri bakanı" olarak kullanamamamız; Türkiye için bir siyasi zaaftır. Bizde "siyasi ehliyet" yapısının oturmadığını gösterir. Mülkiye'nin hakikaten iftihar edeceği adamlardan biridir. Bizden böyle adam çok çıkmıştır; İlter Türkmen de, Semih Günver de zeki insanlardır. Hele Semih Bey çok zekiydi. Gündüz Aktan başka türlü bir adamdır; Coşkun Kırca'nın (ki, onun maiyetinde çalışmıştır) bir başka çeşididir. Şimdi genç kuşaktan Mehmet Ali İrtemçelik'ten bahsediyorlar; hırçın ve bilgili hariciyeci tipi olarak... Gerçi politika hayatında fazla etkili olamadan ayrıldı, döndü mesleğine, şimdi orada göreceğiz. İnşallah iyi olacak. Hariciye Vekâleti'nin ananesi olduğu için, her kuşak, değerli insan yetiştiriyor. Böyleleri tabii askerlerin arasında da var, diğer bakanlıklarda da çıkıyor nadiren... Mesela (2003'te kaybettiğimiz) vali Recep Yazıcıoğlu... Çok ilginç bir adamdı. Aynı köyden çıkan bir sürü zeki çocuk var; Adnan Kahveci falan... Bunların "ortak özelliği" de para yememeleridir. Demek ki, o köyün ya da o cemaatin verdiği kültür bu. O zaman "hırsız" veya "namuslu" olmak; çok da kişisel bir şey olmuyor; daha çok aile ve cemiyet terbiyesine bağlı bir şey...

— Yakın dönemde, Mülkiye ve Dışişleri dünyasında bir yaprak dökümüne tanık oldunuz sanki...

— 2003 yılı maalesef benim için "hüzünle" dolu bir yıl sayılır. Benden daha yaşlı kuşakla dostluğum her zaman çok iyi olmuştur; onlardan çok şey öğrenmişimdir, çok haz duymuşumdur. Tabii, insanlar yaşı gelince aramızdan ayrılırlar... Bu kaçınılmaz ama, 2003'te tatsız bir "yaprak dökümü" yaşadım. Bir zamanların çok parlak hariciyecisi Haluk Kura da bizi terk etti. Onun parlaklığı "zekâca" her zaman devam ederdi, fizik bakımından da bir aktör gibi herkesin dikkatini çekecek kadar yakışıklıydı. Hatta Amerikan sinema yıldızlarından çok ünlü biriyle, bir zamanlar bir beraberliği varmış... Haluk Kura, bir yağmurlu günde Selimiye Camii'nden son yolculuğuna uğurlandı. (Karacaahmet Mezarlığı'na gömüldü.) Bayrağa sarılı naaşı çiçekler içinde köşede duruyor... Yağmur hafif çiseliyor... Avluya baktığım zaman birden insan şunu fark ediyordu: Ne kadar güzel kadınlar varmış!.. Sefirelerimizden Necla Eralp ve Mina Türkmen ile dostluk bir keyiftir. Lale Bulak kişiliğiyle herkesi teshir etmiş ama mütevazı insandır. Onun devrinde Paris sefareti seçkin insanlar için seçkin bir mahaldi.

— Özellikle belirli bir "kuşak"tan söz ediyorsunuz değil mi?

— Evet. Bir kuşağın kadınları... Türkler her zaman güzel bir millettir ama bu sözünü ettiğim kadınlar, bir zamanın seçkin zümresi... Ve bir kuşağın kadınları bunlar. Sadece "güzel" değil, aynı zamanda yüzlerindeki ifade de "rafine." O başka bir hava veriyor... ve her yaşta çok çarpıcı... Benim son derece ve çok çok yakınlık duyduğum bir grup bu. Ve Türkiye her zaman "güzel insanların" ülkesiymiş, böyle günlerde daha iyi anlıyorsun bunu. Bundan bir müddet sonra, çok daha genç birini kaybettik: Kırk yıllık dostum Gazne Soysal. Adamı kim tanısa seviyordu. Sadece meslektaşları ya da ecnebiler değil, Anadolu insanı da Rumeli insanı da severdi onu. Bu kadar efendi, diğerkâm ve eli açık biri... İyi bir memurdu ama büyükelçi olamadı. Son görevi Selanik başkonsolosluğuydu.

— Bazı yabancı diplomatlarla geliştirdiğiniz özel dostluklara gelince...

— Ankara'dan gelip geçen büyükelçiler içinde ikisi çok ilginçtir. Bunlardan biri Alman elçisi Eickhoff, öbürü de Rusya büyükelçisi Peter Stegniy'dir. Eickhoff, önemli bir Alman Ortaçağ tarihçisidir; Venedik ve Osmanlılar üstüne kitapları var. Peter Stegniy ise, ünlü bir 18. yüzyıl Rusya tarihçisi ve bir üstattır; bir ara imparatorluk dışişleri arşivinin başındaydı. Meslek yakınlığından mı, kimyamız mı uyuştuğundan nedir, birbirinden farklı karakterde olan bu üç milletin insanı olarak çok uyuşmuş ve dost olmuşuzdur. Diplomat takımı gelip geçicidir. Ama bu insanlar, değil. Onlarla dostluktan manevi açıdan çok kazançlı çıkarsınız. Stegniy, şimdi Telaviv'e tayin edildi. Eickhoff ise sözde emekli.

— Ankara'daki öğrencilik yıllarında, Yaşar Kemal'in oğlu Raşit'le (Gökçeli) ev arkadaşlığı yapmışsınız. Dolayısıyla Yaşar Kemal'i de tanımış olmalısınız.

— Yaşar Kemal, "parası olmasa da" dostları için bol para sarf eden bir adamdır. En parasız zamanında, bir yerden para gelir, Yaşar Kemal ile Tilda ziyafet çekerdi o gün. Mesela hep anlatılır değil mi, Mehmet Altan çocukken "balon" istemiş, Yaşar Kemal baloncunun bütün balonlarını almış ona... Hem baloncuyu mutlu etmiş hem Mehmet'i... Bir gün ona gitmiştim, kızım Tuna küçüktü daha, oyuncaklarından birini beğendi, Yaşar hemen verdi. Hâlâ saklar Tuna o oyuncağı. Taaa bilmem nereden taşıdığın şeyi, bir çocuğa vermek, az şey değildir.

— İstanbul'a gelince Raşit'le tekrar daha sık görüşebildiniz mi?

— Raşit'le şu son senelerde görüşemiyorum çok. Nedense olmuyor... İstanbul'a geldim, daha az görüşür olduk nerdeyse... Raşit'in karısı Tağman Gökçeli'yi Mülkiye'den tanırım, Raşit'i de... İkisi de 68 neslinden herkes gibi hızlı sosyalist, gayet ironik, eleştirici çocuklardı... Asıl önemlisi, iyi ve dürüst in-

sanlardır. Tağman'ın dedesi, Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda Karesi milletvekiliydi... Raşit'in de anne tarafından büyük dedesi, ser tabib-i hazret-i şehriyarî Jak Mandil Paşa'dır. Bunlar eski Osmanlı ailelerinden gelen çocuklar. Bu ailevi duruş, ne kadar olsa, bir yerden bulaşır insana, bulaşmıştır. İkisi de "güvenilir" insanlardır, hödük değillerdir ve ufak hesapları yoktur. İnsan onlarla arkadaşlık ettiğinde mahcup olmaz, her yere girip çıkabilir. Öyle bir başka arkadaşım da çok kıymetli bir kimya hocası olan Rıfat Kandiyoti (İngiltere'de de muvaffak oldu) ve karısı Deniz'dir (o da başarılı bir sosyal psikolog). Şimdi bu iki insanın ilmi seviyesini burada tartışmak benim işim değil ama görgülü çocuklardır. İyi ailelerden geldikleri için aldıkları bir terbiye vardır. Bir kere her yere intibak ederler. Rıfat'la her yere girersin; kiliseye, dergâha, şirkete, açık havaya, köye, şehire... Deniz de öyledir. Adamın başına "dert" ya da "yük" olmazlar. Bu tip insanlardan hayat boyu vazgeçemiyorsun. İsterse arada on sene inkıta (kesilme) olsun, on birinci sene yine kaldığın yerden devam edersin.

— *Rıfat ve Deniz Kandiyoti'yi nereden tanıyorsunuz?*
— Onları ODTÜ'den tanıyorum. 1971 krizinde ikisi de kontratları feshedip Boğaziçi Üniversitesi'ne geçtiler.

— *Ya Can Yücel?*
— Can Yücel'i ben ne zaman tanıdım, hatırlamıyorum. Eşi Güler'i de ne zaman tanıdığımı hatırlamıyorum. Her halükarda 1965'ten sonra... Güler, dört çocuklu bir ailenin kızı. Güler'in öbür kız kardeşi Sema Erder'dir, son derece parlak bir sosyologtur, Mülkiye'de çok hürmet ettiğim, kendisine saygı duyulan, hem güzel, hem akıllı bir kız çocuğuydu. Güler'in erkek kardeşi ve arkadaşımız Cevat Erder'i severim, gayet değerli bir restoratör ve arkeologtur. Öteki erkek kardeşi Nejat Erder de renkli bir tiptir; bence kendinden çok şeyler beklenirdi. Bu dört kardeş de zekidir; daha doğrusu, özellikleri "zeki" olmalarıdır. Güler, Milat'tan önce Can Yücel'e âşık olmuş. O zamanın âdeti bu...

Âşık olanlar, birbirleriyle aşk yaşarlar, birlikte büyürler; yani evcilik oyunundan gerçeğe giderler. Bu tip şeyler sonradan bozulabilir ama Güler ile Can için bu söz konusu değildi. Tam manasıyla altmış yıllık bir beraberliktir. Çünkü onlar herhalde birbirlerini "beş yaşında" tanıdılar. (Gülüyor.) Öyle zannediyorum!

— *Hiç çaresi yok...*
— Hiç yok. Yani hiç... Güler Can'a "tahammül" etmiştir seve seve... Öbürü de hakikaten severdi karısını... Ama o dağınıklığın ortasında da beklenmeyecek bir düzende; fevkalade "üç çocuk" çıktı. Su, Güzel ve Hasan... Üç çocuk, üç... Benim bildiğim birisi gayet başarılı bir doktor, o Avrupa'da yaşıyor. İki de kız: Güzel ile Su. Biri çok iyi bir mühendis. Öbürü de (Su) iyi bir ressam... Can Yücel'e bilhassa Kuzguncuk'ta oturduklarında çok sık giderdim. Ona gittiğimde, baktım kayığa atlayan peşimizden oraya geliyor; çünkü biz iskele kahvesinde bir oturuyoruz, oooooo şamata... Kimse kurtulmuyor. Can öyle rasgele taş atmaz. Tabii esprinin bini bir para. Bir kere de bana bir şiir yazdı. "Eskici diye çığırıyor adam" diye... Ve tabii ben Can için şunu söylerim: Fevkalade dile hâkim biri, İngilizce'ye ve Türkçe'ye... Çok güzel çeviriler yaptı. Şiiri bilir... Ve hiç söylemeye gerek yok, nükteleri temelden götürür. Çok kuvvetli mizah duygusu olan bir adam.

— *Can Yücel'le birlikte, kim bilir ne çılgınlıklar yapmışsınızdır...*
— Bir keresinde dedi ki; Atatürk resmi çizsin bunlar, biz onu konuşturacağız.

— *Eeee?*
— Millet bunu ciddiye aldı. Atatürk kitabı için bize "ön yatırım" yapmaya kalktılar. Olmayacak şey tabii, kaldı o proje. O sıra rahmetli Ece Ayhan, çok fena bir şey yapmıştı Can'a; onun üzerine bir alay mavra...

— *Ama, olmuyor. "Üstü kapalı" gidiyorsunuz.*
— Yok ölmüş adam... Can Yücel bu, sağa sola takılmadan duramaz. Bütün aile de uyar ona. Kızı Su da çok nüktedandır, göstermez ama... Güler'e, "Gel şuraya gidelim" de... Gelir, sonra sabaha kadar her türlü mavra... Arada yemek yeriz, ondan sonra tekrar şamata... Çok rafine arkadaşlar bunlar, yani zeki, çok zeki...

— *Can Yücel ile siz, bir ölçüde benzer yapıda ve "iç coşkusu" yüksek iki insansınız. Birbirinize hiç sataşmadınız mı?*
— Hiç sataşmam, niye sataşayım.

— *Can Yücel size hiç sataşmadı mı?*
— Hiç sataşmadı.

— *"Birlikte eğlenmek" anlamında soruyorum.*
— Çok tuhaf bir şey. Beni görünce, "Gel" derdi ve çok sevinirdi.

— *Eminim. Birlikte çok vakit geçirmiş olmalısınız.*
— Evet çok hoş. Yaşar Kemal ile de öyle... Mesela, Tilda ve Yaşar'la bir-iki İstanbul turu yapmıştım 70'li yıllarda... Balat, şu, bu...

— *Kimin başlattığı bir İstanbul turuydu bu?*
— Ben yaptım onlarla. Raşit ile Tağman da geldiler.

— *"Gelin sizi gezdireyim" mi dediniz?*
— Evet. Geziyoruz, konuşuyoruz, dedikodu yapıyoruz arada... Kazıyoruz dibini falan... Yaşar son derece meraklı bir adamdır. Nezaketen değildir onun merakı; dolu dolu... Balat'ta gezerken etraftaki çöpleri görür... Sonra Ermeni Kilisesi'ne dalar. O sinirle çöp dökülmüş eski eserlere bakar, "Aşağılık herifler, ortalığı berbat etmişler" diyebilir. Tilda zaten o Bizans kalıntılarını gezmeden önce, bir şeyler okumuştur.

— Kaç yılından bu yana tanıyorsunuz Yaşar Kemal'i?
— Ben Yaşar ile Tilda'yı yoğun olarak 1969 ya da 70'te tanıdım. Mesela hocam Mübeccel Kıray da onların çok eski yakın arkadaşıydı.

— Çok değer verdiğinizi bildiğim Mübeccel Belik Kıray'ın temel kişilik özelliklerini nasıl tanımlarsınız?
— Mübeccel Hanım, son derece de "dengeli zihniyeti" olan bir insandır. Son derece "dengeli" olduğu gibi, son derece "kavramsal" konuşur. Mantıklıdır. Behice Boran'ın ve Nusret Hızır'ın da talebesiydi. Mübeccel Hanım, her şeyi mantık süzgecinden geçirmeyi iyi bilir ve insanı da mantıklı düşünmeye, kendini eleştirmeye alıştıran bir hocadır. Bir şey geliştirdiğin zaman, ona sormaya ihtiyaç duyarsın. Bu bazen tasdik görür bazen de çok fena kazınayı yer beline.

— Hiç "ters kepçe" yapmaz mı Mübeccel Hoca?
— Hayır. Ya tasdik görür ya da kazmayı beline yersin... Veyahut ilgi göstermez; o da bir üçüncü şıktır. "O ne demek" der. Yani "anlaşılır hale getirmen lazım" ve "görüşünü geliştirmen lazım" demek bu... Bir *paper* (çalışma) verirsin, beğenirse fevkalade takdir eder, hatta bastırtır onu. Başka bir çalışma verirsin okuması için, "Biz sana daha iyi şey öğrettik" der. Aynı dünya görüşünde olmamalarına rağmen, "keskin bir ilim yöntemi"nden geçen insanlar oldukları için, benim hayatımın temel taşlarından biri de Halil İnalcık'tır... Mesela bir şeyi "yanlış" okumuşsan, "Yanlışlık senin kafanda" der Halil Bey. Doğrudur dediği, çünkü "Divan-ı Hümayun"dan çıkmış bir evrakta yanlış olmaz. Sonra... Havada giden bir şeyden bahsediyorsan "güler" alenen... İstiskal eder. "Onu da okumak lazım" der ya da, "Fransızca da bilmek lazım" der... Fakat insana hoca olarak yardım da eder. Bir yerden sonra da, "Yetti gari yazmaya başla" der. Sürekli uğraşır talebeyle ve uğraşmıştır. Halbuki şimdi bütün dünyadaki eğilim (hem Türkiye'de hem dünyada) talebeyle "uğraşmamak"tır. Almanya'da bir yerde sekiz bin kişi Germanistik

okuyor. Belli ki hiçbirinin tezi ciddi olarak kontrol edilmiyor. Amerikalılar, bu konuda en ciddisidir ama orada bile yüzeyden gidildiğini ya da yüzeyden gidilerek insanların "methedildiğini" veya aksine "zemmedildiğini" görüyorsun. Hele İngiltere'de... Halil Hoca gibileri numunedir ve ciddidir. Bu yaşında adam, Osmanlı fütuhatının yapıldığı bölgeleri "yürüyerek" geziyor, inceliyor. Oralarda yol mol yok, onun için, arabayla da gidilemez oralara. Yürüyerek geziyor ama... Birkaç sene evvel böyle bir inceleme sırasında hastalandı, ağır bir kriz geçirdi. Allah'tan atlattı.

— *Nerede kriz geçirdi Halil İnalcık?*
— Söğüt, Koyunhisar mıntıkasında. Dağdır oralar yahu... Hiç kimse oturup ilk Osmanlı dönemini böyle incelemiyor. Kitap üzerinden büro spekülasyonu yapılıyor. O bakımdan Halil Hoca eşsizdir. Türkiye'de çok ilginç bir şekilde, tarih okuyanlardan biri de Erdal İnönü'dür. Çok kimse bilmez bunu. Bazı tarihçilerin kitaplarını Erdal İnönü, herkesten evvel okur. İlginç bir adamdır ve umulmadık da bir üslubu

vardır. Sıkıcı şeyleri, çok güzel anlatabilir. Ve zarif, mütevazı bir insandır. Sonra... "Arşivlerde" millete çok yardımcı olan Abdülaziz Bayındır da çok ilginç biridir... Süleymaniye Şeriye Sicilleri arşivindeydi Abdülaziz Bey. Orası Müftülük oldugu için, "fetva" da verir; yani gelenlerin müşküllerine de cevap verir. Kulak misafiri olurdum; bir kadın gelir, oğlu bar kızına âşık olmuş, evlenmek istiyor. Öyle akıllı, öyle insanca fetva verirdi ki hayret edersin. Halil Berktay'ın eşi Tülay Artan da bu konuda herhalde benimle hemfikirdir. Tülay'ın Osmanlıca'sına o yardım etti. Mimar olan bir kızı, bu sayede Osmanlı tetkikleri alanına kazandık. Bizim meslekte "isimsiz insanlar" vardır. Mesela Topkapı arşivlerinin müdürü Ülkü Hanım da böyle biridir. "Çocugu gibi" sever evrakı, iyi bir muhafızdır. İstanbul böyle şehirdir: İlginç insanlar vardır İstanbul'da. Mesela Orhan Duru. Matbuatta öylesi görülmez.

— Gazetecilik yapmış biri ama temelinde sanatçıdır Orhan Duru. Değil mi?

— Tabii canım hikâyeleri falan çok şekerdir, bir de bilgili bir adamdır. Karısı Sezer de çok iyi bilir dilleri, çok çalışkan bir mütercimdir. İstanbul'da yeterince değerlendiremediğim bir masa var: Beşiktaş'ta Turgut'a gidiyorlar. Hilmi Yavuz, Murat Katoğlu, Orhan Duru.... Türkiye'de çoğu kişi Murat Katoğlu'nu bilmez. Halbuki adam, dünyayı tanır, memleketi tanır, herkes neyin nesidir, onun kadar iyi bilemez ve müthiş organizatördür. Adama bir iş ver, dağı delsin.

— Robert Anhegger'le ahbaplığımızı biliyorum, ya Mualla (Eyüboğlu) Hanım?

— Mualla Hanım, bazen hem Robert'i haşlardı hem de beni... Mualla, enteresan görüşleri olan biridir; "mistik" tarafları vardır, ona karşılık çok "açık" tarafları vardır. Mesela, o oruç tutar, millet de rakı içer, aldırış etmez, "Bana ne" der. Efendime söyleyeyim... Her şeyiyle "bir dönemin Türkiye"sidir. Yeterliliğiyle, yetersizliğiyle, çok bildiği şeyle, az bildiğiy-

le... O da Andreas Tietze, Robert Anhegger gibi kaçak mültecilerin Türkiye'de hayat bulduğu "takım"ın bir üyesidir. Ben mesela Mualla'yı hiçbir zaman, "Sabahattin Eyüboğlu'nun kardeşi" falan diye görmedim. Kendi kişiliği var. Mualla Hanım Köy Enstitüleri tecrübesinden geçmiş; Şerifler Yalısı'nı restore etti, Harem'i restore etti, açtı. Bildiğimiz "harem" değil bambaşka bir şey çıktı karşımıza bilgi olarak.

— Mualla Hanım'ı ilk tanımanız, onun hangi etabına denk geliyor?
— Vallahi, benim onu tanımam, artık onun bütün bu işleri "tamamladığı" bir dönemdir... Ama devamlı konuşuyorduk. Bu insanlara baktığın zaman, gördüğün bir şey var: O da eski Türkiye'nin eğitim kurumları, adam yetiştiriyordu.

— İstanbullu dostlarımızın içinde, Prof. Sencer Divitçioğlu'nun "kendine özgü" bir yeri olmalı...
— Benim İstanbul'da tanıdığım hocaların başında Sencer Divitçioğlu gelir. Etrafında birtakım asistanları vardır, hiçbiri onu geçemez. Sencer, insanları teşvik ediyor, ediyor, ondan sonra bir yere götürmüyor belki... Bilmiyorum. Belki de onlar gitmiyor. 1950'lerde "üç asistan" gelmiş İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'ne... Biri çok kıymetli bir iktisatçımız, Gülten Kazgan'dır (eşi de çok kıymetli bir iktisat tarihçisi, Haydar Kazgan)... Ve İdris Küçükömer; o bence hızlı spekülasyonları olan, ama metot yönünden kendini çok da sınayan biri değildi. Sencer'in (Divitçioğlu) ise –iddiasının aksine– günlük politikayla uğraşmak gibi bir derdi yoktur aslında. Yani yazdığı, ele aldığı konunun çok aktüel olmasına dikkat etmez. Ama hızlı bir zekâdır. Ve bana da öyle der. "Hızlı İlber'e" diye imzalamış kitabını mesela... Halbuki "asıl hızlı" kendisi. Bizim okulda bir "Yılmaz" (Akyüz) vardı. Sencer, bu Yılmaz için dedi ki: "Bu çocuk beni *épaté* etti (etkiledi), kimse beni *épaté* edemez, ama, bu etti."

— *Nasıl "epate etmiş" Yılmaz Bey, Sencer Divitçioğlu'nu?*
— Yılmaz'ın (Akyüz) doçentlik tezinin jürisine girmiş Sencer Hoca.

— *Doçentlik tezinizin savunmasında, "Asya Tipi Üretim Tarzı"na gönderme yaparak, size Sencer Hoca ile ilgili bir şey sormuşlardı...*
— Orada Önder Arığ, "Sencer Hoca'yla ihtilafınızın nedeni nedir" diye soruyor bana... Soru da imtihan sorusu.

— *Nasıl yanıt vermiştiniz?*
— "Vallahi çok temeldir" dedim. "Ben onun görüşünü çok kabul etmiyorum." Anlattım, Osmanlı için böyle bir etatizm (devletçilik) nitelemesini fazla bulduğumu... Bu önemli değil. Ama, bir hoca –benden kaç yaş da büyük üstelik– öyle bir münakaşa çıkarıyor ki herkesin dikkatini çekiyor. Ve bu adam, karşısındakine "değer" veriyor. Ben bunu önemli buluyorum. Çünkü Sencer Hoca, rahat ve komplekssiz biri. "Kim oluyor ki doktoralı asistan piç" falan demiyor. Doçentlik jürisine girdiği adam için, "Beni kimse epate edemez. Bu etti" diyor.

— *Sencer Divitçioğlu –özünde– sevdiğiniz biri değil mi?*
— Sencer Divitçioğlu çok zeki, "zihni rahat durmayan" bir afacan adamdır. Dinlenmeyen bir zihin o, hiçbir zaman dinlenmez. Hiçbir zaman rahat durmaz, civa gibidir. Devamlı bir şey karıştırır, ben onun için Sencer Divitçioğlu'nu severim. Rahat durmayan bir zekâdır onun zekâsı... Oysa, bizde insanlar bir yerden sonra pastırma gibidir.

— *Sencer Divitçioğlu "pes etmez" mi?*
— Evet. Böyle bir adamdır. Çok ilginçtir yapısı.

— *Sencer Divitçioğlu, bir süre sonra da "Asya Tipi Üretim Tarzı" ile ilgili olarak yazdıkları için "onlar yok, okumayın" gibi bir şeyler de diyordu doktora öğrencilerine... Siz nasıl karşılıyorsunuz bunu?*
— Sevmedi, bıraktı.

— Sonra aranızda hiç konuşmadınız mı bu konuyu?
— Hayır, çünkü başka bir tezle, başka bir platformda çıktı adam. O böyle bir adam. Zihni hızlı. Münakaşa açıyor. Buna karşılık 40 yıldır "kendi çerçevesinde tutarlı" olmaya dikkat eden biri var.

— Kim o?
— Mesela Mübeccel Hanım. Ben bu insanları tanıdım, tanımak için de gayret ettim. Bu bir tesadüf değil. Ben insanların, hiç kimseyi tanımadığı ve "tanımaya da üşendiği" bir Türkiye ortamında; çok gençtim, bugünkü imkânlarım da yoktu üstelik... Ama oradan oraya koşuşarak tanıdım bu insanları. Bu tarafım için hiç tevazu gösterecek değilim. Bu memlekette "değer" kim varsa, onun peşinde koştum. Bana çalışmamda, düşünmemde, yetişmemde yardım edecek insanları tanımak için çaba gösterdim. Buna Avrupa'da da devam ettim. Amerika'da da devam ettim. Yani bu benim bir hassam. Çok konuşurum ama çok da dinlemeyi biliyorum demek ki... Bir özelliğim bu benim ve hoşuma gidiyor. Eğer bir "değer"i varsa, beni ilgilendirmiyor o insanın ne tarafta durduğu... Hatta huyu suyu da ilgilendirmiyor... Tanıdığım insanların bir kısmı derviş gibiydi; bir kısmı sinirliydi; bir kısmının her an sabrı taşabilir; bir kısmı müstehzi...

— Sabrı kolay taşanları nasıl idare ediyorsunuz?
— Hiç beni ilgilendirmiyor. Ben kimsenin sabrını taşırmamaya dikkat ederim.

— Kimin sabrı taşar mesela?
— Taşar, herkesin taşar.

— Bir örnek verin.
— Mesela, sakın Mübeccel Hoca'yı tahrik etmeyin. Akılsızlığa ve ters düşünmeye hiç tahammülü yoktur, hiç... Bir yerde patlayıverir... 1947'de Dil Tarih'ten solcuları temizle-

mişler, öyle diyorlar. Hiçbir yerden hiç kimse, ne solu temizler ne sağı temizler. Bir kere o bilinsin. Solculuk ve sağcılık, insanlara has ebedi iki yaklaşımdır. Nereden nasıl doğar? Ne bileyim ben! Doğar işte. Doğuştan insanlar bir şeye meyyaldir. Nerede nasıl çıkacağı belli değildir. Onun için hiçbir yerden ne solu temizlersin, ne sağı... O Dil Tarih yine solcudur, her yer kadar solcudur. Ama bir şeyi "temizlediklerini" söylemek zorundayım: "Kritik düşünceyi ve kendini eleştirmeyi" temizlemişler. Yani ben birkaç sene evvel, orada bir panele katıldım. Öyle abuk sabuk sorular ve tenkitler geldi ki genç meslektaşlardan... "Acaba, burada Behice Boran olsa, Mübeccel (Belik Kıray) Hoca olsa, Nusret (Hızır) Hoca olsa, nasıl haşlarlardı veya istihza ederlerdi" diye düşündüm. Bunu söylerken yalnız o fakülteyi de kastetmiyorum, her yer öyle! Türkiye'de bir dönem, insanlar hakikaten çok kritik düşünür ve kendini çok eleştirirdi. Bu Osmanlı terbiyesinden mi geliyor, yoksa Avrupa'ya gidip orada tarzı öğrenip bundan çok etkilenmekten mi ileri geliyor? Şimdi Avrupa'da da kalmadı o ölçü. Hiçbir yerde, hiçbirimizde yok. "Kritik düşünce ve kendini eleştirme" vasfı, çok önemli ve ben buna çok saygı duyarım. Bunun sağı solu falan yok, böyle insanlar, her kanatta, her yerde var. Fakat "çok az" bu hocalar. Gençlere tavsiyem; "lütfen gidip böylelerini bulup takılın peşlerine..."

ON DOKUZUNCU BÖLÜM

Osmanlı Hanedanı İle Dostluk: Tarih ve Ötesi

Şehzade Selim'in düğününde Neslişah Sultan ile birlikte. Kucağında Osman Vasıf Efendi'nin torunu ve Hanedan'ın en genç üyelerinden biri.

"Padişah kızları ne kadar evlenirse, o kadar da düğün yapılır. Ama erkeğe (şehzadeye), evlenirken düğün yapılmaz. Bir yerde nikâh kıyılır, çok basit bir şekilde. Şehzade, beğendiği cariyeyi alır gider. Çünkü 16. asır başında 'mavi kan evlilikleri' bitmiş. 'Mavi kanlı prensesler,' Osmanlı'ya gelin gelirken, muhteşem düğünler vardı tabii."

Arz-ı Ubudiyyet

"Sorun babama" dedi bir keresinde Tuna, "Ne kadar telefon faturası ödüyormuş?" Belli ki yüksek meblağlı telefon faturaları ödediğini ima ediyordu. Nedense bu soruyu sormadım. Kitap için çalıştığımız süre boyunca, gördüklerim yeterdi. Küçücük cep telefonu, bazen iştahla uzanılan bir ekmek dilimi muamelesi görüyordu adeta... Alet kullanmayı sevmediğini açıkça dile getiren biri, sürekli telefon kaybettiği halde, ki her yeni cep telefonunu öğrenmek başlı başına bir azaptı, elinden telefon düşürmüyorsa sormanın ne âlemi olabilirdi? Telefon konuşmalarına kulak kabartmak tabii ki affedilir bir şey değildir. Buna bir yıl boyunca özen gösterdiğime inanıyorum. Hiç mi "istisnası" yok. Yok. "Yarı istisnası?" O var.

En kulak kesilmeyen kulak bile, kabul edin ki, –bu çağda– "Arz-ı ubudiyyet ederim" diye başlayan ve "arz-ı ubudiyyet ederim" diye biten bir konuşmayı istemese de dinlemese de noktalar.... Konuşma sırasında "Efendimiz" hitabının kullanıldığının da farkına varır. Haksız mıyım?

— Osmanlı Hanedanı ile belli bir yakınlığınız var. O kadar ki şehzade Selim Efendi'nin düğününde "nikah şahidi" de oldunuz. İlk kez ne zaman ve nasıl tanıştınız Osmanlı Hanedanı'nın üyeleriyle?

— İstanbul'da Neslişah Sultan'a takdim edilmek bizim için bir mazhariyet olmuştur. Kendisini daha önce gıyaben tanıyordum. Çünkü, devamlı Hanedan tarihiyle ilgili kitapları, hatıratı, söylentileri, (Fransa'da çıkan) *Paris Match* dergisine kadar birçok farklı kanalda izlemiştim... Sultan'ın kırk senedir *Paris Match* gibi önemli dergilerde resimleri çıkar, "Imperial Highness Neslişah Sultan ve kız kardeşi" gibi... Bunlar çok güzel kadınlar, çok zarif giyiniyorlar ve çok iyi eğitim görmüşler. Bilhassa Neslişah Sultan'ı yüksek bir okulda hoca yapabilirsiniz. Öyle doludur.

— Örneğin, hangi alanda "hoca" olabilir Neslişah Sultan?

— Tarih de okutur, kültür tarihi de okutur. Çok da hoş okutur. Çoğu meslektaşı da bastırır. Çok fazla biliyor; hem okuma, hem yaşama, hem görme, hem konuşmayla... Fevkalade bir musiki kültürü var. (Bizim münevverlerimizde olmayan şey) İngilizce, Fransızca ve mükemmel Almanca da biliyor. Provençal (Provansal) konuşacak kadar Fransızca biliyor. Bazen bir konuya çok teksif olduğundan olacak, çok tuhaf bir Arapça, çok tuhaf bir Provençal (ortaçağ dilinden) konuşurken duydum. Belli ki, okulda da okumuş. Arapça biliyor (kendisi o konuda tevazu gösterir ama biliyor) ve tabii Osmanlıca biliyor. Hanedan, çocuklarını sürgünde okutmuş. Saygı duyulacak istisnai bir durum. Hanedan, azası olan ve yurtdışında, büyüyen ve doğan iki kuşağa Türkçe'yi mükemmel öğretmiştir. Bu daha da saygı duyulacak bir durum.

Zira biz Türkler *Kulturvolk* (kültürüne bilinçle bağlı ve geliştiren) bir millet değiliz. Dışarıda yaşadığımız zaman, unuturuz dili ve kültürü. Yani bizde büyükelçinin çocuğu da, işçinin çocuğu da, dişçinin çocuğu da dışarıda yaşadığında unutur gider dilini. Sadece annesi ecnebi olan değil, anası babası Türk olan da unutur gider. Daha birinci nesilde teklemeye başlarız. İkinci nesilde tamamen silinir. Bunun örneklerini okumuşunda da cahilinde de gördüm.. Cahil dediğimiz tabakalar, din gayretiyle falan tutuyorlar sahip oldukları değerleri. O da işte Almanya'daki gibi oluyor: Burada görülmeyen bir din, burada görülmeyen bir Türklük yaşamı. Çok acayip bir "amalgam" çıkıyor ortaya. Buna karşılık, orayla çok bütünleşen de yok. Halbuki Ruslar, nesiller boyu tutarlar ve korurlar dillerini... Hatta bunların enteresan bir örneği Irene Melikoff'tur; Petrograd'ta doğmuş, bir yaşını tamamlamadan Rusya'dan (1917-18'de ihtilal dolayısıyla) çıkmış, bebekken Fransa'ya gelmiş bir Türk'le evlenmiş, (matematikçi Salih Zeki'nin oğlu Faruk Bey'le) ondan üç kız doğurmuş. O üç kızın ikisi Türkçe biliyordu. Şirin, çok iyi Türkçe bilir, sonra bir Türk'le evlendi. Onun kızı Melisa da biliyor Türkçe. Yani, emigrasyon'da (göç halindeyken) üç nesil; Türkçe de veriyor çocuklarına Rusça da... Rusça'yı üç kızına da öğretmiş. Düşünün. Alevi tetkikleri uzmanı; bir dergâha girdiğinde, bütün kadınlar, "İrene bacı" diye, onu havaya kaldırıyorlar. O kadar severler onu.

— *İlginç gerçekten...*

— Öyledir. Mesela, Atatürk üzerine yazan Aleksandr Jevakhof. Fransa'da doğdu büyüdü. Amiral Jevakhof'un torunu. Büyük bir Fransız memuru, Rusçası fevkalade. Türkler böyle değil. Bunun istisnası Osmanlı Hanedanı'dır. Bütün olumsuz şartlara, parasızlıklara rağmen Hanedan, iki nesil boyu (hatta üç nesil boyu) Türkçe'yi ve Türk âdetlerini muhafaza etmiştir...

— *Nasıl tanıştınız Neslişah Sultan ile?*

— Kendisine takdim edildiğim günü hatırlamıyorum dersem ayıp olacak...

— *Bir davette filan herhalde...*
— Hayır. Bir akşam yemeğindedir.

— *Hangi yıl aşağı yukarı?*
— Yılı 1997 falan olmalı. Kendisiyle o günden beri görüşüyoruz.

— *Birbirinize "sorular" sormuşunuzdur, siz de ona, o da size...*
— Soruyoruz daima... O soruların cevabını veriyor. Bunlar çok derin tarihi bilgiler diyebilirim. Ben dinlemeyi tercih ediyorum. Çok şey anlatıyor, çok şey biliyor, çok sağlam bir hafızası var.... Ve anlatırken ilave eden ya da çıkartan abartıcı bir tip değil. Ondan evvel Abdülhamid'in torunlarını tanıdım. Ayşe Sultan'ın çocuklarını... İkisi de çok sempatik adamlar. Onlar başka şeyler anlattılar. Paris'i sıkıntıyla yaşayan bir Ayşe Sultan ve onun sıkıntıyla okuyan, hatta çalışan ve mühendis olan çocukları... Memlekete hiçbir kırgınlıkları yok. Diyor ki bana, Osman Nami Bey, "Geçende bir dolmuşa bindim, şoför bana, 'Abi siz Laz mısınız' diye sordu." Bunu anlatıyor ve gülüyor. Bu derecede de (bilmem kaç yaşından sonra geldiği ülkede) "sıcaklığını" kaybetmemiş bir adam.

— *Soruyu nasıl yanıtlamış?*
— Gülmüş. Böyle bir "hemşeri arayan meraki soruyu" nasıl cevaplarsın? Mesela Harun Efendi, (şehzadelere efendi denir) düpedüz şehzadedir. Abdülhamid'in torunudur. O daha bir Suriçi İstanbullu tipi... Daha bize yakın. Oğlu "abi" falan diye konuşuyor. Düşün. "Abi" diye konuşan da şehzadedir...

— *Kime "abi" diyor? Herkese mi? Size mi?*

— Bizim yaşımızdakilere "abi" diyor, İstanbullu müeddep her genç gibi... Onlar, Beyrut'ta falan yaşayanlar, (Avrupa'ya gidenlere göre) çok daha kolay korumuşlar buraya ait özelliklerini...

— *Neticede siz bir tarihçisiniz. Size de bir şeyler sormuşlardır. Daha çok ne soruyorlar?*
— Sormaktan çok anlatıyorlar. Büyük bir ihtiyaçtır; anlatmak. Ben keyifle dinliyorum, öğreniyorum.

— *Doğru adrese anlattıklarına inandıkları için olmalı...*
— İşte, ondan çok memnunum. Ben Osmanlı tarihi ile Cumhuriyet tarihini ayırmıyorum. Yani bunlar Türk tarihinin, "rejim değişikliği" geçiren safhalarıdır. Değişiklik, her milletin en tabii ve gerekli hakkıdır. Bunlar birbirinin devamıdır. Ayrıca aristokratik bir silkimiz (sıralamamız) olmadığı için, kültürel olarak Hanedan'ın "normal halk"a yakın olduğu kanısındayım. O yüzden çok kolay intibak ediyorlar yaşadıkları yere ve topluma... Hanedan reisi; son olarak rejimle bir sorunları olmadığını ve saygı duyduklarını açıkladı. Hiçbir zaman devlet aleyhinde hareket ve rey izharında bulunmadılar.

— *Osmanlı'da "aristokratik tabaka" yaratmamış olan eski sistem mi bu kolaylığı getirdi?*
— Tabii, bizim sistemimizde bir aristokrat tabaka yoktur. Çok önemlidir bu. Monarşinin kuvveti vardır; devlet yönetmiştir. Osmanlı, Avrupa tarihinde hiç değişmeyen, kırılmayan bir hanedandır; aynı zamanda o derecede de kitleye yakındır. Çünkü arada aristokrat bir sınıf yoktur ve bugün de onun sonuçlarını görüyoruz Osmanoğulları'nda...

— *Osmanlı Hanedan üyelerinin "aristokrat olmayan kadınlarla" evlenişinin de bunda bir rolü var mı?*
— Evet, aristokrat kadınlarla evlilikler 16. asırda bitmiş. Başka bir anlatımla, 16. asırdan itibaren "mavi kanlı pren-

Bir ziyafet sofrasında İlber Ortaylı, Sevgi Gönül (ortada) ile Hanedan üyeleri: Neslişah Sultan (sağda), Osman Ertuğrul Efendi ve eşi, Afgan Hanedanından Zeynep Tarzi (sol başta).

sesler" girmiyor aileye; dünyanın güzel ve zeki kadınları giriyor. Halktan zeki ve güzel kadınlar bunlar... Bir Hürrem'in, bir Kösem'in, bir Safiye Sultan'ın, bir Nurbanu Sultan'ın zekâsı ve güzelliği kolay bulunmaz.

— Bu kadınların Osmanlı "genetik mirasına" katkıları "olumlu" olmuştur diyebilir miyiz?
— Evet. Zira hem zekâ, hem güzellik "bir arada" pek bulunmaz. Bunlar Hanedan'ın büyükanneleri; Hürrem, Kösem, Hatice Tarhan, Gülnuş Emetullah Sultan... Osmanoğulları bu çizgiden ve bu analardan geliyorlar. Biz o kadar iyi tanımıyoruz ki Kösem'in öbür yüzünü...

— Ya "özellikleri" itibariyle nasıl tanımlardınız hanedan mensuplarını?
— Mesela Neslişah Sultan çok zarif bir portredir. Efendime

söyleyeyim, Abdülhamid'in kızı Ayşe Sultan da cin gibi, derler. Onu bir kere gençliğinde uzaktan gördüm. Bugünkü Hanedan Reisi olan Osman Ertuğrul Efendi, sahip olduğu zekâ ve bilginin ötesinde, rafine (süzülmüş) bir kişiliktir.

— Yaşamı itibariyle de "çok renkli" ve "değişik" biri mi?
— Yaşı doksanı aştı. Fevkalade bilgili, hafızası kuvvetli ve "kendi gayretiyle zengin" olan biridir. Türkiye'ye her geldiğinde (yazın) görüşüyoruz. Zeynep Tarzi ile evlidir. Zeynep Tarzi (biliyorsunuz) Afgan kralı Emanullah Han'ın kraliçesi Süreyya'nın yeğenidir.

— 2003 yazında bir hanedan mensubunun düğününde şahitlik yaptınız... "Osmanlı Toplumu'nda Aile" üstüne kitap yazmış biri olarak, "düğün-dernek" açısından Osmanlı hanedanı için "dün" ile "bugün" arasındaki "farkı" nasıl değerlendiriyorsunuz?
— Klasik dönemde müthiş "Surnameler" var. Bunlar, padişah çocuklarının (şehzadelerin) sünnet düğünlerini anlatıyor. Bütün İstanbul eğleniyor. Bütün esnaf, bütün sanatkârlar, bütün teknisyenler, bilim adamları orada. Ve bu düğünler şerefine birtakım "teknik harikalar" yaratılıyor. Müthiş paralar sarf ediliyor, müthiş hediyeler geliyor. "Temaşa" bir cemiyetin hakkıdır. Hele hele bir sanat ve kültür yaratılıyorsa... Zaten Osmanlı sarayının da, halkının da bunun dışında bir "şenlik" gördüğü yok. Onu söyleyelim.

— Ama bu anlattıklarımız "sünnet" düğünü... "Evlilik töreni" değil. Evlenirken "düğün" yapıyor muydu Osmanlı hanedanı?
— Evet. Padişah çocukları eğer erkek ise "düğün" yapmaz; ama kız ise düğün yapar. Sultanlar, yani "padişah kızları" evlenirken düğün yapılır. Çeyiz verilir. Saray verilir (adeta lojman gibi bir şey)...Ve padişah kızı, "gelin" gitmez başkasının konağına. Damat, sultanın sarayına gelir. Çok küçük yaşta evlendirilmiş, kocası da ölmüş sultanlar var, bir

Hanedan düğününde... İlber Ortaylı, 2003 yılında Alev Öcal ile evlenen şehzade Selim Osmanoğlu'nun şahidi oldu.

kaç kere evlenmişler. Fatma Sultan gibi... Padişah kızları ne kadar evlenirse, o kadar da düğün yapılır. Ama erkeğe (şehzadeye), evlenirken düğün yapılmaz. Bir yerde nikâh kıyılır, çok basit bir şekilde. Şehzade, beğendiği cariyeyi alır gider. Çünkü 16. asır başında "mavi kan evlilikleri" bitmiş. "Mavi kanlı prensesler," Osmanlı'ya gelin gelirken, muhteşem düğünler vardı tabii.

— Mesela hangi şehzade "muhteşem düğünle" evlendi?
— Yıldırım Beyazıt'ın düğünü... Murad-ı Hüdavendigâr'ın düğünü... Bu düğünlerde, devrin ricali müthiş hediyeler vermiştir. Hep anlatılır. Ama bu anane bitmiş: Yani diğer hanedanlardan kız alma âdeti. Onun için yakın zamanlarda bazı yazarların şehzade düğününü abartarak yazmalarını anlamak mümkün değil. İstanbul'un belki de en mütevazı düğünüydü. O yaz düğününde şahitlik yaptığım Selim Efendi çok meraklı: Tarihe ve dile... Tabii artık "yad ellerde büyüyen" kaçıncı kuşağın temsilcisi o... Selim Efendi, çok cıcı bir kızla, Boğaziçi mezunu olan Alev ile evlendi...

Gelinin üstünde, cici, mütevazı ve hoş bir gelinlik vardı. Damat dahil, kimsede smokin yoktu. Fişek mişek de patlamadı. Ama düğüne gelenler, çok yüksek zümreden insanlardı. Mesela Afgan hanedanı oradaydı. Tabii Osmanoğulları da oradaydı. Esma Sultan'da çok da güzel bir düğün yemeği yendi. Düğün için harcananların astronomik olduğunu hiç zannetmiyorum.

— *"Sade" bir düğün müydü aslında?*
— Bugünkü şartlara göre oldukça sadeydi. Onun için kimse bunu "şehzade düğünü" diye yaftalamaya kalkmasın. Sade ama kişilikli bir düğündü. Çünkü kalite vardı.

— *Kanuni ile Hürrem'in düğünü olmuş muydu?*
— Niye olsun? Kanuni bildiğimiz sistemi kuran adam.

— *Hürrem "esaret"ten kurtulduktan yani "esir" kategorisinden çıkartıldıktan sonra, "düğün yapılmaması" için ne engel vardı?*
— Tamam alınmış satılmış, gelmiş saraya. Bir "ıtıkname"si (azat kâğıdı) var mutlaka. Padişahın "hasekisi" ya da "gözdesi" esir mesir olmaz. Fakat, Kanuni bugün bizim bildiğimiz "sistemi" kurmuştur.

— *O sistem nedir?*
— Kanuni tek eşlidir. Ama, ondan sonraki padişahlar içinde üç-dört eşli olan var... Kanuni'nin farkı, artık "mavi kanlı evlilik yapmamış" olması... Sağdan soldan güzel akıllı kızlar giriyor saraya... Bir çoğunun künyeleri pek belli değil... (O sırada bellidir de, tarih kaydına düşmemişler, önemsemiyorlar.) Diyelim bir kız geliyor Ukrayna'dan... Mutlaka kendi biliyor "kimin nesi" olduğunu; söylüyor da bunu, herhalde padişah da soruyor kimsin, nesin diye... Fakat bu mühim değil. Kalkıp da devletin defterine, "Hürrem'in anası, babası, dedesi kim, hangi köyden, tercüme-i hali nedir, kaydedin" demiyorlar. Çünkü kan, "babadan" devam ediyor. Osmanlı hanedan

yasası ilginçtir, "boşlukları" vardır. Saltanat bitmiş bugün, artık hanedan üyeleri dışarıda yaşıyorlar. Mesela, bir şehzadenin "eşi" ne olacak? Millet ona "prenses emperial" diyor. Prenses mi denecek, denmeyecek mi? Eski usule bakarsan "prenses" denmemesi lazım. Ama niye denmesin? Eskiden "dört kadın" alıyordu bazı şehzadeler. Bugün öyle bir şey yok. Şehzade, "tek kadın"la oturuyor. İkincisi, bir garip "kayıt" sistemi var. Bütün padişahların "babalarını" biliyoruz. Padişah çünkü... Ama şehzadelerin "anneleri" için çok şey bilmiyoruz. İsimleri karanlık, menşe-i (kökleri) karanlık. Bir örnek: Venedik'in asil ailelerinden gelen Baffo'nun "Safiye Sultan" olduğunu zannediyorduk. Şimdi, "Hayır, o Nurbanu'dur" diyorlar. Yavuz Sultan Selim'in karısı Hafsa Sultan'ı, Mengli Giray'ın kızı diye biliriz. Hep bilgiler öyleydi. Şimdi tuttu biri, "Han kızı değil, o da köledir, cariyedir" diyor... Bir-iki kayıt ileri sürüyorlar. Gelen bu gelinlerin tarih ve biyografisinin kaydedilip tasdik edildiği bir kaynak yok Osmanlı sarayında... Bu durum, istismar da edilir. "II. Abdülhamid'in annesi, yok Ermeni'dir, yok Abaza'dır" diyenler var. Ermeni olduğuna hiç inanmıyorum, Çerkez'dir. Bilinir. Ermeniler –Yahudiler gibi– büyük ölçüde "şehir kökenli" oldukları ve yaşadıkları coğrafyaları itibariyle de cariye devşirilen köylerden olmadıkları için... Şehir halkı çok "açıkgöz" olduğu için, disiplin bakımından Saray'da istenmezdi...

— *... Abdülhamid son derece yakın bir dönemin padişahı. Onun annesi hakkında da etraflı bilgi yoksa artık...*
— Evet. Çok yakın bir dönem. Maalesef Osmanlı'ya gelen gelinlerin (hatunların, dolayısıyla ilerinin hasekisi ve valide sultanlarının) kayıtları düzgün değildir. Hanedan'ın tarihinde bu yüzden çok büyük boşluklar var. Ama "baba"ya önem verilmiş zaten. Padişahın "oğlu" ve "kızı" olmak mühim.

— *Peki mezar taşlarından anlaşılamaz mı bazı şeyler? Hiç olmazsa bir ölçüde...*
— Ne? Nasıl?

— *Mezar taşlarında, padişahların "anne adı" belirtilmez miydi?*
— Hayır efendim, "annesi" yazılır mı mezar taşına? Anne konusunda tek incelik, defin sırasındadır. "Talkın" verilirken "anne" adı söylenir. Bir incelik ve sağlamlıktır o. Aslında "Yahudi" dininden beri semavi dinlerde süregelen bir büyük "gelenek"tir. "Ana" mühimdir yani.

— *"Ana" mühim ama Osmanlı Hanedanı'nda "adı" pek geçmiyor demek ki... Peki bugün Osmanlı hanedan üyeleri arasındaki "ilişkiyi" nasıl buluyorsunuz? "Değişim" oluyor mu?*
— Vallahi... Dünyada hiçbir hanedan azasının ve hatta hiçbir ailenin yüzde yüz birbirleriyle iyi geçindiği görülmez.

— *Aralarındaki "ilişki biçimi" değişime uğruyor mu?*
— Ben sana bir şey söyleyeyim. Ben bizimkilerden evvel, Avrupa hanedanlarından bazı insanları, aristokratları tanıdım.

— *Kimleri tanıdınız?*
— Romanof'lardan mesela büyük düşes Tatyana'yı... Habsburg'lar ve Bourbonne'ların durumu malum. Ruslar, bizimkilerin yanında çok "parlak" adamlar olarak görünmüyor bana. Kimse kusura bakmasın.

— *Gerideki birikim itibariyle mi?*
— Hayır, yani bir Osman Ertuğrul Efendi (gibisi) yok, şimdiki Avrupa hanedanlarının içinde... Neslişah Sultan da yok. Hanzade Sultan gibi güzel biri zaten olabilemez. Hani dünya güzeli Fatma, dünya güzeli Zeliha diye taş baskısı resimler satıyorlar ya, aslında dünya güzeli Hanzade Sultan olmalı..

— *Eski gelenekleri sürdürüyorlar mı ilişkilerinde?*
— Herhalde, temelde eski gelenekleri sürdürüyorlar. Ama, hanedan azası dünyaya açıktır. Müzik zevkleri de, tiyatro zevk ve bilgileri de lisan bilgileriyle de (hiç şüpheniz olma-

sın) Türkiye'nin en monden yirmi kişisinin içine girer Hanedan'dan birkaçı... Yüz tane adam da yoktur bizde o ölçüde... İran'daki, Mısır'daki, İslam dünyasının birtakım yerlerindeki hanedanlar; çok da afif (temiz, namuslu) yaşayışlı değillerdi. Skandallara falan karışırlardı. Bizimkilerin onlardan önemli bir farkı da buradadır; afif ve ciddi bir yaşayışla onlardan ayrılırlar.

— *Skandallara hiç mi bulaşmadı Osmanlı hanedanı?*
— Ne skandallara bulaşmışlardır, ne kriminal hareketlerin içinde bulunmuşlardır, ne siyasi casusluk olaylarında adları vardır... Siyasi cinayete kurban giden Abdülrahim Efendi'nin durumu, biraz farklı ama... O da tek bir vaka. New York'ta onu "intihar" adı altında "öldürdükleri" çok açık.

— *O niye oldu?*
— Japonlar güya "Türkistan Hakanı" yapmak istemişler onu. Bu iş ne kadar ciddiye alındı, ne kadar kabul edildi, ben bilemem bunu. Fakat öldürüldüğü açık. Ya Ruslar öldürdü, ya Amerikalılar veya Japonların kendisi... Çünkü, İmparator Pu-i'yi (son Çin imparatoru bebek) Mançurya İmparatoru yapmaya benzemiyor bu iş. "Abdülhamid'in oğlu geliyor, şehzade geliyor" falan dendiği zaman, Orta Asya'da ortalık birbirine girdi... Orada boynuz kulağı geçerdi. Çok açık bir şey.

— *Hanedan mensupları bu meseleyi sizinle de konuşmuşlardır herhalde.*
— Bunu sorduğun zaman, söylüyor, "Böyle şey oldu falan maalesef" diye... Ama sonra "Arnavutluk tahtını reddeden" bir prensimiz var. Reddetmiş.

— *Önermişler ve reddetmiş öyle mi?*
— Aslında, Osmanlı Hanedanı çok "kendi içinde" yaşamış. Kendi içinde yaşamaya çalışmaya, dinini, âdetlerini, dilini falan korumaya çalışmış. 1974'te Ecevit hükümeti sayesinde "af"la Türkiye'ye dönme hakkı elde etmişlerdir. Bunu da Ecevit ve Erbakan koalisyonunun "sevap defterine" yazmalı.

— *"Olumlu" buluyorsunuz...*
— Müntekim Ökmen'e verilen Paris'e gidiş pasaportu gibi... Bunu da Ecevit'in defterine "iyi bir not" olarak yazmalı. Osmanlı Hanedanı'na Türkiye'ye gelme izninin verilmesiyle ilgili kulis çalışmalarında "aleyhte" çalışan adam da İhsan Sabri Çağlayangil'dir. Neyine lazımdır bu iş, bilmiyorum. Fakr-u zaruret içinde yaşayan Orhan Efendi'nin İstanbul'a gelmesi mi rahatsız etti bu beyefendiyi bilmiyorum. Allah taksiratını affetsin.

— *Hadi pek öyle "paraları" yoktu ama burada "toprakları" da mı yoktu hanedan mensuplarının?*
— Efendim tabii hanedan mensuplarının ve azalarının arazileri var. O arazileri, maalesef gittiklerinde, vekâleten bıraktıkları kimseler satmış bitirmişler. Yalnız şunu unutmamalı: Son yirmi yıla kadar Türkiye'de arazi para mara etmiyordu. Arazinin para edip milyarder ya da trilyoner yaratışı, son yirmi-otuz yılın olayıdır. Boğaz'ın tepesindeki arazileri bile kimsenin fazla taktığı yoktu eskiden. O işler sonradan para etti. "Arazi zengini" olmak, son otuz yılın işidir aslında. Hasılı, son beş-altı yıldır Hanedan azalarının bir kısmını tanıdım; daha evvel tanıdıklarım da vardı tabii. Bilhassa Sultan Abdülhamid'in torunlarını tanıdım. Abdülhamid dirayetli bir padişahtır. Ülkenin zor zamanında dirayetle idare etmiş. "Son imparator"dur aslında, Osmanlı İmparatorluğu'nun o kozmopolit yapısını kavrayan ve onu götüren son imparatordur. Ama aynı zamanda da "Türkçü" de bir hakandır. Çok zeki bir kişiliktir.

— *Hem de sanatçı...*
— Birinci sınıf sanatkârdır. Dolayısıyla onunla çok ilgilendiğim için, onun torunlarıyla (sulbüyle) ve çocuklarıyla daha çok tanıştım. Adile Nami'ye kadar gider...

— *Türkiye'de mi tanıştınız onlarla da?*
— Evet, onlar Türkiye'deydi artık.

YİRMİNCİ BÖLÜM

Biz Devlet İçin Ölür, Bir Yandan da Devleti Soyarız.

"Enver'in yerine mesela Mustafa Kemal geçmiş olsaydı, muhtemelen biz Birinci Dünya Harbi'ne girmezdik... İmparatorluk da parçalanmazdı; en azından İkinci Cihan Harbi'ne kadar kalırdı ve başka türlü parçalanırdı. Bugünkü Arapların da, bizim de lehimize olurdu bu... Ama 'böyle olsaydı' gibi metotlarla tarih yazılmadığı da bir gerçek."

Ankara Üniversitesi... "Ülkesinin en az 50 yıl ilerisinde" bir lider diye tanımladığı Atatürk'ün devasa fotoğrafı önünde konuşuyor.

Farklı Tezgâhlardan...

"Farklı ekollerin tezgâhından geçmiş biridir İlber Ortaylı. Farklı tarihçilik ekollerinde çalışanlar, Türkiye'de genellikle birbirini hor görür. İlber Ortaylı ise öyle biri değildir."

Doç. Dr. Gökhan Çetinsaya

Türk Tarihçiliğinde İlber Ortaylı konferansından (27 Mayıs 2005, Cemal Reşit Rey Salonu)

— Hakan Kaynar, İlber Ortaylı üstüne yaptığı mastır tezinde, her zaman için "birincil kaynaklara" itibar ettiğinizi vurguluyor.

— Öyle seviyorum. Hayatı yakından koklamayı seviyorum. Ben ona göre eğitim gördüm. Tarihçinin eğitim görmeyeni, okuma yazma bilmeyeni; bana göre tarihçi falan değil; amatör bir meraklıdır. Herkes o kadar tarih bilmeli zaten. Birincil kaynaklara giderim. (İnsanlarla ilişkimde de yüz yüze gelmeyi severim.) Dosya tetkik etmek ayrı bir şeydir.

— "Karşılaştırmalı tarih"e önem veren birisiniz. Ona karşılık... "Niye onlarda öyle de bizde böyle gibi sorulara" muhatap olduğunuz zaman, hiç sinirlendiğiniz olmuyor mu?

— O en masum sorudur. Ona hiçbir itirazım yok. Ben her şeyi bilenlere kızarım.

— Peki neye itirazınız var?

— Bizde bir alay hekim var. Bunlar her şeyi biliyorlar. Bunlardan bir tanesinin şöyle bir sorusuna muhatap oldum bir konferansta: "Osmanlı'dan bize ne miras kaldı?" Adama maliyeci gibi açıp defteri okuyacaksın. "İşte sizin berbat hastane kaldı. Allah düşürmesin" dedim ben de ona... Bu defa da, "Falan, bu mirası tespit etmiş" demez mi? Yok ya, kim o, dedik. Ona sorarsan; bir hastalık raporunu okur gibi, bir toplumu okuyacaksın. Bu, o kadar kolay değil. (Onun görüşleri var, değerlendirme yöntemleri var.) Bu çevreden geçende yine bir başkasıyla karşılaştım: "Osmanlı ile Roma'yı niye mukayese ediyorsun" diyor.

— Tarih alanında bu kadar yıl, bu kadar çok soruya muhatap olmuş biri olarak, zaman zaman tepenizin tası atıyor anladığım ...

— Geçenlerde YÖK Kanunu tartışmasında, bir hocayı dinledik: Falanca demiş ki, "Osmanlı adam yetiştirmez." Böyle konuşuyor adam. Ne demek Osmanlı adam yetiştirmez? Adam yetiştirmeyen herhangi bir toplumsal sistem olabilir mi? Hani dersin ki, "İyi ya da yeterli *reproduce* etmez (yeniden üretim yapmaz.)" Böyle ezber lafların arkasında kompleksler yatar. Burada adam yetişmez demek, acaba, "Biz Amerika'da yetişip geldik, gökten inme melekleriz" anlamına mı geliyor?

— İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı *kitabınızda beni en çok çarpan noktalardan biri şu oldu: "Duyun-u Umumiye kurulduncaya kadar Osmanlı yönetimi vergi kaynaklarını ne gerçek miktarıyla tespit edebilmiş, ne de vergiyi düzenli toplayabilmiştir" diyorsunuz...*

— Bütün bu gelişemeyen ekonomilerde –ki Türkiye'de hâlâ o mesele var– vergi kaynağı teşkil edecek faaliyetleri iyi tespit edemiyor ve vergi toplayamıyorsun... O büyük bir marifet. 19. yüzyılın en büyük sorunu bu... Klasik devirde, toplumun kendine göre mali bir rasyoneli vardı.

— Az önce alıntı yaptığım saptamanız, koca bir "İmparatorluk" için şaşırtıcı değil mi?

— Aynı şey bugün de var... Vergi kaynaklarını iyi tespit edemiyor, toplayamıyor vergileri... Ondan sonra mültezime diyor ki, "Sen topla." Kendisi bir tarihte kaydetmiş, bir daha edemiyor. Mültezim de nasıl topluyor Allah bilir? Mültezime maktu bir fiyat veriliyor, o da vergi topluyor. Ne zaman ki adamlar, modern mali tetkiklerle geliyor, vergi kaynakları daha iyi tespit ediliyor. Ve o sırada da iyi maliyeci yetişiyor. Cavit Bey, Duyun-u Umumiye yetiştirmesidir, Mülkiye değil... (Mülkiye'de okumuş ama bu işi Duyun-u Umumiye'de öğrendiği besbelli.)

— *"Osmanlı sanayileşmeye önem verdi, vermedi" tartışmalarında herkesten daha farklı bir şey söylüyorsunuz. Osmanlı'da "sanayileşme" cephesinin, Türk aydını tarafından "eksik" değerlendirildiğini düşündüğünüz izlenimi ediniyorum. Doğru mu?*
— Eksik evet... eksik. Bilmiyorlar. Sanayi tarihini, iktisat tarihini bilmiyorlar.

— *Özellikle "bilinmesi gereken" nedir?*
— Bilinmesi gereken vakanın kendisidir. Çok iyi tespit edilmesi, araştırılması ve öyle konuşulması lazım. İlkokul sloganlarıyla hayat incelenmez. Özellikle de, "Osmanlı, ticaret yapmayı bilmiyordu, bunlar ticaretten anlamadığı gibi sanayileşmemiş" falan gibi sloganlarla, hiç olmaz... Tabii Osmanlı İmparatorluğu İngiltere İmparatorluğu değildi, Alman İmparatorluğu da değildi. O da açık ama. Dünyada bir yeri vardı; birtakım şeyleri biliyordu, mühendisliği falan... Kendine göre bir sanayii vardı. O önemliydi. Yani sanayiinin hızlanma noktası 1930'da başlanıyor memlekette. 1930'da başlamış olsa böyle olmaz zaten. Sanayileşme, bir yere kadar geldiyse, bir kökü olması lazım. Bazı şeyleri arayarak "yok" diyorsan, onlar "bugün de yok" zaten. Bugünün sanayicisi de çok matah değil. Kısacası bu işler ideolojik ya da birtakım sözde sosyal bilim kalıplarıyla olmaz. Çok bileceksin, vakıa, teferruat bileceksin... Ona göre konuşacaksın. Türkiye'de İktisat Tarihi Araştırmalarının düzeyi açısından asıl sorun budur.

— *"Ayrıntı" iyi bilinmiyor mu diyorsunuz?*
— Evet bilinmiyor.

— *İzlediğim bir konferansınızda şunu anlattınız: Sistem olarak Hıristiyan dünyada herkesin doğum, ölüm, evlenme kayıtları kilisede var. Oysa, caminin böyle bir fonksiyonu yok...*
— Tüm Hıristiyan dünyasında böyle değil. Rusya'da bulamazsın bu kayıtları... Şark kiliselerinde bulamazsın. Ermeni dünyasında kısmen bulursun. Kısmen bulamazmışsın,

öyle derdi Kevork Bey. Topluma göre değişiyor. Ama esasta: Kilise diye bir kurum var ve orada "kayıt" var. Bizde o "kayıt" sistemi yok.

— *O kayıt sistemi olmadığı için de...*
— Biz bilmeyiz. Türkler; tamamen "sözlü" olarak bilirler aile tarihlerini ve o da çok derine gitmez. "Neseb-i sahih" olmaya da çok önem verirler halbuki... Var olan bütün şecereleri nasıl tetkik edeceksin? Bilemezsin... O şecere "sahih ellerde" mi acaba? Ailenin biri biz "falanca paşayız" diyor. O paşanın şeceresi doğru olsa bile, "sahih bir elde" mi bulunuyor o sırada?

— *"Aile ağaçları"na hep biraz kuşkuyla mı bakmalıyız?*
— Çok ağır bir konudur bu. Batı'da tasdik edilir aile şecereleri. Saklanır. Çünkü imtiyaz getirir. Burada öyle bir şey yok. "İmtiyaz olmayan" yerde, böyle bir şey de tasdik ve muhafaza edilmez. Vakfiyeler en önemlisi oluyor. Vakıf kayıtlarında bile sapma olabiliyor.

— *Vakıflarda bile yeteri kadar kayıt yok mu?*
— Evet. Ölüm deklare edilemezdi bizde yakın zamanlara kadar.

— *Nasıl? İyi kötü bir tereke kaydı olmaz mı?*
— Hayır onu kastetmiyorum. Ölüyor gidiyor adam. "Vah vah öldü adam" gömüyorlar. Ama niye öldü? Nasıl öldü? Öldü mü? Belediye hekimi falan gelip bakmaz öyle... Bu gibi şeyler, bizde son asrın uygulamaları...

— *Tanzimat sonrasının mı?*
— Hatta, çok daha sonra...

— *"Kadı" konusunda çalışırken, "zeytinyağı"nın yalnız Akdeniz kıyılarında değil, Anadolu'da da kullanımı olduğunu görmüştünüz. Tıpkı bunun gibi, bir konudan "başka*

konulara" açılan ama çok ilginç birçok tarihsel gerçeklerle karşılaşmışsınızdır...
— Mesela bugün arşivde çalışırken bir şey gördüm. Taa Hakkari'de dağ Kürtleri arasındaki Nasturi Hıristiyanları'na (II. Abdülhamid devrinde) Amerikan misyonerleri Protestanlık propagandasına geliyor. Bu ne münasebetsizlik? Bu ne kadar büyük bir tahribat? Orada, dağda tamamen yarı göçebelik şartları içinde bin yıldır –hatta ondan da fazla yıldır– hal hamur olmuş Nasturi'ye sen git Protestanlık anlatmaya kalk! Bizim okullarda da Protestanlığı "ilerleme" falan diye anlatırlar. Ne alakası var? Hiç öyle bir şey yok. Bu başka türlü bir çatışmanın tezahürü... Yani belki bazı şeylere Avrupa tarihinde merhem olmuş olabilir. Ama herhalde Mardin Tur Abidin bölgesi Süryani cemaatine veya Hakkari'deki Nasturi Hıristiyanlarına değil...

— Arşiv çalışmaları sırasında önünüze çıkmış ilginç verilere devam edelim mi?
— Mesela, daha 19. asırda Çeşme'de bir "dalgıç" tutuluyor. O dalgıcın çıkardığı altın ve gümüşlerin listesi, eski eserler dünyasına veri sunduğu kadar, "sualtı arkeolojisi"ne de açılıyor. Devlet de demek ki ilgilenmiş bununla... Öyle anlamıyor filan değil... Mesela, taa Gazze'de bulunmuş bir "lahid"in resmi gönderilmiş merkeze...

— Arşiv'den bir başka sayfa açacak olursak...
— Hama'ya yerleştirilecek Girit muhacirleri konusu... Düşün; bugünkü Suriye'ye yerleştirilen Giritliler... Böyle bir sürü şey var. Hiç biliyor muydun ki, cuma günü "pazar kurmak" için hükümetten izin alınacak. Bunun gibi, her camide "hutbe" okutulmaz. Bunlar eskiden "izin" konusuydu... Çünkü "politik" tarafı var. Yani arşivde çalıştığında inanılmaz bilgiler çıkıyor.

— Türkiye'nin AB'ye üyeliği çerçevesinde yapılan tartışmalar sırasında bir Fransız devlet adamı, "Hepimiz Bizans'ın çocu-

ğuyuz" dediğinde, Türkiye İdare Tarihi'ne Giriş *kitabınızı hatırladım. Akdeniz ve Ortadoğu bölgesinde, uygarlığın nasıl bir "etkileşim zinciri" içinde oluştuğunu ortaya koyan bu kitapta gördüm ki; Osmanlı Bizans'tan etkilenmiş. Bizans da Sasani Uygarlığı'ndan... Doğru mu anlamışım?*
— Doğru tabii...

— *Eğer öyleyse... "Bizans çocuğu" olduğunu kabul eden bir Batılı devlet adamı, dolaylı olarak "Sasani Uygarlığı'nın çocuklarıyız" da demiş olmaz mı?*
— Öyle demiş oluyorlar ama farkında değiller.

— *Siz ne diyorsunuz?*
— Roma zaten Doğu'yu tanıdıktan sonra "İmparatorluk" oldu. Roma çok üniversal bir medeniyettir... Bugünkü milliyetçiliklerin, bugünkü Batı/Doğu ayrımlarının kavrayabileceği ve sahiplenebileceği bir kavram değildir. Doğu devletlerini ilk çağlardan bu yana tanımayanların, o medeniyetlere aşina olmayanların değerlendirmeleri hep sakat kalır bu konularda... Biz Türkler Doğu dünyasına 11. asırda girmişiz. (Daha evvelden de temaslarımız var ama...) Ve böyle bir yapının içinde neşv-ü nema bulmuşuz. Kültürel kimliğimiz bunun içinde yetişmiştir. Biz Türkler, her şeyi "taklit" ederiz fakat kaybolmayız. Çünkü, dilimiz çok özgündür. Türk dili, Türk kavmini devam ettirir... Bilhassa bu dile çok sahip çıkan kurumlara dünya vız gelir; ki Türk tarihinde bu kurumların başında "ordu" bulunuyor.

— *Kitabımızda şu da dikkatimi çekti: Roma-Bizans'ta "idari yapı"nın; Roma'dan farklı olarak "askeri" bir özellik kazanmış olması...*
— Çünkü, Roma-Bizans İran ile kavga ediyor da ondan...

— *"İdari yapıdaki askerileşme" olgusunun Sasanilerden Bizans'a, oradan da Osmanlı'ya zincirleme biçimde geçtiği söylenebilir mi?*

— Osmanlı zaten onu bilerek geliyor tarih sahnesine... İdari yapının askeri nitelikte olması, Osmanlı için yeni bir şey değil.

— Yine aynı kitabınızda demişsiniz ki, "Tarih, Akdeniz'in çevresinde ve daha çok Doğu tarafında yapılmaktadır. Uygarlığın temel kurumlarının doyuma ulaştığı bölge burasıdır." Bugünün dünyası, bunun böyle olduğunun farkında mı?
— Hayır, değil. Akdeniz'de böyle bir hava var. Ama dünya için bu söz konusu değil. Germanik Avrupa hiç böyle bir şeyi aklına getirmez. Orada bu, fantastik bir düşüncedir. Bundan Amerikalılar da anlamaz. Çinliler niye anlasın? Halbuki bu çok önemlidir. Medeniyete malzeme verenler vardır. Hint gibi... Herkes, medeniyeti aldığı yeri unutur. Bir de şunu gözden kaçırmamalı: İkisi de "semitik" din olmasına rağmen; Hıristiyanlık ve Müslümanlık gibi bir ayrım; bu dünyadaki objektif durumu parçalayan bir subjektif davranış biçimi getiriyor.

— Tam anlayamadım?
— Yani, insanlar Hıristiyan Akdeniz ve Müslüman Akdeniz diye birbirinden top gibi uzaklaşıyorlar. Halbuki bu insanlar; aynı suyun içinden çıkıyorlar. Aynı kültür ve aynı kalıpların yarattığı insanlar onlar... Bunun böyle olduğu unutuluyor, daha doğrusu görülmüyor.

— Onlar ayrı dünyanın insanları oldukları değil; "ayrı" olarak "algılatıldıkları" için mi durum böyle?
— Bu insanların dinleri ayrı; ama "aynı kaynaktan" geliyorlar. Ve düşünün ki, böyle bir ayrımın etrafında "medeniyet" yaratılıyor. Ona karşılık, bir İtalyan ile bir Germen; herhalde bir "Arap"a olduğundan daha uzaktır birbirlerine... Nitekim, bunun farkına varmazsan, bugünkü Güney ve Kuzey İtalya kavgasını da kavrayamazsın. O kavgayı, "adam başına düşen gelir farkı"na bağlıyorlar. Halbuki, gerçek neden o değil. Kuzey ve Güney İtalya birbirini anla-

mıyor. Kuzey İtalya Germenlere daha çok yaklaşmış, "bilinç" olarak da çok farklı bir noktada. Bu vaziyet alış nedeniyle, Güney İtalya, çok Katolik olmasına rağmen; Kuzey'e uzak ve ondan çok kopuk...

— *Kitabımızdan öğrendiğime göre; İslam'ın başlangıç döneminde; eski rejim temsilcilerinin geride bıraktığı topraklar (haslar) fatih askerler arasında pay edilirken... Hz. Ömer devrinde önemli bir değişiklik oluyor... Ve ele geçirilen topraklar "devletin malı" sayılmaya, toprakların geliri de beyt-ül mal'e verilmeye başlanıyor. O sırada Batı'da senyörsüz toprak yok. Bu durumda, Osmanlı toprak düzeninin kökünde Hz. Ömer'in olduğu söylenebilir mi?*
— Var tabii... Biz toprak hukukunda da şeriatı takip ediyoruz. Ama "örf-i sultanî" diye bizim eski âdetlerimiz de var işin içinde. Zaten Hazreti Ömer'in yaptığı, fethedilen topraklarda var olan Sasani ya da Bizans uygulamalarının dejenere olanlarını ayıklayıp konsolide etmek ve uyarlamaktır. Arazi rejiminde yenilik getirmek zordur. Onun için Hz. Ömer devri; İslam toplumunun yaşaması ve kurumlaşması bakımından çok önemlidir.

— *Çeşitli dönemleri aşarak "bugüne uzanan kavramlar" açısından da ilginç ipuçları var kitabınızda. Örneğin, Bizans'ın Hıristiyan olmayan şehirli ve köylülerden aldığı verginin adı "kefaletion..."*
— Kafa vergisi bu... *Kefaletion* Rumca bir kelime... Kefal balığı var ya...

— Kefaletion'*un "kefalet" ile bir bağlantısı var mı?*
— Var. O da "baş" vergisi... Bir de "kefil" kavramı var. O ise Arapça bir kelime ve kefalet oradan geliyor.

— *Ya "haraç"? Sasani döneminin kavramı ama...*
— Haraç, Arapça bir kelimedir. Sasani devrinde de vardır. Böyle bir vergi, her yerde vardır. İsmi değişebilir.

— Haraç, Sasani döneminde "arazi vergisi"ne verilen ad ve "Müslüman olmayan" toprak sahiplerinden hem toprak hem de üretim üstünden alınan bir vergi. Sonra "zalim" vali Haccac döneminde farklı bir uygulama başlıyor..
— "Haraç" alınan toprak, Müslümana da geçse, aynı vergiyi alıyorlardı.

— Aslında Müslüman olmayandan alınan bir vergi, "Müslüman olan"dan da alınmaya başlanınca mı acaba, "haraç" kavramı; bugün içerdiği "negatif" anlamı taşımaya başladı?
— Yok... Haraç demek, devletin gelip benden vergi alması demek. Onun için "haracımı yiyor" denir.

— Bizans'ta tacirin "müsadere" korkusu yaşadığından söz ediyorsunuz kitabınızda. Müsadere kurumu da, Osmanlı'ya Bizans'tan mı transfer olmuştu yoksa?
— Müsadere, bütün imparatorluklarda vardır. Haksız zenginleşmeyi, haksız malı; devlet, müsadere yoluyla kamuya geri alır. Bu aslında bir adalet sistemidir. Müsadere, haksız yapılırsa zulümdür. Ona karşılık, mesela, bir hırsız vezir, paraları yemiş yemiş, şişirmiş cebini, aslında hortumcu; onun malını parasını müsadere ederek alır devlet.

— Ona karşılık, Osmanlı'da sadece "ulema"nın müsadere cezasına karşı muafiyeti var. Bu kuralı nasıl yorumlamalı?
— Ulema, zaten ne rüşvet alacak bir makamdadır ne de ticaret yapmaktadır. Vakı'a "kadı"ların filan durumu farklı ama... Kadı aynı zamanda "mülkî amir" olduğu için, başka türlü bir ceza uygulanabilirdi. Kaldı ki, ulemanın gelirinin "aldığı maaş kadar" olduğu kabul edilir. En fazla sülalesinden kalan bir şeyler olabilir... Ulemadan olup da çok zengin hanedanlardan gelenler var; Uryanîzadeler, Minkârizadeler gibi... Mesela, Fuat Köprülü'nün soyu asıl Kıblelizadeler'den gelir. Köprülüzade de sonradan müderris olmuş. Hatta bizim meşhur feminist şairemiz "Fitnat Ha-

nım" da böyle bir ulema ailesinden geliyor: Ebu İshakzadelerin hem yeğeni, hem kızı... Amcası da babası da biraderi de şeyh-ül İslam olmuş.

— Nitekim, Fatma Aliyye ve Emine Semiye Hanım'ın eğitimli kadınlar olarak farklı duruşunu değerlendirirken; 15. yüzyıldan itibaren Osmanlı'da bilgileri ve şairlikleri ile göze çarpan bu tip kadınların çoğunlukla "ulema kızları" olduğunu yazmışsınız.
— Evet çok önemli bu. O sınıf kendi görevini yerine getirmiştir.

— Acaba ulemanın müsadereden muaf tutulması, o dünyanın insanlarında belli bir "korkusuzluk" ve dolayısıyla da belli bir "özgürlük duygusu" yaratmış olabilir mi?
— Evet, herhalde... Ulema, kararında "serbest" olsun, "vicdan sahibi" olsun diye o istisna...

— O "serbest" ruh, ulema çevresinde doğup büyüyen "kadınların" yetişme koşullarını da etkilemiş denebilir mi? Ne dersiniz?
— Evet... Evet... Ama, ulema kızları arasında şımarık olanları da vardır.

— Hazır "kadın" konusu açılmışken... Sürdürelim biraz. Abbasi döneminde "Sümeyl" adını taşıyan bir kadın "yargıç" var. Yine "İdare Tarihi" kitabınızda okudum. "Kadı" konusu üstünde de çalışma yapmış biri olarak, Abbasi döneminde yaşamış bu kadın yargıcı nasıl değerlendiriyorsunuz?
— Gayet iyi değerlendiriyorum. Kadın hâkim de olabilir.

— Ama "kadı" olarak tayin edilmenin temel şartlarından biri de "erkek" olmak değil miydi?
— Kadın devlet reisi olabildiğine göre, hâkim de olur. İstisnadır bu... Uygulama yaygın değildir. Ama, kadın hâkim olmaz, diye bir şey yok. Genel "muhafazakâr" eğilim bu-

gün de vardır. Denir ki, kadınlar hissidir, duygusaldır; onun için yargıç olamazlar; soğukkanlı ve tarafsız değillerdir. Duygularına kapılmayacaksın, genel eğilimlerin dışında düşünebileceksin: Budur tarafsız olmak.

— Bugün de bu muhafazakâr eğilim geçerli mi?
— Evet. "Kadınlar bu işe giremez, çünkü duygusaldırlar" diye düşünülür. Bu tabii tartışılır. Ama ortaçağlarda kadını mahkemeye başkan yapmayan zihniyet, bugün de var. Değişen bir şey yok. Zannediyor ki bazı arkadaşlar, giderek feminist yaklaşım yol alıyor. Yok öyle bir şey. Cinsiyet kavgası hep vardır.

— Cinsiyet kavgasının temelinde "yönetimi" ele geçirme sorunu mu var?
— Şimdi biz kendi dünya görüşümüz çerçevesinde kadınlara hak veriyoruz. Ama... İki farklı cins var. Kimse kendi ekmeğini öbür tarafa yedirmez. Mesela, "kadın kontenjanı" lafını ediyorlar, kimse buna karşı da çıkmıyor ama kimse de uymuyor. Hani var mı "kadın kontenjanı"na uyan parti? İş mebusluğa gelince... Yürümüyor. Kafaların içindeki gizli (zımnî) bir kontratla yürürlükten kaldırıyorlar kadın kontenjanını... Zaten ben de kadınlara kontenjan konulmasını mantıki bulmuyorum... Birtakım kadınları, sırf kadın oldukları için mebusluğa niye teşvik edelim?

— Sasani döneminde devam eden Zerdüştiliğin içerdiği "kast sistemi"ni Müslümanların kaldırması, Müslümanlığın Sasani dünyasında benimsenip yayılmasında en önemli bir neden olmuş. Öyle yazıyorsunuz... Siz İran kadar Hint dünyasını da merak etmiş ve izlemiş birisiniz. Hindistan'da bugün de "kast sistemi" varlığını sürdürüyor. Müslümanlık, Hindistan'da kast sistemini nasıl etkiledi?
— Etkiledi tabii... Bugün Hindistan alt kıtasında Pakistan, Bengladeş nüfusu Müslüman ve Hindistan'daki Müslümanlar da az değil. Müslümanlık kast sistemini kaldırdığı

için bugün de Hindistan'da paryalar, süratle Müslümanlığa giriyor ya da Katolik oluyorlar. Kast sistemi gibi bir yapıyı insanlar ilelebet sırtında taşımaz. Hindistan alt kıtasının nüfusu, bir buçuk milyarı bulur... Ve bu nüfus içinde Müslüman nüfusun payı hiç de az değil.

— *"İslam Medeniyeti kavramı 19. yüzyılın icadıdır. Ortaçağ İslamları için böyle bir kavram yoktu" diyor ve hatırlatıyorsunuz ki, İslam dünyası kendi alanını Dar'il İslam diye tanımlıyordu. "Türk-İslam Medeniyeti" kavramı için "Balkanik bir adaptasyon" demişsiniz* (İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı). *20. yüzyılı tatmış bir tarihçi olarak, siz hangi kavramı kullanmaktan yanasınız?*
— Bizim için "Türk-İslam Medeniyeti" bir vakıa oluyor. Çünkü, Türk İslam Medeniyeti, bilinçlerimizde inşa edilmiş bir tarihi kimliktir. Bu kimliğin ayakları da realiteye basar. Ama mazide böyle bir kavram yoktu. Türklükten bahsediyoruz. Elhamdülillah Müslümanız da... Ama başlangıçta bu ikisini birleştirip bir kimlik inşa etmek aklına gelmiyor insanların... Türk-İslam Medeniyeti kavramının realiteye uyan tarafları var ve Balkan tipi bir kavram. "Helen-Hıristiyan" gibi bir şey.

— *18. yüzyıldan itibaren Osmanlı yönetimine Türklerin damgasını vurduğunu ve Anadolu kıtasının kültürde ağırlığını duyurduğunu, hatta "kaba Türk" tabirinin kullanıldığını okuyoruz* İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı *kitabınızda. Daha sonra Tanzimat'ın bu "Türkleşme" sürecini "azalttığı" söylenebilir mi?*
— Yooo... İnsanlar düşünerek kendilerinin Türk olduğunu söylüyor. Çünkü, Türkçe konuşuyor. "Türkçe konuşmaz, Türkçe'yi küçümserlerdi" diye okutuluyor okulda. Yanlış. Yahu Türkler lisan bilmez ki, Türkçe'yi küçümsese ne olacak? "Türk yüksek zümresi Türkçe'yi konuşmaz" deniyorsa, bu çok ithal malı bir tarih modelidir. Türkler lisan bilmezdi ki... Türklerin en çok lisan bildiği dönem bugün

dür. Hiç de imrenilecek bir durum değil bu. Hiçbir zaman burada Rusya aristokratları gibi Fransızca ve İngilizce konuşan ve bunu çocuklukta öğrenen adam olmadı. Dadılarla lalalarla hususi yetişmiş ve Arapça, Farsça öğrenmişler de yoktu. Farsça iyi bilenleri de Türkçe konuşurdu. Arapça'yı, Farsça'yı devirmiş klasik Osmanlı aydını tipi çok yok aslında.

— *Hiçbir zaman da olmadı mı?*
— Son dönemde Osmanlı aydınları Fransızca öğrenmeye başladı. Öğrendiler de... Ama, Fransızca konuşanlar da Türkçe'yi ihmal etmiş değil. Bunun yerine ne var? Bol bol kelime ithali...

— *"İmparatorluğun kozmopolit kültürü Osmanlılıktır" diyorsunuz kitabınızda...*
— Adı öyle, kendi de öyle... Osmanlı, emperyal bir toplumun adamıdır. Ve bu toplumun aydını hassaten böyledir. Orada adam, her şeyden evvel, devletin tebası ve hizmetkârıdır. Köye gittiğin zaman, zaten fark etmez adamın ne olduğu; zaten o köylü o devirde pazara bile açılmamış.

— *Üniversite'de "Türk İnkılap Tarihi" dersi vermiş bir hocasınız. Bu İnkılap, Cumhuriyet'le birlikte, birdenbire ve "yoktan var" edilmiş mi sayılmalı? Yoksa?*
— Türk inkılabının, modern Türk cemiyetinin bütün sorunlarının, tartışmalarının, kurumlarının "tarihi kökenlerini" araştırmaya önem verdim. Türk inkılabını önemli ve tartışılır kılan; "çözülmez gibi" duran sorunların "radikal çözüme" götürülmesidir. Bütün bunların başlangıcı mazide... Yani bütün bunlar, yeni bir sosyete, "yeni bir millet kurmak," Cumhuriyet'in kafasında oluşmuş şeyler değil. Osmanlı İmparatorluğu'nun "iki asırlık" bir modernleşme tarihi var. Ve o iki asırlık tarihin getirdiği sorunlar, tartışmalar, öneriler de var. Bunları nasıl hallediyor devlet. Bunun üzerinde çok durdum. Bu, Mustafa Kemal Atatürk

ekolü değil. Genelde, "yoktan var edilmiş bir millet ve devlet teorisi"ni işleyen insanlar, çok bilgisiz, amatör mütefekkirlerdir ve bu lakırdı 1940'lara aittir; 1950'ler eğitiminde de devam ederdi. Aslında dünyada da böyle bir şey olamaz.

— *"Tarihte de örneği yok" mu?*
— Yok, böyle bir örnek yok. İnkılap bir şey yaratmaz. İnkılap, sorunların "radikal çözümü"dür. Çözülemez şeylere "radikal çözüm" imkânı verir. "Bunu çözmek de doğru mu olur, eğri mi olur?" O tartışılır. Ama inkılap budur. Yoksa, inkılapla "yeni cemiyet" yaratılmıyor. Yani "ol" dedi "olsun" hikâyesi gibi ya da "Tanrının İncil'de dünyayı yaratması" gibi değil bu. Bu tip bir mistik yaklaşımın (ya da alışkanlığın) realiteyle alakası yoktur. Bu Hıristiyanca bir düşün yöntemidir. Tarihçi yöntemi değil...

— *Örneğin "harf inkılabı..." Bunun dahi Cumhuriyet öncesine giden...*
— Evet. Cumhuriyet öncesine giden bir başlangıcı var. "İmla düzeltme" alışkanlıkları edinmeye çalışıyor millet ve o arayış, neticede "harf inkılabına" kadar bağlanıyor. Tartışma, bir asırlık. Radikal çözüme sadece Atatürk cesaret ediyor.

— *"Japonlar ile aynı sırada başladık inkılap arayışına. Onlar bizi geçti" diyenlere karşılık; siz çok daha farklı bir noktaya dikkat çekiyorsunuz...*
— Japonların inkılabında daha ciddi vecheler var. Mesela, "hukuk" konusunu, daha doğrusu Garp Hukuku'nu Japonya; "dışa kapalı" olduğu devirde (tercüme vesaire ile) incelemiş. 1896'da Japonya'da kabul edilen "Kanun-u Medeni" Alman menşeilidir. Bunu yapmak, (yani o metinleri okuyup yorumlamak) büyük bir hukuk birikimi ve büyük bir linguistik (dil) birikimi gerektiriyor. Oysa biz İsviçre modelini aldık. (Daha açık bir dili vardır, daha sadedir.) Ve o derecede birikimimiz olmadığından, hukuk inkılabımız "na-tamam"dır. En azından "ilmi hukuk inkılabı" na-ta-

mam'dır. Bunu yetiştirmemiz lazım, Hukuk fakültelerini reforme etmemiz lazım. O konuda Japonlar gibi değiliz.

— *Japonlar bizden "çok daha önce" başlamışlar değil mi?*
— Evet daha önce başlamış oluyorlar bu işlere...

— *"Sosyoloji" için "tarihin dilidir" demişsiniz. Nitekim, sosyoloji cephesinde de kendini yetiştirmeye özen göstermiş birisiniz. Dikkat ediyorum "bizim millet" kavramını kullanıyorsunuz. Neden "bizim toplum" değil de "bizim millet"?*
— Evet. Toplum denmez. Toplum toplumdur... "Bizim millet" kimliğe ilişkin kavramdır...

— *"İmparatorluklar" döneminde ya da "ulusalcılık" döneminde "tarihçinin bakışı" diye ayrım var mıdır?*
— Vardır. Her devrin tarihçisi başkadır.

— *Peki, "globalleşme" döneminin tarihçisi nasıl olacak?*
— Globalleşme dönemi diye ismi konan dönem, nedir? Nasıl bir şeydir?

— *"Sınırlar kalkacak" deniyor örneğin... Gerçi siz "sınırlar kalkacağa benzemiyor" diye yazıyorsunuz ama...*
— Yok canım. Laf ola... Birileri konuşuyor bunu. Eski solcu, şimdi üniversalizmini, artık liberalizm sayesinde savunuyor. Bilhassa Türkiye'de böyle... Çok tuhaf bir tavır... Bizim o eski solcular, hiçbir zaman, "sermaye/emek çelişkisini" kafalarında pek ciddiye almamışlar. Öyle görünüyor. Bu, biraz ilmi bir şeydir. Hayatının bir döneminde "genç" insanlar, en ufak "haksızlığa" itiraz eder ve fazlasını da düşünmez dibine kadar. Ama bir solcu, bu çelişkiyi bütün hayatı boyunca işler. Bu önemlidir onun için. Ben bakıyorum; bizim eski Marksistlerin hiçbirinde böyle bir sorun yok, başka şeylere vurmuşlar. Bunların bir kısmı "insan hakları" diyor, bir başka kısmı "kadın hakları" diyor.

— *"Sermaye- emek çelişkisi" eskisi kadar irdelenmiyor mu?*
— Bitmiş o artık, tartışılmıyor. Zaten bilmiyorlardı. Bu insanlar artık başka kalıba girmiş. Oturuyor daha başka bir şey yapıyor; yobazlıkla uğraşıyor. Bu tür şeyler için Marksist olmaya lüzum yok. Türkiye Cumhuriyeti'nin bürokratları, aydın grupları, elit grupları zaten öteden beri bu konularla uğraşıyor. Feminizmi Türkiye'de Marksistler getirmedi gündeme – hele bu haliyle.

— *Bir yanda ABD, öte yanda Avrupa Birliği... Bu iki gücün dünya üstüne "iki büyük imparatorluk" yaratmakta olduğunu düşünenler var... Ona karşılık Türkiye, bir imparatorluk bilincine sahip olmasa bile "imparatorluk geçmişine" sahip bir ülke. İmparatorluk geçmişi ve birikimi; böyle bir süreçte, Türkiye için bir şey ifade eder mi?*
— Türkiye'de "devlet" fikri, "devlete itaat" eski bir alışkanlık. O alışkanlık birçok ülkede yok. Onlar bilmezler öyle şeyler. O duygular, o mantık yoktur. O alışkanlık yoktur. O dünyanın ortasında ne olur burası? Çünkü burası kendi içinde çok "farklılıkları" ve "çelişkileri" olan bir yer. Dünyanın öbür kesimleri ile ne yapar? Ne bilelim biz?

— *Belki de buranın toplumsal bilinç olarak unuttuğu "imparatorluk birikimi," dünya ile ilişkilerinde bir "etkileşim" konusu olur? Osmanlı ölçüsünde bir imparatorluk da az buz bir büyüklük ve zamanı kapsamıyor...*
— Burası eski bir devlet. Avrupa'da devlet zaten "ilahi" vasıflı bir şey değil. Pratik olarak itaat edilen bir *aparatus* (alet)... Düzeni nizamı sağlayan bir nevi cihaz. O bir kontrat hakikaten. Burada öyle bir şey değil devlet; "yarı ilahi" bir vasfı var. Onun için insanlar burada devlete "daha fazla bağlılık" gösterebilir ve aynı zamanda da göstermeyebilir. Mantıkla bağlanılan bir cihaz değil devlet burada...

— *"Duyguyla" bağlanılan bir şey mi "devlet" Türkiye?*
— Evet duyguyla... Onun için, burada insanlar devlet için "ölür," sonra da devleti "soyar." İkisi bir arada olur.

— Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu *kitabınızda, Türk askerlerinin Birinci Dünya Savaşı'nda "Almanların etkisiyle" çeşitli cephelerde nasıl "telef" olduğunu dile getiriyorsunuz... Türkiye'nin Irak'a asker yollaması gündeme geldiğinde doğrusu o satırları sıklıkla anımsadım... Siz ne dersiniz?*

— Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya gibi "müttefik tutmayı bilmeyen" bir memleketle harbe girdik. Bir felakettir bu. Osmanlı ordusu modernize edilmişti. Enver Paşa ve arkadaşları, paniğe kapılmadan savaşa girmeseydi; bize kimse saldıramazdı. Harbeden devletlere –ki onlar çok güçlü olmaz zaten– karşı harbe girmeme konusunda direnirdik. Kimse gidip de Boğaz'ı falan işgal edip bölüşmeye kolayına girişemezdi. Enver Paşa ve kliği Türkiye'yi tanımadı ve Türkiye'ye güvenemedi... Ve bizi illa birinin yanında harbe soktular. Israrla Almancılık yapmış değiller aslında. (Haklarını yemeyelim.) Önce İtilaf Devletleri'ni denediler. Orduda Mustafa Kemal gibi "barış taraftarı" olanlar da vardı. Enver'in yerine mesela Mustafa Kemal geçmiş olsaydı, muhtemelen biz Birinci Dünya Harbi'ne girmezdik... İmparatorluk da parçalanmazdı. En azından İkinci Cihan Harbi'ne kadar kalırdı ve başka türlü parçalanırdı. Bugünkü Arapların, da bizim de lehimize olurdu bu... Ama "böyle olsaydı" gibi metotlarla tarih yazılmadığı da bir gerçek.

— *"Olsaydı" yaklaşımı bilimsel olmasa bile, "daha az tahribat olacağını" düşündürüyor ama değil mi?*

— "Öyle olsaydı" demek, zamanı yorumlamamıza yardım ediyor sadece... Türkiye ve Türk imparatorluğu başındaki tecrübesiz, maceraperest, küstah bir güruh yüzünden yuvarlanmış gitmiştir. Bu adamların Türkiye'nin modernleşmesi konusunda hiç mi müspet niteliği yoktu? Elbet vardır. Bunlar vatan sevmiyor muydu? Seviyordu. Hem de namuslu muydular? Evet. Talât Paşa, Ziya Gökalp çok namusluydu. Ama bu, alttaki yiyicileri ve vurguncuları önlemiyor. Türkiye'nin bir "kapanma alışkanlığı" vardır; 19. asrın sonunda çıktı bu. Bilhassa Hamidiye dönemi sonunda.

— *"Kapanma" derken" tam neyi kastediyorsunuz?*
— Kendini bir yere kapatmak... Bu devam ediyor. Millet, "ittifak" ile "bağlanma"yı ayırt edemiyor. Yaygın bir durum bu. Politikacılarda var, aydınlarda var. İttifak, "bağlanma" demek değildir.

— *Adeta "duygusal" bir yaklaşım mı söz konusu?*
— Tabii hemen kaptırıyor kendini... Mesela, NATO dininden olan adamlar vardı; toplantılara huşu içinde katılan... Tamam, NATO'ya girmek lazım, çünkü komşumuz "mantıksız" bir komşu idi... Ama, bu politikayı din haline getiren görgüsüzler vardı.

— *Toplumun burada devletle ilişkisi "duygusaldır" demiştiniz. O duygusal yaklaşımın bir başka yansıması da bu mu acaba?*
— Hayır, onunla alakası yok. Bu kliklerin devletle duygusal ilişkisi yok. Bunların dış dünya ile ilişkileri duygusal. O en tehlikeli şeydir. İttifaklar "mantık" gereği olarak kurulur. Duygusal ittifak olmaz. Bu, çok abuk sabuk bir politika. Hiçbir zaman bir yere götürmez bu politika toplumu... Bunlarınki maalesef duygusaldır.

— *Enver Paşa nasıl biriydi? Onun ile ilgili yorumunuzu biraz daha açsanız...*
— Enver, katiyen iyi bir devlet adamı değil; harici politikayı ve dünyayı katiyen değerlendirmiyor. Kendine göre yetenekleri ve zekâsı var. "İyi bir kurmay" hiç değil. Tecrübesi yok zaten.

— *Öteki İttihatçılara göre yaşam biçimi de farklı mıydı?*
— Enver Paşa çok daha lüks yaşıyor... Talât Paşa ise karısına hediye diye sadece süpürge getiriyor Berlin'den, Nişantaşı'ndaki konağa gitmiyor masrafı çok olur diye, Sultanahmet'te daha mütevazı bir yerde oturuyor.

— *"Geleneği korumak için onun bilincinde olmak gerekir" demişsiniz. Türkiye'de kendini "geleneklere bağlı" diye tanımlayan kesimleri nasıl buluyorsunuz?*
— Gelenekle hiç alakaları yoktur. Hiiiç! En fazla onlardan korumak lazım gelenekleri...

YİRMİ BİRİNCİ BÖLÜM

İltica Edenler Daha Ulusçudur... Ben de...

"Benim muhitimde 'devlet' çok önemlidir. Mesela babam, 'devlet' derken 'iki devlet daha' tınlardı dudaklarının arasında... Polise, orduya falan tenkitler, daima 'çok ölçülü' olur bizim ailede... 'Çoğunluk' diye bir şey olmaz bu memlekette. Burada herkes azınlık. İçine kapanık yaşar hepsi. Ben de böyle 'içine kapanık' bir kökenden geliyorum."

Güldüğüne bakmayın. Saray'ın eskiyen aşınan duvarları ile başı dertte aslında...

Şekvâ

İlber Ortaylı'ya

"Eskici diye çağırıyor adam sokaktan
Müştekî bir sesle
Neden tarihçi yetişmiyor diye
Şekvâ ettiğim bu beldede
Onun için de eşkıya oldum ya ben"

Can Yücel
*(*Güle Güle/Seslerin Sessizliği*'nden)*

— Uzun ve karışık bir muhaceret öyküsüyle Türkiye'ye yerleşmiş bir ailenin çocuğu ve Avusturya'da dünyaya gelmiş biri olarak, kendinizi daha çok hangisine daha yakın hissedersiniz? "Azınlık" duruşuna mı, "çoğunluğa" mı?
— Burası aslında çok "kapalı gruplar" ülkesi. İnsanlar anonimleşmemiş. Cemiyetler, kulüpler, muhtelif bölgelerden, muhtelif sınıflardan, muhtelif dini etnik gruplardan insanları bağlayan "gruplaşmalar" yeni oluşuyor. Türkiye, hemşerilerin, sülalelerin, mezhep mensuplarının falan kendi içine kapandığı spontane gruplar halindedir. Bu, "azınlık" dediğimiz yaşam tarzıdır aslında. Onun için de "çoğunluk" diye bir şey olmaz bu memlekette. Burada "herkes azınlık." Bilincinde olmak lazım bunun. Adeta Türkiye'nin azınlığı, sadece Ermeni cemaati, Rum cemaati, Musevi cemaati falan değil. Herkes azınlık burada. Falanca vilayet halkı da azınlık; birbirlerinden başka kimseyle görüşmezler. Bosna'dan göç edenler, falanca Çerkez kabilesinin insanları da azınlık burada. İçine kapanık yaşar hepsi. Anonimleşme, çok yeni bir olay bizde. Belki bizden sonraki neslin başarmaya başladığı bir şey olacak "anonimleşme..." Ben de böyle "içine kapanık" bir kökenden geliyorum. Her şeyden önce, sülalemiz kalabalık; bilhassa annemin sülalesi... Artık onlarla olacaksın. Onlarla olmaya zorlanırsın. Valide hanımda, aile ve akraba tutkusu yüksekti. Kadınlar düşkündür buna... Her toplumda ve her kadında var ama, Türkiye'de daha çok...

— Muhaceretin ya da çeşitli göçlerin getirdiği "iç üşümesini" belki böyle geçiştiriyor insanlar...
— Yani... Hayır... Hemşerilerle görüşürler. Dedikodu tatlı. Büyükler biter, çocukların dedikodusu başlar. Kimin çocuğu

okuyor, kiminki okumuyor? Tatsız. O arada iki aptal tip varsa, zaten her şeyi konuşur. Onun için Türk toplumunda herkes, aslında bir "cemaatin" üyesidir. Maalesef, 60'lı yıllarda "solcular" da bundan kurtulamadılar. Aynı şey "sağcılar" için de geçerli... Birbiriyle çok alakası olmayan insanların, tahsil farkı, mezhep farkı, bölge farkı gözetmeden, bir fikir ve ideal etrafında toplanmasıyla; çok renkli, fakat bir "ideal etrafında homojenleşen" tipler ortaya çıkması gerekirken, bir bakıyorsunuz "hemşerilik" ağır basıyor. Türkiye'de "milliyetçi" kanat, "Türkmencilik" yapar. Bunu milliyetçi partide gördük; Türkmen olmayana ikinci sınıf diye bakılır. Solcularda da bir müddet sonra aynı şey oldu. Bir baktık, Doğulular, Çerkezler, Aleviler falan bir araya geliyorlar. Bir doktrin kavgası olurken, oraya bir grup girmiş, onlar yöntem kavgasını filan anlamamışlar. "99 kişilik Beyoğlu cemaatleri" gibi olmuşlar... Hani vardır ya Beyoğlu'nda farklı farklı Hıristiyan cemaatler... 99 kişiden ibarettir; 99 kişi ne 100 olur ne de 98... Kendi içine kapalı yaşar giderler. Tıpkı öyle "gruplar" oluşmaya başladı solcular ya da sağcılar arasında. Açılamama... "Kabuklarını kıramama." Bu Türk toplumunun çok "belirgin bir vasfı" aslında...

— Bir şeyler hiç mi değişmiyor?

— Bizim kuşakla birlikte başladı değişmeye. Ondan evvelki Türk insanı, sülalesinden ve hemşehrilerinden kurtulamayan bir adam türüydü. Biz çok şeyi değiştirdik. Bizim nesil, "47'liler," kendi akraba takımını kendi yarattı. Evlilikler ona göre oldu. Onun için de büyük "krizler" çıktı. Ne de olsa, kültür ve bölge farkları etkilidir. "Boşanmalar" da arttı. El'an da sürüyor. Bunun bir nedeni, insanlar değişik evlilikler yapıyor. Daha evvel aralarında evlilik gerçekleşmesi hiç mümkün olmayan bölgelerin, sınıfların insanları bir araya geliyor. Amerikan Koleji'nden çıkma kızla, Doğu'dan gelme delikanlı evleniyor. Böyle bir evliliğin devamı etmesi çok zor. Etmiyor da zaten... Bizim kuşakta bu çok yaşandı.

— Ona karşılık "bizim kuşak daha cesur oldu" mu diyorsunuz?
— Cesur değil, atılgan... Türkiye, değişti. Normal rayına girdi.

— Bir de "dış Türkler" konusu var... O cepheyi nasıl değerlendiriyorsunuz?
— Türkiye'de böyle bir problem yok. Mesela Yunanistan, diasporadan gelen Helenleri hem büyük gürültülerle kabul eder... (Küçük Asya... Pontus... Karadeniz'i falan vatanın bir parçası sayarlar... Sıkılmasalar Sicilya ve Güney İtalya, İskenderiye'yi de -Aleksandriya- ekleyecekler...) Hem de bu insanlarla bağdaşamaz o "Helen toplumu" ya da başka bir anlatımla, "Kıta Yunanistanı'ndakiler..." Aralarında âdet farkı var, mutfak farkı var falan... Birbirlerini küçümserler... Ve çok serttir bu ayrımcılık. Anadolu'nun "Hıristiyan Türkleri" olan Karamanlılar, yanlış bir mübadele politikası neticesi, Yunanistan'a gönderilmişlerdir. Çok sıkıntı çektiler orada. Hatta hakaret gördüler. Hazmedemedi Yunanistan bunları... Ona karşılık Türkiye'de böyle bir sorun olmadı. Türkiye hakikaten "imparatorluk ülkesi"dir. Bilincinde, İmparatorluğun sınırlarına sahiptir. Bunun getirdiği kültürle de çok kaynaşmıştır. İnsan Bosna'dan mı, Arnavutluk'tan mı gelir, yoksa Girit'ten mi, Uzak Kafkasya'dan mı? Sorun değildir. Ne sağ çevrede ne de sol çevrede "dış Türkler" diye bir diskriminasyon (ayırım) mevzubahis değildir.

— Hatta "dış Türkler" bu topluma daha da mı "fazla bağlı" acaba?
— Eee tabii... Onlar için çok önemli... Türkiye, Osmanlı İmparatorluğu'nun son parçası, başka yer yok.

— Daha mı "milliyetçi" oluyor dış Türkler?
— Tabii müthiş... Müthiş. Bütün iltica edenler, çok daha milliyetçidir.

— Sizin aile bu açıdan nasıl?
— Herkes gibi... Bizim muhitte "devlet" çok önemlidir. Mesela babam, "devlet" derken "iki devlet daha" tınlardı dudaklarının arasında... Polise, orduya falan tenkitler, daima "çok ölçülü" olur bizim ailede... Bunlar temel müesseselerdir.

— Babanızın "devlet" konusundaki yaklaşımını nasıl buluyorsunuz?
— Devlet, önemli bir şey. Devlet bir toplumun kimliğinin, ibadetinin muhafaza edildiği bir kurum. Mesela "İslam devlet teorisi" Hıristiyanlığın aksine, devlete "ehven-i şer" diye bakmaz. İslam devlet teorisinde, devlet, "insanın öbür dünyasını hazırlayan" bir araçtır. İbadet o sayede mümkündür. Hıristiyanlık'ta, insan kilise ile yekvücuttur. Saint Augustin'den beri, Hıristiyan insan, ya "devlete düşman"dır ya da "devleti sevmez." Ama devleti "ciddiye" alır. Modern Avrupalı, devleti bizden daha çok ciddiye alır. Çünkü, onsuz yaşayamayacağını bilir. Fakat edebiyatı ve duygusallığı bakımından devletin dışındadır. Müslüman toplumunda öyle değildir. Devlet, çok önemlidir, bütün varlığınızın, ibadetinizin nedenidir. Onsuz var olamazsınız. Tabii, fütuhat yapan, sonra da o toprakları kaybeden, yerinden yurdundan olan, zulüm gören kitleler için çok önemlidir devlet. Böyle "anti-devletçi" bir tutum falan bekleyemezsin o insanlardan... Unutmayın, bu memlekette Birinci Cihan Harbi'nden sonra, "devlete sahip çıkanlar," Balkan Savaşı'nda "yerini yurdunu kaybeden" subaylar ve bürokratlardır.

— Babanızın "devletçi" yaklaşımıyla sizinki arasında bir "fark" oluştu mu sonradan?
— Babamınki çok farklıydı. Babam açısından, Anadolu halkı, –bütün Rumelilerin aksine bir bakışla– İmparatorluğu taşıyan fedakâr kitleydi. (Eğitimde geri kalmış olabilir Anadolu ya da babam onların bazı âdetlerini benimseme

yebilir ama...) Babama göre, devlet, "Anadolu halkı sayesinde" ayakta kalmıştı. Kuzey Karadeniz Türkleri görünüşte "dindar" değildir ama "din" çok önemlidir onlar için, dın aleyhinde konuşulmaz. Solcuları dahi konuşmaz. "Ateizm," solculuğun vazgeçilmez bir parçası değildir Rusya Türkleri arasında.

— Babanızla aranızda hiç mi "geçimsizlik" noktası ya da konusu yoktu?
— Olurdu. Bir ara, gençliğimde, sevmiyordum onun Ruslar aleyhindeki tutumunu... Sonra gördüm ki bu hakikaten ekstrem bir toplum. Bu toplumdan "büyük adamların" çıkması, o toplumun çok mantıklı bir kurgusu olduğu anlamına gelmiyor. Dünyaya "sosyalist eşitliği getirmek" için ihtilal yapan bu ülkenin üniversitelerinde, (son yıllarda) okul için "para ödeyen" öğrencilerin artık "kafe ve lokantası" bile ayrı tutuluyor. Böyle bir iğrenç liberalizm dünyada yok... Böyle bir uygulamayı Amerika'da gündeme getirsen, önce Rockefeller'in çocukları isyan eder... Nitekim, üniversitede giyilen "cüppenin" de anlamı buradadır, kılık kıyafeti örtmesi ve "görünümde eşitlik" yaratmasındadır.

— O cüppe, insanları "daha eşit" kılar diyorsunuz...
— Oxford'un bazı bölümlerinde toplu yenilen akşam yemeğine cüppesiz inemezsin. "Cüppe" örter, altında nasıl bir kumaştan elbisen olduğunu... Özellikle daha popüler kolejlerde, cüppe çok daha yaygın kullanılır. Üniversite, insanların "eşitleştiği" bir yerdir. Öyle de olması gerekir. Rusya'daki son durumu görünce, "belli ki dengesiz bu toplum" dedim kendi kendime. "Babamın bazı konulardaki görüşleri de haklı."

— Yani babanızla tartışmalarınız, bir "sistem tartışması" değildi...
— Hayır. Çok da tartışmazdık aslında. Bizim pederle o sıra Ataol Behramoğlu çok tartışırdı. Ataol, annemin öğrenci-

siydi ve Rus edebiyatına meraklı bir çocuktu, solcuydu... Rusça pratik yapmaya gelirdi. Ne yapsın? Sovyet Sefareti'ndeki adamlarla konuşacak değil ya, ikinci gün içeri alırlar. Annem, Ataol'u babamla konuşmaya yönlendiriyordu. Bu çocuklarda solculuk da olduğu için "anlat bakalım" diyorlar babama... O da anlatıyordu. Meraklı çocuklardı. Bizim valide ise, suret-i katiyede solcu değil ama o çocukları kendi haline bırakırdı. Bir muallim, öğrencilerine "çocuklarım" diye bakmalıdır. Öğrencinin nereden geldiği, seni hiç ilgilendirmez. Bir hoca olarak her halükarda "diyalog" kurmak zorundasın. Onu "etkilemek" zorunda değilsin. Bir hocanın önünden "tesadüfün getirdiği" bir kalabalık geçer... Bu insanların sonra hayatta çok farklı yerlerde otlayacakları de bir gerçek, seni hiç ilgilendirmez o insanların ne düşündüğü... Ben hiçbir zaman hiçbir öğrencimle, "sağcı" ya da "solcu" diye kavga etmemişimdir.

— Kiminle kavga edersiniz?

— Tembelle, pasaklıyla... Bunlar affedilmez şeyler. Sınıfa böyle sakallı, pis, yıkanmadan giren bir adama, kötü bakarım. Çünkü bu fakirlikle de ilgili bir şey değildir. Bu, "ruhundaki" bir pislik ve hastalıkla ilgilidir. Psikolog olmadığıma göre, "belirtirim..." Dersini hazırlamamış herif, uyuyor mesela karşında... Bunun yeri yok. Ders salonuna uyumaya girilmez. Böylesini gördük. Niye uyuyorsun? Uyuyacaksan niye geliyorsun üniversiteye? "Köşeli düşünüyorlar" diye öğrenciden şikâyet edenler de olur bazen. Yirmi yaşındaki adam "Barok" düşünecek kadar birikim ve tecrübe sahibi değildir. Tabii ki "köşeli" düşünecek. Onu sen oyacaksın eline neşteri alıp. Hocanın işi ne orada? Ve benim annem, solcu olmamasına rağmen, Dil Tarih'te, sağ eğilimli de sol eğilimli de talebesi vardı, hepsi de severdi onu... Çünkü onlar onun çocukları... Öyle bakıyor, "civcivleri" diye bakıyor. Normali de budur. Talebesini ayıran adamın muallimlikle alakası yoktur.

— *Talebesini ayıranlar oluyor ama...*
— Maalesef bunu yapıyorlar Türk üniversitesinde... Ben hocalık hayatımda, bundan çok müştekiydim. Bu tip bir iki insan çıktı. Çoğu öyle değil. Benim kültürümde talebe "çocuk"tur. Nasıl çocuğunu seçemiyorsan, "güzel" mi, "çirkin" mi diye... Hatta evlat edinirken bile seçtirmezler bazı ülkelerde... Oxford'da falan sözlü imtihan yapıldığı için "aksana" dikkat ederler. Bizde öyle bir şans yok. Kutu doldurtarak alıyoruz öğrenciyi. En adil sistem de bu... Daha iyisi de yok. Böyle bir sistemle seçilmiş çocuklar geliyor önümüze. Bulunduğumuz müesseseye göre tek "ortaklık noktası," çok zeki –daha az zeki, çok çalışkan– daha az çalışkan gibi kümelerden çıkarak yaratılabilir. Kimseyi itele-yemezsin, buna hakkın yok.

YİRMİ İKİNCİ BÖLÜM

Galatasaray Üniversitesi Önünde, Beşiktaş Bayrağıyla...

"Bizim Türkler susar. Herkes her türlü yolsuzluğa karşı susar. Çünkü, ileride kendi de yapacak... Kendisinin de açığı var. Niye mesela üniversitedeki bu 'intihalciliğe' pek ses çıkarılmıyor? Çünkü herkesin –derece derece– bu intihal sorununa bir dahli var demek ki...

Eksik araştırma yaptıysam, onu da söylüyorum. Doktora tezimde bir hata vardır. Onu kitabın ikinci baskısının başında söylemişimdir."

"A Be, Şaşırdın Sen Çiçekçi Kızı..."

Rüzgârlı hatta hafif yağışlı nemrut bir sonbahar akşamı. Motorla Beşiktaş'tan Üsküdar'a geçildi. Oradan da başka bir yere gidilecek... Ama bir dakika... Şurada tatlı bir çiçekçi kız var. O bekler şimdi onun çiçek almasını... Öyleyse... Çiçek almasak bile, para vermek gerek...

Hadi bakalım dalıyoruz çiçekçi kızların arasına... Tam paralar alınıp veriliyor ki bir başka çiçekçi kız biraz öteden koşturup gelmede:

"Abem, sen şaşırdın, senin her akşam çiçek aldığın bu değildir, benim kız kardeşimden alırsın sen çiçekleri... Gel seni ona götüreyim."

E, şimdi ne olacak?

Yanlış çiçekçi kıza gidilmişse, gidilmiş... Hiçbir çiçekçi kızın kalbi kırılmayacak.

Şaşkınlık anının çiçekçisi de... Esas çiçekçi kız da o gece şen şatır, güle oynaya, çiçek satacaklar İlber Ortaylı'ya... Daha doğrusu "satmış gibi" paralarını alacaklar... Rüzgâr sert esiyormuş, yağmur yağıyormuş hiç mühim değil!

— Temel kişilik özelliklerinizi nasıl tanımlarsınız?
— İnsanlara başlangıçta çok "iyi" bakmam. Aradaki duvarı delmeleri lazım, "iyiliklerini" ispat etmek için... "Kötü" gördüğüm halde, sonra "iyi" çıkan insan oldu hayatımda birkaç tane... Ama başlangıçta "iyi" görüp de sonra "kötü" çıkan insan çok az oldu. Kötü çıkanları pek affetmem; elimden geleni yaparım onlara köstek olmak için. İkincisi, "nükteden anlamayan insan"dan hiç hazzetmiyorum ve hiç tahammülüm yok bu tip insanlara...

— Türkiye'de sık rastlanan bir özellik mi "espriden anlamamak?"
— Yok öyle değil. Türkler mizah duygusu çok güçlü insanlardır; tabii aldıkları eğitime göre kalitesi değişir. İkincisi, "kuru insanlarla" pek fazla işim olmaz. Ama "ciddi insan" çok seviyorum. Ciddiyetsiz insanlardan da uzak dururum, çünkü beladır. İşini yapmayan, sorumluluğu olmayan insan türüdür bu. Deniz Gezmiş olayları sırasında, muhabbetim olan ve çok görüştüğüm bir arkadaşımla ilişkiyi "küt" diye kestim. Çünkü gece çalışıyoruz, bir yerden bir yere gidiyoruz, yolda kimlik kontrolü yapıldı; bunun kimliği yokmuş, karakola gittik, orada iki saat üç saat geçirdik. Ertesi gece, herif gene "kimliksiz" çıkmış sokağa. Bu tip adamlara hiç tahammülüm yok, hiç! Verdiği sözü tutmayan; saatine vaktine uymayan insanlardan uzak kalırım. Hazzetmiyorum onlardan. Bana çok pahalıya mal olur bu tip adam ve ödeyecek bedelim yok.

— Öğrenciyken "lakabınız" oldu mu hiç?
— Yok, bizim okulda lakap takarlardı. Birileri "Çupi" de-

meye kalktı, pek hazzetmedim. Selma diye bir arkadaşımız –sonradan Fransız filolojisine gitti– dedi ki; "Akıllım grup değiştir."

— *Neden grup değiştirmeliymişsiniz?*
— Grup değiştirirsen, takılan o isim kayboluyor. Yani bulunduğun gruptan birkaç gün uzaklaştığın an, ölüyor o isim. Ama aynı grupta devamlı düşer kalkarsan, takılan isim yürüyüp gidiyor. Mesela, bazı öyle adamlar var ki Siyasal'da biz onların asıl ismini bilmeyiz.

— *Sadece "lakabını" mı biliyorsunuz?*
— Evet. "Mon petit" dediğimiz bir çocuk vardı. Onun özelliği şuydu: On sene boyunca her yeni gelen grupla ahbap olurdu. *Mon petit* (monpti) Fransızca bir tabir, "küçüğüm" demek. Onun "gerçek adını" yakın zamana kadar bilmiyordum, geçen senelerde öğrendim ve çok güldüm.

— *"Lakap unutulsun" diye grup değiştirdiniz. Sonra ne oldu?*
— Ben o gün grup değiştirdim, o isim tutmadı. Sonra üçüncü sınıfta falan, bir isim daha taktılar, "Alphonse" diye... O bir parça tuttu, ama geç gelen bir lakaptı.

— *Hiç disiplin cezası aldınız mı?*
— Hayır. Disiplin cezası almışlığım yok. Disiplinlik bir şey yapmamışız demek.

— *Her çocuk iyi kötü birini kıskanır. Kimi kıskanmıştınız?*
— Hiç hatırlamıyorum.

— *Kıskanmadınız mı hiç?*
— Kardeşlerimi kıskanmamışım. Demek ki babam çok şımartıyordu. Onun dışında... Benim her zaman "özendiğim" insanlar olmuştur, tümen tümen.

— Daha çok "kendi pusulasına bakmış" insanlardan mısınız?
— İnsanlar vardır, sana "örnek" olur hakikaten. Onu örnek alarak çalışırsın. Yoksa, onu bunu kıskanmanın âlemi yok. Uğraşılmaz. Ayrıca birini kıskanan adamın, derhal o çevreden uzaklaşması gerekir. İflah olmaz dertlere düşmeyin.

— "Şımartılma" cephesinde durum nasıl?
— 1950'lerde insanın yüksek tahsilli ana babanın çocuğu olması, pek nadir görülen bir şeydir. O yılların Türkiye'sinde "baba" yüksek tahsilli olabilir; en çok hekimdir, mühendistir, hukukçudur veya başka bir dalda yetişmiştir. Ama "ana" yüksek tahsilli olmaz pek; hani görgülü, bilgili, oturmasını kalkmasını bilen bir ev hanımı olsa bile, çocuklarına fazlaca bir malumat vermesi beklenemez (bir dereceye kadar verir). Ben o bakımdan talihliyim... Değil mi? Çünkü, yanımızda bir "canlı ansiklopedi" vardı, bize tarih okutan, edebiyat okutan, bir şeyler öğreten... Ve de Allah için üç çocukla iyi uğraşırdı annem. Pantolonlarımıza "gemi" örneği nakışlamaya varıncaya kadar... Ama hepsi buydu. Gerekeni verirdi annem. Teyze yoktu etrafımızda, hala yoktu, büyükanne yoktu. Bu bakımdan "şımartılan" Türk erkeklerinden olmadığım için talihliyim. Çünkü bir annenin üç erkek çocuğunu birden şımartmasının mümkün olmayacağı açık. Babam bizi şımartırdı. Yani işten gelince, zavallı adamın tepesine tırmanırdık ama onun da bir "sınırı" vardı. Cebinde de kuvvetinde de... Biz o yüzden çok şımartılmadık. Gereken ihtimamı aldık, gereken terbiyeyi gördük.

— Sorularınıza cevap verildi yani...
— Evet. Leyleklerin yavruları ne kadar şımartılırsa, o kadar... Gereken verildi. Ben bildiğimiz alaturka adamın şımarıklığını yaşamadım. Çünkü, aile yapısı müsait değildi. Ha, müsait olsaydı, yaşardım tabii... Ama Allaha şükür olmadı.

— İlk çocuk, "ilk göz ağrısı" olmak, yine de sizin için bir avantaj değil miydi?

— İlk çocuk olmanın hiçbir avantajı yoktur. Annemle babam, ilk çocuğum diye şımartırdı ama nihayet oyuncak alır, giyim alır, bilmem ne... Ne kadar şımartabilirler ki? Kalabalık sülalenin getirdiği ortam yoktu bizim evde. Onun için bu konuda ben feministlere de pek fazla aldırış etmem. Beni ilgilendirmiyor. Çünkü ben bilirim ki feminist arkadaşlarım, oğlan çocuklarını çok şımartıyorlar. Yani terbiyeyi "yabancı adama" vermek niyetinde hatunlar... Ben derim ki; "Önce kendi oğluna ver."

— Bir kadının "oğlunu şımartması" derken neyi anlamalıyız?

— Bir insana "balık tutmayı" öğretirsin, devamlı balık vermezsin. Bu kadar açık. Bir anne ya da babanın vazifesi "balık tutmayı" öğretmektir. Günümüzün Türk kadını çocuğuna devamlı "balık" veriyor. Yönetici sınıfın (*top managerial class*) çalışan zengin kadın tipi çıktı şimdi ortaya... Bunlar ya bizim kuşaktan ya da –özellikle– daha gençlerden... Çalışıyor bu hanımlar, sabahın 8'inden gece 10'lara kadar... Bu kadın tipi dükkân işletiyor, kendi iş yapıyor veya büyük şirketlerin sorumlu mevkiinde... Devamlı iş gezilerinde... Artık tabii vakitsizlikten, balığı da getiremiyor eve. Balığın parasını veriyor çocuğa... O safhadayız. Bunlar hoş değil. Ben son dersimden bir evvelinde şarap, yeme içme, oturup kalkma öğretirim. Her sene yaparım bunu. "İçki içmenizi tavsiye etmiyorum ama içerseniz şunu bilin, böyle oturulur, böyle kalkılır, böyle yenilir, merdivene bir kadınla böyle çıkılır" falan... Öğrencilerin çoğu "aydan gelmiş gibi" bakıyor. Çünkü maalesef günümüzün anne ve babaları, oğullarına "şövalye olmayı" öğretmiyorlar. Şövalyeliğin bir de çok "formel" bir tarafı vardır, lüzumsuz addettiğimiz... Oturup kalkmalar falan... Şimdiki kız çocukları da bunu beklemiyor, ama bir gün bekleyecekleri çıkar; Avrupa'ya Amerika'ya bir yerlere gider, görür, uyanır, yirmisinde beklemese şövalyelik, otuzunda kırkında beklemeye başlar. Çok feci. Onun için "erkek çocuğunu yetiştir-

mek" gerekiyor; ne yapacak, nasıl davranacak, bir kadın yanında nasıl hareket edecek, bunların öğrenilmesi lazım. Hem de çok lazım.

— Peki ya kadın erkek eşitliği?
— Bu dediğimin o eşitlikle ne alakası var; kadın kadındır. Erkek erkek. Cinsiyet ve davranış rolleri farklı olacaktır her zaman. Çünkü bu iki cinsin yapıları farklı. Bir de son dersimde öğrencilerime şunu tavsiye ediyorum: Lütfen sabah kahvaltı veremeyeceğiniz, akşam masal anlatıp, öpemeyeceğiniz çocuğu dünyaya getirmeyin. Bazen sınıfta, "Biz hiç kahvaltıyı ebeveynimizle yapmadık" diyenler olur. Belli ki kendilerine maddi olarak her şey verilebilen ama "manevi olarak eksik kalmış" çocuklardır onlar. Böyle yetişmiş bir çocukta, büyük bir problem çıkmayabilir, aklı başında biri olarak kendini toparlayıp, bütün bunları dert etmeyebilir ama; emin olun "sevgi" olmaz. Çünkü sevgi, başka bir şey. Uğraşmak istiyor. Sevgi için "vakit" vereceksin, parayla olmuyor.

— Kadınlara "çalışmayın" demiyorsunuz herhalde...
— Vallahi beni hiç ilgilendirmiyor. Çalışan kadın da bu görevi yerine getirebilir; çocuğuyla işini ayarlamayı bilsin. "Ama mutlaka çalışın" diye de kıyamet koparmayalım. Zaten işsizlik cephesinde çok büyük sorunlar söz konusu şimdi. Bu sorunlar Avrupa'da da var ama tuhaf bir şekilde burada –Akdeniz ve Ortadoğu kuşağında– patlayacak. Bu yıl (2003) Galatasaray Üniversitesi mezuniyet töreninde, "dereceye girenlerin" tümü kız öğrenciydi ve mezun olanların çoğu da... Çok zekiler ve Allah için çocuklarımızın hepsi manken gibi... (Biri fitness yapıyormuş.) Ve bunun üstüne doktora için dışarıya –Amerika'ya, Fransa'ya– gidecekler. Böyle bir gelişme var zaten. Artık, "çalışmak" ya da "çalışmamak" değil sorun... Ama kimseye de "illa çalış" falan demiyorum. İki-üç çocuğu bir arada büyüten çalışmasın. Çünkü, netice itibariyle tabiatın emri, çocuklar kadınların oluyor.

Çocuğun mutluluğunun ya da mutsuzluğunun; sağlamlığının ya da çürüklüğünün kaynağı; büyük ölçüde annedir. Babanın da tabii payı büyüktür. Diyeceğim şu ki; bir erkekle flört etmek başka şeydir. Bu, başka seçimlere ve başka duygulara tabidir. Ama evlenmek, bambaşka bir şey gerektiriyor. O adam, "baba" olabilir mi? Ona bakacaksınız.

— *"Baba olabilir mi"nin cevabı nedir?*
— Sadece tıbbi bakımdan değil yani. Şunu araştıracaksın: Böyle bir adamla çocuk büyütülebilir mi? Bu, belli eder kendini. Kendisi "çocuk" ise olmaz iş. Adamın kendisinde "verecek sevgi" var mı? Olgunluk ve mantık var mı? Bir şeyleri yüklenecek sorumluluk duygusu var mı? Bu nitelikleri olmasa da o yine tatlı bir adam olabilir. O başka bir şey. Hayır "neslinizi idame" ettirecekseniz eğer, ciddi insanlar olun. Aynı şey "kadın" açısından da geçerlidir. Nice tatlı kadının "anne" olamayacağı açıktır, gerekmez de... Tatlı bir kadın, eğlenceli bir partner olabilir, hatta manen "kazandırıcı" bir partner olabilir. Birlikte olmanın adamı terbiye edeceği kadınlar vardır. Ama "ana" olmayabilir ondan...

— *Annelik ve babalık "paylaşılan" bir şey değil mi? Bir çocuğun yetişmesi, sadece "kadının üstüne" yıkılamaz herhalde...*
— Zaten bakarsın buna... Hele şimdiki çocuklara hayret ediyorum. Artık görücü usulüyle yürümüyor işler. Bizim nesil gibi, paldır küldür ilk önüne çıkanla evlenmiyorsun. Daha başka şartlar da var. Bugünküler hâlâ bunu öğrenmemişler. Ve boşanmalar ve özellikle de "çocuklu boşanmalar" artıyor.

— *Annenize her istediğinizi sorabilir miydiniz?*
— Hayır. Hiçbir zaman sormadım. O da anlatmadı. Babamla da çok sınırlıydı konuşma alanımız. Ben zaten "kadın ya da erkek nedir," yatılı okulda öğrendim. Orada çocuklar anlatıyorlar...Ve işin garibi taşralı çocuklar anlatı-

Şefika Hanım, üç oğluyla Meclis Parkı'nda. İlber yine ikizlerin ortasında. Üçünün de bahçıvan pantolonlarının göğüs kısmındaki gemi desenlerini Şefika Hanım işlemiş...

yor. Onlar daha çabuk öğreniyorlar. Bir grup çocuğa öğreten geveze, bir taşralı doktorun çocuğuydu. Demek ki o öğrenmiş bir şekilde... Geldi hepimize ve asıl İstanbullu veletlere anlattı. Bazıları şok geçirdiler.

— *Senin annenle baban, diye...*

— Yaaa... Bizim arkadaş gayet güzel pandispanya gibi anlattı. "Seks konularını okulda öğretelim" falan diyenler var. Ben pek bunun gereğine inanmıyorum. Bir şekilde öğreniyor insanlar.

— *Hayatın akışına mı bırakmalı?*

— Evet. Ondan sonra o bilgiyi tashih edersin, merak ediyorsan... Birtakım insanlar, bu işleri meslek edıniyor. Sanki onların mesleğine müracaat edilmezse, kıyametler kopuyor. Nihayet Türkiye'de gereğinden fazla psikoloji bölümü açtık diye, bunların hepsine de iş bulmak zorunda değiliz. Kaldı ki, bazılarının o işi ne kadar bildiği de su götürür. Aynı şey, benim kendi meslek grubum için de geçerli. Lüzu-

mundan fazla "tarih bölümü" açtık diye, herkese tarih öğretmenliği vermek diye bir zorunluluğumuz yok. Veremezsin de zaten, verirsen de facia olacak tipler var çünkü...

— *Nasıl ki herkes "anne baba" olamazsa, "öğretmenlik" de öyle değil mi?*
— Valla onu bilemiyorum. Bizdeki ve Avrupa'daki "trend"e bakarsan, çok kaybetmiş bir meslek öğretmenlik. Sonra, bu işin sağı solu falan da yok. Avrupa'da bizim nesil solcu oldu. Niye? Çünkü sağcı öğretmenlere tepkiydi. Bilhassa Avrupa'da... Sonraki Avrupa nesilleri hiç solcu değil. Çünkü, solcu geçinen öğretmenlerin tembelliğine, sorumsuzluğuna, derbederliğine tepkidir o da...

— *Annenize her şeyi soramadınız ama ders çalışırken "bilemediklerinizi" soruyordunuz herhalde?*
— Aman efendim. Daha ılk günden başladı. Çarpım cetveli ezberlenecek. Ezberlemiyorum, bütün çocuklar gibi... Deli miyim ben, boyuna ezberleyeceğim? Ertesi gün okulda paparayı yiyince, valide hanım oturtuyor önüne... Bir, iki, sabaha kadar. Bunu yapıyor bu kadın. Ama bu şımartma değil. Arada azarlıyor falan ama sabaha ben "bilerek" gidiyorum okula. Her ders için böyle değildi annemle ilişkilerim. Canımın istemediği bir şey vardı. O da müzik dersi. Romanyalı bir müzik öğretmenimiz vardı, Kaya Bey (Gagavuzdu)... Bekâr olmasına rağmen, çivi gibi giyinen bir adamdı. Ben o kadar düzen ve temizlik görmedim.

— *İlkokulda mı?*
— İlkokulda. Keman öğretiyor, mandolin öğretiyor. Adam zorluyor. Sert de biri... Çalışıyorsun. Fire verdiğin an şikâyet ediyor eve. Ondan sonra babam zehir ediyor hayatı bize... Tabii o zehir etme, bir-iki sürdü. Sonra baktı ki babam, benden Paganini olmayacağı çok açık. (Gülüyor.) Böylece kurtulduk. Kaya Bey'den bana kalan, solfej bilgisi ve Batı musikisini sevmektir. Hepsi bu.

— *Babanızı daha mı "anlayışlı" buluyorsunuz?*
— Hayır hayır bizimkiler uğraşırdı çocukla... Üç tane çocuk yapılmış, kazara o belli ama... Kendi haline de bırakılmamış çocuklar.

— *Üç de değil dört çocuk...*
— Dördüncü çok sonra oldu. "Tekne kazıntısı." Zaten onun yetişmesinde annemle babamın rolü pek yok artık. Onunla ben uğraştım. Nuriş'in üzerinde –kızımdan– çok hakkım vardır. Kızıma o kadar vakit ayıramadım. İkizler de Nuriş'i çok şımarttı. Bütün mahalle bayılırdı bizim Nuriş'e... "Nuriş" de "Nuriş" diye... O ise evde bize kapris yapıyordu. Halen de öyle... Herkesle arası iyi. Bize kapris yapar... Yalnız çok zeki ve çalışkan bir veletti.

— *Evdeki ortamın hiç "şikâyet" ettiğiniz yanı yok muydu?*
— Çocuklukta bizim evde "çok ziyaretçi" olurdu. Geceleri evde hep birilerini görürüm. Kafkasyalı, Rusyalı, Orta Asyalı aydınlar... Birtakım Rusya mültecileri. Tır-tır-tır, bır-bır-bır konuşuluyor. Dünya kurtarılıyor. Sofralar dolu. Akrabalar, müzik... Ben bunları sevmiyordum. Çocuklar böyle bir aile sevmiyor. Çocuklar, İngilizce kitaplarındaki gibi, "Mr. Brown" tipi aile seviyor. Sakin ve içine kapalı... Çocuklar "olağanüstü hayatı" kırk yılda bir olursa seviyorlar. Yoksa, sık sık evde birilerini görmek, bir dağınıklık ve evde bir yabancılaşma istemiyorlar. Sonra bu ortam kalktı ve evimiz içine kapandı.

— *"Büyük aile" ortamı bir çocuğa bir sürü şey öğretmez mi?*
— Bir ailede on iki kişi olabilir. Dört nesil bir arada da olabilir. Bir büyük evdir netice itibariyle. Orada, büyükanne, büyük nine olduğu gibi bir de haminnine vardır, adamakıllı bunamış bir ihtiyar... Bütün bunlar olabilir. Büyük ailenin fertleri, demirbaştır. Üç kişilik aile olacak diye bir şey yok. Hatta o tip aile, daha iyidir. Ama "her akşam misafir," çocuklu ailede sevilen bir unsur değildir.

— Misafir, çocukların dengesini mi bozuyor?
— Belki misafir, ebeveyn için önemlidir. Gelip gitmelerle, monoton hayatı delerler. Onun için çocuk yapanlar, hesaba katmalı bunu. Ben bizim evde böyle kalabalıklardan hoşlanmazdım. El'an da hoşlanmam.

— Siz İlber Ortaylı'nın "babası" ya da "annesi" olsaydınız ne yapardınız?
— Vallahi bilmiyorum? Bizimkiler gibi yapmazdım. Bizimkiler iyi bir tahsilimiz olması için gayret ettiler. Ama rahat edeceğimiz mal mülk kalmadı. Hayatta vazifelerini fazlasıyla yapmaya gayret eden adamlardı ancak durumu tam kavrıyorlar mıydı bilmiyorum. Bizim ailede bizim kuşak, öbür kuşağın kendisine verdiğine "fazlasıyla cevap" vermiştir, onu biliyorum evet.

— Hiç kin tutar mısınız?
— Ben doğrusu kin tutarım. Yani birisiyle çatıştığımı pek unutmam.

— "Bir ömür boyu unutmam" mı diyorsunuz?
— Ben "haksız" bir tasarrufu, kimsenin yanına bırakmamaya çalışırım.

— Ona karşılık, "yufka yürekli" bir yanınız da yok mu?
— Yufka yürekliliği hak eden vardır, etmeyen vardır. Yani mel'unun birine, niye yufkalık yapayım ki? Yalan söylemiş, hırsızlık yapmış, dolandırmış, aldatmış, onu unutmam.

— Böyle birinin "başkalarına da kötülüğü" dokunabilir üstelik...
— Dokunur dokunmaz... Ben onu "diskalifiye etmeye" bakarım bir şekilde... Yaptığını, kimsenin yanına bırakma taraftarı değilim. "Af" müessesesi ya da "boş verme" çalışmaz.. Nefret ederim bizim milletin boşvermeciliğinden. O zaten şu demektir: "Yani ileride biz de yaparız, bizi de ida-

re etsinler." Ondan sonra da bir "yamyam toplum" haline dönüşüyoruz...

— Pek de "zamana" bırakmıyorsunuz anladığım... "İleride acısını çıkarırım" diye...
— Hayır fırsat buldukça... Ben unutmam, yirmi sene gider. Mesela hiç unutmam, iki kişinin kavgasında mağdura dedim ki: Herif bunu bana yapsa, burada da fena cevabını alır, on sene sonra da, yirmi sene sonra da alır... Bitmez o fasıl; açılmıştır artık onun defteri. Elim ayağım tuttukça ona bir şey yaparım. Hiç kimseye toplumda "hak etmediği bir statüyü" vermemek lazım. Bu haksız bir imtiyazdır. Hak edilmemiş zenginliğe göz yummak olabilir, cevabı verilmemiş küstahlık da olabilir...

— Tanık olduğum kadarıyla "sadaka verme"yi de seviyorsunuz.
— Veririm, çok veririm.

— Adeta önceden hazırlanıyorsunuz sadaka vermeye...
— Evet hazırlıyorum. Bozukluklarım olur cebimde zaten, veririm. Muhtaç insan istemeden vereceksin. O şarttır yani.

— Viyana'ya bir gidişinizde, doğum gününüzü, doğduğunuz yerde (Bregenz'de) kutlamışsınız.
— Kaldığım otelin sahibesinin dayısı ve ben yakın günlerde doğmuşuz. Üst üste...

— Onlar mı hatırladı?
— Onlar biliyor. Müşterek doğum günü partisi gibi bir şey oldu. Alp Dağları'nda bir doğum günü. Çok hoştu. Avusturya'nın Katolik ve aynı zamanda İsviçre mantalitesinde garip bir yeridir Bregenz.

— Bregenz'liler o doğum gününde "mızıka" mı çalmış sizin şerefinize?
— Evet. Onlar orada trompet çalıyor, mızıka çalıyor...

— *"Happy birthday" de...*
— Çok iyi... Happy birthday de çaldılar. Adam yetmiş beş yaşındaydı ben yirmi beş... Söz verdim "100. yaş gününe de geleceğim" diye. Tabii gidemedim. Ne oldu bilmiyorum...

— *Anladığım, "yalnız" gezmeyi tercih eden birisiniz.*
— Evet.

— *Ama bir İtalya seyahatinde, Alman kız arkadaşınızla gezdiğinizi anlattınız. Sanki o "uzun yürümüş" bir arkadaşlık... Öyle mi?*
— İyiydi o. Çünkü o kızcağız, bilgili ve meraklıydı doğrusu.

— *Sonra arkadaşlığınız sürdü mü?*
— Birkaç sene daha sürdü. Bir-iki kere bir daha rastlaştık.

— *Aşk üstüne –siz istemiyorsunuz diye– pek konuşmadık. Ama Tuğba Çandar ile yaptığınız bir söyleşide, "Âşık oldum ama çok da tutkulanmadım, kontrol ettim kendimi" demişsiniz.*
— Evet. Tutkuların hepsi çok zararlıdır.

— *Tutku kontrol edilebilir bir şey mi?*
— Edilir, edilir. Dengeyi kuramadığın ilişkileri sürdürmek çok tehlikelidir. Ne mutluluk getirir ne bir olgunluk getirir, bir yerden sonra çökertir, götürür insanı... Bitirmek lazım.

— *Ama siz aynı zamanda "tutkulu" bir insan değil misiniz?*
— Tutkulu olabilirsin. Karşılığını bulmadığın bir ilişkiyi götüremezsin. Benim gençlere tavsiyem bu. Kötü şarkıcının müzik tutkusundan ne olur? Milletin kafası şişer.

— *Seyahatlerde abartılı alışveriş yapanlardan nefret ediyorsunuz ama... Gezerken satın aldığınız ilginç bazı objeler ve o objelerin de anıları vardır herhalde...*

— Çook. Kitaplar, objeler, antikalar. Ben seyahatte çok para yerim. İcabında en pahalı restorana giderim. Taksi tutarım, vakit kaybetmem. Olmadık yere taksi tutarım. Mesela, Yunanistan'a gittik, Delfi'de kongre var, vakit yok. Eeee? Bir sürü görmek istediğim yere "taksi" tutarak gidip geldim. Hatta İnebahtı'ya dahi... Dünya kadar para. Zaman çok önemli benim için. Hiç bakmam. Taksi tutar giderim. Bir İngiliz Lordu'na göre, bir tek lüksüm eksiktir, o da mihmandar tutmak... Mihmandarlar çekilmez mahluklardır, ben bilirim. (Ne de olsa ben de mihmandarlık yaptım.)

— *Ve 2003 yılı sonlarında yaptığınız "Hindistan" gezisi izlenimlerinizi de atlamayalım isterseniz. Hindistan, gitmeden önce çok etüt ettiğiniz bir ülke... Ona rağmen, sizi çok "şaşırtmış" bir ülke mi oldu?*
— Ona şaşkınlık denmez. İçine düşüyorsun... Lisede miydim neydim? Yusuf Hikmet Bayur'un *Hint Tarihi* vardır üç cilt; aldım evirip çevirip okudum. Yazın bir-iki ayı gitti. Bazen dikkatim dağılsa da okumaya devam ettim. Enteresandır ki, Yusuf Hikmet Bey, Afganistan'ı da içine alarak anlatıyordu Hindistan'ı. Öyle yapılır. Hindistan tarihini Afganistan'ı da birlikte ele alarak incelemek gerekir. O iyi bir birleştirmedir. Birtakım yabancı kaynakları okuyarak yazmış. Daha sonra da başka kitaplara baktım falan... Hindistan'a ilk defa (2003 sonunda) gittim. Oradaki sefaleti çok duyduğum, bildiğim halde ve hep sorduğum bir yer olmasına rağmen, içine girince başka türlü oluyor. O birkaç milyonluk şehirler, çok büyük köyler gibi... Hayvan da insan da bir arada... Ve "su" yok. İnsanlar orada açıkta pisliyor. Domuzlar geliyor, onu yiyor. O domuzlar, çöplükte... O çöplükte aynı zamanda keçiler, inekler var... Bir tek maymun yok. Maymunlar, akıllı! Onlar karakol, kışla, müze, kale gibi yerlerde geziniyor. Onların yerleri ayrı. Maymunlar geliyor, insanların elinden meyve ya da zerzevat sepetini kapıp gidiyor. Önce "ümitsiz" görünüyor her şey... Sonra bakıyorsun ki, bir "incelik" de var insanlarda... Mesela, sokakta "diş" satıyor adamın biri...

— *Takma diş mi satılıyor sokakta?*
— Evet. Hazır diş. Geliyor biri; adam da açıp bakıyor ağzına... Oradan bir takma diş veriyor. Ve oturuyor o diş... Oturacak dişi tespit etmekte; bazı diş tabiplerinin çoğundan daha becerikli... Sonra... Görüyorsun ne kadar incelikli elişi yapıyorlar! O büyük fakirlik, büyük sefalet, büyük pislik yanında, şunu da görüyorsun, pislik çok kalıcı... Üniversite de bambaşka bir muhit! Belki orada da çok "farklılıklar" var ama... Şu da var: Üç profesör gelmiş Rusya'dan, tabii Rusça konuşuyorlar ve Rusya seçimlerini anlatıyorlar. Bir mükemmel tercüman var. Fakat –kaçınılmaz olan– tercüman hatasını "otuz dinleyici" birden "koro" halinde düzeltiyor. Belli ki, entelektüelleri bakımından rafine bir ülke Hindistan... Ve bir Üçüncü Dünya ülkesi değil... Dünyanın her köşesine açık ve kâinata hâkim...

— *Bu tespiti herhalde ülkenin "entelektüelleri" açısından yapıyorsunuz...*
— Evet. Ama çok önemli. Bu ülkede bir "ağırlık" var. Türkiye, Hindistan ile ilişki kurmada çok sınırlı kalmış... Biz Hindistan'ın alt kıtasındaki Pakistan'la ve Bengaldeş'le çok iyiyiz... Hindistan'la ilişkileri geliştirmek için hiçbir şey de yapılmamış... Hiçbir şey yapılmadığı zaman; büyükelçilik görevi de çok kolaydır. Ben oraya gittiğim vakit, Türk sefiri Hasan Göğüş ile eşi (sefire) Zerrin vardı. Hasan Göğüş'ün ilk büyükelçiliği bu... (Onun sınıfı, benim de Mülkiye'de ilk ders verdiğim sınıftı.) Hasan Göğüş, hemen ilk iş Yeni Delhi ile Türkiye arasında THY bağlantısını kurmuş. Uçak da doluydu. Böyle bir ülkeye uçak seferleri ihdas ettiğin zaman, iş hacmi de artıyor. Artan iş hacmine bağlı olarak, oradaki büyükelçinin işi, yükü de artar... Bu muhakkak! Ama önemli bu. İlişkileri ayarlamak, onları kurmak ve yönetmek: Bugünün büyükelçiliği böyle bir şey. Sefiremiz Zerrin Göğüş ile gezdik bazı yerleri; alışveriş merkezlerini çok iyi biliyordu... Hintliler nereden alışveriş ediyor? Gümüş, zebercet vs. gibi şeylerin bile nerede bulunduğu

nu... İlginç yerler var. Hindistan'da bilerek alışveriş etmek, alışverişin ötesinde bir şey. Bir medeniyeti kokluyorsun. İstismar edilen emekle neler yaratılıyor görüyorsun. Zannedersin kazıkçı memleket... Hayır değil. Bazı dükkânlar var ki işini belli ki bir "inanç düzeyinde" yürütüyor. Mesela adam alışverişte "döviz" kabul etmiyor.

— Sözünü ettiğiniz esnaf, mutlaka "yerel" parayı mı kullanıyor?
— Evet. Adamın mensup olduğu mezhebin akidesine aykırı döviz kabul etmek... Pazarlık yok ve pahalı vermiyor. Çarşıya gidiyorsun. Nefis dokumalar... Hindistan'da dokuma çok ucuz.

— Hindistan'da sizi en çok etkileyen ne oldu?
— Çok sefil bir ülke. Rakamlar da gösteriyor. "Bizim orta sınıfımız 200 milyon kişi" diyorlar. Eğer öyleyse bile, bir milyar kişi de orta sınıfın altında... Dilenci düpedüz. Sokağa adımını attığın an, sokaklarda uyuyan, boyuna dilenen insanları görüyorsun. Sadaka da veremiyorsun. O kadar çok bozuk parayla gezemiyorsun bir kere... Birine versen, öbürü gelecek...

— Sizin gibi "sadaka vermeyi seven" biri için bayağı zor bir durum...
— Çok büyük "işkence" oldu benim gibi sadaka vermeye alışık birine... O tablo bir müddet sonra, adamı katılaştırıyor. Bütün ülke de öyle... Burjuvazi ile ilişki kurduğun zaman "alttakinden bize ne" duygusunu hissediyorsun. Çok zengin insanlar var, çok da görgülü... Türkiye'den dansöz getirip oynatıyorlar ve hiç cıvıtmıyorlar. Giyimleri kuşamları da öyle. Bu sınıfın erkeklerinin üstünde bir "şatuş" oluyor.

— Şatuş nedir?
— Şatuş, Himalayalarda yaşayan bir tür keçinin gerdan sakalından yapılıyor. Onu almak için de galiba zavallı hay-

vanlar kesiliyor. O sakalın kılından dokunuyor. Şatuş çok ince bir şey... O kadar ki, pelerin kadar olanı yüzükten geçer. Ama aynı zamanda iyi ısıtır. Böyle bir şey... Yaz gecelerinde çöl için fevkalade iyi bir şey. Giyiyor adam bunu. Binlerce dolar fiyatı...

— *Çok farklı dinler ve dillerin bir arada bulunduğu bu ülke, bir tarihçi için ayrıca çarpıcı olmalı...*
— O dinlerin hepsi galiba Hinduizm etrafında toplanmış. Budizm bir tek Seylan'da var, bir de yukarıda Nepal'de var.

— *Ya diller?*
— Diller sayısız. Lehçeler yirmi beş bin diye ifade ediliyor. O diller içinde en yaygın olanı Hint dili. Hindistan'da Farsça bile konuşulur. Fakat bütün bu insanlar bir araya gelince İngilizce konuşuyor. Tıpkı Sovyet Orta Asya'sında genel dilin Rusça olması gibi... Bakıyorum, bazen aynı dili konuşanlar bile, eğer okulluysa, kendi aralarında "İngilizce" anlaşıyorlar. O kadar alışmış ki insanlar... Bu enteresan bir kıta.. Ama kesinlikle Üçüncü Dünya değil... O adamların İngilizceleri ve İngilizce'ye bağlılıkları öbürleri gibi değil. Çünkü onlar bir sürü dil bilen insanlar.

— *Ya da Hindistan, anladığımız anlamda Üçüncü Dünya değil... Hindistan söz konusu olduğunda, Üçüncü Dünya "başka bir dünya" anlamını taşıyor belki de...*
— Türkiye'de münevverler daha tek yönlüdür. Çoğunlukla Amerikan eğitimine açıktırlar. Ama Hindistan'da öyle değil...

— *Sizinle söyleşi yapmayı sürdürdüğüm süre boyunca edindiğim izlenim o ki, ister doktor olsun ister başka bir meslekten; dostlarınızın çok büyük bölümü "sanatçı" eğilimleri olan ya da en azından "sanata meraklı" insanlar... Ne dersiniz?*
— Lafı dinlenir adamlar olacak... Tabii... Tabii... Öyle herkesle de konuşulmuyor bu saatten sonra?

İlber Hocanın Ankara grubu: (Oturanlar) Meral Topçu, Esin Başer, Ortaylı, Gonca Tatar, Nihal Kemaloğlu. (Ayaktakiler) Ernst W. Veen, İskender Başer, Harun Tatar, İsmail Küçükkaya, Ali Kemaloğlu.

— GATA dünyasından bir grup doktorla dostluğunuz var. Siz ki esasen doktora gitmeyi sevmezsiniz... Nasıl tanıştınız onlarla?
— Onlarla muhtemelen hasta olarak tanıştım. Ama "onların hastası" olarak değil. Onların içinde Haluk (Şengün) daha çok sanatçıdır. Yumuşhan'ı (Günay) daha sonra tanıdım. Sonra baktım, çevremde bir sürü insan Doçent Dr. Yumuşhan'ı tanıyor. Demek ki geniş çevreli bir adam. Diş tabibi, çene yüz protezi uzmanı. Merakları da geniş.... Onun hastası olana kadar dostuydum. Sonra hastası oldum. Bunlar işlerinde iyi adamlar. İşlerini iyi biliyorlar. Sözü sohbeti de iyi bu adamların... Yumuşhan'ın kardeşi Metin Günay, rejisör... Yumuşhan da sinema dünyası için efekt üretiyor, sanatçı tarafı var. Diş tabibi dediğin zaman; bu, çok önemli. Ankara'dayken, orada da vardı öyle sanatçı bir diş tabibimiz; Prof. Nejat Arpak (Ankara Üniversitesi Diş Hekimliği Fakültesi'nde). Onlar sanatçı; ellerine hâkim insanlar. Mektepte öğrenilmez o tür işler. Öyle doğmuş adamlar.

— Ya doktor Haluk?

— Ben onun hiçbir zaman hastası olmadım. Branşı, aile hekimliği... Haluk GATA'da başhekim yardımcısı... Müzisyendir, bestekârdır, şairdir, yazardır; güfte ve besteleri bayağı da söylenir çalınır. Sonra Bahadır (Gürbüzer) var. Onların bir arkadaşı da diş tabibi albay Ulvi Cebim; o da sanatkâr kişilikli bir adam. Zabitler dünyasında böyle enteresan kişilikler vardır. Bunlardan biri Nurettin Türsan Paşa'dır (onu anlattım), çok iyi harp tarihi bilir bu generalimiz. Bir yerde İzzettin İyigün Paşa'ya rastladım, tarihi vakaları iyi etüt etmişti, yanlış yapmıyordu; Selimiye Kışlası'nın tarihini biliyordu mesela... Sonra onun yanındaki hastaneleri... Bu bilgileri birbirine bağlıyor ve diyor ki, "Tanzimat'ta bu yapılanları okullarda öğretmiyoruz da 'saray yapıldı' diyoruz. Ne sarayı yapılmış ki?" Birçok küçük olayı not edip sınıflandıran bir insanın muhakemesi de değişmeye başlar.

— *Doktorlarımız, dişçi koltuğunda son derece olgun davrandığınızı anlatıyor... Orada "hayal kurduğunuzu" düşünüyorlar. Hayal mi kuruyorsunuz?*
— Ne zannediyorsun... Düşünürsün herhalde o koltukta, başka ne yapacaksın? Ben de düşünüyorum herhalde, dalıyorum...

— *"Tarihçi" İlber Ortaylı aynı zamanda "ehlikeyif" bir adam olarak, hangi tip lokantaları tercih ediyor?*
— Hiç şüphesiz ki Türkiye'nin büyük lokantaları var. Ankara bu yönden fakirdir. Ankara'daki bu lokantalardan bir tanesi aslen İstanbullu olan merhum Cemal Aga'nın (Karanfil Sokak'taki) İstanbul Piyazcısı'dır. Öteki de Boğaziçi Lokantası'dır.

— *Ankara'da sevdiğiniz lokantalar, bir şekilde "İstanbullu" desenize...*
— Boğaziçi Lokantası'nın sahipleri, Boyacıoğlu ailesidir ve onlar aslında Rumeli muhacirdir. Ankara'da sevdiğim bir üçüncü lokanta, Kırım asıllı bir ailenin Çiçek Lokanta-

sı'ydı ama devrettiler. Ankara'da çok sevdiğim çocuklarım var. Bunlar tarihçi Ahmet Nezihi Turan, eşi Tülay, Dr. Hasan Karaman ve eşi Deniz. Deniz ilginç bir çocuk. Tarihe yöneldi. Tahrir defterlerini inceliyor. Bu arada Maliye Nazırı Cavit Bey üzerine de hoş bir monografi hazırladı. Onun kız kardeşi Ayşenur edebiyat tarihçisi ve Dr. Bahadır da onun eşidir. Her daim hareketli yaramaz bir çocuk gibidir. Onun için doktor değil, "Afacan Bahadır" diye çağırırım. Bazı pazar sabahları okkalı bir kahvaltı için Afyon İpek Lokantası'nda toplanırız. Aslında şaşılacak şey Ankara'da kahvaltı yapılan yerler de azdır. Ankara, lokanta fukarasıdır.

— *Ya İstanbul'da?*
— İstanbul'da çok lokanta var böyle... Benim en çok sevdiklerim, hepinizin gittiği değil. Bir tanesi Kuzguncuk'ta, ismini vermeyeceğim. Hücum edersiniz, yer kalmaz sonra... Tabii Üsküdar'da Kanaat Lokantası... Kimsenin hakkını yemeyeyim. İyi lokanta ararsan çok var. Özellikle de Beyazıt ve Sultanhamam civarı doludur. İstanbul, el'an lokanta düzeyinde bu "kültürü" koruyor. İnşallah genç kızlarımız da öğrenirler.

— *Evinizde küçük otomobil maketleri gördüm.*
— Ben çocukken çok oyuncak kırdım. Fakat tarihi otomobilleri çok seviyorum.

— *Nasıl başladı bu sevgi?*
— Hep vardı bende. Bayılırım eski arabalara. 50'li yılların bütün dizaynından nefret ederim. 50'li yılların otomobillerini de sevmem, mobilyasını da, mimarisini de, kıyafetlerini de sevmem (bana göre komik komik kadın erkek kıyafetleri)... Ona karşılık, bende 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başları otomobil dizaynına, binasına, mobilyasına bir yakınlık vardır. O da otomobil koleksiyonuma etki yaptı. Koleksiyonum fena değildir. Bazı parçaları bulunmayacak

kadar değerlidir. Mesela, Sovyetik parçalar... Bunları da ileride (hatta gözüm doyduğu an) Rahmi Koç Müzesi'ne bırakmayı düşünüyorum. O müze, çok değerli bir müze.

— Orada da Rahmi Bey'in "eski oyuncakları" var.
— Var. Ama o müzenin asıl değeri şurada: Sanayide "mucit maketi" ve onun da bir "tatbikat makinesi" vardır. Ne makettir o, ne de esas makine. Bir uzunca zaman kullanılan tatbikat makineleri, çoğu zaman tahrip olmuş, bitmiştir... Rahmi Koç nereden bulmuşsa onları? O müzenin aslında dünya müzelerindeki muadillerinde görülmeyecek değerli parçaları var.

— Rahmi Bey'le zaman zaman ahbaplık ettiğinizi sanıyorum. Kendisine "onları nereden bulduğunu" sormuşsunuzdur belki.
— Hayır. Tek tek sormadım. Sormak da istemiyorum. Viyana'da bu tip bir teknoloji müzesini (esaslı bir mühendisle) Rudolf Karlburger'le gezmiştim. Başka yerlerde de gördüm. Rahmi Koç Müzesi bu memlekete bir hediyedir. Dolayısıyla o hediyeyi sırf Rahmi Koç'a yüklememek lazım. Normali o. Herkes bir şeyini vermeli oraya. Benim o maketlerim oyuncak değil. Oyuncak olmayan o şeyler oraya gider.

— Çocukluk yıllarınız, birtakım sıkıntılara denk geliyor. Yeteri kadar oyuncağınız oldu mu?
— Çok tuhaf. Annem iyi ayakkabı ve palto alırdı, babam da oyuncak. O oyuncaklar, kısmen benim küçüğüm olan "ikizlere" giderdi; kısmen de kırılırdı. Zaten ikizlerden birinin de bir huyu vardı; eline ne geçse hemen içini açıp bakar. O tip muzır bebelerdendi.

— Sonra o, mühendis oldu değil mi?
— Evet. Mühendis oldu zaten. Maalesef kısmen benim kabahatim kısmen de ikizlerin; o oyuncaklardan çok bir şey

kalmadı geriye. Yoksa hayli kıymetli bir "teneke oyuncak koleksiyonu"muz olacaktı. O teneke arabalar falan da 20'lerin modeliydi. Cicili bicili... Demek 50'ler öncesine sevgi ve ilgim oradan kalmış. Bizim ailenin oyuncakla ilişkisi yönünden anlatmam gereken bir şey daha var: 59 yılında Salzburg'tan bir oyuncak fabrikatörü geldi; babam ve eski bir zabit olan Turgut Bey, Salzburg'lu fabrikatörle burada "ortak" oyuncak fabrikası kuracaklardı. Efendim. O Ankara bürokrasisinin aşağılıklığı... O iş olmadı. Akamete uğramış o teşebbüsten bize kalan, oyuncak fabrikatörünün getirdiği bir çuval (kaliteli ve plastik) Salzburg oyuncağı oldu. O zaman da plastik oyuncak yoktu. Onlar bizim son oyuncağımız oldu. Bir de kendim oyuncak yapardım. Karton kutulardan falan...

— *Aaaa... Nasıl?*
— Tabii. Annem de yapardı. İlkokuldayken annem oturup bana ev yapardı. Keser, biçer, perdeler yapıştırır.

— *Hem de perdeli ev? Okul ödevi miydi bu yoksa?*
— Perdeli merdeli ev yapar bana, önüne ağacı koyar. Öyle becerikliydi. Yapar ama beni de orada oturturdu. Hoş ben de otururdum sabırla... Bu sözünü ettiğim okul ödevi tabii. Ama annem, "Ben sana yapayım, öğretmenine götür" demiyor. "Ben yaparken sen git oyna" hiç demiyor. Beni de yanında oturtuyor. Öğreniyorum. Okula götürüyorum ev maketini. Onu benim yapmadığım belli ama... Sonra da kendim yaptım. Türkiye'de bir neslin çocukları, oyuncağını kendi yapmıştır.

— *Kendi çocuğunuza "oyuncak yapmayı" öğretebildiniz mi?*
— Hayır efendim, bizim çocuklarımızın hiçbiri oyuncak öğrenmez. Bizim çocukların hepsi inanılmaz derecede "standart" şeyleri alırlar. Şu da var. Babamlara o fabrikayı kurdurtmadılar; çünkü Türkiye'nin oyuncak fabrikatörleri bu işe müthiş bir "taş" (ambargo) koymuş. Ben buna sinir olu-

yorum. Sen doğru dürüst oyuncak yapamayacaksın. Sonra, bunu engelleyeceksin. Böylece bir neslin "kötü oyuncak"la yetişmesine sebep oldu bu tür adamlar. Bugün Türkiye'de kayda değer bir oyuncak sanayi olmadığını düşünüyorum.

— Kızınız Tuna'ya ilk aldığınız kitapları hatırlıyor musunuz?
— Vallahi kızımın çocukluğundan ilk hatırladığım şu: Daktilomu severdi. Gelir, "Baba booyle yazacaksın" diye kucağıma oturur, daktiloyu tıngırdatırdı. Daha küçükken "fiş" kutusunu karıştırdı bir keresinde. Her şey birbirine girdi. Tabii feryat ettim. Çünkü. fiş kutusunu devirdiği an, bitti her şey, altüst oldu demek.

— Okuduğunuz "kaynakları" kaydettiğiniz "fişleri" kastediyorsunuz değil mi? Aman aman...
— Evet, bayılırdı fiş kutusunu karıştırmaya. Çok sevimli bir küçük kızdı Tuna. Beyaz ten, kara göz, çok hoş bir kız çocuğuydu. Ben zaten o doğmadan evvel gördüm onu.

— Rüyada mı gördünüz?
— Rüyada gördüm. Mavi bir bluzla bu kızı gördüm ben ve ondan sonra geldi bana... Çok hoş oldu.

— Rüyalarınız çıkar mı hep?
— Doğduğu anda baktım bir gözünü kırpıp bağırıyor. Tam bilmiş surat. Tuna ile ilgili ilk hatıralar böyle. Sonra buna amcası "çaylak" diyordu. Tuna çaylağı "gaylak" yaptı ve adama da "gaylak amca" ismini taktı. Tuna kısmen huysuz çocuktu. Öyle fazla "sevilmeye" falan pek gelemez...

— Kızınıza kitap olarak ilk ne almıştınız biliyor musunuz? "Boyama kitapları..." Hitit ya da Hatuşaş'la ilgili boyama kitapları almışsınız... Tuna anlattı.
— Hatırladı demek. O boyama kitaplarını severdi. Sonra Mete Tunçay'ı severdi mesela...

— *Mete Tunçay'ı sevmesinin özel bir nedeni var mı?*
— Bilmiyorum hiç. Daha ilk konuşmaya başlar başlamaz, "Gidiyoz mu Mete'ye" diyordu, "gidiyoz mu Mete'ye?"

— *Ona "Tuna" adını koymanızın bir öyküsü var mı?*
— Tuna Nehri'ni severim çok. Ama ismini koymamız bir boşluğa geldi, başka isim de isterdim. Gerçi kendisi seviyor ismini.

— *Bir internet sitesinde sizin için, "kızından başka kimseye eyvallahı olmayan biri" demişler... Nasıl karşılıyorsunuz?*
— Ben kızımı çok severim tabii... Ne annemi ne de kız kardeşim Nuriş'i –ki, küçükken onu çok severdim– onun kadar çekmem. Tuna, tabii benim için daha başka...

— *Tuna'nın "dokunulmazlığı" var neredeyse. Peki ona yeterince vakit ayırabildiniz mi?*
— Hayır. Oysa Tuna'nın halasıyla, yani kız kardeşim Nuriş'le daha çok uğraştım küçükken. Maalesef kızımla bu kadar ilgilenemedim.

— *Çok koşturduğunuz dönemlere denk geldi belki Tuna'nın bebekliği...*
— O da oldu ama... Asıl, annesi (kendi) sahip çıktı daha çok Tuna'ya. Onu parka götürdüğümde (hatırlıyorum), okullu çocukları görüp, "Ayy okul çocukları, ben de okullu olacağım" demişti bir keresinde.

— *Tuna'nın da –bir zamanlar siz ortaokul çocuğuyken olduğu gibi– tarih dersleriyle ve tarih ders kitaplarıyla pek arası iyi olmamış galiba?*
— Hayır ama... o ders kitaplarına bağlı kalmayacaktı. Tabii biz öğrenciyken başka kitapları alıp okuyorduk, annem bize okuyordu falan... Yani çocuğa annesi tarih kitabını ya da başka kitapları alıp okuyacak, başka çaresi yok. Bütün Türk çocukları okul kitabına kalır, ondan sonra sevmez tarihi...

— O sırada, Tuna'nın tarih dersiyle problem yaşadığını biliyor muydunuz?
— Yok. Sevmiyordu, yanaşmıyordu da... Çocuğun öyle bir nadan tarafı vardı. "Gel" desen gelmez...

— "Kızım oldu" diye sevindiniz değil mi?
— Ben kız oldu diye sevinirim. Ayırt etmem ama... kız çocuğu da ayrıca sevimlidir.

— Peki sizin için "patavatsız" diyenler var. Patavatsız mısınız sahiden?
— Nedir patavatsız?

— Nasıl bilebilirim... Yanıtını siz biliyorsunuz...
— Valla söylerim. Herkese "rahatsız olduğum" yönlerini söylüyorum, biliyorlar.

— "Kalbi kırılır mı" diye bakmadan...
— Hayır beni hiç ilgilendirmiyor. Kalbi kırılacak adam var, kırılmayacak adam var. Çoğu sefer halt kıvıranlar da pek "kalbi kırılacak" cinsten adamlar değildir. "Pişkin" mi denir ne?

— Sonradan "keşke öyle söylemeseydim" dediğiniz olmaz mı?
— Pek nadir olur. Hiç zannetmiyorum. Hak ediyorlar. Kimse aptal değil. Herkes herkesi "kendi kadar aptal" zannetsin. Belirgin fiille suçu işleyen insanları "ezmek" lazım, yoksa rahat yaşayamayız. Yani bir toplumun nizamı çok önemli. Sanatta ve bilimde, bir dalın nizamı da çok önemli. Onun için "güm" diye söylemek lazım. Evet.

— Bu birazcık da "özgürlüğümüzün" uzantısı mı?
— Özgürlük değil, yaşamak! Ben rahatsız oluyorum, olursam da söylüyorum. Ne alakası var özgürlükle... Bizim Türkler susar. Herkes her türlü yolsuzluğa karşı susar. Çün-

Doğmadan önce rüyasında gördüğü kızı Tuna Ortaylı: Babası tarafından çok sevilmiş bu bebeğin keyfine diyecek yok...

kü, ileride kendi de yapacak ondan... Kendisinin de açığı var. Niye mesela üniversitedeki bu "intihalciliğe" pek ses çıkarılmıyor? Çünkü herkesin –derece derece– bu intihal sorununa bir dahli var demek ki... Benim öyle bir şeyim yok. Yani ben kimseden bir intihalde bulunmuyorum. Dolayısıyla hırsızlığa cevaz veremem. Hatırlıyorum mesela Mete Tunçay, bizim Siyasal Bilgiler'in Kurul'unda böyle bir suç öne getirdi. Ooooooooooo... Herkes karşı çıktı Mete'ye...

— *Ne gibi?*
— Birisi (kendi) hukukçu değil, "Hukuki gerekçeler yeterli değil" diyor. Kardeşim sen hukukçu değilsin zaten. Biri diyor, "Bu iş mahkemede halledilir." Yani üniversite denen camia, her şeyden evvel, "işini kendi çözmeyip" her şeyini mahkemeye çıkarırsa, bence o utanmaz bir camiadır. Biz topluma karşı, saygınlığımızı korumak ve bu gibi sorunları kendi içimizde halletmek zorundayız. Sadece "kınamak"

yeter bazen. O kınanan, "haksızlığa uğradığını" iddia ediyorsa, o zaman gider mahkemeye. Şimdi, birisi diyorsa ki, "bu bunu çaldı" ya da "benden aldı." Bakarsın, hakikaten öyleyse ve bir kanaat uyandıysa –ki böyle bir intihal var– tamam, cezayı verirsin. Bu ceza, "maaş kesme" falan da olmayabilir belki. Kınarsın. Kurullarda, "Geçsin çocuk" diyor biri... "Geçsin çocuk" dediği "doktorant" daha... Mastır tezleri geliyor önümüze, taramış başka metinleri, yapıştırmış, getirmiş adam. Buna cevaz veremem. Ben bir yerden çalıp yayımlamıyorum. Eksik araştırma yaptıysam, onu da söylüyorum. Örneğim vardır. Hatta kendi kendimi teşhir etmişimdir.

— Nasıl teşhir ettiniz kendinizi?
— Doktora tezimde bir "hata" vardır. Onu kitabın ikinci baskısının başında söylemişimdir.

— Düzelttiniz... Öyle mi?
— Tabii, kitabın başında söylemişimdir. Hem hepimiz yanılabiliriz. Yanılırsın, gözünden kaçar... O işin tadıdır. Ona karşılık, dipnotu kaçırmak, birisinin kaynağını kullanıp zikretmemek; bunlar çok büyük ahlaksızlıklardır. Hakkın yoktur birisinin emeğini çalmaya, bunlara ben müsaade edemem. Söyleyiveririm hem de. Tarih ekolünde, okuma yazma bilmiyor adam, Osmanlıca bilmiyor. Öyle şey olur mu? Bilmiyorsa olmasın.

— Bu özellikleriniz nedeniyle biraz da "yalnız" bir adam mısınız?
— Katiyen yalnız değilim. Yeterince dostum var. Türkiye zannettiğiniz gibi çöl değil. Burada yeterince adam da var. Yeter Allah aşkına, her türlü ahmakla ve ahlaksızla da bir arada gidecek halimiz yok. Güle güle gitsinler.

— Ayrıca "yalnız kalmakla da korkutamazlar" diyebilirsiniz...

— Hiç yalnız değilim. Dostlarım bana yetiyor. Allah da aratmasın kimseyi kimseye. Kimsenin parasım çalmayacaksın, kimseye tecavüz etmeyeceksin bu kadar açık. Bunları yapmadığın takdirde, kimse kimseden şikâyetçi olmaz.

— *"Kanka"nız var mı?*
— Ne demek kanka?

— *Hani "kanka" diyorlar, kankardeşi gibi yakın arkadaş?*
— Benim çok arkadaşlarım olur... Ama öyle kankardeşlik falan değil. Ben efendim kimseyle "sır" paylaşmam. Kimseyle sır paylaşılmaz. Yani sır olmaz çünkü o artık. Yer biliyor, gök biliyor, sen biliyorsun, ben biliyorum. Sır nerede kaldı?

— *"Konuşkan" bir adam olarak "sırrım da pek olmaz" mı, diyorsunuz?*
— Niye olsun canım? Ne demek! Şimdi mesela benim çok iyi bir arkadaşım vardır, Raşit Gökçeli. Son zamanlarda pek görüşemiyoruz. O benim iyi bir arkadaşımdır. Daha başka böyle dostlarım vardır. Çok iyi dostlarım vardır az görüşürüm. Bir ara devamlı etrafta beraber takıldığım arkadaşlarım vardır.

— *Kim onlar mesela?*
— Bizim Raşit'le Ankara'da çok iyi görüşürdüm. Burada Murat'la (Bardakçı) görüşürüm mesela. Bir ara mesela Zeliha Berksoy'la çok iyi arkadaştım. İstanbul'da da "akıl hocalarım" vardır. Neslişah Sultan'a akıl sorarım. Meyzi Baran'a sorarım. Bu adamların bazen birbirleriyle irtibatları da yoktur.

— *Aynı zamanda bir "bilgi odağı"sınız...*
— Sonra... Okuldan beri arkadaşım olan tipler vardır. Mesela Emine Yüksel Bağlı; ona akıl sorarım.

— *Konuşmalarımız arasına hiç "spor" girmedi. Sanki pek spor yapmamışsınız gibi... Öyle mi?*

Meyzi Baran ile.

— Hayır, spor yapmadım. Spor diye bol yürüdüm, eskiden yüzerdim bir ara, şimdi yüzmüyorum. Zaten halimden de belli olmuyor mu? Otuz beş yaşımdan sonra da süratli kilo aldım.

— *Çocukken de sporla ilgilenmediniz mi?*
— Çocukken falan hareket ettim. (Bir ara kilo almıştım.) Yirmi yaşımda müthiş kilo attım. Sıska diye bilinirim o sıra... Otuzlu yaşlara kadar falan sürdü o sıskalık. Otuz beşimden sonra kilo almaya başladım ve bitti. Çok kötü tabii; düzensiz hayat, yorgunluk; otuz beşten sonra kilo aldırtıyor.

— *Yurtdışında kalmalarınız sırasında, hiç spor yapmadınız mı?*
— Orada oldu. Amerika'da ben yüzerdim ve daha çok da *folk-dancing* yapardım.

— *Dans ediyordunuz?*
— Tabii... Macar dansı, Romen dansı, bilirim o kültürleri, onun için...

— *Aaaa... Aynı zamanda bir "dans sever"siniz...*

— Halk dansları çok yaygındır Amerika'da. Bu işin paralı amatörleri vardır; adam parayı "laf ola" alır. Mesela Nortwestern'da bir grup vardı; Amerikan Yahudisi bir karıkoca. Adam cerrah, zengin. Biz her gidişte bir dolar atıyoruz kasaya ama hiçbir şeyi karşılamaz o bir dolar. Senenin sonunda muhteşem bir parti veriliyordu. O partide milli kılıklar giyerek danslar edilirdi.

— *Türkiye'de de folklara ilgi duymuş muydunuz?*
— Buradaki folklor eğitimi son derece yüzeysel.

— *Tamam da... Siz vakit ayırır mıydınız?*
— Chicago'nun içinde vardı yine bir karıkoca... Amatör bunlar. Ama eyalette öyle herkes o işi öğretemiyor, bilen öğretiyor. "Arkanul" diye bir dansı yapardım. Romenlerin gayet hareketli bir dansıdır. Hoş danslar vardı. Bir tanesi de Alexandrovska'dır; Çar devrinden kalma salon dansı...

— *Hoşunuza gitmiş dans....*
— Tabii canım. İrlanda dansları bilmem ne, hepsini yapardım. Orada yaşasam hep yapardım, emin ol, hem de bu vakte kadar!

— *Neden burada değil de orada?*
— Burada öyle bir şey yok ki.... Türkiye'ye geldiğin zaman, güme gidiyorsun. Millet niye Amerika'yı arıyor bazen? Böyle şeyler için arıyor.

— *Hiç takım tuttunuz mu?*
— Tutarım, Beşiktaş'ı tutarım.

— *Ne zamandan beri?*
— Hep tutarım.

— *Hiç takım değiştirmediniz mi?*
— Değiştirmedim. İlkokul önlüğümün renklerinden beri

Beşiktaş'ı tutarım. Şimdi de çok tutuyorum. Hatta, Beşiktaş şampiyon olduğunda, iki kilometrelik Beşiktaş bayrağını milletle birlikte taşıdım. Resmini çekip Galatasaray Üniversitesi'nin dergisine basmışlar.

— *Nereden nereye taşıdınız Beşiktaş bayrağını?*
— Okulun (Galatasaray Üniversitesi'nin) oradaydım. Beşiktaş'a yürüyorum, bir baktım, iki kilometrelik bayrak geliyor. "İlber Hoca buraya" dediler, giriverdim altına, biraz yürüdüm. Enayi de değilim, onunla üç kilometre yürüyecek kadar. Benim için Galatasaray "ikinci tuttuğum" takımdır. Gençlerbirliği'ni de çok tutarım.

— *Sıralama yapıyorsunuz... "En çok" tuttuğunuz takım ve "daha sonra" tuttuklarınız...*
— Evet. Ankara'da Gençlerbirliği'ni... O kadar ki, Gençlerbirliği Beşiktaş'a gol attığında, hiç üzülmedim. İyi oynadı çocuklar çünkü. (Gevrek kahkahalar.)

— *Ailede kim Beşiktaşlıydı?*
— Kimse, kızım bana bakarak Beşiktaşlı oldu.

— *Babanız?*
— Hayır. Babamın ne alakası var buradaki takımlarla...

— *Babanız takım tutmaz mıydı?*
— Tabii tutmazdı. Geç onu, (ikiz) erkek kardeşlerimden biri Galatasaray'ı tutar, öteki Fener'i...

— *Ailece paylaşmış durumdasınız takımları...*
— Evet.

— *Teknoloji ile ilişkiniz "zayıf" diyebilir miyiz?*
— Evet. Sevmem alet kullanmayı... İşime yararsa çok memnun olurum da...

— *Bilgisayar hiç kullanmadınız galiba...*

— Böyle şeyi öğrenmeye vakit harcamıyorum. Hatta cebimdeki telefonun bile girdisi çıktısı ile uğraşmıyorum.

— Erken yaşta "matematik dehası" olan çocuklar için yaptığınız bir "benzetme" varmış... Hatırlıyor musunuz?
— Hayır. Ne demişim?

— Kendi yaşıtlarından "farklı ve fazla hızlı" olarak matematikte gelişirken; o tip çocukların "başka" yanlarının "eksik" ya da "kavruk" kaldığını, kalabildiğini...
— Matematik dehaları dediğiniz... Mesela geçen asırların matematik dehalarının hepsi, hem filozof, hem tarihçi, hem bilmem neci, her şeyi bilen adamlar... D'Alambert, Poincaré, bunlar aynı zamanda filozof adamlar. Okudukları liselerde, iyi eğitim gördükleri için dil ya da tarih gibi konularda da iyi çıkıyorlar.

— Matematikçi değilsiniz ama siz de alanınızda (yaşıtlarından fazla ve farklı olarak) "erken yaşta" kendini hızlı geliştirmiş birisiniz... Bu açıdan "kendinizi" nasıl görüyorsunuz?
— Vallahi, "deha çocuk" diye bir şey çok tehlikeli tabii... Bir çocuğun o engeli aşması çok zor. Dikkat edecek işte o kadar. İnsanlar çocuklarıyla az uğraştıkları ölçüde, onunla çok övünüyorlar. "Çocuk övmek," kendilerini övmek adeta... Orta sınıfın büyük hastalığı bu. Dengeyi kaçırıyorlar, oturuyor bir kadın, milletin ortasında çocuğunu övüyor. Düşünmüyor ki orada çocuğu övülemeyecek durumda olan vardır, hasta olan vardır, çocuğu olamayan vardır... Böyle densiz, dangalak durumlar olabiliyor... Ben bir-ikisine, "Çok fazla övmeyin nazar değer" falan dedim, anlamadı... Ve nihayet, "Tamam kardeşim herkesin çocuğu bir şeydir ya da kardeşi... Tamam. Tadında bırakın" dedim.

— Lafı değiştiriyorsunuz ama yine soralım. Bazen "çocuk kalmış" bir yanınızın olduğunu düşündüğünüz olur mu?
— Herkesin çocuk kalmış yanı vardır. Öyledir, öyle de olması gerekir.

— Eski Türkçe (Osmanlıca) konusunda öğrencilerinize hatta üniversiteden arkadaşlarınıza ders vermiş birisiniz. Peki siz –muhtelif dilleri– nasıl öğrenmiştiniz?
— Her türlü bilginin kaynağı "ezber"dir. Ezbersiz bir şey öğrenmen mümkün değil. Bana sık sık soruyorlar. Kaç lisan biliyorsun? Geçenlerde kütüphanemi taşırken bir daha gördüm. Atmamışım bazı çalışmalarımı. Tomar tomar defter ve dosyalar çıktı. Onların bir bölümü Rusça öğrenmek için yaptığım çalışmalardı. Kril alfabesiyle not tuttuğumda yazım, Latin harfleriyle tuttuğum notlara göre daha okunaklıdır. Harflerin okunaklı olması için nasıl güzel yazılmalı? Bunlar için sayfalarla temrin yapmışım ortaokulda...

— Hem de ortaokul öğrencisiyken?
— Ankara sıkıntılı bir şehir. Böyle şeye vakit kalıyor. İstanbul'da olsam ben muhtemelen...

— "İstanbul'da olsam aylaklık ederdim" mi diyorsunuz?
— O tepeye çık, bu camiye bak, bu türbeyi gez. Bu da insana bilgi verir. Ama pek lisan misan çalışamazsın. Sultanahmet'te turistlerle ahbaplık eder, konuşursun, belki faydası olur. Ama lisan öğrenmek için yaptığım "yazılı" çalışmalara baktım da... Ne çok çalışmışım... Almanca'da sayfalarla gramer tabloları yapmışım. Efendime söyleyeyim. "Farsça" için oturmuşum sayfalar boyu "hat çalışması" yapmışım. Aynı şeyi İbranca için de yapmışım. Koca defter dolmuş. Latince için koca koca gramer tabloları, fiil çekimleri hazırlamışım.

— Ezber yeteneğiniz iyi miydi?
— Benim "hafızam" iyiydi herhalde.

— Mesela ilkokuldayken öteki çocuklardan daha mı hızlı ezberlerdiniz şiirleri?
— Ezberlerim. Önce uğraşırsın. Sonra açılır insan. Her şeyi ezberlersin. Sonra kolaylaşır.

— *Rusça ile ilgilenmenizin bir de "psikolojik" boyutu olmalı. Rusça bilen bir "anne"niz var.*
— Var ama, olsun çalışacaksın.

— *Ama, "annenize pek sormadan" kendi kendine öğrenme çabalarınız olmuş sanki...*
— Her şeyi çalışacaksın. Çalışmadan, ezberlemeden olmuyor. Annem de önce ezberlememi ister, daha başka bir şey istemez. Ezberi yapmadan, "öğrenme kıvraklığını" kolay edinemiyorsun.

— *Ezber için özel bir yönteminiz var mı?*
— Bilmiyorum. Ezber, ondan sonraki "öğrenimi" kolaylaştırıyor. Ve arkadan mantık geliyor. Şimdi bizde alay ediyorlar değil mi? Bir zümre var, "Efendim" diyor, "Kur'an'ı hafızlayıp oturuyor." Oysa o hafızlamayı yapan, Arapça'yı çok kolay öğrenir. Doğru dürüst gramer bilen biri; hafızlamayı yapana, metodik bir kitapla Arapça'yı öğretse, o kişi çabucak öğrenir. Efendim, Medrese'de otuz sene Arapça öğreniyormuş! O demektir ki, hiç öğrenemiyor, hiç yok onda bir şey! Bana da otuz sene piyano öğretmeye kalksan, otuz senede piyanist olamam, mümkün değil. Çünkü bunun olamayacağı anlaşıldı.

— *"Yolun başında" durum ortaya çıkar mı?*
— İlla da beni konservatuvara kapatırsan, ye, iç yat burada diye... Ben de otuz sene oturur çalışırdım ama sonunda Rubinstein olacak değilim.

— *Ama bir şeyler çalardım diyorsunuz...*
— Evet, (gülüyor) onun gibi bir şey. Bu bir tenkit değil. Ama hakikaten biri, küçük yaşlarda Kur'an'ı Kerim'i ezberlediği zaman, Arap Dili ve Edebiyatı'nı "kolay öğrenmek" için temel bir alet edinmiş oluyor. Nitekim, iyi Latince bilenler, Caesar'ın (Sezar'ın) Galya Savaşı'nı ezber derecede iyi bilerek işe başlayanlardır. 50'lerde Türkiye'ye milli

eğitime danışmanlık hizmeti vermek için gelen Amerikalı uzmanlar, "ezbere karşı" çıkarlardı. (Aslında eğitim konusunda en son başvurulacak kavim Amerikalılar.) Hiç ezberlemeden ne olursun? Amerikalı olursun sonuçta. Bağdat'ta müze yağmalatırsın. Önemli olan lisan "bilmek" değil, o dilleri "kullanmak." Anlaşmak için herkese bir tane (dil) yeter. O dil günümüzde İngilizce. "Daha fazla tetkik" için daha fazla dil öğrenirsin. Ama kullanıyor musun? Okuyabiliyor musun? Yazabiliyor musun? Bilhassa "okuyabiliyor" musun? O önemli. Ama şunu söyleyeyim. Dil bilmeden olmaz.

— Bir tarihçinin bazı dilleri bilmesi, "daha farklı" bir "nüans" gerektirmez mi? Özellikle de "eski metinlerle" uğraşma anlamında...
— Eski metinleri okumak için, eski dili bilmek lazım. Onun için her Osmanlıca okuyan adam, Osmanlı tarihini söküp atmaz. Her devrin kendine has "dil özellikleri" vardır. Onları bilmek lazım. Yine de şunu söyleyeyim. Türkiye'de şöyle bir yaklaşım var: "Bunu öğrenmenin lüzumu yoktur, uzmanlar yapar." Yok o kadar değil. Bunu bilmek lazım. Ne kadar derinleşeceğin ayrı! Uzmanlık orada başlar. Bugün Türkiye'de bir münevverin Osmanlıca okumayı bilmesi lazım. Atla deve değil bu.

— "Münevver" kavramının içine kimler giriyor?
— Canım, okuma yazması olan adamlar.

— O zaman iyi kötü herkes, Osmanlıca bilmeli mi?
— Herkes bilemez. Ama hiç değilse, okuma yazma bilenler bir şeyi merak edenler bilmeli.

— Sosyal alanda araştırma yapanlar mı örneğin?
— Evet. Veteriner Fakültesi'nde Prof. Sandıkçıoğlu açıp okuyordu eski Osmanlıca metinleri. Cumhuriyet öncesinden kalma bir adam falan değil. Merak etmiş, "Zooteknik için daha

önce ne yapıldı" diye... Ziraat tarihçisi "Abidin"i okumak için eski Türkçe öğrenmiş adam. Veteriner bunu yapan. Ama ona karşılık, eski "asar-ı atika" kayıtlarını falan okuyamayan bir sürü arkeolog biliyorum. (Halbuki onun için önemli o.)

— *Fransızca için de Zeliha Berksoy'un babasından ders almıştınız.*
— Fransızca'da tanıdığım iki portre vardır. Birisi Zeliha'nın babası Ercüment Bey'dir; çok iyi biliyordu grameri ve çok ciddi adamdı. Bir ara her gün öğleden sonra, onunla saatlerle Fransızca dersi yapıyorduk. Çok sert ve ciddi bir hocaydı.

— *Benli Belkıs'ı da o anlatmıştı size değil mi?*
— Sadece anlatmış değil. Aynı zamanda (bir yerde denk geldi) Benli Belkıs'la tanıştırdı. Kadın Ankara'ya gelmiş, Munis Faik Ozansoy geldi, Ahmet Muhip geldi, ben de oradaydım. Enterasan bir kadındı ve son derece küstahtı...

— *Ne tip bir küstahlığını hatırlıyorsunuz Benli Belkıs'ın?*
— Vallahi adamlara adamakıllı tepeden bakıyordu. "Siz şiir mi bilirsiniz" havasında şiir okuyor. "Fransızca mı bilirsiniz" havasında Fransızca konuşuyor. Ama kadında o eğitim ve belli nitelikler var. Belli.

— *Bir kere mi karşılaştınız?*
— Yetmez mi?

— *Belki peşine düştünüz?*
— Olur mu? O iş "zaman uyuşmazlığı" meselesine giriyor...

— *"Hayat bilgisi" ve "dil" alanında neleri, kimden öğrendiniz?*
— Farsça'ya Dil Tarih'te başladım. Dil Tarih o zaman inanılmaz bir yerdi. Orada tanıdığım Meliha Anbarcıoğlu, Fars şiirine ve gramerine âşık bir hocaydı. Ve Farsça öğretmede yöntemi de şuydu: Fars şiirini kullanarak, gramer tahlili

yapmak. Bunu öyle güzel yapıyordu ki hem o şiiri öğreniyorsun hem de Farsça grameri... Dil Tarih'te bir Saadettin Kocatürk vardı, Tahran'dan yeni dönmüş; o zaman daha çiçeği burnunda bir hocaydı, genç ve yeni doktora vermiş bir asistandı. O da modern İran dilini –çağdaş Farsça'yı– iyi bilir, iyi öğretirdi... Ama Meliha Hanım başkaydı. O oturur bir beyit yazar Mevlâna'dan ya da Sadi'den... Ve müthiş bir "tahlile" başlar. (Çok önemli bir yöntemdir bu.) Grameriyle, yapısıyla inceletir öğrenciye. "Sekşinasi" dediğimiz stilistik açıdan falan gözden geçirirsin o metinleri. Bu da insana çok şey kazandırıyor. Klasik metinleri okumak için Farsça kelime ve gramer bilmek yetmez. Ama klasik metinleri, böyle bir yöntemle tahlil edersen, başlarsın o metinlerin içindeki kelime oyunlarını, "yapılanmayı" anlamaya... Ve kolay kavrarsın. Bunlar tabii bizim şansımızdı. Kuvvetli bir hocadır Meliha Anbarcıoğlu ve Necati Lugal'in talebesidir. O Necati Lugal'in talebeleri, bizim memlekette ayrı bir ekoldür. Mesela rahmetli Adnan Erzi –hiçbir şey yazmadan öldü ama– bir deryaydı. Bir de hiçbir işe bulaşmayan bir Meziyet Kurgan Barutçu vardır, o da Necati Lugal'in talebesidir ve Talim Terbiye'den emeklidir. Antakyalıdır, müthiş Arapçası ve Fransızcası vardır; "hiçbir işe karışmama üstadı"dır. Meziyet Hanım'ın enistesi Hikmet İlaydın Bey müthiş bir adamdı... Ve Meziyet Hanım, bana Osmanlıca vesikaları okumayı ve not tutmayı öğretti. Bir kere müthiş Arapçası vardı. Antakyalı olduğu için, Şam'da bakalorya (lise bitirme sınavı) yapmış. Bu insanları tanımış olmayı ben bir kazanç sayıyorum. Fars filolojisinde, İsa Seyf ve Bangi Bey de Farsça'yı çok iyi öğreten İranlı münevverlerdi. Bizden yabancı ülkeye giden ve bu vasıflarda Türkçe okutmanlık yapan birileri pek bulunmuyor. Iran'da "ortalama" ve sıradan bir münevver bile "çok bilgili" ve "yöntemli" oluyor. İranlıların kültürel olarak "üstünlüğü" bu. Şimdi ne âlemde bilmiyorum?

— *Tarih neticede bir "yorum" alanı.*
— Yorum ama malzemeyi iyi hazırlayacaksın.

— *Tabii "bilgiye dayalı" yorum alanı ama...*
— Malzemeyi hazırlayacaksın. Dil Tarih'te enteresan hocalar vardı. Mesela, Eski Çağ tarihçisi Füruzan Kınal Hanım vardı. Hoş bir insandı. Sonradan İnkılap Tarihi'ne geçen Nejat (Kaymaz) Bey de çok iyi bir Selçuklu tarihçisidir. Prof. Mehmet Altay Köymen'i de unutmaya gelmez. Köymen'in muarızları çoktu ama haksızlar. Köymen çok çalışkandı. Ne çıkarsa –bir kaç kere– okurdu. Ve inanılmaz bir şey; konuşmazdı ama dilleri bilirdi; Almanca, İtalyanca, Fransızca.... Nizamülmülk'ün *Siyasetnamesi*'ni fevkalade etüt etti ve yayımladı. Tarih, iyi bir bölümdü ama hocalar artık bezmiş hayatından. Yüzlerce talebe doldurmuş içeriyi. Fakat Mülkiyeliler bir "anane başlattı" diyebiliriz. (Mülkiye mezunu) Ali Engin Oba Dil Tarih'e girdi, bitirdi de... Sonra ben girdim. İstisnai bir durumdu bu. Sonra bizden oraya asistan girenler oldu. Hasılı Mülkiye mezunları Dil Tarih'e girmeye başladı, oradakiler de biraz şaştılar bu duruma... Mesela benimle hemen yakın yaşlardadır ama Özer Ergenç o sırada Tarih Bölümü'nde asistan, biz de orada talebe... Çünkü o okulu bitirmiş, girmiş asistan olmuş. Biz ise, bir mektebi (Mülkiye'yi) bitirip, bir daha talebeliğe geliyoruz. Açıktan doktora yapıyoruz... Ben Dil Tarih'te değerli arkadaşlar buldum. Mesela Özer Ergenç. Çalışkandır ve bilgilidir. Kafası çok çalışır, analitik zekâsı çok iyidir.

— *Ya Arapça?*
— Dil Tarih'e girdikten sonra, Arapça'ya başlamıştım, hocam –Reha Muhtar'ın babası– Cemal Muhtar'dı. Son derece muhterem bir adamdı Cemal Muhtar. Türkçe'yi, Osmanlıca'yı ve Arapça'yı çok iyi bilirdi. Ve efendi bir kişiliği vardı.

— *Nereliydi Cemal Muhtar?*
— Kerküklü. Çok güzel öğretirdi. Ben hatta okulun dışında Irak Kültür'de onun verdiği kurslara da gittim. İyidir, çok iyi hocadır. Bunlar Dil Tarih Coğrafya Fakültesi'nin getirdiği zenginliklerdi. Ama orası öyle bir fakültedir ki

bütün bunlara bulaşmadan "hamhum şarolop" mezun da olabilirdin.

— *"Merak edenler" için durum farklı. Öyle mi?*
— Merak ediyorsan da bulursun bu adamları. Mesela, bir hocaya berbat bir tez yamayıp, sonunda mezun da olabilirsin. Veya onun olmadığı bir yıl, başkasına tezi verip öyle de okuldan çıkabilirsin. Ama Şerafettin Turan Hoca'ya hakikaten "dişe dokunur" bir "tez" verirsen ve hakikaten merak ediyorsan, o senin tezini okur, değerlendirir ve sen tarihte "monografi yazmayı" öğrenirsin. Mesela ben 1727 Avusturya Seyrüsefain Sözleşmesi'ni (Ahidname'yi) hazırladım ona "mezuniyet tezi" olarak... Sonradan bu hazırladığım şey, iyi bir makale oldu. Üstünde çok az oynayarak o (Dil Tarih'ten) mezuniyet tezimi yayımladım. Bana yararı dokundu.

— *Geriye dönüp baktığınız zaman "nasıl yapmışım" diye şaşırıyor musunuz?*
— Şaşırıyorum tabii... Şimdi olsa yapamam ve şimdi de yapılmaz o işler, gençken yapılır. Yirmi beş yaşına kadar yapmak lazım.

— *Gençleri bu açıdan esaslıca "uyarmak" gerekiyor mu?*
— Devamlı uyarıyorum. Anlatıyorum ki; ben şimdi okuduğum kitabın başlığını unutuyorum. Eskiden okuduğum kitabın ise hâlâ dipnotu aklımdadır. Ama kaç tanesi, neyi dinliyor? Allah bilir yani. Hakikaten Allah bilir.

— *"Yeteneği" varken insanoğlunun "aklı bir karış havada" oluyor. "Aklı başına" gelince de yeteneği "gerilemiş" mi oluyor?*
— İşte Ankara'da "aklı bir karış havada" pek gezemiyorsun. Tatsız bir taşra başkenti çünkü... Böyle şeylere vaktin oluyor.

— *Bir bakıma, "Ankara beni yarattı" mı diyorsunuz?*

— O zamanki Ankara'da çok kültürel faaliyet de vardı. İnsan çok "kapalı ve manastır gibi bir çevrede" açılabiliyor. Ama "dünyaya açılım" anlamında "ideoloji" vardı Ankara'da. Bu da o manastırda yetişebilme imkânı yaratıyordu.

— Gördüğüm kadarıyla, toplum önünde konuşmak gerektiğinde, hiçbir zaman bir yazılı metne bakarak okumayan ve irticalen konuşan birisiniz...
— Yazılı metni önüme koyarım. Orada kel alaka çizikler vardır. Konuşurum. Mesela Delfi'de bir konferansta yanımda Prof. Drulia vardı. "Ay şaşıyorum" diyordu, "Fransızca metni koymuşsun önüne İngilizce konuşuyorsun..." Ben de dedim ki, "Bakıyorum ona, ne okuyacağım..."

— Milliyet'in bir ödül töreninde, bir yazılı metne bakarak (o da isimleri şaşırmamak için galiba) konuşmuş ve biraz işleri karıştırmışsınız galiba...
— Evet, hiç metin okuyamam ben. Çok sıkılırım.

— Çok yolun başındayken, daha önce hazırlanmış bir metinden sunum yaparken faydalandığınız olmadı mı?
— Hayır hiçbir zaman yazılmış bir metni, okumadım. Okumak istemedim. Ama şöyle bir şey var. Az bildiğim dilde, rahat olmadığım bir dilde tebliğ verirken yazılı okuyorum. Hiç hoş bir şey değil o... Mesela Fransızca'da benim öyle bir sorunum var. Rahat konuşamadığım için...

— Oysa, Fransızca telaffuzunuz ne kadar güzel.
— Yok canım. Konuşurken, "ekmek ya da su" demek gerektiğinde, mesele yok. Gır gır tamam... Ama Fransızca nutuk atma alışkanlığım yok, onu edinememişim.

— Fransızca'dan çok, İngilizce'de zorlanıyorsunuz sanıyordum...
— Hayır İngilizce konuşurken –neyse ne– ama rahatım. Almanca da, rahat konuşuyorum.

— *Rusça zaten harika...*
— Onu da konuşuyorum.

— *Farsça?*
— Farsça da konuşuyorum. Daha çok hoşuma gidiyor konuşmak...

— *Arapça ise daha "okumalı" galiba...*
— Ah, o felaket... O okumalı işte, çok kötü. Çok rahatsız oluyorum çok...

— *"Diller" cephesinden, "dinler" cephesine geçelim mi? "Mistik" konulara hep ilgi duymuşsunuz...*
— Ben dinlere, mabetlere çok ilgi duyarım. Çocukluğumdan beri rastladığım her türlü kiliseye, sinagoga dalmışımdır. Mesela Avusturya Lisesi'nin etrafındaki sinagogların hepsini bitirmiştim o yaşta. Avusturya Lisesi'nin kilisesi de çok güzeldi. Onu, restore ederken mahvettiler. Abuk subuk bir şey çıktı.

— *Siz Avusturya Lisesi'nde okurken daha mı güzeldi o kilise?*
— Evet. Çok güzeldi. Çok özgün bir kiliseydi. Mihrabındaki tahta yontmalar falan, Saint Istvan, Rudolf von Habsburg heykelleri falan gitmiş hep o restorasyonda... Hamam gibi, abuk subuk bir mihrap yapmışlar. Hiç hoş değil.

— *Bazı "ruhani reislerle" de yakın görüşmeler yapmış olmalısınız...*
— Daha evvelden temasta olduğum ruhani reislerimizle İstanbul'da, daha yakın görüşme imkânını buldum. Mesela, Patrik Bartholomeos cenapları beni davet eder, giderim önemli günlere... Enteresan bir kişiliktir. Roma'da "Katolik Semineri"nde okumuş bir Patrik'tir Bartholomeos... Bunu sık sık kendisine karşı kullanırlar Ortodoks dünyadaki muarızları... Bartholomeos, Patrikhane'nin İstanbul'da kal-

masına çabalayan bir ruhanidir. Mesrob Hazretleri, çok bilgilidir. Ruhani olmak için yetişmemiş zaten. Sonradan geçirdiği "ölümcül bir kazadan" sonra, herhalde kendini huzursuz hissetti ve dünyayı bıraktı. Bu olay, onun mistik tarafını açığa çıkarmış ve ardından Manastır'a kapanmış. Çok bilgili bir insandır. Mesela İbrancası vardır ve İbran harfleriyle Eski Ermenice notlar tutar. Kimsenin okuması pek kolay değil onun notlarını... Belki Kudüs'tekiler okuyabilir... Fransızcası, İngilizcesi de çok iyidir. İstanbul'daki British High School mezunudur ve Almanca da biliyor. Asıl önemlisi Ermenice kadar Türkçe'yi de iyi bilmesi.

— *İyi bir entelektüel, öyle değil mi? Filozofiye de hâkim...*
— Hakikaten burjuvaziden gelme bir entelektüel. Ermeni kilisesi için bir kazançtır Mesrob Hazretleri.

— *Ya Hahambaşı İsak Haleva?*
— Çok sempatik, çok zeki, çok cevval bir kişiliktir Hahambaşı... Bu kariyerde olmamakla birlikte, Hahambaşı'nın müşavirlerinden Yusuf Altıntaş da derin bilgili bir arkadaştır. Genellikle Yahudi Konseyi laik üyeleri çok çalışırlar, okurlar. Mesela Naim Güleryüz, böyle faal biridir. Onunla UNESCO'da da çalışıyorum. Cemaat başkanı ve yardımcıları İbranca bilir; Yahudi cemaati, tarihine ve kökenine de çok meraklıdır. Türkiye'deki "tarihselci uyanış" onlara da aksetti. Daha evvelki kuşakların ilgisizlikleri sona eriyor.

— *Vatikan'ın Türkiye'deki temsilcisine gelince...*
— Papalığın buradaki vekili Monsenyör Moraviç, son derece "bilge" bir kişi. Onunla dost olmak hem ayrı bir kazanç hem de insanı ruhen rahatlatıyor.

— *Peki Süryanilerin dünyası?*
— Süryani Kadim Metropoliti'nin işi kolay değil. Büyük problemleri olan bir cemaat bu. İstanbul'daki Süryanilerin önemli kısmı Katolik. Fakat onların daha çok kilisesi var.

Süryani Kadim mezhebi mensupları, Katoliklerden ödünç aldıkları kiliselerde ibadet ediyorlar. Kendi kiliseleri "bir" tane.

— Mardin civarına daha lise çağlarında hayran olmuşsunuz, o yöredeki Süryani dünyasını da tanımış olmalısınız...
— Mardin'de Turabidin Metropoliti Samuel Aktaş'ı ilk tanıdığımda çok kızgındı. Çünkü Mardin'de tam bir "kültürel çöküntü" vardı. Bütün eski kiliseler, manastırlar, eserler, hepsi ihmal edilmişti. Müze müdürü ve Prof. Halet (Çambel) Hanım'la gitmiştik kendisini ziyarete. Hep şikâyet ediyordu. Oradaki bir seminerde, "Siz komşunuzu tanımıyorsunuz" dedim Mardinlilere... "Tanıyın ve sevin, o zaman mesele kalmaz." Mardin muhteşem bir yer. Mardin'in yerlileri de muhteşem insanlar... Bunların Müslüman olanı –ki, Arapça konuşuyorlar ama– aslında "Arami kökenden" gelme. Berikiler Hıristiyan kalmış ve Hıristiyanlıklarını ve dillerini korumuşlar. O kadar mahrumiyete rağmen

Mor Gabriel Manastırı'nda, Turabidin Metropoliti Samuel Aktaş (soldan ikinci) ve Moskova Üniversitesi'nden Mikail S. Meyer ile birlikte. Arka sırada görünen: Yevgeni Yevtuşenko (29 Ekim 2001).

ve uzun yıllar sanayi kuruluşlarına, yol gibi temel altyapılara sahip olmadıkları halde, "çok uygar" bir kitle var Mardin'de... "Mezopotamya Medeniyeti"ni orada görüyorsun. Yaşamasını bilmişler. O evlerin ve mevcut yapıların mimarisinde, bütün izleri bulmak mümkün. Orayı "koruma"ya almak lazım. Son gittiğimizde Turabidin Metropoliti'ni, Moskova Üniversitesi Şarkiyat Fakültesi dekanı Profesör Mihail Serafimoviç Meyer ile ziyaret ettik. Artık daha rahatlamış, daha çok ümit vardı. Demek bazı şeyler düzeldi, düzelmesi için dikkat gösterildi. Mesela Metropolit'in dini kisve ile resmi törenlere (örneğin 29 Ekim törenlerine) katılıp katılmaması meselesinde; ben sayın Süleyman Demirel'e şikâyette bulundum. Çok anlayışla karşıladı. Hemen ilgililere telefon etti.

— *Mardin'de Süryani Manastırı'nın en alt katında, eski insanların "güneşe taptıkları" mabed de duruyor.*
— Kural olarak "semavi" dinlerin ibadet yerleri hep eski "putperest" mabetleri üzerindedir. Ya "Şemsî" ya da İran'daki gibi "Zerdüştî" mabetleri üzerine yapılmıştır camiler ya da kiliseler. O umumi kuraldır. Bütün dünyada, eski Yunan mabedleri ve Roma mabetleri üzerine kiliseler kurulmuştur. Kiliseyi cami yapmak, sırf İslamiyet'e has değildir. Bu bir umumi teamüldür.

— İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı *kitabınızda anlatıyorsunuz: Trablusşam'da Tanzimat'ın getirdiği "eşitlik" kuralına göre, cenazelerini eskisi gibi "merkep üstünde" değil de çarşıda "omuzlar" üstünde taşıyan Hıristiyan gruba, bir grup Müslüman saldırıyor. Sonra o suçlu Müslümanlar, zaptiyeden kaçıp bir Hıristiyan manastırına sığınıyorlar. Hatta bazıları papaz elbisesiyle manastırdan manastıra geçiyor.*
— Evet kanundan kaçarken o Müslümanlar, manastırlarda saklanıyorlar. İşte tam Lübnan'ı ifade eden bir durum. Trablusşam, o zaman Lübnan'dı (Beyrut vilayetiydi).

— Bu garip durumu nasıl yorumluyorsunuz?
— Bu imparatorluğun düzeni bu. Böyle yaşardı insanlar, yan yana... Lübnan oydu. Sonradan kristalize oldu ve birbirine tüfek tabanca çeker oldular.

— Ortodoks dünyasının böyle bir vakaya yaklaşımı da enteresan değil mi? Hıristiyanlara saldırmış Müslümanları koruması?
— Hangi manastırlarda saklandı o insanlar? Onu da bilmiyoruz. Belki muhalif mezhepten olanlar yaptı bunu... Olur öyle şeyler...

— İran Cumhurbaşkanı Hatemi ile de ilginç bir "kitap fuarı" sırasında tanıştınız sanırım...
— İran'daki İslam Konferansı (1997) "Kültürler Arası Diyalog" konusuyla işe başlamıştı. Buna İranlılar önem veriyorlardı. O zamanki sefirimiz Sencer Bey'di. O da eksik olmasın ilgi gösterdi. Toplantıya İran hariciye vekili sık sık geliyordu. Bir hafta kadar sürdü. Tam da Konferans'a denk gelen bir hoş olay da, yılda bir kez düzenlenen Kitap Fuarı'ydı. Frankfurt Kitap Fuarı'ndan sonraki en büyük fuardır o ve kitap alımı da son derece serbesttir... Frankfurt Fuarı'na göre daha tatlı bir fuardı, çünkü her şey "ucuz"du. Ben oradan herkes gibi kitap hurçlarıyla döndüm. Yabancı kitaplar, sübvansiyonla satılıyordu bir koca pavyonda... İndirilmiş fiyatlarla satılan bu kitapları, sırf İran vatandaşları alıyordu. Ama ben İslam Konferansı'na "delege" olarak katıldığım için Kitap Fuarı'ndaki o pavyona girebildim. Tam Cumhurbaşkanı Hatemi Kitap Fuarı'nı açacak diye bekliyorduk ki... İçeride bir telaştır gidiyor. Meğer Cumhurbaşkanı "kitaplar çok pahalı" demiş. Hadiiii kapılar kapatıldı, kitaplar ucuzlatılacak şekilde bir daha fiyatlandırıldı ve o gün fuar kapalı kaldı. Akşam Cumhurbaşkanı Hatemi'nin resepsiyonu vardı. O resepsiyonda kendisine takdim edildiğimde dedim ki: "Sayenizde ucuz kitap alacağız." Hemen vaziyeti çaktı. Yanındakilere, "De-

İran'da, İslam Konferansı sırasında. İran Cumhurbaşkanı Hatemi ve Dışişleri Bakanı ile birlikte (1999).

mek biz Türkiye'ye sadece Devrim ihraç etmiyormuşuz. Bizim sübvansiyonlu kitaplar da gidiyormuş" dedi. Devrim ihracı palavrasıyla uğraşanlara taş atıyordu. Otokritik tarafı yüksek, esprili, zeki biridir İran Cumhurbaşkanı. O gün bana kitabını da imzaladı. Çevre felsefesiyle ilgili ve *Ez Dunya be Şehr* başlıklı bir kitap bu. Orada görüyorsun ki daha çok Alman felsefesine dayanıyor. Zaten Almanca da biliyor. Hamburg'ta da kültür müşaviri olarak bulunmuş.

— Bilkent'e Şubat 2004 tarihinde geçtiniz. Orada daha önce hiç ders vermiş miydiniz?

— Hayır. Sadece çok seneler önce Medeniyet Tarihi dersi vermiştim. O kadar. Kendi meslek grubumdakilerden evvel, mühendislerle samimi oldum orada. Meselâ, Erdal Arıkan, Atilla Aydınlı ile... Bilkent iyi bir üniversite... Ve Doğramacı'nın bir başarısı bu... İhsan Doğramacı, hedeflerine ısrarla giden biridir. Herkes beğenir, beğenmez. Kaldı ki herkesin de kendine göre hataları olabilir. Bence aradaki YÖK Baş-

kanlığı onun için bir vakit kaybı oldu. Bilkent'in asıl önemli bölümleri biogenetik, fizik, mühendislik ve müzik... Sovyetler Birliği yıkıldığı zaman, biz oradaki âlimlerden, tarihçilerden istifade edemedik. Bunu tek yapan Doğramacı oldu ve oradan müzisyenleri Bilkent'e topladı ve memleketin çehresini değiştirdi. Sovyetler'in yıkılmasıyla beraber patlak veren ekonomik sıkıntının meyvelerini o topladı. Bu çok büyük bir hizmet. Bilkent Üniversitesi'nin kütüphanesi Türkiye'nin en iyi üniversite kütüphanesidir ve sadece Türkiye'nin değil, bütün Ortadoğu'nun ve hatta bütün Avrupa'nın da... Üstelik, Bilkent'in kitaplığı gece 11'e kadar açık. Bu çok önemli. Peki ben Bilkent Üniversitesi'nin kütüphanesini çok mu kullanıyordum? Hayır. Çünkü Tarih Kurumu tepemde; her gün oraya gitmem gerekiyordu. Bazı işleri yapmak için... Kaldı ki alıştığım yer orası...

— Ne oldu Tarih Kurumu meselesi? Sizi oranın başına getirmeleri söz konusuydu bir ara...
— Tarih Kurumu, maalesef çok feci bir konumda. Bu kurumun "Kanunu" kadüktür. Kurulları çalışamıyor. Faaliyeti de bu yüzden sekteye uğramış... Benim anladığım hükümetin o işi çabuklaştırmaya da pek niyeti yok. Hazin bir durumdayız. İnşallah kurum yaşar.

— Bilkent'te hangi konuda ders verdiniz?
— Oraya gider gitmez "Uluslararası İlişkiler" Bölümü'nde iki dersi yüklediler üstüme. Orada siyasi tarih dersi verdim. Bakalım. İstanbul'daki hay huydan sonra Ankara iyi geldi.

— İlber Ortaylı'nın "gelecek on yıl hedefleri" arasında neler var?
— Vaaaar... İran, Rusya, Osmanlı üzerine bir şey yapacağım, Rusya Tarihi'ni bitireceğim. İdare Tarihi'nin küçük bir taktatını yapacağım.... Özer Ergenç ile "Anadolu Tahrir Defteri" çalışması yapacaktık. Yapabilirsek onu yapacağız.

Tuna'nın mezuniyet töreninde baba-kız Ortaylılar Bilkent Üniversitesi'nde.

— *O ne demek?*
— "Anadolu Tahrir Defteri" demek. Yapabilirsem yapacağım. Yapamazsam yapamayacağız, Allah ne kadar ömür verir bilir miyiz?

— *Biraz biz de bir şey anlasaydık ne iyi olurdu...*
— İşte arazi tahrir defterleri olur... Onların üzerinden çalışırsın.

— *"Senin de bir şeyden haberin yok" demek istiyorsunuz belki ama ben tarihi merak eden ve o dünyanın "kavramlarını" bilmeyen okurları da düşünerek sormak zorundayım.*
— İşte ne diyelim? Bir vilayet fethedilince "tahrir"i yapılır. O tahrir defterleri iki tiptir. Tarihçi, onların üzerinde tetkik yapar, sonra o tetkiklere dayanarak ve başka kaynaklarla mukayese ederek o yerin içtimai iktisadi tarihini yazar. İşte biz onlardan birini yapmak istiyoruz.

— Herhalde "teknik" olarak "emekli" olsanız bile, "esasen emekli" olmayı düşünmüyorsunuz...
— Ben emekli olmayacağım, hayır olmayacağım. Bizim kanunlar, hocalar için müsait. Devletten emekli olsan, vakıf üniversitesinde devam edersin.

— "Hayattan emekli olmazsınız" diye de düşünüyorum.
— Olmuyor. Çünkü, üniversite hocaları emekli oluyor, sonra Vakıf Üniversitelerine geçiyor. Orada aynen devlet üniversitesi profesörü gibi her kurula ve jüriye giriyor. Allah ömür ve sağlık versin yeter ki...

— Yaptığımız çalışmayı baştan sonra okuduğum zaman fark ettim ki, şu sorunun yanıtı pek çıkmıyor: Hiç acı çektiniz mi, yoksa çekmediniz mi?
— Ne yapacaksın, insan acı çeker... çekmez... Fotoroman mı yazacağız?

— Niyetim, çektiğiniz acıları size –ille de– anlattırmak değil, daha farklı bir şey. Bu, sizin bir "kişilik özelliğiniz" mi, diye merak ediyorum. Acılarınızı yansıtmayan biri misiniz?
— Yansıtmıyorum demek ki... Kimsenin acısı kimseyi ilgilendirmez. Herkes neşe arar. Unutma. Hoş bir şey de değildir zaten acı tacirliği...

— Galatasaray Üniversitesi'nde neşeli bir ortam bulduğunuzu düşünüyorum. Siz ne dersiniz?
— Ankara'dan doğrusu meslekten bezmiş olarak ayrıldım. Galatasaray Üniversitesi Ortaköy'de Feriye Sarayındadır. Bu sarayın içinde sıkışık nizam oturulur. İstanbul'un en harika manzaraları buradan seyredilir. Zaten güneşin batımına yakın şehrini seyreden insanlar bir tek İstanbul'da vardır. Ama üniversite, beni asıl öğrencileri ve genç kadrolarıyla etkiledi. Siyasal Bilgilerde 4 Aralık törenlerinde dekan beni kastederek, "Vakıf üniversitelerine geçen bir tek hocamız oldu" demiş. Galatasaray'ı vakıf üniversitesi sanıyordu

herhalde. Bazılarımızda devletin iyi üniversite kuracağına dair bir inançsızlık vardır. Talebenin çalışkanlığı ve tenkit acı da olsa işe girişmesi beni etkiledi. Genç kadrolar fevkalade iyiydi.

Bizim kürsüde Melike Batur bir şeytandır. Hicvi ve diliyle ortalığı kırar geçirir. Bunu birkaç dilde yapabilir. Enis Tunca ve Emre Öktem de ona katılınca Fransız dilini katletme cemiyeti kurarlar. Bunu bilinçli olarak yaptıklarını Fransızlar duymasın. Bu sevgili çocuğumuz geçen yıl hastalandığında Nil Molinas Hocanın hazakat ve şefkatiyle şifa buldu. Bizim odanın köşesinde sakince oturan Birden Güngören umulmayacak kadar akıllıdır. Hem de mütevazıdır. Hukuk fakültesinin asistanları iki-üç dillidir. Odamızın adı Spinoza Sokağı'dır. Cemal Bâli Akal öyle koymuş. Yan odadan Sinan Yüksel de edepsizce Latince bir ibare yazmış: "Terribilis est locus iste". Sevimli adam olduğu için o levha orada durur. Profesörlerle ilişki samimi; hicvin bini bir para ama eski Prusya üniversitelerinin disiplini de ortalığı kasıp kavurur. Sık sık karşınızda Duygun Yarsuvat'ı görürsünüz. Dekanlığından beri adetidir, sık sık teftiş eder. Nenize lazım, arada bir tatlı diline aldanmayıp işinizi vaktinde yapın. Bu okul beni hayata döndürdü. Az öğrencili, bol hocalı ve Suna Kıraç'ın beslediği kütüphanesiyle mutena yerini almış bir kurum burası. Topkapı Sarayı ve Galatasaray arasında gidip gelmenin de keyfi başka. Galatasaray'ın bir başka tadı da bazı akşamlar oradan çıkıp Doktor Mürsel Saviç ve eşi İkbal Hanımla görüşmek. İkbal Hanım, Neslişah Sultan'ın ve Mısır Hidivi ve son naib Prens Abdulmunim'in kızıdır. Bu son derece keskin zekalı ve bilgili insanlarla dostluk, nimettir. Galatasaray Üniversitesi'ne geldikten sonra kardeşim Nuriye'nin beni götürdüğü Doktor Engin Bürümcek ve eşiyle de görüşüyorum. Doğrusu gözümü emanet ettiğim zarif insanlar ama hekim takımıyla tıbbın dışında ahbablık etmek iyi olur. Galatasaray'da birlikte çalışmak zorunda olduğum ve bundan zevk duyduğum bir asistan da Başak Karaman. Başak kendini Roma hukuku ve medeniyetine adadı, bu nedenle Roma Üniver-

İlber Hoca, Galatasaray Üniversitesi'ndeki hayatını paylaştığı genç akademisyenlerle...

sitesi'nden Pierangelo Catalano ile ilişki kurduk. Catalano, ilginç bir bilimsel kişiliktir; hem Katoliktir hem de Cumhuriyetçi; Garibaldi'yi sever. Sert, bükülmez bir hukukçudur. Roma Hukukunun önde gelen isimlerindendir. Kendisiyle senelerden beri çalışıp işbirliği yapmaktan çok memnunum. Her yıl nisan ayında yapılan "Birinci Roma'dan Üçüncü Roma'ya" konferanslar serisinde beraber tebliğler verdik. Hatta bu seminerlerden ikisini İstanbul'da da tekrarladık. Başak bu titiz hocaya iyi bir talebe oldu. Hayat İstanbul'da hem akıcı hem sıkıcı, ama itiraf etmeli çok şehirde rastlanmayacak renklerle sürer.

— *Uzun, sağlıklı ve "neşesi bol" bir ömür dileğiyle...*

YİRMİ ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Topkapı Sarayı'nda Tarihi Koklamak...

Topkapı Sarayı'ndaki makamında.

"Ben bu Saraya ilk 1955 yazında babamla geldim. Söylene söylene sofradan kaldırmıştım onları. Saltanat devrinden kalma memurlar vardı o sırada. Siyahi zenci memurlar gördüm. Sonraki gelişlerimizde de rastladığım bir Bahri Efendi vardı; Enderun cücelerindendi. Şimdi ise o dünya ile oldukça uzak, bu işi sadece üniversitede okumuş yeni bir kadro çalışıyor."

Sondan sonra ya da sondan önce

Kitabı tam yayınevine teslim etmiştik ki bir de baktık... İlber Ortaylı Topkapı Sarayı'na müdür olmuş... Bu demekti ki kitap da bitmedi... İşte tam o sırada... Bir gün yolda rastladığım Sezer Duru, "Gördün mü bak" diyecekti, "İlber sonunda Topkapı'ya padişah oldu."

— Topkapı Sarayı'na (2005 yazında) müdür olmanız nasıl gündeme girdi?

— Sınıf arkadaşım olan Atilla Koç, mühim valiliklerden ve başbakanlık müsteşarlığı gibi yüksek bürokratik görevlerden sonra, politikaya atılmış ve AKP'den milletvekili olmuş ve Kültür Bakanlığı'na getirilmişti. Topkapı Sarayı Müdürlüğü; bizim çok sevdiğimiz ve bilhassa yazma eserler alanında değerli bir müzeci olan Dr. Filiz Çağman'ın Şubat 2005'teki emekliliği dolayısıyla boş kalmıştı. Bu noktada, Bakan'dan gelen teklifi kabul ettim. Çünkü Müze'de Çağman'ın başlattığı işlerin devam ettirilmesi gerektiğini düşünüyorum. Bu işler, bazı restorasyon faaliyetleridir, bazı yeniden düzenlemelerdir. Müzenin durumunda bazı zorluklar var. Mesela, Darbhane denilen yer, çok daha evvelden Tarih Vakfı'na verilmiş, burasını kullanamıyorsun. Mesela konferans salonu ve yeni eserler kütüphanesi için yer arıyorsun, yok... Depolar berbat ve yeni bina lazım. Saray dahilindeki birtakım binalar ise, başkalarının işgalinde.

— Siz Tarih Vakfı'nın da üyesi değil misiniz?

— Yalnız üyesi değil, kurucu üyesiyim. Ama bu işleri tasvip ettiğim anlamına gelmez. Bence Tarih Vakfı'nın, Topkapı Sarayı Müzesi'nin Darbhane denilen bölümünde yeri yok. Kendine başka bir yer arayacaktı Tarih Vakfı. Tabii bir de şu var: Topkapı Sarayı'nın yaşadığı daralma, yeni değil, 19. asırdan başlıyor. Saray'ın bahçesinden demiryolu geçtikten sonra, birtakım sahil saraylar ya yıkılmış ya terkedilmiş ya da el değiştirmiş. Derken çevreden yol geçmiş. Bu sahil yolu belki İstanbul'un işini çok kolaylaştırıyor ama Saray'ın işini zorlaştırıyor. Kirleniyor Saray, Saray olmaktan çıkıyor. Bü-

tün bunlar yetmezmiş gibi, Saray'ın bahçesine otobüsler giriyor. İçeride İl Özel İdaresi'nin oto parkı var. Otobüsler Bab-ı Hümayun'un duvarlarını çize çize girip çıkıyor Saray'ın bahçesine... Daha beteri; Milli Eğitim'in matbaası var; onların damperli kamyonları geceleri kazıyarak giriyor. Bütün bunlar yetmemiş gibi; Eminönü Belediyesi son zamanda Üçüncü Ahmet Çeşmesi'nin önünü otobüs parkı yaptı. Bilet kesiyor adam. O otobüslerin çıkardığı egzozla canım kitabeler, zer süslemeler, hepsi gürültüye gidiyor... Çeşmeyi gör görebilirsen... Aslında uygar bir ülkede Sultanahmet Meydanı gibi bir meydana otobüs falan sokulmaz. Küçük boylu elektronik araçlarla zaruri taşımalar yapılır ve o meydan öyle bırakılır. San Marco Meydanı'na araba giriyor mu? Yakında Concorde Meydanı'ndan bile çekecekler trafiği; kamyon ise her halükârda girmiyor oraya... Bütün bu sorunlara sahip çıkacak vatandaş isterim ben. Çünkü Türkiye'nin bürokrasisi, Anadolu'nun kasabalarından geliyor. Bu bir gerçek. O adamlara bir şey anlatamazsın. Mümkün değil. Bütün bu karmaşık sorunlar nasıl halledilir bilemiyorum. Bir gayrete gelmek lazım. Benim için önemli. Bütün hayatım üniversitede geçmiş. Devlet memurluğum düne kadar "üniversite"den ibaretti.

— İlk defa üniversite dışında bir devlet memurluğu yapacaksınız.
— Evet. İlk defa... Ve çok enteresan. Biliyorsun, memurluk, vilayet değiştirirken "validen izin" almayı gerektirir. Yurtdışı gezi için de uzun bir prosedür söz konusudur.

— Eeee, şimdi çok sevdiğiniz "seyahatleri" nasıl yapacaksınız?
— Yapmayacaksın, işin dışında gezmeyeceksin. Polemiklere giremezsin, gazetelerde sudan, sakin olmak zorundasın... Bunlar işin gerekli yönleri... Müzecilik cephesine dönersek... Müzecilik camiasıyla zaten yakın ilişkilerim vardı, artık daha da yakın olmaya başladı. Topkapı çok özgün

bir yer. İlla özerk bir müze idaresinden söz etmiyorum. Kafamda öyle bir problemim yok. Fakat, kesinlikle "Topkapı" diye "ayrı bir idare"nin olması gerekiyor ki işler hızlı yürüsün... Ve eskiden hiç düşünmediğin şeyleri düşünmeye başlıyorsun. Mesela, eskiden diyordum ki burayı neden haftada bir gün kapatıyorlar? Halbuki hiç de öyle değil. O tatil günü, Topkapı'da taşların bile dinlendiğini hissediyorsun. Sonra... "Müzeler Günü" diye bir şey var. Evet ancak birkaç yüz kişinin girdiği İslam Eserleri Müzesi, hatta ancak dizi filmlerle revaç bulan (bedava günde 3.500 kişinin geldiği) Arkeoloji Müzesi, taşradaki birtakım müzeler ve hatta Ankara'daki Arkeoloji Müzesi için "Müzeler Günü" önemli. Ama, Topkapı'nın bunun dışında tutulması lazım. O gün otuz bin kişi girdi saraya... O kalabalıkta kimse zaten bir şey göremiyor. Her taraf vıcık vıcık... Bahçeye def-i hacet bile yapılıyor. Müzeler Günü'nde Topkapı kapanmalı. Topkapı'nın önünde ya da dışında müze ile ilgili konferanslar yapılabilir. O ayrı.... Ve bu lazım. Ama Saray o gün bırakın dinlensin. Çünkü, Saray'ın dinlenmeye çok ihtiyacı var. Orası, Müze'den önce bir "Saray." Bunu unutmayın.

Topkapı Sarayı'nda sağ kolu olan Birgül Hanım'la birlikte...

— Bir de anladığım, Topkapı Sarayı'nı "genç kuşaklara" daha iyi tanıtacak bazı yayınlar ve çalışmalar yapmak istiyorsunuz?

— Evet. Yayın lazım, çocuk rehberliği lazım. Bunların hangisini yapacağız? Müze dernekleri kapatılmış bir kanunla... Bundan çok evvel... Bence isabetli bir şey olmamış. Onlar yeniden nasıl ıslah edilir, nasıl değişiklikler yapılır? Büyük müzelerin derneksiz yaşaması gerçekten çok zor.

— Siz Topkapı'nın yakın dönem müdürünü şahsen tanıyorsunuz. Topkapı müdürlerinin bir de "geçmişi" var. O da bir tarih alanı... Mesela Tahsin Öz...

— Topkapı'nın büyük müdürleri vardır. Evet. Mesela Tahsin Öz, Hayrullah Örs. Onlar önemli adamlardı. Mesela Haluk Şehsuvaroğlu Bey, çelebi bir adamdı, halka tarih öğretmekte çok mahirdi. Son müdür Filiz Hanım, sekiz yıl müdürlük yaptı ama ondan evvel de otuz yılı bulan bir çalışma hayatı var orada yazma eserlerde müdürdü. Tabii arada adı "müdür" olanlar da var... O kadar. Artık ben onlardan mı olacağım? Öbür taraftan mı olacağım? Girdiğim müesseseye bir hayrım mı dokunacak? Onu bilemiyorum. Kendi planlarım ve kendi gayretim ön planda ama biraz da talihe bağlı bir şey.

— Çocukken başınıza havlu ile "sarık" yapıyor ve evde oynadığınız oyunlarda "padişah" oluyordunuz. Bunu anlattınız da... Şimdi de (sizin deyişinizle) Topkapı Sarayı Nazırı oldunuz. Böyle bir göreve getirileceğiniz daha önce aklınıza hiç gelmiş miydi?

— Yoo... Gelebilir de gelmeyebilir de... Ben bu Saray'a ilk 1955 yazında babamla geldim... Söylene söylene sofradan kaldırmıştım onları. Saltanat devrinden kalma memurlar vardı o sırada. Siyahi zenci memurlar gördüm. Sonraki gelişlerimizde de rastladığım bir Bahri Efendi vardı; Enderun cücelerindendi. Şimdi ise o dünya ile oldukça uzak, bu işi sadece üniversitede okumuş yeni bir kadro çalışıyor. Türki-

ye'de kültür kopuklukları, sosyalist ülkelerde bile görülmeyecek derecede. Hiç rejimin yorumlamasına girişmeyiniz. İnsanlar maziyle ilişki kurmayı sevmez. Yalnız şunu söyleyeyim. Genelde, çok sevimli çalışma arkadaşları grubum var. Mutlu bir çalışma vakti geçireceğimi düşünüyorum.

— *İstediğiniz bir görev miydi bu? Yoksa?*
— İstemediğim bir şeyi kim bana önerecek? Beni bayındırlık bakanı yapamazsın. Olmaz. Beni Washington'a büyükelçi de yapamazsın. Bunu ne düşünürüm ne de birisi teklif eder.

— *Bana "teğet bile geçmez" mi diyorsunuz bazı şeyler?*
— Bazı görevler çok enteresan da olabilir ama benim için değildir.

— *Ne kadar "süre" biçtiniz kendinize?*
— Dayandığım kadar. Ama çok adapte olursam, o başka... Hayat bu, belli olmaz. Emekli olana kadar da orada kalabilirim.

— *Bu ciddi bir "sorumluluk" aynı zamanda. Topkapı Sarayı son derece değerli eserlerin bulunduğu bir yer. İçinizi hiç "ürküntü" yoklamıyor mu?*
— Kurulmuş bir mekanizması var buranın; ama, çok da sorunu... Her gün bir başka sorunu çıkıyor. Her gün de onunla uğraşacaksın. Ve mali idaresi elinde olmadığı takdirde, bir yeri idare ediyorsun sayılmaz.

— *Mali idaresini ele geçirebilmenizin yolu nerden geçiyor peki?*
— Hiç geçiremezsin. Kanun işidir o. Bir döner sermaye var, o alır, o verir.

— *Tamam ama nasıl bir sistematik kurulması gerekiyor?*
— Kanun'la ilgili bu. Müzeler bilet gelirlerini kendileri harcar diye bir şey yok ki... Müzeler bilet keser. O biletin

parası başka yere gider. Sen de ihtiyacın ölçüsünde, o bilet gelirlerinin geri dönmesini istersin. Onun da bir prosedürü vardır. Bu da çok vakit alır ve yorar. Bu tip sorunlara rağmen, bir yeri ayakta tutacaksınız. Yenileyeceksiniz. O da bir iş. Yapabilirsin bunu...

— *Çok iş var diyorsunuz ama, birinci öncelik nedir?*
— Birinci öncelik, şu restorasyonun tamamlanmasıdır.

— *"Tarihi koklamak gerek" dersiniz hep. Topkapı Sarayı, sizin için tam da böyle bir anlamın içinden geçiyor olmalı.*
— Çok münasebetsiz ama bir gerçekçi laf vardır. "Müze müdürünün baş derdi, müze ziyaretçisi" diye... Bu iki anlamda: Tabii ki ziyaretçi olmadığı zaman Saray'ı ve Müze'yi çok seviyorum. O zaman havası değişiyor... Ve o binaların (bana) gizli kalan yerlerini keşfetmeye başlıyorum.

— *Örneğin, neleri keşfettiniz?*
— Mesela, Filiz (Çağman) Hanım söylemişti, Enderun'daki sütunların üzerinde bir ibare var; onu buldum. Sonra bir başka yerde başka bir şey buldum. Bunları şimdi söylemeyeceğim. Sonra, bir bakıyorsun, Has Oda'nın mimarisindeki incelik dikkatini çekiyor. Elli senedir bakmışım ben ona, görmemişim. Sonra... en olmadık köşede, en olmadık bir uyumu görüyorsun ki Topkapı çok uzun bir süreçte yapılmış bir saraydır; üç yüz seneyi geçer. O arada tamirat yapılmış. İlk çekirdeği oluşturan ve bugün hazine olan; Çinili Köşk aşağıdadır. Fatih Köşkü dediğimiz yapı, başlangıçta hemen hemen ahşap konstrüksiyona sahip. Sütunlar öyle, kubbe öyle. Sonradan 18. asırda sütunlar tamamen İtalyan tipi; kubbe ise, maalesef 1942'de betonarme ve taş olarak yapılıyor. Büyük hata... Ve tabii daha evvel depolara hiç inememiştim. Çünkü sorumlu konumunda değildim. Ama şimdi inmeye başladım... Ve oldukça içim karardı.

— *Neden içiniz karardı?*

— Bir kere bir kısmı bakımsız. Güvenliksiz demiyorum. Bakımsız. Binada küflenme var. Ve öyle olduğu için bina içinde bir şeyi tutmak zor. Hep para isteyen, bağış isteyen sorunlar bunlar. Ve bir de "dar"lık söz konusu. Alenen dar mekânlar. Kumaş falan gibi birtakım koleksiyonlarımızın ayrı binalara taşınması gerek. Gelmiş adam Saray'ın içinde matbaa kurmuş. Şimdi çıkacak güya... Peki ben ne zaman, nasıl tamir edeceğim orayı? Para da yok. Gülhane'den çoktan gitmiş askerler; oranın da tamir edilmesi gerek. Kütüphane'yi tamir ettireceğim, "yazmaları" saklayacak yer yok; her yerde saklayamıyorsun. En uygunu Darbhane denen binada "geçici" olarak saklanması. Ama Tarih Vakfı çıkmıyor oradan. Konferans düzenleyeceğim ya da Saray'ın memurlarına Osmanlıca kursu vereceğim ama yer yok. Darbhane için mahkemelik olmuşlar. Bakanlık, bölge mahkemesinde kazanmış, Ankara'da kaybetmiş. O zamanki hukuk müşavirinin beceriksizliğinden... Mesele, mahkemede kazanmak da değil. Vicdanında kazanıyor musun? Kazanıyorlarsa, kendi vicdanlarında rahatlarsa; konuşacak şeyim yok zaten onlarla... Bu memlekette müze deyince de akla Topkapı Sarayı geliyor, yağmalayacak yer denince de Topkapı Sarayı geliyor. Halbuki Saray'ın geniş olan tek yeri bahçesi; binaları son derece az. Zaten Saray'ın arsaları da daha önce yeterince yağmalanmış. Düşünün ki bir zamanlar neredeyse Sirkeci'deki Harem İskelesi'ne kadar uzanan bir bahçesi var... Bugünkü Sepetçiler Kasrı o zamandan kalma. Sahil yolunu dışta tutarsan, Sirkeci Demiryolu İstasyonu'nu içeren tüm alan, Topkapı Sarayı'nın aslında... İki yıl içinde oradan demiryolu tasfiye edilecekmiş. Bütün o alana Topkapı Sarayı adına el koymak lazım. Bu sarayın gerçekten binaya ihtiyacı var: Eğitim için, modern kütüphane için, depo ve tamir atölyeleri için bina gerek. Saray'ın içinde geleneksel olarak sadece bir-iki bölümü tutabilirsin.

— *Tam göreve başladınız, bir hırsızlık vakası oldu.*
— O hırsızlıklarla ilgili muhtelif rivayetler var. Hırsızlıkla,

Allaha şükür çok da kıymetli mallar gitmedi. Ama, tarihi değeri olan malın kıymetlisi kıymetsizi olmaz. İkinci hırsızlık vakasında yakalanan kişi, CMUK sayesinde hemen bırakıldı. Bir şey de götürmüş değil. Aldığı çiniler; orada toprak kazısı sırasında çıkan çiniler... Hakikaten hırsızlık için mi girdi? Yoksa serserinin biri miydi? Ama ne olursa olsun... Yaptığı bir ihlal... Ve Saray'ın duvarı da yıkık. Şimdi o duvarın yıkık yeri tamir ediliyor. Saray'ın duvarları başka yerden de yıkılabilir. Duvar dediğin, içinden incir ağacı çıkar ya da su yürür. Onun için Topkapı Sarayı duvarlarının ve Saray'ın devamlı gözden geçirilip onarılması gerek. Devamlı... Bunun için de para lazım. Türkiye müzelerinin sadece üç tanesinin geliri vardır. Ayasofya, Topkapı ve Efes Müzesi... Bu üç müze, bakanlığı ve öbür müzeleri besliyor. Buna bir şey diyemezsin. Fakat bunun bir ölçüsü olur. Bilhassa müze derneklerinin kaldırılmasıyla durum daha zorlaşmış... Ve bu arada maalesef o zamanki bakanın (Erkan Mumcu'nun) ve Müzeler Genel Müdürü'nün uyuduğu görülüyor. Gidip Meclis'te lobi yapmaları gerekirdi. "Kültür Bakanlığı'na bağlı Müze Dernekleri hariç" ibaresi konsaydı kanuna, bu sıkıntıya düşmezdik. Ampul bile alamıyoruz!

— Göreve başlar başlamaz bir hırsızlık vakasının gündeme gelmesi can sıkıcı olmalı...

— Hırsızlık olduğunda herkes kadar üzülürüm. Ben ne bekçi başıyım ne de güvenlik amiri... Ne öyle bir eğitimim var, ne de öyle bir kabiliyetim. Güvenlik işleri, ayrı bir kabiliyet ve ayrı bir antrenman gerektiren çok önemli meslektir. Ben mühendis de değilim. Güvenlik sistemleri kurup geliştiremem de anlamam da... Zimmet benim üstümde değil. Kim kapıyı kilitlemezse, oradan başlarsın incelemeye... Ama duygu olarak o Saray benim. Onun için oradan bir şey gittiği zaman ve oranın harim-i ismetine el sürüldüğü zaman son derece sinirleniyorum. Bunu yapanları insan dövebilir bile... Bu gibi şeylere el atan insan ne yaptığının farkında mı? Diyelim ki cahilin biri. Ama başka tür bir hır-

sızlık bu... Onun bunun evine girmeye benzemiyor. Dediğim gibi güvenlik işi, teknik olarak da kadro olarak da, eğitim olarak da benim en az dahlim olan alan...

— *Ama siz güvenlikçilerin de tepesinde değil misiniz?*
— Evet, tabii... Ben o Saray'ın reisiyim bir yerde... O bana sorulacak. Birinin kusurunu gördüğüm zaman işten el çektirebilmeliyim. Çünkü kritik bir yer.

— *Bunu yapabiliyor musunuz?*
— Galiba o yetkim var. Eleman değiştirebiliyorum. Ama asıl soru şu: İyisini bulabiliyor musun? Kim gelir? En iyisi James Bond. O da "ziyarete" geliyor, göreve değil...

— *Evet... Sahi James Bond karakterini canlandıran Sean Connery'e Saray'ı bizzat siz gezdirdiniz. Eminim anlatacak epeyce özel anı birikmiştir.*
— Anlatacak çok şey var. Ama anlatmasam daha iyi. Birisiyle bir diyaloguna şahit oldum; İstanbul'un liboş takımının ne kadar dünyadan bihaber ne kadar yarım kültürlü olduğunu ele veriyordu. Birisi, "Milliyetçilik çok kötü bir şey" diyordu. O da şöyle yanıt verdi: "Ben milliyetçiyim. İskoç milliyetçisiyim. İngilizler bizi mahvetti." Öteki ise sürdürdü: "İşte zaten milliyetçi olduğunuz için İngilizler sizi mahvetti." Böyle bir diyalog, kafa yapısını gayet açık gösteriyor değil mi? Bizde "sol" da "sağ" da kafasını nasıl da klişeleştirmiş durumda... Sean Connery'e dönecek olursak... O kazandığını davasına yatıran bir adam.

— *Davası derken, neyi kastediyorsunuz?*
— İskoçya'ya yatırıyor. Ayrıca çok meraklı biri. Kendisine bir yazma gösterdim. Çok ilgilendi. Eşi de çok enteresan bir kadın. Fas'ta büyümüş bir Fransız. Basın çok rahatsız etti adamı. Mütemadiyen resim çekiyorlar. Bizim gazetecilerin bilmediği bir şey var. Bu ölçüde bir şöhretin beş dakikasını yoğun bir biçimde işgal edebilirsin. Ona kimse bir şey diyemez. Ne

yapalım meşhur olmasaydı... Tamam. Ama bir yerden sonra, o da bir insan ve bir yer gezmeye gelmiş... Böyle birinin etrafında bir saat çat-çut flaşınla gezemezsin. Maalesef bizim Türk basını bu konuda eğitimli değil.

— *Yine de Sean Connery için fazla bir şey anlatmış sayılmazsınız...*
— Sean Connery, yetmiş yaşını aşmış samimi biri. Alt sınıftan yetişmiş. Formel eğitimi yok. Gayretli bir adam. Topkapı'nın her şeyinden etkilendi.

— *Nasıl geçiyor günleriniz Topkapı Sarayı'nda? Zamanı nasıl kullanıyorsunuz?*
— Ne diyorsun? Ne zamanı? Gelmeyin hiçbiriniz. Benim vaktim yok. Hakikaten burnumdan soluyorum. Yazın saat 7'de kapatıyoruz müzeyi. O saate kadar meşgulüm. Kışın 5'te kapanacak. Herkes gidecek. Ben de orada kalacağım ve yalnız olacağım. İşte o zaman iyi! Arada çok eğlenceli dost ziyaretleri oluyor, mesajlar alıyorum. Mesela Ayşe Kulin'den bir mesaj geldi, "*Muhammer* tarihçi" diyor. Yani "Hammerleşmiş" tarihçi diyormuş. Kız zeki mutlaka, biraz da Osmanlıca okumayı öğrense, neler yapacak...

— *Bu göreve başlarken ne hayal etmiştiniz?*
— Evet. Hayal ettim. Şunu... Biraz çalışmayı ve etüt etmeyi... Müzemi etüt ediyorum. Ne kadar çalışabildiğimi, ne kadar yalnız kalabileceğimi, ne kadar eser verebileceğimi ve ne kadar eğitebileceğimi ise, bu kış göreceğim. Benim gördüğüm, Topkapı Sarayı'nda bir ekol yok. Oradaki genç nesli yetiştirmem lazım. Bu kış o işe başlayacağım. Bunu yaptıktan sonra, oradan ne zaman ayrılırsam ayrılayım, hiç değilse arkamda atılmış bir temel olacak.

— *Devlet memurluğu cephesinde sıkıntılarınız var mı?*
— Var tabii... Devlet memurluğunun bu tarafı üniversite hocalığı gibi değildir. Bazı kurallara uymak zorundasın.

Bazen de olmadık mantıksız konularla karşı karşıya gelebilirsin. O zaman özellikle üstlerinle ilişkide sabredeceksin. Bazen de umulmadık kadar iyi üstlerle karşılaşırsın. Ben o konuda şimdilik talihliyim.

— *Müzede yaklaşık "yarım yıllık" dönemi kapattığımız sırada, temel izleniminiz nasıl?*
— Müze'de altıncı ayımı tamamladığım noktada, şunu görüyorum: Depoların perişan hali, Saray'da Harem ile Hazine gibi "ayrı ziyaret bölümlenmelerinin" oluşu gibi, sayısız problemle karşı karşıyayız... Personel cephesi deseniz, o da ayrı bir mesele... Personelin çok iyisi var, çok tembeli var, kötü niyetli olanı var. Mesela, bu yaz Milano Belediye Başkanı gelmişti, bizim güvenlikçi kızlardan biri olan Zübeyde, bir baktım, adamı karşılarken müthiş etkileyiciydi. Bir kere İtalyanca konuşuyordu. Bu ülkenin her köşesi her zaman sürprizlerle doludur. Bu da öyle bir sürpriz oldu benim için. Belki hayatı boyunca "güvenlik"te ancak grup şefi olabilecek bir çocuk dil biliyor. Ona karşılık sırasında bakarsınız birçok yerde bilmesi gereken doğru düzgün dil bilmez. Kısacası kadrolarımızı dikkatli kullanmamız gerekiyor.

— *Topkapı Müzesi'nde, "ayrı bölümlenmeler" neden sorun yaratıyor?*
— Müzeye girişte Hazine için ayrı, Harem için ayrı bilet alınması yerine; biletleri birleştirmek daha iyi olur. Bunu bakanlığa yazıyoruz. Cevap gelmiyor. Gelin görün ki, bütün bu sorunların hiçbiri beni o kadar sarsmamıştır. Beni en çok yoran ve üzen husus, –maalesef– Dışişleri Bakanlığı'nın müdahalesidir. Herkes biliyor ki, ben Dışişleri Bakanlığı'nın –dışında olmakla birlikte– ne olup ne olmadığını en iyi bilenlerden biriyim.

— *Dışişleri Bakanlığı'nın işlerinize "müdahale" etme yetkisi var mı?*
— Hayır müdahale değil. Dışişleri Bakanlığı kıymetli bir ba-

kanlık. Hariciyecilerimiz iyi yetişmiştir. Bilhassa da etraf ülkelere göre... Fakat bizim bazı diplomatların kötü bir huyu var. Sergi düzenlemeye meraklılar. Bilhassa ikinci derecedeki diplomatlar... Çok büyük işlerle uğraşan büyükelçilerimizi kastetmiyorum. Ama, bulunduğu başkentte ilgi çekmeyi bu gibi fırsatlara bağlayanlar çıkabiliyor. Düşünün ki bir ayın içinde "dört farklı ülkeden teklif" geldi Topkapı Sarayı'na... Az da değil. Her biri Saray'dan "200'er parça" istiyor. Dünyada "sergicilikle geçinen" şirketler var. Peki. Ama bunu bileceksin. Bunlardan birisi buraya yöneldiği zaman, –bazı büyükelçiler gibi– onun önüne düşüp, bütün devleti iteleyip o sergiyi hazırlatmanın manası yok. Ne var ki, gelen teklifleri biraz "sıraya" koymaya kalktığın zaman bile, –ki bazıları hiç olmaması gereken şeyler– başlıyor başkentlerdeki büyükelçilerimiz baskı yapmaya... Mesela, Tokyo Büyükelçimizden bu tip bir baskı gördük. Bir başka büyükelçi ise giderayak böyle bir şey yapmaya kalktı ki çok manasız aslında... Bu tip baskılar bizi çok yoruyor. Saray'ı çalışamaz hale getiriyor... O kadar ki, bu yüzden Topkapı Sarayı'nın açacağı "Hamam ve Berber" sergisinin hazırlıkları gecikti.

— Bu tip "zorlamalar," kendi işlerinizi yapamaz duruma mı getirdi?

— Hem kendi işlerimizi engelleyen yanı var bu tip baskıların, hem de dışarıdan gelen istekler; bizim kullanacağımız malzemeyi kullanmak için de ısrar edebiliyor. Bu müdahalenin kalkması lazım. İspanya'da bu tip organizasyonlara "sefir sergileri" denir. Franco zamanında "İspanya izole iken" çok yapılırdı... Türkiye için bu kadarına lüzum yok. Türk sanatına yönelen yöneliyor zaten. Sergi şirketleri ile değil, yurtdışında gerçekten ciddi olarak Türk sanatına yönelen "müzelerle" ilgilenmemiz daha doğru olur... Ve bizim kendi paket programlarımızı hazırlamamız lazım ki ona başladık. O, benim yapabildiğim şey. Saray'da beni "ikinci üzen" şey; arazinin 19. asırdan beri yağmalanmış olması. O konuda Kültür Bakanı Atilla Koç girişime başladı.

— *Ne tip bir girişim bu?*
— Mesela, demiryolu kaldırılacak. Saray'ın demiryolu sahasında kalan kadim binalar kurtarılacak.

— *Topkapı Sarayı'nın başına getirilmenizi izleyen dönemde bazı ödüller aldınız...*
— 2005 yılı benim için ilginç bir yıl oldu. Rusya Bilimler Akademisi Şarkiyat Şubesi bana bir "fahri" profesörlük payesi verdi. Bu onursal bir payedir; Macaristan'dan Yorgi Georgy Hazai'ye aslen Macar olan ama uzun yıllardır Amerika'da bulunan Denis Sinor'a ve bana verilmiştir. Üçümüz için de önemli bu paye. Bilimler Akademisi, daha evvel bir (merhum) Türk bilim adamına da yüksek bir paye verdi.

— *O kimdi?*
— Fuat Köprülü'ye Bilimler Akademisi'nin muhabir üyeliği verilmişti. Böyle şeyler hoşuma gidiyor; Rusya-Türkiye ilişkileri bilimsel çalışmaları ya da tarihin ortak araştırılması falan gibi gerekçelerle çalışmak hoşuma gidiyor... Ayrıca Rusya'yı da orada ders vermeyi de seviyorum. O talebe; bizimkine yakın yapıdadır, zekidir, son dakikada çalışır, kıvırır. İlk defa Rusya'da ders vermedim. Başka kavimleri de tanıyorum. Ama onlara ders veriyor olmaktan çok keyif aldım. Rus öğrenci benim hoşuma gidiyor. Rusya Bilimler Akademisi'nden aldığım bu paye, bizim aile için de önemli. Bir zamanlar benim gibi ailesi bu dünyanın (Rusya'nın) dışına çıkmış, tutunamamış biri; böyle bir paye almışsa, bu iyi bir şeydir. Nitekim annem çok sevindi habere.

— *Mülkiyeliler de 2005 Aralık ayında bir ödül verdi size...*
— Mülkiyeliler Birliği'nin İstanbul şubesi eksik olmasın Vefik Kitapçıgil Ödülü verdi. O mekteple ilgimi hiçbir zaman koparmam. Her ne kadar şimdi hocalık açısından daha zevk aldığım Galatasaray Üniversitesi gibi bir okul varsa da...

— Asıl Topkapı'da geçen "gece saatlerini" sormak istiyordum. Eski zamanlara ait "hayaller" ya da "kahramanlar" o bahçede dolaşıyormuş gibi gelir mi acaba insana?

— İster istemez hayaletini kendin yaratıyorsun. Mesela, Topkapı'da bir yer var. Orada hep Sultan Murat'ı görüyorum. Benim Saray'da en çok takdir ettiklerimin başında IV. Murat gelir. Çok renkli cepheleri olan, Allahın yaratırken güçlü kıldığı ve 17. yüzyılda yalnız Osmanlı'nın değil, bütün Avrupa'nın en kudretli mareşali. Bu insan yirmi sekiz yaşında öldü. O eski Yunan mitolojisinin yarıtanrısı Akhilleus (Aşil) gibi, adamın bildiğimiz zaafları onun insan olduğunu gösteriyor. IV. Murat çok yazılmaya değer bir tip. Ben tarihçi olarak yazarım. Bence en güzel Hammer tasvir etmiştir IV. Murat'ı... Onu dahi yetersiz görüyorum. Sonra... Kanuni Sultan Süleyman var. Saray'ın bir kısmı onun tarafından yaptırılmış... Ve Harem... O mekân, insanların hakkında çok saygılı konuşması gereken bir yer. Kendi dertleri ve üstün yanlarıyla, çok ayrı bir tragedya alanı Harem... Drama değil, tragedya... Çözülmezlikleri olan bir müesse-

İki yıla varan Nehir Söyleşi sırasında, söyleşiyi gerçekleştiren Nilgün Uysal (solunda) ve Güneş Günter ile (sağında) bir sohbet molasında...

se... Bir keresinde bir rehberin, gezdirdiği gruba, "Burada seksüel pratik öğretiyorlardı" dediğini ve birtakım zırvalar anlattığını duydum. Olacak şey değil. Söz konusu olan bir saray ise, insanların ağzı değişiyor nedense, bire bin katıyorlar. O nedenle bir karar aldım. Harem'e rehber sokmayacağız. Onun yerine, Harem'i gezenlerin eline yazılı metin ve kulaklık vereceğiz. Öyle bir Saray mekânında avaz avaz konuşmak memnu olmalı... Hatta fısıldama bile... Harem mütevazı bir yer aslında... Ama çinileri güzeldir. Bizim oturduğumuz Enderun kısmına gelince... O da yaşanacak bir yer. Saray aslında her şeyiyle bir muamma... Benim o muammayı yaşamam lazım. O çekti zaten beni... Yoksa elli sekiz yaşında müdürcülük oynayacak değilim.

— *Ne diyelim? Kolay gelsin.*

YAŞAMÖYKÜSÜ

21 MAYIS 1947
Avusturya'nın Bregenz kentinde doğdu.

1948 SONU
Annesi ve babasıyla birlikte 1,5 yaşındayken İtalya üstünden İstanbul'a geldi.

1953
Ankara'da Etlik İlkokulu'na başladı.

1958
İstanbul'da Avusturya Lisesi'ne başladı.

1962
Ankara'ya ailesinin yanına döndü ve Atatürk Lisesi'ne girdi.

1963
Turizm Bakanlığı'nın mihmandarlık kurslarına katıldı.

1965
Ankara'da Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne başladı.

1969
Siyasal Bilgiler Fakültesi'ni bitirdi. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yakınçağ Bölümü'ne başladı.

1970
ODTÜ Şehir Bölge Planlama'da mastır yapmak üzere hazırlık derslerine girmeye başladı.

1971
"Musahipzade Celal" konusundaki denemesi ile TRT ödülü aldı.

1971-72
Viyana Üniversitesi'nde (burslu olarak) araştırma ve öğrencilik yaptı. Prof. Tietze ile birlikte çalıştı.

1973
Mayıs ayında Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne asistan olarak girdi. Aynı yıl, 13 Haziran'da "Tanzimat'tan Sonra

Osmanlı İmparatorluğu'nda Mahalli İdareler" konulu doktora tezini savundu ve doktora derecesi aldı.

1974

Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yakınçağ Bölümü'nden mezun oldu.

1975

Amerika'ya, Chicago Üniversitesi'ne bursla gitti. Orada Prof. Dr. Halil İnalcık'ın yanında ikinci mastırını yaptı. Bu ikinci mastır tezinin konusu "Osmanlı Kadısı"dır.

1975

Amerika'dan dönüşte, Zonguldak Devrek'te (kısa süreli) askerlik görevini tamamladı.

1976

Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde ilk derslerini vermeye başladı.

1977

Doçentlik tezi için Almanya'nın Bonn kentinde arşivde çalıştı ve o yıl doçent oldu.

1979

Babasını kaybetti.

1981

Evlendi.

1982

Kızı Tuna Ortaylı dünyaya geldi.

13 MART 1983

Üniversitedeki görevinden istifa etti.

1983

Rehberlik yaparak, *Milliyet* ve *Cumhuriyet* gazetelerinde dizi yazılar kaleme alarak geçimini sağlamaya başladı. 1983 sonrasını izleyen altı yıl, "zorlu" olduğu kadar "hareketli" de geçti. Bu dönemde bir dizi dış seyahat yapma imkânı buldu. Yurtdışında makaleleri yayımlandı. Paris, Viyana ve Berlin'de konuk profesörlük yaptı.

17 NİSAN 1989

Üniversitedeki görevine geri döndü.

TEMMUZ 1989

Profesör oldu.

1991

Atatürk İnkılapları Enstitüsü'nden Kamu Sosyoloji Bölümü'ne geçti. Daha sonra Türk İdare Tarihi bilim dalı kurulunca orada kürsü başkanı oldu.

1991

UNESCO Türkiye Milli Komisyon üyeliğine seçildi.

1993

UNESCO Milli Komisyon İkinci Başkanlığı görevine getirildi.

EKIM 2001

Ankara'dan İstanbul'a gelerek Galatasaray Üniversitesi'nde ders vermeye başladı.

ARALIK 2003

Galatasaray Üniversitesi'de ders vermeye devam etmekle birlikte, yıl bitiminde tekrar Ankara'ya döndü ve Bilkent Üniversitesi'nde ders vermeye başladı.

2005

Bilkent Üniversitesi'nden izin alarak (1 Haziran itibariyle) Topkapı Sarayı Müzesi Müdürlüğü görevini kabul etti.

İLBER ORTAYLI BİBLİYOGRAFYASI

Yayımlanmış Kitapları

- *Tanzimattan Sonra Mahalli İdareler (1840-78)*, TODAİE Yay., Ankara, 1974. *Tanzimattan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği*, adıyla 2. Baskı, Hil Yay., İstanbul, 1985.
- *Türkiye'de Belediyeciliğin Evrimi*, Ankara, 1978 (İlhan Tekeli ile birlikte).
- *Türkiye İdare Tarihi*, TODAİE Yay., Ankara, 1979.
- *Alman Nüfuzunda Osmanlı İmparatorluğu*, A.Ü. SBF Yay., Ankara, 1980; *Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu* adıyla 2. Baskı; Kaynak Yay., 1982.
- *Gelenekten Geleceğe*, Hil Yay., İstanbul, 1982; Ufuk Kitapları, 2001.
- *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Hil Yay., İstanbul, 1983; 1987; 1996; İletişim Yayıncılık, 1999. (Sırpça, Yunanca ve Macarca'ya da çevrildi ve yayımlandı.)
- *İstanbul'dan Sayfalar*, Hil Yay., İstanbul, 1986; [ilaveli] 1987; [ilaveli] İletişim Yay., 1995; genişletilmiş 6. baskı, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, 2003.
- *Studies on Ottoman Transformation*, Analecta Isisiana X, The ISIS Press, İstanbul, 1994.
- *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devletinde Kadı*, Turhan Kitabevi, 1994.
- *Türkiye İdare Tarihine Giriş*, Turhan Kitabevi, Ankara, 1996.
- *Tarihte İstanbul*, Promete Kültür Dizisi, 2000.
- *Osmanlı Toplumu'nda Aile*, Pan Yayıncılık, 2000.
- *İlber Ortaylı ile Tarihin Sınırlarına Yolculuk*, Ufuk Kitapları, 2001.
- *Osmanlı Barışı*, Ufuk Kitapları, 2003.
- *Osmanlı'yı Yeniden Keşfetmek*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2006.
- *Kırkambar Sohbetleri* (Makaleler), Aşina Kitaplar, İstanbul, 2006.

"Tarihsel Evrimi İçinde Mimarlar (Toplumsal Statüsü ve Teknik Yaratı Olanaklarının Değişimi)", *Mimarlık Dergisi*, 3 (148) (Ankara 1976), s. 56-58.

"Osmanlı Bürokrasisinin Özelliklerine Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım Denemesi", *Yönetim Sosyolojisi*, Kollokyum Bildirisi: 14-15 Ekim 1976, TODAİE s. 1-24.

1977

"18. yy.'da Akdeniz Dünyası ve Genel Çizgileriyle Türkiye", *Toplum ve Bilim*, 1 (Bahar 1977), s. 81-91.

"İstanbul'un Mekânsal Yapısının Tarihsel Evrimine Bir Bakış", *Amme İdaresi Dergısi*, X/2 (Haziran 1977), s. 77-97. İngilizcesi: "The Evolution of the Spatial Pattern of Istanbul", *Turkish Public Administration Annual*, 5, Ankara, 1978, s. 187-212.

"Osmanlı Şehirlerinde Mahkeme", *A.Ü. H.F. Bülent Nuri Esen Armağanı*, Ankara, 1977, s. 245-264.

"Osmanlı Kadısı. Tarihi Temeli ve Yargı Görevi", *AÜ SBF Dergısi*, XXX/1-4 (1977), s. 117-128.

"19. yy.'da Kastamonu Vilâyetindeki Yapısal Değişim Üzerine", *AÜ SBF BYYO Yıllığı*, Ankara, 1977, s. 301-307.

"Türkiye'de Yerel Yönetim Geleneği", *Mimarlık*, XV/151 (1976/2), s. 15-16.

[13-15 Kasım 1975'te toplanan "Türkiye'de Tarih Eğitimi" seminerinde yapılan konuşmalar] Felsefe Kurumu Seminerleri, 1977, s. 231 vd.

"Tarihsel ve Toplumsal Nedenleriyle Türk Harf Devrimi", *Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları: İTİA*.

"Osmanlı Bürokrasisinin Özelliklerine Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım Denemesi", *Yönetim Sosyolojisi Kollokyumu: Bıldırıler-Tartışmalar*, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, Ankara, 1977, s. 1-11.

1978

"İmparatorluk Döneminde Mahallî İdarelerin ve Belediyeciliğin Evrimi", *Türkiye'de Belediyeciliğin Evrimi: 1*, Türk İdareciler Derneği Bil. Arşt. Dizisi 2, *Birinci Kitap*, Ankara 1978, s. 3-24.

"Geleneksel Toplumda Küçük Üretim", *Sanayide Küçük Üretim Toplumsal ve Mekânsal Boyutlar*, Mimarlık Odası Yayını, Aralık, 1978, Ankara, s. 55-62.

["Sanayide Küçük Üretim" sempozyumundaki konuşmalar] Sanayide Küçük Üretim, Ankara, 1978, muhtelif yerler.

"Osmanlı Toprak Düzeninin Kaynakları (15. yy.'da İran Toprak Rejiminde Görülen Muafiyet ve İmtiyaz Sistemi Üzerine)", *Toplum ve Bilim*, 4 (Kış 78), s. 72-77.

"İlk Osmanlı Parlamentosu ve Osmanlı Milletlerinin Temsili", *Armağan. Kanun-u Esasi'nin 100. Yılı*, AÜ SBF, Ankara, 1978, s. 169-182.

"Tiyatroda Tarihi Oyunlar Üzerinde Siyasal bir Analiz Denemesi", *AÜ DTCF Tiyatro Araştırma Enstitüsü*, Ankara, 1978, s. 217-237.

"İlk Osmanlı Parlamentosunun Yapısında Eyalet İdare Meclislerinin Etkisi", *Türk Parlamentoculuğunun İlk Yüzyılı*, Siyasî İlimler Derneği, Ankara, 1978, s. 433-448.

"Çarlık Rusyası Yönetiminde Kars", *İÜEF Tarih Enstitüsü Dergisi*, 9 (1978), Özel Sayı, s. 343-363.

"Osmanlı İmparatorluğunda Sanayileşme Anlayışına Bir Örnek: Islah-ı Sanayi Komisyonu Olayı", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 1978, Özel Sayısı, s. 123-130.

"The Port Cities in the Arab Countries -A Study of the Disintegration of the Arab-Wold in the 19th Century, with Special Reference to Basra", *Türk-Arap İlişkileri: I. Uluslararası Konferans Bildirileri*, HÜ Türkiye Ortadoğu Araştırma Enstitüsü, 18-22 Haziran 1979, Ankara, s. 221-232.

1980

"18. Yüzyılda İlmiyye Sınıfının Toplumsal Durumu Üzerine Bazı Notlar", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 1979-80 Özel sayı: Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar: II, s. 155-159.

"Anadolu'da XVI. Yüzyılda Evlilik İlişkileri Üzerine Bazı Gözlemler", *Osmanlı Araştırmaları*, I, İstanbul, 1980, s. 33-40.

1981

"İkinci Viyana Kuşatmasının İktisadi Sonuçları Üzerine", *Osmanlı Araştırmaları* (Journal of Ottoman Studies), II (İstanbul 1981), s. 195-202.

"Türk Harf Devriminin Dış Ülkelerdeki Etkileri Üzerine", *Harf Devriminin 50. Yılı Sempozyumu*, TTK, Ankara 1981, s. 103-108.

"A Young Ottoman General and the Emergence of a National Leader", *The Turkish Yearbook of International Relations*, XX (1980-81), s. 229-234.

1982

"17. Yüzyıl Sonlarında Orta Anadolu Vilayetlerinin Toplumsal Ekonomik Durumu Üzerine", *Toplum ve Bilim*, 15-16 (Güz 81-Kış 82), s. 53-60.

"Osmanlı İmparatorluğunda Amerikan Okulları Üzerine Bazı Gözlemler", *Amme İdaresi Dergisi*, XIV/3 (Eylül 1981), Ankara, 1982, s. 87-96; İngilizcesi: "Some Observations on American Schools in the Ottoman Empire", *Turkish Public Administration Annual*, 8, Ankara 1981, s. 93-110.

"Osmanlı Devletinde Laiklik Hareketleri Üzerine", *İÜ SBF Ümit Doğanay Armağanı*, 1, İstanbul 1982, s. 495-509; ikinci defa: *Türkiye'de Siyaset: Süreklilik ve Değişim* (Der. Ersin Kalaycıoğlu - Ali Yaşar Sarıbay), İstanbul 1995, s. 173-183.

"Balkan Slavlarında Milliyetçi Akımların Temeli Üzerine", *Birinci Balkan Ülkeleri Felsefe Semineri*, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara, 1982, s. 91-99.

"Some Observations on the Institution of Qadi in the Ottoman Empire", *Bulgarian Historical Review*, Tenth Year, 1 (Sofya 1982), s. 57-67.

"Önsöz", Henri Pirenne, *Ortaçağ Kentleri, Kökenleri ve Ticaretin Canlanması* (İng. Çev. Şadan Karadeniz), Ankara, 1982.

Osmanlı İmparatorluğu'nda İdari Modernleşme ve Mahalli İdare Alanındaki Gelişmeler", *İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi*, 1-3 (İstanbul 1982), s. 137-148.

"Deyatel'nost Bolgarskoi Katoliçeskoi Zerkvi", *Pervi Mejdunaroden Kongres Po Bolgaristika*, Sofya, 23 Mayıs 3 Haziran 1981, Dokladi I- Nazionalnoosvoboditelni dvjeniya BAN-1982, s. 65-69 XV-XIX vek.

"Die gessellschaftlichen und wirtschaftlichen Folgen der zwe-

"Mustafa Reşit ve Midhat Paşalarla A. Comte ve Pozitivistler", *Tarih ve Toplum*, III/14 (Şubat 1985), s. 30-34.

"Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, IV, İstanbul, 1985, s. 996-1001.

1986

T. Akıllıoğlu ile, "Le Tanzimat et le Modele Français: Mimetisme ou adaptalism?", *L'Empire Ottoman*, La Republique de Turquie et la France, Varia Turcica, III (İstanbul-Paris 1986) s. 197-208.

"Cevdet Paşa ve Avrupa Tarihi", *Ahmet Cevdet Paşa Semineri*, İÜEF, İstanbul, 1986, s. 163-172.

"Midhat Paşa'nın Vilayet Yönetimindeki Kadroları ve Politikası", *Uluslararası Midhat Paşa Semineri*, TTK, Ankara, 1986, s. 227-233.

"Osmanlı Tarihyazıcılığının Evrimi Üstüne Düşünceler", *Türkiye'de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi*, Türk Sosyal Bilimler Derneği, Ankara, 1986, s. 419-429.

"Some Notes on Modern Turkish Historical Drama", *WZKM Festschrift*, Andreas Tietze 1986/76, s. 221-231.

"Tanzimat Döneminde Yunanistan ve Osmanlı İmparatorluğu", *Üçüncü Askeri Tarih Semineri - Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri*, Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Bşk., Ankara, 1986, s. 162-172.

"İkinci Abdülhamit Döneminde Anayasal Rejim Sorunu", Türkiye'de Demokrasi Hareketleri Konferansı, *HÜEF Dergisi*, IV/1 (1986), s. 55-61.

"The Use of Arabic in Ottoman Administration During the 19th Century", *Studies on Turkish-Arab Relations Annual 1986*, İstanbul, s. 193-197.

"Die Einflüsse der spaetosmanischen bürokratischen Systems auf die republikanische Bürokratie", *Südostforschungen*, XLV (1986), s. 219-225.

"İstanbul'da Barok", *Tarih ve Toplum*, V/28 (Nisan 1986), s. 23-26; ikinci defa: *İstanbul'dan Sayfalar*, Hil Yay., İstanbul 1986; (ilaveli) İletişim Yay., 1995.

"Ulema Semtlerinde Gezinti", *Tarih ve Toplum*, V/30 (Hazi-

ran 1986), s. 36-42; ikinci defa: İstanbul'dan Sayfalar, Hil Yay., İstanbul 1986; (İlaveli) 1987; (İlaveli) İletişim Yay., 1995.

"Nineteenth Century Ottoman Administration and the Arabic Language", *Studies on Turkish-Arab Relations Annual 1986*, Türk Arab İlişkileri İncelemeleri Vakfı, İstanbul 1986, s. 193-197.

1987

"Ottoman-Habsburg Relations, 1740-1770, and Structural Changes in the International Affairs of the Ottoman State", *Turkische Miszellen Robert Anhegger Festschrift*, Her. Bacque Grammont-Flemming-Gökberk-Ortaylı, Varia Turcica, IX, İstanbul, 1987, s. 287-298.

"Une Proclamation Universelle du Khanat de Crimee de Janvier 1711", *Studies on Ottoman Diplomatic History*, I, Ed. s. Kuneralp, İstanbul, 1987, s. 105-109.

"Ortodoks Kilisesi", *86-87 Çarşamba Söyleşileri*, Mülkiyeliler Birliği, İstanbul, 1987, s. 129-141.

"Reforms of Petrine Russia and the Ottoman Mind", Raiyyet Rüsumu. *Essays Presented to Halil İnalcık*, Ed. Tekin-Tekin, Harvard Univ., 1987, s. 45-49.

"L'Union Sovietique face a la Politique Culturelle Kemaliste" *Cahiers du GETC*, Ed. Georgeon-Gökalp, No:3 (1987), Numero Special Kemalisme et Monde Musulman, s. 76-81; Türkçesi: *Kemalizm ve İslam Dünyası*, I, Arba Yay., İstanbul 1990, s. 99-105.

1988

"The Ottoman Empire at the End of the XVIIth Century", *Mélanges Professeur Robert Mantran*, Ed. A. Temimî, CEROMDI-Zoghouan 1988, s. 179-186.

"Osmanlı Kançılaryasında Reform; Tanzimat Devri Osmanlı Diplomatikasının Bazı Yönleri", *Tarih Boyunca Paleografya ve Diplomatik Semineri*, 30 Nisan - 2 Mayıs 1986 Bildirileri, İÜEF, İstanbul, 1988, s. 153-168.

"Osmanen-Reich und Polen nach 1683: Militerreformen im Osmanen-Reich und Polnische Offiziere", Revue Internati-

onale d'Histoire, Ed. Turque No:67, Ankara 1988, s. 57-65; Türkçesi: *Askeri Tarih Bülteni*, XIV/2 (Ağustos 1989), s. 15-21.

"Osmanlı Sekçinleri", *Bahri Savcı'ya Armağan*, Mülkiyeliler Birliği Vakfı, Ankara, 1988, s. 371-374.

1989

"Tanzimat Döneminde Çocuk Edebiyatı Üzerine", *Sadun Aren'e Armağan*, Mülkiyeliler Birliği Yay., Ankara, 1989, s. 317-321.

"XVIII-XIX. Yüzyıllarda Galata", *Tarih Boyunca İstanbul Semineri*, 29 Mayıs - 1 Haziran, Bildiriler, İÜEF, İstanbul, 1989, s. 131-138.

"Mustafa Kemal Atatürk'ün Bulgaristan'daki Yılları", *IX.Türk Tarih Kongresi*, III, TTK, Ankara, 1989, s. 2041-2046.

"Berlin im Urteil Türkischer Reisender und Intellektueller", *Berlin-Blicke auf die Deutsche Metropole*, Ed.G. Brunn-J.Reulecke Reimar Hobbing, 1989, s. 225-231.

"Die Osmanische Metropole als Provinzhauptstadt: Istanbuls Osmanisches Erbe in der Türkischen Rebublik", *Die Staaten Südosteuropas und die Osmanen Südosteuropa. Jahrbuch*, 19.bd, München, 1989, s. 281-290.

1990

"Tanzimat Devri Basını Üzerine Notlar", *Cahit Talas'a Armağan*, Mülkiyeliler Birliği Yay., Ankara, 1990, s. 397-404.

"Ottoman Family Law and the State in the Nineteenth Century", *OTAM*, AÜ Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, I/1 (Ankara 1990), s. 321-332.

"19. Yüzyılda Balkanlar'da Ulusçuluk Üzerine Notlar", *Mübeccel Kıray'a Armağan*, MÜ İİBF Dergisi, VII/1-2 (1990), s. 341-350.

"Yerel Yönetim - Devraldığımız Miras", *Türk Belediyeciliğinde 60 Yıl*, Uluslararası Sempozyum, Ankara Büyükşehir Belediyesi, Ankara, Kasım 1990, IULA.

"Türkiye'de 'Laiklik' Gündemde", *Türkiye Günlüğü*, 13 (Kış 1990), s. 24-26.

1991

"Osmanlı Bulgar Basını Üzerine Notlar", *Tarih Araştırmaları Dergisi 1990-1991*, AÜ DTCF Tarih Bölümü, XV/26 (Ankara 1991), s. 253-260.

"Turkologie und Slawistik-Eine Bilanz der Gründungsjahre der Türkei-Turkologie und der Turkologie in den turkophonen Sowjet-Republiken", *Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaicas*, Bj. 29: Türkische Sprachen und Literaturen, Otto Harrosowitz-Wiesbaden, 1991, s. 307-314.

"La Vie Quotidienne des Missions Etrangères à Galata", *Varia Turcica*, XIII, Recherches sur la ville Ottomane et la politique à l'epoque jeune-turque, ISIS, İstanbul-Paris, 1991, s. 131-137.

"Les Jeunes-Turcs et l'Influence Allemande", *Varia Turcica*, XIII, Paris-İstanbul, 1991, s. 379-384.

"Reports and Considerations of İsmail Bey Gasprinskii in the Tercüman on Central Asia", *en Asie Centrale Sovietique Ethnies Nations. E'tats*, Ed. de l'Ecole des Hautes Etudes, Paris, 1991, Vol. XXXII-(1), s. 43-46. Cahiers du monde Sovietique et Russe, XXXII (1).

"Mübadele", *Encyclopedia of Islam*, VII, s. 271 (1991).

"Tanzimat Döneminde Balkanlarda Ulusal Kiliseler ve Rum Ortodoks Kilisesi", *Tanzimatın 150. Yılı Uluslararası Sempozyumu*, Milli Kütüphane Bşk., Ankara 1991, s. 385-388.

"Osmanlı Toplumunda Ailenin Yeri", *Türk Aile Ansıklopedisi*, I, TC Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yay., Ankara, 1991, s. 74-81.

1992

"19. Yüzyılda Ankara'da Yaşam", *Ankara Konuşmaları* TMMOB Ankara Şubesi, Ankara, 1992, s. 84-95.

"Belediye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansıklopedisi*, V, İstanbul, 1992, s. 398-402.

"Son Devirde Osmanlı Musevîleri", *Tarık Zafer Tunaya'ya Armağan*, İstanbul Barosu Yay., İstanbul, 1992, s. 501-515.

"La Presse Bulgare à Istanbul entre 1855 et 1875", *Presse Turque et Presse de Turquie*, Ed. Clayer, Popovic, Zarcone, Varia Turcica, XXIII (1992), ISIS, İstanbul, s. 59-63.

"Liberal Heritage in Turkey", *Liberal Elements in the Programmes of Turkish Political Parties*, Ankara, 1992, s. 1-7.

"Resmî Tarihçilik Sorunu Üzerine", *Tarih ve Demokrasi. Tarık Zafer Tunaya'ya Armağan*, Cem Yay., İstanbul, 1992, s. 31-39.

"The Emergence of Pakıstan and Turkish Public Opinion in 1947", *AÜ SBF Dergısı*, XLVII/1-2 (1992), Gündüz Ökçün Armağanı; ikinci defa: *Pakıstan Journal of History Culture*, XIII/2 (1992).

"Osman Hamdi'nin Önündeki Gelenek", *I. Osman Hamdi Bey Kongresi*, Mimar Sinan Ünv. Yay., İstanbul, 1992, s. 123-131.

"19. Asırdan Zamanımıza Hindistan Üzerine Türk Seyahatnameleri", *AÜ SBF Dergısı*, XLVII/3-4 (1992), Bedri Gürsoy'a Armağan, s. 271-277.

"Avrupalı Seyahatnamelerinde Türkiye ve Türkler", *Tarih Boyunca Türklerde İnsani Değerler*, İkinci Kitab, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı, İstanbul, 1992, s. 415-427.

"Türkoloji ve Var Olmayan Bir Dal: Oksidantalistik", *Türkiye Günlüğü*, 19 (Yaz 1992), s. 50-52.

"Osmanlı Aile Hukukunda Gelenek, Şeriat ve Örf", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, Aile Araştırma Kurumu, Ankara, 1992, s. 456-467.

1993

"Non-Muslim Communities in the Ottoman Empire and in Republican Turkey", *Rerum Novarum: New Conditions of Life in a Changing World*, AÜ Pub. Nr. 204, Ankara, 1993, s. 181-186.

"Osmanlı Aile Hukukunda Gelenek, Şeriat ve Örf", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, Ülke Yay., İstanbul, 1993, s. 456-467.

"Süleyman and İvan: Two Autocrats of Eastern Europe", *Süleyman The Second And His Time* [Princeton Üniversitesi, Süleyman the Second and His Time, Sempozyum bildirisi, 19 Kasım 1987], ISIS, İstanbul, 1993, s. 203-210; Türkçesi: "Süleyman ve İvan; Doğu Avrupa XVI. Yüzyılın İki Hükümdarı", *Tarih Çevresi*, 12 (1994), 4-9.

"Formation of National Identity Among Balkan Peoples", *Turkish Review of Balkan Studies*, ISIS, İstanbul, Ortadoğu ve Balkan Araştırmaları (OBIV) Vakfı, İstanbul, 1993, s. 43-50.

"The Greek and Ottoman Administration During Tanzimat", *The Greeks in the Ottoman Empire*, Princeton Univ. Darwin Press 1993, s. 1-9.

"II. Abdülhamid Devrinde Taşra İdaresi", *II. Abdülhamit ve Devri Sempozyumu*, İÜEF, İstanbul 1993, s. 42-53.

"Doğu Avrupa'da Kırsal Bölgelerde Faşizm: Batı Ukrayna Örneği (1924-1939)", *İkı Dünya Savaşı Arasında Avrupa ve Balkanlar, Murat Sarıca Sempozyumu*, Aybay Yay., İstanbul, 1993, s. 69-80.

"Das Kalifat im Osmanischen Reich", *Periplus 1993*, Jahrbuch für Aussereuropäische Geschichte, LIT Verlag, Hamburg, 1993, s. 1-14.

"İstanbul: Bir Kara Kehanet Doğrulandı [Nostaljinin Doğduğu Kent]", *Aktüel*, 28 Ekim 1993 Eki, s. 52-54.

1994

"Tanzimat devrinde Tanassur ve Din Değiştirme Olayları", *150. Yıl Tanzimat Semineri*, TTK, Ankara, 1994, s. 42-49.

"Basic Trends in Ottoman Turkish Historiography", *International Conference-The East and the Meaning of History*, Ed. B.M. Scarcia-Amoretti, Roma, Universita di La Sapienza, 1994, s. 243-252.

"Les Italiens dans l'Empire Ottoman", *Relations Turco Italienus A Travers l'Histoire*, Ankara Üniversitesi 1994, s. 73-77.

"Der Osmanische Hof im 19. Jahrhundert", *Höfische Kultur in Südost Europa*, R. Laver-H.G. Majer, Vendenhoeck Göttingen, 1994, s. 246-250.

"Kent Tarihlerinde Kaynak Sorunu", *Kent Tarihçiliği Atölyesi Kayıtları*, İstanbul 5-6 Mart 1994, Toplu Konut İdaresi-Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, s. 112-115.

"Tanzimat Devri ve Sonrası İdarî Teşkilat", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, I, Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, IRCICA, İstanbul 1994, s. 283-334.

"Eyüp'te Sanayi ve Çevre Kirlenmesi", *Eyüp: Dün/Bugün, Sempozyum 11-12 Aralık 1993*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1994, s. 124-128.

"19. Yüzyılda Ankara", *Ankara*, Yapı Kredi Yay., 1994, s. 109-119.

"Ottomanism and Zionism During the Second Constitutional Period", *The Jews of the Ottoman Empire*, Ed. Avigdor Levy, Darwin Press, 1994, s. 527-537.

"19. Yüzyılda Panislâmizm ve Osmanlı Hilâfeti", *Türkiye Günlüğü*, 31 (Kasım-Aralık 1994), s. 25-31; Fransızca'sı: "Le Panislamisme Ottoman et le Califat", *Les Annales de l'Autre Islam*, La Question du Califat, No: 2, INALCO, Paris, 1994, s. 67-77.

"Muhteşem Süleyman 500 Yaşında", *Skylife*, 12/94 (1994), s. 10-16.

"Toplumumuz ve Siyasi Partiler", *Yeni Türkiye*, 1/1 (Kasım-Aralık 1994), s. 16-19.

"Hungarian Wars and Structurel Changes in the Ottoman State (Summary)", *CIEPO Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Araştırmaları Uluslararası Komitesi VII. Sempozyum Bildirileri*, TTK, Ankara, 1994, s. 523-530.

"Yolsuzluklar ve Sistem", *HAK-İŞ 18. Kuruluş Yıldönümü Etkinlikleri*, Hak-İş, Ankara, 1994, s. 45-46.

1995

"Osmanlı Arşivinde Slav Dillerindeki Dilekçelerin Bazı Özellikleri", *Osmanlı-Türk Dıplomatiği Semineri*, 30-31 Mayıs 1994, İÜEF Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul, 1995, s. 183-190.

"From the Ottoman Experiement in Local Government to the First Constitutional Parliement of 1876-77", *Milletlerarası Münasebetler Türk Yıllığı*, XXI (1982-1991), Ankara, 1995, s. 17-24.

"Osmanlı İmparatorluğunda Millet Nizamı", *Hamide Topçuoğlu'na Armağan*, AÜHF Yay., 1995, s. 85-92.

"Türk Milliyetçiliğinin Kökenindeki Balkan Milliyetçiliği", (Fransız Anadolu Enstitüsü'nde yapılan konuşmanın özeti. Özetleyen:) Stefanos Yerasimos, *Toplumsal Tarih*, III/15 (Mart 1995), s. 18-19.

"16. Yüzyılda Rodosçuk (Via Aegnatia'nın Marmara Uzantısı)", *Toplum ve Ekonomi*, 8 (Temmuz 1995), s. 5-12.

"Tarih Öğretimi İçin Yazılabilecek Kitaba İlişkin Sorunlar", *Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları*, 1994 Buca Sempozyumu, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1995, s. 43-51.

"Balkan Milliyetçiliği", *Türkiye Günlüğü*, 36 (Eylül-Ekim 1995), s. 5-10.

"Tarikatlar ve Tanzimat Dönemi Osmanlı Yönetimi", *OTAM*, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, 6 (Ankara, 1995), s. 281-287.

[Salı Toplantılarının 1 Şubat 1994'teki "Osmanlı'da Kültür Kurumları" oturumunda yapılan konuşmalar] Salı Toplantıları 93-94, *Anatomi Dersleri: Osmanlı Kültürü*, Yapı Kredi Yay., İstanbul 1995, muhtelif yerler.

"Özelleştirme ve Sanayi Geleneğimiz", *Yeni Türkiye*, 2 (Ocak-Şubat 1995), s. 41-42.

"Devraldığımız Miras", *Yeni Türkiye*, 4 (Mayıs-Haziran 1995), s. 552-558.

"Tanzimat Adamı ve Tanzimat Toplumu", *Türkiye'de Siyaset: Süreklilik ve Değişim* (Der. Ersin Kalaycıoğlu-Ali Yaşar Sarıbay), İstanbul, 1995, s. 83-101. *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*'ndan sonra ikinci defa.

"Sistema Milleta v Osmanskoy İmperi: Osobenosti Formirovanie i Ustroistva", *Vestnik Moskovkogo Universiteta*, Seri: 13, No: 3, Vostokovodenie, 1995, s. 66-68.

"Din Eğitiminde Lisan Meselesi", *I. Din Şurası*, DİB, Ankara, 1995, s. 61-63.

1996

"Slav Dünyasında İslam ve Müslüman İmajı", *Müslüman İmajı. Kutlu Doğum Haftası 1995*, TDV Yay., Ankara, 1996, s. 21-29.

"Osmanlı Döneminde Ana Hatlarıyla Kırım Hanlığı", *Tarih Boyunca Balkanlar'dan Kafkaslar'a Türk Dünyası Semineri*, İÜEF Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul, 1996, s. 71-78.

"Stvrobitnistvo Vçenih. A çomu Bıy'li", *Politika iças*, 3 (1996), s. 67-68.

"Maarifin Son 150 Yıldaki Serencamı", *Yeni Türkiye*, 7 (Ocak-Şubat 1996), s. 462-466.

"Tarih Dersleri-I: Tarih Nedir?", *Türkiye Günlüğü*, 39 (Mart-Nisan 1996), s. 153-159.

"Tarih Dersleri-II: Tarıh Yazıcılığı (Yunan ve Roma Geleneği)", *Türkiye Günlüğü*, 40 (Mayıs-Haziran 1996), s. 107-112.

"Tarih Dersleri-III: Hellenistik Devirde Tarıhçilik", *Türkiye Günlüğü*, 41 (Temmuz-Ağustos 1996), s. 115-120.

"Tarihî Temelıyle Hukuk Eğitimimiz ve Adliye Mesleği", *Yeni Türkiye*, 10 (Temmuz-Ağustos 1996), s. 920-922.

"Osmanlı İstanbul'u", *İstanbul'un Dört Çağı*, Yapı Kredi Yay., İstanbul 1996, s. 46-66, muhtelif yerler.

"İstanbul'un Geleceği-Tartışma", *İstanbul*, 19 (ekim 1996), s. 56-64, muhtelif yerler.

"19. Yüzyılda Heterodoks Dinî Gruplar ve Osmanlı İdaresi", *İLAM Araştırma Dergisi*, 1/1 (1996), s. 63-68.

"Türk Ailesi", *Kubbealtı Akademi Mecmuası. 100. Sayı*, 25/4 (Ekim 1996), s. 184-186.

"Gospodarlık", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XIV, İstanbul, 1996, s. 115-116.

Rossıya posle reform Petra I i Osmanskaya obçestvennayn mıysl XIX- naçalı XX vv.. Osmanskaya İmperıya s. F. Oreskova RAN: İnst. Bostokovedeniya, Moskva, 1996, s. 222-226.

"Osmanlı-Avusturya Ticari Diplomatik İlişkileri" *İsmail Türk Armağanı*, s. P.Kur. Aralık 1996, s. 113-124.

"Ukrayna Kiliselerindeki Gelişmeler" *Avrasya Etüdleri*, 3/1996 s. 45-56. İngilizcesi: "Current Developments in Churches of the Ukraine" *Euroasian Studies Fall 3/1996*, s. 48-56.

"Dokumentıy Osmanskih Arkivor o Natsionl'no: osvoboditel'nom divijenıı 1860-1870", *Analiy İnstıtut Vostokoy: bedenye RAN Zentr Arhivnoe Vostokovedene.*

MÜLAKATLAR

"Osmanlı İmparatorluğu Tarihte Üçüncü Roma'dır, Bir Dördüncüsü de Yoktur", *Türkiye Günlüğü*, 11 (Yaz 1990), s. 26-29.

"Halil İnalcık'la Söyleşi", *Tarih ve Toplum*, XVIII/103 (Temmuz 1992), s. 12-15.

"Cumhuriyeti Numaralandırmak, Eski Tepeden İnmeci Alışkanlıklara Dayalı Yeni Söylem Tarzıdır", *Türkiye Günlüğü*, 20 (Güz 1992), s. 15-19.

TENKİT VE TANITIM YAZILARI (1978-1996)

Hazai, G. "Das Osmanisch Türkische im XVII. Jahrhundert-Untersuchungen an den Transkriptionstexten von Jacob Nagy Harsany" (XVII. Yüzyıl Osmanlı Türkçesi, Jakob N. de Harsány'nin transkripsiyon metinleri üzerine araştırmalar). The Hague 1793 Mouton, 4985, -*Bibliotheca Orientalis Hungarica* XVIII hk: *Belleten*, XLII/167 (1978), s. 501-502.

Matuz, Jozef. "Das Kanzleiwesen Sultan Süleymans des Prächtigen (Muhteşem Süleyman'ın Kançılaryası)." Wiesbaden 1974 Franz Steiner Verlag GMBH. VIII+172 s. XVI levha. -*Freiburger Islamsttudien Band* V. hk: *Belleten*, XLII/167 (1978), s. 502-503.

Matuz, Jozef. "Krimtatarische Urkunden im Reichsarchiv zu Kopenhagen (Kopenhag Kraliyet arşivindeki Kırım-Tatar vesikaları)" Freiburg 1976, Klaus Schwarz Verlag, mimeograpn 348 s. XXX levha - *Islamkunliche Untersuchungen* 37. hk: *Belleten*, XLII/167 (1978), s. 503-504.

Todorov, Nicolai. "Balkanskii Gorod XV-XIX Vekov (XV-XIX. Yüzyıllarda Balkan Şehri)," *Izdatelstvo Nauka*, Moskova 1976, 515 s. hk: *Belleten*, XLIV/174 (1980), s. 371-372.

Trimingham, J. Spencer. "Christianity Among the Arabs in Pre-Islamic Times, Longman London and New York" - Libraire du Liban XIV+342 s. hk: *Belleten*, XLIV/174 (1980), s. 372-373.

Müller-Wiener, Wolfgang. "Bildlexion Zur Topographie Istanbuls," Verlag Ernst Wasmuth Tübingen, 1977, 534 s. +631 resim harita hk: *Belleten*, XLIV/174 (1980), s. 373.

Tietze, Andreas. "Mustafa Ali's Counsel for Sultans of 1581 (Part I)" Edisyon - Tercüme notlar, Öster. Akademie der Wissenschaften-Phil. Hist Klasse, Denkschriften, 137 Bd, Verl, der Öster Akad. der Wiss. -Wien 1879, 188 s. LXXII levha hk: *Belleten*, XLIV/176 (1980), s. 767-768.

Yücel, Yaşar. "Osmanlı Devlet Düzenine Ait Metinler" *II. Kitabu Mesalihi'l-Müslimin ve Menafi'il-Mü'minin.* Yay. Yaşar Yücel. DTCF Basımevi, Ankara 1980 hk: *Belleten*, XLIV/174 (1980), s. 767-768.

Cohen, Ammon. "Palestine in the 18th Century-Patterns of Goverment and Administration" The Magnus Press, The Hebrew Press, The Hebrew University, Jerusalem 1973. XVI - 344 sahife. hk. *Belleten*, XLIV/176 (1980) 768.

Shaw, Stanford J. "Between Old and New, The Ottoman Empire under Sultan Selim III." Harvard Univ. Press Cambridge-Mass. 1971, hk. *Belleten*, XLIV/176 (1980) 768-769.

"Wien 1529 Die erste Türkenbelagerung, Historisches Museum der Stadt Wien," Hermann Böhlhaus, Wien, 1979, hk. *Belleten*, XLIV/176 (1980) 769.

"The Ulemà in Modern History" Asian and African Studies, İsrael Oriental Society, vol 7, 971. Ed. Gabriel Baer, 275 sahife. hk. *Belleten*, XLIV/176 (1980) 769-770.

Tuşın, Yu. P., "Russkoe Moreplavanie Na Kaspüsskom, Azovskom i Çernom Morah" XVII. Bek.Izd. Novka, Moskova 1978, s. 182. hk. *Belleten* XLIV/176 (1980) 770.

Werner, Ernest, "Die Geburt Einer Grossmacht-Die Osmanen", Akademie Verlag Berlin 1978/3. genişletilmiş baskı: 407 sahife, hk. *Belleten*, XLIV/176 (1980) 770.

Jelavich, Charles-Barbara. "The Establishment of the Balkan National States 1804-1920", Univ. of Jashington Seattle and London 1977. 358 sahife. hk. *Belleten*, XLIX/176 (1980) 770-771.

Findley, Carter V. "Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire-The Sublime Porte (1789-1922)", Princeton University Press, 1980. hk. *Belleten*, XLVI/181 (1982) 145-146.

Golden Peter B. "Khazar Studies (An Historico-Philological Inquiry into the Origins of the Khazars", Akademiai Kia-

do, Budapest 1980, 2 cild. hk. *Belleten*, XLVI/181 (1982) 146-147.

Teply, Karl. "Türkische Sagen und Legenden um die Kaiserstadt Wien", Hermann Böhlaus, Wien-Köln-Graz 1980. hk. *Belleten*, XLVI/181 (1982) 147.

Lusignano, Reggio Mamachi Di. "L'Europe avant L'Europe", Arts et Voyages, Collection "Inedits" 1979, hk. *Belleten*, XLVI/181 (1982) 147.

Zakir Şükrî Efendi. "(Mecmua-i Tekaya) Die İstanbuler Derwisch Konvente und ihre Scheiche", yayınlayan: Klaus Kreiser, Klaus Schwarz Verlag. 1980. hk. *Belleten*, XLVI/181 (1982) 147.

Schwarz, Klaus. "Der Vordere Orient in den Hockschulsriften Deutschlands, Österreichs und Schweiz", Klaus Schwarz Verlag 1980, hk. *Belleten*, XLVI/181 (1982) 148.

Landau, Jacob. M. "Panturkism in Turkey-A Study of Irredentism", C. Hurst and Co., London, 1981, 219 sayfa. hk. *Belleten*, XLVII/188 (1983) 1223-1224.

CIEPO (Osmanlı Araştırmaları Uluslararası Komitesi)'nin Cambridge Sempozyumu, *Belleten*, XLVII/188 (1983) 1233-1234.

"Almanca Yazma Bir Seyahatnamenin Yayını [Wolfgagng Aigen, Sieben Jahre in Allepo (1956-1663), Andreas Tietze, Beihefte zur WZKM, Wien 1980]", *Tarih ve Toplum*, I/5 (Mayıs 1984), s. 61-62.

"Eski Osmanlı Adları", *Tarih ve Toplum*, II/7 (Temmuz 1984), s. 4-5.

"Avrupa'da Bulunan Milletlerin ve Özelliklerinin Kısa Tasviri (Die Türken von Wien -Sergi Katoloğu-, Wien 1983)", *Tarih ve Toplum*, II/8 (Ağustos 1984), s. 36-39.

Bianchi, Robert. "Interests Groups and Political Development in Turkey", Princeton University Press, Princeton 1984, 426. hk. *Belleten*, XLIX/193 (1985) 111.

Todorov, Nikolai. "The Balkan City 1400-1900", University of Washington Press, Seattle and London, 1983, 640. hk. *Belleten*, XLX/193 (1985) 111.

"De l'empire à La republique: regards sur la Turquie", *Cahiers Du Getc*. Nr. I. 1984-85 Kış. sayısı, hk. *Belleten*, XLIX/194 (1985) 396.

Faroqhi, Suraiya. "Towns and Townsmen of Ottoman Anatolia" (Trade, crafts and food production in an urban setting 1520-1650) Cambridge, 1984, hk. *Belleten*, XLIX/194 (1985) 396-397.

Lewis, Bernard, "The Jews of Islam", Princeton 1984. hk. *Belleten*, XLIX/194 (1985) 397-399.

Bernard Lory, "le Sorte de l'heritage en Bulgarie, l'Exemple de Ville Bulgares 1878-1900", Varia Turcica I, ISIS, İstanbul 1985; *Belleten*, XLIX/194 (Ağustos 1985), s. 395-399.

Quataert, Donald. "Social Disintegration and Popular Resistance in the Ottoman Empire 1881-1908", New York University press, 1983, XVII+204 s. hk. *Belleten*, L/197 (1986) 611-612.

Faroqhi, Suraiya. "Peasants, Dervishes and Traders in the Ottoman Empire", Variorum reprints , London 1986, 344 sh. hk. *Belleten*, L/197 (1986) 612.

"Andreas Tietze", *Tarih ve Toplum*, III/14 (Şubat 1985), s. 44-45.

"Feodalite ve Osmanlılık (M. A. Kılıçbay, Feodalite ve Klâsik Dönem Osmanlı Üretim Tarzı, Teori Yay., Ankara 1985)", *Tarih ve Toplum*, V/26 (Şubat 1986), s. 59-60.

"1703 Ayaklanması [Rifaat Ali Abou-el-Haj, The 1703 rebellion and the Structure of Ottoman Politics, İstanbul Hollanda Arkeoloji Ens. 1984]", *Tarih ve Toplum*, VI/34 (Ekim 1986), s. 64.

"Kanuni'nin Fermanları Üzerine Yeni Bir Yayın (Anton C. Schaendliger, Die Schreiben Süleymans des Praechtigen an Vasallen, Militaerbeamte und Richter-aus dem Haus-Hof und Staatsarchiv, I-II, Wien 1986]", *Tarih ve Toplum*, VI/36 (Aralık 1986), s. 56.

"Yezidiler (John s. Guest, The Yezidis [A Study in Survival], London 1987)", *Tarih ve Toplum*, VII/41 (Mayıs 1987), s. 61-62.

"Harem'in Öyküsü (Mualla Eyüboğlu-Anhegger, Topkapı Sarayı'nda Padişah Evi [Harem], Sandoz Kültür Yay., İstanbul 1986)", *Tarih ve Toplum*, VIII/45 (Eylül 1987), s. 57-58.

"Robert Anhegger", *Tarih ve Toplum*, VIII/46 (Ekim 1987)-s. 53-54.

"Bibliyografya Bibliyografyası (György Hazai-Barbara Kellner Heinkele, Bibliographisches Handbuch der Turkologie, I, Akademiai Klado, Budapest 1986)", *Tarih ve Toplum*, IX/50 (Şubat 1988), s. 60.

"Bir Karantina Tarihi (Daniel Panzac, Quarantanines et Lazarets L'europe t a peste a'Orient [XVIIe-XX e siècles], Edisud, Aix-en-Provence, 1986)", *Tarih ve Toplum*, IX/50 (Şubat 1988), s. 63.

"Fethi Okyar'ın Kaleminden Serbest Cumhuriyet Fırkası [Ali Fethi Okyar, Serbest Cumhuriyet Fırkası. Nasıl Doğdu, Nasıl Feshedildi?, ISIS, İstanbul 1987]", *Tarih ve Toplum*, IX/52 (Nisan 1988), s. 57.

"Habsburg-Osmanlı İlişkileri (Habsburgisch-Osmanische Beziehungen. Relations Habsbourg-Ottomanes, Beihefte zur WZKM, 13, Wien 1985)", *Tarih ve Toplum*, X/58 (Ekim 1988), s. 60-61.

"Vazgeçilmez Bir Rehber (Ekrem Akurgal, Eski Anadolu Uygarlıkları, Net, İstanbul 1988)", *Tarih ve Toplum*, XI/66 (Haziran 1989), s. 57-58.

"Evliya Çelebi'nin Diyarbekir Seyahatnamesi (Ed. Martin van Bruinessen and Hendrik Boeschoten, Evliya Çelebi in Diyarbekir, E.J. Brill, Leiden 1988)", *Tarih ve Toplum*, XII-I/77 (Mayıs 1990), s. 61-62.

"16.-17. Yüzyıllarda İzmir (Daniel Goffman, Izmir and the Levantine World, 1550-1650, Washington 1990)", *Tarih ve Toplum*, XIV/82 (Ekim 1990), s. 63-64.

"Hocamız Fazlur Rahman", *İslâmi Araştırmalar*, Fazlur Rahman Özel Sayısı, IV/4 (Ekim 1990), s. 262-263.

"Başhoca İshak Efendi (Ekmeleddin İhsanoğlu, Başhoca İshak Efendi [Türkiye'de Modern Bilimin Öncüsü], Kültür Bak., Yay., Ankara, 1989)", *Tarih ve Toplum*, XV/87 (Mart 1991), s. 60-61.

Ehud R. Toledano, "State and Society in Mid-Nineteenth Century Egypt", *Tarih ve Toplum*, XVIII/1036 (Temmuz 1992), s. 60-61.

Jacob M. Landau, "The Politics of Pan Islam (Ideology and Organization)", Oxford Clanderon Press 1990: *Belleten*, LVI/216 (Ağustos 1992), s. 597-598.

"Topkapı Sarayı (Gülru Necipoğlu, Architecture, Ceremonial And Power [the Topkapı Palace in the Fifteenth and Sixteenth Centuries], Cambridge 1991)", *Tarih ve Toplum*, XVIII/108 (Aralık 1992), s. 57.

"Bir Çeviriye Hasbîce Bir Eleştiri (Bernard Lewis, İslâmın Siyasal Dili, Çev. Fatih Taşar, Rey Yayıncılık, 1992)", *Polemik*, 8 (Ocak-Şubat 1993), s. 10-17.

"Bir Çeviriye Hasbîce Bir Eleştiri, Çeviri: II. Bölüm (Bernard Lewis, İslâmın Siyasal Dili, Çev. Fatih Taşar, Rey Yayıncılık, 1992)", *Polemik*, 9 (Mart-Nisan 1993), s. 14-17.

"Osmanlı Musevileri üzerine İki Çalışma (Avigdor Levy, The Sephardim in the Ottoman Empire, Princeton 1992; Moşe Grosman, Dr. Markus [1870-1944]. Osmanlıdan Cumhuriyete Geçişte Türk Yahudilerinden görünümler. Dünden Bugünden Yarına, I, İstanbul 1992)", *Tarih ve Toplum*, XX/115 (Temmuz 1993), s. 57-58.

"Ukrayna Tarihi (Orest Subtelny, Ukraine. A History, Toronto-London 1991)", *Tarih ve Toplum*, XX/117 (Eylül 1993), s. 59-60.

"Osmanlı Kurumları ve Reform (Ali Akyıldız, Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform, Eren Yay., İstanbul 1989)", *Tarih ve Toplum*, XXI/125 (Mayıs 1994), s. 59-60.

"Heidelberg Kongresi Kroniği Üzerine", *Toplumsal Tarih*, IV/23 (Kasım 1995), s. 29.

"Başbakanlık Arşivinin 1995 Yılı Yayınları Üzerine; Verimli Bir Yılın Değerlendirilmesi", *Türkiye Günlüğü*, 38 (Ocak-Şubat 1996), s. 198-200.

"Dünya Kenti İstanbul", *Toplumsal Tarih*, VI/32 (Ağustos 1996), s. 14-15.

"Takdim", *Ebul'ulâ Mardin*, Medeni Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa, TDV Yay., İst. 1996.

NOT:

Ahmet Nezihi Turhan'ın hazırladığı İlber Ortaylı Bibliyografyası'ndan alınmıştır. Bu çalışmasının başında, kendisi şu hatırlatmayı yapıyor:

"Ortaylı'nın ilk bibliyografya denemesi *Türkiye Günlüğü* dergisinde (Mümtaz'er Türköne, Sayı 22, Bahar 1993, s. 72-74) yayımlanmıştır. O listede 1993'e kadar yayımlanan kitaplar ile yetmiş bir makale kaydı bulunmakta idi. Buradaki listede sayı ikiye katlanmış tanıtma ve tenkid yazıları ilave edilmiş, yayınlar tarih sırasıyla yeniden düzenlenmiştir."

ALBÜM

Başındaki şapkasıyla farklı bir İlber Ortaylı... Şapkanın menşeini sormadık ama, fotoğrafın menşei belli: Murat Bardakçı arşivi...

Sırtını Niyagara Şelalesi'ne verip kameraya değil de uzaklara bakarken, genç İlber ne düşünüyordu acaba?

Nemrut Dağı'nda...

Almanya büyükelçisi, tanınmış tarihçi Dr. Eickhoff ile...

İspanya'nın Ankara sefiri Manuel de la Camara ile...

Bodrum'da kız kardeşi Nuriye ve annesi Şefika Hanımla tatilde (1971).

Kenize Murat (İlber Ortaylı'nın yanında oturan) ve Neslişah Sultan ile birlikte.

Güneydoğu'ya Mardin-Midyat'a yaptığı bir gezide 29 Ekim'e denk gelmişti. Yörenin mülki erkânı ile birlikte.

29 Ekim 2001'deki Midyat gezisinde...

Urfa'da bir sıra gecesi 2001 yılı.

Yine Urfa gezisinde...

İlber Ortaylı'nın bulunduğu yerde, kahkaha eksik olmaz ki... Galata'da Nadire ile Mete'nin kafesinde akşamüstü sohbeti (Soldan üçüncü kız kardeşi Nuriye Ortaylı)...

Emine Uşaklıgil'in bir yaz gecesi davetinde. Solunda Emine Uşaklıgil, sağında Gül Demir.

Amerika'da akrabalarıyla birlikte...

Başbakanlık arşivinde çalışırken.

Mülkiyeliler Birliği İstanbul Şubesi'nin Aralık 2005'te verdiği Vefik Kitapçıgil ödülü ile...

Bir Kıbrıs gezinin soluklanma anı. Yıl 1994. İlber Hoca'nın artık sigara içmediğini bilenler hemen elindeki sigaraya dikkat kesilebilir. Demek o sırada sigara içiyormuş. Yanında, SBF Dekanı Celal Göle.

Kızı Tuna ile Adatepe'de...

Murat Bardakçı'nın terasında şekerleme...

Mülkiye'de okudukları günlerden bu yana birbirini kaybetmemiş üç arkadaş: (solda) Orgül Erkal, İlber Ortaylı, (sağda) Güneş Günter (2004).

Tunus'ta katıldığı ilk CIEPO toplantısı sırasında bir akşam yemeği. Masadakiler: İlber Ortaylı, Osman Okyar merhum, Irene Melikoff ve Prof. Paul Ballanfat.

2000 yılında Çankırı'da bir açılış töreninde. Yanında eski İstanbul valisi Nevzat Ayaz. İlber Hocanın parmağına ve bakışına dikkat edilecek olursa gerisini biraz olsun tahmin etmek mümkün. Nitekim fotoğrafın arkasına şöyle not düşülmüş: "Nevzat Ayaz'la tartışma..."

1978, Varşovalı grup İstanbul'da. İlber Ortaylı söyleşi boyunca sevgililerini anlatmak istemedi ama bu fotoğrafta (soldan sağa ikinci) İlber Ortaylı'nın hemen yanındaki (üçüncü) Regina'nın sevgilisi olduğunu öğrenebildik...

"Şeytanı da meleği de tanıdım" diyor Ortaylı. İşte fotoğrafı: İlber Ortaylı, "Şeytan" ile "Melek" arasında... Murat Bardakçı'nın evinde bir davette (soldan): Sultan Abdülhamid'in başmâbeyincisi Arap İzzet Paşa'nın torunu Melekşah Araslan, Prof. İlber Ortaylı, Murat Bardakçı (namı diğer, "Şeytan") ve karşıda Sultan Vahideddin'in torunu Necla Sultan (Osmanoğlu).

AD DİZİNİ

II. Murat 90
III. Aleksandr 363, 364
IV. Murat 409, 574

A
Abadan Unat, Nermin (Prof.) 107, 108, 116, 131, 179, 424
Abadan, Yavuz 157
Abdullah Bey (Kırımtayev) 5
Abdurrahman Bey ("Paganini") 33
Abdülhamid (II.) 173, 320, 362, 363, 364, 365, 367, 465, 468, 471, 473, 481
Abdülmunim (Mısır Hıdivi) 557
Abdülrahim Efendi 473
Adile Nami 474
Afet İnan 243
Agafangeli 273, 296
Ahmet Cevdet Paşa, bkz. Cevdet Paşa
Ahmet Haşim 430
Ahmet Rasim 69, 71, 95
Ahmet Muhip 543
Ahundzade (Ahundov) 143, 144, 270, 310, 311, 312
Aka, İsmail 387
Akal, Cemal Bâli 557
Akaltan, Mithat 18
Akarlı, Engin Deniz 393
Akat, Asaf Savaş 230
Akatlı, Füsun (Altıok) 111,127
Akbal, Oktay 281
Akgün, Güneş (Prof.) 371, 372
Akıllıoğlu, Tekin 341
Akıncı, Halil 332, 445
Akıncı, Oya 445
Aksoy, Muammer 86, 106, 162
Aksu, Abdülkadir 116
Aktan, Gündüz 447
Aktaş, Necati 425
Aktaş, Samuel (Metropolit) 550
Aktuna, Oğul 138
Aktuna, Yıldırım 138
Aktürk, Hicran 70
Akurgal, Ekrem 73, 251, 437
Akyıldız, Ali 425
Akyüz, Yılmaz 456, 457
Ali Emiri Efendi 83, 85
Ali Kemal 426
Aliş, Cemal 76
Alp, Sedat 438
Alpagut, Berna 439
Alptekin (Peker) 372
Altan, Mehmet 449
Altınay, Ahmet Refik 71
Altıntaş, Yusuf 549
Anar (Resul Rıza'nın oğlu) 144, 310
Anbarcıoğlu, Melıha 388, 543, 544
Andrews, Alford 351
Angelos, Isaak 279
Anhegger, Robert 73, 200, 201, 386, 414, 455, 456

Anna Komnena 279
Anyuta Hanım (komşu) 30
Apak, Hayat 427
Apak, Ülkü 427
Arat, Reşit Rahmeti 17, 415
Arel, Saadeddin 423
Aren, Sadun 118
Arığ, Önder 238, 239, 457
Arık, Oluş 401
Arıkan, Erdal 553
Aruoba, Oruç 267
Arpak, Nejat (Prof.) 525
Arsel, İlhan 107
Artan, Tülay 455
Arzık, Nimet 440, 441, 443
Asena, Orhan 150, 151, 410
Aslan Bey (Çerkez) 30
Aşıkpaşazade 324
Ataöv, Türkkaya 111
Atasoy, Nurhan 430
Atatürk, Mustafa Kemal 128, 129, 288, 289, 300, 354, 367, 391, 451, 475
Atay, Falih Rıfkı, bkz. Falih Rıfkı
Ateş, Ahmet 388
Atsız, Nihal 67, 262, 324, 377, 382
Ateş, Toktamış 388
Aubin 388
Avcıoğlu, Doğan 151, 152
Avedik (Ermeni Patriği) 361
Aybar, Mehmet Ali 118
Ayda, Adile 6
Ayda, Reşid Mazhar 6
Aydınlı, Atilla 554
Aydın, Cafer Can 208-211
Aydınuras, Arsın 401
Ayetullah Hüseyin Müderrisî 391
Ayhan Işık 407
Ayiter, Kudret 101, 102, 103, 106, 435, 440
Ayiter, Nuşin 102
Ayşe Sultan 465, 468
Ayşenur (edebiyat tarihçisi) 527
Ayzenştayn 406, 407
Aziz Nesin 13
Azize Hanım (Namık Paşa'nın torunu) 6, 46

B

Baban, Şükrü 115
Bağlı, Emine Yüksel 121, 122, 535
Bahadır (Dr.) 527
Bahri Efendi 557, 564
Balkan, Ateş 446
Balta, Tahsin Bekir 157, 158
Bangi Bey 543
Baran, Meyzi, bkz. Vakil Meyzi
Bardakçı, Cemal 424
Bardakçı, İlhan 424
Bardakçı, Murat 350, 354, 423, 424, 429, 430, 535
Bardakçı, Nemika 424
Barkan, Ömer Lütfü 110, 412
Bartholomeos (Patrik) 548
Başak, Oya 429
Başer, Esin 525
Başer, İskender 525
Başgöz, İlhan 395
Başkal, Hilal 445, 446
Batur, Enis 266, 267, 268
Batur, Melike 557
Bayar, Celal 263

Baycan, Gülsen 30
Baycan, Kâzım 12, 30
Bayındır, Abdülaziz 173, 455
Baykal, Deniz 162
Baykurt, Fakir 70
Bayramhan (Nimet Arzık'ın torunu) 441
Bayur, Yusuf Hikmet 521
Behice Hanım, bkz. Boran, Behice
Behramoğlu, Ataol 38, 503
Beken, Süheyl 111, 125
Belli, Mihri 229
Bellingeri, Giampiero 156, 270
Bengisu, Türkân 68, 69
Benini (Kont) 131, 132
Benli Belkıs 206, 207, 543
Benningsen, Alexander 190
Berindei, Dan 223
Berksoy, Semiha, 18, 66, 137, 138, 139, 140
Berksoy, Zeliha 66, 137, 138, 206, 535, 543
Berktay, Halil 344, 441, 455
Beethoven 71
Beyazıt, Selahattin 443
Beygu, Rauf 172
Bilgehan, Cihat 100
Bilginer, Recep 401
Binyazar, Adnan 410
Biren, Işık (emekli amiral) 249
Birgi, Muharrem Nuri 376, 443
Birsel, Salah 142
Birtek, Faruk 426, 427
Bismarck 431
Bodenheimer, Henrietta 295
Boran, Behice 117, 126, 128, 262, 452, 458
Boratav, Pertev Naili 129, 145, 262
Bostan, İdris 333
Brecht, Berthold 74, 137
Brentjes, Burchardt 370
Brockelmann, Carl 383
Brodoviç, Istvan 324
Bucak Mönch, Yayla 330
Budokova 167
Buhler, Charlotte 140
Bulak, Lale 448
Bürümcek, Engin (Dr.) 557

C
Caferoğlu, Ahmet (Prof.) 422
Canova, Mahir 141
Carım, Fuat 441
Carım, Taha 441
Catalano, Pierangelo 558
Cavit Bey (İttihatçı) 478, 527
Cebim, Ulvi 526
Cem, Cemil Cahit 13
Cemal Aga (piyazcı) 526
Cemal, Hasan 151
Cerari 280
Cevdet Paşa 95, 194, 221, 324, 367
Chagal 202
Chantal le Mercier 334
Cılızoğlu, Seçkin 143
Cılızoğlu, Tanju 143
Cinemre, Levent 226
Claudine le Tourneur d'Isone 404
Cumalı, Necati 148

Ç
Çağatay, Tahir 355

Çağlar, Behçet Kemal 128
Çağlayangil (İhsan Sabri) 303
Çağman, Filiz 422, 423, 430, 561, 564, 566
Çakmak, Fevzi (Mareşal) 85
Çakmaklı, Yücel 409
Çambel, Halet (Prof.) 550
Çandar, Cengiz 97, 123
Çandar, Tuğba 520
Çayan, Mahir 206
Çaykovski 317
Çelebi Sultan Mehmet 151
Çelebican, Gürgan 101, 103
Çelebican, Özcan Karadeniz 103
Çetinsaya, Gökhan 476
Çetintaş, Füsun 445
Çetintaş, Osman 241
Çobanzade, Bekir 12
Çomoğlu, Elif 317
Çorgunlu, Emine 94
Çotur, Feryal 446

D
Dadrian, Vahakn 370
D'Alambert 539
Dandolo, Enrico, bkz. Enrico Dandolo
Danova, Nadya 218
Darga, Muhibbe 317, 438, 439
Daver, Bülent 115, 238, 251
Deli İbrahim 409
Delilbaşı, Melek 375
Demirkan, Renan 14
Demirkan, Selahattin 14
Dereli, Hamit 24
Deringil, Selim 425, 427
Derman, Uğur 379
Dersca, Maria Aleksandrescu 223
Devrez, Güney 309
Dichl, Charles 160
Diene, Dudu 403
Dikici, Hüseyin 100
Dimitrov, Straşimir 218, 219
Dinçmen, Filiz 195
Dino, Güzin 153
Divitçioğlu, Sencer 238, 239, 456, 457
Dobzinski, Romuald 216
Doğan, Aydın 265
Doğramacı, Emel 87
Doğramacı, İhsan 87, 553, 554
Dollfus, Engelbert 395
Dollinger, Hans 191
Doruk, Belgin 407
Dostoyevski 237, 335
Droyssen 322
Drulia (Prof.) 222, 547
Dulabani, Hanna (Metropolit) 78
Duray 114, 115
Duru, Orhan 454, 455
Duru, Sezer 2, 131, 132, 386, 414, 454, 455, 560
Duverger, Maurice 107
Dzerjinski 311

E
Eberhard, Wolfram 128
Ebu İshakzade 486
Ece Ayhan (Çağlar) 451
Ecevit, Bülent 252, 375, 473, 474
Ediboğlu, Zerrin 233, 427
Egli, Ernst 67

Eickhoff (Prof.) 289, 449
Ekonomides, Nikos 222, 223
Elçibey, Ebulfeyz 445
Eliada, Mircea 189
Emanullah Han (Afgan Kralı) 468
Emecen, Feridun 333, 344, 426, 427
Emine Semiye Hanım 486
Ennen, Edith 191
Enrico Dandolo 279
Enver Hoca 329
Enver Paşa 12, 367, 368, 493, 494
Eralp, Necla 448
Eralp, Ziya 157
Erbakan, Necmettin 473
Erder, Cevat 450
Erder, Nejat 450
Erder, Sema 450
Erduran, Refik 401
Eren, Muhittin 381
Erendil, Gönül 437
Erendil, Muzaffer (Paşa) 437
Ergenç, Özer 545, 554
Ergün, Halil (İbrahim) 123
Erhan, Çağrı 317
Erkal, Orgül 427
Erkanal, Hayat 73
Erksan, Metin 407
Eroğul, Cem 229
Erol (Kaymakam) 75
Ersun, Ömer 132
Ertürk, Yakın 130
Eryılmaz, Tuğrul 427
Erzi, Adnan 387, 544
Esat Paşa 367
Esenbel, Selçuk 426
Evliya Çelebi 182, 275
Evrenos Gazi 151
Eyice, Semavi 77
Eyüboğlu, Mualla 455, 456
Eyüboğlu, Sabahattin 455
Eyüp Han 194

F
Falih Rıfkı 275
Faroqhi, Suraiya 303
Fatih Sultan Mehmet 343
Fatma Aliyye Hanım 486
Fatma Sultan 469
Fatoş 21
Fazlurrahman 189, 193, 194, 195
Fellahi Bey 304
Fellini 406, 408
Ferah, Cesar 365
Finkel, Caroline 333
Finn, Robert 444, 445
Fişek, Nusret 130, 131
Fitnat Hanım 485
Flaubert, Gustave 14
Fleming, Barbara 185
Foch (General) 367
Fossati Kardeşler 172
Fournier, Catherin 43
Fragner, Bert 387
Franco 286, 347, 348, 570
Fuat Paşa 363
Fuzuli 144

G
Galileo Galilei 409
Gazi Osman Paşa 367
Gencev, Nikolay 219
Genç, Mehmet 172, 179, 335, 336, 427

Georgeviç, Suzanna 247
Geray, Cevat 416
Gezmiş, Deniz 159, 509
Goethe 72, 235, 278
Golding 237
Goldoni, Carlo 279
Gorbaçov 375
Göğüş, Hasan 446, 522
Göğüş, Zerrin 522
Gökçe, Hatice 23
Gökçeli, Raşit 124, 159, 449, 450, 452, 535
Gökçeli, Tağman 449, 452
Gökyay, Orhan Şaik 262, 382
Gölpınarlı, Abdülbaki 307, 388
Gönensin, Okay 427
Gönül, Erdoğan 428, 429
Gönül, Sevgi 428, 429, 430, 467
Gözübüyük, Şeref 178
Grekov (Prof.) 406
Grünebaum, Von 185
Güçhan, Esat 120
Gülbenkyan, Kalust 376
Güleryüz, Naim 549
Gülöksüz, Şefika 21, 22
Gülöksüz, Yiğit 22, 23, 127
Gülümsün 131
Gülnuş Emetullah Sultan 467
Günal (Prof.) 375
Günay, Celalettin (Dr.) 374
Günay, Metin 525
Günay, Yumuşhan 434, 525
Günaysu, Rüksan 268
Güneri, Bumin 98
Güngören, Birden 557
Günşiray, Orhan 407
Günter, Güneş 427, 572
Günver, Semih 447
Güran, Tevfik 172, 179
Gürbüzer, Bahadır 526
Gürkan, Uluç 116, 122, 151
Gürpınar, Aydın 134
Gürpınar, Hüseyin Rahmi, bkz. Hüseyin Rahmi
Gürün, Gencay 325
Güterborg 128
Güvendiren, Ekrem 300
Güzel, Hasan Celal 116, 121, 174, 450

H
Haarmann, Ulrich 281
Habsburg, Rudolf von 548
Hafsa Sultan 90, 471
(Hahambaşı) Hayim Nahum 295
Haider 166
Hakov, Cengiz 218
Haleva, İsak (Hahambaşı) 549
Halil Bey (Hoca) bkz. İnalcık, Halil
Hammer 572
Hamzaoğlu, Aykut 372
Hanefi (fotokopici) 384
Hanzade Sultan 472
Harun Efendi 465
Haselsteiner, Horst 168
Hassan, Ümit 236, 237, 309, 351
Hassan, Süheylâ 236
Hatemi (İran Cumhurbaşkanı) 552, 553
Hatemi, Hüseyin 435, 436, 439
Hatemi, Hüsrev 435, 436
Hazai, Yorgi Georgy 571

Hazreti Ömer 484
Heck, Renata 231
Hegel 237
Heiman (Dr.) 294
Herzl, Theodor 295
Hindenburg 367
Hitler, Adolf 13, 72, 73, 128
Hızır, Neriman 25
Hızır, Nusret 102, 110, 120, 127, 452, 459
Hoselitz, Bert 187, 201
Hürrem Sultan 151, 467, 470
Hüseyin (yayıncı) 260
Hüseyin Rahmi (Gürpınar) 69, 95
Hüseyinof 144

I
Ignatiyev 220
Ilıcak, Şükrü 179
Işık, Ayhan, bkz. Ayhan Işık
Işık, Kenan 325
Işıksal, Turgut 172
Itrî 122
Izidor (Sevilla Başpiskoposu) 289

İ
İbn-i Haldun 16, 116, 352
İbn-i Rüşd 352
İbrahim (Yılmaz) 382
İbsen 171, 232
İdil, Aydın (Büyükelçi) 413, 443, 444
İğdemir, Uluğ 242, 243
İlaydın, Hikmet 544
İlhan (Tekeli) Hoca, bkz. Tekeli, İlhan
İnal, İbnülemin Mahmut Kemal 111, 383
İnalcık, Günhan 18
İnalcık, Halil (Prof.) 17, 99, 108, 110, 111, 112, 116, 131, 170, 173, 177, 178, 185, 186, 187, 189, 190, 197, 275, 323, 343, 354, 357, 454
İnalcık, Şevkiye 18, 110
İnan, Abdülkadir 17
İnönü, İsmet 9, 367, 441
İnönü, Erdal 454
İpşirli, Mehmet 333, 426, 427
İrtemçelik, Mehmet Ali 447
İsa (Peygamber) 297
İslam Bey (Dr.) 15
İsmail 267
İsmail Saib Efendi 377, 381, 382, 383
İsmet Paşa, bkz. İnönü, İsmet
İyigün, İzzettin (paşa) 526
İz, Fahir 192, 379
İz, Mahir 379

J
Jak Mandil Paşa 450
Jakob, George 74
Jelazkova, Antonina 219
Jevakhof, Aleksandr 464
Jirminski 140
Jivkov, Todor 218
Jivkova, Ludmilla 221
Joller 51
Joseph, Franz (Avusturya İmparatoru) 364
Jung 140

K
Kafadar, Cemal 333, 344
Kahveci, Adnan 447
Kandiyoti, Deniz ve Rıfat 247, 449, 450
Kanuni Sultan Süleyman 90, 470, 574
Karaca, Muammer 136
Karadeniz, Şadan 104
Karaman, Başak 557
Karaman, Deniz 527
Karaman, Hasan 527
Karaşay, Enver 11
Karaşay, Mahmut 80, 187, 202
Karaşay Mirza 46
Karlburger, Rudolf 163, 164, 204, 233, 528, 548
Karpinski 216, 217
Kastriyota, İskender 329
Katerina (Çariçe) 46
Katoğlu, Murat 355, 455
Kaya Bey 516
Kaymaz, Nejat 545
Kaynak, Saadettin 122
Kaynar, Hakan 257, 370, 477
Kayzer Wilhelm 364
Kazgan, Gülten 456
Kazgan, Haydar 456
Kâzım Amca, bkz. Baycan, Kâzım
Keleştimur, Saim 208
Kemaloğlu, Ali 525
Kemaloğlu, Nihal 525
Kempf, Wılhelm 171, 257
Kerenski 1, 19
Kerime Nadir 13
Kevork Bey (Pamukçuyan) 480
Kılıçbay, Mehmet Ali 107, 116
Kınal, Füruzan 545
Kıpçak, Celal 6, 45
Kıraç, İnan 443
Kıraç, Suna 72, 431, 557
Kıray, İbrahim 109, 442
Kıray, Mübeccel (Belik) 108, 109, 110, 126, 131, 175, 178, 179, 187, 355, 412, 424, 453 , 457, 458, 459
Kırca, Coşkun 326, 357, 447
Kırımlı, Hakan 334
Kırımtayeva, Hatice Taktaş 5
Kırmızı, Abdülhamid 425
Kirov 48
Kışlalı, Ahmet Taner 410
Kobeteicka, Halina (Dr.) 301
Kocabaşoğlu, Uygur 179, 249
Kocatürk, Saadettin 544
Koç, Atilla (Kültür Bakanı) 107, 325, 561, 572
Koç, Ömer 430, 431
Koç, Rahmi 528
Koç, Vehbi 379
Koçu, Reşat Ekrem 41, 71
Kogan, Leonid 43
Komnena, Anna, bkz. Anna Komnena
Koraltan, Refik 262, 263
Korkmaz, Zeynep 77
Koroğlu, Füsun (Dr.) 371
Korutürk, Osman 445
Koşay, Hamit Zübeyir 17
Köklü, Aziz 114
Kömürcüoğlu, Rukiye 70
König (Dr.) 216
Köprülü, Fuat 110, 323, 485, 573
Kösem Sultan 467
Köymen, Mehmet Altay (Prof.) 545

Köymen, Remime 229
Köymen, Süleyman 229
Krimski 336
Kristinus, Heinz (Dr.) 72
Krivenko 168
Kuçuradi, İoanna 400
Kulin, Ayşe 570
Kuneralp, Rukiye 425, 426
Kuneralp, Sinan 425, 426
Kuneralp, Zeki 426, 441, 442
Kunt, Metin 333
Kura, Haluk 448
Kural, Tülay 371, 372
Kurat, Yuluğ Tekin 303, 353
Kurgan Barutçu, Meziyet 544
Kurtuluş, Fahri 128
Kutlu Hanım 73
Küçükkaya, İsmail 525
Küçükömer, İdris 456
Kütükoğlu, Mübahat 172, 358, 425, 427

L
Landsberger 128
Lane, Friedrich 191
Leitsch 168, 244
Lenin 406
Lewis, Bernard 110, 195, 196
Leyla Hanım 383, 384
Lichtheim 294
Lord Byron 428
Lugal, Mihin 387
Lugal, Necati 387, 544
Lukaç, Duşanka Boyaniç 223

M
Madra, Ömer 258, 267
Maksim, Mihai 223
Manav, Ayşegül 381, 382
Manav, İbrahim 381
Mandel, Ernest 353
Mansel, Arif Müfit 437
Mansur, Fatma 435, 436
Mantran, Robert 392
Marcel 312
Mardin, Şerif 107, 108, 112, 116, 357
Maresh 168
Martin 393
Martin, Mary 184
Marx, Karl 118, 348
Mayor, Federiko 402
M'Bow, Amadou 402
McNeill 189
Mehmet Akif 26
Mehmet Emin Ali Paşa 363
Melikoff, Irene 275, 372, 392, 464
Melisa 464
Menderes, Adnan 9, 44, 45, 68
Menemencioğlu, Nermin (Streater) 117
Mengli Giray 471
Meray, Elizabeth 257
Meray, Seha L. 107, 116, 257, 258, 259
Meriç, Nezihe 135, 143
Mertinz 230
Mesrob (Ermeni patriği) 549
Metternich 71
Mevlanâ 544
Meyer, Mihail Serafimoviç (Prof.) 340, 550, 551
Meyzi Baran, bkz. Vakil Meyzi
Milani, Ali 388, 389
Mimar Sinan 91

Mithat Paşa 213, 215, 219, 220, 221
Moliere 69, 259
Molinas, Nil 557
Molnar, Ferenc 383
Monsenyör Moraviç 549
Mozart 43, 90
Muaviye Hanım 146
Muhibbe Hanım, bkz. Darga Muhibbe
Muhsin Ertuğrul 42
Muhtar, Cemal 545, 546
Mumcu, Erkan 568
Murad-ı Hüdavendigâr 469
Musa (Peygamber) 297
Musaddık 388
Musahipzade Celâl 136, 141, 142, 145, 412
Mustafa Ali 166
Mustafa Kemal, bkz. Atatürk
Mustafa Necati (Eski Milli Eğitim Bakanı) 22, 23, 68, 354
Mutafçiyev, Peter 399
Mutafçiyeva, Vera 218, 219, 399
Muzaffer Efendi (Cerrahî şeyhi) 380, 381, 382
Mübahat Hanım, bkz. Kütükoğlu, Mübahat
Mübeccel Hanım (Hoca) bkz. Kıray, Mübeccel
Müjgan (Cumbur) 111, 114
Münir Hayri (Egeli) 18

N
Nadi, Nadir 43, 243
Naima 324
Namık Paşa 6
Nâzım Hikmet 138
Necati Bey (sahaf) 381, 382
Nedimoğlu, Necil 446
Nermin Hoca (Hanım) bkz. Abadan Unat, Nermin
Nesin, Aziz, bkz. Aziz Nesin
Neslişah Sultan 461, 463, 464, 467, 535, 557
Nezim bkz. Meriç, Nezihe
Nikolay 19
Nizamülmülk 545
Novak, Kim 232
Nurbanu Sultan 467
Nuriş, bkz. Ortaylı, Nuriye
Nutku, Özdemir 145

O
Oba, Ali Engin 153, 404, 545
Ocak, Tulga 387
Oflazoğlu, Turan 409
Oğul (Aktuna), bkz. Aktuna, Oğul
Orhan Şaik, bkz. Gökyay, Orhan Şaik
Okur, Yiğit 326, 443
Okyay, Sevin 267
Olcay, Osman 442
Onar, Sıddık Sami 158
Oran, Bülent 424
Orhan Efendi 474
Orhan Şaik 382, 383
Orhonlu, Cengiz 172
Ortalan, Cemil 36
Ortay, Selim 6
Ortaylı, Emekler 11, 31, 42, 136, 208
Ortaylı, Enver 11, 12, 31, 42
Ortaylı, Kemal 1, 4, 5, 50

Ortaylı, Nuriye 55, 56, 60, 61, 113, 205, 285, 373, 436, 517, 531
Ortaylı, Şefika 1, 5, 10, 13, 22, 23, 24, 25, 28, 42, 50, 205, 248, 515
Ortaylı, Tuna 252, 253, 310, 443, 449, 462, 530, 531, 532, 533, 555
Oruçbey 324
Osman Ertuğrul Efendi 467, 468, 472
Osman Nami 465
Osman Nuri Bey 172, 175
Osman Reşat 381
Osman Vasıf Efendi 461
Ostapçuk, Viktor 37
Ottodorn, Katerina 73
Ozak, Muzaffer bkz. Muzaffer Efendi
Ozansoy, Munis Faik 543

Ö
Öcal, Alev 469
Ökçün, Gündüz 228, 229, 303
Ökmen, Müntekim 375, 440, 474
Öktem, Emre 246, 557
Öktem, Niyazi 246
Ölçer, Nazan 422, 430
Öney, Gönül 73
Önder, Birgül 563
Örs, Hayrullah 564
Oscar Reşer 381
Öymen, Altan 262, 265, 266, 268
Öz, Tahsin 564
Özakman, Turgut 325
Özal, Turgut 176, 252, 336
Özbudun, Ergun 238
Özcan, Gazanfer 142
Özdeş, Müfit 443, 446
Özdolay, Ayşe 252
Özgüç, Tahsin 73
Özman, Erol 416
Özman, Mina 416
Öztan, Ziya (Güler) 409
Öztuna, Yılmaz 121, 343, 354, 423
Özyörük, Mukbil 281

P
Paganini 516
Papa II. Jean Paul 216
Passolini 408
Paşaoğlu, Tuğrul 427
Peçevi 324, 384
Peifuss 168
Pétain (General) 367
Petrov, Mari 244
Pilavoğlu, Kemal 8, 9
Pir Sultan Abdal 150
Pirenne, Henri 104, 191
Plaschka 168
Plehanov 118
Poincaré 539
Portakal, Raffi 426
Primorsko 219
Pritzak, Omeljan Y. 200, 323, 333, 336
Pultar, Beyhan 6
Pultar, Gönül (Ayda) 6
Pultar, Leyla 6
Pultar, Mustafa 6
Pultar, Yakup 6
Puşkin 204, 444

R
Rahmi Bey 122, 528
Raşit bkz. Gökçeli, Raşit
Rauf Yekta Bey 423
Reed, Howard 190
Reschner, Oscar bkz. Osman Reşat
Resul Rıza 144, 310
Reşit Paşa 363
Retoulas, Christos 316
Rıfat 247
Rimbaud 430
Ritter, Hellmut 78
Rockefeller 503
Romagnoli, Tuglia 403
Romanof 168
Rosumovski 71
Ruben 128
Rubinstein, Arthur 43
Rudolf (Arşidük) 165

S
Saadet (Şirinski) 332
Sabuncu, Yavuz 132, 163
Saddam Hüseyin 288
Sadi 544
Sadri, Maksudi 6
Safiye Sultan 467
Sagel 168
Sağman (yayıncı) 426
Sahillioğlu, Halil 172
Sahlens, Marshall 187
Saint Augustin 502
Saint Istvan 548
Sakaoğlu, Necdet 77, 210
Sakine Hanım 15
Salih Zeki bkz. Sayar, Salih Zeki
Salihoğlu, Mehmet 142
Samancıoğlu, Kemal 77
Sancar, Necdet 67
Sancar, Reşide 67
Sander, Oral 257
Saniye İffet Hanım 16
Saraç, Tahsin 150
Sâtı El-Husri 25
Sav, Atilla 243
Savcı, Bahri 255, 260
Saviç, İkbal 557
Saviç, Mürsel 557
Sayar, Faruk 464
Sayar, Salih Zeki 464
Sayek, Füsun 373
Sayek, İskender 373
Sazak, Emin 24
Schaendlinger 166
Schuschnig 395
Schwartz, Mattheus 279
Sean Connery 569, 570
Selahattin (Büyükelçi) 446
Selahattin Bey 14
Selamet Mirza 47
Selim Efendi 461, 463, 469
Selma 510
Semiha Hanım, bkz. Berksoy, Semiha
Sencer Hoca, bkz. Divitçioğlu, Sencer
Serin, Necdet 162, 309, 327
Sevin, Nurettin 121
Seyf, İsa 544
Seyit Ali Bey 425
Sezar (Caesar) 541
Sezgin, Mukadder 73, 74
Sezgin, Yusuf 383
Shakespeare 147

Shmuelewitz 196
Shweigger 167
Sıddık Sami (Onar) 158
Sibel 241
Sinanoğlu, Suat (Prof.) 242, 400
Sinor, Denis 395, 571
Siyavuşgil, Ercüment 138, 152, 206, 543
Sokrates 409
Solakzade 324
Sombart 119
Somel, Akşin 179
Somer, Tarık 249
Soysal, Ayşe 426
Soysal, Gazne 448
Soysal, Mümtaz (Prof.) 102, 106, 107, 116, 162, 304
Soysal, Şule 445
Stalin 20, 37, 97, 123, 168, 241, 339, 342, 406
Stegniy, Peter 449
Stetkiyeviç Yaroslav 190, 199, 334, 336
Stoeber, Doris 234, 245
Sudı-yi Bosnavî 346
Sultan Abdülaziz 122
Sultan Abdülhamid, Sultan Hamid bkz. Abdülhamid
Sultan Kaabus 285, 403
Sultan Reşat 344
Suppan 168
Sümer, Faruk 388
Sümeyl (Abbasi kadısı) 486
Sürelsan, İsmail Baha 122
Süreyya (Afgan kraliçesi) 468
Svetkova, Bistra 216, 217, 219
Szabo 408
Szokay, Ferenç 216, 217

Ş
Şah İsmail (Safevi) 150
Şasa, Ayşe 424
Şefika Hanım, bkz. Ortaylı, Şefika
Şehsuvaroğlu, Haluk 564
Şemsettin Sami 328
Şener, Abdüllatif (Maliye Bakanı) 179
Şener, Sevda 142
Şengil, Salim 135, 143, 144
Şengün, Haluk (Dr.) 525, 526
Şensoy, Nabi 445
Şenyapılı, Burcu 109
Şenyapılı, Tansu 109
Şerafettin Hoca 178
Şeref, Abdurrahman 95
Şerif, Muzaffer 128
Şevket Süreyya 18
Şeyh Ahmet Ticani 8
Şeyh Bedrettin 150, 151
Şinasi 144
Şirin 464
Şirinski, Bahtiyar 332
Şölçün, Sargut 104
Şükriye Hanım 159

T
Tacar, Pulat 401, 446, 447
Tahsin 187
Talât Paşa 493, 494
Talleyrand 71
Tamer, Süleyman 18
Tanakol, Refik (Prof.) 372, 373
Tanör, Bülent 247
Tansel, Fevziye Abdullah 70
Taptık, İlyas 311
Tarhan, Hatice 467

Tarık (Zafer) Hoca, bkz. Tunaya, Tarık Zafer
Tarlan, Ali Nihat 388
Tarzi, Zeynep 467, 468
Taşlıpınar, Abdullah (Dr.) 374
Taşlıpınar, Mine (Dr.) 374
Tatar, Harun (Prof.) 373, 525
Tatar, Gonca 374, 525
Tatyana (düşes) 472
Taut, Bruno 67, 128
Tekeli, İlhan 109, 126, 127, 131, 175, 178
Temimi, Abdülcelil 392
Tevfik Bey (Prof.) 24
Tietze, Andreas 145, 166, 167, 169, 170, 173, 245, 386, 455
Tietze, Süheylâ 167
Tilda (Kemal) 449, 452, 453
Timur, Serim 246
Timur, Taner 118, 153, 157, 162, 179, 246
Tintoretto 279
Tirali, Naim 143
Tito 148
Todorov, Nikolai 218, 398, 401
Todorova, Maria 213, 218, 219, 220, 398
Topçu, Meral (Dr.) 525
Toprak, Zafer 115, 179
Topuz, Hıfzı 401
Tours, Gregoire de 324
Traure 402
Troçki 123
Tuikof, Mihail 278
Tunaya, Melahat 435
Tunaya, Tarık Zafer 128, 221, 239, 246, 255, 259, 260, 416, 435
Tunca, Enis 557
Tuncer, Hadiye 173
Tunçay, Mete 179, 240, 262, 355, 530, 531, 533
Turan, Ahmet Nezihi (Prof.) 182, 527
Turan, Osman 323
Turan, Şerafettin 546
Turan, Tülay 527
Turgut (meyhaneci) 455
Turgut Bey (babasının iş ortağı) 529
Turhan (sahaf) 380, 381
Tülin 21
Türel, Oktar 127
Türkali, Vedat 407
Türkmen, İlter 447
Türkmen, Mina 448
Türköne, Mümtaz'er 256
Türmen, Rıza (büyükelçi) 299, 330
Türsan, Nurettin 436, 526

U
Ugan, Zakir Kadiri 16
Unat, Faik Reşit 108
Unat, İlhan 108
Unat, Nermin Abadan, bkz. Abadan Unat, Nermin
Urgan, Mina 439, 440
Uşaklıgil, Emine 230, 380
Uşaklıgil, Halit Ziya 380
Utkan, Necati 446
Uzman, Fatma Fırat 445, 446

Ü
Üçok, Coşkun 101, 103, 106, 440

Ülkü (Altındağ) 455
Ülkü, Gönül 142
Ünaydın, Solmaz 445
Ünsal, Artun 121
Üstünel, Besim 115

V
Vahdet Nuri Hanım 157
Vakil, Meyzi Baran 424, 535, 536
Vasiliyev 160
Veen, Ernst W. 525
Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet 379
Vergin, Nur 239, 427
Victoria (İngiltere kraliçesi) 364

W
Wajda 408
Weber 119
Williams, Tennessee 134
Wojtila, Karol bkz. Papa II. Jean Paul
Wolf, Hieronimus 161

Y
Yafo (Dr.) 295
Yahya Kemal 305
Yaltkaya, Şerafettin 307, 388
Yarsuvat, Duygun (Prof.) 421, 557
Yaşar Kemal 13, 159, 449, 452, 453
Yavuz, Hilmi 424, 455
Yavuz Sultan Selim 37, 90, 150, 471
Yazıcı, Tahsin 388
Yazıcıoğlu, Recep 447
Yevtuşenko, Yevgeni 550
Yıldırım, Yücel 233
Yirmibeşoğlu Halil Bey 76, 77
Yorgo (Keşiş) 296
Yurdakul, Sevil 152
Yurtsever, Ferit 427
Yusuf Bey (Vakıflar Gen. Müd.) 91
Yusuf İzzettin 344
Yücel, Can 450, 451, 452, 498
Yücel, Güler 450, 451
Yücel, Hasan 450
Yücel, Su 451, 452
Yüksel, Sinan 557

Z
Zaatof 333
Zachariadou, Elizabeth 214, 222, 223, 344
Zekeriya, Necati 148
Zeki Paşa (Tophane müşiri) 426
Zeynep Hanım 440
Ziya Gökalp 493
Zuaviç (Prof.) 168
Zübeyde 571

NEHİR
SÖYLEŞİ
19

Zamanın kaybolmuşu yoktur. Yaşanan her şey, müspet, menfi, bizi inşa eder. Yalnız bizi değil, bizden sonraki kuşakları da...

Yaşadıklarımızı anında belki en iyi şekilde inşa edemeyiz. Ama, onları değerlendirdiğimiz vakit; gelecek daha emin olur.

Hayat "gemi" mi bilmiyorum; "gemicilik" olduğu gerçektir. Yaşandıkça ve akılda tutuldukça daha iyi seyrüsefer ederiz.

Herkes kendi talihinin mimarıdır.

Yaşadıkları, an be an insanı oluşturur ve arkasında bıraktıkları, farkına varmadan önüne geçer.

Kader, gaipten yazılmaz. İnsan, kaderini kendi yazar.

İlber Ortaylı
Şubat 2006, İstanbul

9 789754 586954

KDV dahil fiyatı
15 YTL

Kapak fotoğrafı: Nilgün Uysal